

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

AKTUĀLAS TIESĪBU REALIZĀCIJAS PROBLĒMAS

**Latvijas Universitātes
69. konferences rakstu krājums**

UDK 34(063)
Ak 690

Aktuālas tiesību realizācijas problēmas : Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011. 432 lpp.

Redkolēģija:

prof. **Jānis Rozenfelds**
prof. **Kalvis Torgāns**
prof. **Ilma Čepāne**
prof. **Sanita Osipova**
prof. **Ringolds Balodis**
prof. **Valentija Liholaja**
doc. **Artūrs Kučs**

Korektore *Maira Dandzberga*

Maketētāja *Ieva Tiltiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2011

ISBN 978-9984-45-354-5

SATURS

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	7
J. Rozenfelds. Aktuālas lietu tiesību problēmas	9
I. Čepāne. Dzīvojamo māju būvniecības aprobežojumi Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslā: tiesiskais regulējums un prakse . .	17
J. Kārklīšs. Kredītiestādes uzņēmuma pāreja un tās tiesiskās sekas	24
A. Švemberga. Nekustamo īpašumu pārrobežu elektroniskie darījumi Eiropā	32
V. Mantrovs. Rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšana Latvijā: aktuālie problēmjautājumi un plānotās reformas	38
L. Rasnačs. Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem	48
D. Ose. Elektroniskie rakstveida pierādījumi civilprocesā	59
G. Bērziņš. Fiziskās personas maksātspējas procesa mērķis, teorijas, to iezīmes Latvijā	65
I. Druviete. Šķirējtiesas priekšrocību teorētiskie un praktiskie aspekti nozares speciālistu skatījumā	70
S. Meiere. Vides aizsardzības principu tiesiskais raksturs un to ievērošana lēmumu pieņemšanā	83
L. Damane. Laulības šķiršanas lietu vešana notariātā	93
 STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA	 101
V. Putāne. Kam pieder Latvijas zemūdens mantojums? (Vēsturisko vraku tiesiskā regulējuma apskats)	103
I. Muižnieks. Starptautisko investīciju tiesību mūsdienu aspekti: publiskā un privātā sektora partnerību veidošana	112
I. Kačevska. Taktiskās tiesvedības sekas un identisku prasību izskatīšanas principi starptautiskajā civilprocesā	119
B. Rudevska. Publiskās kārtības (<i>ordre public</i>) jēdziens starptautiskajā civilprocesā: klasiskā izpratne	126
J. Kolomijceva. Ārvalsts likuma piemērošana	137
I. Kucina. Latvijas tiesu prakse bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas lietās	144
R. Viķis. Saprātīgas personas institūts starptautiskajās tirdzniecības tiesībās	156
 TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA	 161
S. Osipova. Taisnas tiesas modeļi senajā pasaulē	163
J. Lazdiņš. Krievijas Senāta judikatūras nozīme Baltijas tiesību piemērošanas problēmu jautājumos (1864–1917) (kuršu ķoniņu lieta)	176
M. Vucāne. Krievijas Impērijas Valdošā Senāta spriedumi pagasttiesu lietās. Ābeļu pagasttiesas aizgādības, adopcijas lieta un tās pārsūdzības apskats 1896.–1915. g.	184

D. Apse. Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā	194
E. Grigore-Bāra. Krievijas Senāta judikatūras izmantojamība Latvijas Republikas starpkaru perioda tiesu praksē	205
V. Blūzma. Judikatūras kā tiesību avota evolūcija salīdzinošās jurisprudences aspektā	216
R. Matjušina. Tiesas sprieduma argumentu veidi un plašums kā tiesas objektivitātes kritēriji	227
L. Pēlmane. Vecāku vienošanās izpildes problēmas, tiesas loma šī institūta efektivitātē	231
S. Innus-Pāvelskopa. Judikatūras ietekme uz ģimenes institūta attīstību	239
M. Onževs. Nodokļu tiesību grozījumu spēka laikā analīze Satversmes tiesas spriedumos	248
D. Šulmane. Trīs tiesnešu arhetipi mūsdienu tiesību filosofijā	260

VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA 267

J. Briede. Uzziņa administratīvajā procesā	269
S. Karelis. LR Uzņēmumu reģistra lēmumu pārsūdzības kārtības maiņa	277
E. Ābols. Vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole	283
E. Danovskis. Tiesvedības procesu mijiedarbības problēmas	290
S. Doriņa. Līdzparaksta institūts – valsts galvas politiskās atbildības vai neatbildības garants?	299
K. Bite. Dienesta pakāpju rašanās un tiesiskais regulējums	306
J. Matisāns. Amatu savienošanas problēma Valsts policijā	318
A. Gaveika. Latvijas Republikas jūras robežas uzraudzības tiesiskais regulējums	326
Ē. Treļš. Policijas darbs naida noziegumu prevencijas jomā Eiropas Savienības valstīs	339

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA 347

V. Liholaja. Kvalificējošo pazīmju izpratne noziedzīgos nodarījumos pret personu	349
D. Hamkova. Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods	359
E. Vīnkalna. Cēloņsakarība un nepabeikti noziegumi	368
Ē. Krutova. Krimināltiesību institūcijas Eiropas Savienībā	376
Ļ. Kovaļa. Izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas subjekta noteikšanas problemātika	389
Ā. Meikališa. Kriminālprocesa likuma pilnveides vispārīgs raksturojums	396
K. Strada-Rozenberga. Rīcība ar noziedzīga nodarījuma rīkiem, priekšmetiem un citiem ar noziedzīgu nodarījumu saistītiem objektiem kriminālprocesā	405
J. Maizītis. Kritēriji kriminālprocesa vienkāršošanai	412
E. Nīmande. Speciālās zināšanas kriminālprocesā	417
I. Ņesterova. Vainas atzišanas institūta attīstība kriminālprocesā	421

2011. gada sākumā, kā ikkatru gadu, nu jau 69. reizi notika gadskārtēja LU zinātniskā konference, kurā līdzās daudzu citu zinātņu aktualitātēm tika referēts arī par juridiskās zinātnes šī brīža sasniegumiem un izaicinājumiem. Tomēr, lai arī šis notikums līdzinās daudzu iepriekšējo gadu konferencēm, šoreiz tas atmiņās saglabāsies ilgāk. Tas iespējams, pateicoties idejai par nepieciešamību gadskārtējo konferenču apzinātos juridiskās zinātnes aktuālos jautājumus, ieteikumus un risinājumus “iemūžināt” taustāmākā un ilglaicīgākā formā – recenzējamā rakstu krājumā. Ideja, kura dzima konferences laikā un kurai sākotnēji daži neticēja, tomēr saņēma necerēti lielu atbalstu, laba vēlējumu un cerību. Pateicoties tam, kā arī iesaistīto personu neatlaidīgam darbam, šī ideja salīdzinoši neilgā laikā ir materializējusies, un nu lasītājiem tiek nodots šis pirmais Latvijas Universitātes gadskārtējās konferences juridisko zinātņu rakstu krājums. Šoreiz tajā apkopoti 48 autoru raksti, un katru no tiem ir recenzējuši divi recenzenti. Tādā veidā tapis izdevums, kurš, un uz to es lieku lielas cerības, būs interesants, noderīgs un ilglaicīgs. Tāpat ceru, ka šis ir kārtējās tradīcijas iedibinājums Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē – LU gadskārtējās konferences Juridiskās zinātnes rakstu krājuma izdošana.

Izsaku pateicības vārdus ikvienam, kas ticēja, ka mums visiem kopā izdosies to paveikt, un kas līdzdarbojās šī izdevuma tapšanā! Vēlu ikvienam lasītājam šajā grāmatā atrast ko interesantu un noderīgu, to skaitā, iespējams, kādu ierosmi jaunām atziņām, par ko varētu referēt nākamajā Latvijas Universitātes gadskārtējā konferencē un ko varētu publicēt nākamajā rakstu krājumā!

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāne,
profesore **K. Strada-Rozenberga**

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

AKTUĀLAS LIETU TIESĪBU PROBLĒMAS

Dr. iur. Jānis Rozenfelds

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors

Atslēgvārdi: nekustamais īpašums, nodošana, iegūšana, ieilgums, valdījums, labticīgs.

Viena no aktuālām lietu Tiesību problēmām ir nekustama īpašuma atsavināšanas darījuma un tā seku iztulkošana.

Civillikuma (CL) normas izceļas ar stabilitāti, taču ne ar skaidrību un saprotamību. Tāpēc to iztulkošanai nepietiek ar gramatisku tulkojumu, bet nepieciešama sistēmiska un arī vēsturiska iztulkošana. Šo normu tulkojumā daudz izmantoti likuma komentāri. Paradoksāli, bet nākas konstatēt, ka likuma komentārus laika gaitā var izprast dažādi, un tāpēc tie izrādījušies nevis problēmas risinājums, bet gan problēmas daļa. Kā zināms, “par nekustama īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas par tādu ierakstīts zemesgrāmatās” (CL 994. pants). Turklāt šī norma pieņemami ilgi bijusi Latvijā pastāvējušā tiesiskā regulējuma daļa. Tieši tādu pašu kā CL to atrodam arī Vietējo likumu kopojuma (VLK) 812. pantā, tikai vārda “ierakstīts” vietā tur rakstīts vārds “apzīmēts”.

Neraugoties uz šī noteikuma lakonismu, iespējami un arī reāli pastāv divi dažādi iztulkojumi. Ja šo normu tulkotu tā, kā tā uzrakstīta, tad jebkura persona, kas ierakstīta zemesgrāmatām, atzīstama par nekustamā īpašuma īpašnieku, un otrādi – neviena cita persona nav atzīstama par šī paša nekustamā īpašuma īpašnieku. Taču, sistēmiski tulkojot, tiesību teorija un prakse, izrādās, var izdarīt pilnīgi citādus secinājumus. Jau pirms Otrā pasaules kara tiesību praksē “darbojās” atziņa, ka persona, kaut arī ierakstīta zemesgrāmatā kā nekustamā īpašuma īpašnieks, nav atzīstama par tādu, ja kāda cita persona tai pašā laikā ieguvusi šo nekustamo īpašumu uz ieilguma pamata. Šāds skaidrojums izriet no tā, ka “812. pants (CL 994. panta prototips – J. R.) atrodas Civillik. (domāti Civillikumi jeb VLK) 799.–819. (atbilstoši CL 987.–998. pantā – J. R.) pantu starpā, kuri runā par īpašuma iegūšanu uz *traditio* (nodošanas – J. R.) pamata, kurpretim Civillik. 855. pants (CL 1024. pants – J. R.) atrodas likumu (domāts VLK – J. R.) 819.–862. pantu (CL 998.–1029. pants – J. R.) starpā, kuri runā par īpašuma iegūšanu uz iesēdējuma (ieilguma – J. R.) pamata”.¹ Tādējādi, atbilstoši šai likuma interpretācijai, “Civillik. 855. p. dod nekorroborētam īpašniekam tiesību prasīt savas iegūšanas nostiprināšanu zemes grāmatās neatkarīgi no tā, vai – pēc valdīšanas noilguma (ieilguma – J. R.) notecēšanas – ir notikušas kādas pārmaiņas personā, kurs skaitījās pēc zemes grāmatām par imobilā (nekustamā īpašuma – J. R.) īpašnieku”.² Šis sistēmiskais iztulkojums norāda uz plašāku, no tiesību sistēmas izrietošu problēmu. Pieņemot šādu likuma interpretāciju, kas būtiski sašaurina CL 994. pantā paredzētās normas piemērošanas robežas, vienlaikus tiek pieņemts, ka iespējama tāda nekustama

¹ Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. Konradi F., Valters A. Rīga: 1935, 142. lpp.

² Turpat, 145. lpp.

īpašuma iegūšana ar ieilgumu, kam kā īpašnieks zemesgrāmatā ierakstīta cita persona, jeb t. s. *usucapio contra tabulas*. Vēl pirmskara laika literatūrā norādīts, ka “vācu un Šveices tiesības, kā zināms, principā noliedz *usucapio contra tabulas*: principā nevar iegūt ar ieilgumu tādu nekustamu īpašumu, kas nav korborēts uz valdītāja vārda, bet uz citas personas jeb formāla īpašnieka vārda”.³ Salīdzinot atšķirības VLK 855. panta un tā analoga – CL 1024. panta – tekstā, N. Vinzarājs pamatoti secinājis, ka iepriekš citētais F. Konradi un A. Valtera veiktais likuma tulkojums ar CL spēkā stāšanos vairs nav pareizs. Uz to norāda CL 1024. pantā ietvertie vārdi “Kamēr ieguvējs to nedara (t. i., nav ierakstījis nekustamo īpašumu zemesgrāmatā – J. R.), viņam ir tikai 994. panta 2. daļā paredzētās tiesības.” Pamatojoties uz to, ka VLK 855. panta nobeiguma daļas teksts ir atšķirīgs, N. Vinzarājs pamatoti secinājis, ka “jaunajā Civillikumā šāds ieilgums vairs nenodibina tā saukto īpašuma tiesību *ipso iure* (uz likuma pamata – J. R.), kas bija paredzēta vecā civillikuma (VLK – J. R.) 855. p.”⁴

A. Grūtups un E. Kalniņš, atsaucoties uz to pašu F. Konradi un A. Valtera komentēto spriedumu (1934/164), ignorējot korekcijas, ko ienes CL 1024. panta atšķirīgā redakcija, salīdzinājumā ar VLK 855. pantu, joprojām uzsver, ka “īpašuma atsavināšanas gadījumos priekšroka ir jādod nevis tam, uz kura vārda īpašums ierakstīts zemes grāmatā, bet gan tai personai, kura īpašumu ieguvusi ar ieilgumu”.⁵

No vienas puses, spriedumos var konstatēt tiešus aizguvumus no juridiskās literatūras, no otras puses, secinājumi, ko mēdz atvasināt no šī juridiskās zinātnes materiāla, var izrādīties pārsteidzoši atšķirīgi.

Vērtējot šādas personas uzvedības tiesiskās sekas, V. Bukovskis norādījis: “Ja persona, kura skaitās pēc zemesgrāmatām nekustamā īpašuma īpašnieks, pārdod īpašumu citam, kura īpašuma tiesības vēl nav nostiprinātas zemesgrāmatā, bet pēc tam atsavina vēl īpašumu vai arī apgrūtina īpašuma ar hipotēku par labu trešajai personai (jau ar attiecīgu ierakstu zemesgrāmatā), tad šāds atsavinātājs nevar tikt uzskatīts par personu, kura darbojas saskaņā ar savām tiesībām”⁶ (šī raksta autora pasvītrojums – J. R.). Šo fragmentu no V. Bukovska darba savukārt citējis A. Grūtups.⁷ Šī citāta nobeiguma frāze – “nevar tikt uzskatīts par personu, kura darbojas saskaņā ar savām tiesībām” – sastopama vismaz divos tiesu spriedumos SKC-568/2000 un SKC-435/2001.

Neraugoties uz tekstuālo sakritību, interpretācija un uz tās pamata izdarītie atzinumi par minētās normas izraisītajām sekām V. Bukovska komentārā, no vienas puses, un, A. Grūtupa komentārā, no otras puses, ir diametrāli pretēji. Tiesu prakse tiesu spriedumos SKC-568/2000 un SKC-435/2001, kā redzams, nosliekusies par labu A. Grūtupa interpretācijai.

V. Bukovskis, kuru ir zināms pamats uzskatīt par šeit citētās frāzes autoru, to lieto kontekstā ar šādu, daudz svarīgāku secinājumu, ka pēc būtības atsavinātāja rīcības atbilstībai vai neatbilstībai tiesībām nav izšķirošas nozīmes, “ja arī šīs personas darījuma sekas tiesa (..) nevar anulēt, tad tikai tādēļ, ka šādi tiktu aizskartas 3. personu

³ Vinzarājs N. Ieilguma nozīme civiltiesību sistēmā. Civiltiesību problēmas. Sastādījis E. Kalniņš. Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums. Rīga, 2000, 92. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Grūtups A., Kalniņš E. *Civillikuma komentāri. Īpašums* (927.–1129. p.). Rīga: 2002, 158. lpp.

⁶ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. I, с. 346.

⁷ Grūtups A. *Civillikuma komentāri. Īpašums* (927.–1129. p.). Rīga, 1996, 76. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. *Civillikuma komentāri. Īpašums* (927.–1129. p.). Rīga: 2002, 128. lpp.

tiesības”.⁸ Saskaņā ar V. Bukovska uzskatu, izšķiroša nozīme ir zemesgrāmatā ierakstītā nekustama īpašuma īpašnieka kontrahenta labticīgumam. Līdz ar to, atsavinātāja rīcība pati par sevi nevarētu izraisīt atsavinājuma spēkā neesamību, kamēr šīs rīcības defekti nav kļuvuši zināmi šāda atsavinātāja kontrahentam.

Tieši tāpat šādas rīcības sekas vērtētas spriedumā lietā SKC-180/2003: “Ja pārdevējs pirkuma priekšmetu ieguvis prettiesiski un cenšas to steidzīgi pārdot, tad Civillikuma 1415. panta noteikumus var zināmā mērā attiecināt tikai uz viņu, bet tas saskaņā ar Civillikuma 2006. pantu nav pamats līguma atzīšanai par spēkā neesošu, ja pircējs to nav zinājis.”

Taču iepriekš minētajos spriedumos, kur precīzi citēta frāze “nevar tikt uzskatīts par personu, kura darbojas saskaņā ar savām tiesībām” – SKC-568/2000 un SKC-435/2001 – tiesa, atsaucoties uz tiem pašiem izteikumiem, nonākusi pie pretēja secinājuma.

Uzskats, ko tiesa ievērojusi lietās SKC-568/2000 un SKC-435/2001, būtiski atšķiras V. Bukovska secinājumiem, taču ir tuvs A. Grūtupa un E. Kalniņa secinājumiem.

Pilns A. Grūtupa komentārā lietotais teksts vietā, kur norādīta atsauce uz minēto V. Bukovska frāzi, ir šāds: “Likumā (CL 1480. pants) tieši teikts, ka darījuma iekšējos trūkumus korroborācija nenovērš, tāpēc, ja persona, kura skaitās pēc zemesgrāmatām nekustamā īpašuma īpašnieks, pārdod īpašumu citam, kura īpašuma tiesības vēl nav nostiprinātas zemesgrāmatā, bet pēc tam atsavina vēl īpašumu vai arī apgrūtina īpašumu ar hipotēku par labu trešajai personai (jau ar attiecīgu ierakstu zemesgrāmatā), tad šāds atsavinātājs nevar tikt uzskatīts par personu, kura darbojas saskaņā ar savām tiesībām. Ja arī atsevišķas personas darbības atsevišķos gadījumos tiesa nevar anulēt, tad tikai tāpēc, ka šādu darbību anulēšana aizskartu trešo labticīgo personu tiesības, kurām ieraksts zemesgrāmatā ir tas vienīgais akts, saskaņā ar kuru tām bija jārīkojas, slēdzot darījumu par nekustamā īpašuma iegūšanu. Ja arī šīs trešās personas ir rīkojušās nelabticīgi (CL 910. pants), tad arī šo trešo personu tiesības nevar tikt aizstāvētas, atsaucoties uz ierakstiem zemesgrāmatās, jo neatļauta un nepieklājīga darbība, kuras mērķis ir pretējs reliģijai, likumiem vai labiem tikumiem, vai kura vērsta uz to, lai apietu likumu, nevar būt par tiesiska darījuma priekšmetu; tāds darījums nav spēkā.” Tikai pēc šī apjomīgā skaidrojuma seko norāde uz V. Bukovska komentāra 346. lpp.

Garais citējums šeit ir nepieciešams tādēļ, lai demonstrētu, ka, lai arī A. Grūtups norādījis uz V. Bukovski kā minētās atziņas autoru, citātā ietvertā doma papildināta ar skaidrojumu, kas V. Bukovska ideju pilnībā transformē.

V. Bukovska komentārā nav norādes nedz uz ļaunticīgu valdījumu, nedz uz CL 910. panta prototipu – VLK 680. pantu.

Nav arī pilnīgi nekāda pamatojuma atsaukties uz šo normu par valdījumu, kurai ir pilnīgi cita specifiska funkcija un kura ietver pilnīgi citas ļaunas ticības pazīmes nekā tajā gadījumā, kad kāda persona iegūst īpašuma tiesības, apzinoties, ka atsavinātājs rīkojies pretēji savām tiesībām. Nav citētajā V. Bukovska komentāra vietā atrodamas arī norādes uz tādiem darījuma anulēšanas apstākļiem, kādi parādās A. Grūtupa komentāra tekstā – “neatļauta un nepieklājīga darbība, kuras mērķis ir pretējs reliģijai, likumiem vai labiem tikumiem, vai kura vērsta uz to, lai apietu likumu, nevar būt par tiesiska darījuma priekšmetu; tāds darījums nav spēkā” (CL 1415. pants). CL 1415. pantā

⁸ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. I, с. 346.

paredzētos apstākļus saistīt ar tādu gadījumu, kad nekustamā īpašuma īpašnieks to pārdevis vienlaikus vairākām personām, ir nepareizi pēc būtības, jo, pirmkārt, šajā normā ietvertās sekas pilnīgi nepareizi būtu piemērot tam darījuma dalībniekam, kurš nekādu pārkāpumu nav pieļāvis, otrkārt, tieši tā iemesla dēļ, ka tikai tā persona, kas ierakstīta zemesgrāmatā, atzīstama par īpašnieku, arī īpašnieks, kas noslēdzis vairākus atsavināšanas darījumus attiecībā uz vienu un to pašu nekustamo īpašumu, tehniski joprojām ir īpašnieks, tādēļ viņam joprojām ir tiesības nekustamo īpašumu atsavināt. Šāds secinājums izriet no zemesgrāmatu publiskās ticamības principa. Uz šādu secinājumu vismaz vienā partikulārā gadījumā norāda likums (CL 2031. panta 2. daļa). CL 1415. panta interpretācija daudzējādā ziņā atkarīga no tā, vai darījuma defektus, ko izraisa šajā pantā norādītās pazīmes, var izraisīt abu vai visu darījuma dalībnieku likumiem, reliģijai vai labiem tikumiem veikta pretējā darbība vai arī pietiek jau ar to, ja kaut vai viena darījuma dalībnieka rīcībā saskatāmas šādas darbības pazīmes. Pēdējā gadījumā šīs normas piemērošana attieksies uz ievērojami plašāku tiesisko attiecību loku. Šaurākā interpretācija, kura izslēdz šīs normas paredzēto tiesisko seku piemērošanu tādiem darījumiem, kur šāds nolūks bijis tikai vienai no pusēm, balstās uz apsvērumu, ka nav pieļaujami anulēt darījumu, kura noslēgšanas laikā tikai vienam no dalībniekiem bijis šāds nolūks. Attiecībā uz šādi noslēgta darījuma tiesiskajām sekām spriedumā lietā SKC-5/2002 pamatoti norādīts, ka šāds darījums ir spēkā esošs. “saskaņā ar Civillikuma 2006. panta noteikumiem nevar atzīt par spēkā neesošu pirkuma līgumu, ja pircējam nav bijis zināms, ka pārdevējam nebija atļauts namīpašumu atsavināt”. Citā spriedumā norādīts, ka “šis likumā norādītais principiālais regulējums piemērojams arī gadījumā, ja otrs līgums nav pirkuma līgums, bet dāvinājuma līgums (SKC-218/2000).

Attiecībā uz šāda atsavinājuma lietu tiesiskajām sekām pamatoti norādīts, ka “ar nekustamā īpašuma pārdošanu vairākiem pircējiem un vēlākā pircēja īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, agrākajam pircējam tiek atņemta iespēja celt īpašuma prasību” (SKC 353/2008). Respektīvi, šāds darījums ir pietiekams pamats īpašuma tiesību pārņemšanai uz pircēju. Kādas arī nebūtu šīs rīcības sekas attiecībā uz pašu atsavinātāju, nav nekāda pamata neatzīt, ka persona, kas ieguvusi nekustamo īpašumu no šādas personas, kļūst par īpašnieku ar savu tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā. Pieļaujot jebkādas svārstības šajā jautājumā, tiek pavērts ceļš uz dualistisku, nedrošu sistēmu, kur īpašuma tiesības gan rodas, gan arī, līdz ar to, neizbēgami var zust dažādu, savstarpēji pilnīgi nesaistītu juridisku fakti ietekmē. Tai pašā laikā ir virkne spriedumu, kuros CL 1415. panta interpretācija ir ievērojami paplašināta, attiecinot paredzētās sekas ne vien uz tādiem darījumiem, kur tikai viena puse apzinājusies darījuma pretlikumīgo vai amorālo mērķi, bet arī uz tādiem, kur nevienai no pusēm nav bijis šāda nolūka. Šāda paplašināta interpretācija pieļauj jebkura darījuma anulēšanu – ne tikai, ja kādam no tā dalībniekiem bijis reliģijai, likumam vai labiem tikumiem pretējs nolūks, bet arī tādā gadījumā, ja darījuma priekšmets – nekustamais īpašums – iegūts, pamatojoties uz kādas citas, trešās personas pieļautu pārkāpumu. Dažos gadījumos tiesa šādu darījumu ķēdes anulēšanu centusies pamatot ar to, ka šādā gadījumā it kā konstatējamas ļaunticīgas iegūšanas pazīmes, nepamatoti piemērojot šiem gadījumiem neatbilstošās normas par ļauntīgu valdījumu,⁹ vai arī, paplašinot šo principu vēl lielākā mērogā, norādījusi, ka pat ieguvēja labticīgumam nav nozīmes: “tiesa konstatējusi, ka nekustamā īpašuma (...) atsavināšana notikusi viltojot prasītāja (...) pilnvaru, jo patiesībā

⁹ Rozenfelds J. Valdījuma teorijas. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti. 740. sējums. R., 2008, 52. lpp.

prasītājs šādu pilnvaru nav izdevis. Tas ir likumīgs pamats, lai tiesa, atsaucoties uz Civillikuma 1041. un 1044. pantu atceltu visus sekojošos darījumus, kuru mērķis bija nelikumīgi atsavināt prasītājam piederošu nekustamo īpašumu. Apelācijas instances tiesa pamatoti atzinusi, ka šādu darījumu priekšmets ir neatļauta un nepieklājīga darbība, kuras mērķis ir pretējs likumiem un labiem tikumiem un ir vērsta uz to, lai apietu likumu (Civillikuma 1415. pants). Šādi darījumi nevar palikt spēkā arī tad, kad ieguvējs pēc pēdējā pirkuma līguma ir labticīgs” (SKC 47/2005.).

Citētajā V. Bukovska komentāra fragmentā (345.–346. lpp.) norādīts uz atšķirīgajām sekām, kādas rada darījuma iekšējie trūkumi attiecībā pret atsavinātāju, kas rikojas pretrunā ar savām tiesībām un uz kuru attiecināms tas CL 1480. panta noteikums, kas līdzīgi formulēts arī VLK 3016. pantā, resp., attiecībā pret tiešo darījuma dalībnieku darījums neiegūst spēku, turpretim attiecībā pret trešajām personām uz darījumu balstītais ieraksts zemes grāmatā pilnīgi nodrošina.

Atšķirībā no V. Bukovska, kas norādījis, ka trešās personas ļaunticību iespējams balstīt vienīgi uz informāciju, ko šī persona varēja iegūt, iepazīstoties ar zemesgrāmatas akta saturu,¹⁰ A. Grūtups norāda uz pilnīgi atšķirīgu kritēriju: “Noskaidrojot trešo personu iespējamo ļaunticību, svarīgi ir precizēt, vai pirmais (nekoroborētais) pircējs jau pārņēmis reāli nopirkto īpašumu valdījumā (..) un līdz ar to pieteicis tādā veidā visiem sevi kā īpašnieku. Šim apstāklim ir nozīme, lai konstatētu, vai trešās personas vispār varēja zināt, ka pārdevējam īpašums vairs nepieder.”¹¹

Šajā gadījumā, pirmkārt, ļaunticīga valdītāja jēdziens pilnīgi nepamatoti “aizvieto” ļaunticīga ieguvēja jēdzienu,¹² otrkārt, tēze, ka ieguvēja ļaunas ticības kritērijs ir “pirma” pircēja valdījums, ir pilnīgi aplama. Ja ar valdījuma pārņemšanu šeit apzīmēta atsavinātā īpašuma faktiska nodošana pircējam, tad šim aktam no nekustama īpašuma iegūšanas viedokļa nav pilnīgi nekādas juridiskas nozīmes. Ja ar valdījuma iegūšanu šeit domāta “tiesībām atbilstoša faktiska vara” (CL 875. pants), tad tāda gluži vienkārši nevar iestāties ar nekustama īpašuma faktisku pārņemšanu vien, neierakstot ieguvēju kā īpašnieku zemes grāmatā, pilnīgi tāpat, kā pretējā situācijā, ierakstot personu kā īpašnieku zemes grāmatā, vairs nav nepieciešama nekustamā īpašuma faktiska pārņemšana.¹³ Tomēr, kā redzams, tiesu praksei daļā gadījumu pievilcīgāks šķitis nevis V. Bukovska, bet gan A. Grūtupa viedoklis, kura ietekmē veselā virknē spriedumu, līdzīgi jau minētajiem SKC-568/2000 un SKC-435/2001, darījumam un pēc tam nekustamā īpašuma faktiskajai nodošanai dota priekšroka salīdzinājumā ar zemesgrāmatā reģistrēta nekustamā īpašuma īpašnieka tiesībām, neraugoties uz to, ka pēdējais tāpat atvasina savas tiesības no nekustamā īpašuma atsavināšanas darījuma, un viņa rīcībā nevar konstatēt nekādas ļaunas ticības izpausmes. Nav nekāda pamata atņemt tiesības nekustama īpašuma īpašniekam tādēļ vien, ka viņam gadījies noslēgt darījumu ar negodprātīgu (vai nevīžīgu) nekustamā īpašuma atsavinātāju. Par to, ka šie spriedumi balstīti uz nepareizu valdījuma izpratni, jau norādīts iepriekš.¹⁴ Papildu jau minētajam šeit vērts atzīmēt, ka šāda īpašuma tiesību “atvasināšana” no ieguvēja labas ticības attiecībā uz iegūto nekustamā īpašuma valdījumu rada asociāciju ar romiešu tiesībās

¹⁰ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. II, с. 1159.

¹¹ Grūtups A. *Civillikuma komentāri. Īpašums* (927.–1129. p.). Rīga, 1996, 77. lpp.

¹² Rozenfelds J. Valdījuma teorijas. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti. 740. sējums. R., 2008, 52.–53. lpp.

¹³ Rozenfelds J. Lietu tiesības. R., 2004, 126. lpp.

¹⁴ Rozenfelds J. Valdījuma teorijas. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti. 740. sējums. R., 2008, 52. lpp.

sastopamo fiktīvā īpašnieka jēdzienu, kas pēc O. Cvingmana uzskata “attiecas tikai uz vienu valdīšanas veidu, proti, šķietamā īpašnieka valdīšanu”.¹⁵ Ar šķietamo īpašnieku O. Cvingmans saprot *fictus possessor* romiešu tiesību *Publiciana in rem actio*.¹⁶ *Fictus possessor* ir persona, kas formālo tiesību (*stricti iuris*) izpratnē nav īpašnieks, kaut arī ieguvusi lietu uz tiesiska pamata, neformāla darījuma rezultātā, kas, atbilstoši romiešu *stricti iuris* tiesībām pats par sevi nepārnes īpašuma tiesības, taču liecina par ieguvēja labo ticību (*bona fides*).

Tādējādi šī O. Cvingmana lietotā valdījuma izpratne saista šo jēdzienu vienlaikus ar trim atšķirīgiem institūtiem:

- 1) vienkārši valdījumu kā fizisku varu pār lietu, kas pats par sevi ir pamats šāda stāvokļa aizsardzībai ar interdiktu (suverēnai valdījuma aizsardzībai, privilēģētai valdījuma aizsardzībai, kurai, kā jau norādīts, mūsdienās trūkst atbilstošas procesuālas formas¹⁷);
- 2) valdījumu, kas var būt priekšnoteikums īpašuma iegūšanai, ja īstais īpašnieks, t. i., persona, pret kuru tek ieilgums, neveiks pasākumus, lai šo valdījumu pārtrauktu (fiktīvā īpašnieka valdījums, labticīgā ieguvēja valdījums);
- 3) nodošanu, kas atrauta no nodošanas juridiskā priekšnoteikuma – *causa*. Šim pēdējam gadījumam ir svarīga nozīme t.s. nodošanas sistēmas izveidē, kas attīstījušies klasiskajās romiešu tiesībās un atbilst CL paredzētajai sistēmai.¹⁸

Pirmsklasiskā romiešu tiesību attīstības periodā problēma nepastāvēja, jo tad īpašuma tiesību pāreja bija iespējama tikai uz formālu darījumu pamata – līgumiskās īpašuma tiesību nodošanas gadījumos *mancipatio*, mantošanas gadījumā – tautas sapulces priekšā, arī bija formalizēta, nodrošinot publicitāti. Problēma aktualizējās tad, kad pretorisko tiesību ietekmē juridiski nozīmīga kļuva arī īpašuma nodošana uz neformālu darījumu – kontraktu, paktu – pamata.

Šis romiešu tiesību attīstības periods raksturīgs arī ar duālistisku īpašuma tiesību sistēmu – pastāv t. s. kvirītiskais īpašums, kas balstās uz kvirītu jeb formālajām tiesībām (*ius quiritium*, *ius civile*), un bonitārais jeb pretoriskais īpašums, kas balstās uz pretora tiesībām (*ius praetorium*).¹⁹ Tieši šajā periodā arī attīstījās ideja par to, ka līguma noslēgšana par lietas nodošanu un lietas faktiskā nodošana – *traditio* – nebūt nav viens un tas pats.²⁰

Valdījumu, kam ir tiesiskā aizsardzība jeb pēc N. Vīnzarāja formulējuma “privileģēta valdījuma aizsardzība”²¹, “mācību grāmatās” (ar to O. Cvingmans saprot pandektu tiesību grāmatas) apzīmē kā faktisku varu pār lietu (*corpus*), kas saistīta ar gribu paturēt lietu sev (valdīšanas griba – *animus*).²² Citēto autoru ieskatā

¹⁵ Cvingmans O. Valdīšanas šolaiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. 1926, Nr. 2./3., 73. lpp.

¹⁶ I., 4., 6., 4.

¹⁷ Rozenfelds J. Valdījuma teorijas. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti. 740. sējums. R., 2008, 54. lpp.

¹⁸ Rozenfelds J. Tiesu prakse lietu tiesību jomā. *Jurista Vārds*, Nr. 43 (638) Otrdienā, 2010. gada 26. oktobris; Rozenfelds J. Augstākās tiesas Senāta judikatūras veidošanās lietu tiesību strīdos. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens Nr. 1/2010 Novembris, 49.–51. lpp.

¹⁹ Покровский И. А. История римского права. Издание 4-ое. С.-Петербург: Издание Юридического книжного склада “ПРАВО”, 1918. Ieilguma nozīme civiltiesību sistēmā.. Civiltiesību problēmas c. 276–277.

²⁰ Барон Ю. Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга I. Общая часть. Третье издание. Выпуск первый. Перевод Л. Петражицкого. С.-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1909, стр., § 131, с. 45–50.

²¹ Vīnzarājs N. Valdījuma sastāvs. Civiltiesību problēmas. Sastādījis E. Kalniņš. Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums. Rīga, 2000, 67. lpp.

²² Cvingmans O. Valdīšanas šolaiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. 1926, Nr. 2./3., 75. lpp.

Latvijas tiesībām būtu bijis svarīgi atbrīvoties no šī “mācību grāmatās” sastopamā duālā valdījuma jēdziena.

Pats par sevi saprotams, ka CL 994. pantā paredzētā publiskas ticamības principa sekas savukārt ir tās, ka izšķiroša ir nevis nekustama īpašuma pārņemšana valdījumā, bet gan tā ierakstīšana zemesgrāmatā. Tādējādi likuma interpretācija, kas īpašuma iegūšanu balsta nevis uz ierakstu, bet “tiesisku valdījumu”, ir solis atpakaļ no reģistrācijas sistēmas, kas balstīta uz publiskas ticamības principa, t.s. titulu sistēmas virzienā, kāda pastāvēja Apvienotās Karalistes tiesībās līdz publiskas reģistrācijas sistēmas ieviešanai.²³

Gan O. Cvingmans, gan N. Vinzarājs uzskata šo “gribu iegūt valdījumu” kā lieku, nevajadzīgu pazīmi, kas padara neskaidru atšķirību starp “vienkārši valdījumu” (suverēno, privilēģēto valdījumu) un “fiktīvā īpašnieka” jeb labticīgā ieguvēja valdījumu. Atšķirība ir tieši valdījuma iegūšanas pamatā, no kura izriet arī valdījuma ieguvēja attieksme pret valdījumu. Suverēnā jeb privilēģētā valdījuma gadījumā valdītāja labticīgumam nav nekādas nozīmes. Tieši par šo valdījumu norādīts, ka tas bauda aizsardzību neatkarīgi no valdījuma iegūšanas pamata un neatkarīgi no valdītāja labticīguma: “No valdījuma izriet tiesība uz pastāvoša valdījuma aizsardzību un atņemta valdījuma atjaunošanu. Šīs tiesības ir saistītas ar katru valdījumu, neatkarīgi no tam, vai tas ir tiesīgs vai prettiesīgs, labticīgs vai ļaunticīgs” (911. p.).

Saskaņā ar O. Cvingmana un N. Vinzarāja uzskatiem problēma ir nevis šajā CL paredzētajā valdījuma suverēnās jeb privilēģētās aizsardzības mehānismā, bet gan tajā, ka līdztekus šai valdījuma kā faktiskā aizsargājama stāvokļa definīcijai CL, līdzīgi kā romiešu tiesībās, paredz vēl otru pazīmi – gribu valdīt lietu līdzīgi īpašniekam jeb, lietojot romiešu tiesību terminoloģiju, – *animus domini*, ko nekritiski (atbilstoši O. Cvingmana un N. Vinzarāja vērtējumam) pārņēmis CL.

N. Vinzarājs konstatē, ka pastāv divas atšķirīgas romiešu pirmavotu interpretācijas. “Mūsu civilistikumi (VLK – J. R.) un pa daļai franču un itāļu (domāts 1865. gada Civiltiesību kodekss, kas bija spēkā līdz 1942. g. – J. R.) civilistikumi uzņēmuši valdījuma sastāvā norādījumu uz tiesību, bet, neskatoties uz to, pazīst arī privilēģētu valdījuma aizsardzību. No mūsu viedokļa tā ir pretruna pašā pamatā”.²⁴ Pēc N. Vinzarāja domām, “šie likumi ir romiešu tiesību neapzinātas un neatvairāmas pārprašanas produkts.”²⁵ Tai pašā laikā N. Vinzarājs atzīst, ka “pārprašana bija nepieciešama, jo romiešu tiesības gribēja iejūgt modernās dzīves kalpībā.”²⁶ Līdztekus iepriekš minētajam attiecībā uz VLK (un CL) nekonsekvento nostāju jautājumā par valdījumu, kas to nepieļaujami tuvina īpašumam, jānorāda, ka likuma skaidrībai nav nācis par labu tas diezgan patvarīgais veids, kādā VLK veidotājs F. Bunge izmantojis romiešu tiesību normas, tā, piemēram, Justiniāna kodifikācijas²⁷

²³ Maudsley&Burn's. Land Law. Cases&Materials. Ninth Edition. E. Ieļguma nozīme civiltiesību sistēmā.. Civiltiesību problēmas H. Burn, BCL, MA Barister and Honorary Bencher of Lincoln's Inn. Emeritus Student of Christ Church, Oxford. Formerly Professor of Law in the City University. J. Cartwright BCL, MA. Solicitor. Student and Tutor in Law. Christ Church, Oxford. Professor of the Law of Conduct, University of Oxford. Profesors on Anglo-American Private Law, University of Leiden. Oxford University Press, 2009, p. 4.

²⁴ Vinzarājs N. Valdījuma sastāvs. Civiltiesību problēmas. Sastādījis E. Kalniņš. Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums. Rīga, 2000, 67. lpp.

²⁵ Turpat, 68. lpp.

²⁶ Turpat, 68. lpp.

²⁷ Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutiones. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXXII; The Digest of Justinian. Translation edited by Alan Watson. Vol. Ieļguma nozīme civiltiesību sistēmā.. Civiltiesību problēmas 1. – Vol. 4. Penn. University of Pennsylvania press. Philadelphia.

pirmavotus. Vienveidīgas normas, kas ņemtas no vienas un tās pašas Digestu 41. grāmatas, kas veltīta valdījumam, dažos gadījumos attiecinātas uz valdījumu, bet citos – uz īpašumu.²⁸

Atliek piebilst, ka pārpratumiem, kas saistīt ar valdījuma dažādo izpratni, mūsdienā Latvijā pievienojams vēl arī tas, ka valdījums, kas padomju tiesību sistēmā netika regulēts kā patstāvīgs tiesību institūts, veselas juristu paaudzes apziņā tiek saprasts kā īpašuma tiesību surogāts.

Kā ikkatrs pārpratoms, tieši uzskats par valdījumu kā par īpašuma surogātu ir izraisījis situāciju, kad līdztekus “normālai”, uz publiskās ticamības principu dibinātai nekustamā īpašuma tiesību iegūšanai pastāv “apziņas plūsma”, kas materializējusies virknē spriedumu, kas šo publiskās ticamības principu būtībā noliedz. Šī ir viena no interpretācijas problēmām, kuru izraisījusi valdījuma duālistiskā izpratne, no vienas puses, un, no otras puses, neveiksmīgs mēģinājums lietot valdījuma jēdzienu publiskās reģistrācijas sistēmas izraisīto seku “koriģēšanai”.

Tā kā pastāv virkne spriedumu, kuros strīdu gadījumos priekšroka tiek dota faktiskajiem apstākļiem (valdījumam, ieguvēja labticīgumam), un vienlaikus virkne spriedumu, kur priekšroka tiek dota tās personas tiesībām, kas ierakstīta zemesgrāmatā kā nekustama īpašuma īpašnieks, nav pamata uzskatīt, ka šajā jautājumā izveidojusies stabila judikatūra. To parāda tieši pēdējo gadu laikā taisītie spriedumi. Turklāt secinājumi, kas pamatoti uz subjektīvu “ieguvēja labticīguma” vērtējumu (“nevarēja būt zināms apstāklis (...) bija tiesības paļauties uz ierakstu zemesgrāmatā” (SKC – 416/2008), no vienas puses, un: “(...) vajadzēja zināt, ka konkrētajā gadījumā ieraksts zemesgrāmatā neatspoguļo patieso stāvokli” (SKC – 160/2009) parāda, ka šis kritērijs ir pārāk nedrošs indikators, lai atšķirtu “pareizos” gadījumus no “nepareizajiem”.

Visbeidzot, iepriekš analizētie priekšlikumi “koriģēt” zemesgrāmatu publiskās ticamības principu, pamatojoties uz kādas zemesgrāmatā neierakstītas personas realizētā nekustamā īpašuma labticīgu pārņemšanu valdījumā, ir pretrunā ar šo pašu autoru citviet pausto pilnīgi pamatoto viedokli, ka mūsdienās īpašuma atprasišanas iespēja ir ievērojami ierobežota ar vairākiem nosacījumiem, tostarp to ierobežo “noteikumi par nekustamas lietas labticīgu iegūšanu īpašumā (sk. CL 994. panta 1. daļu, ZGL (domāts Zemesgrāmatu likums – J. R.) 1. pantu), kas pamatojas uz zemesgrāmatu publiskās ticamības principu.”²⁹

Secinājumi: neraugoties uz analizēto normu stabilitāti, līdz pat šim brīdim nav pamata uzskatīt, ka nekustamā īpašuma tiesību iegūšanas jomā pastāv stabila judikatūra. Lietu tiesību normu atšķirīgās iztulkošanas piemērošanas cēloņi ir gan vēsturiski, kad vienam un tam pašam jēdzienam dažādā laikā ir *atšķirīga* nozīme, gan sistēmiski, kad netiek pienācīgi novērtēta atsevišķu tiesību institūtu, piemēram, valdījuma un īpašuma, dažādā nozīme un saturs, gan arī tas, ka ne vienmēr ir pareizi saprasta un izvērtēta principu nozīme tiesību normu piemērošanā. *Pagaidām netiek ievērots publiskās ticamības princips.*

²⁸ D., 41., 2., 1. 1. – CL 879. p. (valdījums); D., 41., 1. – CL 932. p. (īpašums); D., 41., 4., 2., 6. – 996. p. 1. d. (īpašums). F. Bunes lietotās atsauces sk. Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских. Издание 1864 года, со включением статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербург: Издание кодификационного отдела при государственном совете, 6. г.

²⁹ Grūtups A., Kalniņš E. *Civillikuma komentāri. Īpašums* (927.–1129. p.). Rīga: 2002, 198. lpp.

DZĪVOJAMO MĀJU BŪVNIECĪBAS APROBEŽOJUMI BALTIJAS JŪRAS UN RĪGAS JŪRAS LĪČA PIEKRASTES AIZSARGJOSLĀ: TIESISKAIS REGULĒJUMS UN PRAKSE

Dr. iur. Ilma Čepāne

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore

Atslēgvārdi: detālplānojums, jaunveidojamā zemes īpašuma platība, jauna būvniecība, ēkas pamati, būvapjoms.

Levads

Ūdens objektu aizsargjoslas joprojām ir ļoti pieprasītas dzīvojamo māju būvniecībai. Ir pagājuši gandrīz divi gadi kopš pēdējo grozījumu izdarīšanas Aizsargjoslu likumā, kad tika paplašinātas būvniecības tiesības ūdensobjektu aizsargjoslās, tostarp arī Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslā (*turpmāk tekstā – piekrastes aizsargjosla*). Līdz ar to lietderīgi ir izpētīt likuma grozījumu piemērošanas praksi gan valsts institūcijās, gan arī tiesās.

Rakstā tiks pievērsta uzmanība dzīvojamo māju būvniecībai t. s. jaunveidojamās zemes īpašuma platībās un krasta kāpu aizsargjoslā, kā arī detālplānojumu izstrādes nepieciešamībai šajā vietās.

Piekrastes aizsargjoslas jēdziens un vispārīgs raksturojums

Aizsargjoslu likuma 6. pantā ir noteikts, ka piekrastes aizsargjosla izveidota, lai samazinātu piesārņojuma ietekmi uz Baltijas jūru, saglabātu meža aizsargfunkcijas, novērstu erozijas procesu attīstību, aizsargātu piekrastes ainavas, nodrošinātu piekrastes dabas resursu, arī atpūtai un tūrismam nepieciešamo resursu un citu sabiedrībai nozīmīgu teritoriju saglabāšanu un aizsardzību, to līdzsvarotu un ilgstošu izmantošanu.

Savukārt piekrastes aizsargjosla tiek dalīta trijās apakšjoslās: krasta kāpu aizsargjosla, jūras aizsargjosla un ierobežotas saimnieciskās darbības josla.

Jūras aizsargjosla aptver pludmali un zemūdens šelfa daļu. Ierobežotas saimnieciskās darbības josla līdz 5 kilometru platumā tiek noteikta, ņemot vērā dabiskos apstākļus. To nosaka no vietas, kur sākas dabiskā sauszemes veģetācija.

Raugoties no vides aizsardzības skatpunkta, viena no svarīgākajām ir krasta kāpu aizsargjosla. Tās platums ir atkarīgs no kāpu zonas platumā, un ārpus pilsētām un ciematiem tā nav mazāka par 300 metriem. Pilsētās un ciemos, ja tur noteiktā kārtībā ir apstiprināti teritorijas plānojumi, krasta kāpu aizsargjoslas

platums ir 150 metri. Piekrastes aizsargjoslas sauszemes robežas, kāpu aizsargjoslas platumu erozijas apdraudētajās vietās u. c. svarīgus jautājumus noteic īpaša metodika.¹

Lai nodrošinātu iepriekš minēto teritoriju aizsardzību, piekrastes aizsargjoslā esošo zemju izmantošana, tostarp dzīvojamo māju būvniecībai, tiek stingri reglamentēta. Kā zināms, Satversmes 105. pants paredz gan īpašuma tiesību netraucētu īstenošanu, gan arī valsts tiesības sabiedrības interesēs ierobežot īpašuma tiesību netraucētu īstenošanu. Īpašuma tiesības var ierobežot, ja ierobežojumi ir attaisnojami, t. i., ja tie noteikti saskaņā ar likumu, tiem ir leģitīms mērķis un tie ir samērīgi.²

Vienlaikus vairākos spriedumos Satversmes tiesa atzinusi, ka piekrastes aizsargjosla ir nozīmīga dabas vērtība. Tajā ir izveidojušies un joprojām pastāv īpatnēji dabas veidojumi un ainavas, ko var negatīvi ietekmēt cilvēka darbība. Tā ir būtiska ekosistēmas sastāvdaļa, kuru aizsargā ne vien nacionālās, bet arī starptautiskās tiesības. Šajās teritorijās, plānojot ekonomisko un sociālo attīstību, vienlaikus jānodrošina arī dabas, ainavu, bioloģiskās daudzveidības un kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība, kā arī netraucēta piekļūšana krastam un pārvietošanās gar to. Piekrastes aizsargjosla, īpaši ārpus pilsētām un blīvi apdzīvotām vietām, pēc iespējas jāsaglabā brīva no apbūves un infrastruktūras, kas var apdraudēt dabas un kultūras resursus un rekreācijas intereses, jānodrošina brīva pieeja krastam un gar to. Satversmes tiesa vienā no pirmajiem spriedumiem vides aizsardzības jomā uzsvērusi, ka piekrastes kāpu aizsargjoslai piemīt īpaša ekoloģiska vērtība, un šādu teritoriju noteikšana par apbūvējamām iespējama īpašos izņēmuma gadījumos, sniedzot tam rūpīgu pamatojumu.³

Dzīvojamo māju būvniecība jaunveidojamās zemes īpašuma platībās

Lai novērstu piekrastes aizsargjoslas zemju sadrumstalotību, nepieļautu nesamērīgu antropogēno slodzi, tostarp būvniecību, 2003. gada 19. aprīlī Aizsargjoslu likuma 36. pantā tika veikti grozījumi, kas piekrastes aizsargjoslā paredzēja t. s. “*jaunveidojamo zemes īpašuma platību*” maksimālos lielumus. Piekrastes aizsargjoslā esošajās pilsētās un ciemos jaunveidojamās zemes vienības platības un tās apbūves nosacījumi bija jāparedz vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā. Lauku apvidos – ārpus pilsētām un ciemiem – jaunveidojamā zemes īpašuma platība nevarēja būt mazāka par trim hektāriem, bet apbūves blīvums bija jānoteic vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā. Uz katra jaunveidojamā zemes īpašuma bija atļauts izvietot vienu viensētu ar saimniecības ēkām, kā arī mazākas, kas nav lielākas par 25 m².

Normas piemērošanu sarežģīja apstākļi, ka normatīvajos aktos pietiekami precīzi nebija dots ne “*ciema*”, ne arī “*saimniecības ēkas jēdziens*”. Aizsargjoslu likuma 67. pants, līdzīgi kā tagad, paredzēja, ka ciemu robežas piekrastes aizsargjoslā apstiprina Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija pēc saskaņošanas ar Vides ministriju, pamatojoties uz pašvaldības priekšlikumu vietējās pašvaldības

¹ Sk. Ministru kabineta 17.02.2004. noteikumi Nr. 86 “Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslas noteikšanas metodika”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 27 (2975), 19.02.2004.

² Sk. Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedumu lietā Nr. 2002-01-03.

³ Sk. Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. 2003-16-05 secinājumu daļas 5.1.–5.3. punktu un 2008. gada 27. marta sprieduma lietā Nr. 2007-17-05 16.1. punktu.

teritorijas plānojuma projektā. Taču, lai atvieglotu dzīvojamo māju būvniecību piekrastes aizsargjoslā, bet neizprotot būvniecības ierobežojumu jēgu un nepieciešamību vai negribot to darīt, vietējās pašvaldības bieži nepareizi piemēroja likuma "Par Latvijas Republikas administratīvo teritoriju izveidošanu un apdzīvoto statusa noteikšanu"⁴ 11. pantā paredzētos nenoteiktos jēdzienus. Ciemu kategorijā varēja ieskaitīt lauku apdzīvotās vietas, kurās "ir vēsturiski radusies vai tiek plānota koncentrēta apbūve un kurās dzīvo pastāvīgie iedzīvotāji", lai gan likumdevējs nebija noteicis ne pastāvīgā iedzīvotāja jēdzienu, ne viņu nepieciešamo skaitu. Līdz ar to pašvaldības paplašināja ciemu teritorijas bez nepieciešamās infrastruktūras (ceļiem, kanalizācijas, atkritumu savākšanas sistēmas u. tml.), ciemi tika veidoti mežos un pat purvos, gar jūras piekrasti plānoti tika t. s. lineārie ciemati. Piemēram, Kurzemes jūrmalas Sakas novadā, lai nodrošinātu zemes īpašnieku būvniecības tiesības, meža zemes tika sadalītas šaurās (80 m) joslās, kas, skatoties tikai no gramatiskās interpretācijas viedokļa, formāli nepārkāpa iepriekš minēto jaunveidojamo teritoriju triju hektāru platību ierobežojumu.

Praksē dažkārt zem saimniecības ēkām (palīgēkām) "slēpās" pirtis, šķūņi, noliktavas, kas kalpoja dzīvošanai un atpūtai un nereti bija lielākas nekā pati dzīvojamā māja.

Pēc ilgām diskusijām valdībā un Saeimā 2009. gada 14. maijā Aizsargjoslu likumā tika izdarīti grozījumi, kas piekrastes piecu kilometru aizsargjoslā atbilstoši vietējās pašvaldības teritorijas plānojumam paredzēja plašākas iespējas viensētu teritorijās būvēt viesnīcas un tai līdzīga lietojuma ēkas, tūrismam nepieciešamo skatu torni, kā arī infrastruktūras un inženierkomunikācijas. Vienlaikus līdz ar 2008. gada 30. decembrī pieņemto Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu tika mēģināts precizēt "ciema"⁵ un "viensētas"⁶ tiesisko statusu. Iepriekš minētie Aizsargjoslu likuma grozījumi noteica arī "palīgēkas" jēdzienu⁷.

Jāpiebilst, ka ne tikai Satversmes tiesa, bet arī administratīvās tiesas, lemjot par dzīvojamo māju būvniecību jaunveidojamo zemes īpašumu platībās, pamatoti ņem vērā, ka Aizsargjoslu likuma 36. pantā noteiktie aprobežojumi jāvērtē kopšakarā ar šā likuma 6. pantā noteikto piekrastes aizsargjoslas mērķi. Piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, izskatot lietu⁸ par tehnisko noteikumu izdošanu dzīvojamās mājas un saimniecības ēkas būvniecībai jaunveidojamajā zemes īpašumā 0,3 hektāru platībā piekrastes aizsargjoslas teritorijā, norādījis, ka "aizsargjoslu likuma 36. panta pirmās daļas 2. punkta mērķis ir, reizē ierobežojot zemesgabalu platību un uz katra zemesgabala pieļaujamo būvniecības apjomu, ierobežot būvniecību Baltijas jūras piekrastes aizsargjoslā un

⁴ Zaudējis spēku.

⁵ Likuma 11. pants noteic, ka ciema statusu piešķir un atceļ novada dome, pamatojoties uz vietējās pašvaldības teritorijas plānojumu, kurā ir noteikta ciema robeža un pamatota ciema izveides nepieciešamība. Ciema statusu var piešķirt tādai novada teritorijas daļai, kurā ir vai tiek plānota koncentrēta apbūve, pastāvīgi dzīvo cilvēki un ir izveidota attiecīga infrastruktūra. Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslā ciemu robežu noteikšanas kārtību papildus šā panta pirmajā un otrajā daļā minētajai kārtībai nosaka Aizsargjoslu likuma 67. pants.

⁶ Viensēta ir savrupa viena dzīvojamā ēka vai savrupas vairākas dzīvojamās ēkas, kā arī ar šo ēku vai ēkām funkcionāli saistītās saimniecības ēkas teritorijā, kur zemi primāri izmanto lauksaimniecības vai mežsaimniecības vajadzībām. Viensētas statusu piešķir pašvaldības dome, apstiprinot viensētai nosaukumu.

⁷ Ēka (pirts, klēts, garāža, nojume, siltumnīca, ēka dārza inventāra, materiālu un sadzīves priekšmetu glabāšanai u. tml.), kura netiek klasificēta kā dzīvojamā ēka, kurā nav dzīvojamās telpas (pastāvīgai vai sezonas rakstura dzīvošanai) un kura ir funkcionāli piederīga dzīvojamai ēkai.

⁸ Sk. 2010. gada 14. oktobra spriedumu lietā Nr. SKA – 359/2010.

tādējādi vides aizsardzības nolūkā ierobežot antropogēno slodzi”. Tiesa uzsvērusi, ka šāda būvniecības ierobežošana pastāv kopš 2003. gada 19. jūnija grozījumiem Aizsargjoslu likumā, ar kuriem piekrastes aizsargjoslās lauku apvidos tika noteikti būvniecības ierobežojumi par 3 hektāriem mazākās platībās. Izņēmums varētu būt tikai tie gadījumi, kad zemesgabals mazāks par 3 hektāriem ir ticis izveidots vēl pirms tam, kad likumdevējs vispār bija noteicis šāda veida ierobežojumu, t. i., pirms 2003. gada 23. jūlija, pretējā gadījumā likums tiktu piemērots ar atpakaļejošu spēku.

Jānorāda, ka piekrastes aizsargjoslas teritorijās, kur ir atļauta dzīvojamo māju būvniecība, vietējā pašvaldība, lai saglabātu piekrastei raksturīgu kultūrvēsturisko ainavu, pašvaldības teritorijas plānojumā var iekļaut arī papildu arhitektūras prasības.

Dzīvojamo māju būvniecība krasta kāpu aizsargjoslā

Krasta kāpu aizsargjoslā un pludmalē *jaunu* dzīvojamo māju būvniecība un paplašināšana ir aizliegta.⁹ Pastāv izņēmumi, piemēram, pilsētu teritorijā, kad dzīvojamo māju celtniecība un paplašināšana ir pieļaujama, ja tā ir paredzēta vietējā pašvaldības teritorijas plānojumā un saskaņota ar attiecīgo Valsts vides dienesta reģionālo vides pārvaldi.

Pieļauta tiek arī dzīvojamo māju renovācija, restaurācija vai rekonstrukcija.¹⁰ Jaunākie 2009. gada 14. maijā izdarītie grozījumi Aizsargjoslu likumā dzīvojamo māju rekonstrukcijas ierobežojumus ir liberalizējuši.¹¹ Proti, ja līdz tam, rekonstruējot dzīvojamās mājas, nedrīkstēja palielināt to būvapjomu, minētie grozījumi paredz, ka, rekonstruējot esošās dzīvojamās mājas, kuru platība ir mazāka par 150 kvadrātmetriem, to kopējā platība pēc rekonstrukcijas nedrīkst pārsniegt 150 kvadrātmetrus.

Praksē rodas strīdi saistībā ar jēdziena “*būvapjoms*” interpretāciju. Piemēram, persona K. krasta kāpu aizsargjoslā vēlējās restaurēt dzīvojamo māju un lūdza attiecīgajai reģionālajai vides pārvaldei izdot tehniskos noteikumus dzīvojamās mājas rekonstrukcijai 228 kubikmetru apjomā un lauksaimniecībā izmantojamās zemes transformācijai 165 kvadrātmetru platībā. Jānorāda, ka nekustamajā īpašumā bija saglabājušies tikai ēkas pamati, bet minētie 228 kubikmetri – kādreizējais dzīvojamās mājas būvapjoms.

Reģionālā vides pārvalde izdeva tehniskos noteikumus, taču pārvaldes direktore tos atcēla, norādot, ka tie ir pretrunā Aizsargjoslu likuma 36. panta otrās daļas 1. un 4. punktam. Persona K. vērsās Vides valsts pārraudzības birojā, taču tas direktora lēmumu atstāja spēkā. Pēc tam K. iesniedza administratīvajā tiesā ar pieteikumu par, viņasprāt, nelikumīga administratīvā akta izdošanu.

⁹ Sk. Aizsargjoslu likuma 36. panta otro daļu.

¹⁰ Saskaņā ar 1997. gada 1. aprīļa Ministru kabineta noteikumiem Nr. 112 apstiprinātajiem Vispārīgajiem būvnoteikumiem renovācija – būves vai tās daļas remonts (kapitālais remonts), lai atjaunotu būvi vai tās daļu, nomainot nolietotošos nesošos elementus vai konstrukcijas, kā arī mērķtiecīgu funkcionālu vai tehnisku uzlabojumu ieviešana būvē, nemainot tās apjomu un funkciju; restaurācija – būves vēsturiskā veidola atjaunošana, pamatojoties uz vēsturiskās informācijas zinātnisku izpēti; rekonstrukcija – būves vai tās daļas pārbūve, mainot būves vai tās daļas apjomu un mainot vai saglabājot funkciju, vai funkcijas maiņa, nemainot apjomu.

¹¹ Sk. <http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090514/st090514.htm>, aplūkots 15.01.2011.

Savukārt administratīvā rajona tiesa izsmeloši argumentētā spriedumā norādījusi, ka "atļaujot būvēt ēku krasta kāpu aizsargjoslā tur, kur tā faktiski šobrīd nepastāv, gan būvniecības laikā, gan arī pēc būvniecības pabeigšanas palielinātos antropogēnā negatīvā iedarbība uz Baltijas jūru, piemēram, tiktu sekmēta erozijas procesu attīstība vai apdraudēta piekrastes dabas resursu saglabāšana ilgākā laika periodā".¹² Tādējādi tiesa pamatoti uzskatījusi, ka dzīvojamo māju būvniecība krasta kāpu joslā ir atļauta tikai kā izņēmums no vispārējā aizlieguma, un tās pieļaujamība jāinterpretē pēc iespējas šauri un tādā veidā, kas nodrošinātu kāpu aizsardzību.

Detālplānojumu izstrādes nepieciešamība dzīvojamo māju būvniecībai krasta kāpu aizsargjoslā

Ja vietējās pašvaldības teritorijas plānojuma nosacījumi par konkrētu zemes vienību teritorijas izmantošanu un apbūvi ir nepilnīgi, tos nosaka detālplānojumā. Ar detālplānojuma palīdzību aizliegts grozīt pašvaldības teritorijas plānojumu, ar tā palīdzību var tikai detalizēt un precizēt pašvaldības teritorijas plānojumā plānoto (atļauto) izmantošanu un izmantošanas aprobežojumus. Tas tiek uzskatīts par galveno plānošanas instrumentu. Diemžēl Latvijā, salīdzinot ar kaimiņvalstīm, norādīti ir tikai gadījumi, kad detālplānojums nepieciešams. Piemēram, Igaunijas teritorijas plānošanas likums nosauc gadījumus, kad detālplānojums nav nepieciešams. Saskaņā ar šo likumu ģimenes māju brīvā zemes gabalā apbūves teritorijā var būvēt bez detālplānojuma, ja tiek nodrošināts, ka tās projekts atbilst attiecīgās teritorijas stilam un tas tiek saskaņots ar blakus esošo zemes grāmatā reģistrēto nekustamo īpašumu īpašniekiem.¹³

Vietējās pašvaldības teritorijas plānošanas noteikumu Nr. 1148 (turpmāk Noteikumi Nr. 1148)¹⁴ 57. punkts norāda tikai četrus gadījumus, kad detālplānojumu nepieciešams izstrādāt. Proti, ja to ir paredzējusi vietējā pašvaldība savā teritorijas plānojumā, ja plānotā zemes vienību sadalīšana vai apbūve rada nepieciešamību pēc *kompleksiem* transporta infrastruktūras vai inženierkomunikāciju izbūves risinājumiem, kā arī *jaunai* būvniecībai krasta kāpu aizsargjoslā. Salīdzinot pašreizējās prasības ar iepriekš spēkā esošo regulējumu, jāsecina, ka pēdējos gados būtiski ir mazināties to gadījumu skaits, kad nepieciešama detālplānojumu izstrāde. Pirms Noteikumu Nr. 1148 izdošanas pastāvēja prasība¹⁵ detālplānojumu izstrādāt visos gadījumos, ja būvniecība bija iepļānāta piekrastes krasta kāpu aizsargjoslā. Tagad ir paredzēta vesela rinda izņēmumu, kad detālplānojums sakarā ar *jaunu* būvniecību krasta kāpu aizsargjoslā nav nepieciešams. Viens no tiem ir gadījums, ja krasta kāpu aizsargjoslā tiek plānots būvēt viensētas un palīgēkas.

Vērtējot administratīvo tiesu praksi, jāatzīst, ka tiesas lielākoties pamatoti uzskata, ka Noteikumos Nr. 1148 iepriekš minētie nenoteiktie jēdzieni, piemēram, *jauna* būvniecība, jāinterpretē kopsakarā ar aizsargjoslu izveidošanas mērķi.

¹² Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 3. janvāra spriedums lietā Nr. A42735109.

¹³ Sk. likuma 9. paragrāfa desmito daļu: <http://www.legaltext.ee/text/en/X70006K1.htm>, aplūkots 08.03.2011.

¹⁴ Sk. Ministru kabineta 2009. gada 6. oktobra noteikumus Nr.1148.

¹⁵ Sk. Ministru kabineta 2004. gada 19. oktobra noteikumu Nr. 833 "Vietējās pašvaldības teritorijas plānošanas noteikumi" 54.2. apakšpunkta sākotnējo redakciju, kas bija spēkā līdz 2007. gada 13. novembra grozījumiem.

Plašākas uzmanības vērts ir Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums,¹⁶ kurā tika lemts par detālplānojuma nepieciešamību dzīvojamās mājas būvniecībai piekrastes kāpu aizsargjoslā Jūrmalas pilsētā. Lietā bija strīds par to, vai ir nepieciešama detālplānojuma izstrāde dzīvojamās mājas būvniecībai, ja tā tiek būvēta uz “veciem/iepriekšējiem pamatiem”.

Proti, persona K. vērsās Jūrmalas pilsētas būvvaldē, lūdzot viņai izsniegt plānošanas un arhitektūras uzdevumu dzīvojamās mājas būvniecībai. Būvvalde atteicās to darīt, norādot, ka konkrētais zemes gabals atrodas krasta kāpu aizsargjoslā un tāpēc plānošanas un arhitektūras uzdevuma sagatavošana ir iespējama tikai pēc detālplānojuma apstiprināšanas. Dome, kurā pēc tam ar sūdzību vērsās persona K., būvvaldes lēmumu atstāja negrozītu. K. griezās administratīvajā tiesā ar pieteikumu atcelt domes lēmumu un uzlikt tai par pienākumu izdot labvēlīgu administratīvu aktu. Pieteikumā tika norādīts, ka detālplānojuma izstrāde neesot nepieciešama, jo māju esot iecerēts būvēt uz veciem pamatiem, nepārsniedzot esošo apbūves platību. Administratīvā rajona tiesa pieteikumu noraidīja, bet Administratīvā apgabaltiesa pieteikumu apmierināja. Kā liecina iepriekš minētais spriedums, apgabaltiesa balstījusi uz to, ka detālplānojums piekrastes krasta kāpu aizsargjoslā jāizstrādā tikai tādos gadījumos, ja attiecīgajā zemes gabalā plānota *jauna* būvniecība. Persona K. esot dzīvojamo māju vēlējusies būvēt uz veciem pamatiem, “nevis rekonstruēt vai renovēt iepriekšējās ēkas pamatus, būtībā pieteicēja iecerējusi tāda paša rakstura apbūvi, kāda tā bijusi iepriekš”.¹⁷

Domes iesniegtajā kasācijas sūdzībā cita starpā tika norādīts, ka atbilstoši Jūrmalas pilsētas saistošajiem noteikumiem Nr. 19 “Jūrmalas pilsētas teritorijas plānojums” pievienotajai kartei redzams, ka zemes īpašumam, kurā K. vēlas būvēt dzīvojamo māju, esot paredzēts izstrādāt detālplānojumu.

Izskatot kasācijas sūdzību, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments uzskatīja, ka tiesiskais pamats konkrētajā gadījumā ir Aizsargjoslas likuma 36. panta otrās daļas 4. punkts. Tas noteic, ka krasta kāpu aizsargjoslā un pludmalē papildus šā panta pirmajā daļā minētajiem aprobežojumiem aizliegts celt jaunas ēkas un būves un paplašināt esošās, izņemot gadījumus, kad ēku un būvju celtniecība vai paplašināšana notiek šā likuma 67. pantā noteiktajā kārtībā apstiprinātajās un vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā noteiktajās ciema robežās vietās, kur bijusi iepriekšējā apbūve, minētās darbības ir paredzētas vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā un saskaņotas ar attiecīgo Valsts vides dienesta reģionālo vides pārvaldi. Senāts norādījis, ka būvniecības priekšnoteikums ir iepriekšējās apbūves¹⁸ esamība, un “ēkas vai būves atjaunošana gadījumā, kad par iepriekšējo apbūvi var spriest pēc likumīgi uzbūvētiem būves vai ēkas pamatiem, ir jaunas ēkas vai ēkas celtniecība”.¹⁹ Senāts savu viedokli argumentējis arī ar Satversmes tiesas lēmumu,²⁰ kurā norādīts, ka pēc Būvniecības likuma 1. panta 12. punkta jēdziens “*jauns*” nozīmē to, ka tiek radīti līdz šim vidē nepastāvoši objekti. Senāts atcēla Administratīvās apgabaltiesas spriedumu un nosūtīja lietu jaunai izskatīšanai. Var piekrist Senāta viedoklim, ka, atkārtoti izskatot lietu, Administratīvajai apgabaltiesai jāņem vērā Senāta iepriekš norādītā tiesību normu interpretācija attiecībā uz

¹⁶ Sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumu lietā SKA-268/2009.

¹⁷ Sk. sprieduma 4.3. p.

¹⁸ Aizsargjoslas likuma 1. panta 18. punkts noteic, ka “iepriekšējā apbūve” ir likumīgi uzbūvētas būves vai ēkas vai to pamati, kuras konstatējamas dabā.

¹⁹ Sprieduma 10. p.

²⁰ Sk. 2008. gada 11. novembra lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2008-24-03 10.1. punktu.

jēdzienu “jauna” būvniecība un jāizvērtē, vai pastāv kāds no Noteikumu Nr. 1148 57. punktā minētajiem priekšnoteikumiem, kas paredz detālplānojuma izstrādes nepieciešamību. Vienlaikus tomēr jānorāda, ka Senāta spriedumā nav pievērsta uzmanību apstāklim, ka Aizsargjoslu likuma 36. panta otrās daļas 4. punkts attiecas uz būvniecību ciemu, nevis pilsētu robežās. Kā zināms, Jūrmalai ir pilsētas statuss.

Kopsavilkums

1. Nolūkā sasniegt Aizsargjoslu likuma 6. pantā minēto mērķi likuma 36. pantā piekrastes aizsargjoslā ir noteikti būtiski dzīvojamo māju būvniecības aprobežojumi, kas ir interpretējami tikai kopsakarā ar šā likuma 6. pantu.
2. Ievērojama nozīme dzīvojamo māju būvniecības iespējām piekrastes aizsargjoslā ir pašvaldību teritorijas plānojumiem.
3. Dzīvojamo māju būvniecība piekrastes aizsargjoslas krasta kāpu joslā ir atļauta tikai kā izņēmums no vispārējā aizlieguma, un tās pieļaujamība, īpaši ārpus pilsētām un ciemiem, jāinterpretē pēc iespējas šauri un tādā veidā, kas nodrošinātu kāpu aizsardzību.
4. Dzīvojamo māju būvniecība piekrastes krastu kāpu aizsargjoslā “uz dabā esošajiem pamatiem” ir vērtējama kā “jauna” būvniecība, kad nepieciešams izstrādāt detālplānojumu.

KREDĪTIESTĀDES UZŅĒMUMA PĀREJA UN TĀS TIESISKĀS SEKAS

Dr. iur. Jānis Kārklīņš

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

Atslēgvārdi: uzņēmums, uzņēmuma pāreja, kredītiestādes pāreja, banku tiesības, solidārā atbildība.

2010. gada 19. februārī spēkā stājās grozījumi Kredītiestāžu likumā¹, kas regulē kredītiestādes uzņēmuma vai tā daļas, tajā skaitā filiāles, nodalāmas mantas kopuma, aktīvu vai saistību kopuma vai ar kredītiestādes klientiem noslēgto tipveida līgumu kopuma (turpmāk – kredītiestādes uzņēmums) pāreju citas personas īpašumā vai lietošanā. Minēti grozījumi nedaudz mainīti vēlākā laika posmā, saglabājot sākotnēju likumdevēja ideju².

Minētie grozījumi izraisījuši diskusijas gan juristu, gan finansistu aprindās, kas novedis pie tā, ka 20 Saeimas deputāti ir iesnieguši Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību “Par Kredītiestāžu likuma 59³. panta, 59⁴. panta, 117. panta ceturtās daļas 3. punkta, 173. panta ceturtās daļas un 185. panta pirmās *prim* daļas atbilstību Latvija Republikas Satversmes 1., 90., 91., 92. un 105. pantam” (turpmāk tekstā – Pieteikums)³.

Iepazīstoties ar Kredītiestāžu likuma grozījumu saturu, var izšķirt vairākus atsevišķus Kredītiestāžu likuma (turpmāk – Likums) regulējuma punktus, kas būtiski izmaina līdzšinējo uzņēmuma pārejas kārtību. Likumā ir noteikts, ka

- 1) kredītiestādes uzņēmuma pārejas pamatā esošo darījumu nevar atzīt par spēkā neesošu;
- 2) kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā nav noteikta uzņēmuma ieguvēja un nodevēja solidārā atbildība;
- 3) kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā automātiski pārjaunojas uzņēmuma nodevēja līgumi uz uzņēmuma ieguvēju.

Izvērtējot iepriekš norādītos strīdīgos regulējuma punktus, tie tiks analizēti katrs atsevišķi, lai gūtu ieskatu par katra norādītā aspekta atbilstību regulējuma īpatnībām un to atbilstību civiltiesību teorijas pamatnostādnēm.

1. Likumā ir noteikts, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas pamatā esošo darījumu nevar atzīt par spēkā neesošu

Likuma 59³. panta otrā daļa noteic, ka “*kredītiestādes uzņēmuma pāreja, kas ir notikusi ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas ieceltā pilnvarnieka lēmumu, nav*

¹ Likums “Grozījumi Kredītiestāžu likumā”, “LV”, 27 (4013), 18.02.2009.

² Likums “Grozījumi Kredītiestāžu likumā”, “LV”, 39 (4025), 26.02.2009.

³ Lēmums par lietas ierosināšanu LR Satversmes tiesā pieņemts 2010. gada 10. augustā. Skat.: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_60.htm (aplūkots 2011. gada 14. februārī).

atzīstama par spēkā neesošu”. Pieteikuma iesniedzēji norāda, ka šāds ierobežojums liedz pieeju tiesai, kas ir pretrunā demokrātiskas republikas būtībai, jo tiek anulēta tiesiskā darījuma pēckontrole jeb atbilstība imperatīvajām normām. Pirms atzīt, vai šāds apgalvojums ir pamatots, jāizvērtē šāda ierobežojuma pamatojums no civiltiesību teorijas viedokļa.

Prasījums par darījuma atzīšanu par spēkā neesošu ir viens no civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem, ko darījuma dalībnieks var izmantot savu tiesisko interešu aizsardzībai. Civiltiesisko aizsardzības līdzekļu mērķis ir atjaunot cietušā tiesisko un mantisko stāvokli tādu, kāds tas bijis pirms pārkāpuma, tie vērsti uz pārkāpuma vai seku novēršanu⁴. Taču tas automātiski nenozīmē, ka likumdevējam, izslēdzot vienu no civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem, tiek liegta iespēja panākt sava tiesiskā un mantiskā stāvokļa atjaunošanu. Ne vienmēr likums pieļauj visu civiltiesisko aizsardzības līdzekļu pielietošanu civiltiesiska pārkāpuma gadījumā. Tā, piemēram, Eiropas līgumtiesību principi⁵ paredz, ka tādu civiltiesisko aizsardzības līdzekli kā saistību piespiedi izpildi nav iespējams izmantot, ja tas izraisītu tiesību pārkāpējam nesaprātīgas pūles un izdevumus vai izpildījuma priekšmetu cietušais var saņemt no cita avota (9:102. p.). Arī Civillikums⁶ satur atsevišķus ierobežojumus kāda konkrēta civiltiesiskā aizsardzības līdzekļa pielietošanai, piemēram, 1590. pants noteic, ka līguma izpildīšanas prasība nav pieļaujama gadījumos, kad saistība pēc līguma aprobežota ar līdzēja personu vai līguma priekšmets ir tāda darbība, kurā ir nozīme paša saistītā sevišķām personiskām spējām un attiecībām. Līdz ar to pats par sevi likumā noteiktais ierobežojums izmantot kādu atsevišķu civiltiesisko aizsardzības līdzekli nav uzskatāms par neatbilstošu civiltiesību teorijai vai Satversmei. Tomēr konkrētā gadījumā būtu jāizvērtē, vai Likumā noteiktais ierobežojums ir samērīgs.

Lai arī kredītiestādes uzņēmuma pārejas regulējums attiecas gan uz darbojošām, gan likvidējamām, gan maksātnespējīgām kredītiestādēm, tomēr ierobežojums prasīt atzīt darījumu par spēkā neesošo attiecas tikai uz tādām kredītiestādēs uzņēmuma pārejām (sk. 173. panta ceturto daļu), kuras veic:

- a) Finanšu un kapitāla tirgus komisijas iecelts pilnvarnieks. Šo pilnvarnieku iecel tikai tajos gadījumos, ja Finanšu un kapitāla tirgus komisija konstatē, ka kredītiestāde neievēro Likuma, tieši piemērojamo Eiropas Savienības institūciju izdoto normatīvo aktu vai Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izdoto lēmumu vai normatīvo noteikumu prasības, vai kredītiestādes darbība apdraud tās stabilitāti vai maksātnespēju, Latvijas kredītiestāžu sektora drošību vai stabilitāti, draud nodarīt ievērojamus zaudējumus valsts tautsaimniecībai, vai no bankas notiek pārmērīga noguldījumu vai citu piesaistīto līdzekļu aizplūde.

- b) kredītiestādes administrators kredītiestādes maksātnespējas procesā.

Tādējādi ierobežojums prasīt atzīt darījumu par spēkā neesošu attiecas uz šauriem gadījumiem – kad kredītiestādes darbība neatbilst Likuma prasībām jeb, citiem vārdiem sakot, apdraud sabiedrības intereses un kad kredītiestāde ir kļuvusi maksātnespējīga.

⁴ Torgāns K. Saistību tiesības I daļa. Tiesu Namu Aģentūra. Rīga, 2006, 215. lpp.

⁵ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.

⁶ LR Civillikums. Ziņotājs, 29, 30.07.1992.

Līdz ar to, pirmajā gadījumā (a) Likumā noteiktais ierobežojums prasīt atzīt darījumu par spēkā neesošu attiecas uz tiem gadījumiem, kad valsts ir konstatējusi, ka kredītiestādes darbība ir tiktāl neatbilstoša, ka nepieciešams iecelt pilnvarnieku, kas to pārvalda. Likuma regulējums attiecībā uz darījumu atzīšanu par spēkā neesošu attiecas uz tiem gadījumiem, kad pilnvarnieks ir atsavinājis kredītiestādes uzņēmumu. Pilnvarnieka darbības kredītiestādē ir pielīdzināmas valdes darbībām, jo tas ir apveltīts ar ļoti pašām tiesībām, atsevišķos gadījumos pat plašākām (sk. 117. panta ceturrtās daļas 2. punktu). Līdz ar to pilnvarnieka statuss ir īpašs komerciesībām netipisks pārvaldības modelis, ko piemēro ārkārtas gadījumos. Lai arī pastāv risks, ka pilnvarnieks kredītiestādes uzņēmumu var atsavināt bez akcionāru piekrišanas, tomēr jāmin, ka arī saskaņā ar Komerclikumu uzņēmumu pārēju veic valde un tā arī ir tiesīga to veikt bez dalībnieku (akcionāru) piekrišanas. Otrkārt, Likums paredz kontroles mehānismu, jo pirms tās veikšanas nepieciešama Finanšu un kapitāla tirgus komisijas atļauja (59³. pants). Treškārt, ja pilnvarnieks kredītiestādes uzņēmuma pāreju būs veicis pretēji kapitālsabiedrības interesēm, tam iestāsies atbildība saskaņā Civillikuma vispārējām pilnvarnieka atbildību regulējošām normām.

Savukārt attiecībā uz maksātnespējas gadījumu (b), kas arī aizliedz prasīt šajā procesā veikto kredītiestādes pāreju par spēkā neesošu, jāsecina, ka šāds ierobežojums ir diskutabls. Kredītiestādes uzņēmuma pāreja ir mantiskas lietas atsavināšana pret atlīdzību, līdz ar to, pat ja maksātnespējas administrators izvēlas pārdot labāko uzņēmuma daļu, visi šīs pārejas rezultātā iegūtie naudas līdzekļi nonāk uzņēmuma nodevēja rīcībā, līdz ar ko kreditoru intereses necieš. Uzņēmuma atsavināšana, kas notikusi kapitālsabiedrības interesēs, nevar mantiski radīt zaudējumus kapitālsabiedrībai, jo pret nododamo uzņēmumu pretī tiek saņemta ekvivalenta mantiska vērtība. Gadījumos, kad tas tā nav noticis, pastāv likumā noteikti ieinteresēto personu aizsargmehānismi, kas dod tiesības saukt pie atbildības personas, kas veikušas uzņēmuma atsavināšanu pretēji attiecīgās kapitālsabiedrības interesēm. Ņemot vērā, ka Likums neizslēdz administratora atbildību par veikto kredītiestādes uzņēmuma nodošanu citai personai, ieinteresētās personas saglabā tiesības tiesas ceļā aizsargāt savas intereses, prasot radītā kaitējuma atlīdzību, jo likums šādu civiltiesisko aizsardzības līdzekli neaizliedz.

Likuma 173. panta ceturrtā daļa, kas aizliedz atzīt kredītiestādes uzņēmuma pāreju par spēkā neesošu, nav jāsaprot kā tāda, kas nosaka, ka šādi darījumi nevar būt spēkā neesoši. Minētais regulējums noteic, ka šādus darījumus nevar prasīt atzīt par spēkā neesošiem, t. i., apstrīdēt. Gadījumā, ja darījums pats par sevi ir spēkā neesošs sakarā ar imperatīvām normām (piem., Civillikuma 1415. pantu), tad šāds darījums nav apstrīdams, jo pats par sevi nemaz neeksistē. Uz to norāda arī Likuma 59². panta pirmās daļas pēdējais teikums – *“kredītiestādes uzņēmuma pāreja, kurai nav saņemta Finanšu un kapitāla tirgus komisijas atļauja, uzskatāma par spēkā neesošu”*. Līdz ar to Likums nosaka nevis to, ka kredītiestādes uzņēmuma pāreja jebkādos apstākļos nav atzīstama par spēkā neesošu, bet gan, ka šāda pāreja nav apstrīdama.

Diskutabli ir tas, vai ir pamatoti un samērīgi aizliegt darījuma dalībniekiem apstrīdēt darījumu, piemēram, sakarā ar to, ka tā noslēgšanā konstatēts viltus vai draudi. No otras puses – darījuma dalībnieks, slēdzot darījumu par kredītiestādes uzņēmuma iegādi, zina, ka šāds civiltiesiskais aizsardzības līdzeklis ir liegts, bet ir citi līdzekļi – zaudējumu atlīdzības prasība u. tml. Vienlaikus šis dalībnieks, zinot

Likuma regulējumu, var iestrādāt kredītiestādes uzņēmuma iegādes darījumā citus civiltiesiskos aizsardzības līdzekļus, lai aizsargātu savas likumiskās intereses.

Iepazīstoties ar Likuma regulējumu par kredītiestādes uzņēmuma pāreju sistēmiski, ir secināms, ka tā mērķis ir novērst situācijas, kad trešās personas uz dažādiem pamatiem apstrīd kredītiestādes uzņēmuma pāreju, paralizējot šo darījumu pat uz vairākiem gadiem. Kredītiestāžu tiesiskais regulējums ir speciāls attiecībā pret citiem kapitālsabiedrību normatīviem sakarā ar to, ka kredītiestādēm ir būtiska loma valsts ekonomikā un to speciālais regulējums nodrošina Latvijas kredītiestāžu sektora drošību, stabilitāti un attīstību. Ievērojot šo mērķi un situāciju, ka kredītiestāde ir nonākusi finansiālās grūtībās, kas apdraud noguldītāju intereses, ir pamatoti noteikt tādu regulējumu, kas neļauj veikt kredītiestādes glābšanas pasākumus, t. sk. kredītiestādes uzņēmuma pārejas, bremsēšanu, dodot iespēju jebkurai personai celt prasības, apstrīdot kredītiestādes uzņēmuma pārejas tiesiskumu. Tas var radīt situāciju, ka kredītiestādes stāvoklis tiek iesaldēts sakarā ar dažādām tiesvedībām, kas gala rezultātā var izraisīt vēl lielākus zaudējumus finanšu sektorā. Ievērojot šo mērķi, ir pamatoti liegt trešajām personām uz darījuma apstrīdēšanas pamat ar tiesvedību palīdzību apturēt kredītiestādes efektīvu pārvaldību, t. sk. pabeigt kredītiestādes uzņēmuma pāreju. Arī Satversmes tiesa lietā Nr. 2009-44-01⁷ ir norādījusi – *“Satversmes tiesa piekrīt Saeimas argumentam, ka ekonomiskās lejupslīdes apstākļos, lai iespēju robežās mazinātu tās nelabvēlīgās sekas, likumdevēja rīcībai jābūt pēc iespējas ātrākai, saskaņotākai un izlēmīgākai. Attiecīgo pasākumu veikšanai likumdevējam ir jādod saprātīga rīcības brīvība”*.

Tomēr, analizējot Likuma regulējuma ietekmi, jāatzīst, ka likumdevējs varēja mikstināt regulējumu attiecībā uz darījumu apstrīdēšanu, vienlaikus saglabājot izvirzīto mērķi, t. i., Likumā varēja tikt noteikts regulējums, ka trešās personas nav tiesīgas apstrīdēt darījumu, tomēr saglabājot šādas tiesības tiešiem kredītiestādes uzņēmuma pārejas darījuma dalībniekiem – uzņēmuma nodevējam un ieguvējam.

Lai arī teorētiski pastāv varbūtība, ka saskaņā ar Likuma regulējumu pastāv iespēja, ka Finanšu un kapitāla tirgus komisija par nenozīmīgu pārkāpumu var iecelt pilnvarnieku, kas savukārt atsavina uzņēmumu, tomēr šāda teorētiski iespējamā varbūtība nevar būt pamats Likuma regulējuma atzīšanai par neatbilstošu civiltiesību teorijas pamatnostādņēm. Pretējā gadījumā jebkuru likumu varētu atzīt par neatbilstošu teorijai, jo jebkura persona, kurai likums piešķir zināmu varu, var to izmantot ļaunprātīgi. Tomēr negatīvi vērtējam apstāklis, ka Likums nenosaka precīzus kritērijus, kad Finanšu un kapitāla tirgus komisija ieceļ pilnvarnieku un kad – izsaka kredītiestādei vien brīdinājumu. Šādu kritēriju noteikšana padarītu kredītiestādes uzņēmuma pārejas mehānisma īstenošanu paredzamāku un drošāku no indivīdu interešu viedokļa.

Vienlaikus jāatzīmē, ka Likums nav unikāls pasaules kontekstā, tā, piemēram, Austrālijā pastāv Finanšu sektora (uzņēmuma pārejas) likums (*Financial sector (transfer of business) Act 1999*)⁸, kura 4. daļa regulē banku piespiedu pārņemšanas gadījumus. Minētā likuma 25. pants regulē gadījumus, kad var tikt pieņemts lēmums par kredītiestādes piespiedu pārejas veikšanu, kas ir līdzīgs Latvijā noteiktajam, paredzot noteiktus kritērijus un priekšnoteikumus kredītiestādes uzņēmuma pārejas veikšanai.

⁷ Internets: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-44-01.htm (sk. 06.12.2010.).

⁸ Internets: [http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/ActCompilation1.nsf/0/056A473CEC9FB721CA256F71005283FF/\\$file/FinanSectTB99.pdf](http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/ActCompilation1.nsf/0/056A473CEC9FB721CA256F71005283FF/$file/FinanSectTB99.pdf) (sk. 04.12.2010.).

2. Likumā ir noteikts, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā nav noteikta uzņēmuma ieguvēja un nodevēja solidārā atbildība

Likuma 59³. panta pirmā daļa noteic, ka “uz kredītiestādes uzņēmuma ieguvēju netiek attiecināts Komerclikuma 20. panta pirmās daļas noteikums par uzņēmuma nodevēja un uzņēmuma ieguvēja solidāru atbildību”. Pastāv uzskats, ka ar šādu regulējumu tiek dota iespēja ar viltu nodalīt aktīvus no saistībām, izvairīties no līguma izpildīšanas un var novest pie ilgām tiesvedībām⁹.

Komerclikuma¹⁰ 20. panta regulējums paredz solidāro atbildību un ir radīts, lai uzņēmuma pārejas gadījumā netiktu nodoti aktīvi, kam ir mantiska vērtība, uzņēmuma ieguvējam, atstājot uzņēmuma nodevējam vienīgi sliktos aktīvus un kreditorus. Šī regulējuma mērķis ir aizsargāt kreditoru intereses. Solidārās atbildības regulējums novērš iespēju līdz ar uzņēmuma pāreju nošķirt uzņēmuma vērtīgos aktīvus no kreditoru prasījumiem. Kredītiestāžu likuma jaunajā normā ietvertais regulējums savukārt rada situāciju, ka kreditoru intereses var tikt aizskartas, atstājot tos t. s. *sliktajā bankā*.

Ja vispārējā situācijā solidārās atbildības izslēgšana nebūtu pieļaujama, tad rodas jautājums, vai šāds izņēmums ir akceptējams gadījumos, kad notiek kredītiestādes uzņēmuma pāreja, t. i., vai tas pieļaujams gadījumos, kad kredītiestādē naudas līdzekļus ir ieguldījusi valsts no sava budžeta, to glābjot (pārņemot banku, lai glābtu finanšu sistēmu).

Kredītiestādi valsts pārņem vienīgi tad, ja pastāv pamatots risks, ka tā var bankrotēt, kas savukārt izraisītu valsts pienākumu segt noguldījumus garantētajā apjomā¹¹. Ņemot vērā, ka valsts mērķis, glābjot kredītiestādi, nav gūt peļņu, bet gan maksimāli izvairīties no finanšu sistēmas sabrukuma, būtu pieļaujams, ka, izglābjot faktiski bankrotējošu kredītiestādi, valstij ir tiesības nodalīt no šīs bankas labāko daļu, lai to pārdotu bez apgrūtinošām saistībām. Labākā daļa ir jānodala ar mērķi, lai valsts atgūtu maksimāli daudz tās ieguldītos līdzekļus kredītiestādes glābšanā, un ņemot vērā, ka ieguldītā nauda pastarpināti ir valsts iedzīvotāju nauda, ir samērīgi paredzēt šādu regulējumu visas sabiedrības interesēs. Likums neuzliek pienākumu valstij vispār glābt kādu kredītiestādi, līdz ar to, valstij brīvprātīgi uzņemoties šo funkciju, kredītiestādes uzņēmuma pārejai ir piemērojams citādāks regulējums nekā komersantiem, kas uzņēmuma pārejas darījumus slēdz peļņas gūšanas nolūkā.

Ja nošķirtais “*labās bankas*” uzņēmums solidāri būtu atbildīgs arī par tām saistībām, kas radušās pirms kredītiestādes uzņēmuma pārejas (tātad atbildīgs arī par “*sliktās bankas*” saistībām), tad šādam šķīrumam nebūtu nozīmes. Faktiski solidāras atbildības regulējuma gadījumā valsts objektīvi nevarētu veikt visus maksimālos soļus, lai saglābtu kaut daļu no glābjamās kredītiestādes. Šādā situācijā valsts būtu spiesta ieguldīt finanšu līdzekļus nevis tikai, lai stabilizētu kredītiestādes darbību, bet gan, lai pilnībā atjaunotu tās likviditāti – nodrošinot, ka pilnīgi visas saistības tiek izpildītas. Ņemot vērā, ka pilnīgas likviditātes atjaunošana nav valsts mērķis kredītiestāžu glābšanas jomā, bet tikai stabilizēšanas faktors, novēršot

⁹ Latvijas Republikas 9. Saeimas ziemas sesijas sestā sēde, 2009. gada 12. februāra sēdes stenogramma, skat. Saeimas deputāta Aigars Štokenberga runu, pie frakcijām tobrīd nepiederošs deputāts: <http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090212/st090212.htm> (aplūkots 14.02.2011.).

¹⁰ LR Komerclikums, “LV”, 158/160 (2069/2071), 04.05.2000.; Ziņotājs, 11, 01.06.2000.

¹¹ Sk. Noguldījumu garantiju likums. “LV”, 162 (1223), 03.06.1998.

neizbēgamo maksātnespēju, ir pieļaujama solidārās atbildības izslēgšana iepriekš minētās kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā. Pretējā gadījumā, t. i., solidāras atbildības regulējuma noteikšanas gadījumā, valstis atturētos ieguldīt kredītiestāžu glābšanā naudas līdzekļus, jo valstij tad būtu jāsedz pilnīgi visas kredītiestādes saistības, kas tomēr nav samērīgi, ja ņem vērā, ka kredītiestāde faktiski ir jau maksātnespējīga un tā savas saistības nevarētu izpildīt bez valsts palīdzības. Bez tam šajā situācijā kreditoru intereses netiek aizskartas, jo valsts pārņemta kredītiestāde ir maksātnespējīga, kas savukārt norāda, ka kreditoriem nav pamats uzskatīt, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas neveikšanas gadījumā, viņi būtu atguvuši savus prasījumus.

Apstākļi, ka līdz ekonomiskās krīzes brīdim Latvijā nebija regulējuma attiecībā uz kredītiestādes uzņēmumu pāreju, nav pamats apgalvot, ka regulējums pats par sevi ir neatbilstošs Satversmei vai arī tiek pārkāpts tiesiskās paļāvības princips.

Lai arī sākotnēji šķiet, ka iepriekš minētais regulējums apdraud īpašumtiesību absolūto principu, tomēr nav pamatoti uzskatīt, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas regulējums, neparedzot solidārās saistības regulējumu, faktiski nosaka īpašuma tiesību atņemšanu, proti, prasījuma tiesību atņemšanu.

Arī līdz šim Latvijas tiesību sistēma paredz vairākus gadījumus, kad pret personas gribu var tikt samazināta iespēja realizēt kādus prasījumus. Tā, piemēram, Komerclikuma 216. pants noteic, ka lēmumus dalībnieku sapulcē pieņem ar balsu vairākumu. Var būt situācijas, ka šāda lēmuma pieņemšana ierobežo mazākuma dalībnieka tiesības, piemēram, tiesības saņemt (izmaksāt) dividendes, taču šāds ierobežojums, kaut arī tam nav devis piekrišanu mazākuma dalībnieks, nav uzskatāms par īpašuma tiesību atņemšanu. Tāpat Maksātnespējas likums¹² regulē tiesiskās aizsardzības procesu, kura 38. panta trešā daļa paredz iespēju apstiprināt tiesiskās aizsardzības plānu, ja par to ir saņemta piekrišana no nenodrošinātajiem kreditoriem, kuru galvenie prasījumi kopumā veido vairāk nekā pusi no galveno prasījumu summas. Vienlaikus tiesiskās aizsardzības plāns var paredzēt metodi (sk. 33. pantu) – pamatparāda, līgumsoda vai procentu proporcionālu dzēšanu vai samazināšanu. Līdz ar to Maksātnespējas likums paredz iespēju nenodrošināto kreditoru vairākumam nobalsot, ka visu nenodrošināto kreditoru prasījumi tiek samazināti, pat ja tie (mazākums) ir balsojuši pret šādu lēmumu. Tādējādi tiesību sistēma atzīst atsevišķus uzņēmuma gadījumus, kad kreditoram nav garantētas tiesības realizēt savu prasījumu pie noteiktiem apstākļiem. Likuma regulējums pats par sevi neparedz, ka kreditoriem zūd prasījuma tiesības vai samazinās iespēja tos realizēt. Likums nevis atņem šīs tiesības, bet gan negarantē, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā kreditoru prasījumi tiks apmierināti. Taču paši par sevi iespējamie teorētiskie modeļi, kas pieļauj kreditora prasījuma neapmierināšanu, nav pietiekošs pamats, lai atzītu Likumu par neatbilstošu civiltiesību teorijai. Tik pat labi var būt situācija, ka kredītiestādes uzņēmuma pāreja apmierina pilnīgi visus kreditoru prasījumus. Pretējas interpretācijas gadījumā par Satversmei neatbilstošu būtu jāatzīst arī sabiedrību ar ierobežotu atbildību regulējums, jo iespējama arī teorētiska situācija, ka pastāvot Komerclikuma regulējumam par ierobežotu atbildību, kreditors nevar apmierināt savus prasījumus, jo sabiedrībai nav naudas līdzekļu un tā ir maksātnespējīga.

Gan kredītiestādes uzņēmuma pārejas regulējums, gan maksātnespējas regulējums ir vērsti uz mērķi atjaunot parādnieka maksātpēju, līdz ar to atsevišķi

¹² Maksātnespējas likums. "LV", 124 (4316), 06.08.2010.

kreditora tiesību ierobežojumi no tiesību sistēmas viedokļa ir legītīmi un atbilstoši Satversmei.

Tomēr attiecībā uz solidārās atbildības izslēgšanu maksātnespējas un likvidācijas gadījumā jāsecina, ka šāds Likuma regulējums nav pamatots un ir maināms, jo, izmantojot šo normu, kredītiestāde var mākslīgi izraisīt maksātnespējas vai likvidācijas procesu, lai nodalītu vērtīgākos aktīvus no kreditoru prasījumiem.

3. Likumā ir noteikts, ka kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā automātiski pārjaunojas uzņēmuma nodevēja līgumi uz uzņēmuma ieguvēju

Likuma 59². panta otrā daļa paredz līguma likumisku pārjaunošanu, t. i., klienti un kreditori par atrašanos līgumiskajās attiecībās jau ar citu partneri uzzina tikai *post factum* un pastāv uzskats, ka šāda līguma pārjaunošana bez līguma partneru piekrišanas nav pieļaujama¹³.

Nevar piekrist, ka līguma pārjaunošana uz likuma pamata pati par sevi ir pret-runā civiltiesību teorijai. Tiesību sistēma paredz vairākus gadījumus, kad bez otras puses piekrišanas līgums tiek pārjaunots uz citu personu. To nosaka, piemēram, Civillikuma 1519. pants, kas paredz, ka “*no līguma izrietošās tiesības un saistības, ciktāl tās nav tīri personiskas, pāriet uz līdzēju mantiniekiem un tiesību pēcniekiem, ja vien likumā nav paredzēts noteikts izņēmums*”. Turklāt Civillikuma 1867. pants pat norāda, ka var pastāvēt līgumu pārjaunošana kredītēšanas jomā bez atsevišķa līguma (sk. 1867. panta piezīmi – “*par pārjaunojumu bez sevišķa dalībnieku līguma norādīts Kredīta likumos*.”). Arī Darba likuma 118. pants noteic, ka uzņēmuma pārejas gadījumā darba līguma tiesiskās attiecības pāriet uz uzņēmuma ieguvēju bez sevišķa līguma (DL 118. pants: *uzņēmuma nodevēja tiesības un pienākumi, kas izriet no uzņēmuma pārejas brīdī spēkā esošajām darba tiesiskajām attiecībām, pāriet uzņēmuma ieguvējam*).

Līdz ar to Likuma 59². panta otrās daļas regulējums būtu pret-runā civiltiesību teorijai tikai tad, ja līguma pārjaunošana bez dalībnieku piekrišanas civiltiesībās nebūtu atļauta. Ņemot vērā, ka kredītiestādēs uzņēmuma pāreja ir cieši saistīta ar šī uzņēmuma saistībām, un konkrēti – kredītiestādes uzņēmuma pārejas pamatā tiek nodoti finanšu pakalpojumu līgumi, tad ir pamatots Likuma regulējums, ka vienlaikus tiek nodotas arī saistības, mainot līguma partneri. Pretēja regulējuma gadījumā kredītiestādes uzņēmuma pāreja būtu ievērojami apgrūtināta, jo tā būtu nepieciešams saņemt katra līgumpartnera piekrišanu.

Tomēr jāuzsver, ka šāda kārtība būtu pieļaujama tikai ārkārtas situācijā – kad valsts glābj faktiski maksātnespējīgu kredītiestādi, nevis jebkurā kredītiestādes uzņēmuma pārejas gadījumā. Tādā gadījumā līguma partneru tiesības pašauties uz to, ka tikai un vienīgi konkrētā persona būs līguma partneris, var tikt ierobežota sabiedrības interešu vārdā. Turklāt tas, ka mainās līguma partneris uz likumiskā pārjaunojuma pamata, nesamazina noguldītāju aizsardzības apjomu, jo saglabājas valsts pienākums garantēt noguldījumus likumā noteiktajā apjomā.

Gandrīz identisks regulējums ir atrodams Austrālijas (Kvīnslendas) likumos, tā, piemēram, 1996. gada *Challange Bank likuma* (*Challange Bank (transfer of*

¹³ Sk. 20 Saeimas deputātu Pieteikumu LR Satversmes tiesai. Internets: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_60.htm (aplūkots 2011. gada 14. februārī).

undertaking) Act 1996)¹⁴ 6. panta pirmā daļa paredz, ka uzņēmēja nodevēja esošie līgumi automātiski pārjaunojas uz uzņēmuma ieguvēju¹⁵. Līdzīgs regulējums atrodams 2001. gada Austrālijas likumā *State Bank of South Australia (Transfer of Undertaking) Act 2001*¹⁶. Tāpat saistību pārjaunošana bez līguma dalībnieku piekrišanas ir atrodama iepriekš minētajā Finanšu sektora (uzņēmuma pārejas) likuma (*Financial sector (transfer of business) Act 1999*)¹⁷ 28. un 35. pantā.

Ja likumdevējs ir vēlējis likumisko pārjaunošanu attiecināt arī uz maksātnespējīgām vai likvidējamām kredītiestādēm, būtu nepieciešams noteikt aizsargmehānismu, proti, ka kredītiestādes uzņēmuma nodevējs ar kredītiestādes uzņēmuma saņēmēju ir solidāri atbildīgi par pārjaunoto līgumu izpildi. Pretējā gadījumā ar kredītiestādes uzņēmuma pāreju var tikt tiesiski pārjaunoti neizdevīgi līgumi uz citu personu, un faktiski šis būtu likumisks veids, kā komersantam likvidācijas vai maksātnespējas procesā atbrīvoties no nevēlamām saistībām.

¹⁴ Internets: <http://www.legislation.qld.gov.au/LEGISLTN/CURRENT/C/ChallenBnkA96.pdf> (sk. 22.12.2010.).

¹⁵ Angl. val. teksts: 6 (1) To the extent Challenge contracts were binding on an enforceable by or against Challenge, the contracts are, on and after the commencement time, binding on and enforceable by or against Westpac, as fully and effectually as if Westpac had been a party to them or bound by them or entitled to the whole or a portion of the benefit of them instead of Challenge.

¹⁶ Internets: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nt/repealed_act/sbosaoua520.html (sk. 22.1.2010.).

¹⁷ Internets: [http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/ActCompilation1.nsf/0/056A473CEC9FB721CA256F71005283FF/\\$file/FinanSectTB99.pdf](http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/ActCompilation1.nsf/0/056A473CEC9FB721CA256F71005283FF/$file/FinanSectTB99.pdf) (sk. 04.12.2010.).

NEKUSTAMO ĪPAŠUMU PĀRROBEŽU ELEKTRONISKIE DARĪJUMI EIROPĀ

Mg. iur. Annija Švemberga

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzēja

Eiropas Savienības ietvaros nekustamo īpašumu darījumu jomā pēdējos gados arvien aktīvāk notiek darbs vairākos projektos nekustamo īpašumu reģistrācijas iespēju vienkāršošanai un pārrobežu elektronisko darījumu attīstīšanai. Šie projekti tiek veidoti Eiropas Savienības tiesību tālākas attīstības tiesiskās sadarbības veicināšanas ietvaros, balstoties uz 2002. gada 25. aprīļa Padomes Regulu (EK) Nr. 743/2002, ar kuru tiek izveidota vispārēja Kopienas rīcības struktūra, lai veicinātu tiesiskās sadarbības īstenošanu civillietās¹. Šajā rakstā tiks aplūkoti svarīgākie un aktuālākie no tiesisko sadarbību veicinošajiem projektiem nekustamo īpašumu darījumu jomā: Eiropas Zemes Informācijas Sistēma² (EULIS) un Eiropas Zemes Reģistru Asociācija³ (ELRA).

Aplūkojamā temata ietvaros svarīgi ir izprast Eiropas Savienības tiesību kompetenci īpašuma tiesību regulējumā un nekustamā īpašuma darījumus kā brīvas kapitāla kustības sastāvdaļu. Šim jautājumam tiks veltīta raksta pirmā daļa. Otrajā daļā tiks atspoguļoti dažādu nevalstisko organizāciju veidotie projekti nekustamo īpašumu darījumu veicināšanai. Savukārt raksta trešajā daļā uzmanība tiks veltīta jautājumiem par pārrobežu darījumu problēmātiku saistībā ar dažādām pastāvošajām nekustamo īpašumu darījumu sistēmām Eiropā.

Atslēgvārdi: nekustamais īpašums, atsavināšana, darījums, zemes reģistrs, brīva kapitāla kustība.

Eiropas Savienības regulējuma ietekme nekustamo īpašumu jomā

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību kontekstā aplūkojot zemes reģistrāciju un lietu tiesības vispār, kā pirmais jāmin Līgums par Eiropas Savienības darbību. Šī raksta ietvaros atsaucies tiks dotas uz iepriekšējo nosaukumu – Eiropas Kopienas līgumu (EKL) – un tā numerāciju, jo šajā rakstā aplūkotajos literatūras avotos un tiesu praksē ir izmantots šis nosaukums un numerācija, tādēļ lasītājam padarot pārskatāmāku raksta izklāstu. EKL 295. pants nosaka: “Šis Līgums nekādi neietekmē dalībvalstu tiesību aktus, kas regulē īpašumtiesību sistēmu.” Tomēr ES ir kompetence iekšējā tirgus regulēšanā (EKL 95. pants) un patērētāju aizsardzībā (EKL 153. pants), un caur to prizmu pēdējos gados ir sākti aplūkot un meklēt risinājumus jautājumiem, kas skar arī nekustamo īpašumu reģistrāciju.

¹ PADOMES REGULA (EK) Nr. 743/2002 (2002. gada 25. aprīlis), ar ko izveido vispārēju Kopienas rīcības struktūru, lai veicinātu tiesiskās sadarbības īstenošanu civillietās, EIROPAS KOPIENU OFICIĀLAIS VĒSTNESIS 01.05.2002., L 115/1.

² European Land Information Service, skat. www.eulis.org (aplūkots 02.02.2011.).

³ European Land Registry Association, skat. www.elra.eu (aplūkots 02.02.2011.).

Visskaidrāk ES tiesību piemērošana nekustamā īpašuma regulējumam ir redzama brīva kapitāla kustības nodrošināšanas kontekstā. Eiropas Savienības tiesa to ir vairākkārt piemērojusi nekustamā īpašuma iegūšanas gadījumos dažādās dalībvalstīs, secinot, ka nacionālajās tiesībās ietvertie ierobežojumi citu dalībvalstu personām iegūt nekustamo īpašumu, ir pretrunā ar EKL 56. pantā noteikto brīvu kapitāla kustību. Pie šāda secinājuma Eiropas Savienības tiesa nonākusi vairākās lietās, no kurām redzamākā ir Konle lieta⁴.

2010. gadā arī Latvijā ir aktualizējies jautājums par nekustamā īpašuma iegūšanas ierobežojumiem brīvas kapitāla kustības regulējuma kontekstā. Šie jautājumi tika risināti Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 13. janvāra lēmumā Nr. SKC-410/2010⁵. Analizējot šo lēmumu no Eiropas Savienības tiesību aspekta, M. Brizgo norādījis, ka šajā lietā strīds būtībā bija par to, kā pareizi piemērojams un interpretējams likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos"⁶ 28. pants kontekstā ar Eiropas Savienības tiesību normām.⁷

Zemes reģistru unifikācijas un koordinācijas projekti Eiropas Savienībā

Eiropas Savienības ietvaros nekustamo īpašumu darījumu jomā rit darbs vairākos projektos par nekustamo īpašumu reģistrācijas iespēju vienkāršošanu un pārrobežu darījumu attīstīšanu. Šie projekti tiek veidoti un attīstīti ES tiesību tālākas attīstības tiesiskās sadarbības veicināšanas ietvaros, balstoties uz 2002. gada 25. aprīļa Padomes Regulu (EK) Nr. 743/2002.⁸ Minētās Regulas 2. pantā noteiktie mērķi veicina tiesisko sadarbību civillietās, nodrošinot juridisko noteiktību un novēršot šķēršļus, ko radījušas atšķirības dalībvalstu civiltiesībās un civilprocesā. Kā svarīgākos no šiem projektiem attiecībā uz nekustamo īpašumu reģistru ciešāku sadarbību jāmin Eiropas Zemes Informācijas Sistēma⁹ (EULIS) un Eiropas Zemes Reģistru Asociācija¹⁰ (ELRA) un tās veidotais projekts CROBECO¹¹.

EULIS

Eiropas Zemes Informācijas Sistēma¹² (EULIS) darbojas, izmantojot interneta sniegtās iespējas, lai pēc iespējas vieglāk nodrošinātu pārrobežu pieeju informācijai

⁴ Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 1999. gada 1. jūnija spriedums lietā Nr. C-302/97, Klauss Konle pret Austrijas Republiku

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 13. janvāra lēmums Nr. SKC-410/2010.

⁶ Likums "Par zemes privatizāciju lauku apvidos, Latvijas Republikas likums, 09.07.1992. *Ziņotājs*, 32, 20.08.1992.

⁷ Brizgo M. *Senāts piemēro un interpretē Eiropas Savienības tiesības Komentārs par Senāta lēmumu lietā Nr. SKC-410/2010, Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 2010. gada 2. marts, Nr. 9 (604).

⁸ PADOMES REGULA (EK) Nr. 743/2002, (2002. gada 25. aprīlis), ar ko izveido vispārēju Kopienas rīcības struktūru, lai veicinātu tiesiskās sadarbības īstenošanu civillietās, EIROPAS KOPIENU OFICIĀLAIS VĒSTNESIS 1.5.2002., L 115/1.

⁹ European Land Information Service, skat. www.eulis.org (atsauce 02.02.2011.).

¹⁰ European Land Registry Association, skat. www.elra.eu (aplūkots 02.02.2011.).

¹¹ Cross Border Electronic Conveyance – pārrobežu elektroniskie darījumi, skat. www.elra.eu (aplūkots 02.02.2011.).

¹² Angļu val. – European Land Information Service.

attiecībā uz nekustamo īpašumu reģistriem. Šī iniciatīva atzinīgi novērtēta Eiropas Savienības Padomes Rīcības plānā 2009.–2013. gada daudzgadu darba plānam saistībā ar Eiropas e-tiesiskumu.¹³

Publikācijās saistībā ar EULIS izveidi tiesībzinātnieki H. Ploegers (*H. Ploeger*) un B. van Loenens (*B. von Loenen*) norādījuši uz ES darbu dalībvalstu likumdošanas harmonizācijā, lai vienkāršotu personu, kapitāla un preču kustību, tādēļ, arvien pieaugot starpvalstu nekustamā īpašuma darījumiem ES iekšienē un arvien vairāk ES pilsoņiem un juridiskām personām iesaistoties šādos darījumos, zemes reģistrācija nacionālajos reģistros un iespējas šos reģistrus apvienot kļūst arvien aktuālāka¹⁴.

Tomēr EULIS projekta mērķis ir tikai sniegt informāciju par īpašumu, nevis garantēt darījumu veikšanu elektroniski, kā to nodrošina Anglijas Zemes reģistrācijas akts.¹⁵ Lielbritānijas tiesību zinātnieks P. Sparks (*P. Sparkes*) monogrāfijā par Eiropas zemes tiesībām secinājis: “Mēs varam iedomāties reģistru, kurā pilnīgi, aktuāli dati par ikkatru īpašumu ir ierakstīti tādā formātā, pie kura var piekļūt no jebkuras vietas Eiropā un kur zeme var tikt tirgotā tiešsaistē tādā pat veidā kā akcijas. Šobrīd Eiropa ir gaismas gadu attālumā no tās galamērķa.”¹⁶ Tomēr darbs šādu tiešsaistes darījumu iedzīvināšanā turpinās.

CROBECO

Eiropas Zemes Reģistru Asociācija (ELRA)¹⁷ ir nevalstiska organizācija, kuru 2004. gadā izveidoja vairākas zemes reģistru organizācijas, lai pārstāvētu zemes reģistru intereses Eiropas Savienībā. 2010. gadā ELRA ir pārstāvētas jau 20 valstis, tai skaitā arī Latvijas Republika. ELRA primārais mērķis ir zemes reģistrācijas lomas attīstība un izpratne nekustamā īpašuma un kapitāla tirgos. Tā kā EULIS strādā pie dalībvalstu zemes reģistru savstarpējās sasaistes un informācijas apmaiņas, tad ELRA ir tālejošākas ieceres, proti, nekustamo īpašumu pārrobežu darījumu iespēju izstrādāšana un elektronisko darījumu attīstīšana. Nozīmīgākais paveiktais darbs 2010. gadā ir CROBECO projekta iedzīvināšana. Abreviatūra CROBECO veidota no angļiskā nosaukuma CROss Border Electronic CONveyance, kura latviskojums ir “pārrobežu elektroniskie īpašumu darījumi”.

CROBECO projektu ELRA ir uzsākusi ar mērķi palielināt ārvalstu nekustamo īpašumu potenciālo pircēju uzticību zemes reģistriem un tam, ka darījuma rezultātā iegūtais tiesiskais statuss būs līdzvērtīgs tam, kādu viņi iegūtu savā mītnes zemē. Projekta mērķis ir izstrādāt Kopējo Atsauču modeli¹⁸ elektroniskajiem pārrobežu īpašumu darījumiem. CROBECO projekta īstenošanai tiek norādīti divi principi¹⁹: dalībvalstu esošā normatīvā regulējuma piemērošana (negrozot to) un citas dalībvalsts tiesību piemērošanas iespēja darījumam saskaņā ar EK Regulu Nr. 593/2008

¹³ Eiropas Savienības Padomes Rīcības plāns 2009.–2013. gada daudzgadu darba plānam saistībā ar Eiropas e-tiesiskumu (2009/C 75/01), Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 31.03.2009., C 75/1.

¹⁴ Ploeger H., Loenen B. *EULIS at the Beginning of the Road to Harmonization of land registry in Europe*, in European Review of Private Law, 2004, Vol. 12, No. 3 p. 379–380.

¹⁵ Camara-Lapuente S. *Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law*, in European Review of Private Law, 2005, Vol.13, No. 6 p. 820.

¹⁶ Sparkes P. *European Land Law*, Hart Publishing, Oxford, 2007, p. 302.

¹⁷ European Land Registry Association, skat. www.elra.eu (aplūkots 02.02.2011.).

¹⁸ Angļu val. – Draft Common Frame of Reference.

¹⁹ ELRA Common Conveyancing Reference Framework, Version 0.2 – November 2010, p. 7–8.

(Romas I Regula)²⁰. Proti, šī projekta rezultātā pārrobežu darījumu tiek iecerēts regulēt ar divu valstu normatīvo regulējumu. Uz liettiesisko darījuma daļu, tai skaitā uz īpašuma pārejas jautājumiem, reģistrāciju, īpašuma tiesību statusu un saturu, būtu attiecināms tās valsts likums, kurā atrodas nekustamais īpašums, bet uz darījuma saistību tiesību daļu – citas valsts likums pēc pušu izvēles. Projekta autori prezumē, ka nekustamā īpašuma pircējs vēlēties līguma regulēšanai izvēlēties savas valsts normatīvo regulējumu, jo tas viņam ir labāk zināms. Projekta autori saskata šādu risinājumu Romas I Regulas noteiktajā iespējā izvēlēties likumu, kas būtu attiecināms uz darījumu. Līgumā tiktu paredzēti standartizēti noteikumi par pušu atbildību.

2010. gada 25. novembrī Briselē notika ELRA rīkota konference, kurā tika apspriests dokumenta projekts “Kopējais Īpašumu Darījumu Atsauču Ietvars”²¹ un kurā tika aizsākts pilotprojekts sadarbībai starp Nīderlandes un Spānijas zemes reģistriem. Darījuma noslēgšanas procedūra īsumā ir šāda:

- 1) puses pie Nīderlandes notāra noslēdz atsavinājuma līgumu, kura saistībtiesisko daļu regulē Nīderlandes likums;
- 2) noslēgtais līgums tiek nosūtīts Nīderlandes reģistram darījuma tiesiskuma pārbaudei;
- 3) Nīderlandes reģistrs dod savu apliecinājumu par darījuma tiesiskumu un nosūta to Spānijas reģistram;
- 4) Spānijas reģistrs reģistrē šī darījuma liettiesiskās sekas saskaņā ar Spānijas normatīviem aktiem un informē puses un attiecīgo Nīderlandes notāru par reģistrācijas veikšanu.²²

Šādā veidā, sadarbojoties divu valstu nekustamā īpašuma reģistrācijas iestādēm, tiek veicināta darījumu efektivitāte un drošība.

Pārrobežu darījumu iespējas dažādās nekustamo īpašumu atsavinājumu regulējuma sistēmās

Minētās iniciatīvas nekustamo īpašumu pārrobežu elektronisko darījumu veicināšanā ir visnotaļ apsveicamas. Taču raksta autore saskata sarežģījumu šādu paralēli pastāvošu atsavināšanas sistēmu veidošanā. Lielākoties sarežģījumi saistīti ar nekustamo īpašumu atsavināšanas un reģistrācijas dažādo sistēmu pastāvēšanu dažādās valstīs.

Visbiežāk literatūrā minēts dalījums darījumu reģistros un īpašumtiesību jeb titulu reģistros²³. Arī Eiropas Universitātes institūta veikto pētījumu apkopojumā

²⁰ EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES REGULA (EK) Nr. 593/2008, 2008. gada 17. jūnijs, par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I).

²¹ Angļu val. – Common Conveyancing Reference Framework.

²² Vilches A. Crobeco: The Pilot between Spain-The Netherlands, pieejams: http://www.elra.eu/wp-content/uploads/file/crobeco/Mr_%20Antonio%20Vilches_%20The%20Pilot%20NL%20and%20SP.ppt (aplūkots 02.02.2011.).

²³ Smith R. J. *Property Law*, London, 1996, p. 204;

Alejandro M. G. *Recordation of Interests in Land* in International Encyclopedia of Comparative Law, Volume VI *Property and Trust*, Tübingen, 2004, page 156;

Larsson G. *Land Registration and cadastral systems, Tools for Land Information and Management*, Longman Scientific & Technical, 1991, p. 17;

Camara-Lapuente S. *Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law*, in European Review of Private Law, 2005, Vol. 13, No. 6, p. 831–835;

secināts, ka "Eiropā ir divu pamatveidu zemes reģistri: vai nu lietu tiesības attiecībā uz zemi vai arī dokumenti tiek reģistrēti."²⁴ Turklāt minētajā apkopojumā secināts, ka "tiesību reģistri Eiropā ir nelielā pārsvarā pēc valstu un iedzīvotāju skaita."²⁵ Spānijas tiesību zinātnieks S. Camara-Lapuente norādījis, ka titulu (jeb tiesību) reģistrācijas sistēma balstās uz ierakstu (izrakstu no reģistrējamā darījuma būtiskajiem apstākļiem) organizēšanu pēc nekustamā īpašuma, ieraksta izvērtējumu un reģistra satura akurātumu ar pilnu aizsardzību pret trešajām personām.²⁶ Savukārt darījumu reģistru sistēma organizēta pēc personām (personu nodalījumu sistēma), tā balstīta uz transkripciju (dokumentu kopija, ko publicē kopumā, bez reģistra iestādes veiktiem pārveidojumiem vai izvērtēšanas) un tajā ir neregistrēta titula ierobežots spēks.²⁷

Otrs svarīgs reģistru iedalījuma kritērijs ir pēc reģistrācijas rezultāta un nozīmes. Pēc šī kritērija Spānijas tiesību zinātnieks S. Camara-Lapuente nošķir trīs sistēmas:

- 1) obligāta, bet deklaratīva reģistrācija (Francija, Beļģija, Luksemburga, Itālija, Zviedrija);
- 2) konstitutīva reģistrācija (Vācija, Austrija, Somija, Grieķija, kopš 2002. gada Zemes reģistrācijas akta – Anglija);
- 3) brīvprātīga un deklaratīva reģistrācija (Spānija, Polija).²⁸

Konstitutīviem reģistriem tiek pieskaitīts revolucionārākais no Eiropas zemes reģistriem – Lielbritānijas Apvienotās Karalistes (AK) zemes reģistrs, kas ticis būtiski reformēts 2002. gadā, kad tika pieņemts jaunais Zemes reģistrācijas akts²⁹, un kurā tiesību nodošanas reģistrācija ir konstitutīva³⁰. Proti, saskaņā ar Zemes reģistrācijas akta 93. pantu atsavināšana vai atsavināšanas līgums ir spēkā tikai pēc tā reģistrācijas³¹.

Nekustamo īpašumu pārrobežu elektronisko darījumu regulējums varētu būt vienkāršs tikai gadījumos, kad abu darījuma pušu valstu regulējums ir balstīts uz vienādiem principiem. Tiklīdz pārrobežu darījums notiktu divu dažādu atsavināšanas un reģistrācijas sistēmu starpā, būtu lielas grūtības noteikt juridiskās sekas.

Real Property Law and Procedure in the European Union General Report, scientific co-ordinators: Dr. habil. Schmid C.U, Hertel C., with contributions by Wicke H., published on 31.5.2005 by European University Institute (EUI) Florence/European Private Law Forum Deutsches Notarinstitut (DNotI) Würzburg, <http://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/ResearchThemes/EuropeanPrivateLaw/RealPropertyProject/GeneralReport.pdf> (aplūkots 02.02.2011.), p. 27, (turpmāk – General Report), p. 32.

²⁴ General Report, p. 32.

²⁵ Zevenbergen J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*, Delft, Netherlands, 2002, p. 28.

²⁶ General Report p. 32.

²⁷ Camara-Lapuente S. *Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law*, in *European Review of Private Law*, 2005, Vol.13, No. 6 p. 834.

²⁸ Ibid, p. 834.

²⁹ Ibid, p. 809–812.

³⁰ Land Registration Act 2002, http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020009_en_1 (aplūkots 18.04.2008.)

³¹ Camara-Lapuente S. *Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law*, in *European Review of Private Law*, 2005, Vol. 13, No. 6, p. 809–812.

Alejandro M. G. *Recordation of Interests in Land* in *International Encyclopedia of Comparative Law*, Volume VI *Property and Trust*, Tubingen, 2004, page 155.

³² Land Registration Act, Section 93 http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020009_en_1 (aplūkots 18.04.2008.)

Tā, piemēram, būtiskas problēmas rastas, ja darījuma puses Latvijā esoša nekustamā īpašuma pirkuma līgumiskajām attiecībām izvēlētos Francijas regulējumu. Proti, Francijas Civillikuma 1138. pantā ir nostiprināts *solo consensu* princips: “Pienākums nodot lietu ir izpildīts ar vienošanos starp līgumslēdzēju pusēm. Tā padara ieguvēju par īpašnieku [...]”³² Savukārt Latvijas Civillikuma³³ 993. pants noteic, ka īpašuma atsavināšanas gadījumā īpašuma tiesību iegūšanai nepieciešams ierakstīt zemesgrāmatā iegūšanas tiesisko pamatu.

Šis ir neliels, bet spilgts piemērs, kas parāda, ka CROBECO pašreizējā stadijā izstrādātais pārrobežu darījumu modelis ir īstenojams tikai to valstu starpā, kurās ir līdzīgs regulējums. Šāds secinājums savukārt rada citus jautājumus. Vai ir iespējama unificēta lietu tiesību regulējuma izveide? Vai ir iespējams valstu nacionālajās tiesībās noteiktajām papildus izveidot paralēlas darījumu sistēmas, ierobežojot *lex rei sitae* principu? Tie ir jautājumi, uz kuriem atbildes vēl nav atrodamas ne tiesību zinātnieku, ne praktiķu atziņās. Tie ir jautājumi, uz kuriem jāturpina meklēt atbildes, balstoties uz līdz šim veiktajiem pētījumiem un veicot arvien tālākus un niansētākus pētījumus par nekustamo īpašumu darījumiem.

Kopsavilkums

Arvien pieaugot ES tiesību nozīmei nekustamo īpašumu darījumu regulējuma jomā, vairākos projektos rit darbs par nekustamo īpašumu reģistrācijas iespēju vienkāršošanu un pārrobežu darījumu attīstīšanu. EULIS un ELRA ir veikušas nozīmīgu darbu tiesiskā regulējuma attīstībā un darbs pie nekustamo īpašumu elektronisko darījumu iedzīvināšanas turpinās. Tomēr nekustamā īpašuma dažādu reģistrācijas sistēmu dalībvalstīs pastāvēšanas dēļ jaunveidojamās pārrobežu sistēmas tikai daļēji spēj nodrošināt darījumu pilnvērtīgu noslēgšanu un reģistrāciju.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

³² Francijas Civillikokss, pieejams franču valodā : <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20110301> (aplūkots 02.02.2011.).

³³ Civillikums. Trešā daļa. Lietu tiesības: LR likums *bez oficiālās publikācijas*.

RŪPNIECISKĀ ĪPAŠUMA LIETU IZSKATĪŠANA LATVIJĀ: AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI UN PLĀNOTĀS REFORMAS

Dr. iur. Vadims Mantrovs

Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes pasniedzējs,
zvērināts advokāts, patentpilnvarotais ar specializāciju preču zīmēs

Rakstā aplūkota rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšana Latvijā no sistēmiskā viedokļa, analizējot pastāvošo lietu izskatīšanas kārtību salīdzinājumā ar iepriekš funkcionējošo šo lietu izskatīšanas kārtību. Rakstā identificēti un pamatoti esošās rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas kārtības problēmjaudājumi, rūpnieciskā īpašuma lietas izskatot dažādās tiesu sistēmās. Rakstā sniegts raksturojums plānotajām reformām rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanā Latvijā un atspoguļoti būtiski jautājumi, ar ko būs jāsastopas reformas ieviešanas gaitā.

Atslēgvārdi: rūpnieciskā īpašuma objekti, rūpnieciskā īpašuma lietas, civiltiesiska rakstura strīdi, administratīvais process, civilprocess, specializēta tiesa.

1. Rūpnieciskā īpašuma lietu raksturojums

1.1. Rūpnieciskā īpašuma lietu jēdziens

Atbilstoši *Parīzes konvencijas par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību*¹ (*Parīzes konvencijas*) 1. panta otrajai daļai ar rūpnieciskā īpašuma objektiem tiek **saprasti šādi objekti**: atšķirības zīmes (*distinctive signs* – angļu val., *sonstigen Kennzeichen* – vācu val.) kā preču zīmes (pakalpojumu zīmes), izcelsmes norādes (izcelsmes vietu apliecinājumi) un komercnosaukumi; dizainparaugi; patenti; lietderīgie modeļi; tiesības uz aizsardzību pret negodīgu konkurenci.

Kopš *Parīzes konvencijas* spēkā stāšanās ar rūpnieciskā īpašuma jēdzienu aptverti arī citi objekti papildu tiem, kuri *expressis verbis* ietverti *Parīzes konvencijas* 1. panta otrajā daļā sniegtajā rūpnieciskā īpašuma definīcijā², kā augu šķirnes, domēna vārdi u. c. tml. objekti, tādējādi saprotot jēdzienu “rūpnieciskais īpašums” visplašākajā nozīmē (*Parīzes konvencijas* 1. panta trešā daļa).

¹ Parīzes konvencija par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību [Parīzes konvencija]: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 8. aprīlis, Nr. 54.

² Bodenhausen G. H. C. Guide to the Application of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property As revised at Stockholm in 1967. Geneva: BIRPI, 1968, p. 21.

Rūpnieciskā īpašuma objektu skaitā ir gan **reģistrējamie**, gan **neregistrējamie** objekti³.

Tā izņēmuma tiesības uz dizainparaugu un pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju tiek iegūtas **reģistrācijas ceļā** (*Dizainparaugu likuma*⁴ 12. panta pirmā daļa, *Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likuma*⁵ 2. panta pirmā daļa); izņēmuma tiesības uz patentu pilnībā iegūst dienā, kad publicēts paziņojums par patenta piešķiršanu, bet ierobežotā apjomā – ar patenta pieteikuma publicēšanu (*Patentu likuma*⁶ 18. pants un 35. pants); izņēmuma tiesības uz preču zīmi tiek iegūtas ar reģistrāciju (*likuma Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm*⁷ (*Preču zīmju likuma*) 4. panta piektā daļa), taču ierobežotā apjomā atzītas tiesības, kas izriet no neregistrētas preču zīmes (*Preču zīmju likuma* 9. panta trešās daļas 4. punkts).

Tai pat laikā, ģeogrāfiskās izcelsmes norādes aizsargātas **bez to reģistrācijas** (*Preču zīmju likuma* 40. panta pirmā daļa), savukārt tiesības uz aizsardzību pret negodīgu konkurenci, ko reglamentē *Konkurences likuma*⁸ 18. pants kopsakārā ar *Parīzes konvencijas* 10. bis pantu, pēc sava rakstura un būtības vispār nav reģistrējamās.

Vienlaikus jāpiezīmē, ka rūpnieciskā (vai runājot plašāk intelektuālā) īpašuma lietu **specifiku pamato** ne vien specifiskā **terminoloģija**, bet arī **izņēmumi** gan no vispārējās **procesuālās kārtības** kā, piemēram, pierādīšanas pienākuma sadale vai īpatnības pierādījumu nodrošināšanā un speciālajos līdzekļos civilprocesā⁹, gan attiecībā uz **materiālajām tiesībām**, piemēram, no liettiesiskā regulējuma viedokļa¹⁰ vai no saistību tiesiskā viedokļa, piemēram, līgumiem saistībā ar rūpnieciskā (intelektuālā) īpašuma objektiem vai īpatnībām zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumos¹¹. Tā rezultātā, pamatoti rūpnieciskā (vai plašāk runājot – intelektuālā) īpašuma tiesības apzīmētas ar speciālo civiltiesību jēdzienu¹².

³ Par reģistrācijai pakļauto objektu regulējuma attīstību Latvijā skat. pl.: Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 107.–110. lpp.

⁴ Dizainparaugu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 17. novembris, Nr. 183.

⁵ Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 31. marts, Nr. 84/85.

⁶ Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 27. februāris, Nr. 34.

⁷ Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 01. jūlijs, Nr. 216.

⁸ Konkurences likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 23. oktobris, Nr. 151.

⁹ Sk., piem.: Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 112.–113. lpp.

¹⁰ Sk., piem.: Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 117.–118. lpp.; Rozenfelds J. Lietu tiesību jēdziens Latvijas civiltiesību sistēmā. Grām.: Starptautiskās zinātniskās konferences “Valsts un tiesību aktuālās problēmas” zinātnisko rakstu krājums / International Scientific Conference “Current Problems of State and Law”: List of Scientific Articles. Baikovs A., zin. red. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2010, 358. lpp.; McGuire M.-R. Intellectual Property Rights: ‘Property’ or ‘Right’? The Application of the Transfer Rules to Intellectual Property. In book: Rules for the Transfer of Movables: A Candidate For European harmonisation or National Reforms? Volume 6. Faber W., Lurger B. (eds.). Munich: Sellier. European Law Publishers, 2008, p. 218–236.

¹¹ Sk. pl.: Mantrovs V. Ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzības tiesiskie aspekti Latvijā Eiropas Savienības tiesību kontekstā. Promocijas darbs. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 159.–162. lpp.; Pētersone Z. Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās. Promocijas darbs. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 42.–57. lpp.

¹² Balodis K. Ievads civiltiesībās. R.: Zvaigzne ABC, 2007, 39., 43.–45. lpp.

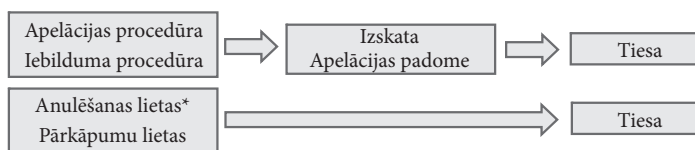
Rūpnieciskā īpašuma objektu strīdu pamatā ir **strīds** par personas subjektīvajām civilajām tiesībām attiecībā uz konkrēto rūpnieciskā īpašuma objektu, kas tieši šādā formulējumā definēts valsts politikas plānošanas dokumentos, proti, “[s]trīdi, ko izskata Apelācijas padome, pamatā attiecas uz privāttiesību jomu, un tiem pārsvarā ir civiltiesisks raksturs”¹³, un tiesību literatūrā, attiecinot to uz visu intelektuālo īpašumu¹⁴. Līdz ar to lietas, kas saistītas ar reģistrētajiem un neregistrētajiem rūpnieciskā īpašuma objektiem, raksturojamas kā civiltiesiska rakstura strīdi un aptvertas ar rūpnieciskā īpašuma lietu jēdzienu. Jāpiezīmē, ka ar šo jēdzienu aptvertas gan civillietas, gan administratīvās lietas¹⁵.

1.2. Rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas posmi

Piesakot reģistrācijai reģistrējamos rūpnieciskā īpašuma objektus Latvijas Republikas Patentu valdē (Patentu valde), šo objektu reģistrācija var tikt pilnībā vai daļēji atteikta. Ja pieteicējs nepiekrīt šādam lēmumam, tas var to pārsūdzēt Latvijas Republikas Patentu valdes Apelācijas padomē (Apelācijas padomē), iesniedzot sūdzību, ko sauc par **apelāciju** (*resp. apelāciju*).

Tai pat laikā, ja reģistrācijai tiek pieteikts objekts un tas tiek reģistrēts, pret šā objekta reģistrāciju var iesniegt sūdzību, ko sauc par **iebildumu** (*resp. iebildumu*). Iebilduma procedūrā iebilduma iesniedzējs var, piemēram, preču zīmju lietās atsaukties kā uz savām agrākajām tiesībām, tā arī uz absolūtajiem pamatiem preču zīmes atzīšanai par spēkā neesošu. Atšķirība ir tajā, ka iebildumu, kas pamatots ar absolūtajiem pamatiem preču zīmes atzīšanai par spēkā neesošu, var iesniegt “jebkura persona”. Tā rezultātā arī prasību uz šādiem pamatiem pret reģistrētu preču zīmi var celt “jebkura persona” likumā paredzētajā kārtībā (*Preču zīmju likuma* 31. panta trešā daļa un 18. panta otrā daļa), kas tādējādi ierobežo *Civilprocesa likuma* 1. panta piemērošanas jomu šāda veida lietās.

Apelācijas un iebildumus izskata Apelācijas padome, kuras lēmumu abas puses, izņemot Patentu valdi (apelācijas procedūrā), tiesīgas pārsūdzēt tiesā. Apelāciju un iebildumu, kā arī prasības tiesvedības kārtībā izskatāmo lietu izskatīšanas posmi raksturoti zemāk esošajā tabulā:

* Ar anulēšanas lietām saprastas lietas par attiecīgā objekta reģistrācijas atzīšanu par spēkā neesošu vai reģistrācijas atcelšanu.

Šāda veida lietas, kas pēc būtības var būt vienveidīgas, piemēram, iebilduma lietas un anulēšanas lietas, tiek skatītas divās dažādās tiesu sistēmās, kas aktualizē

¹³ Par Rūpnieciskā īpašuma Apelācijas padomes koncepciju: MK rīkojums Nr. 534 [MK rīkojums Nr. 534 “Par Rūpnieciskā īpašuma Apelācijas padomes koncepciju”]. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 12. augusts, Nr. 127.

¹⁴ Rasnačs L. Jurisdikcija un tās noteikšana civiltiesiska rakstura lietās. Promocijas darbs. R.: Latvijas Universitāte, 2009, 156. lpp.

¹⁵ Sal.: Rasnačs L. Jurisdikcija un tās noteikšana civiltiesiska rakstura lietās. Promocijas darbs. R.: Latvijas Universitāte, 2009, 101. lpp.

jautājumu par to, kuras būs tās tiesas, kuras skatīs šīs vienvēidīgās lietas. Tā rezultātā divu dažādo tiesas sistēmu dēļ neizbēgami tiek nonākts līdz procesu sadursmei rūpnieciskā īpašuma lietu ietvaros.

1.3. Procesu sadursme

Anulēšanas lietas un pārkāpumu lietas tiek izskatītas **prasības tiesvedības kārtībā**, taču apelācijas lietas un iebildumu lietas **administratīvā procesa ietvaros** – no sākuma iestādē un vēlāk – tiesā, ja viena no pusēm pārsūdz iestādes lēmumu tiesā. Tādēļ rūpnieciskā īpašuma lietās neizbēgami notiek administratīvā un civilprocesa **sadursme**, kas rada jautājumus par abu šo procesu savstarpēju pastāvēšanu un lietu izskatīšanu vienas tiesu sistēmas ietvaros, ievērojot īpatnības, kas raksturīgas rūpnieciskā īpašuma (plašāk runājot, intelektuālā īpašuma) lietām.

Viskrasāk procesu sadursme **izpaužas**, ja iebilduma procedūrās un anulēšanas lietās sakrīt pamatojumi attiecīgā objekta apstrīdēšanai. Iebilduma lietās preču zīmes var tikt apstrīdētas pēc tiem pašiem pamatiem kā preču zīmju anulēšanas lietās prasības tiesvedības ietvaros (*Preču zīmju likuma* 18. panta otrā, trešā un ceturtā daļas un 31. pants). Tā rezultātā lietas par preču zīmes reģistrācijas atzīšanu par spēkā neesošu var tikt skatītas divos procesos: no sākuma – iebildumu procedūrā, bet, ja iebilduma procedūrā neizdodas panākt reģistrētās zīmes atzīšanu par spēkā neesošu, – prasības tiesvedības kārtībā. Tā, piemēram, lietu, kas bija saistīta ar preču zīmes *Moskovskaya* reģistrāciju, sākotnēji izskatīja sūdzības kārtībā¹⁶ un vēlāk – prasības tiesvedības kārtībā¹⁷; līdzīgi notika saistībā ar preču zīmes *Stolichnaya* reģistrāciju – sākotnēji sūdzības kārtībā¹⁸ un vēlāk arī – prasības tiesvedības kārtībā¹⁹.

Līdzīgi, kaut ierobežotākā apjomā, var runāt par procesu sadursmes piemēriem lietās, kas saistītas ar dizainparaugiem²⁰, un pavisam ierobežotā apmērā attiecībā uz lietām, kas saistītas ar patentiem²¹.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2001. gada 12. septembra spriedums lietā Nr. PAC-309 [Moskovskaya]. Nepublicēts; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-33 [Moskovskaya]. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2000. R.: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2001, 809.–815. lpp. ISBN 998493067X; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2000. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. PAC-284 [Moskovskaya]. Nepublicēts; Rīgas apgabaltiesas 1999. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. C-1439/2 [Moskovskaya].

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-37 [Moskovskaya]. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1998. R.: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1999, 626.–631. lpp. ISBN 9984930637; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1997. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. PAC-531 (1997.g.) [Moskovskaya]. Nepublicēts.

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-41 [Stolichnaya]. Nepublicēts; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1997. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. PAC-534 (1997.g.) [Stolichnaya]. Nepublicēts.

¹⁹ Rīgas apgabaltiesas 2001. gada 15. augusta spriedums lietā Nr. C-1439/2 [Stolichnaya]. Nepublicēts. Nav pārsūdzēts.

²⁰ Lietas par dizainparauga reģistrācijas anulēšanu var skatīt divos procesos: iebildumu procedūrā (ierobežotā apjomā) un prasības tiesvedības kārtībā (*Dizainparaugu likuma* 28. panta otrā daļa un 37. panta pirmā daļa).

²¹ Procesu sadursme lietās, kas saistītas ar patentiem, var izpausties vienīgi jautājumā par rūpniecisko izmantošanu un atbilstību neaizsargājamo objektu lokam, kas var tikt skatīts iebilduma procedūrā un vēlāk arī prasības tiesvedības ietvaros (*Patentu likuma* 41. panta otrā daļa, 56. un 57. pants), tai pat laikā citi pamatojumi patenta atzīšanai par spēkā neesošu skatāmi vienīgi prasības tiesvedības kārtībā (*Patentu likuma* 41. panta trešā daļa).

2. Lietu izskatīšana līdz 2004. gadam

Nemot vērā to, ka pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pastāvēja nepieciešamība no jauna izveidot nacionālā rūpnieciskā īpašuma tiesisko regulējumu Latvijā²², pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā pieņemti pirmie rūpnieciskā īpašuma likumi. Saskaņā ar šiem pirmajiem un vēlāk pieņemtajiem rūpnieciskā īpašuma likumiem rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšana Latvijā pamatojās uz **ideju par specializētu tiesu** šo lietu izskatīšanai pirmajā tiesu instancē, par kuru tika izvēlēta **Rīgas apgabaltiesa**²³.

Šī specializācija izpaudās tādā veidā, ka Rīgas apgabaltiesā rūpnieciskā īpašuma lietas skatīja vieni un tie paši tiesneši, kas specializējās šīs kategorijas lietās²⁴. Tieši Rīgas apgabaltiesa tika uzskatīta par pirmās instances tiesu visu šo specifisko rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanai²⁵.

Tai pat laikā, jāņem vērā tas, ka Rīgas apgabaltiesa kā pirmās instances tiesa **neaptvēra visas lietas** saistībā ar rūpnieciskā īpašuma objektiem²⁶, līdz ar to Rīgas apgabaltiesas "specializācijas princips neattiecas [un neattiecās – autora piezīme] uz visiem intelektuālā [tai skaitā, rūpnieciskā – autora piezīme] īpašuma objektiem"²⁷.

Rīgas apgabaltiesu nosakot kā pirmās instances tiesu, rūpnieciskā īpašuma lietas apelācijas instancē skatīja Civillietu tiesu palāta, kasācijas instancē – Senāta Civillietu departaments. Šīs trīs tiesu instances skatīja lietas **divējādos procesos**.

Pirmkārt, **sūdzības kārtībā**, pamatojoties uz *Civilprocesa kodeksa*²⁸ Divdesmit ceturto-A nodaļu. Otrkārt, **prasības tiesvedības kārtībā** sākotnēji saskaņā ar *Civilprocesa kodeksu*, bet ar 1999. gada 1. martu – saskaņā ar *Civilprocesa likumu*, ar kura spēkā stāšanos spēku zaudēja *Civilprocesa kodekss*, izņemot augstāk norādīto Divdesmit ceturto-A nodaļu, kas bija spēkā līdz laikam, kad 2004. gada 1. februārī spēkā stājās *Administratīvā procesa likums*.²⁹

Izskatot lietas šādā kārtībā minētajās trijās tiesu instancēs, no rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas sistēmas un rūpnieciskā īpašuma aizsardzības nodrošināšanas viedokļa tika **sasniegti** vairāki savstarpēji saistīti un nozīmīgi mērķi.

²² Poļakovs G. Rūpnieciskā īpašuma aizsardzība / Г. К. Поляков. Охрана промышленной собственности. Скайдрошā vārdnīca / Толковый словарь. R.: LR Patentu valde, AIPPI Latvijas nacionālā asociācija, 13. lpp.

²³ Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 111.–112. lpp.; Mantrovs V. Rūpnieciskā īpašuma lietas administratīvajās tiesās. *Dienas Bizness*, 2005. 25. janvāris, Nr. 2523.

²⁴ Turpat.

²⁵ Tai pat laikā, atsevišķi autori neuzskata Rīgas apgabaltiesu par specializētu tiesu intelektuālā īpašuma lietām, tā vietā norādot uz iepriekšējā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā funkcionējušo Latvijas Saimniecisko tiesu (Rasnačs L. Jurisdikcija un tās noteikšana civiltiesiska rakstura lietās. Promocijas darbs. R.: Latvijas Universitāte, 2009, 156.–161. lpp.

²⁶ Piemēram, negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma lietas varēja skatīt rajona (pilsētas) tiesa (*Konkurences likuma* 18.¹ pants). Rīgas apgabaltiesa negodīgas konkurences lietas varēja skatīt tikai tad, ja prasījums par negodīgas konkurences izpausmes konstatēšanu tika skatīts vienā procesā ar, piemēram, preču zīmju tiesību pārkāpumu vai prasības summas apmēra rezultātā atbilstoši piekrišanas noteikumiem piekrita Rīgas apgabaltiesai.

²⁷ Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 111. lpp.

²⁸ Civilprocesa kodekss: LR likums. *Zinotājs*, 1964. 9. janvāris, Nr. 1

²⁹ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

Pirmkārt, ar šādu rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas sistēmu īstenota ideja par Rīgas apgabaltiesu kā pirmās instances tiesu rūpnieciskā īpašuma lietām. **Otrkārt**, īstenota ideja par specializētiem tiesnešiem. Treškārt, rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanai pastāvēja harmoniska sistēma. **Visbeidzot**, šī sistēma atbilda *Kopienas preču zīmju Regulai*³⁰ un *Kopienas dizainparaugu Regulai*³¹, kurās paredzēta prasība pēc specializētām tiesām un tādējādi Latvijas likumi bija pilnībā atbilstoši šīm Regulām³².

3. Lietu izskatīšana kopš 2004. gada

Iepriekšējā nodaļā atspoguļotais rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas mehānisms tika **izjaukts**, kad spēkā stājās *Administratīvā procesa likums*, ar kuru tika ieviestas administratīvās tiesas. Pēc administratīvo tiesu ieviešanas Rīgas apgabaltiesa kā pirmās instances tiesa izskata **tikai** lietas prasības tiesvedības kārtībā, proti, pārkāpumu lietas un anulēšanas lietas, ko tālāk apelācijas instancē izskata Civillietu tiesu palāta un kasācijas instancē – Senāts. Savukārt **administratīvās tiesas** izskata pieteikumus par Apelācijas padomes lēmumu atcelšanu.

3.1. Lietu izskatīšanas duālisms

Tā rezultātā Latvijā izveidojās rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas duālisms, **dažādās tiesu sistēmās** (vispārējās jurisdikcijas tiesās un administratīvajās tiesās) skatot **vienveidīgas lietas** (iebildumu lietas un anulēšanas lietas), kurās prasījumi ir identiski, respektīvi, atzīt par spēkā neesošu to vai citu ierakstu attiecīgajā reģistrā.

Lietu izskatīšanas duālisms – civiltiesiska rakstura strīdu izskatīšana divās tiesu instancēs: administratīvajās tiesās un vispārējās jurisdikcijas tiesās – gan saistībā ar pašu lietu izskatīšanu, gan no sistēmiskā viedokļa radīja **virkni jautājumu un problēmu**.

Pirmkārt, divu dažādu iznākumu iespējamības problēma, ņemot vērā abu tiesu sistēmu tiesnešu dažādo sagatavotību, kas atzīts arī politikas plānošanas dokumentos, norādot uz to, ka “[s]aglabājoties izklāstītajai procesuālajai kārtībai, var veidoties divējāda tiesu prakse rūpnieciskā īpašuma likumu normu piemērošanā” (Administratīvā procesa efektīvizēšanas koncepcijas (informatīvās daļas), kas apstiprināta ar MK rīkojumu Nr. 775³³, 1.4.2. punkts), uz ko norādīts arī tiesību

³⁰ Apskatāmajā laika posmā spēkā: Padomes Regula (EK) Nr. 40/94 par Kopienas preču zīmi [Kopienas Preču zīmju Regula]. *Oficiālais Vēstnesis*, Īpašais izdevums 2004, 17/01. sēj., 146./180. lpp. Pašreiz spēkā: Padomes Regula (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi (Kodificēta versija) [Kopienas Preču zīmju Regula]. *Oficiālais Vēstnesis*, L 78, 24.03.2009., 1./42. lpp.

³¹ Padomes Regula (EK) Nr. 6/2002 par Kopienas dizainparaugiem [Kopienas dizainparaugu Regula]. *Oficiālais Vēstnesis*, Īpašais izdevums 2004, 13/27. sēj., 142./165. lpp.

³² Jāpiezīmē, ka Latvija paziņoja par Latvijā noteiktajām Kopienas preču zīmju tiesām un Kopienas dizainparaugu tiesām krietnu laiku vēlāk pēc paziņošanai paredzētā termiņa. Tā, piemēram, Kopienas preču zīmju tiesas Latvijā paziņotas Eiropas Komisijai ar Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 2005. gada 7. jūlija vēstuli (14.09.2005. Latvijā noteiktas Kopienas preču zīmju tiesas. Pieejams: <http://www.lrpv.lv/index.php?lang=LV&id=17&news=62> [skatīts 2011. gada 23. februārī]).

³³ Par Administratīvā procesa efektīvizēšanas koncepciju: MK rīkojums Nr. 775. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 7. decembris, Nr. 197.

literatūrā³⁴. Piemēram, izskatot preču zīmju lietas, viena tiesu sistēma var atzīt konkrēto zīmi par plaši pazīstamu, savukārt otra – var neatzīt. Jebkurā gadījumā administratīvo tiesu konstatētie fakti jāpierāda no jauna, izskatot lietas vispārējās jurisdikcijas lietās, ņemot vērā to, ka administratīvo tiesu konstatētie fakti nav uzskatāmi par prejudiciāliem faktiem atbilstoši *Civilprocesa likuma* 96. panta otrajai daļai, jo tie nav konstatēti civillietā.

Otrkārt, dažādu tiesas izmantoto pamatojumu un tā rezultātā dažādu iznākumu iespējamība veicina vienotas prakses trūkumu

Treškārt, idejas par specializētiem tiesnešiem pārskatīšana. Izskatot lietas dažādās tiesu sistēmās un nododot daļu lietu izskatīšanai administratīvajās tiesās, kur strādāt sākušie tiesneši netiek gatavoti šādu lietu izskatīšanai, sākotnējā ideja par to, ka šādas lietas skatītu tam sagatavoti tiesneši, proti, specializēti tiesneši, tika deformēta un iedragāta.

Ceturtkārt, Apelācijas padomes nostāšanās problēmjautājums ieinteresētās personas pusē. Drīz vien pēc administratīvo tiesu ieviešanas nāca klajā vēl viena problēma, kas saistīta ar Apelācijas padomes statusu. Pārsūdzot Apelācijas padomes lēmumu tiesā, Apelācija padome nonāca atbildētāja statusā, kaut iepriekš sūdzības lietās Apelācijas padome atradās trešās personas statusā. No tā izriet, ka administratīvajās tiesās Apelācijas padome uzņēmās aizstāvēt savu lēmumu un vienlaikus aizstāvēt privātpersonas civilās tiesības, kas atzītas ar šo lēmumu. Taču šādu funkcijas neatbilst Apelācijas padomes statusam. Kā šajā sakarā pamatoti norādīts valsts politikas plānošanas dokumentos, “Patentu valde, aizstāvot Patentu valdes Apelācijas padomes pieņemtā lēmuma pareizību, ir spiesta ieinteresēti nostāties iebilduma lietā uzvarējušās personas pozīcijās, kas ir neloģiski un traucē lietu izskatīt objektīvi” (*Administratīvā procesa efektīvizēšanas koncepcijas (informatīvās daļas)*)³⁵ 1.4.2. punkts).³⁶

Tādējādi administratīvo tiesu ieviešana radījusi virkni problēmjautājumu, taču to cēloņi saistīti ar pavisam citiem apstākļiem.

3.2. Problēmu cēloņi

Šo problēmu cēloņi, izveidojot administratīvās tiesas, saistīti ar to, ka tika **ignorēta rūpniecisko īpašuma lietu specifika**, kas ieskicēta augstāk, un šo lietu izskatīšanas īpatnības kā Latvijā, tā ārvalstīs.

Pirmkārt, **Vācijas prakses nepārzināšana**. *Administratīvā procesa likuma* autori galvenokārt ņēma vērā Vācijas praksi, kurā tieši īstenota ideja par specializētām tiesām atsevišķām lietu kategorijām – rūpnieciskā īpašuma lietām, darba strīdiem utt.

Tā Vācijā rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanā var runāt par specializētām tiesām vai tiesnešiem. Rūpnieciskā īpašuma objektu pārkāpumu lietas un anulēšanas

³⁴ Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne / Journal of the University of Latvia No. 1. Law. R.: Latvijas Universitāte, 2010, 111.–112. lpp.

³⁵ Administratīvā procesa efektīvizēšanas koncepcija (informatīvā daļa). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file55632.doc> [skatīts 2011. gada 20. februārī].

³⁶ Jāņem vērā, ka iepriekš šis secinājums valsts politikas plānošanas dokumentos attiecināts tikai uz vienīgi uz iebildumu lietām (Rūpnieciskā īpašuma apelācijas padomes koncepcija (informatīvā daļa), 1.2. punkts; apstiprināta ar: Par Rūpnieciskā īpašuma Apelācijas padomes koncepciju: MK rīkojums Nr. 534 [MK rīkojums Nr. 534]. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 12. augusts, Nr. 127).

lietas (ar atsevišķiem izņēmumiem) tiek skatītas dažādās tiesu sistēmās. Lietas par reģistrēto objektu reģistrācijas anulēšanu vai atcelšanu skata Federālā patentu tiesa (*Bundespatentgericht* – vācu val.), kas pati par sevi ir specializēta tiesa. Tās spriedumi pārsūdzami Augstākajā Federālajā tiesā (*Bundesgerichtshof* – vācu val.), kurā ir specializēti tiesnešu sastāvi. Savukārt pārkāpumu lietas un atsevišķas anulēšanas lietas, piemēram, preču zīmes atzīšana par spēkā neesošu, pamatojoties uz agrākām tiesībām (*Likuma par preču zīmju un citu atšķirības apzīmējumu aizsardzību*³⁷ 55. pants), skata vienīgi atsevišķas speciāli šo lietu izskatīšanai noteiktas apgabaltiesas (*Landgerichte* – vācu val.), kuru spriedumi pārsūdzami Augstākajā apgabaltiesā (*Oberlandesgerichte* – vācu val.) un tālāk Augstākajā Federālajā tiesā, kurā, kā norādīts iepriekš, ir specializēti tiesnešu sastāvi³⁸. Tādējādi, rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas jomā Vācijas prakse, kaut nelielā mērā, bija savā ziņā līdzīga Latvijas praksei līdz 2004. gadam.

Tāpat tika **ignorēti Latvijas tiesību zinātnieku viedokļi** par to, ka atsevišķu rūpnieciskā īpašuma lietu – iebildumu un apelāciju lietu – nodošana administratīvajām tiesām nebūtu vēlama iepriekš norādīto iemeslu dēļ. Tostarp, uzreiz pēc administratīvo tiesu ieviešanas arī šī raksta autors norādīja uz nevēlamām sekām šādai lietu izskatīšanas maiņai, secinot to, ka ar administratīvo tiesu ieviešanu zudusi “iespēja izmantot Rīgas apgabaltiesas specializēto tiesnešu vairāk nekā 10 gadu laikā iegūto pieredzi rūpniecisko īpašuma lietu skatīšanā.”³⁹

Pretēji Latvijā notiekošajām izmaiņām rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas kārtībā, **Latvijas kaimiņvalstis turpināja** patstāvīgi īstenot ideju par specializēto tiesu rūpnieciskā īpašuma lietām.

Tā **Lietuvā** Viļņas apgabaltiesa kā vispārējās jurisdikcijas tiesa izskata lietas saistībā ar Lietuvas Republikas Patentu valdes un Apelācijas padomes lēmumiem un citas rūpnieciskā īpašuma lietas (attiecinā uz preču zīmēm: *Likuma par preču zīmēm*⁴⁰ 49. pants; patentiem – *Patentu likuma*⁴¹ 40. pants; dizainiem (dizainparaugiem) – *Dizainu likuma*⁴² 46. pants; pusvadītāju izstrādājumu topogrāfijām – *Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju tiesiskās aizsardzības likuma*⁴³ 20. pants). Sekojoši, prasība tiek celta pret Lietuvas Republikas Patentu valdes Apelācijas padomes lēmumu⁴⁴.

³⁷ Gesetz über den Schutz von Marken und sonstigen Kennzeichen [Likums par preču zīmju un citu atšķirības apzīmējumu aizsardzību] vom 25. Oktober 1994 (BGBl. I S. 3082; 1995 I S. 156; 1996 I S. 682). Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/markeng/> [skatīts 2010. gada 23. maijā].

³⁸ Sk. pl.: Tauchner P. Specialist IP Courts in Germany. Pieejams: <http://www.vossiusandpartner.com/eng/publication/pub-specialist-ip-courts.html> [skatīts 2005. gada 18. janvārī]. Par patentu lietu izskatīšanu sk. arī: Verhauwen A., Bergemann M. Why Düsseldorf is Europe's patent litigation capital. Pieejams: <http://www.managingip.com/Article/2678528/Why-Düsseldorf-is-Europe's-patent-litigation-capital.html> [skatīts 2011. gada 24. februārī].

³⁹ Mantrovs V. Rūpnieciskā īpašuma lietas administratīvajās tiesās. *Dienas Bizness*, 2005. 25. janvāris, Nr. 2523.

⁴⁰ Law On Trade Marks of 10 October 2000 No. VIII-1981 [Likums par preču zīmēm]. Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_4.pdf [skatīts 2011. gada 24. februārī].

⁴¹ Patent Law of 18 January 1994 No. I-372 [Patentu likums]. Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_1.pdf [skatīts 2011. gada 24. februārī].

⁴² Law on Designs of 7 November 2002 No. IX-1181 [Dizainu likums]. Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_3.pdf [skatīts 2011. gada 24. februārī].

⁴³ Law On The Legal Protection Of Topographies Of Semiconductor Products 16 June 1998 No. VIII-791. Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_2.pdf [skatīts 2011. gada 24. februārī].

⁴⁴ Sk., piemēram: Lietuvas Augstākās tiesas 2006. gada 22. marta spriedums civilīetā Nr. 3K-3-202/2006. Pieejams: http://www.lat.lt/Default.aspx?item=tn_liteko&lang=1 (skatīts 2011. gada 18. februārī).

Savukārt **Igaunijā** Harju apgabaltiesa kā vispārējās jurisdikcijas tiesa izskata lietas saistībā ar Igaunijas Republikas Patentu valdes Apelācijas padomes lēmumiem (*Rūpnieciskā īpašuma tiesiskā regulējuma principu likuma*⁴⁵ 47. panta 3.¹ daļa, 49. panta ceturtā daļa, 58. panta piektā daļa, 63. panta pirmā daļa).

Līdz ar to uz Lietuvas un Igaunijas fona Rīgas apgabaltiesas kā specializētas tiesas visās rūpnieciskā īpašuma lietās darbības jomas sašaurināšana nebija pamatota un adekvāta.

4. Plānotās reformas un to raksturojums

Šāda kārtība ilgi nevarēja turpināties iepriekš aprakstīto problēmu dēļ, un vairākus gadus pēc administratīvo tiesu ieviešanas Tieslietu ministrija (TM) izstrādāja **konceptiju** rūpnieciskā īpašuma objektu strīdu “izņemšanai” no administratīvo tiesu jurisdikcijas, proti, “administratīvo procesu Apelācijas padomes lēmumu pārsūdzības lietās aizstāt ar civilprocesu”⁴⁶. Šajā sakarā jāņem vērā, ka MK rīkojums Nr. 534 “Par Rūpnieciskā īpašuma Apelācijas padomes konceptiju” izstrādāts, ievērojot to, ka jau 2007. gadā TM darbības stratēģijas 2007.–2009. gadam (apstiprināta ar MK 2007. gada 7. novembra rīkojumu Nr. 696 “Par Tieslietu ministrijas darbības stratēģiju 2007.–2009. gadam”) 1.3.5. sadaļā “Komerctiesību politika” noteikts vīdēja termiņa uzdevums (pasākums) – uzlabot ar rūpnieciskā īpašuma aizsardzību saistīto strīdu izskatīšanu. Tā rezultātā, kā norādīts *Administratīvā procesa efektivizēšanas koncepcijā (informatīvajā daļā)*, veiktu “administratīvā procesa aizstāšanu ar civilprocesu Patentu valdes Apelācijas padomes lēmumu pārsūdzības lietās” (*Administratīvā procesa efektivizēšanas koncepcijas (informatīvās daļas)* II nodaļas 2. punkts).

Izstrādātās koncepcijas rezultātā TM darba grupā izstrādāts Rūpnieciskā īpašuma **likumprojekts** (ņemot vērā šī likumprojekta izstrādāšanas stadiju, šī raksta autors neuzskata par iespējamu šī referāta ietvaros to detalizētāk komentēt).

Šāda kopēja likumprojekta nepieciešamība **pastāvēja jau ievērojamu laiku**. Tā **saistīta** gan ar Patentu valdes statusa noteikšanu kopējā regulējumā (nevis *Patentu likumā*, kā šobrīd) un Apelācijas padomes funkcionālu nošķiršanu no Patentu valdes, gan strīdu izskatīšanu vienā tiesu sistēmā, kas raksturots augstāk, un strīdu izskatīšanas procedūras noteikšanu. Nenoliedzami, ka plānotās reformas ietvaros būs jāstopas ar virkni **izaicinājumu un problēmjautājumu** – kā Apelācijas padomes lēmuma nozīmīguma jautājums, proti, vai to pārsūdzēt sūdzības kārtībā vai prasības tiesvedības kārtībā; pierādījumu vērtēšanas noteikumi, proti, vai izmantot esošo administratīvā procesa vai civilprocesa regulējumu attiecībā uz pierādījumiem un to vērtēšanu, vai radīt pilnīgi patstāvīgu regulējumu likumprojektā; Apelācijas padomes un divu procesu problēmas risinājums, kas atkarīgs no tiesu pozīcijas, ievērojot to, ka gan vienā, gan otrā gadījumā abas lietas būs civillietas un līdz ar to pirmajā lietā konstatētajiem faktiem otrajā lietā būs prejudiciālu faktu nozīme (*Civilprocesa likuma* 96. panta otrā daļa).

Kā redzams no iepriekšējās nodaļas atspoguļotā, plānotā reforma pēc būtības nav nekas jauns Latvijas tiesību sistēmā. Šī reforma ir **atgriešanās** pie lietu

⁴⁵ Principles of Legal Regulation of Industrial Property Act [Rūpnieciskā īpašuma tiesiskā regulējuma principu likums]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/indexen.htm> [skatīts 2011. gada 24. februārī].

⁴⁶ Ministru kabineta (MK) rīkojums Nr. 534 “Par Rūpnieciskā īpašuma Apelācijas padomes konceptiju”, koncepcijas kopsavilkuma I punkts “Risināmā jautājuma būtība”.

izskatīšanas kārtības, kā pastāvēja pirms 2004. gada, un tādējādi uzskatāma par idejas par specializētiem tiesnešiem rūpnieciskā īpašuma lietās reanimēšana.

Kopsavilkums

Pašreiz plānotā reforma rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanai Latvijā, par pirmās instances tiesu šo lietu izskatīšanai izvirzot Rīgas apgabaltiesu, ir atbalstāma un ārkārtīgi vēlama, lai panāktu šo lietu vienveidīgu izskatīšanu. Tai pat laikā, plānotā reforma, pat ja tā tiks īstenota, pilnīgu sistēmu rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanā Latvijā neieviesīs, jo atsevišķu objektu lietas joprojām paliks ārpus šīs sistēmas, kā norādīts augstāk, piemēram, negodīgas konkurences lietas. Lai varētu runāt par Latvijā ieviestu sistēmu rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanā, arī šīs lietas būtu jāietver reformējamā rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšanas sistēmā.

VAINAS NOZĪME ATBILDĪBAS PIEMĒROŠANĀ PAR NEGODĪGAS KONKURENCES AIZLIEGUMA PĀRKĀPUMIEM

Dr. iur. Lauris Rasnačs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes pasniedzējs

Atslēgvārdi: atbildība, vaina, delikts, negodīga konkurence, komercdarbība, civiltiesības, konkurences tiesības.

Ievads

Sabiedriski aktuāla tēma ir jautājums par godīgas konkurences nodrošināšanu. Plašākā nozīmē ar negodīgu konkurenci tiek saprastas jebkuras darbības, kas neatbilst normatīvajiem aktiem un rada viena komersanta priekšrocības salīdzinājumā ar citu komersantu, sākot ar nodokļu nemaksāšanu un beidzot ar ļaunprātīgu otra komersanta maksātspējas pieteikuma iesniegšanu. Šādas negodīgas konkurences jēdziena ietvaros ir izskanējis viedoklis, ka komersantiem Latvijā ir pieejams plašs negodīgas konkurences metožu klāsts, ko varot teju vai pilnībā nesodīti lietot,¹ un pat tādi likumā paredzēti tiesiskās līdzekļi, kā, piemēram, Civilprocesa likuma 137. panta pirmās daļas² regulētā prasības nodrošināšana praksē bieži vien lietota kā instruments pēc būtības negodīgai konkurences ietekmēšanai.³ Papildus šādiem viedokļiem arī juristu sabiedrībā ir aktualizējusies diskusija par tā saucamo “rēderismu” jeb komercsabiedrību sagrābšanu.⁴

Nenoliedzot, ka šādi viedokļi var būt nopietnu problēmu indikators, šajā rakstā negodīgas konkurences problemātika tiks aplūkota šī jēdziena šaurākā juridiskajā izpratnē, analizējot negodīgas konkurences būtību un atbildības piemērošanu par negodīgas konkurences radītajiem zaudējumiem.

1. Vispārējie konkurences mērķi un negodīga konkurence

Konkurence, kas Konkurences likuma 1. panta 6. punktā tiek definēta kā “pastāvoša vai potenciāla ekonomiskā (saimnieciskā) sāncensība starp diviem vai

¹ Lapsa L. Negodīgā konkurence Latvijā – nav grūti būt ieguvējam. Lato Lapsa, speciāli “Kapitālam”, Kapitāls, 2004. gada 4.februāris, <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/lato-lapsa-negodiga-konkurence-latvija--nav-gruti-but-ieguvejam.d?id=7381992> (aplūkots 2010. gada 29. novembrī).

² Civilprocesa likums: LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 1998. gada 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).

³ Tenteris I. Likuma nepilnības negodīgas konkurences veicināšanai. 2009. gada 29. aprīlis. <http://db.lv/r/109000-likuma-nepilnibas-negodigas-konkurences-veicinasanai> (aplūkots 2010. gada 29. novembrī).

⁴ Balsstiesīgā pamatkapitāla izpratne. *Jurista Vārds*. 2011. gada 19. janvāris, Nr. 3 (650) www.jurista-vards.lv (aplūkots 2011. gada 21. janvārī).

vairākiem tirgus dalībniekiem konkrētajā tirgū”⁵, tiek uzskatīta par vienu no tirgus ekonomikas galvenajiem elementiem, kas nodrošina preču un pakalpojumu attīstību, kā arī patērētāju izvēles iespējas. Sacensība starp tirgus dalībniekiem⁶ konkurences ietvaros tiek atzīta ne tikai par normālu, bet pat par veicināmu parādību, kopumā neparedzot konkurentu⁷ aizsardzību pret cita konkurenta veiktiem pasākumiem minētās sacensības ietvaros. Ievērojot šādu principu, var teikt, ka konkurences tiesību mērķis ir nodrošināt visus esošos un potenciālos tirgus dalībniekus ar piekļuvi tirgum un iespēju pārdot preces vai sniegt pakalpojumus. Katrai personai ir tiesības veikt komercdarbību, kas tiek regulēta ar tādiem pašiem noteikumiem kā citu līdzīgu personu komercdarbība⁸. Tādējādi konkurences tiesības nodrošina visai minimālu aizsardzību, vienam tirgus dalībniekam sacenšoties ar citiem tirgus dalībniekiem.

Tomēr arī šāda visai minimālas aizsardzības koncepcija paredz izņēmumu (kas atbildību par negodīgu konkurenci nošķir un padara par izņēmumu citu negodīgas konkurences tiesību institūtu vidū), ja konkurences ietvaros viens tirgus dalībnieks sacensību īsteno ar tādām metodēm, kas ir uzskatāmas par negodīgām vai arī *per se* prettiesiskām, citiem tirgus dalībniekiem ir tiesības uz aizsardzību pret šādu rīcību. Tādējādi negodīgas konkurences aizlieguma mērķis ir nodrošināt godīgas paražas (*fair usages* – angļu v.) jeb “*bonos mores*” (lat. v.)⁹ komercdarbībā. Negodīgas konkurences aizliegums ierobežo tādu uzvedību kā parazitiska rīcība (*parasitic behaviour* – angļu v.), negodīga salīdzinoša reklāma, nepatiesas informācijas izplatīšana u. c. līdzīgas darbības, kas daļēji tiek ierobežotas arī ar reklāmas regulējumu un negodīgas komercprakses aizliegumu.¹⁰

Pēc vispārēja principa atbildība par negodīgu konkurenci uzskatāma par t. s. “kvazilīgumisko atbildību”, kas ir izņēmums no vispārējās doktrīnas par līgumu subjektīvo jeb *ex partes* saistošo spēku tikai šī līguma pusēm. Ja persona C piedabū personu B, kam ir līgums ar personu A, izbeigt līgumu ar personu A un noslēgt līdzīgu līgumu ar C, persona C var būt atbildīga par personai A nodarīto kaitējumu, kaut arī personai C ar personu A nav līguma. Šādas atbildības pamatā ir no vispārējā līguma izpildes principa *pacta sunt servanda* izrietošs pieņēmums, ka personai A bija tiesības paļauties uz personas B līguma izpildi, turklāt personas B veiktā zaudējumu atlīdzība neizbeidz personas A minētās paļāvības pamatotību un tādējādi nav alternatīva līguma izpildei natūrā.¹¹

⁵ Konkurences likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. gada 23. oktobris, Nr. 151 (2538).

⁶ Konkurences likuma 1. panta 9. punkts noteic, ka tirgus dalībnieks ir “*jebkura persona (arī ārvalsts persona), kura veic vai gatavojas veikt saimniecisko darbību Latvijas teritorijā vai kuras darbība ietekmē vai var ietekmēt konkurenci Latvijas teritorijā. Ja tirgus dalībniekam vai vairākiem tirgus dalībniekiem kopā ir izšķiroša ietekme pār vienu tirgus dalībnieku vai vairākiem citiem tirgus dalībniekiem, tad visus tirgus dalībniekus var uzskatīt par vienu tirgus dalībnieku*”.

⁷ Konkurences likuma 1. panta 7. punkts noteic, ka konkurenti ir “*divi vai vairāki tirgus dalībnieki, kas konkure*”.

⁸ Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 24.

⁹ Thünken A. Multi-State Advertising Over the Internet and the Private International Law on Unfair Competition. ICLQ, Vol. 51, (4) October 2002, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī), p. 910.

¹⁰ Thünken A. Multi-State Advertising Over the Internet and the Private International Law on Unfair Competition. ICLQ, Vol. 51, October 2002, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī), p. 911.

¹¹ Bernitz U. Interference with Contractual Relations. From: Scandinavian studies in Law. 1989. Stockholm: ALMQVIST&WIKSELL INTERNATIONAL, 1989, p. 51, 53.

Negodīgas konkurences tiesību institūta pirmavoti ir meklējami gan anglosakšu, gan arī kontinentālās Eiropas tiesību saimes valstīs.

Runājot par negodīgu konkurenci anglosakšu tiesībās, jāteic, ka šajā tiesību sistēmā jēdziens “negodīga konkurence” kā tāds nepastāv. Tomēr raugoties pēc būtības, protams, anglosakšu tiesību saimes valstīs ir paredzēti tiesiskās aizsardzības līdzekļi (pamatā zaudējumu atlīdzība), kas piemērojami, ja viens komersants ar negodīgiem līdzekļiem ietekmē cita komersanta komercdarbību, lai gūtu sev negodīgas konkurences priekšrocības. Galvenā atšķirība no negodīgas konkurences regulējuma kontinentālās Eiropas tiesībās ir tā, ka anglosakšu tiesībās komersanti tiek aizsargāti tikai pret viņu konkurentu prettiesisku rīcību, kas izpaužas negodīgas konkurences veidā, kas ir pierādīta kā prettiesiska (*proved to be unlawful* – angļu v.).¹² Atbildība par šādu pārkāpumu ietilpst t. s. *economic torts* (angļu v.) jeb “ekonomiska rakstura deliktu”¹³ grupā, kas aptver plašu tiesību aizskārumu klāstu, papildus negodīgai konkurencei – arī liguma pārkāpumu, prettiesisku nosaukuma, patenta vai preču zīmes lietošanu, autortiesību aizskārumu.¹⁴ Anglosakšu tiesību saimē komersantiem ir aizliegts tirgū izplatīt preci vai pakalpojumu identisku cita konkurenta precei vai pakalpojumam, un komersantam, kurš ar šādu preci vai pakalpojumu ir aizskarts, ir tiesības celt pret šo konkurentu attiecīgu prasību. Anglijas tiesībās atbildība par cita komersanta komercdarbības resursu izmantošanu dažkārt tiek nosaukta arī ar jēdzienu “netaisna iedzīvošanās” (*unfair enrichment* – angļu v.).¹⁵ Tādā gadījumā ir jāpierāda t.s. “uzdošanās” (*passing-off* – angļu v.), kas ietver trīs pamatelementus – prasītāja labu ticību preces vai pakalpojuma izplatīšanā, atbildētāja īstenotu maldināšanu un prasītāja zaudējumus.¹⁶

Ja aplūkojam kontinentālās Eiropas skatījumu negodīgas konkurences ierobežošanas jautājumos, jāteic, ka Francijas tiesībās ir pazīstama t.s. *concurrence parasitaire* (fr. v.) jeb parazitiskās konkurences koncepcija, kas paredz atbildību par citas personas komerciālo vērtību vai reputācijas izmantošanu, kas ir aizliegta pat tad, ja nepastāv maldināšana un attiecīgās personas nekonkurē savā starpā. Līdzīgs regulējums pazīstams arī Vācijā.¹⁷ Tomēr atšķirībā no anglosakšu tiesību regulējuma negodīgas konkurences aizliegums Kontinentālās Eiropas tiesību saimē aizsargā komersantus ne vien pret viņu konkurentu, bet arī pret jebkuru citu komersantu veiktu reputācijas vai resursu “parazītismu” vai citām līdzīgām darbībām. Kā piemēru tam var minēt Vācijas Augstākās Federālās tiesas spriedumu lietā *Camel Cigarettes v. Camel Tours T v S*, kas ir pieņemts strīdā starp cigarešu ražotāju un tūrisma kompāniju. Šajā lietā tiesa secināja, ka negodīga konkurence pastāv lietās, kurās, izmantojot līdzību ar plaši zināmu apzīmējumu, fiziska vai juridiska persona mēģina iegūt labumu un priekšrocības no apzīmējuma atpazīstamības, neieguldot

¹² Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 24.

¹³ Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 24, 25.

¹⁴ *Ibid*, p. 1492, 1493.

¹⁵ Davis J. Why the United Kingdom should have a Law Against Misappropriations. In: Cambridge Law Journal 69(3), November 2010, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī), p. 561.

¹⁶ Davis J. Why the United Kingdom should have a Law Against Misappropriations. In: Cambridge Law Journal 69(3), November 2010, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī), p. 562; Thünken A. Multi-State Advertising Over the Internet and the Private International Law on Unfair Competition. ICLQ, Vol.51, October 2002, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī), p. 911.

¹⁷ Davis J. Why the United Kingdom should have a Law Against Misappropriations. In: Cambridge Law Journal 69(3), November 2010, <http://journals.cambridge.org> (Skatīts 2011. gada 17. janvārī), p. 562.

pūles šī apzīmējuma izveidošanā, neatkarīgi no tā, vai šis apzīmējums ir radīts vai lietots tajā pašā vai citā komercdarbības nozarē.¹⁸

Negodīgas konkurences jēdzienu Latvijas tiesībās ģenerālklausulas veidā sniedz Konkurences likuma 18. panta otrā daļa: *“Par negodīgu konkurenci uzskatāmas darbības, kuru rezultātā tiek pārkāpti normatīvie akti vai godīgas saimnieciskās darbības paražas un ir radusies vai varētu rasties konkurences kavēšana, ierobežošana vai deformēšana.”*

Konkurences likuma 18. panta trešā daļa sniedz arī vairāku negodīgas konkurences piemēru uzskaitījumu:

- “1) cita tirgus dalībnieka (eksistējoša, savu darbību izbeigusa vai reorganizēta) likumīgi lietota nosaukuma, atšķirības zīmju un citu pazīmju izmantošana vai atdarināšana, ja tas var maldināt attiecībā uz tirgus dalībnieka identitāti;
- 2) cita tirgus dalībnieka ražotās vai realizētās preces nosaukuma, ārējā izskata, marķējuma vai iepakojuma atdarināšana, preču zīmes izmantošana, ja tas var maldināt attiecībā uz preces izcelsmi;
- 3) nepatiesas, nepilnīgas vai izkropļotas informācijas izplatīšana par citu tirgus dalībnieku vai tā darbiniekiem, kā arī par šā tirgus dalībnieka ražoto vai realizēto preču saimniecisko nozīmi, kvalitāti, izgatavošanas veidu, īpašībām, daudzumu, noderīgumu, cenām, to veidošanas un citiem noteikumiem, kas var šim tirgus dalībniekam nodarīt zaudējumus;
- 4) cita tirgus dalībnieka komercnoslēpumu ietverošas informācijas iegūšana, izmantošana vai izplatīšana bez tā piekrišanas;
- 5) cita tirgus dalībnieka darbinieku ietekmēšana ar draudiem vai uzpirkšana, lai radītu priekšrocības savai ekonomiskajai darbībai, tādējādi nodarot šim tirgus dalībniekam zaudējumus.”

Jāteic, ka gan Konkurences padome, gan tiesa ir skaidri norādījusi, ka minētais uzskaitījums nav izsmēlošs un par negodīgu konkurenci var tikt atzītas arī citas darbības, kas ir pretrunā normatīvajiem aktiem vai godīgām saimnieciskās darbības paražām un negatīvi ietekmē konkurenci.¹⁹ Papildus tam jāatzīmē, ka no Konkurences likuma 18. panta trešajā daļā ietvertā, ar negodīgas konkurences aizliegumu aizsargāto mantisko labumu uzskaitījuma var secināt, ka aizsargāta tiek faktiski jebkuru citai personai piederošu komerciāli izmantojamu labumu lietošana, arī reputācijas, pazīmes un atšķirības zīmes.

Apkopojot iepriekš minētos negodīgas konkurences jēdziena skaidrojumus un likuma definīciju, var teikt, ka par negodīgu konkurenci uzskatāma apzināta rīcība, kas tiek veikta, lai viens komersants varētu negodīgi un neatļauti izmantot citai personai piederošas tiesības vai citas lietas, vai arī šai personai piemītošu reputāciju, atšķirības zīmes, vai citu labumu ar komerciālu vērtību.

Varētu rasties jautājums, kāda civiltiesiskajai vainai ir saistība ar atbildību par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu? Jāteic, ka vainai ir saistība ar atbildību par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu gan pēc būtības, gan no procesuālā viedokļa. Saskaņā ar Konkurences likuma 21. pantu no negodīgas

¹⁸ Lieta 19 IIC 695 (1988) Camel Cigarettes v. Camel Tours T v S, *quoted from* Ginsburg J. C., Litmann J., Goldger D., Greenbaum A. J. Trademark and Unfair Competition Law. Cases and Materials. Second Edition. Charlottesville, Virginia: Michie Law Publishers, 2000, p. 1029.

¹⁹ Sk. 10. lpp. 2008. gada 3. janvāra spriedums Nr. A-3057-07/6 lietā par pārkāpumu konkurences jomā, un par Konkurences padomes 2006. gada 16. augusta lēmuma Nr. E02-88 atcelšanu http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/01_2008/03_01_2008/AL_0301_raj_A-3057-07_6.pdf (aplūkots 2011. gada 21. janvārī).

konkurences cietušās personas tiesiskās aizsardzības līdzeklis ir zaudējumu atlīdzība un likumisko procentu piedziņa. Savukārt, lemjot jautājumu par zaudējumu atlīdzību, aktuāls kļūst jautājums, vai atbildība par negodīgas konkurences rezultātā nodarītajiem zaudējumiem piemērojama neatkarīgi no vainas kā vairumā gadījumu, vai arī šīs atbildības piemērošana ir viens no izņēmuma gadījumiem, kad nozīme ir arī vainai.²⁰ Savukārt Konkurences likuma 18.¹ pants, kas ir ieviests ar 2008. gada 11. novembra likumu un ir spēkā ar 2009. gada 1. janvāri, noteic, ka lietas par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu vairs nav Konkurences padomes, bet gan vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetencē. Līdz ar to prasītājiem, kas ir cēlušies un/vai cels prasības par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzību, jāreķinās, ka šī lietu iztiesāšana var vairāk atbilst kopējai tiesu praksei civillietās.

Nemot vērā šādus apsvērumus, raksta autors centisies rast atbildi uz jautājumu, vai, nosakot atbildību par negodīgas konkurences rezultātā radītiem zaudējumiem, ir jāvērtē atbildētāja vaina vainas jēdziena civiltiesiskā izpratnē.

2. Vaina civiltiesībā un tās elementu līdzšinējais vērtējums negodīgas konkurences lietās

Lai spriestu par vainas nozīmi atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences rezultātā nodarītiem zaudējumiem, vispirms nepieciešams īsumā aplūkot vainas nozīmi civiltiesiskajā atbildībā.

Saskaņā ar tiesību zinātnes atziņām atbildība par vainu nav uzskatāma par vispārēju un visplašāk piemērotu civiltiesiskās atbildības modeli. Pamatā tiek piemērota atbildība neatkarīgi no vainas.²¹ Tam par pamatu ir vispārēja atziņa, ka personām ir pašām jācieš par savām neveiksmēm, ja vien nav pamatota iemesla kaitējuma sekas uzlikt uz citu personu.²² Tomēr atbildībai par vainu ir sava vieta civiltiesiskās atbildības sistēmā. Vēsturiski atbildībai par vainu bijusi progresīva nozīme, tā palīdzējusi nošķirt par taisnīgu uzskatītu atbildības līdzekļu piemērošanu no vienkāršas atbildības.²³ Arī mūsdienās tiek norādīts, ka atbildībai par vainu ir būtiska nozīme netaisnības novēršanā, kad bez šīs vainas piemērošanas cietušajai personai tiktu likts vienai pašai samierināties ar notikušā kaitējuma sekām.²⁴ Citiem vārdiem, atbildība par vainu ir viens no tiesiskajiem līdzekļiem zaudējumu pārņemšanai no cietušās personas uz citu personu²⁵ jeb tiesiskais instruments, kas palīdz nošķirt negadījumu (*accident* – angļu v.) no nolaidības (*ommission* – angļu v.).²⁶

Atbildība par vainu izriet no t.s. rūpības pienākuma (*duty of care* – angļu v.) koncepcijas jeb “kaimiņu principa” (*neighbours principle* – angļu v.). Šīs koncepcijas būtība ir izteikta Anglijas tiesu lietā *Donoghue v. Stevenson* (1932) un tā paredz, ka ikvienam ir pienākums izvairīties no rīcības un kļūdām, kas var tikt saprātīgi

²⁰ Torgāns K. Saistību tiesības. I daļa, Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006., 195. lpp.

²¹ Turpat.

²² Conaghan J., Mansell W. *Wrongs of Tort*. Pluto Press, [W.p.], 1999, p. 11.

²³ Torgāns K. Saistību tiesības. I daļa, Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 183. lpp.

²⁴ Turpat.

Conaghan J., Mansell W. *Wrongs of Tort*. Pluto Press, [W.p.], 1999, p. 11.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Mc Call-Smith A., Merry A. *Errors, Medicine and the Law*. Cambridge University Law: 2002, p. 2

paredzētas un nodarīt kaitējumu kaimiņiem, faktiski jebkurai personai, kas atrodas ciešā faktiskā un juridiskā saskarē ar šo pirmo personu.²⁷ Vēlākā lietā *Anns v. Merton London Borough Council* (1978) ir norādīts, ka kaimiņu princips ir piemērojams tajos gadījumos, ja saikne starp personām ir acīmredzama jeb pirmsšķietama (*prima facie* – angļu v.).²⁸

Lai izprastu, vai atbildībai par vainu līdz šim ir bijusi nozīme atbildības piemērošanā par negodīgu konkurenci, nepieciešams ieskats gan ārvalstu, gan Latvijas tiesību praksē.

Kā jau iepriekš norādīts, anglosakšu tiesību saimē negodīga konkurence tiek pieskaitīta t. s. “ekonomiska rakstura deliktiem”. Kā priekšnoteikumi atbildības piemērošanai ekonomiska rakstura deliktos tiek atzīti t. s. zinātība un nodoms (*knowledge and intention* – angļu v.)²⁹, tādējādi paredzot tā saucamo “divu priekšnoteikumu testu” (*two-fold test*).³⁰ Attiecīgā rīcība pati par sevi nav prettiesiska; lai to atzītu par prettiesisku, personai, kura šo rīcību veica, bija jāapzinās aizskarto tiesību esamība un jābūt nodomam tās aizskart.³¹ Nodoms tiek vērtēts pēc objektīviem faktiem,³² kas norāda uz apzināšanos, ka attiecīgā persona var kaitēt citai personai, vai arī uz nevēlīgu attieksmi pret šāda kaitējuma iestāšanās iespēju, arī bez tiešas vēlmes kaitēt (*desire to injure* – angļu v.).³³ Papildus šim testam ir jāpierāda t. s. “uzdošanās” (*passing-off* – angļu v.), kas ietver trīs pamatelementus – prasītāja labu ticību preces vai pakalpojuma izplatīšanā, atbildētāja īstenotu maldināšanu un prasītāja zaudējumus.³⁴

Arī citu valstu tiesību praksē, vērtējot negodīgas konkurences lietas, tiek vērtētas atbildētāja darbības, kas var norādīt uz atbildētāja nodomu pārkāpuma izdarīšanā. Piemēram, Ungārijas Augstākā tiesa lietā *Moorgate Tobacco Ltd. pret Philip Morris Inc.*, kurā tika skatīts jautājums par negodīgu konkurenci, izplatot cigaretes ar maldinošu preču zīmi, ņēma vērā atbildētāja ievietoto reklāmu avīzēs un citus publicitātes veicināšanas līdzekļus ar strīdus preču zīmi marķēto cigarešu noieta veicināšanai.³⁵

Kā jau minēts, tagad lietas par atbildību par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu ir tiesu, nevis Konkurences padomes kompetencē. Tomēr vismaz pašlaik Konkurences padomes lēmumi par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu vēl joprojām veido būtisku daļu juridiskās prakses lietās. Tādēļ ir nepieciešams šajos lēmumos atspoguļoto tēžu apskats.

²⁷ Conaghan J., Mansell W. *Wrongs of Tort*. Pluto Press, [W.p.], 1999, p. 13.

²⁸ *Ibid.*, p. 14.

²⁹ Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1505.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Lietas *Rooges v Thomas* [1964] A.C. 1192 at 1212 un *Credit Lyonnais Bank Nederland N.V. v Export Credits Guarantee Dept* [1999] 2. W.L.R. 540 at 546 and 551, HL, citētas no Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1505.

³² Lieta *Greig v Insole* [1978] 1 W.L.R. 302 at 337–338, citēts no Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1506.

³³ Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1507.

³⁴ Davis J. Why the United Kingdom should have a Law Against Misappropriations. In: Cambridge Law Journal 69(3), November 2010, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī). p. 562; Thünken A. Multi-State Advertising Over the Internet and the Private International Law on Unfair Competition. ICLQ, Vol.51, October 2002, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī). p. 911.

³⁵ Lieta 17 IIC 665 (1986) *Moorgate Tobacco Ltd. pret Philip Morris Inc.*, quoted from Ginsburg J. C., Litmann J., Goldger D., Greenbaum A. J. *Trademark and Unfair Competition Law. Cases and Materials*. Second Edition. Charlottesville, Virginia: Michie Law Publishers, 2000, p. 1027.

Pēc vispārēja principa Konkurences padomes lēmumos vaina, ar to Civillikuma 1641. panta izpratnē saprotot ļaunu nolūku vai rupju neuzmanību, netiek analizēta un līdz ar to arī netiek tieši norādīta kā priekšnoteikums, lai persona tiktu atzīta par atbildīgu negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumā. Līdz ar to var rasties iespaids, ka atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu atbilstoši Civillikuma 1635. pantā ietvertajai civiltiesiskās atbildības ģenerālklausulai³⁶ vaina netiek vērtēta. Tomēr vairākos lēmumos Konkurences padome par pamatu atbildības piemērošanai ir izmantojusi faktus, ka atbildīgā persona, piemēram, bez citas personas piekrišanas ir ieguvusi ar šīs personas saimniecisko darbību saistītu informāciju, tostarp komercnoslēpumu saturošu informāciju.³⁷ Tāpat Konkurences padome ir norādījusi, ka Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 2. punktā noteiktais aizliegums atdarināt cita tirgus dalībnieka ražotās vai realizētās preces iepakojumu paredz atbildību arī tirgus dalībniekam, kurš izplata precī, kuras iepakojums atdarina cita tirgus dalībnieka realizētās preces iepakojumu³⁸. Citā lietā tirgus dalībnieka attieksmi pret viņa rīcības sekām Konkurences padome ir vērtējusi pēc šīs rīcības ārējas izpausmes, t. i., ņemot vērā, ka tirgus dalībnieks produkcijai ir piestiprinājis etiķetes ar nosaukumu, kas var maldināt patērētājus par produkcijas izcelsmi, ir izdarīts secinājums par atbildīgā tirgus dalībnieka apzinātu un mērķtiecīgu rīcību³⁹. Šāds rīcības vērtējums pēc tā ārējas izpausmes atbilst tiesību zinātnes atziņām par vainas vērtējumu civiltiesiskās atbildības piemērošanā, kurā izšķiroša nozīme ir kaitējumu radījušās rīcības vērtējuma “no ārienes”, nevis psihiskajai attieksmei pret prettiesiskās rīcības sekām⁴⁰.

Līdz ar to var secināt, ka negodīgas konkurences lietās, lai piemērotu atbildību, visai bieži tiek vērtēti tādi atbildības piemērošanas priekšnoteikumi kā zinātība un nodoms, kā arī ārējās rīcības izpausmes, kas var liecināt par personas zinātību par iespējamo citas personas tiesību vai interešu aizskārumu, kā arī nodomu šīs tiesības vai intereses aizskart, vai arī iespējamā aizskāruma rezultātā gūt peļņu vai citu mantisku labumu.

3. Apsvērumi atbildības piemērošanai par vainu negodīgas konkurences lietās

Kā iepriekš minēts, anglosakšu tiesību saimes juridiskajā literatūrā negodīga konkurence tiek ierindota pie t. s. “ekonomiska rakstura deliktiem” līdztekus, piemēram, atbildībai par citas personas intelektuālā īpašuma prettiesisku izmantošanu. Jāteic, ka ne tikai anglosakšu, bet arī Latvijas tiesībās negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma lietās var saskatīt juridiski nozīmīgu līdzību ar intelektuālā īpašuma aizlieguma pārkāpumu. Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 1., 2. un 4. punkts paredz tādas negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma izpausmes kā cita tirgus dalībnieka likumīgi lietota nosaukuma, atšķirības zīmju un citu

³⁶ Torgāns K. Saistību tiesības. I daļa, Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006., 192. lpp.

³⁷ Sk. 16. punktu Konkurences padomes 2008. gada 24. septembra lēmumā lietā Nr. E02-99 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2008/NE02-99_2409.pdf (aplūkots 2010. gada 2. decembrī)

³⁸ Sk. 22. lpp. Konkurences padomes 2006. gada 28. jūnija lēmumā lietā Nr. E02-64 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2006/NE02_64_2807.pdf (aplūkots 2010. gada 2. decembrī)

³⁹ Sk. 7. lpp. Konkurences padomes 2005. gada 23. septembra lēmumā lietā Nr. E0-45 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2005/NE02_45_2309.pdf (aplūkots 2010. gada 5. decembrī)

⁴⁰ Torgāns K. Saistību tiesības. I daļa, Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 195. lpp.

pazīmju izmantošana vai atdarināšana, cita tirgus dalībnieka ražotās vai realizētās preces nosaukumu, ārējā izskata, marķējuma vai iepakojuma atdarināšana, preču zīmes izmantošana un cita tirgus dalībnieka komercnoslēpumu ietverošas informācijas iegūšana, izmantošana vai izplatīšana bez tā piekrišanas. Šādi iespējamie pārkāpumi pēc būtības vai nu tieši jau ietver (preču zīmes un komercnoslēpuma) pārkāpumu, vai arī aizskar citiem komersantiem piemētošus labumus ar vērtību komercdarbībā (piemēram, likumīgi lietotu nosaukumu, atšķirības zīmes u. c.). Varētu teikt, ka šādas līdzības dēļ arī atbildība par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu ir piemērojama pēc līdzīgiem principiem kā atbildība par intelektuālā īpašuma tiesību aizkārumiem, t. i., piemērojot atbildību par vainu, kas Latvijas tiesībās tiek skaidri uzsvērtā. Tā Autortiesību likuma 69. panta pirmās daļas 6. punkts kā vienu no autoru, izpildītāju un citu autortiesību un blakustiesību subjektu tiesiskās aizsardzības līdzekļiem paredz tiesības *“prasīt, lai persona, kura prettiesiski izmantojusi autortiesību vai blakustiesību objektu, atlīdzina autortiesību vai blakustiesību subjektam radītos zaudējumus un morālo kaitējumu”*, šī paša likuma 69.¹ panta pirmajā daļā piebilstot, ka šāda atbildība ir piemērojama personai, kuras vainas dēļ notikusi autortiesību vai blakustiesību objektu prettiesiska izmantošana⁴¹. Likuma “Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm” 28.¹ panta pirmā daļa paredz preču zīmes īpašnieka, tā tiesību pārņēmēja un licenciāta tiesības prasīt radītā zaudējuma un morālā kaitējuma atlīdzību no personas, kuras vainas dēļ notikusi preču zīmes nelikumīga izmantošana⁴². Līdzīgu normu ietverta arī Dizainparaugu likuma 48.¹ panta pirmajā daļā⁴³, Patentu likuma 64. panta pirmajā daļā⁴⁴ un Augu šķirņu aizsardzības likuma 38. panta pirmā daļa.⁴⁵

Vēl viens apsvērums jāņem vērā par labu atbildības piemērošanai par vainu negodīgas konkurences lietās – atbildība par vainu vispārēji ir būtisks taisnības nodrošinājuma līdzeklis, ar kuru, no vienas puses, zaudējumu atlīdzības pienākums tiek pārņemts no cietušās uz vainojamo personu, bet, no otras puses, personas, kas nav vainojamas kaitējuma nodarījumā, tiek atbrīvotas no atbildības. Piemēram, atšķirībā no dominējoša stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas vai aizliegtas vienošanās negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma izdarīšanā var būt iesaistītas arī citas personas, kas pašas nebūs uzskatāmas par tirgus dalībniekiem un līdz ar to arī nebūs uzskatāmas par “pārkāpējiem” Konkurences likuma 21. panta izpratnē, kas noteic Konkurences likuma normu pārkāpēju atbildību par šajā likumā ietverto aizliegumu pārkāpumiem. Piemēram, cita tirgus dalībnieka komercnoslēpuma iegūšanā var būt iesaistīts šī tirgus dalībnieka negodprātīgs darbinieks. Pastāvot šādiem apstākļiem, būtu pamatoti zaudējumu atlīdzības pienākumu noteikt arī tām personām, kas pašas nav tirgus dalībnieki un nav tieši izdarījušas negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu, tomēr ar savām darbībām ir padarījušas par iespējamu vai veicinājušas šī pārkāpuma izdarīšanu. Savukārt, no otras puses, ir iespējama arī tāda situācija, ka, piemēram, kāda persona iegūst cita komersanta komercnoslēpumu un to izmanto, nezinot, ka tas ir komercnoslēpums, vai arī pati izdarījusi citas personas komercnoslēpumam identiskus novatoriskus secinājumus.

⁴¹ Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. gada 23. oktobris, Nr. 148/150 (2059/2061).

⁴² Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 1. jūlijs, Nr. 216 (1676).

⁴³ Dizainparaugu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. gada 17. novembris, Nr. 183 (3131).

⁴⁴ Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. gada 27. februāris, Nr. 34 (3610).

⁴⁵ Augu šķirņu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. gada 27. februāris, Nr. 74 (2649).

Šādā situācijā personas darbībās nav anglosakšu tiesībās prasītā zinātība par to, ka attiecīgā informācija ir citas personas komercnoslēpums un nodoms aizskart citas personas tiesības (*knowledge and intention* – angļu v.). Šādos apstākļos, neskatoties uz faktiski notikušo citas personas komerciāla labuma izmantošanu, būtu pamats personu atbrīvot no atbildības par nodarītajiem zaudējumiem. Tas varētu notikt, izvērtējot personas vainu negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma izdarīšanā.

Piemērojot atbildību par vainu negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma lietās, tiktu nodrošināta atbildības piemērošana visām personām, kas ir izdarījušas vai arī ar savu darbību padarījušas iespējamu, vai veicinājušas negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu. Savukārt personas, kas subjektīvi neapzinājās un tām nevajadzēja apzināties citas personas komerciālu labumu aizskāruma izdarīšanu konkrētos apstākļos, tiktu atbrīvotas no atbildības. Šādu apsvērumu dēļ atbildības piemērošanai par vainu negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpuma lietās būtu svarīga loma taisnīguma nodrošināšanā. Lai to ieviestu ar atbilstošiem normatīvo aktu noteikumiem, raksta autors ierosina Konkurences likuma 21. pantu “Zaudējumu atlīdzināšana” papildināt ar jaunu teikumu, izteiktu šādā redakcijā:

“Persona, kas ir cietusi zaudējumus šā likuma, izņemot 18. pantu, pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt no pārkāpēja zaudējumu atlīdzību un likumiskos procentus. Persona, kas ir cietusi zaudējumus šā likuma 18. panta pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt no katras personas, kuras vainas dēļ noticis minētais pārkāpums, zaudējumu atlīdzību un likumiskos procentus. Pēc prasītāja lūguma tiesa var noteikt zaudējumu atlīdzības apmēru pēc saviem ieskatiem”.

Kopsavilkums

Referāta noslēgumā autors izvirza šādus secinājumus un priekšlikumus:

1. Par negodīga konkurenci uzskatāma apzināta rīcība, kas tiek veikta ar mērķi, lai viens komersants varētu negodīgi un neatļauti izmantot citai personai piederošas tiesības vai citas lietas, vai arī šai personai piemītošu reputāciju, atšķirības zīmes vai citu labumu ar komerciālu vērtību;
2. Vainas vērtēšana negodīgas konkurences lietās ir pamatota ar:
 - taisnības apsvērumiem, lai, no vienas puses atbildība tiktu piemērota visām personām, kas ir izdarījušas, vai arī ar savu darbību padarījušas iespējamu vai veicinājušas negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu, savukārt, no otras puses, personas, kuras subjektīvi neapzinājās un kurām nevajadzēja apzināties citas personas komerciālu labumu aizskārtuma izdarīšanu konkrētos apstākļos, tiktu atbrīvotas no atbildības;
 - analogiju ar atbildību par vairāku veidu intelektuālā īpašuma objektu aizskārumiem.
3. Lai vainas vērtēšanu negodīgas konkurences lietās ieviestu normatīvi, autors ierosina Konkurences likuma 21. pantu “Zaudējumu atlīdzināšana” papildināt ar jaunu otro teikumu, izteiktu šādā redakcijā:
“Persona, kura ir cietusi zaudējumus šā likuma, izņemot 18. pantu, pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt no pārkāpēja zaudējumu atlīdzību un likumiskos procentus. Persona, kura ir cietusi zaudējumus šā likuma 18. panta pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt no katras personas, kuras vainas dēļ noticis minētais pārkāpums, zaudējumu atlīdzību un likumiskos procentus. Pēc prasītāja lūguma tiesa var noteikt zaudējumu atlīdzības apmēru pēc saviem ieskatiem”.

Avotu bibliogrāfiskais saraksts

LITERATŪRA

1. Balsstiesīgā pamatkapitāla izpratne. *Jurista Vārds*. 2011. gada 19. janvāris, Nr. 3 (650) www.juristavards.lv (aplūkots 2011. gada 21. janvārī).
2. Bernitz U. Interference with Contractual Relations. From: *Scandinavian studies in Law*. 1989. Stockholm: ALMQVIST&WIKSELL INTERNATIONAL, 1989.
3. Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006.
4. Conaghan J., Mansell W. *Wrongs of Tort*. Pluto Press, [W.p.], 1999.
5. Davis J. Why the United Kingdom should have a Law Against Misappropriations. In: *Cambridge Law Journal* 69(3), November 2010, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī).
6. Mc Call-Smith A., Merry A. *Errors, Medicine and the Law*. Cambridge University Law: 2002.
7. Thünken A. Multi-State Advertising Over the Internet and the Private International Law on Unfair Competition. *ICLQ*, Vol. 51, (4) October 2002, <http://journals.cambridge.org> (aplūkots 2011. gada 17. janvārī).
8. Torgāns K. *Saistību tiesības*. I daļa, Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006.

PERIODIKA

1. Lapsa L. Negodīgā konkurence Latvijā – nav grūti būt ieguvējam. Lato Lapsa, speciāli “Kapitālam”, Kapitāls, 2004. gada 4.februāris, <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/lato-lapsa-negodiga-konkurence-latvija--nav-gruti-but-ieguevejам.d?id=7381992> (aplūkots 2010. gada 29. novembrī).
2. Tenteris I. Likuma nepilnības negodīgas konkurences veicināšanai. 2009. gada 29. aprīlis. <http://db.lv/r/109000-likuma-nepilnibas-negodigas-konkurences-veicinasanai> (aplūkots 2010. gada 29. novembrī).

NORMATĪVIE AKTI

1. Civilprocesa likums: LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 1998. gada 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).
2. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 1. jūlijs, Nr. 216 (1676).
3. Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. gada 23. oktobris, Nr. 148/150 (2059/2061).
4. Augu šķirņu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. gada 27. februāris, Nr. 74 (2649).
5. Konkurences likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. gada 23. oktobris, Nr. 151 (2538).
6. Dizainparaugu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. gada 17. novembris, Nr. 183 (3131).
7. Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. gada 27. februāris, Nr. 34 (3610).

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. *Lietas Rookes v Thomas* [1964] A.C. 1192 at 1212 un *Credit Lyonnais Bank Nederland N.V. v Export Credits Guarantee Dept* [1999] 2. W.L.R. 540 at 546 and 551, HL, citētas no Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1505.
2. *Lieta Greig v Insole* [1978] 1 W.L.R. 302 at 337–338, citēts no Clerk & Lindsell on Torts. Nineteenth edition. London: Sweet&Maxwell, 2006, p. 1506.

3. Lieta 17 IIC 665 (1986) Moorgate Tobacco Ltd. pret Philip Morris Inc., *quoted from* Ginsburg J.C., Litmann J., Goldger D., Greenbaum A. J. Trademark and Unfair Competition Law. Cases and Materials. Second Edition. Charlottesville, Virginia: Michie Law Publishers, 2000, p. 1027.
4. Lieta 19 IIC 695 (1988) Camel Cigarettes v. Camel Tours T v S, *quoted from* Ginsburg J. C., Litmann J., Goldger D., Greenbaum A. J. Trademark and Unfair Competition Law. Cases and Materials. Second Edition. Charlottesville, Virginia: Michie Law Publishers, 2000, p. 1029.
5. Konkurences padomes 2005. gada 23. septembra lēmums lietā Nr. E0-45 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2005/NEO2_45_2309.pdf (aplūkots 2010. gada 5. decembrī).
6. Konkurences padomes 2006. gada 28.jūnija lēmums lietā Nr. E02-64 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2006/NE02_64_2807.pdf (aplūkots 2010. gada 2. decembrī).
7. 2008. gada 3. janvāra spriedums Nr. A-3057-07/6 lietā par pārkāpumu konkurences jomā, un par Konkurences padomes 2006. gada 16. augusta lēmuma Nr. E02-88 atcelšanu http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/01_2008/03_01_2008/AL_0301_raj_A-3057-07_6.pdf (aplūkots 2011. gada 21. janvārī).
8. Konkurences padomes 2008. gada 24.septembra lēmums lietā Nr. E02-99 http://www.kp.gov.lv/uploaded_files/2008/NE02-99_2409.pdf (aplūkots 2010. gada 2. decembrī).

ELEKTRONISKIE RAKSTVEIDA PIERĀDĪJUMI CIVILPROCESĀ

Mg. iur. Daina Ose

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektore

Atslēgvārdi: pierādījumi, elektroniskie dokumenti, pierādīšana, pierādīšanas līdzekļi, audio un video ieraksti.

Līdz ar dažādu tehnoloģiju attīstību un e-komercijas ieviešanu ikdienas dzīvē, ir vērojama jaunu pierādījumu veidu iesniegšana civillietās. Arvien biežāk pierādīšanas procesā nākas sastapties ar elektroniskajiem dokumentiem vai elektroniskajās ierakstu sistēmās fiksētajiem datiem. Šī iemesla dēļ vairāku valstu, tajā skaitā arī Eiropas valstu, civilprocesi pārdzīvo diezgan būtiskas izmaiņas pierādīšanas teorijās saistībā ar elektronisko pierādījumu pieļaujamību un izmantošanu.

Vislielāko soli priekšā ir spērušas ASV, ieviešot e-justīciju, t. i., Kolorado štata spēkā esošais normatīvais regulējums pieļauj prasības pieteikumu, lūgumu un rakstveida pierādījumu, resp., dokumentu iesniegšanu tiesā civillietās, izmantojot elektroniskos saziņas līdzekļus¹.

Ar 2010. gada jūliju Latvijā noris darbs pie tiesas sēžu zāļu modernizācijas, paredzot visas Latvijas tiesas aprīkot ar skaņu (audio) ieraksta un videokonferenču aparāturu, lai visā Latvijā nodrošinātu optimālas komunikācijas iespējas lietu izskatīšanā gan tiesu starpā, gan tiesu un ieslodzījumu vietu starpā. Tādā veidā nodrošinot iespēju personai piedalīties tiesas sēdē no attāluma vai arī sniegt liecību, atrodoties savai dzīvesvietai tuvāk esošās tiesas speciāli aprīkotā telpā. Tādā veidā tiek veicināta tiesas pieejamība un ekonomiskāka finanšu un laika resursu izmantošana.

Šo procesu ietvaros rodas jautājums par nepieciešamību pilnveidot Civilprocesa likumu, ņemot vērā jauninājumus un gaidāmās pārmaiņas attiecībā uz procesuālo darbību realizēšanu, gan arī attiecībā uz plašāku elektronisko pierādījumu izmantošanu pierādīšanas procesā.

Latvijā jau 2003. gadā stājās spēkā "Elektronisko dokumentu likums"², kas reglamentēja tādos galvenos elektroniskā dokumenta elementus kā elektroniskais paraksts, elektroniskā dokumenta oriģināls, atvasinājumi, aizsardzības iespējas u. c. jautājumus. Likumā tika definēts, kas ir elektroniskie dokumenti. Noteikts, ka tie ir jebkuri elektroniski radīti, uzglabāti, nosūtīti vai saņemti dati, kas nodrošina iespēju tos izmantot kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai un aizsardzībai. Atšķirībā no tādiem elektroniski radītiem datiem kā digitālā fotogrāfija vai audio ieraksts elektroniskā dokumenta uzdevums ir tiesību īstenošana un aizsardzība. Turklāt elektroniskos datus var uzskatīt par dokumentu tikai tādā gadījumā, ja tie

¹ Медведев И. Г. Письменные доказательства в частном праве России и Франции. Санкт-Петербург, 2004, стр. 158.

² Elektronisko dokumentu likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 169 (2744), 20.11.2002.

atbilst likuma 3. pantā norādītajām prasībām, t. i., ja elektroniskajam dokumentam ir elektroniskais paraksts un elektroniskais dokuments atbilst citām normatīvajos aktos noteiktajām prasībām – dokumenta autoru nosaukums, dokumenta datums un paraksts.³

2005. gada 28. jūnijā stājās spēkā Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 473 "Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām"⁴, 14. punktā nosakot, ka elektronisko dokumentu aprīti nodrošina, izmantojot šādus elektronisko datu nesējus un informācijas apmaiņas veidus:

- 1) elektronisko pastu;
- 2) iestāžu pārziņā esošās speciālās tiešsaistes formas;
- 3) kompaktdiskus;
- 4) kopnes USB saskarnes atmiņas ierīces;
- 5) publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vidi.

Neskatoties uz virkni normatīvo aktu, kas regulē elektroniskā dokumenta aprīti, jānorāda, ka prakse identificē vairākas pamatproblēmas. Vienu no tām ir – elektronisko dokumentu prasībām atbilstošu dokumentu aprīte ir nodrošināta starp valsts un pašvaldības iestādēm savstarpēji, kā arī valsts un pašvaldības iestādēm komunicējot ar fiziskām un juridiskām personām, taču normatīvajos aktos izvirzīto prasību neievērošana notiek fizisko un privāto juridisko personu starpā. Nereti e-sarakste ir pamats, lai privāto tiesību subjekti savā starpā noslēgtu vienošanās, nodibinātu sev saistošus pienākumus ar tālejošām sekām. Šāda elektroniskā formātā veikta sarakste adresātiem nerada šaubas par tā rakstītāju un informācijas patiesumu, tiek pildīta un atzīta sev par saistošu. Neskaidrības rodas, ja attiecīgā sarakste ir jāizmanto kā pierādījums strīdā, kura izskatīšana ir nodota tiesai.

Saskaņā ar Civilprocesa likumu regulējums par elektroniskā formātā sagatavotu dokumentu atrodams 110. pantā. Tajā norādīts, ka rakstveida pierādījumi ir ziņas par faktiem, kam ir nozīme lietā, un šīs ziņas ar burtu, ciparu un citu rakstveida zīmju vai tehnisku līdzekļu palīdzību ierakstītas dokumentos, citos rakstos, kā arī attiecīgās ierakstu sistēmās (audio un video magnetofonu lentēs, datoru disketēs u. c.)⁵. Civilprocesa likums sniedz ļoti vispārīgu skatījumu attiecībā uz elektroniskajiem pierādīšanas līdzekļiem, norādot, ka tie ir iekļaujami rakstveida pierādījumos. No Civilprocesa likuma 110. panta satura izriet, ka par rakstveida pierādījumiem tiek uzskatīti jebkuri elektroniskā formātā "izteikti" ieraksti. Līdz ar to var secināt, ka Civilprocesa likums atsevišķi nešķir dažādu veidu elektronisko ierakstu īpatnības, piemēram, elektroniskais dokuments netiek šķirts no audio un video ieraksta. Lietas dalībniekam, iesniedzot jebkura veida elektronisko pierādījumu, jāaskaras ar pierādījuma ticamības problēmu. Ja attiecībā uz elektroniskā formātā sagatavotiem dokumentiem ir speciāls regulējums, tad attiecībā uz cita veida elektroniskajiem pierādījumiem šāda regulējuma nav.

³ Dokumentu juridiskā spēka likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 78 (4270), 19.05.2010.

⁴ 28.06.2005. MK noteikumi Nr. 473 "Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām" *Latvijas Vēstnesis*, 102 (3260), 01.07.2005.

⁵ Civilprocesa likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.

Pierādījumu iesniegšana strīdā ir attiecīgās puses pienākums, taču pierādījumu novērtēšana ir tiesas pienākums. Civilprocesa likuma 97. pants, piešķirot tiesai tiesības brīvi izvērtēt pierādījumus, nav devis atbilstošus instrumentus, lai dažādu veidu elektroniskos pierādījumus, tajā skaitā arī elektroniskos dokumentus, novērtētu pēc to ticamības rādītājiem.

Nedaudz atšķirīgs skatījums elektronisko pierādījumu vērtēšanas jautājumā ir Vācijas civilprocesa likumam⁶ (ZPO), kurā ir tieši iekļauts regulējums §371a ar nosaukumu "Elektronisko dokumentu pierādījuma spēks", attiecīgi sniedzot regulējumu par elektronisko parakstu ticamību. Šajā pantā tiek norobežotas privāta elektroniskā dokumenta prasības un publiskas iestādes sagatavota elektroniska dokumenta prasības, akcentējot, ka attiecīgā elektroniskā dokumenta ticamība vērtējama atbilstoši tā veidam izvirzītajām prasībām speciālajos normatīvajos aktos. Dokumenta ticamību apliecina drošs kvalificēts elektroniskais paraksts, kurš šaubu gadījumā tiek nodots ekspertu izvērtējumam. Turklāt publiskais elektroniskais dokuments paraksta ticamības ziņā netiek vērtēts.⁷ Neskatoties uz Vācijas civilprocesa tiešo regulējumu attiecībā uz elektronisko dokumentu kā pierādījumu vērtēšanu, vienlaikus tiek pieļauts iesniegt rakstveida elektroniskos dokumentus arī bez ticama kvalificēta paraksta. Pretējai strīda pusei ir tiesības atzīt dokumenta autentiskumu arī bez ticama elektroniskā paraksta esamības, kas šādā gadījumā arī no tiesas puses ir vērtējams kā pierādījums lietā.⁸ Līdzīgs secinājums izriet arī no Latvijas Civilprocesa likuma 97. panta, jo arī Latvijas tiesa var pēc saviem ieskatiem atļaut pusēm iesniegt un izmantot pierādīšanā tādus elektroniskus dokumentus, kas nav apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu, kā arī, izvērtējot to ticamību, atsaukties uz tiem sprieduma motīvu daļā.

Vērtējot Latvijā esošo regulējumu attiecībā uz elektroniskajiem dokumentiem kā pierādījumiem, jāatzīst, ka vairākos Latvijas likumos ir ietverta atsauce uz publiskajiem elektroniskajiem dokumentiem, kuru saturs tiek fiksēts atsevišķos publiskajos reģistros. Tā, piemēram, Komerčķīlas likums, Komerclikums, LR likums "Par grāmatvedību", LR likums "Par uzņēmumu gada pārskatiem", Zemesgrāmatu likums un citi. Zemesgrāmatu likuma⁹ 130. pantā ir norādīts, ka nostiprinājumu, kuru nevar pierādīt ar datorizēto zemesgrāmatu aktu (apliecību), var pierādīt ar zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmuma apliecinātu datorizdruku. Apliecinātajā datorizdrukā vārds pa vārdam ir atkārtots tiesneša lēmums. Tiesnesis datorizdruku paraksta un apzīmogo. Tātad Zemesgrāmatu likumā kā speciālajā normatīvajā aktā ir ietverta norma, kurā noteikts, kādā kārtībā publiskā dokumenta elektroniskais atvasinājums iegūst ticama pierādījuma spēku.

Savukārt LR likumā "Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru"¹⁰ 9. panta 3. daļā ir norādīts, ka "Uzņēmumu reģistrs izsniedz reģistrācijas lietā esošo dokumentu atvasinājumus papīra formā vai elektroniski, ja saņemts rakstveida (tajā skaitā elektronisks) pieprasījums no ieinteresētās personas. Papīra veida

⁶ Zivilprozessordnung, <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/zpo/0282.htm>, aplūkots 2011. gada 14. februārī.

⁷ Markus Heinker "Beweiswürdigung elektronischer Dokumente im Zivilprozess unter vergleichender Betrachtung von qualifizierten elektronischen Signaturen nach dem Signaturgesetz und dem Askemos-Verfahren", <http://www.askemos.org/A23f2f7a3f61d286e98dbc2671a45c3a9>, aplūkots 20.02.2011.

⁸ Frank-Peter Kimmel "Beweiskraft der elektronischen Signatur im Zivilprozess in Deutschland und Österreich" http://www.eulisp.de/tl_files/eulisp%20abschlussarbeiten/kimmel_frank_peter.pdf, aplūkots 20.02.2011.

⁹ Zemesgrāmatu likums, LR likums: stājas spēkā 05.04.1993.

¹⁰ Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru, LR likums: Ziņotājs, 49, 06.12.1990.

dokumentu elektroniskā atvasinājuma pareizību apliecina Elektronisko dokumentu likumā noteiktajā kārtībā. Elektroniskā dokumenta atvasinājums papīra formā apliecināms normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā tajā gadījumā, ja dokumenta pieprasītājs nepārprotami pieprasījis šādu apliecinājumu. Tātad arī attiecībā uz Uzņēmuma reģistra kā publiskā reģistra elektroniskā formātā sastādītajiem dokumentiem ir norādītas speciālās prasības to ticamības apliecināšanai.

Salīdzinot Latvijas un Vācijas regulējumu par elektroniskajiem dokumentiem, jāatzīst, ka neskatoties uz to, ka Latvijas Civilprocesa likums neietver atsevišķu regulējumu attiecībā uz elektronisko dokumentu ticamības novērtējumu, kā tas norādīts Vācijas Civilprocesa likumā, tomēr attiecīgajos speciālajos likumos ir ietverts pietiekams regulējums publisko elektronisko dokumentu ticamības izvērtēšanai.

Viens no kritērijiem attiecībā uz privātajiem elektroniskajiem dokumentiem un to ticamību ir fakts, ka pretējā puse neapšaubā elektroniski nosūtītā dokumenta esamību, tā saturu un attiecināmību uz pierādāmiem faktiem. Taču tiklīdz kāda no pusēm apšaubā dokumenta ticamības kritērijus, tiesai nav pamata atzīt privātu elektronisku dokumentu par ticamu pierādījumu, ja dokumentam nav atbilstoša elektroniskā paraksta. Nepievēršot pietiekamu uzmanību elektronisko dokumentu sūtījumu noformēšanas prasībām, personas izslēdz iespēju šos sūtījumus droši izmantot kā pierādījumus civiltiesiskajā strīdā pat, ja attiecīgais dokuments ir nosūtīts no personas e-pasta adreses. Elektronisko sūtījumu izdrukā par strīda pušu elektronisko saraksti var liecināt, ka šāds sūtījums ir veikts, bet neliecina par tā nosūtītāju, tātad autoru.

Tajā pat laikā neviens normatīvais akts nevar uzdot pienākumu fiziskām personām, sagatavojot privātos dokumentus, izmantot atbilstošus un drošus elektronisko parakstus.

Otra pamatproblēma attiecībā uz elektroniskajiem pierādījumiem ir audio un video ierakstu izmantošana pierādīšanas procesā. Saistībā ar Civilprocesa likuma 110. pantu arī audio un video ieraksti ir vērtējami kā rakstveida pierādījumi, taču to izmantošanas, vērtēšanas un ticamības kritēriji nav norādīti speciālajos normatīvajos aktos.

Turklāt atsevišķu valstu pierādīšanas teorijā pastāv uzskats, ka audio un video ieraksti ir jānošķir atsevišķā pierādīšanas līdzekļu grupā, jo tie satur vienlaikus gan rakstveida, gan lietisko pierādījumu pazīmes.¹¹ Tādējādi to novērtēšanai un ticamībai ir nepieciešami speciāli izstrādāti kritēriji.

Par labu tam, ka audio un video ieraksti satur lietiskā pierādījuma pazīmes, liecina to nepieciešamība tikt ietvertiem noteiktā nesējā, t. i., kasetē, kompaktdiskā vai USB saskarnes atmiņas ierīcē. Atšķirībā no elektroniskā dokumenta audio un video elektroniskā ieraksta atveidojums papīra formātā ne visos gadījumos ir iespējams. Līdz ar to pierādījuma iesniegšana ir iespējama tikai ar pašu datu nesēju, no kura bez speciāli pielāgotas projekcijas ierīces informācija nav iegūstama. Tātad lietā atbilstoši CPL 115. pantā noteiktajam tiek iesniegta ķermeniska lieta, kas ar savām īpašībām, īpatnībām vai pašu esamību var noderēt to faktu noskaidrošanai, kam ir nozīme lietā.

Atšķirībā no elektroniskā dokumenta, kura ticamības pamatkritērijs ir elektroniskais paraksts, audio un video ierakstam šāda pamatkritērija nav. Tikai ekspertīzes rezultātā ir iespējams secināt, vai attiecīgais ieraksts ir pārveidots, uzlabots

¹¹ Гражданский процесс. Под редакцией М.К. Треушникова, ОАО Издательский Дом "Городец", 2007, с. 202.

vai mainīts. Tiesu praksē ir neskaidrs jautājums, kādā apjomā iesniegtais audio vai video ieraksts ir jāvērtē tiesā, jo fragmenta noklausīšanās vai noskatīšanās ne visos gadījumos sniedz pietiekami adekvātu informāciju par notikuma faktiskajiem apstākļiem. Turklāt, veicot informācijas projekciju ar dažādām ierīcēm, būtiski var mainīties informācijas kvalitāte, kas noteiktos apstākļos ļauj apšaubīt paša pierādījuma ticamību.

Vērtējot audio un video ierakstus, nākas sastapties arī ar to iegūšanas likumības jautājumu. Slepni iegūts ieraksts nevar kalpot kā pierādījums tiesā, pretējā gadījumā tiktu pārkāpts ne tikai likumības princips, bet arī tiesības uz taisnīgu tiesu.

Saskaņā ar Civilprocesa likuma 112. un 116. pantu gan rakstveida pierādījumu, gan lietisko pierādījumu var izprasīt no valsts un pašvaldību iestādēm, citām fiziskajām un juridiskajām personām, ja lietas dalībnieks ir izteicis atbilstoši motivētu lūgumu, taču attiecībā uz audio un video ierakstu izprasīšanu pusei ir pienākums sniegt daudz detalizētāku informāciju par gan par ieraksta izdarīšanas apstākļiem un likumību, gan iesniedzamo informācijas formātu.

Ņemot vērā audio un video ierakstu īpatnības, Latvijas Civilprocesa likumā būtu nepieciešams ietvert papildu regulējumu attiecībā uz šiem specifiskajiem pierādīšanas līdzekļiem un to novērtēšanas kritērijiem. Ievērojot to, ka Latvijas civilprocesa pierādīšanas teorijā audio un video ieraksti pieder pie rakstveida pierādījumiem, CPL 112. panta otrajā daļā ir veicami grozījumi un papildinājumi, nosakot, ka “izprasot audio un video pierādījumus, lietas dalībnieks papildus norāda ieraksta izdarīšanas formu, kad, kur un kādos apstākļos ieraksts veikts”. Šādā veidā vismaz sākotnēji tiesai tiks dota iespēja izvērtēt pierādījuma iegūšanas likumību. Savukārt CPL 113. pants būtu papildināms ar otro daļu šādā redakcijā: “Persona, kas iesniegusi audio vai video ieraksta oriģinālu, ar rakstveida pieprasījumu var saņemt ierakstu atpakaļ. Lietā ir atstājama audio vai video ieraksta kopija, kuras izgatavošanas izdevumus sedz saskaņā ar Civilprocesa likuma 44. panta prasībām.”

Attīstoties dažādām ierakstu sistēmām, elektroniskie pierādīšanas līdzekļi arvien biežāk tiks izmantoti tiesās kā pierādījumi noteiktu faktu esamības vai neesamības apstiprināšanai. Tādējādi, modernizējot tiesas sēžu zāles ar audio un video iekārtām, uzmanība būtu jāpievērš arī elektronisko pierādījumu novērtēšanas, glabāšanas un kopēšanas koncepcijas izstrādei.

Kopsavilkums

Civilprocesa likumā ir nepieciešams izdalīt elektroniskos rakstveida pierādījumus atsevišķā regulējumā, paredzot to ticamības un vērtēšanas kritērijus gan elektroniskajiem dokumentiem, gan audio un video ierakstiem.

Pašlaik, steidzami būtu jāgroza Civilprocesa likuma 112. panta otrā daļa, nosakot, ka “izprasot audio un video pierādījumus, lietas dalībnieks papildus norāda ieraksta izdarīšanas formu, kad, kur un kādos apstākļos ieraksts veikts.”

Civilprocesa 113. pants jāpapildina ar otro daļu šādā redakcijā: “Persona, kas iesniegusi audio vai video ieraksta oriģinālu, ar rakstveida pieprasījumu var saņemt ierakstu atpakaļ. Lietā ir atstājama audio vai video ieraksta kopija, kuras izgatavošanas izdevumus sedz saskaņā ar Civilprocesa likuma 44. panta prasībām.”

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

LITERATŪRA

1. Гражданский процесс. Под редакцией М. К. Треушникова, ОАО Издательский Дом “Городец”, 2007.
2. Медведев И. Г. Письменные доказательства в частном праве России и Франции. Санкт-Петербург, 2004.

NORMATĪVIE AKTI

1. Civilprocesa likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.
2. Dokumentu juridiskā spēka likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 78 (4270), 19.05.2010.
3. Elektronisko dokumentu likums. LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, 169 (2744), 20.11.2002.
4. Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru, LR likums: *Ziņotājs*, 49, 06.12.1990.
5. Zemesgrāmatu likums, LR likums: stājas spēkā 05.04.1993.
6. 28.06.2005. MK noteikumi Nr. 473 “Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām” *Latvijas Vēstnesis*, 102 (3260), 01.07.2005.
7. Zivilprozessordnung, <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/zpo/0282.htm>, aplūkots 2011. gada 14. februārī.

INTERNETA RESURSI

1. Frank-Peter Kimmel “Beweiskraft der elektronischen Signatur im Zivilprozess in Deutschland und Österreich” http://www.eulisp.de/tl_files/eulisp%20abschlussarbeiten/kimmel_frank_peter.pdf, aplūkots 20.02.2011.
2. Markus Heinker “Beweiswürdigung elektronischer Dokumente im Zivilprozess unter vergleichender Betrachtung von qualifizierten elektronischen Signaturen nach dem Signaturgesetz und dem Askemos-Verfahren”, <http://www.askemos.org/A23f2f7a3f-61d286e98dbc2671a45c3a9>, aplūkots 20.02.2011.

FIZISKĀS PERSONAS MAKSĀTNESPĒJAS PROCESA MĒRĶIS, TEORIJA, TO IEZĪMES LATVIJĀ

Mg. iur. Gaidis Bērziņš

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors,
Saeimas Juridiskās komisijas loceklis

Atslēgvārdi: maksātnespēja, maksātnespējas process, fiziskas personas maksātnespējas process, maksātnespējas pasludināšana.

[1] Tiesību zinātnieki ir atzinuši¹, ka maksātnespēja ir labākais veids, kā finansiālās grūtībās nonākušai fiziskajai personai dot iespēju atjaunot tās maksātspēju un pilntiesīgi atgriezties civiltiesiskajā aprītē. Šādam viedoklim var piekrist, jo tikai maksātnespējīga persona var būt ekonomiski drošs darījuma partneris un sabiedrības pārstāvis, kas pilda uzņemtās saistības. Jebkura darījuma spēkā esamība ir atkarīga no darījuma dalībnieku gribas. Tālākā gribas īstenošana izpaužas darījuma dalībnieku tiesību un pienākumu izpildē. Tomēr neatkarīgi no darījuma dalībnieku gribas pastāv ārējie apstākļi, kas tieši var ietekmēt jau noslēgta darījuma izpildes iespējas. Par šādiem ārējiem apstākļiem ir uzskatāmi arī ekonomiskie procesi un to rezultātā radītās iepriekš neparedzamās sekas (krīze, bezdarbs u. c.). Maksātnespējas faktu daļēji var uzskatīt arī par ekonomisko procesu radīto seku tiesiskajām sekām. Dažādos ekonomiskajos procesos tieši vai pastarpināti ikdienā iesaistās arī fiziskās personas. Tādēļ svarīgi, lai ekonomisko procesu rezultātā radušos negatīvo seku dēļ – nespējas pildīt uzņemtās saistības – būtu skaidras un saprotamas tālākās tiesiskās sekas, kas iestājas attiecībā uz konkrēto personu.

[2] Pēc neatkarības atjaunošanas fizisko personu maksātnespējas procesa regulējums Latvijā pirmo reizi tika ieviests 2008. gada 1. janvārī, stājoties spēkā Maksātnespējas likumam². Gandrīz droši var apgalvot, ka par šī tiesību institūta leģitīmo mērķi, lietderību vai nepieciešamību Latvijā diskusiju nav. Civillikumā ir normas par parādnieka faktisko maksātnespēju, bet nebija normas kā to konstatēt. Fiziskās personas maksātnespējas tiesību institūts ir neatgriezeniski iekļāvis kopējā maksātnespējas un līdz ar to arī civiltiesību laukā.

[3] Cita starpā jānorāda uz dažu vācu zinātnieku atziņu – fiziskās personas maksātnespējas process ir pamatojams ar Vācijas Pamatlikuma³ 1. paragrāfa otro daļu, kas savukārt noteic, ka cilvēktiesības tiek atzītas kā sabiedrības, miera un taisnīguma pamats⁴. Ja parādniekam nav iespējas atbrīvoties no parādu saistībām, tad pēc būtības var runāt par parādnieka izdzīvošanas apdraudējumu, kas neatbilst

¹ Consumer Debt Report, Report on Findings and Recommendations, 2001. Pieejams: <http://www.insol.org/pdf/consdebt.pdf> [skatīts 2011. gada 17. janvārī].

² "Maksātnespējas likums", *Latvijas Vēstnesis*, 22.11.2007. Nr. 188, zaudējis spēku;

³ Basic Law for the Federal Republic of Germany; Pieejams: <http://www.iuscomp.org> [skatīts 2011. gada 17. janvārī].

⁴ Kirchhof H. P., Lwowski H. J., Stürner R. *Munchener Kommentar zur Insolvenzordnung*, München: Verlag C. H. Beck München, 2006.

cilvēktiesību normām. Šeit noteikti var vilkt paralēles ar Latvijas Republikas Satversmes 89. pantu – valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem⁵. Līdz ar to Satversmē noteikto ir pamats uzskatīt par fiziskās personas maksātnespējas procesa tiesiskā regulējuma konstitucionālo pamatu.

[4] Atbilstoši jaunā redakcijā pieņemtajam Maksātnespējas likumam⁶ fiziskās personas maksātnespējas process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditoru prasījumus no parādnieka mantas un dot iespēju parādniekam, kura manta un ienākumi nav pietiekami visu saistību segšanai, tikt atbrīvotam no neizpildītajām saistībām un atjaunot maksātspēju. Kā redzams no attiecīgā procesa mērķa definīcijas, tajā ir divas nesaraujamas mērķa sastāvdaļas – kreditoru prasījumu maksimāla apmierināšana un iespēja tikt atbrīvotam no atlikušajām saistībām. Ar kreditoru prasījumu maksimālu apmierināšanu jāsaprot gan to apmierināšana no parādnieka mantas, gan no ienākumiem maksātnespējas procesa laikā. Fiziskās personas pienākums daļu no saviem ienākumiem (naudas) maksātnespējas procesa laikā novirzīt kreditoru prasījumu apmierināšanai saglabājas arī gadījumā, ja šai personai nav mantas.

[5] Ar viena no fiziskās personas maksātnespējas procesā izvirzītā mērķa sastāvdaļas sasniegšanu – parādnieka atbrīvošanu no neizpildītajām saistībām – ir saistītas vairākas teorijas⁷: “otrās iespējas” (angļu val. – *fresh start*) teorija, “audzinošā” (angļu val. – *reeducational*) teorija un “sociālās aizsardzības” (angļu val. – *social protection*) teorija. Saskaņā ar “otrās iespējas” teoriju galvenais fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķis ir parādnieka atbrīvošana no parādu saistībām, neizvirzot tā sasniegšanai būtiskus priekšnoteikumus. Šī teorija ir noteikusi galvenās vadlīnijas maksātnespējas tiesiskajam regulējumam anglo-amerikāņu tiesību loka valstīs, kur fiziskās personas atbrīvošanai no parādu saistībām netiek noteikta sarežģīta procedūra un smagi priekšnoteikumi. “Otrās iespējas” teorijas iezīmes Latvijas tiesību sistēmā, autoraprāt, var iedalīt divās daļās. Tās būtu šķiramas un vērtējamās gan maksātnespējas procesā līdz brīdim, kamēr parādnieks tiek atbrīvots no parādu saistībām, un noteiktā periodā pēc maksātnespējas atjaunošanas. Līdz ar to būtu jāvērtē šīs teorijas piemērošana maksātnespējas procesu regulējošajos un arī citos normatīvajos aktos. Līdz šim “otrās iespējas” teorija nav dominējusi tieši maksātnespējas tiesiskajā regulējumā – maksātnespējas procedūras fiziskajām personām iepriekš spēkā esošajā Maksātnespējas likumā⁸ ir bijušas visai sarežģītas, bet priekšnoteikumi dažkārt grūti izpildāmi, savukārt ierobežojumi pēc maksātnespējas atjaunošanas attiecināmi tikai uz atsevišķām personu grupām, kuras raksta autors aplūkos turpmāk.

[6] Pēc jaunā Maksātnespējas likuma⁹ spēkā stāšanās priekšnoteikumu loks ir samazinājies un procedūras ir vienkāršojušās. Raugoties tālāk, jāatzīst gan, ka par sava veida “otrās iespējas” iezīmi var runāt situācijā pēc veiksmīga (parādniekam) maksātnespējas procesa beigām, t. i., atlikušo saistību dzēšanas. Proti, likumdevējs nav noteicis būtiskus ierobežojumus ieņemt amatus personām (piemēram, ieņemt amatus valsts vai pašvaldības institūcijās u. tml.), kurām ir notikusi saistību

⁵ Likums “Latvijas Republikas Satversme”, 15.02.1922., *Latvijas Vēstnesis* 01.07.1993. Nr. 43.

⁶ “Maksātnespējas likums”, 5. pants, *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010. Nr. 124.

⁷ Johanna Niemi – Kiesilainen, *Consumer Bankruptcy in Global Perspective*, Oxford and Portland, Oregon: hart Publishing, 2003., 44.–46. lpp.

⁸ “Maksātnespējas likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 22.11.2007. Nr. 188, zaudējis spēku.

⁹ “Maksātnespējas likums”, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124, 06.08.2010.

dzēšana. Līdz ar to pēc maksātnespējas atjaunošanas bijušais parādnieks iegūst “otro iespēju” faktiski bez nekādiem normatīvajā regulējumā noteiktiem ierobežojumiem gan piedalīties civiltiesiskajā aprītē, gan arī līdzdarboties publiskajā pārvaldē. Tiesa gan, “otrā iespēja” ir izmantojama pārdomāti, jo nākamo desmit gadu laikā fiziskai personai nebūs iespējams atkārtoti izmantot “otro iespēju”¹⁰ – tikt atzītai par maksātnespējīgu, pieļaujot neizpildīt pilnībā uzņemtas saistības. Vērtējot situāciju un raugoties nākotnē, raksta autors uzskata, ka jautājums par “otrās iespējas” ierobežojumu noteikšanu ārpus maksātnespējas procesa regulējuma kļūs arvien aktuālāks. Pēdējā laikā tiek izvirzīti arvien jauni jautājumi, piemēram, izskatīšanā Latvijas Tiesnešu ētikas komisijā nonācis jautājums par to, vai tiesnesis, kas pēc algas samazinājuma un līdz ar to nespējas izpildīt uzņemtas saistības gatavoja iesniegt pieteikumu par fiziskās personas maksātnespējas procesa lietas uzsākšanu, var turpināt darbu tiesneša amatā¹¹. Šajā sakarā ir vērts norādīt uz to, ka likumā “Par tiesu varu”¹² tiesneša maksātnespēja netiek uzskatīta par tiešu pamatu tiesneša atcelšanai no amata. Maksātnespēja netiek atzīta arī kā šķērslis personai pretendēt uz tiesneša amatu¹³. Līdz ar to var secināt, ka tieši noteiktu ierobežojumu nav. Tiesnešu ētikas komisija ir paudusi savu viedokli attiecībā uz iespējamo situāciju – tiesneša, kurš algas samazinājuma dēļ nonācis maksātnespējīgas fiziskās personas stāvoklī, statuss ir savienojams ar tiesneša kā amatpersonas statusu¹⁴. Tomēr, autoraprāt, šaubas nerada fakts, ka, iestājoties tiesneša maksātnespējai, tiesneša neatkarības princips tiks pilnībā apdraudēts. Šāda apgalvojuma pamatā ir likumā noteiktās fiziskās personas maksātnespējas pasludināšanas sekas¹⁵ – daļēji rīcībspējas ierobežojumi. Līdzīgu viedokli ir paudusi arī Satversmes tiesa¹⁶ – tiesneša maksātnespējas gadījumā var tikt apdraudēta viņa neatkarība. Līdz ar to autors nepiekrīt Tiesnešu ētikas komisijas viedoklim. Maksātnespējai ir jābūt noteiktai kā šķērslim, gan personai pretendējot uz tiesneša amatu, gan atrodoties šajā amatā.

[7] Ņemot vērā, ka fiziskās personas maksātnespējas pasludināšana ir saistīta ar daļēju šīs personas rīcībspējas ierobežojumu, izvērtēšanas vērts būtu arī jautājums par attiecīgo ierobežojumu noteikšanu gan Satversmes tiesas likumā¹⁷ un Prokuratūras likumā¹⁸, gan tādos likumos kā Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums¹⁹, Saeimas vēlēšanu likums²⁰ un Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums²¹. Iespējams, par diskusiju objektu varētu kļūt arī līdzīgu ierobežojumu noteikšana citos normatīvajos aktos.

¹⁰ “Civilprocesa likums”, 363.²⁷ panta 2. daļa, *Latvijas Vēstnesis*, 03.11.1998. Nr. 326/330.

¹¹ Ētikas komisija skaidros, vai maksātnespējīga persona var būt tiesnesis, 07.01.2011. Pieejams: <http://www.leta.lv> [skatīts 2011. gada 3. februārī].

¹² Likums “Par tiesu varu”, 83. pants, *Ziņotājs*, 14.01.1993. Nr. 1.

¹³ Likums “Par tiesu varu”, 7. nodaļa, *Ziņotājs*, 14.01.1993. Nr. 1.

¹⁴ 2011. gada 8. aprīļa Tiesnešu ētikas komisijas skaidrojums. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/%C4%92tikas_komisijas_l%C4%93mumi/Skaidrojums_8_04_2011.pdf [skatīts 2011. gada 28. aprīlī].

¹⁵ “Maksātnespējas likums”, 134. pants 2. daļa 1. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124, 06.08.2010.

¹⁶ 2010. gada 18. janvāra Satversmes tiesas Spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 11.1. punkts. Pieejams: http://www.sat.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_11.htm [skatīts 2011. gada 10. februārī].

¹⁷ “Satversmes tiesas likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 14.06.1996., Nr. 103 (588).

¹⁸ “Prokuratūras likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 02.06.1994., Nr. 65 (196).

¹⁹ “Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 11.02.2004. Nr. 22 (2970).

²⁰ “Saeimas vēlēšanu likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 06.06.1995. Nr. 86 (369).

²¹ “Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums”, *Latvijas Vēstnesis*, 25.01.1994. Nr. 10 (141).

[8] Atšķirībā no “otrās iespējas” teorijas “audzinošās teorijas” pamatā ir uzskats, ka parādnieka atbrīvošana no parādu saistībām ir iespējama tikai tādā gadījumā, ja parādnieks izpilda likumā noteiktos pienākumus un maksātnespējas procesa laikā ir pakļauts dažādiem ierobežojumiem. Var apgalvot, ka šī teorija ietver gan sodošo, gan preventīvo funkciju. Šīs teorijas iezīmes visnotaļ ir dominējušas gan iepriekš spēkā esošajā, gan šobrīd spēkā esošajā Maksātnespējas likumā. Jāatzīst gan, ka preventīvie pasākumi dažādu brīdinājumu formā ar aicinājumu neuzņemties nesamērīgi lielas saistības ikdienā ir vairāk iezīmējušies, tikai sākoties ekonomiskajai krīzei. Tomēr jāpiebilst, ka, neraugoties uz iepriekš norādītajiem trūkumiem, arī šobrīd likumdevējs ir noteicis vairākus ierobežojumus, kam ir sava veida audzinošā vai pat sodošā funkcija. Par šādu ierobežojumu var uzskatīt parādnieka tiesību zaudēšanu rīkoties ar savu mantu maksātnespējas procesā²². Atsevišķu ierobežojumu noteikšana ārpus maksātnespēju regulējošajos normatīvajos aktos liecina par šīs teorijas plašāku izmantošanu, kas, autoraprāt, šobrīd ir kļuvusi īpaši aktuāla. Tā, piemēram, Notariāta likums noteic²³, ka par zvērinātu notāru nevar būt persona, kuru tiesa atzinusi par maksātnespējīgu parādnieku. Neraugoties uz to, ka laikā, kad tika atjaunots 1937. gada Notāru likums, Latvijā nebija spēkā fizisko personu maksātnespējas procesa regulējums, šāds ierobežojums stājās spēkā (faktiski tika atjaunots) 1993. gada 1. septembrī līdz ar likumu “Par Latvijas Republikas 1937. gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā”. Līdzīgu ierobežojumu nosaka gan Advokatūras likums²⁴, gan Tiesu izpildītāju likums²⁵. Arī Igaunijas Advokatūras likumā²⁶ skaidri un nepārprotami ir noteikts, ka personas maksātnespēja ir pamats atteikumam uzņemt šo personu advokatūrā. Savukārt attiecībā uz maksātnespējas procesa administratoriem likums nosaka²⁷ maksātnespējas pasludināšanu kā pamatu administratora sertifikāta darbības izbeigšanai. Par maksātnespējas procesa administratoru nevar kļūt persona, kurai pēdējo piecu gadu laikā pasludināts maksātnespējas process²⁸. Kā redzams, šis ierobežojums noteiktā termiņā liedz personai pretendēt uz konkrēto amatu arī pēc maksātnespējas atjaunošanas. Tomēr atsevišķos gadījumos līdz galam neatbildēts paliek jautājums – vai situācijā, ja fiziska persona tiek atbrīvota no atlikušajām parādu saistībām (atjaunojas maksātnespēja), tai uzreiz zūd ierobežojumi ieņemt attiecīgo amatu?

“Audzinošā teorija”, autoraprāt, ir nesaraujami saistīta ar “otrās iespējas” teoriju, jo, nosakot dažāda rakstura “audzinošus” noteikumus, to īstenošanas gadījumā var paredzēt “otro iespēju”. Tomēr, kā redzams, šādu tieši noteiktu ierobežojumu ir samērā maz.

[9] Trešā teorija – “sociālās aizsardzības” teorija paredz to, ka fiziskās personas maksātnespēja ir jārisina kopsakarā ar citiem sociālajiem jautājumiem. Tas, ka fiziskā persona tiek atzīta par maksātnespējīgu, nespēj atrisināt ar fiziskās personas dzīves apstākļiem saistītās problēmas, tādēļ šo problēmu risināšana ir neatraujami saistīta ar maksātnespējas procesa norisi. “Sociālās aizsardzības” teorija pēc būtības

²² “Maksātnespējas likums”, 134. pants, 2. daļa, 2. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010. Nr. 124.

²³ Likums “Par Latvijas Republikas 1937. gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā (Notariāta likums)”, *Zinotājs* Nr. 26/27, 05.07.93.

²⁴ “Advokatūras likums”, 15. pants 3. punkts un 16. pants 1. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, 20.05.1993.

²⁵ “Tiesu izpildītāju likums”, 13. pants, 2. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, 13.11.2002. Nr. 165 (2740).

²⁶ Bar Association Act, 21.03.2001. Pieejams: <http://www.advokatuur.ee> [skatīts 2011. gada 3. februārī].

²⁷ “Maksātnespējas likums”, 17. pants, 1. daļa, 4. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010. Nr. 124.

²⁸ “Maksātnespējas likums”, 13. pants, 2. daļa, 5. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010. Nr. 124.

pieļauj arī to, ka fiziskās personas maksātnespējas tiesiskais regulējums vispār nav nepieciešams. Šādā situācijā dominē viedoklis – jebkura persona pati atbild par saistībām, ko tā ir uzņēmusies. Savukārt valsts, nosakot savas prioritātes atsevišķu sabiedrības grupu ietvaros, īsteno šo grupu sociālo aizsardzību. Šīs teorijas atsevišķas vadlīnijas iezīmējas arī Latvijā – spēkā esošais Maksātnespējas likums ietver noteikumus attiecībā uz fiziskās personas mājokļa aizsardzību maksātnespējas procesa laikā²⁹. Tomēr šai teorijai maksātnespējas jomā nav izšķirošā nozīme sociālās aizsardzības funkcijas nodrošināšanā. Mēģinājums un aicinājumi³⁰ šo teoriju daļēji ieviest normatīvā regulējuma līmenī – pieņemt t. s. Kredītņēmēju aizsardzības programmu – ir palicis bez rezultāta.

Kopsavilkums

1. Maksātnespēja ir labākais veids, kā dot fiziskajai personai iespēju atjaunot maksātspēju un pilntiesīgi atgriezties civiltiesiskajā aprītē. Maksātnespēja var tikt uzskatīta par sava veida “otro iespēju”.
2. “Otrās iespējas” teoriju Latvijas tiesību sistēmā var iedalīt divās daļās. Tā būtu nošķirama un vērtējama gan maksātnespējas procesā līdz brīdim, kamēr parādnieks tiek atbrīvots no parādu saistībām, gan likumdevēja noteiktā periodā pēc maksātspējas atjaunošanas.
3. “Otrā iespēja” nav vienlīdz attiecināma uz visām fiziskām personām. Virkne normatīvo aktu nenosaka tiešus ierobežojumus maksātnespējīgai fiziskai personai saglabāt savu amatu. Šādi ierobežojumi netiek noteikti arī pēc maksātspējas atjaunošanas, līdz ar to pēc maksātspējas atjaunošanas bijušais parādnieks iegūst “otro iespēju” faktiski bez nekādiem normatīvajā regulējumā noteiktiem ierobežojumiem gan piedalīties civiltiesiskajā aprītē, gan arī pildīt konkrētā amata pienākumus. Šāda situācija, kad maksātnespēja var ietekmēt amatpersonas lēmuma pieņemšanas objektivitāti ir atzīstama par pretēju attiecīgās amatpersonas neatkarības un labas reputācijas principam.

²⁹ “Maksātnespējas likums”, 148. pants, *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010. Nr. 124.

³⁰ Saeimas komisija: Kredītņēmēju aizsardzības programma valdībai jāuzsāk vēl šogad. 20.07.2009. Pieejams: <http://www.leta.lv> [skatīts 2011. gada 17. janvārī].

ŠĶĪRĒJTIESAS PRIEKŠROCĪBU TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI NOZARES SPECIĀLISTU SKATĪJUMĀ

Inese Druviete, LL.M

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Rīgas Juridiskās augstskolas lektore

Atslēgvārdi: civilprocess, šķīrējtiesas priekšrocības, empīriska lauka pētījums.

Jau gadiem ilgi Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas vadībā periodiski norit darbs pie šķīrējtiesu regulējuma, meklējot iespējamus risinājumus šīs nozares sakārtošanai. Ar šo jautājumu saistītajās diskusijās mēdz izskanēt viedoklis, ka tādai unikālai situācijai, kāda ir izveidojusies mūsu valstī, ir jāpiemēro tikai īpaši risinājumi, jo vadīties pēc citu – šķīrējtiesas ziņā veiksmīgāku – valstu parauga Latvijā nebūtu pareizi. Šāda viedokļa aizstāvji mēdz uzsvērt, ka Latvijā pastāv lokālas īpatnības, kas saistītas gan ar sabiedrības tiesisko apziņu, gan ar uzņēmējdarbības vides īpatnībām, gan ar sabojāto šķīrējtiesas institūta tēlu, gan ar citiem faktoriem, kuru ietekmē vienīgais risinājums būtu veidot unikālu regulējumu šķietami unikālai situācijai. Tādējādi, piemēram, citu valstu izmantotais UNCITRAL parauglikums¹, kas daudzām valstīm palīdzējis šajā nozarē ieņemt nopietnas pozīcijas, veicinot starptautisku šķīrējtiesas procesu piesaisti, Latvijā netiek izskatīts kā iespējama alternatīva pastāvošajai kārtībai. Esošo daudz kritizēto regulējumu paredzēts uzlabot ar nelieliem grozījumiem, kopumā to saglabājot. Noliec dzami, lai neapstrīdami varētu apgalvot pretējo – Latvija tikai iegūtu, ja kļūtu par “parauglikuma valsti” – būtu nepieciešams veikt pamatīgu izpēti, kas parādītu, vai Latvijā ir (un vai turpinās būt) tik unikāla situācija, kurai piemērots vien pašdarināts regulējums. Viens no iespējamajiem veidiem, kā apzināt esošo un nākotnē gaidāmo, ir pētīt regulējuma veidotāju viedokli par nozari kā tādu, tās pašreizējo stāvokli Latvijā un nepieciešamību to mainīt likumdošanas līdzekļiem.

Likumdošanas darbs, protams, notiek arī citās pasaules valstīs – lielākajā daļā no tām tas tiek darīts, lai valsts ekonomikai piesaistītu ieņēmumus no starptautiskās komercšķīrējtiesas procesu norises. Retāk valstis plānojušas uzlabot situāciju nacionālajā līmenī vien. Piemēram, tiek radīta šķīrējtiesām draudzīga vide, lai pārvilinātu šķīrējtiesu procesus no Londonas, kas kļūst par arvien dārgāku to norises vietu, vai arī jaunu reģionālos šķīrējtiesu centru attīstīšanai, izmantojot darījumu apjoma pieaugumu Āzijā un citos strauji augošos reģionos. Protams, uzlabojot vidi šķīrējtiesas starptautiskajiem procesiem, uzlabojumi skar

¹ ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas (UNCITRAL) Starptautiskās tirdzniecības šķīrējtiesas parauglikums (1985), ko pieņēmusi ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisija 1985. gada 21. jūnijā.

šķirējtiesu darbību arī šīs pašas valsts mērogā. Nule kā ir sagaidīts šķirējtiesu lielvalsts un daudzu šķirējtiesas nozares teorētiķu mājvietas – Francijas – jaunais šķirējtiesu likums², kurā iemiesotas nozares jaunākās atziņas, kas izriet no teorētiķu darbiem un novērojumiem par šķirējtiesu darbību un to praksi.

Latvija gan nevar lepoties ar tik lielu skaitu šķirējtiesas teorētiķu un speciālistu, taču Latvijas lietpratējiem ir salīdzinoši lielākas iespējas ietekmēt likumdošanu. Tāpēc ir pamats apzināt to, kā Latvijas speciālisti vērtē šķirējtiesas teorētiskās priekšrocības pār komercstrīdu risināšanu vispārējās jurisdikcijas tiesās, salīdzinājumā ar Latvijas šķirējtiesām praktiski piemītošajām priekšrocībām. Jāņem vērā, ka pētījumus par šķirējtiesas nozari sarežģī šķirējtiesas procesa elementu bagātīgā mozaika un šķirējtiesu konfidencialitātes princips. Pētniekiem paveras plašas jaunrades iespējas, lai atvasinātu vispārīgas kopsakarības un izdarītu secinājumus gan par nozares procesiem, gan par to vērtētāju informētību, tāpēc liela uzmanība pievērsta pētījuma ierobežojumu aprakstam un tā veikšanas metodoloģijai, kam ir vislielākā ietekme uz pētījuma rezultātiem.

Iespējams, ka esošā Latvijas šķirējtiesu vide radījusi negatīvu tēlu par šķirējtiesas institūtu kopumā, kas neizbēgami apgrūtina jaunāko tendenču ieviešanu nozares regulējumā. To, vai šāds pieņēmums ir pareizs, piedāvāts izsecināt, apskatot datus, kas iegūti empīriskā lauka pētījumā par nozares novērtējumu³. Raksta sākumā ir apskatīta nepieciešamība pēc empīriskā lauka pētījuma jurisprudencē, pievēršoties tā metodoloģijai: pētījuma tvērumam, veidam, izmantotajām metodēm, gaitai un rezultātiem. Turklāt, ievērojot turpmāk minēto tiesību socioloģijas speciālistu darbos pausto ieteikumu, ka tiesību nozares pētniekiem lielāka uzmanība jāvelta tieši empīriskā pētījuma metodes aprakstam nevis, to izlaižot, sniegt vien rezultātu apkopojumu, pastiprināta uzmanība pievērsta šī pētījuma metodoloģijai.

Satura analīzes ierobežojumi

Ierastākā tiesību nozares pētīšanas metode ir juridiskā satura analīze un judikatūras satura analīze⁴ (kontenanalīze), kuras ietvaros tiek mērķtiecīgi pētīta kāda tiesību institūta vai kādas tiesību normas interpretācija. Satura analīzes metodes pamatā ir derīgu un atkārtojamo secinājumu izdarīšana no dažāda veida materiāla, piemēram, rakstītiem tekstiem – tiesu spriedumiem. Šīs metodes priekšrocības galvenokārt ir datu salīdzinoši vieglā pieejamība un arvien jaunu spriedumu pieejamība atkārtotai analīzei un tās pārbaudei. Tā līdzinās tradicionālajai juridiskajai metodei, jo arī ietver lietu apkopošanu, lasīšanu, kopīgo tendenču atrašanu un apzināšanu. Ar tiesību satura analīzes metodi ir iespējams pilnveidot tradicionālo juridisko metodi,⁵ lai iegūtu objektīvāku situācijas atspoguļojumu.

² Jaunais Francijas šķirējtiesu regulējums stājas spēkā ar 2011. gada 1. maiju; 2011. gada 13. janvāra akts Nr. 2011-48, pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000023417517>.

³ Šajā rakstā aptverta daļa no plašāka pētījuma, kas veikts autores promocijas darba ietvaros.

⁴ Krippendorff K. Content analysis. An introduction to its methodology. 2nd edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2004.

⁵ Hall M. A., Wright R. F. Systematic content analysis of judicial opinion. California Law Review, 2008, Vol. 96, No. 1. – p. 65.

Līdzīgi citām juridiskajām metodēm, arī šai ir ierobežojumi, piemēram, judikatūras satura analīze lielā mērā ir pakļauta pētnieka interpretācijai – kaut vai tāpēc, ka ne viss tiesu spriedumos ir viennozīmīgi traktējams un visiem vienādā veidā saprotams. Metodes galvenais trūkums gan slēpjas lietu atlases metodēs⁶ – pētnieks no judikatūras mērķtiecīgi atlasa to, kas pastiprina pētnieka paša viedokli. Šāda prakse jurisprudencē tiek uzskatīta par pieņemamu⁷. Šķirējtiesu nozares judikatūras satura analīzi papildus vēl apgrūtinā arī konfidencialitātes princips vai tā pārprašana, neizpaužot nekādu informāciju par aktuālajām norisēm un attīstību. Tāpēc, lai papildinātu esošo zināšanu apjomu un veicinātu objektīvāku skatījumu par šķirējtiesu regulējumu un problemātiku⁸, tika veikts empīriskis pētījums.

Empīriskis pētījums civilprocesā

Doma par to, ka jurisprudencē nepieciešams veikt empīriskos pētījumus, pastiprināti tiek attīstīti jau pāris gadu desmitus⁹. Tai tiek veltīta arvien pieaugoša akadēmisko aprindu uzmanība, gan iedziļinoties empīrisko pētījumu metožu piemērotībā juridisku jautājumu izpētē, gan veicinot juristu izpratni par pētījumu veikšanas tehniku¹⁰, gan kritizējot juristu neprasmi veikt empīriskos pētījumus, tos kvalitatīvi pamatojot un izskaidrojot metodes tādā veidā, lai pētījumu būtu iespējams atkārtot¹¹. Iemeslu, kādēļ veikt pētījumus, protams, netrūkst – piemēram, nepieciešamība saprast, kā noteikta sabiedrības grupa vērtē kāda juridiska institūta darbību, lai izdarītu secinājumus par šī institūta iespējamo attīstību. Pieņemot, ka tikai taisnīga sistēma var nodrošināt, lai tai būtu nepieciešamā autoritāte, arī pētījumi civilprocesā kalpo šādam pašam mērķim:

⁶ Epstein L., Gary K. Rules of inference, the exchange. Empirical research and the goals of legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1.

⁷ Revesz R. L. A defense of empirical legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1.

⁸ Drahozal C. R. Arbitration by the numbers. The state of empirical research on international commercial arbitration. American Review of International Arbitration, 2006, Vol. 22.

⁹ Posner R. A. The summary jury trial and other methods of alternative dispute resolution. Some cautionary observations. University of Chicago Law Review, 1986, Vol. 53, No. 2. – p. 366, 377; Heise M. The importance of being empirical. Pepperdine Law Review, 1999, Vol. 26, No. 4.

¹⁰ Piemēram, *Journal of Empirical Legal Studies* un daudzu universitāšu rīkotās ikgadējās konferences par šo tēmu, kā arī neskaitāmu autoru pētījumi, piem., Backer L. C. Defining, measuring and judging scholarly productivity. Working toward a rigorous and flexible approach. Journal of Legal Education, 2002, Vol. 52, No. 3; Coglianese C. Empirical analysis and administrative law. University of Illinois Law Review, 2002, No. 4; Cross F., Heise M., Sisk G. C. Above the rules. A response to Epstein and King. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1. Goldsmith J., Vermeule A. Empirical methodology and legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1; Korobkin R. Empirical scholarship in contract law. Possibilities and pitfalls. University of Illinois Law Review, 2002, No. 4; Cross; Revesz R. L. A defense of empirical legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1.

¹¹ Heise M. The importance of being empirical. Pepperdine Law Review, 1999, Vol. 26, No. 4. – p. 834; Epstein L., Gary K. Rules of inference, the exchange. Empirical research and the goals of legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1. – p. 38–40; Epstein L., King G. Reply, An exchange. Empirical research and the goals of legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1; Mitchell G. Empirical legal scholarship as scientific dialogue. North Carolina Law Review, 2004, Vol. 83, No. 1. – p. 177–187; Robbennolt J.K. Evaluating empirical research methods. Using empirical research in law and policy. Nebraska Law Review, 2002, Vol. 81, No. 2. – p. 789.

jebkuri pētījumi par tiesību vidi un izpratni par to ir svarīgi¹², lai noteiktu, vai esošā tiesiskā situācija tiek uzskatīta par “taisnīgu”. Jebkura empīriskā pētījuma mērķis ir papildināt esošo zināšanu kopumu ar sistemātiski iegūtiem un analizētiem hipotēžu pierādījumiem. Piemēram, amerikāņu zinātnieki jau kopš astoņdesmitajiem gadiem daudz rakstījuši par empīrisko pētījumu nozīmi civilprocesa uzlabošanā un taisnīguma vairošanā¹³, uzsverot, ka civilprocess ir būtisks tiesību sistēmas elements, kas ietekmē sabiedrības viedokli par visas tiesību sistēmas taisnīgumu.

Tiesību zinātnieks B. Gārts uzskata, ka empīriskā pētījuma mērķis ir atspoguļot tieši speciālistu kā viedokļa veidotāju nostāju, jo no tiem lielā mērā atkarīga sabiedriskā doma un “tiesību leģitimitāte”¹⁴. Ignorējot speciālistu viedokļus par kāda juridiskā institūta taisnīgumu, var tikt zaudēta šī institūta autoritāte un leģitimitāte sabiedrības acīs. Tieši novērojot tendences speciālistu viedokļos, var paredzēt to, kādā veidā jāgroza esošie likumi, lai adekvāti reaģētu uz iekšējām (piem., pētāmā juridiskā institūta attīstība) un ārējām (piem., ekonomiskā krīze) izmaiņām.

Jurisprudencē par empīrisku ir jāuzskata tāds pētījums, kas paredz “sistemātizētā veidā izziņāt realitāti” ar kvantitatīvām vai kvalitatīvām metodēm, lai “padarītu tiesības efektīvākas un taisnīgākas” un veicinātu “taisnīgumu”.¹⁵ Empīriskā pētījuma izveidē un analizē tiek izmantotas citu sociālo zinātņu ietvaros izstrādātās metodes¹⁶, jo jurisprudencē nav savu unikālo metožu¹⁷: kā secinājuši M. Hols un R. Raits: “Juristi ir sociālo zinātņu papagaiļi.”¹⁸ Juridisko pētījumu veikšanai tiek izmantotas metodes, kas radītas vēstures, ekonomikas, socioloģijas, psiholoģijas, filozofijas, matemātikas un citu nozaru ietvaros, paredzētas to vajadzībām, bet ir visnotaļ derīgas arī jurisprudencē.

Pētījuma apraksts

Pētījuma jautājumi veidoti ar mērķi apzināt un izziņāt ar šķīrējtiesām saistīto speciālistu un šķīrējtiesas darbinieku (šķīrējtiesnešu, administrācijas, īpašnieku utt.) izpratni un viedokļus par nozares attīstību un tās regulējumu.

¹² Posner R. A. *Overcoming law*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1995.

¹³ Vēsturiskais pārskaits un darbu uzskaitījums: sk. Garth B.G. *Observations on an uncomfortable relationship*. *Civil procedure and empirical research*. Alabama Law Review, 1997, Vol. 49, No. 1.

¹⁴ Garth B.G. *Observations on an uncomfortable relationship*. *Civil procedure and empirical research*. Alabama Law Review, 1997, Vol. 49, No. 1. – p. 119.

¹⁵ Hines N. W. *Empirical scholarship*. What should we study and how should we study it? 2005 AALS Newsletter, 2005, No. 1. – p. 1,3.

¹⁶ Kroplis A., Raščevska M. *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: Raka, 2004; Neuman W. L. *Social research methods. qualitative and quantitative approaches*. London: Allyn & Bacon, 2005; Denscombe M. *The good reasearch guide for small-scale social research projects*. Buckingham: Philadelphia: Open University Press, 1999; Burns R. B. *Introduction to research methods*. 4th edition. London: Sage, 2000; Stake R. E. *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage, 1995; Mills A. J., Eurepos G., Wiebe E. *Encyclopedia of case study research*. London: SAGE, 2009; Blaikie N. W. *Designing social research. The logic of anticipation*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd, 2000.

¹⁷ Neumann R. K., Krieger S. H. *Empirical inquiry twenty-five years after the lawyering process*. *Clinical Law Review*, 2003, Vol. 10, No. 1.

¹⁸ Hall M. A., Wright R. F. *Systematic content analysis of judicial opinion*. *California Law Review*, 2008, Vol. 96, No. 1. – p. 64.

Pētījuma laikā uzdotie jautājumi ir veidoti, vadoties no hipotētiska pieņēmuma, ka pētījuma mērķauditorijai ir izpratne par šķīrējtiesas nozares teorētisko un vispārīgo ietvaru, kā arī spējas izvērtēt praktisko situāciju, pretstatā praktiķiem, kas spētu sniegt vien personīgajā (šķīrējtiesas) pieredzē balstītu viedokli par esošo situāciju. Šajā rakstā tuvāk tiks apskatīti divi jautājumi:

1. Kāds ir respondenta novērtējums par šķīrējtiesas priekšrocībām starptautisku komercstrīdu risināšanā – teorijā un Latvijā praksē, salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesām,
2. Kā respondents novērtē esošo šķīrējtiesu regulējumu Latvijā.

Te gan jāmin, ka kvalitatīvos pētījumos būtu ieteicams apskatīt iepriekšējo tāda paša veida pētījumu analīzi (pētījuma fonu), taču tas nav iespējams, jo nedz tieši salīdzināms pētījums, nedz arī līdzīga veida pētījumi par starptautiskās komerciālās šķīrējtiesas priekšrocībām vai regulējumu Latvijā nav veikti.

a. Objektivitātes ierobežojumi

Pētījuma noderīgumu ietekmē tā objektivitāte, kas galvenokārt ir atkarīga no respondentu zināšanām un izpratnes par nozari un faktoriem, kas tiek ņemti vērā, atbildot uz jautājumiem. Šo ierobežojumu apskatīšana ir obligāta un būtiska empīriskā pētījuma daļa.

Galvenais ierobežojums datu objektivitātei ir saistīts ar izpratni par nozares pamatuzstādījumiem, respektīvi, vienotas izpratnes neesamību par tiem. Mūsdienā komerciālā šķīrējtiesa ir radusies salīdzinoši nesenā pagātnē un arvien turpina strauju attīstību. Apgalvojumi, kas vēl pirms desmit gadiem tika uztverti kā aksiomas, gadiem ejot, tiek arvien skaļāk apšaubīti, piemēram, kaut vai sākotnēji tiražētie pamatpostulāti, ka šķīrējtiesas process ir ātrāks, lētāks un vienkāršāks alternatīva procesam vispārējās jurisdikcijas tiesās. Ik gadus nozare papildinās ar jauniem tiesību institūtiem, kas tiek tai īpaši radīti vai pārņemti no citiem strīdus risināšanas veidiem un pielāgoti lietošanai šķīrējtiesā. Tāpēc zināšanas un viedokļi par šķīrējtiesas teorētiskajiem uzstādījumiem var būtiski atšķirties. Arī pētnieki Ī. Dezalejs un B. Gārts norādījuši, ka nav vienotas izpratnes par metodēm alternatīvo strīdu risināšanā. Tas jāņem vērā, analizējot iegūtos datus un pieņemot, ka tie nesniegs objektīvu situācijas atainojumu līdz vienotas izpratnes radīšanai.¹⁹ Apzinoties, cik daudz elementu piemīt starptautiskajai komerciālajai šķīrējtiesai, šāds mērķis varētu būt grūti sasniedzams. Pie cita veida izpratnes radītājiem ierobežojumiem pieder arī respondentu atteikšanās piedalīties pētījumā, aizbildinoties ar zināšanu trūkumu, lai atbildētu uz uzdotajiem jautājumiem. Ņemot vērā, ka jautājumi ir īsi un bez garāka paskaidrojuma (piem., "Starptautisku komercstrīdu risināšanas process šķīrējtiesās salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesām ir *elastīgāks, draudzīgāks*"), nevar izslēgt iespēju, ka katrs respondents ir traktējis jautājumu saistībā ar savu individuālo pieredzi.

Tāpat nozīmīgs ierobežojums saistāms ar izpratni par nozari. Šo izpratni rada un ietekmē informācija par nozarē notiekošo – no informācijas par jaunākajiem procesiem un nolēmumiem to ietvaros līdz jebkādu uzticamu datu esamībai to pirmavotos. Salīdzinājumā ar citām tiesību zinātnes nozarēm šķīrējtiesu nozares informācija līdz tās lietotājiem nonāk vēlu un apstrādātā veidā, ja tā vispār nonāk

¹⁹ Dezalay Y., Garth B. G. Fussing about the forum. Categories and definitions as stakes in a professional competition. *Law & Social Inquiry*, 1996, Vol. 21, No. 2.

ārpus procesa dalībnieku loka. Jurisprudences tradicionālā pieeja, kas izmanto juridiskās kontentanalīzes metodi – esošu datu apkopojumu analīzi, piemēram, izmantojot tiesas spriedumu datubāzes kā *Westlaw* vai Eiropas Savienības tiesas spriedumu datu bāzi un līdzīgas zinātnisku izdevumu datubāzes, apkopojumus un citus tamlīdzīgus avotus – šajā nozarē gandrīz nav iespējama. Šādi datu apkopojumi šķīrējtiesu nozarē neeksistē augstu vērtētās konfidencialitātes dēļ (šķīrējtiesas procesa konfidencialitāte, advokāta un klienta attiecību konfidencialitātes pienākums, juridisko biroju iekšējo noteikumu noteiktā konfidencialitāte u. tml.), kas ierobežo iespējas apzināt nozarē notiekošo. Īpaši sarežģīta ir kvantitatīvo datu iegūšana. Piemēram, šķīrējtiesas, atsaucoties uz iekšējiem noteikumiem par konfidencialitāti (ierastās atrunas par komercinformācijas neizpaušanu vietā), var atteikties nosaukt starptautisku šķīrējtiesas procesu skaitu pēdējā gada laikā vai sniegt jebkādu citu kvantitatīvus datus. Dažas no lielākajām un nozīmīgākajām šķīrējtiesām, piemēram, ICC ik gadus publicē prakses apkopojumus, kuros pieejami nolēmumu fragmenti, būtiskākie elementi un statistikas dati. Plānots, ka nākotnē arī viena no Latvijas šķīrējtiesām – Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesa – drīzumā publicēs savu lietu apkopojumus, taču pagaidām šāda informācija par Latvijas šķīrējtiesām nav pieejama. Ņemot vērā, ka speciālistu iespējas tikt pie pirmatnējiem datiem ir ļoti ierobežotas vai to nav vispār, tad visaptverošu pētījumu veikšana, analizējot plašu materiālu, ir apgrūtināta vai pat neiespējama. Datu nepieejamība ietekmē arī aptaujāto speciālistu viedokļu veidošanos, kas īpaši jāņem vērā, izvērtējot speciālistu viedokli par Latvijas situāciju.

Kā novērojis B. Gārts, būtisks ierobežojums pētījuma objektivitātei un objektīvu datu ieguvei, pētot ar civilprocesu saistītus jautājumus, ir respondentu spēja domāt tikai pastāvošās pieredzes ietvaros. Pētnieks B. Gārts to precīzi norādījis, sakot, ka “juristi un tiesneši parasti ir apmierināti ar to [civil]procesu, pie kāda pieraduši”, tiem parasti ir “bail no jauninājumiem”, jo tie “labāk izvēlas manevrēt esošā procesa ietvaros”.²⁰ Protams, šiem apgalvojumiem var arī nepiekrīst, taču minētie ierobežojumi tomēr jāņem vērā, jo īpaši, aptaujājot potenciālos likuma grozījumu veidotājus.

Beidzamais ierobežojums saistāms ar respondentu izvēles un atlases trūkumiem. Tā kā respondentu grupa bija tie, kurus LR Tieslietu ministrija bija uzaicinājusi darbam tieši pētāmajos jautājumos, tad šīs grupas profesionāli jau sākotnēji varētu tikt uzskatīti par īpašu grupu, nevis visu tiesību speciālistu reprezentatīvu kopumu. Juristi, kurus neinteresē likumdevēja darbs, šajā grupā neietilpa, līdz ar to šīs grupas kompozīcija nevar tikt uzskatīta par reprezentatīvu²¹. Ī. Dezaleja un B.Gārta aprakstīto informētības trūkumu par šķīrējtiesu norises niansēm, kas nenoliedzami ietekmē rezultātu, šķietami mazina respondentu grupas kompozīcija. Tādēļ pieņemams, ka šis risks ir neliels. Tomēr to varētu izvērtēt tikai, turpmākajos pētījumos iesaistot plašāku respondentu loku, iespējams, arī šķīrējtiesu klientus – uzņēmēju pārstāvjus, kā tas ir citu pētnieku darbos,²² un salīdzināt iegūtos rezultātus. Taču šīs grupas respondentu sniegto atbilžu objektivitāti ierobežo arī

²⁰ Garth B. G. Observations on an uncomfortable relationship. Civil procedure and empirical research. Alabama Law Review, 1997, Vol. 49, No. 1, p. 107.

²¹ Hollander-Blumoff R. Legal research on negotiation. International Negotiation, 2005, Vol. 10, No. 1, p. 158.

²² Buhning-Uhle C., Kirchhoff L., Scherer G. Arbitration and mediation in international business. 2nd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2006.

tas, ka pētījumā iesaistīto respondentu anonimitāte nav pilnīga, tādēļ atbildes var neatspoguļot respondentu patieso izpratni un ietekmēt pētījuma iekšējo validitāti. Šis ierobežojums, tāpat kā citi iepriekš minētie ierobežojumi, ietekmē respondentu izpratni un atbildes, tādējādi ietekmējot arī iegūto datu kvalitāti un, nenoliedzami, arī izdarītos secinājumus.

b. Pētījuma metode un dimensijas

Sociālajās zinātnēs izmantoto pētījumu metožu dažādība nodrošina iespējas piemēklēt katrai nozarei un izskatāmajam jautājumam piemērotāko metodi. Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tiesību zinātnieku veiktie empīriskie pētījumi izpelnās kritiku, ir nepietiekams pētījuma veikšanas metožu un metodoloģijas apraksts²³. Šī pētījuma metodoloģijas pamatam ir ņemtas V. Ņūmena²⁴, latviski rakstošo pētnieku A. Kroplija un M. Raščevskas²⁵ aprakstītās metodes, izmantojot arī elementus no dažu citu pētnieku metodēm.²⁶ Pētījumu par civilprocesu var veikt vismaz divos veidos – aptaujājot un intervējot.²⁷ Abas šīs metodes ir izmantotas pētījuma laikā. Pētījumam ir neeksperimentāls dizains, tas veikts reālajā dzīves vidē ar daļēji strukturētās anketēšanas palīdzību. Pētījuma ticamība kā rezultātu atkārtojamība ir augsta, kas daļēji ir skaidrojams ar tajā iekļautajiem pirmajiem diviem jautājumu blokiem, kuri tiks apskatīti šī raksta ietvaros. Pētījumu iekšējā validitāte ir vērtējama kā zema, jo nav veikta sajaukto mainīgo kontrole līdzīgā mērķgrupā, kas, vismaz teorētiski, būtu paveicams uzdevums. Taču pētījumā ir augsta iekšējā loģika un pragmatisma kritērijs, kas atbilst A. Kroplija un M. Raščevskas akceptētajam revidētajam jēdzienam. Pētījuma ārējā validitāte ir augsta, jo daļu no tā rezultātiem var attiecināt uz viedokļiem par taisnīgumu un šķīrējtiesu darbību kā tādu. Uz tā pamata arī izdarīti secinājumi raksta nobeigumā.

c. Respondentu apraksts

Pētījuma mērķauditorija ir šķīrējtiesu nozares speciālisti un eksperti, kurus Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Civiltiesību departamenta Vispārējo civiltiesību nodaļa 2010. gada 24. augustā tika uzaicinājusi uz diskusiju par grozījumu nepieciešamību Latvijas Civilprocesa likumā šķīrējtiesu darbību regulējošajos jautājumos. Šajā respondentu grupā izvēlēti nozares speciālisti ar Latvijā vispilnīgāko skatījumu par nozares attīstību. Grupai ir nosacīti liela iespēja ietekmēt nākamās likuma grozījumus, tāpēc, ievērojot iepriekš minētos apsvērumus par speciālistu viedokļu nošķaidrošanas svarīgumu, šīs grupas viedokļa apzināšana ir sevišķi nozīmīga.

²³ Epstein L., Gary K. Rules of inference, the exchange. Empirical research and the goals of legal scholarship. University of Chicago Law Review, 2002, Vol. 69, No. 1. – p. 34.

²⁴ Neuman W. L. Social research methods. qualitative and quantitative approaches. London: Allyn & Bacon, 2005.

²⁵ Kroplijs A., Raščevska M. Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs. Rīga: Raka, 2004.

²⁶ Denscombe M. The good reasearch guide for small-scale social research projects. Buckingham: Philadelphia: Open University Press, 1999; Burns R.B. Introduction to research methods. 4th edition. London: Sage, 2000; Stake R.E. The art of case study research. Thousand Oaks: Sage, 1995; Mills A. J., Eurepos G., Wiebe E. Encyclopedia of case study research. London: SAGE, 2009; Blaikie N.W. Designing social research. The logic of anticipation. Oxford: John Wiley and Sons Ltd, 2000.

²⁷ Willging T. E. Past and potential uses of empirical research in civil rulemaking. Notre Dame Law Review, 2002, Vol. 77, No. 4.

d. Rezultātu apkopojums

Rakstā apskatāmajā etapā tika izdalītas 15 anketas. Atbildot uz to jautājumiem:

- 1) trīs respondenti (20% mērķgrupas) atzina savu nekompetenci šajos jautājumos un atdeva anketu pilnībā vai daļēji neaizpildītu;
- 2) trīs respondenti (20% mērķgrupas) aizpildīja anketu, to nepapildinot ar komentāriem, norādot vai nenorādot savu kontaktinformāciju;
- 3) deviņi respondenti (60% mērķgrupas) aizpildīja anketu, to papildinot ar komentāriem un norādot savu kontaktinformāciju, paužot interesi garākai sarunai par šo tēmu.

Turpmākajā analizē tiks skatīti dati, kas iegūti no 2. un 3. grupas respondentiem, atbildējušo skaitu pieņemot par atskaites grupu (100%).

Par pētījuma anketā iekļautajiem jautājumiem tika apkopotas šādas atbildes, apskatot to rezultātus katrā jautājumā atsevišķi:

1. Kāds ir respondenta novērtējums šķīrējtiesas priekšrocībām salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesām starptautisku komercstrīdu risināšanai; teorētiski (1) un praktiski (2).

Uz jautājumu par šķīrējtiesas teorētiskajām priekšrocībām atbildējuši 11 respondenti (91%), un tāds pats skaits – par praktiskajām priekšrocībām. Kopā šī jautājuma divās daļās tika iekļauti 8 jautājumi katrā (kopā 16 jautājumi), no tiem uz četriem atbildēja visi respondenti, uz deviņiem atbildēja 10 respondenti (83%), uz diviem jautājumiem atbildi sniedza deviņi respondenti (75%), bet viens jautājums saņēma tikai deviņas atbildes (66%).

2. Kā respondenti novērtē esošo šķīrējtiesu regulējumu Latvijā un ko tajā vajadzētu grozīt.

Uz lūgumu novērtēt esošo likumu atbildēja 11 respondenti (91%). Kopā šajā jautājumā bija astoņi jautājumi, no tiem uz trim atbildēja visi, uz trim atbildēja 10 respondenti (83%), uz vienu jautājumu tika sniegtas deviņas atbildes (75%), bet vienam jautājumam tika sniegtas 12 atbildes (109%), kas skaidrojams ar to, ka kāds respondents ir vienlaikus atzīmējis vairāk kā vienu novērtējuma variantu.

Sadalot atbildes sīkāk pa grupām, redzams, ka visvairāk atbilžu ir par teorētiskas dabas jautājumiem, mazāk – par Latvijas situācijas praktisko novērtējumu, bet vismazāk respondentu atbildējuši uz jautājumiem par iespējamo regulējumu.

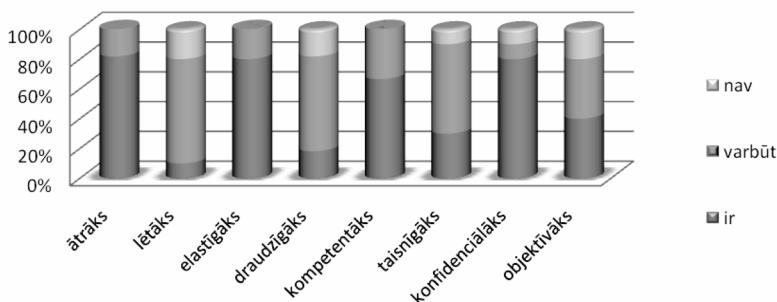
Atbilžu vērtējums

Lai nodrošinātu objektīvāku rezultātu ar jautājumu iekšējo kontroli, jautājumu analīzes kārtība atšķiras no to uzdošanas kārtības. Rezultātu iekšējā saskaņotība vērtējama kā ļoti augsta, jo neviena respondenta anketā nav konstatējamas pretrunas kontroles jautājumos.

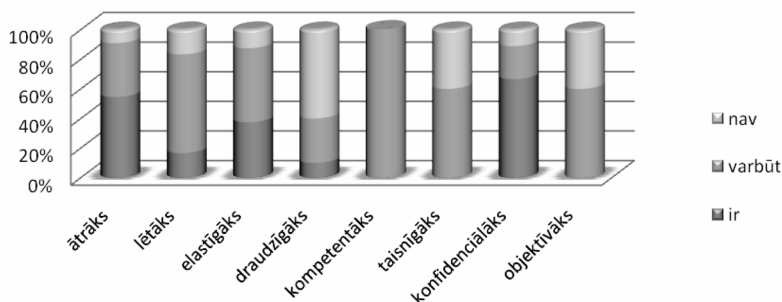
a. Šķīrējtiesas procesa priekšrocības teorijā un praksē

Pirmā pētījuma pirmais jautājums: starptautisku komercstrīdu risināšanas process šķīrējtiesā salīdzinājumā ar (vispārējās jurisdikcijas) tiesām ir: ātrāks, lētāks, elastīgāks, draudzīgāks, kompetentāks, taisnīgāks, konfidencialāks un objektīvāks; salīdzināts respondentu novērtējums kā teorētiski, tā praktiski atbilstīgi pieredzei Latvijā.

TEORĒTISKI

LATVIJĀ (PRAKTISKI)

81% respondentu ir atzīmējuši ātrumu kā teorētisku šķirētiesas priekšrocību, bet tikai 54% to min kā raksturīgu Latvijas šķirētiesām. Lietu izskatīšanas ātrumu teorētiski pieļauj 18%, par to no praktiskā viedokļa nav pārliecināts lielāks skaits – 36% respondentu. Interesanti, ka neviens respondents nav apstrīdējis pieņēmumu, ka ātrums ir šķirētiesas priekšrocība, toties to par Latvijas šķirētiesai nepiemētošu minējuši tikai 9% respondentu. Tātad Latvijas šķirētiesas process, pēc vairākuma domām, nenorīt teorētiski ātrākajā iespējamajā laikā, kā arī pārliecība par šķirētiesu procesa praktisko ātrumu raisa vairāk šaubu nekā par to teorētisko ātrumu.

Salīdzinājumā ar strīdu izskatīšanu vispārējās jurisdikcijas tiesā procesa lētuma novērtējums nav tik atšķirīgs – kā teorijā, tā praksē tas ir salīdzinoši līdzīgs. Par 10% vairāk respondentu uzskatījuši, ka Latvijā šķirētiesu process ir vai varbūt ir lētāks nekā vispārējās jurisdikcijas tiesas process. Salīdzinot ātrumu un lētumu, daudz lielāks skaits respondentu atzinuši procesa teorētisko un praktisko ātrumu, salīdzinājumā ar tā lētumu.

Lielākas atšķirības parādās atbildēs par procesa elastīgumu (piemērojamību konkrētas lietas vajadzībām). 72% respondentu ir atzīmējuši elastīgumu kā teorētisku šķirētiesas priekšrocību, bet tikai 27% to min kā Latvijas šķirētiesām raksturīgu. Lietu izskatīšanas elastīgumu no teorētiskā skatu punkta pieļauj 18%, par to no praktiskā viedokļa nav pārliecināts lielāks skaits – 36% respondentu. Interesanti, ka arī šajā jautājumā neviens respondents nav apstrīdējis pieņēmumu, ka elastīgums ir šķirētiesas priekšrocība, toties to kā Latvijas šķirētiesās neesošu

minējuši tikai 9% respondentu. Tātad Latvijas šķīrējtiesas process, pēc vairākuma domām, nenorīt teorētiski elastīgākajā iespējamajā modelī, kā arī pārlicība par šķīrējtiesu procesa praktisko elastīgumu raisa vairāk šaubu. Elastīguma teorētiskais novērtējums ir salīdzināms ar ātruma teorētisko novērtējumu, bet tā praktiskā īstenojamība Latvijā raisa lielākas šaubas.

Novērtējums procesa draudzīgumam pušu interesēm drīzāk liecina par respondentu šaubām par šīs priekšrocības esamību, nekā apstiprina to. Tas, atšķirībā no trim augstākminētajām priekšrocībām, ir neparasti, jo zinātniskajā literatūrā šī priekšrocība tiek vismazāk apšaubīta. Latvijā draudzīgums saņēmis ļoti negatīvu novērtējumu – 63% respondentu uzskata, ka Latvijā par draudzīgu procesu nevar ne runāt. Tas ir skaidrojams ar šķīrējtiesu darbību un reputāciju.

Vēl netradicionālāku novērtējumu respondenti pauduši par kompetenci. Arī šī priekšrocība literatūrā tiek atzīta par gandrīz neapstrīdamu, jo ir iespējams strīdu risināt visspecializētākajos forumos ar visaugstākās raudzes speciālistiem šķīrējtiesnešu amatā. Tieši kompetenci min kā galveno iemeslu tam, ka šķīrējtiesa ir kā radīta starptautisku komercstrīdu risināšanā, jo tā piedāvā iespējas izraudzīties īpašu šķīrējtiesu un īpaši kompetentu šķīrējtiesas sastāvu, kas ir būtiski, ja ir jāizšķir strīdi, kam pamatā ir sarežģīti daudzpakāpju līgumi starp dažādām pusēm, neskaitāmas transakcijas ilgākā laika periodā u. tml., kas prasa īpašas zināšanas un iedziļināšanos²⁸. Tas iespējams tādēļ, ka šķīrējtiesnesis var būt jebkura persona, kurai puses šo pienākumu gatavas uzticēt, piemēram, līgumam starp futbola klubu un reģionālo federāciju izraudzīties CAS šķīrējtiesu, bet strīdam starp būvuzņēmēju un apakšuzņēmēju izvēlēties inženieri ar FIDIC sertifikāciju, kas spētu adekvāti izvērtēt tehniskās ekspertīzes slēdzienu un labi pārzinātu celtniecības procesu. Teorētiski to, ka šķīrējtiesas ir kompetentākas, apstiprinājusi vairāk nekā puse aptaujāto, bet Latvijas šķīrējtiesnešus par kompetentiem nenodēvēja neviens respondents. Lielākā daļa respondentu par šķīrējtiesnešiem kopumā un par Latvijas šķīrējtiesnešiem visumā domā kā par “varbūt kompetentākiem” salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesas tiesnešiem. Tik liela vienprātība Latvijas praktiskās situācijas novērtējumā nav sastopama nevienā citā anketas jautājumā.

Teorētiskais un praktiskais vērtējums atšķiras, novērtējot šķīrējtiesas procesa taisnīgumu salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesas taisnīgumu. Neviens respondents nav uzskatījis Latvijas šķīrējtiesu procesu par taisnīgāku – un tas ir satraucošs rādītājs. Nedaudz vairāk kā puse respondentu (54%) ir norādījuši varbūtību, ka taisnīgums ir teorētiska un arīdzan praktiska šķīrējtiesas priekšrocība. 36% respondentu uzskata, ka Latvijas praksē šķīrējtiesas ir mazāk taisnīgas salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesām. Tāds pats novērtējums ir dots šķīrējtiesu procesa salīdzinošai objektivitātei Latvijā, kas apliecina stabilu tendenci. Teorētiskā plāksnē objektivitāte gan tiek vērtēta augstāk. Ņemot vērā, ka salīdzinājumā ar vispārējās jurisdikcijas tiesām, vairāk respondentu atzīst šķīrējtiesu procesa teorētisko kompetenci, bet ne taisnīgumu un objektivitāti. Manāma neuzticēšanās Latvijas šķīrējtiesnešu labajai gribai, pat nenoliedzot viņu kompetenci.

Atšķirībā no iepriekš minētā procesa konfidencialitātes vērtējums nav tik krasi atšķirīgs – 72% respondentu ir atzīmējuši to kā teorētisku šķīrējtiesas priekšrocību,

²⁸ Frick Joachim G. Arbitration and Complex International Contracts, Kluwer Law International, 2001, 7. lpp.

bet 54% to min kā Latvijas šķirējtiesām raksturīgu. Lielākas šaubas par konfidencialitāti ir attiecībā uz Latvijas šķirējtiesu praksi. Tātad Latvijas šķirējtiesas process, pēc vairākuma domām, ir konfidencialāks nekā process vispārējās jurisdikcijas tiesā.

b. Latvijas šķirējtiesu regulējums

Pētījuma otrais jautājums izzina Latvijā esošā šķirējtiesas regulējuma kvalitatīvu novērtējumu. Tajā ir iekļauti kā pozitīvi, tā negatīvi apgalvojumi. Pozitīvie – vai respondenti Latvijas šķirējtiesu regulējumu vērtē kā komercstrīdiem piemērotu, uzņēmējdarbības attīstību veicinošu, spriedumu izpildes kārtību labi nodrošināšu, šķirējtiesas pareizi kontrolējošu un pārraugošu, praktiski labāko iespējamo; negatīvie apgalvojumi par šķirējtiesu regulējumu Latvijā ir: tas pārlieku ierobežo respondentu darbu, ir daļēji neatbilstošs un atsevišķos jautājumos jāgroza, ir pilnībā neatbilstošs un tā vietā jāpārņem citu veiksmīgo valstu piemērs.

Lai izvērtētu atbildes, visi jautājumi pēc to mērķa ir iedalāmi radniecīgās grupās:

- 1) pirmās grupas jautājumi attiecas uz šķirējtiesu uzņēmējdarbības potenciāla novērtējumu – par šķirējtiesas regulējuma piemērotību komercstrīdiem, esošo regulējumu kā šķirējtiesu darbu pārlieku ierobežojošu, kā arī uzņēmējdarbības attīstību veicinošu;
- 2) otrās grupas jautājumi attiecas uz procesu un tā uzraudzību – par to, vai tiek nodrošināta laba šķirējtiesas nolēmumu izpildes kārtība, vai šķirējtiesu kontrole un uzraudzība ir pareiza;
- 3) trešās grupas jautājumi attiecas uz vispārīgu esošā regulējuma novērtējumu un jauna regulējuma nepieciešamību – tajā ir jautājumi par to, vai esošais regulējums ir esošajai situācijai piemērots un praktiski labākais no iespējamajiem, vai tas ir daļēji neatbilstošs, kas jāgroza atsevišķos jautājumos, vai pilnībā neatbilstošs, kura vietā jāpārņem citu, veiksmīgu valstu piemērs.

Skatot pirmās grupas jautājumus, kuri liek izvērtēt starptautiskās komerciālās šķirējtiesas uzņēmējdarbības potenciālu, parādās regulējuma nepiemērotība tieši starptautisko komercstrīdu risināšanai. Gandrīz 2/3 no respondentiem pārliecinoši vērtē, ka esošais regulējums ir starptautiskiem komercstrīdiem pilnīgi nepiemērots – 63%, atbilstoši atlikusi trešdaļa par tā piemērotību nebija pārliecināta. Neviens nav uzskatījis regulējumu par piemērotu starptautiskajai komerciālajai šķirējtiesai. Par lokāla mēroga uzņēmējdarbības attīstību sniegts daudz pozitīvāks viedoklis: pašreizējo regulējumu kā uzņēmējdarbības attīstību veicinošu novērtējuši 54% respondenti. Par pilnīgi neatbilstošu uzņēmējdarbības attīstības interesēm to uzskatīja 27% un tāds pats skaits neieņem stingru nostāju jautājumā, vai pašlaik esošais regulējums ir šķirējtiesu darbu pārlieku ierobežojošs.

Analizējot atbildes uz otrās grupas jautājumiem, kas attiecas uz šķirējtiesas procesu un tā uzraudzību, proti, vai tiek nodrošināta laba šķirējtiesas nolēmumu izpildes kārtība, kā arī vai šķirējtiesu kontrole un uzraudzība ir pareiza, vērojams daudz negatīvāks viedoklis. Šķirējtiesu uzraudzību kā nepareizu vai nederīgu novērtējuši 72% respondenti, pārējie 18% par to nav pārliecināti, bet neviens respondents to nav uzskatījis par pietiekamu un pareizu. Skatot kontekstā ar iepriekš aprakstīto novērtējumu par uzņēmējdarbības attīstības iespējām un ievērojot to,

ka vairāk nekā 60% respondentu uzskatījuši, ka esošais regulējums ir ūzņēmējdarbības attīstību veicinošs, rezultāti ir atšķirīgi traktējami. No vienas puses, tiek uzskatīts, ka regulējums ļauj šķīrējtiesu komercdarbībai attīstīties, no otras puses, manāma vēlme pēc stingrākas kontroles. Šāds vērtējums var liecināt par to, ka nozare nespēj sabalansēt ūzņēmējdarbības intereses ar sabiedrības interesēm pēc taisnīguma. Vēlme pēc stingrāka regulējuma – “stingrās rokas politikas” šķīrējtiesu regulējumā – ir pretrunā ar pasaulē vadošajām tendencēm samazināt šķīrējtiesu kontroli no valsts puses un veicināt šī sektora pašregulēšanos ar tirgus mehānismu palīdzību.

Izvērtējot trešās grupas jautājumus par esošā regulējuma novērtējumu un jauna regulējuma nepieciešamību, – vai esošais regulējums ir realitātei atbilstošs un praktiski labākais no iespējamajiem, vai tas ir daļēji neatbilstošs, kas jāgroza atsevišķos jautājumos, vai pilnībā neatbilstošs, kura vietā jāpārņem veiksmīgu valstu piemērs, – redzama tendence regulējumu uzskatīt par neatbilstošu un pārstrādājamu. Abi šie jautājumi ir veidoti līdzīgi, lai saprastu, vai viedokļos ir atšķirības starp neatbilstības pakāpēm un, lai nodrošinātu savstarpēju kontroli. Vairāk nekā 60% respondentu esošo regulējumu uzskata par nepiemērotu – tas nav nekas pārsteidzošs, ņemot vērā to, cik ilgu laiku un pūļu darba grupas locekļi ir veltījuši, apspriežot likuma trūkumus un iesakot tajā veikt grozījumus. Par atbilstošu regulējumu uzskata vien 9% respondentu. Daudz lielāks skaits respondentu nav pārliecināti par regulējuma piemērotību – 27–36%, kas skaidrojams ar jautājuma ietilpību un viennozīmīgas atbildes atrašanas grūtībām (“jo vairāk es zinu, jo mazāk es zinu”, Sokrāts). Ieteikumu pārņemt piemēru no veiksmīgākām valstīm arī atbalsta 63% respondentu.

Nobeiguma secinājumi

Iepriekš minēto ierobežojumu dēļ, protams, iegūtie rezultāti un uz to pamata izdarītie secinājumi ir jāvērtē kritiski. Teorijā minētie ierobežojumi, kas saistāmi ar respondentu atlases nepilnībām (trūkumiem) ietekmējuši rezultātus daudz mazāk nekā atšķirīga izpratne par šķīrējtiesas pamatuzstādījumiem un informētības līmenis par tās norisēm, jo sevišķi par Latvijas šķīrējtiesu darbību. Kā pamatots teorētiskajā apskatā, jebkurš pētījums savā veidā sniedz ieguldījumu izpratnē par tiesību vidi un parāda, vai esošā tiesiskā situācija tiek uzskatīta par “taisnīgu”, palīdzot saprast to, kādā veidā jāizmaina esošā situācija, lai veicinātu šķīrējtiesas procesa autoritāti un leģitimitāti sabiedrības acīs.

Pētījums apliecinājis, ka eksperti vislabprātāk izsaka viedokli par šķīrējtiesas teorētiskajām priekšrocībām pār procesu vispārējās jurisdikcijas tiesās un atzinīgāk vērtē teorētiski pastāvošās priekšrocības, paužot, ka daži no šķīrējtiesas raksturlielumiem nepiemīt Latvijā notiekošajiem šķīrējtiesas procesiem. Nozares speciālisti Latvijas šķīrējtiesas procesus vērtē kritiski – kā nepietiekoši draudzīgus, taisnīgus vai objektīvus, – uzskatot šķīrējtiesas norisi Latvijā par starptautiskiem komercstrīdiem nepiemērotu. Taču pozitīvi novērtēts esošais procesa ilgums un konfidencialitāte. Vienlaikus, atzīstot regulējumu par šķīrējtiesu ūzņēmējdarbības attīstību veicinošu, šī rūpala attīstība netiek vērtēta pozitīvi, jo vairums atbalstītu vismaz daļēju regulējuma grozīšanu, esošo neatzīstot ne par labāko iespējamo, ne arī par tādu, kas nodrošinātu šķīrējtiesu pareizu uzraudzību. Vēlme pēc stingrākas valsts iejaukšanās šķīrējtiesu uzraudzībā ir pretrunā ar

vēlmi par paraugu pārņemt veiksmīgāko valstu regulējumu, jo šķīrējtiesas lielvalstis tieši cenšas veicināt šķīrējtiesas autonomiju un sniegt tai vispārējās jurisdikcijas tiesu atbalstu, nevis iegrožot un kontrolēt šķīrējtiesu norisi.

Iespējams, ka esošā Latvijas šķīrējtiesu vide radījusi negatīvu tēlu par šķīrējtiesas institūtu kopumā un veicinājusi jautājumu skatīšanu caur nacionālo problēmu prizmu, kas var apgrūtināt jaunāko tendenču ieviešanu nozares regulējumā, taču šķīrējtiesas teorētiski iespējamo priekšrocību atzīšana liecina par ekspertu pārliecību par šķīrējtiesas institūta derīgumu.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

VIDES AIZSARDZĪBAS PRINCIPU TIESISKAIS RAKSTURS UN TO IEVĒROŠANA LĒMUMU PIENĒMŠANĀ

Dipl. jur. Silvija Meiere

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Atslēgvārdi: vides aizsardzības principi, *ex-ante* regulējums, preventijas loģika (preventīva pieeja), ietekmes uz vidi novērtējums, sākotnējais izvērtējums, “postmodernās tiesības”.

Ievads

Teorētiskā aspektā tiesiskais regulējums jebkurā jomā ir mainīgs. Turklāt, jo detalizētāks ir kādas jomas regulējums, jo ātrāk tas noveco. Neraugoties uz to, tiesību piemērotājiem pareizā atbilde jāatrod arī tad, ja likumā tā tieši nav dota. Bez principiem šāds uzdevums nav paveicams. Līdz ar to principi ir ne tikai kādas sistēmas neatņemama sastāvdaļa. Tie vienlaikus ir arī vadlīnija jaunās sistēmas (jaunā regulējuma) konstruktoriem.¹ Šos vārdus, kas teikti par vispārējiem tiesību principiem, pilnā mērā var attiecināt arī uz visai specifisku principu grupu – vides aizsardzības principiem.

Ja šobrīd Latvijas tiesiskajā sistēmā par vispārējo tiesību principu nozīmi diskusijas ir rimušas, tad vēl pirms piecpadsmit gadiem pieminēt vispārējos tiesību principus kā tiesību avotu veidu, t. i., runāt par tiem tiesību avota nozīmē bija liela uzdrošināšanās.² Taču tikai dažus gadus vēlāk, lai novērstu jebkuru neskaidrību, likumdevējs Administratīvā procesa likumā noteica, ka tiesību norma ir tiesību normatīvie akti un vispārējie tiesību principi. Turklāt vispārējie principi piemērojami tad, ja nav attiecīgas rakstītās tiesību normas, kā arī rakstīto tiesību normu interpretācijai.³

Bez vispārējiem tiesību principiem ir arī tā sauktie tiesību nozaru principi, par kuru normatīvo raksturu nav šaubu, ja attiecīgie regulējumi pieder “klasiskajām” tiesību jomām, piemēram, privāttiesībām, vai publisko tiesību nozarēm kā, piemēram, krimināltiesības vai administratīvās tiesības. Taču mūsdienās tiesību piemērotājiem arvien biežāk nākas saskarties ar starpdisciplinārām jomām, kas tikai daļēji sakrīt tiesību sistēmā. Tādas ir gan vides aizsardzība, gan ietvara ziņā vēl daudz plašākā attīstības (tostarp telpiskā) plānošana. Ilgtspējīgas attīstības kontekstā tās abas ir cieši saistītas. Turklāt arī šādām starpdisciplinārām jomām ir savi principi.

¹ Sk. Dravnieks A. Vai Latvija ir tiesiska valsts. Grām.: Administratīvā procesa likums. Administratīvā procesa spēkā stāšanās likums. 3. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, VII–XXXI lpp.

² Sk. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 11. lpp.

³ Sk. Administratīvā procesa likuma 1. panta ceturto daļu un 15. panta piekto daļu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001. gada 14. novembris.

Vides aizsardzības principi sakņojas ne tikai tiesībās, bet arī vides zinātnē, ekonomikā, vides ētikā un inženierzinātnēs⁴. Vides aizsardzības starpdisciplinārie elementi ne vienmēr spēj viegli sadzīvot, jo lielā daļā tie atrodas ārpus tiesībām un ir par tām ievērojami dinamiskāki. Savukārt tiesību sistēma ir visai neelastīga. Turklāt tiesību piemērotāji nereti ar lielām grūtībām spēj pieņemt, ka tiesības kā sociālais fenomens arī ir pakļautas pārmaiņām. Līdz ar to neizbēgami rodas jautājums, vai šādu starpdisciplināru jomu principus ir pamatoti uzskatīt par tiesību normu. Šā raksta mērķis ir apskatīt vides aizsardzības principus kā specifisku tiesību normu, bez kuras mūsdienu vides aizsardzības pamatnostādņēm atbilstošs regulējums nav iespējams, savukārt tiesību piemērotāju vidū izpratne par to vēl tikai veidojas.

I. Vides aizsardzības principi

1. Eiropas Savienībā

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību telpā vides aizsardzības principi ir visai līdzīgi. Turklāt par vides politikas principu nozīmīgumu ES politikas veidošanā liecina tas, ka šie principi ir nostiprināti ES primārajās tiesībās. Līguma par Eiropas Savienības darbību 191. pantā ir minēti šādi vides politikas principi: piesardzības un preventīvas darbības princips; cēloņa princips, saskaņā ar kuru kaitējums videi jānovērš tā cēlonī; princips “piesārņotājs maksā”; kā arī augsta vides aizsardzības līmeņa princips.⁵

Vides normatīvo aktu izstrādē un piemērošanā ES vides politikas principi Latvijai kā ES dalībvalstij ir saistoši tiktāl, ciktāl tie ir paredzēti ES sekundārajās tiesībās (galvenokārt direktīvās). Vides aizsardzības nolūkā Latvijas valsts var izvirzīt stingrākas vides aizsardzības prasības nekā to prasa ES tiesības, taču nacionālais likumdevējs ir ierobežots savās tiesībās atkāpties no ES tiesībās noteiktā vides aizsardzības standarta, to pazeminot. Nacionālajām tiesām un iestādēm ir saistošs direktīvām atbilstošas interpretācijas pienākums. Tādēļ direktīvas ir ne vien jāievieš, bet arī nacionālās tiesības jāinterpretē saskaņā ar direktīvu tekstu un mērķi.⁶

2. Tiesību doktrīnas atziņās

Vides aizsardzības principi tiesību zinātnē tiek raksturoti un apzīmēti kā “*directing principles*”⁷. Latviešu valodā tiem varētu būt piemērots apzīmējums “*virziena principi*”. Turklāt par to normatīvo raksturu diskusija tiesību zinātnieku vidū joprojām turpinās. Vieni uzskata, ka šie principi ir tikai vadlīnijas, kas likumdevējam ir jāizmanto tiesību jaunrades (likumdošanas) procesā. Otri savukārt uzskata, ka, pastāvot noteiktiem priekšnosacījumiem, tiem ir normatīvs raksturs un tie ir piemērojami arī konkrētu jautājumu izšķiršanā.

Galvenais pirmā viedokļa arguments ir tas, ka vides aizsardzības principi formulēti pārāk abstrakti. Tie neparedz noteiktas rīcības priekšrakstu, līdz ar to principa neievērošanas gadījumā nevarēs iestāties noteiktas tiesiskās sekas.

⁴ Vides zinātne. Māra Kļaviņa redakcijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 17.–26. lpp.

⁵ Līguma Par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. Oficiālais Vēstnesis C 115, 2008. gada 9. maijs.

⁶ Sk. Gatavis S., Broks E., Bule Z. Eiropas tiesības. Rīga: Eurofaculty, 2002, 74.–75. lpp.

⁷ “Directing” – no angļu valodas latviešu valodā var tulkot kā – vērst, virzīt, parādīt ceļu.

Piemēram, raksturojot vides politikas principus ES institūciju darbībā, Ludvigs Krāmers norāda:

ES institūcijām ir pienākums izstrādāt vides politiku un plānot atbilstošus pasākumus saskaņā ar šiem principiem, tie jāņem vērā tiesību normu izstrādes procesā. Tādēļ vides jomā visiem ES sekundāro tiesību aktiem ir jāatbilst minētajiem principiem.⁸ No otras puses, nosakot tiesību jaunrades virzienu, šie principi tomēr atstāj ES institūcijām plašu rīcības brīvību, jo, izstrādājot tiesību aktus, šo institūciju ziņā ir minētos principus svērt savstarpēji un arī pret citu ES politiku mērķiem, kā arī izlemt, kādi pasākumi šo principu īstenošanai būtu veicami. Tāpēc atšķirībā no tiesību normām ar skaidriem uzvedības priekšrakstiem vides politikas principi pieļauj zināmas variācijas, un noteiktos apstākļos ES institūcijas no tiem var atkāpties. Tā ir vadlīnija politikas veidošanai un tiesību jaunradei, ko nevar piemērot tiesas ceļā.⁹ Tādējādi viens no galvenajiem argumentiem viedoklim, ka vides aizsardzības principi nav uzskatāmi par tiesību normu, ir to pārāk abstraktais raksturs, kas vides politikas veidotājiem un īstenotājiem dod ļoti plašu rīcības brīvību šo principu piemērošanā.

Otrs tiesību zinātnē izplatīts viedoklis ir: nav tāda universāla standarta, kas ļautu noteikt *virziena principu* normativitāti. Proti, vides aizsardzības principu normatīvo raksturu lielā mērā noteic tas, vai tiesību piemērotājs šos principus apzinās un grib atzīt par tiesību avotu. Pazīstamākais šā viedokļa pārstāvis Nikolass de Sedalīrs (*Nicolas de Sadeleer*) uzskata, ka vides aizsardzības principus kā tiesību normu noteic divi priekšnoteikumi – formālais un materiālais. Saskaņā ar formālo priekšnoteikumu principam ir jābūt *expressis verbis* iekļautam ārējā tiesību normā (likumā). Savukārt materiālais priekšnoteikums ir ārējā tiesību normā noteikts pienākums attiecīgo principu ievērot.¹⁰ Tādējādi vides aizsardzības principu abstraktums pats par sevi nav tāds apstāklis, kas liegtu vides aizsardzības principus atzīt par tiesību normu. Šāds viedoklis tiek pamatots arī ar Eiropas Savienības tiesas praksi, pārbaudot ES sekundāro tiesību aktu saturisko atbilstību vides politikas principiem.¹¹ Minētais ļauj secināt, ka tiesas var ne tikai pārbaudīt vides aizsardzības principu ievērošanu, bet arī konkrētas lietas ietvaros atklāt un detalizēt vides aizsardzības principu saturu. Turklāt kopumā šajā ziņā visai skaidri iezīmējas valsts varas nozarojumu kompetences aprises: likumdevējs vides aizsardzības principus definē, nostiprina likumā un noteic pienākumu ievērot. Izpildvara parasti ir vislabāk ekipēta ar atbilstošiem resursiem un speciālistiem, tāpēc likumdevējs tai devis plašu rīcības brīvību noteikt, kādam ir jābūt lēmumam (risinājumam), kurš atbilst attiecīgajam vides aizsardzības principam. Savukārt tiesai šo principu abstraktums neliedz izvērtēt un lemt par to, vai apstrīdētais lēmums (risinājums) attiecīgajam vides aizsardzības principam atbilst. Līdz ar to, lai vides aizsardzības principu piemērotu lēmuma pieņemšanā, tiesību piemērotājam ir jānoskaidro, vai

⁸ Sk. Krāmer L. EC Environmental Law. Fourth Edition. London: Sweet & Maxwell, 2000, p. 10.

⁹ Sk. Krāmer L. EC Environmental Law. Fourth Edition. London: Sweet & Maxwell, 2000, p. 8.

¹⁰ Sk. de Sadeleer N. Environmental principles. From Political Slogans to Legal Rules. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 322–339.

¹¹ Piemēram, Eiropas Savienības tiesa vērtēja, vai ES sekundāro tiesību akts par ozona slāņa aizsardzību atbilst *augsta vides aizsardzības līmeņa* principam, un noraidīja Eiropas Komisijas viedokli par to, ka šāds izvērtējums atrodas ārpus tiesas kompetences. Tiesa secināja, ka šajā lietā *augsta vides aizsardzības līmeņa* princips ir ievērots, jo ozona slāņa aizsardzības jomā salīdzinājumā ar ES starptautiskajām saistībām pašas ES regulējums ir stingrāks.

¹² Sk. EST 1998. gada 14. jūlija sprieduma lietā C -341/95, *Safety Hi-Tech* 46.,47. punktu.

konkrētajā gadījumā tam pastāv formālais un materiālais priekšnoteikums. Ja tie abi ir konstatējami, tad nevajadzētu rasties šaubām par to, ka attiecīgais princips ir tiesību norma.

3. Latvijas tiesību sistēmā

Bez jau minētā ES vides aizsardzības principu raksturojuma tādi vides aizsardzības principi kā piesardzības princips, novēršanas princips, izvērtēšanas princips un princips “piesārņotājs maksā” ir arī Latvijas nacionālo tiesību sastāvdaļa. Tie ir nostiprināti Vides aizsardzības likumā un saskaņā ar Satversmes tiesas judikatūru likumdevējs ar tiem ir detalizējis Satversmes 115. pantā noteikto valsts konstitucionālo pienākumu rūpēties par vides saglabāšanu un uzlabošanu.¹³ Turklāt atšķirībā no ES primārajām tiesībām Latvijas likumdevējs ir sniedzis arī šo principu skaidrojumu.¹⁴ Pēc iespējas mazinot tiesībām tik raksturīgo sektoralitāti (sadrumstalo-tību), likumdevējs arī noteicis, ka, veidojot vides politiku valstī, jāievēro arī Reģionālās attīstības likumā un Teritorijas plānošanas likumā noteiktie principi, tostarp ilgtspējības princips, atklātības princips, u. c.¹⁵ Principu skaidrojumi liecina, ka Latvijas likumdevējs būtībā atzīst tos pašus principus, kādi tie ir Eiropas Savienības tiesībās. Turklāt no nacionālā regulējuma izriet, ka šie principi ir jāievēro arī tad, ja jautājums nav saistīts ar ES prasībām.

Latvijas nacionālajās tiesībās likumdevējs vides aizsardzības principus *expressis verbis* nostiprinājis vairākos likumos – arī jau minētajā Vides aizsardzības likumā, kas ietver vispārējo vides aizsardzības regulējumu. Šajā likumā noteiktie principi attiecas uz visiem jautājumiem, kurus regulē vides normatīvie akti.¹⁶ Vides aizsardzības principi var būt iekļauti arī speciālos likumos, kas attiecas uz kādu atsevišķu vides tiesību institūtu.¹⁷ Līdz ar to Latvijas tiesībās vides aizsardzības princips kā tiesību normas formālais priekšnoteikums ir ievērots. Turklāt šajā ziņā svarīgi

¹³ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra sprieduma lietā Nr. 2006-09-03 11. punktu. Grām.: Satversmes tiesas spriedumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 151. lpp.

¹⁴ Saskaņā ar Vides aizsardzības likuma 3. pantu: *princips “piesārņotājs maksā”* – persona sedz izdevumus, kas saistīti ar tās darbības dēļ radīta piesārņojuma novērtēšanu, novēršanu, ierobežošanu un seku likvidēšanu; *piesardzības princips* – ir pieļaujams ierobežot vai aizliegt darbību vai pasākumu, kurš var ietekmēt vidi vai cilvēku veselību, bet kura ietekme nav pietiekami izvērtēta vai zinātniski pierādīta, ja aizliegums ir samērīgs līdzeklis, lai nodrošinātu vides vai cilvēku veselības aizsardzību. Principu neattiecinā uz neatliekamiem pasākumiem, ko veic, lai novērstu kaitējuma draudus vai neatgriezenisku kaitējumu; *novēršanas princips* – persona, cik iespējams, novērš piesārņojuma un citu vīdei vai cilvēku veselībai kaitīgu ietekmju rašanos, bet, ja tas nav iespējams, novērš to izplatīšanos un negatīvās sekas; *izvērtēšanas princips* – jebkuras tādas darbības vai pasākuma sekas, kas var būtiski ietekmēt vidi vai cilvēku veselību, jāizvērtē pirms attiecīgās darbības vai pasākuma atļaušanas vai uzsākšanas. Darbība vai pasākums, kas var negatīvi ietekmēt vidi vai cilvēku veselību arī tad, ja ievērotas visas vides aizsardzības prasības, ir pieļaujams tikai tad, ja paredzamais pozitīvais rezultāts sabiedrībai kopumā pārsniedz attiecīgās darbības vai pasākuma nodarīto kaitējumu vīdei un sabiedrībai. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2006. gada 15. novembris.

¹⁵ Sk., turpat, 3. panta otro daļu.

¹⁶ Vides aizsardzības likuma 1. panta 23. punkta izpratnē vides normatīvie akti ir tie, kas tieši attiecas uz vidi, kā arī tie, kas palīdz sasniegt vides politikas mērķus – saglabāt, aizsargāt un uzlabot vides kvalitāti, ilgtspējīgi izmantot dabas resursus un nodrošināt kvalitatīvu dzīves vidi. Sk. arī: Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra sprieduma lietā Nr. 2006-09-03 11. punktu. Grām.: Satversmes tiesas spriedumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 151.–152. lpp.

¹⁷ Sk., piemēram, likumu “Par ietekmes uz vidi novērtējumu” un likumu “Par piesārņojumu”. Attiecīgi: *Latvijas Vēstnesis* Nr. 322/325, 1998. gada 30. oktobris un *Latvijas Vēstnesis* Nr. 51, 2001. gada 29. marts.

būtu atcerēties, ka Vides aizsardzības likumā noteiktā vides aizsardzības principu piemērošanas joma ir daudz plašāka par to, ko noteic speciālie likumi.¹⁸

Tas pats attiecas arī uz materiālo priekšnoteikumu. Saskaņā ar Vides aizsardzības likuma 3. panta otro daļu vides politiku valstī veido un lēmumus, kas var ietekmēt vidi vai cilvēku veselību, pieņem, ievērojot vides aizsardzības principus. Tādējādi Vides aizsardzības likumā ir nepārprotami ietverts vides aizsardzības principu ievērošanas pienākums un arī tas attiecas uz visiem jautājumiem, kurus regulē vides normatīvie akti.

Tādējādi Latvijā likumdevējs ir radījis nepieciešamos priekšnoteikumus, lai vides aizsardzības principi tiktu pielīdzināti tiesību normai.

II. Vides aizsardzības principi un vispārējie tiesību principi

Vides aizsardzības principu abstraktums ļauj vilkt zināmas paralēles ar vispārējiem tiesību principiem. Kopīgs ir tas, ka gan vienu, gan otru saturs var būt nosakāms katram konkrētajam gadījumam. Taču starp abām principu grupām pastāv ievērojamas atšķirības. Pirmkārt, par būtiskāko atšķirību uzskatāma tā, ka vides aizsardzības principi kā tiesību avots var pastāvēt vienīgi tad, ja tos ir atzinis likumdevējs. Otrkārt, tā ir jau minētā starpdisciplināritāte – mūsdienu vides tiesības lielā mērā ir “uzbūvētas” uz vides aizsardzības principiem, kuri tikai daļēji sakņojas tiesībās. Tāpēc vides tiesību normas konkrētizē ne tikai vispārējos tiesību principus, bet arī vides aizsardzības principus. Treškārt, **atšķirība** starp abām principu grupām ir arī tā, ka vispārējie tiesību principi, būdami vienīgi tiesību sistēmas principi, ir vispāratzīti, kamēr vides aizsardzības principu saturiskais ietvars pašreizējā to attīstības līmenī ir salīdzinoši neskaidrs. Te gan būtu jāatceļas, ka arī vispārējie tiesību principi saturiski veidojušies pakāpeniski – būtībā tos ir formulējušas dažādu līmeņu tiesas sešdesmit gadu laikā, kas pagājuši pēc Otrā pasaules kara.

Tādējādi vides aizsardzības principi nav ierindojami vispārējo tiesību principu kategorijā. Tomēr tie ir ļoti specifiska mūsdienu rakstīto tiesību sastāvdaļa, kas normatīvo pamatojumu rod likumā.

III. Vides aizsardzības principi kā raksturīgs postmoderno tiesību atribūts

Jautājums par vides aizsardzības principiem kā tiesību normu būtībā raksturo dziļākus procesus, kas mūsdienās norisinās tiesību sistēmā. Tādi vides aizsardzības principi kā *virziena principi* ilustrē pāreju no “modernajām tiesībām” uz “postmodernajām tiesībām”.¹⁹ Šajā kontekstā ar minētajiem terminiem tiek saprastas galvenās pieejas, uz kurām balstās, un metodes, kuras tiek izmantotas, tiesiskajā regulējumā.

¹⁸ Tāpēc, piemēram, piesardzības princips un izvērtēšanas princips attiecas ne tikai uz ietekmes uz vidi novērtēšanu, bet arī uz dabas aizsardzību, īpaši aizsargājamām teritorijām un dabas resursu aizsargoslām.

¹⁹ Ideja par vides aizsardzības principiem kā postmoderno tiesību atribūtu izvērtēti apskatīta Nikolasa de Sedalīra darbā – Environmental principles. From Political Slogans to Legal Rules (sk.10. atsauci).

Vides joma nonākusi “postmoderno tiesību” izveides avangardā, lielā mērā pateicoties *ex-post* pieejai tiesiskajā regulēšanā, kas raksturīga tiesībām, kuras sāka veidoties 18. gadsimtā un savu attīstības kulmināciju sasniedza 20. gadsimta vidū (t. i., modernisma laikmetā). Būtībā “modernās tiesības” ir pielāvušas vai pat zināmā mērā veicinājušas vides degradāciju un globālu vides problēmu rašanos. Tāpēc mūsdienu vides aizsardzība balstās uz citu un būtiski atšķirīgu – *ex-ante* regulējumu, kam pamatā ir preventīvā pieeja. Saskaņā ar šo pieeju – prevencijas loģiku – vides aizsardzības pasākumi jāveic, pirms kaitējums videi radies, ar mērķi nepieļaut šāda kaitējuma rašanos, kā arī lai novērstu vai pēc iespējas samazinātu saimnieciskās darbības iespējamo negatīvo ietekmi uz vidi.

Viena no problēmām, kas, pārejot uz jauno regulējumu, bija jāatrisina – kā izveidot prevencijas loģikai atbilstošu vides aizsardzības regulējumu tā, lai tas būtu pietiekami elastīgs un spētu pielāgoties tādām ārkārtīgi dinamiskam un komplicētam regulējuma objektam, kas būtībā neļauj likumdevējam nepieciešamo regulējumu ietvert vienkāršā un skaidrā uzvedības priekšrakstā (parastā tiesību normā). Šīs problēmas risinājums ir vides aizsardzības principi. Piemēram, likums paredz: lai varētu veikt piesārņojošu darbību²⁰, tās veicējam iepriekš ir jāsaņem attiecīga atļauja un saimnieciskā darbība jāveic, ievērojot vides aizsardzības principus. Savukārt valstij ir jānodrošina, ka piesārņojošās darbības veikšanas atļaujā tiek ietverti tādi nosacījumi, kas nodrošina *augstu vides aizsardzības līmeni* kopumā. Turklāt likums paredz, ka iestāde šādu atļauju nosacījumus pamato gan ar *labāko pieejamo tehnisko paņēmieni* lietošanu, gan ar attiecīgās iekārtas tehniskajiem raksturlielumiem, gan ar tās atrašanās vietu (ģeogrāfisko izvietojumu), gan ar vides apstākļiem.²¹

Ļoti nozīmīgs prevencijas nodrošināšanas mehānisms ir *ietekmes uz vidi novērtējums*.²² Būtībā tā ir reglamentēta izvērtēšanas procedūra (turpmāk – IVN), kurā tiek noskaidrota ierosinātā projekta iespējamā ietekme uz vidi, lai tādējādi papildinātu un koordinētu atļauju izsniegšanu projektiem. Iestāde nedrīkst izsniegt atļauju, iepriekš neiepazīstoties un vispusīgi neizvērtējot IVN rezultātus.²³ Šāds ietekmes izvērtējums ir obligāts noteiktos gadījumos, proti, ja projektam ir iespējama *būtiska ietekme* uz vidi. No prevencijas viedokļa raugoties, tieši šādos gadījumos ir svarīgi, lai atļaujas devēja rīcībā būtu informācija gan par projekta iespējamo negatīvo ietekmi uz vidi, gan arī par to, vai un kādā veidā konstatēto negatīvo ietekmi vēl projekta līmenī iespējams novērst vai vismaz samazināt. Taču ietekmes izvērtējuma rezultāts pats par sevi nedz atļauj, nedz arī aizliedz īstenot projektu. Par to, ievērojot dažādus apsvērumus, lemj atļaujas izsniedzējs.

Atbilstoši prevencijas loģikai ievērojami efektīvāku vides aizsardzību iespējams īstenot tad, ja vides izmantošanas regulējums ir noteikts nevis vispārīgi, bet gan maksimāli ievērojot noteiktas saimnieciskās darbības (projekta) parametrus, kā arī apstākļus katrā konkrētajā saimnieciskās darbības (projekta) īstenošanas vietā.

²⁰ Saimnieciskās darbības lielākoties ir kvalificētas kā piesārņojošas darbības. Tās piesārņojošās darbības, kuru veikšanai nepieciešama atļauja, noteiktas likumā. Sk., piemēram, likuma “Par piesārņojumu” 1. pielikumu.

²¹ Sk. Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 15. janvāra direktīvas 2008/1/EK par piesārņojuma integrētu novēršanu un kontroli preambulas 2., 12., 17. apsvērumu. Oficiālais Vēstnesis L 24, 29.01.2008; likuma “Par piesārņojumu” 31. panta pirmo, otro un ceturto daļu.

²² Sk. Padomes 1985. gada 27. jūnija direktīvu 85/337/EEK par dažu sabiedrisku un privātu projektu ietekmes uz vidi novērtējumu. Oficiālais Vēstnesis L 175, 40. lpp., un likumu “Par ietekmes uz vidi novērtējumu”.

²³ Sk. likuma “Par ietekmes uz vidi novērtējuma” 22. panta otro daļu.

Atļaujas izdevējam (iestādei) ar likumu piešķirta visai plaša rīcības brīvība noteikt atļaujā ietveramo nosacījumu saturu. Taču likums noteic kopējo lemšanas ietvaru un principus, kurus, izsniedzot atļauju, jāievēro.

Tādējādi “postmodernās tiesības” raksturo ne tikai pāreja no *ex-post* uz *ex-ante* regulējumu, bet arī *virziena principi*, kurus Nikolass de Sedalīrs (*Nicolas de Sadeleer*) uzskata par vienu no galvenajiem “postmoderno tiesību” atribūtiem.

Konkrētu lēmumu pieņemšanā vides aizsardzības principi būtu ņemami talkā tad, ja nepastāv precīzi normatīvi priekšraksti, kā arī, lai šos priekšrakstus interpretētu un piemērotu atbilstoši prevencijas loģikai. Līdz ar vides aizsardzības principu iekļaušanu likumā, likumdevējs abām pārējām varām, tas ir, izpildvarai un tiesu varai piešķir plašu rīcības brīvību katrā konkrētajā gadījumā novērtēt un savstarpēji svērt konfliktējošas intereses, kas bieži rodas, lemjot par dažādu saimniecisko projektu īstenošanas pieļaujamību. Atbilstoši “modernajām tiesībām” daudzus gadu desmitus šādos gadījumos dominēja tikai ekonomiskās intereses un apsvērumi. Taču līdz ar vides aizsardzības prasību noteikšanu likumos šādi šķietami konflikti starp vidi un ekonomiku tagad ir parasta parādība. No postmodernās regulēšanas viedokļa svarīgākais un vienlaikus arī grūtākais uzdevums ir panākt, lai vides likumos paredzēto lēmumu pieņemšanas procedūru ievērošana nebūtu vien formāla nodeva likuma burtam, bet gan lai par katru projektu, kuram tas nepieciešams, šāda vides faktoru izvērtēšana un interešu svēršana patiešām notiktu.

Vides aizsardzības principu uzdevums ir nodrošināt prevencijas loģikai atbilstošu lēmumu pieņemšanu. Līdz ar to arī pašu principu saturs ir pakļauts interpretācijai un konkretizēšanai katrā konkrētā gadījumā. Tulkojot principu saturu, tiesību piemērošanai ir plašāka rīcības brīvība, taču arī lielāka atbildība rīkoties, tikai izprotot postmodernās regulēšanas mērķus un jēgu. Ļaujot izvairīties no vides tiesībām joprojām visai raksturīgā sektorālisma un kazuistikas, vides aizsardzības principi kā *virziena principi* nodrošina gan regulējuma elastību, gan tā atbilstību prevencijas loģikai, tiesību pozitīvismu aizstājot ar saprāta apsvērumiem.

IV. Postmodernās regulēšanas piemērs lēmumā par vēja elektrostacijas izvietojumu

Pēdējā laikā Latvijas tiesās nonāk visai daudz strīdu par iestāžu lēmumiem, kas pieņemti gan attiecībā uz cūku audzēšanas kompleksu izveidi vai paplašināšanu, gan arī attiecībā uz vēja elektrostaciju (vēja parku) izvietojumu lauku teritorijās. Šādu projektu īstenošanai ir nepieciešamas atļaujas, un to izsniegšanas sakarā parasti rodas jautājums par projekta IVN nepieciešamību. Tā kā IVN procedūra obligāti jāveic tikai tiem projektiem, kuru īstenošanā ir iespējama *būtiska ietekme* uz vidi, likumdevējs paredzējis iepriekšējās izvērtēšanas procedūru – sākotnējo izvērtējumu, lai noskaidrotu, vai konkrētajam projektam *būtiska ietekme* varētu būt.²⁴ Minēto projektu sakarā strīdi nereti radušies par kompetentās iestādes – Vides pārraudzības valsts biroja (turpmāk – birojs) lēmumu *par ietekmes uz vidi novērtējuma procedūras nepiemērošanu*, pamatojoties uz to, ka attiecīgajam projektam nav

²⁴ Likumam “Par ietekmes uz vidi novērtējumu” ir divi pielikumi: 1. pielikumā uzskaitīti projekti, kuriem ietekmes uz vidi novērtējuma procedūra ir obligāta, savukārt 2. pielikumā ir uzskaitīti projekti (darbības jomas), kuriem būtiska ietekme var būt un var arī nebūt, tāpēc tiem ir jāveic sākotnējais izvērtējums.

paredzama būtiska ietekme uz vidi. Savukārt tuvākās apkārtnes iedzīvotājiem šādā gadījumā bieži ir radušās bažas, ka projekta īstenošanai atļauja tiks dota, iespējams ietekmes pietiekami neizpētot.

Kādā visai tipiskā gadījumā kaimiņš administratīvajā tiesā apstrīdēja biroja lēmumu nepieņemot IVN procedūru vēja parka izveidei, pamatojot ar to, ka projekta ietekmes izpēte ir bijusi nepilnīga un vēja elektrostacijas izveide pieteicējam liegšot attīstīt un izmantot savu īpašumu. Pirmās instances tiesa atzina, ka birojs ir ieguvis informāciju pietiekamā apjomā, lai varētu izdarīt secinājumus un pieņemt lēmumu par IVN nepieciešamību.²⁵ Turpretī apelācijas tiesai, kā arī Senāta Administratīvo lietu departamentam par to gan radās šaubas. Līdz ar to tiesai bija jālemj, cik detalizētam un izvērstam vajadzētu būt sākotnējam izvērtējumam.²⁶

Likumā ietvertais regulējums šajā ziņā ir visai skops: lai noteiktu, vai attiecīgajam projektam ir nepieciešams ietekmes uz vidi novērtējums, sākotnējo izvērtējumu, pamatojoties uz likumā minētiem kritērijiem, veic reģionālā vides pārvalde.²⁷ Atbilstoši ES prasībām projektiem, kuriem būtiska ietekme var būt un var arī nebūt, IVN jāveic tad, ja dalībvalsts to uzskata par nepieciešamu, ņemot vērā projekta raksturlielumus.²⁸ Savukārt Eiropas Savienības tiesa šo noteikumu interpretējusi tādējādi, ka tas dalībvalstīm dod rīcības brīvību, novērtējot, vai projektam piemīt pazīmes, kuru dēļ ir vajadzīga ietekmes uz vidi novērtēšana. Tomēr šādu rīcības brīvību ierobežo direktīvas 2. panta 1. punktā minētais valstu pienākums veikt IVN projektiem, kuri var būtiski ietekmēt vidi.²⁹ Tātad valstij ir pienākums nodrošināt, lai sākotnējā izvērtējuma gaitā tiktu identificēts ikviens tāds projekts, kuram ir iespējama būtiska ietekme. Ja kompetentā iestāde nav pareizi izvērtējusi, vai II pielikumā ietvertajam projektam piemīt pazīmes, kuru dēļ bija jāveic ietekmes uz vidi novērtējums, tas nozīmē, ka valsts nav izpildījusi pienākumus, ko tai uzliek šīs direktīvas 4. panta 2. punkts.³⁰ Tādējādi gan direktīvas mērķu sasniegšanai, gan prevencijas īstenošanai nepieciešams, lai projekta sākotnējo izvērtējumu veiktu pienācīgi.

Apskatītajā piemērā birojs pieņem lēmumu par IVN nepiemērošanu, uzskatot, ka sākotnējā izvērtējumā visus lietas aspektus ir izvērtējis pienācīgi, kā arī tiesā izvirza šādus argumentus: pirmkārt, lai izšķirtos par IVN veikšanas nepieciešamību, nepietiek tikai ar iespējamās ietekmes konstatēšanu. Jāvar izdarīt secinājumu par ietekmes *būtiskumu* ³¹. Tā kā lēmumam par IVN piemērošanu nozīmīga ir tikai būtiska ietekme, biroja lēmumā jāatspoguļo tikai būtiskie apstākļi. Ievērojot, ka izvērtēšanai pakļautās vēja elektrostacijas radītās ietekmes būtiskuma sliekšni nesasniedz, IVN procedūra tai nav jāpiemēro. Otrkārt, vides aizsardzība ir nozare, kas

²⁵ Administratīvās rajona tiesas 2010. gada 27. maija spriedums lietā Nr. A42991709; A04940-10/36.

²⁶ Sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 23. decembra lēmumu Nr. SKA-1064-10.

²⁷ Sk. Likuma "Par ietekmes uz vidi novērtējumu" 10. un 11. pantu. Tālāk izvērtējuma rezultātu reģionālā vides pārvalde iesniedz birojam, kurš tad lemj par ietekmes uz vidi novērtēšanas procedūras piemērošanu.

²⁸ Sk. Padomes 1985. gada 27. jūnija direktīvas 85/337/EEK par sabiedrisku un privātu projektu ietekmi uz vidi novērtēšanu 4. panta 2. punktu.

²⁹ Sk. EST 1996. gada 24. oktobra sprieduma lietā C-72/95 Kraaijeveld, 50. punktu.

³⁰ Sk. EST 2005. gada 2. jūnija sprieduma lietā C-83/03 23. punktu.

³¹ Izejot no likuma "Par ietekmes uz vidi novērtējumu" 11. pantā noteiktajiem kritērijiem, būtiskums ir atkarīgs no ietekmes apjoma, skartās teritorijas ģeogrāfiskās platības, subjektu un objektu daudzuma tajā, ietekmes izplatīšanās pārrobežu kontekstā, ietekmes lieluma un sarežģītības pēc ietekmju kombinācijām, ietekmes varbūtības pakāpes, ilguma, biežuma un atgriezeniskuma.

prasa speciālas zināšanas. Tiesa pati nevar noteikt, kādā detalizācijā un ar kādiem parametriem ietekmes novērtējums uzskatāms par pilnvērtīgu.³²

Turpretī administratīvā apgabaltiesa un Senāts nonāk pie atšķirīga secinājuma, proti, ka Reģionālajai vides pārvaldei un birojam jau sākotnējā izvērtējumā jāvērtē visas vēja elektrostaciju darbībai raksturīgās ietekmes, neaprobežojoties tikai ar to ietekmju izvērtējumu (galvenokārt troksni), par kuru pastāvēšanu un raksturojumu nav nekādu šaubu un kas ir normatīvi noregulētas.³³ Sākotnējā izvērtējumā rezultātā iestāde, kas lemj par IVN nepieciešamību, rada pārliecību, ka šajā izvērtējumā ir apskatītas un analizētas dažādas fizikālās ietekmes, arī tās, kas uz būtiskumu nepretendē. Pēc Senāta ieskata vienīgi tā iespējams kļūst bažas, vai sākotnējā “caurlūkošana” ir novedusi pie pietiekami skaidras informācijas par projekta ietekmi, lai arī bez IVN varētu vēlāk noteikt konkrētas prasības darbības veikšanai un vēja elektrostacijas ietekme uz apkārtnējiem iedzīvotājiem būtu pēc iespējas mazāka.³⁴

Redzams, ka tiesa un iestāde ir nonākušas pretējos ieskatos par jautājumu, ko likumdevējs nav noregulējis, dodot plašu rīcības brīvību regulējuma noteikšanā iestādei un tiesai. Saskaņā ar biroja izpratni par sākotnējā izvērtējuma mērķi, tas ir visai šaurs un funkcionāls – atlasīt projektus ar iespējamu būtisku ietekmi uz vidi, analizējot vienīgi tos ietekmes aspektus, kuri pretendē uz būtiskumu. Savukārt tiesas izpratne par sākotnējā izvērtējuma mērķi ir ievērojami plašāka: iestādes izvērtējumam šajā gadījumā ir pakļaujami arī citi ietekmes aspekti, lai sākotnējā izvērtējuma rezultātā ietvertu pietiekami skaidru informāciju par attiecīgā projekta iespējamu ietekmi.

Atbilde uz jautājumu, kurš no šiem skatījumiem ir pareizs, izlasot tikai likumu normas, nav viegli atrodama. Tā ir jāmeklē, izejot no vides aizsardzības principiem un no prevencijas loģikas. Šādās situācijās ir svarīgi, lai dažādie vides aizsardzības līdzekļi un prasības tiktu aplūkotas holistiski, tas ir, savstarpējā kopsakarā un ņemot vērā šādu prasību mērķi. Ja uz IVN skatās vienīgi kā uz procedūru, kura ir jāveic noteiktos gadījumos, savukārt uz sākotnējo izvērtējumu kā uz darbībām, kas prasa speciālas zināšanas, lai atlasītu projektus, kuriem nepieciešams IVN, tad tas, protams, biroja funkcionālo pieeju attaisno. Taču, izejot no prevencijas loģikas, lai kādā procesā saskaņā ar normatīvo aktu prasībām ietekmes izvērtējums tiktu veikts, tas nav domāts un nepastāv kā pašmērķis – tikai par sevi un tikai kā formālas prasības. Šāds izvērtējums (gan IVN procesā, gan sākotnējais) ir līdzeklis, ar kura palīdzību iegūstama informācija, kas ir svarīga gan atļaujas izsniedzējam, lai varētu pareizi izsvērt dažādās intereses un pieņemt integrētu lēmumu, gan arī ieinteresētajai sabiedrībai, lai tai rastos pārliecība, ka par tās drošību tiek gādāts. Prakse rāda, ka daudzos gadījumos tieši sākotnējā izvērtējuma rezultāts ir vienīgais profesionāļu veikts ietekmju izpētes dokuments, ko lēmuma vides aspekta sakarā var izmantot projekta atļaujas izsniedzējs (piemēram, pašvaldības būvvalde). Pietiekami izvērstā sākotnējā izvērtējuma rezultāts var lieti noderēt arī pašai Reģionālajai vides pārvaldei, sagatavojot projekta tehniskos noteikumus.

Lai gan Senāts sava lēmuma motivācijā vides aizsardzības principus tieši nav pieminējis, tomēr šis un vairāki citi administratīvo tiesu nolēmumi liecina, ka šobrīd administratīvās tiesas ir atvērtas tiesību sistēmā notiekošajām pārmaiņām un izprot vides tiesiskās aizsardzības specifiku.

³² Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 23. decembra lēmuma lietā SKA-1064-10 6. punkts.

³³ Turpat, 16. punkts.

³⁴ Turpat, 18. punkts.

Kopsavilkums

1. Mūsdienu vides aizsardzība balstās uz *ex-ante* regulējumu, kam pamatā ir preventīvā pieeja. Saskaņā ar šo pieeju – preventijas loģiku – vides aizsardzības pasākumi jāveic, pirms kaitējums videi radies, ar mērķi nepieļaut šāda kaitējuma rašanos, kā arī lai novērstu vai pēc iespējas samazinātu saimnieciskās darbības iespējamo negatīvo ietekmi uz vidi.
2. Vides aizsardzības principi ir būtisks preventīvās regulēšanas atribūts. Vides aizsardzības principi ir specifiska tiesību norma, kas izmantojama, lai likumos noteiktās vides prasības tiktu piemērotas atbilstoši preventijas loģikai. Latvijā likumdevējs ir radījis nepieciešamos priekšnoteikumus, lai vides aizsardzības principi tiktu pielīdzināti tiesību normai.
3. Vides normatīvie akti konkretizē ne tikai vispārējos tiesību principus, bet arī vides aizsardzības principus. Tāpēc vides lietās tiesību piemērotājam jāvēgina izprast, kādā veidā vides aizsardzības principi modificē vispārējo tiesību principu saturu. Savukārt pašu vides aizsardzības principu saturs ir pakļauts interpretācijai un tā konkretizēšanai katram gadījumam. Salīdzinājumā ar parastu tiesību normu iztulkošanu, tulkojot vides aizsardzības principu saturu, tiesību piemērotājam ir plašāka rīcības brīvība, taču arī lielāka atbildība rīkoties saskaņā ar preventijas loģiku, kā arī izprotot postmodernās regulēšanas jēgu.

LAULĪBAS ŠĶIRŠANAS LIETU VEŠANA NOTARIĀTĀ

Mg. iur. Linda Damane

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektore

Atslēgvārdi: latīņu tipa notariāts, laulības šķiršana, notariālais akts, zvērināts notārs.

Latvijas notariāta ievērojamākā aktualitāte šobrīd ir laulības bezstrīdus šķiršanas lietu nodošana zvērinātiem notāriem. Atbilstoši 2010. gada 28. oktobra grozījumiem Civillikumā¹ no 2011. gada 1. februāra laulību var šķirt tiesa vai zvērināts notārs (69. panta pirmā daļa). Notariāta kompetencē šķiršana ir tad, ja laulība izirusi un abi laulātie vienojušies par tās šķiršanu, kas secīgi iekļaujama kopīgā laulības šķiršanas iesniegumā (69. panta trešā daļa, 70. panta otrā daļa, 77. panta otrā daļa). Ja laulātajiem ir kopīga manta un kopīgi nepilngadīgi bērni, iesniegumam pievienojama vienošanās par bērnu aizgādību, saskarsmes tiesību, bērnu uzturliedzekļiem, kā arī kopīgās mantas sadali (77. panta otrā daļa).

Ideja par notariātam uzticēto profesionālo darbību paplašināšanu Latvijā nav jaunums. 2003. gada 6. septembrī zinātniskajā konferencē “Latvijas notariāts ceļā uz Eiropas Savienību” prof. J. Rozenbergs nolasīja referātu “Notariāta vieta tiesu sistēmā un tā kompetences robežas”², kurā, runājot par tiesu un notariāta darbības sfēru sadalījumu (tiesa izšķir tiesiskos strīdus civiltiesību subjektu starpā, aizsargā pārkāptās vai apstrīdētās tiesības un likumīgās intereses; notariāts aizstāv civilās tiesības tiktāl, ciktāl starp to subjektiem nepastāv tiesisks strīds vai domstarpības), akcentēja notariāta kompetences sadali par labu tiesām, t. i., iebilda pret notariāta kompetences sašaurināšanu, tajā skaitā, neuzticot notāriem bezstrīdus lietas.

Lai gan ievērojamas zinātniskas diskusijas pēc profesora J. Rozenberga paustās revolucionārās idejas neturpinājās, ar Ministru kabineta 2007. gada 7. novembra rīkojumu Nr. 696 tika apstiprināta Tieslietu ministrijas stratēģija 2007.–2009. gadam, kas identificēja problēmu – “nepieciešams notariāta funkciju un institucionālā modeļa izvērtējums, tajā skaitā izvērtējama iespēja samazināt zvērināta notāra funkcijas vienkāršās ar valsts pārvaldes funkcijām saistītās procedūrās un noteikt zvērinātiem notāriem tiesības papildus sniegt kompleksu juridisko pakalpojumu.” Minētajam sekoja Ministru kabineta 2009. gada 7. oktobra rīkojums Nr. 685, saskaņā ar ko tika apstiprinātas Tiesu iekārtas attīstības pamatnostādnes 2009.–2015. gadam, definējot uzdevumu – “nodot atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanu zvērinātiem notāriem.”³

¹ Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. novembris, Nr. 183 (4375).

² Rozenbergs J. Notariāta vieta tiesu sistēmā un tā kompetences robežas. Grām.: Latvijas atjaunotā notariāta desmitgade: rakstu krājums. Rīga: Latvijas Zvērinātu notāru padomes izdevums, 2003, 16. lpp.

³ Likumprojekta “Grozījumi Notariāta likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_300610_Groz_NotL.1596.doc [aplūkots 2010. gada 4. augustā].

Zinātnē bezstrīdus laulības šķiršanas lietu ideja atdzima 2008. gada advokatūras pārstāvja M. Brizgo pētījumā “Pētījums par iespēju nodot zvērinātu notāru pienākumos Civilprocesa likumā paredzēto saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, saistības priekšmeta iesniegšanu tiesai glabājumā un bezstrīdus laulību šķiršanas lietas”⁴, kā arī tajā pašā gadā prof. S. Osipovas pētījumā “Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”.⁵

Galvenie argumenti par labu laulību bezstrīdus šķiršanas lietu nodošanai zvērinātiem notāriem līdz šim ir kompetences aspekts, procesuālā ekonomija, tiesu atslogošana, laulāto samierināšanas iespēja. Piemēram, M. Brizgo pētījums tika balstīts uz likuma “Par tiesu varu” 5. pantā uzsvērto par tiesu strīdu izskatīšanu un izlemšanu, t. i., principu, ka tiesas galvenais uzdevums privāttiesiskajās attiecībās – atrisināt strīdus. Tādēļ lietas, kas ir nosacīti vienkāršas, neskar būtiskas sabiedrības intereses, tajās nepastāv strīds, nebūtu lietderīgi atstāt tiesnešu kompetencē, bet gan veiksmīgi nodot zvērinātiem notāriem.⁶ M. Brizgo, analizējot 2006. gada statistikas datus, secinājis, ka izskatītajās laulības šķiršanas lietās laulāto starpā ir zems strīdu esamības koeficients. Pētījuma autors aprēķinājis, ka pēc minēto lietu nodošanas zvērinātiem notāriem pirmās instances tiesas Latvijā tiktu atslogotas vidēji par 6950 pieteikumiem gadā.⁷

Izteikto prognožu un faktiskās situācijas salīdzināšanai jāpiemin, ka nepilna mēneša laikā, kopš bezstrīdus laulību šķiršanas lietu nodošanas notariātiem, 120 zvērināti notāri uzsākuši 880 laulības šķiršanas lietas⁸, radot iespaidu, ka tiesu atslogošanas plāns tiks sasniegts. Taču ikvienam skaidrs, ka esošajai laulību izbeigšanas straujai tendencei lemts ar laiku rimties. Turklāt par tiesu atslogošanu varēs runāt nevis pēc uzsākto lietu skaita, bet gan:

- 1) pēc izdoto laulības šķiršanas apliecību skaita (atbilstoši Notariāta likuma⁹ 334. pantam ikviens laulātais var atsaukt iesniegumu par laulības šķiršanu 30 dienu laikā no tā iesniegšanas dienas. Atsaukums ir pamats laulības šķiršanas lietas izbeigšanai, bet tas neliedz atkārtoti iesniegt laulības šķiršanas iesniegumu vai celt prasību par laulības šķiršanu tiesā);
- 2) pēc tā, cik profesionāli notariāts veiks laulību šķiršanu, resp., pēc zvērināta notāra sniegtās konsultācijas un padomu kvalitātes, kā arī pēc laulības šķiršanas iesniegumam pievienotās vienošanās (par kopīgā nepilngadīgā bērna aizgādību, saskarsmes tiesībām, bērna uzturlīdzekļiem, kopīgās mantas sadali) kvalitātes.

Atbilstoši Notariāta likuma 328. pantam iesniegumu par laulības šķiršanu taisa kā notariālo aktu. Savukārt vienošanās forma atstāta pašu laulāto ziņā.

⁴ Brizgo M. Pētījums par iespēju nodot zvērinātu notāru pienākumos Civilprocesa likumā paredzēto saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, saistības priekšmeta iesniegšanu tiesai glabājumā un bezstrīdus laulību šķiršanas lietas. Rīga, [b.i.], 2008.

⁵ Osipova S. Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Osipova_petijums_07022009-final.doc [aplūkots 2011. gada 19. februārī].

⁶ Pētījuma autors balstīja savu viedokli uz to, ka šajos jautājumos nav vajadzības spriest tiesu (Tiesa pilda tikai “pastkastītes” funkciju.), šie jautājumi būtiski neskar sabiedrības intereses, kuru aizsardzību būtu jānodrošina tiesu varai.

⁷ Brizgo M. Pētījums par iespēju nodot zvērinātu notāru pienākumos Civilprocesa likumā paredzēto saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, saistības priekšmeta iesniegšanu tiesai glabājumā un bezstrīdus laulību šķiršanas lietas. Rīga, [b.i.], 2008, 20. lpp.

⁸ Laulību šķiršanas reģistrs skatīts 2011. gada 28. februārī.

⁹ Grozījumi Notariāta likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. novembris, Nr. 183 (4375).

Latvijā līdz šim nav detalizēti pētīts jautājums par to, ciktāl notārs tiesīgs iesaistīties privāta dokumenta izvērtēšanā, rezultātā panākot neviennozīmīgu notāru praksi. Līdz laulību šķiršanas lietu nodošanai notāriem par problēmu bija uzskatāmi dokumenti, uz kuriem amatpersona apliecināja parakstu īstumu, tā kā notāri nodrošināja atšķirīgu ticamību tiem. Taču pašlaik aktuāla kļuvusi tāda privāta dokumenta izvērtēšana, uz kura netiek pat apliecināts parakstu īstums. Rodas jautājums, cik plašu notāra iesaisti laulības šķiršanas procesā ir paredzējis likumdevējs, t. i., ciktāl amatpersona tiesīga iejaukties privātas vienošanās (par kopīgā nepilngadīgā bērna aizgādību, saskarsmes tiesībām, bērna uzturlīdzekļiem, kopīgās mantas sadali) saturā? Tā praksē īsi pirms laulību bezstrīdus šķiršanas lietu pārņemšanas, paši notāri izteica viedokli¹⁰, ka atbilstoši Notariāta 87.¹ pantam un 87.² panta pirmajai daļai padomi un konsultācijas sniedzamas tikai, saņemot iesniegumu par laulības šķiršanu, savukārt vienošanās (ja tā nav notariālā akta formā) saturs, tiesiskās sekas atstājamas pašu laulāto ziņā. Tādiem gadījumiem, kad laulātie nolemj apliecināt parakstu īstumu uz vienošanās, pamatojums ir iekļauts Notariāta likuma 116. panta otrajā un trešajā daļā – “Parakstu īstumu nedrīkst apliecināt uz dokumentiem, kuru saturs ir acīmredzamā pretrunā ar likumiem, kas aizsargā pārvaldes kārtību, sabiedrības tikumību vai personas godu. Ja dokumentu iesnieguši apliecinājuma dalībnieki, zvērināts notārs iepazīstas ar dokumenta saturu vienīgi tiktāl, ciktāl tas nepieciešams šā panta otrajā daļā minēto apstākļu konstatēšanai.” Turklāt arī Notariāta likuma P sadaļa “Laulības šķiršanas lietu vešana” nereglamentē zvērināta notāra padomdošanas pienākumu, t. i., speciālās normas neattiecinā to uz privātu dokumentu, uz kura netiek pat apliecināts parakstu īstums.

Tieslietu ministrija, argumentējot priekšlikumus likumprojektam “Grozījumi Notariāta likumā” pirms trešā lasījuma,¹¹ uzsvēra, ka normatīvie akti neparedz noteiktu formu, kādā iepriekš minētā vienošanās privāttiesiskajās attiecībās tiek noformēta. Tādējādi uzskatāms, ka arī, šķirot laulību pie zvērināta notāra, nebūtu nosakāma forma, kādā vienošanās laulības šķiršanas sakarā tiek noformēta. Uzmanība tika vērsta uz to, ka, saņemot iesniegumu par laulības šķiršanu un darbojoties kā mediators – pušu interešu tuvinātājs, notārs noskaidros abu laulāto viedokļus par panākto vienošanos un minēto vienošanos noformēšanu, kā arī informēs par tiesiskajām sekām, saistībām utt. (zvērinātam notāram ir uzlikts tiesisko seku izskaidrošanas pienākums), norādīs par iespējām, kā šo vienošanos noformēt, bet laulātie izvēlēties sev piemērotāko veidu. (Turklāt pušu starpā potenciālie strīdi var rasties neatkarīgi no vienošanās noformēšanas veida.)

M. Brizgo savā iepriekš pieminētajā pētījumā rakstīja par to, ja likumā noteiktu, ka notāram ir pienākums konsultēt personas, kas sniedz pieteikumu par laulības šķiršanu, tad nepareizi aizpildītu pieteikumu būtu mazāk (salīdzinot ar tiesu, kur personām nav iespējams konsultēties ar tiesu, jo civilprocesā valda sacikstes princips, un tiesai nav pienākums palīdzēt personai pareizi realizēt savas tiesības.)¹². Proti, ja notāram uzliktu pienākumu dot padomus, tad būtu acīmredzams labums no lietu nodošanas notariāta kompetencē.

¹⁰ Referāta autores prakse, strādājot notariāta sistēmā.

¹¹ Saskaņā ar Latvijas Zvērinātu notāru padomes sniegto informāciju.

¹² Brizgo M. Pētījums par iespēju nodot zvērinātu notāru pienākumos Civilprocesa likumā paredzēto saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, saistības priekšmeta iesniegšanu tiesai glabājumā un bezstrīdus laulību šķiršanas lietas. Rīga, [b.i.], 2008.

Ir jānošķir konsultēšana un padomu došana, jo konsultācija ir padoms, paskaidrojums, ko dod speciālists kādā jautājumā.¹³ Konsultācija var aptvert paskaidrojumu amplitūdu, turpretī padoma došanas izpausmi “Latviešu valodas vārdnīca” skaidro kā palīdzību, ieteikumu.¹⁴ Līdz ar to padomu došanā notārs salīdzinoši dziļāk iesaistās klientu interesēs, to mērķu izziņā, sniedzot individam labāka risinājuma ideju, iespējams, pat atturot no dokumenta apliecināšanas konkrētā redakcijā vai no apliecināšanas vispār.

Padoms latīņu tipa zvērīnāta notāra profesionālajā darbībā tiek izprasts kā lai-cīgs un obligāts apliecināšanas¹⁵ (autentifikācijas) priekšnoteikums¹⁶, lai gan tradicionāli tiek uzsvērts tieši saistībā ar notariālo apliecinājumu (Autores piezīme – ar notariālo apliecinājumu izprotot notariālo aktu jeb visa dokumenta apliecinājumu. Klients var izvēlēties arī paraksta īstuma apliecināšanu, paraksta autentiskuma nodrošināšanu.). Tā, piemēram, veicot notariālu apliecinājumu, notārs sniedz neitrālu konsultāciju, “[...] detalizēti pārrunā strīdīgos jautājumus un, runājot ar ie-interesētajām pusēm, cenšas panākt saprātīgu risinājumu, kas izlīdzina attiecīgās pretrunīgās intereses”.¹⁷ Diemžēl jāatzīst, ka iepriekš minētā tendence sabiedrībā, pat juristu vidē, ir radījusi izkropļotu priekšstatu par notāra pienākumu, kas bals-tās uz apsvērumu, ka padomu došana attiecināma tikai uz notariālā akta slēgšanu, privāta dokumenta gadījumā atstājot juridiskās nianšes un lietderības apsvērumus tikai un vienīgi darījuma dalībnieku ziņā.¹⁸ Taču latīņu tipa notariātam nav pieļau-jams dualisms, kad notārs “tiek sadalīts” kā amatpersona, kas apliecina juridiskus aktus, un ir brīvās profesijas pārstāvis. Minētā nošķiršana rada neskaidru un div-domīgu notāra tēlu, līdz ar to tā ir nevajadzīga, proti, tā saskalda to, kas ir neda-lāms. Sabiedrībai nav jāveic šāda nošķiršana, jo klients vērsas pie notāra un gaida, ka tas jebkurā situācijā rīkosies kā notārs.¹⁹ Notāram jāpilda padomu došanas pie-nākums gan attiecībā uz notariālu aktu, gan privātu dokumentu, neatkarīgi no tā, vai viņš raksta tikai šī dokumenta projektu vai apliecina uz tā parakstu īstumu, jo godprātības princips, kas notāram jāievēro attiecībā uz klientiem, attiecas ne tikai uz notariālu aktu.²⁰

Runājot par bezstrīdus laulības šķiršanu kā vienu no notariāta prioritātēm sa-līdzinājumā ar laulību šķiršanu tiesā, tika uzsvērtā²¹ kompleksa juridiskā palīdzība,

¹³ Latviešu valodas vārdnīca: A-Ž/Atb. red. D. Guļevska. Rīga: Avots, 1987, 395. lpp.

¹⁴ Turpat, 560. lpp.

¹⁵ Laulības šķiršanas gadījumā – laulības šķiršanas iesnieguma apliecināšanas obligāts priekšnoteikums.

¹⁶ Тальпис Дж. Как статус, функции и роль нотариуса в рыночной экономике способствуют экономическому развитию страны? Pieejams: http://www.notiss.ru/usimg/Talpis_ru_plein.htm [aplūkots 2008. gada 10. aprīlī].

¹⁷ Geimer R. The chirculation of notarial acts and their effect in law. XXIII. International Congress of Latin Notaries Report of the German Delegation.

¹⁸ Izmantots: Damane L. Zvērināta notāra padomu došanas pienākuma robežas darījumu apliecināšanas procesā. Daugavpils Universitātes 51. starptautiskā zinātniskā konference. 2009. 17. aprīlis. Daugavpils Universitātes 51. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils: Saule, 2010.

¹⁹ Dekerss Ē. Notāra profesija, tās deontoloģija un tās struktūras. Ziņojums. Starptautiskā latīņu notariāta savienība. Eiropas un Vidusjūras reģiona lietu komisija. Notariālā akadēmija. 2000. Pieejams: <http://latvijasnotars.lv/site/docs/2007/10/16/dekers-deont.pdf> [aplūkots 2011. gada 19. februārī]

²⁰ Rapports du notariat français. XXIVe Congrès international du notariat latin. Mexico, 17-22/10/2004.

²¹ Likumprojekta “Grozījumi Notariāta likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_300610_Groz_NotL.1596.doc [aplūkots 2011. gada 26. februārī].

ar minēto saprotot arī kompetentas amatpersonas konsultācijas jautājumos par mantas sadali, par uzturlīdzekļu un saskarsmes tiesību ar bērnu turpmāku noregulēšanu. Līdz ar to, autoresprāt, laulības šķiršanas lietās padomu došanas pienākums viennozīmīgi ir arī attiecībā uz klienta uzrakstīto dokumentu, tādējādi pieprasot amatpersonas lielāku iesaisti klientu interešu nodrošināšanā.

Papildus – latīņu tipa notariātam ir pašsaprotama notāra kā neitrālā starpnieka būtību.

Nevar piekrist savulaik prof. S. Osipovas paustajai replikai, ka notāri izsaka gatavību uzņemties mediāciju, t. sk. starp laulātajiem pie laulības šķiršanas.²² Lai gan minētās idejas izklāsts nav viennozīmīgs, tomēr tas ļāvis apgalvot, ka notārs kā mediators būs jauninājums, kas tiks ieviests notariātā ar laulības bezstrīdus šķiršanas lietu nodošanu šo amatpersonu kompetencē. Arīdzan normatīvajos aktos līdz šim ir mēģināts uzsvērt notāra mediācijas pienākumu. Piemēram, līdz ar mantojuma lietu nodošanu zvērinātiem notāriem Notariāta likumā tika ietverts 265. pants²³, kas noteic, ja mantojumu pieņēmušie mantinieki rakstveidā izteikuši iebildumus, ar šiem iebildumiem iepazīstina pārdzīvojušo laulāto. Zvērināts notārs veic darbības, lai tuvinātu pušu viedokļus un panāktu vienošanos. Savukārt pieminētā pušu viedokļu tuvināšana un vienošanās panākšana nav nekas cits kā mediatora funkciju realizēšana.

Lai gan strīda noregulēšana ar mediācijas palīdzību pēdējos gados ir avansēta modes sistēma (ļaujot diskutēt, vai tā ir mode vai strīda risināšanas nākotnes modelis), tomēr tās pamatdefinīcija iekļauj sevī izpratni, kā par ārpustiesas struktūrētu procesu, kurā neitrālā trešā persona bez izlemšanas kompetences (ši izklāsta sakarā – notārs), t. i., mediators, mēģina ar darījuma dalībniekiem izstrādāt konflikta risinājumu vienošanās ceļā.²⁴ Notāra vai cita jurista profesionālās darbības mediācijā netiek izprastas kā tīri psiholoģiska palīdzība.²⁵ Mediācija šeit it profesionāla sarunu (apspriežu) vadīšana caur trešo personu, kura tādējādi izsauc (aicina) strīda atrisināšanu caur pašiem darījuma dalībniekiem.²⁶

Literatūrā notāra mediācija tiek diferencēta, šķirot mediāciju, kur mediators ir kā sarunu vešanas atvieglootājs (Kad apliecināšana tiek apturēta, jo darījuma dalībnieki par noteiktu jautājumu nevar vienoties un notārs kā mediators atvieglo sarunu norisi, piemēram, par pirkuma līgumos nekustamā īpašuma atbrīvošanas termiņiem.); mediators kā informācijas tulks (notāra kā mediatora uzdevums ir informāciju nodot un pārtulkot tā, ka darījuma dalībnieki teorētiski iespējamu vienošanos varētu noslēgt); mediators kā interešu un pozīcijas nošķirējs (notāram izjautājot par patiesajām interesēm, var sasniegt vēlamu risinājumu, jo šķietami iracionāla noteikto pozīciju ievērošana var lielam skaitam dalībnieku radīt negatīvas emocijas).²⁷ Turklāt kā mediatoram un samierinātājam (ši jēdziena plašākā vai šaurākā nozīmē) notāram jānodrošina sociāla miera sasniegšana tajos strīdos,

²² Osipova S. Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Osipova_petijums_07022009-final.doc [aplūkots 2010. gada 18. jūlijā].

²³ Grozījumi Notariāta likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 13. novembris, Nr. 165 (2740).

²⁴ Risse J. Die Zukunft der mediation – Chance des amerikanischen Modells in Deutschland. Grām.: *Mediation in der notariellen Praxis*. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002, S.78.

²⁵ Rieger G., Mihm K. Der Notar als Mediator. No: *Mediation in der notareillen Praxis*. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002, S. 21.

²⁶ Ibid, S. 100.

²⁷ Walz R. Zum verhandlungstechnischen Leitbild der Notare. No: *Mediation in der notareillen Praxis*. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002, S. 119.

kuri radušies vienas ģimenes ietvaros (mantošana, laulības šķiršana), starp komersantiem utt. T. i., savlaicīgai notāra iesaistei jāveicina, pirmkārt, sociālu mieru, un, otrkārt, vēlmi saglabāt saimnieciskas attiecības, kas nozīmē arī veselīgu ekonomisku izaugsmi.²⁸

Kopsavilkums

Laulības bezstrīdus šķiršanas nodošanas notariātam argumentācija un izvērtēšana ir pāragra, jo uzsākto lietu skaits nav nedz rādītājs, nedz pamatojums likumdevēja pieņemtā lēmuma produktivitātei. Taču jau šobrīd jāatzīst, ka šīs lietas iezīmē notāru profesionālās darbības jaunu izpratni, sagaidot ne tikai tehniski ātru šķiršanas procesu, bet arī kvalitatīvus padomus un konsultācijas, neatstājot privāta dokumenta saturu bez notāra caurskatīšanas, kam seko izvērtēšana un padomi. Papildus – laulību bezstrīdus šķiršanas lietās izpaužas latīņu tipa notariātam raksturīgās mediatora funkcijas, kur notārs kā neitrāla trešā persona izstrādā konflikta risinājumu.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras un normatīvo aktu saraksts

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Brizgo M. Pētījums par iespēju nodot zvērinātu notāru pienākumos Civilprocesa likumā paredzēto saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, saistības priekšmeta iesniegšanu tiesai glabājumā un bezstrīdus laulību šķiršanas lietas. Rīga, [b.i.], 2008.
2. Damane L. Zvērināta notāra padomu došanas pienākuma robežas darījumu apliecināšanas procesā. Daugavpils Universitātes 51. starptautiskā zinātniskā konference. 2009. 17. aprīlis. Daugavpils Universitātes 51. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils: Saule, 2010.
3. Dekerss Ē. Notāra profesija, tās deontoloģija un tās struktūras. Ziņojums. Starptautiskā latīņu notariāta savienība. Eiropas un Vidusjūras reģiona lietu komisija. Notariālā akadēmija. 2000. Pieejams: <http://latvijasnotars.lv/site/docs/2007/10/16/dekers-deont.pdf>
4. Latviešu valodas vārdnīca: A-Ž / Atb. red. D. Guļevska. Rīga: Avots, 1987.
5. Osipova S. Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Osipova_petijums_07022009-final.doc

²⁸ Тальпис Дж. Как статус, функции и роль нотариуса в рыночной экономике способствуют экономическому развитию страны? Pieejams: http://www.notiss.ru/usrimg/Talpis_ru_plein.htm [aplūkots 2008. gada 10. aprīlī].

6. Rozenbergs J. Notariāta vieta tiesu sistēmā un tā kompetences robežas. Grām.: Latvijas atjaunotā notariāta desmitgade: rakstu krājums. Rīga: Latvijas Zvērinātu notāru padomes izdevums, 2003.
7. Geimer R. The chirculation of notarial acts and their effect in law. XXIII. International Congress of Latin Notaries Report of the German Dalegation.
8. Rapports du notariat français. XXIVe Congrès international du notariat latin. Mexico, 17-22/10/2004.
9. Rieger G., Mihm K. Der Notar als Mediator. No: Mediation in der notareillen Praxis. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002.
10. Risse J. Die Zukunft der mediation – Chance des amerikanischen Modelss in Deutschland. Grām.: Mediation in der notariellen Praxis. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002.
11. Walz R. Zum verhandlungstechnischen Leitbild der Notare. No: Mediation in der notareillen Praxis. Carl Heymanns Verlag KG: Köln, 2002.
12. Тальпис Дж. Как статус, функции и роль нотариуса в рыночной экономике способствуют экономическому развитию страны? Pieejams: http://www.notiss.ru/usrimg/Talpis_ru_plein.htm

NORMATĪVIE AKTI

1. Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. novembris, Nr. 183 (4375).
2. Grozījumi Notariāta likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 13. novembris, Nr. 165 (2740).

STARPTAUTISKO UN
EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU
SEKCIJA

KAM PIEDER LATVIJAS ZEMŪDENS MANTOJUMS? (VĒSTURISKO VRAKU TIESISKĀ REGULĒJUMA APSKATS)

Vija Putāne, LL.M

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Ievads

Šajā rakstā tiks analizēts pašreiz spēkā esošais Latvijas ūdeņos nogrimušo vēsturisko kuģu vraku izpētes un aizsardzības tiesiskais regulējums un tā darbība praksē. Darbā tiks izmantota informācija, ko raksta autorei sniegusi valsts akciju sabiedrība "Latvijas Jūras administrācija" (Jūras administrācija), Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Arheoloģijas un vēstures nodaļa, Jūrmalas pilsētas muzeja Zemūdens arheoloģijas centrs, kā arī darbā tiks izmantota Latvijas un Baltijas reģiona nirēju ziņu portālā "Daivings.Net" un Latvijas nirēju klubu mājaslapās pieejamā informācija.

Atslēgvārdi: zemūdens kultūras mantojums, vēsturiskie vraki, aizsardzība

1. Zemūdens kultūras mantojuma jēdziens un tā aizsardzības starptautiskais regulējums

Līdz 2001. gadam nebija neviena starptautiska dokumenta, kas definētu zemūdens kultūras mantojumu un starptautiskā līmenī regulētu tā aizsardzību. Pienākums aizsargāt atklātā jūrā atrastos arheoloģiskos un vēsturiskos objektus un izmantot tos visas cilvēces labā izriet no ANO 1982. gada 10. decembra Jūras tiesību konvencijas (UNCLOS) 149. panta, savukārt UNCLOS 303. pants paredz valstīm tiesības cīnīties pret šādu objektu tirdzniecību, kas atrasti valsts teritoriālajā jūrā un tiek izcelti no jūras dibena bez valsts piekrišanas.

Straujais dažādu tehnoloģiju progress, kas veicinājis arī jūras dibena izpētes metožu lielāku pieejamību un to izmantojamību jūrā nogrimušo vraku izpētei, ir padarījis tirdzniecību ar vrakos atrastajiem priekšmetiem par izplatītu un ienesīgu darbību. Jūras zemūdens arheoloģijas vietas tiek izlaupītas, un tā tiek zaudēti vai pat iznīcināti vērtīgi zinātniski un kultūras materiāli. Steidzami bija jārada starptautisks tiesisks instruments, lai saglabātu zemūdens kultūras mantojumu visas cilvēces interesēs.¹ Par šādu starptautisku dokumentu, kas nosaka īpašu starptautisku aizsardzības režīmu un sadarbības shēmas starp dalībvalstīm, kļuva 2001. gadā UNESCO konferencē pieņemtā un 2009. gada 2. janvārī spēkā stājusies Zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības konvencija (*Convention on the Protection of the*

¹ Information Kit UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001430/143085e.pdf> [aplūkots 2011. gada 02. februārī].

Underwater Cultural Heritage 2001) (UNESCO konvencija), kuru jau ratificējušas 36 valstis.² UNESCO konvencija garantē nogrimušo vraku un citu objektu daudz efektīvāku aizsardzību. Tās mērķis ir juridiski aizsargāt zemūdens kultūras mantojumu, nepieļaujot tā objektu izlaupīšanu un bojāšanu un aizliedzot kultūras mantojuma objektu izmantošanu komerciālos nolūkos. UNESCO konvencijas izpratnē “zemūdens kultūras mantojums” nozīmē jebkādas cilvēka darbības pēdas ar kultūras, vēsturisku vai arheoloģisku raksturu, kas daļēji vai pilnīgi, periodiski vai pastāvīgi vismaz 100 gadus atradušās zem ūdens, tādas kā:

- (i) vietas, celtnes, būves, artefakti (senlietas) un cilvēku mirstīgās atliekas;
- (ii) kuģi, lidmašīnas, citi transporta līdzekļi vai to daļas, to krava vai cits saturs;
- (iii) aizvēsturiska rakstura priekšmeti.

Cauruļvadi un kabeļi netiek uzskatīti par zemūdens kultūras mantojumu.³ Ar UNESCO konvenciju pasludinātais princips, kas aizliedz zemūdens mantojuma komerciālu izmantošanu tirdzniecības vai spekulācijas nolūkos vai tā neatgriezenisku pārveidošanu, nav interpretējams kā aizliegums profesionālu arheologu izpētes darbu veikšanai, kā arī izmantošanai pētniecības, zinātnes vai tūrisma mērķiem.⁴ Konvencijas galvenais mērķis ir nodrošināt zemūdens kultūras mantojuma efektīvu aizsardzību un saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Konvencija neregulē zemūdens kultūras mantojuma īpašumtiesību jautājumus.

2. Latvijas zemūdens mantojuma aizsardzības tiesiskais regulējums

Šinī rakstā ar jēdzienu “zemūdens mantojums” tiek saprasti nogrimušie kuģu vraki, tajā skaitā arī valsts aizsargājamie kultūras pieminekļi.

Lai būtu iespējams risināt vraku tiesiskā regulējuma pilnveidošanas jautājumu, nepieciešams aplūkot vraku klasifikācijas jautājumu. Tā kā Latvijas juridiskajā literatūrā šis jautājums netiek aplūkots, tad autore pievērsīs uzmanību citu valstu pieredzei.

Saskaņā ar ASV jūras tiesību speciālista Douglasa Heltona (*Douglas Helton*) viedokli, vrakus var iedalīt vairākos tipos – mūsdienu jeb modernajos vrakos (pēdējos gados jūras negadījumu rezultātā nogrimušie kuģi), pamestajos vrakos (ostās un upēs pamestie kuģu vraki, kas laika gaitā varētu radīt draudus navigācijai, atpūtai un videi) un vēsturiskajos vrakos (ne mazāk kā 50 gadus vecu kuģu vraki).⁵ Minēto iedalījumu autore vēl varētu papildināt ar Otrā pasaules kara laikā nogrimušo kuģu vrakiem, kurus gan varētu ietilpināt arī vēsturisko vraku kategorijā, kā arī attiecībā uz Latvijas vēsturisko situāciju – ar bijušās PSRS pamestajiem vrakiem Latvijas ūdeņos.

Pašreiz Latvijā nav vienotas nacionālas datu bāzes, kas aptvertu visus apzinātos vrakus Latvijas ūdeņos. Dažas institūcijas veido nogrimušo kuģu datubāzes, koncentrējoties uz savām specifiskām interesēm. Tā, piemēram, informācija par kuģiem, to piederību, vēsturi un atrašanās vietām tiek apkopota Jūrmalas pilsētas

² Pieejams: <http://portal.unesco.org/la/convention.asp?KO=13520&language=E> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

³ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001, Article 1; . http://www.unesco.org/culture/underwater/infokit_en/

⁴ Ibid., Annex, Rule 2.

⁵ Wreck removal: a federal perspective; pieejams: http://response.restoration.noaa.gov/book_shelf/506_Helton_NSC2003.pdf [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

muzeja Zemūdens Arheoloģijas centrā. Saskaņā ar minētā centra rīcībā esošo informāciju Latvijas ūdeņos ir vairāki tūkstoši vraku, no kuriem apzināti 400. Savukārt Jūras administrācija Latvijas teritoriālajos ūdeņos esošo vraku identificēšanu veic nolūkā informēt jūrniekus un sabiedrību par navigācijai bīstamiem rajoniem. Iegūtā informācija tiek publicēta oficiālajā izdevumā "Paziņojumi jūrniekiem" un bīstamie rajoni norādīti navigācijas kartēs. Pašreiz Jūras administrācijas izveidotajā vraku datu bāzē ir ievietota informācija par 121 vraku. Ziņas par vrakiem atrodamas arī Latvijas nirēju klubu interneta mājaslapās. Piemēram, nirēju kluba "Divesport" mājaslapā ir pieejama vraku karte ar diezgan detalizētu informāciju par 27 vraku vietām,⁶ kluba "Baltic Seal divers club" mājaslapā atrodama niršanas karte uz 12 vraku vietām⁷. Kā redzams no minētajās kartēs ietvertās informācijas, lielākā daļa ir Otrā pasaules kara laikā nogrimušie kuģi, kas ir vecāki par 60 gadiem.

Tiesisko pamatu valsts rīcībai ar vrakiem tās teritoriālajos ūdeņos nosaka valsts nacionālās tiesību normas un valsts suverēnās tiesības un pienākumi. Pievērsoties iepriekš minēto vraku tipu normatīvajam regulējumam Latvijā, redzams, ka tiesību normas attiecībā uz mūslaiku vraku izcelšanu un aizvākšanu ir iekļautas Jūras kodeksa 28. nodaļā.⁸ Kā izriet no kodeksa 267. panta, minētā nodaļa attiecas tikai uz kuģiem, kas jūras negadījuma rezultātā kļuvuši par bīstamiem (apdraud kuģošanas drošību vai rada draudus jūras videi), tātad, pēc iepriekš minētās klasifikācijas, kodekss nosaka procedūru mūslaiku jeb moderno vraku aizvākšanai. Kodeksā ietvertais vraku aizvākšanas tiesiskais regulējums neattiecas uz Latvijas ūdeņos pamestiem, kuģošanas drošību un jūras vidi neapdraudošiem, t. i., nebīstamiem vrakiem, kā arī netiek reglamentēta vēsturisko vraku aizsardzība. Patreizējais vraku aizvākšanas tiesiskais regulējums vraka īpašniekam uzliek pienākumu aizvākt tikai navigāciju vai vidi apdraudošu vraku. Pārējo vraku aizvākšana paliek pašu vraku īpašnieku ziņā. Tomēr katrs šāds pamests, neaizvākts vraks ar laiku var kļūt arī bīstams. Tāpat arī šādi neaizvākti vraki var apdraudēt citas intereses, piemēram, cilvēku veselību, kultūrvidi, tūrismu. Te derētu atsaukt atmiņā Daugavā pusedzēto kuģa "Līgo" vraku, kam konkrētajā gadījumā varēja inkriminēt morālo jeb estētisko kaitējumu.⁹ Kas traucēja konkrētajā gadījumā attiecīgajai pašvaldībai aizvākt minēto vraku? No vraka aizvākšanas darbību uzsākšanas pašvaldību aturēja vraka īpašumtiesību jautājums. Ja vraka īpašnieks pats vraku neaizvāc, tad saskaņā ar patreizējo likumdošanu neviens viņu nevar piespiest to darīt. Līdz ar to autore secina, ka Jūras kodeksā ietvertais regulējums ir nepilnīgs un neregulē jautājumus par pamesto vraku aizvākšanu no Latvijas iekšējiem un teritoriālajiem ūdeņiem.

Trešajā kategorijā iekļauto vraku aizsardzību, tajā skaitā arī jautājumus par kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu, Latvijā no 1992. gada (spēkā ar 11.03.1992.) reglamentē likums *Par kultūras pieminekļu aizsardzību* (turpmāk – likums) un uz šā likuma pamata izdotie Ministru kabineta noteikumi. Saskaņā ar likumu kultūrvēsturiskajā mantojumā ietilpst kultūras pieminekļi ar vēsturisku, zinātnisku, māksliniecisku vai citādu kultūras vērtību, kuru saglabāšana nākamajām paaudzēm atbilst Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm.¹⁰ Likums

⁶ Pieejams: <http://www.divesport.lv/lv/indexru.htm> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

⁷ Pieejams: <http://www.diveclub.lv/index.php?pid=1251> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

⁸ Jūras kodekss: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūnijs, Nr. 91.

⁹ Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/novadi/article.php?id=13962398> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

¹⁰ Par kultūras pieminekļu aizsardzību; 1. pants. LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 5. marts, Nr. 10.

uzliek par pienākumu jebkurai personai, kura atradusi zemē, virs zemes, ūdenī, senās celtnēs vai to daļās un atliekās objektus, kuriem varētu būt vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība, 10 dienu laikā paziņot par atradumu Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai.¹¹ Kultūras pieminekļi konservējami, restaurējami un remontējami tikai ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas rakstveida atļauju un tās kontrolē. Lai izpētes gaitā kultūras pieminekļi netiktu pārveidoti, darbus (arī arheoloģisko izpēti) drīkst veikt tikai ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas rakstveida atļauju un tās kontrolē.¹² Saskaņā ar likumu Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija īsteno valsts kontroli kultūras pieminekļu aizsardzībā, veic kultūras mantojuma apzināšanu, izpēti un pieminekļu uzskaiti. Minētajai inspekcijai ir tiesības celt prasību pret fiziskajām un juridiskajām personām par zaudējumu atlīdzināšanu, ja tās nodarījušas kaitējumu kultūras piemineklim, sastādīt administratīvā pārkāpuma protokolu par kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumu pārkāpumiem, izskatīt administratīvo pārkāpumu lietas un uzlikt administratīvos sodus.¹³ Katram kultūras piemineklim Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija var noteikt tā kultūrvēsturisko vērtību, kas ir pamats atlīdzības aprēķināšanai par kaitējumu, kas nodarīts kultūras piemineklim. Likums arī nosaka, ka par kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumu neievērošanu personas saucamas pie kriminālās, administratīvās vai citas atbildības.¹⁴ Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu uzskaitē, aizsardzībā, izmantošana un restaurācija tiek reglamentēta normatīvajos aktos par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju, valsts pirmpirkuma tiesībām un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu (turpmāk – noteikumi).¹⁵ Saskaņā ar noteikumiem kultūras pieminekļi tiek iedalīti piecās tipoloģiskajās grupās (arheoloģisko pieminekļu, arhitektūras un pilsēt būvniecības pieminekļu, mākslas pieminekļu, industriālo pieminekļu un vēsturisko notikumu vietas grupā) un trijās vērtību grupās (objekti, kas iekļauti pasaules kultūras un dabas mantojuma objektu sarakstā, valsts nozīmes kultūras pieminekļi un vietējas nozīmes kultūras pieminekļi). Saskaņā ar noteikumiem nogrimušie kuģi un to kravas ir iekļauti arheoloģisko pieminekļu grupā, un kultūras pieminekļu sarakstā kā valsts nozīmes arheoloģisko pieminekli var iekļaut nogrimušus kuģus, kas ir vecāki par 50 gadiem, kā arī šādu kuģu kravas. Pamatojoties uz valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstu, kultūras pieminekļi tiek iekļauti vai izslēgti no valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistra. Priekšlikumu par objekta iekļaušanu valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā vai izslēgšanu no tā jebkura fiziska vai juridiska persona iesniedz Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, kas pēc saņemtā priekšlikuma izvērtēšanas var pieņemt lēmumu par objekta iekļaušanu valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā.¹⁶ Tomēr pirms minētā lēmuma pieņemšanas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai

¹¹ Ibid., 17. pants.

¹² Ibid., 21. pants.

¹³ Ibid., 26. pants.

¹⁴ Ibid., 30. pants.

¹⁵ Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju, valsts pirmpirkuma tiesībām un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu; Ministru kabineta 2003. gada 26. augusta noteikumi Nr. 474. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 29. augusts, Nr. 118.

¹⁶ Kārtība, kādā kultūras pieminekļi iekļaujami valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā un izslēdzami no valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta; Ministru kabineta noteikumi 2003. gada 26. augusta noteikumi Nr. 473. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 29. augusts, Nr. 118.

nepieciešams saņemt arī objekta īpašnieka viedokli. Saskaņā ar noteikumiem kultūras pieminekļa kultūrvēsturisko izpēti vai kultūrvēsturisko inventarizāciju, kā arī restaurāciju, rekonstrukciju, remontu un konservāciju var veikt tikai kultūras pieminekļa īpašnieks (fiziska vai juridiska persona), pamatojoties uz Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izsniegtu atļauju. Minētos darbus var veikt tikai kompetenta speciālista vadībā. Fizisko un juridisko personu kompetenci apliecina attiecīga licence vai sertifikāts restaurācijas darbu veikšanai.¹⁷

Kriminālatbildība par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšanu vai bojāšanu noteikta Krimināllikuma 229. pantā, paredzot šādus sodus – brīvības atņemšanu uz laiku līdz četriem gadiem vai arestu, vai piespiedu darbu, vai naudas sodu līdz 18 minimālajām mēnešalgām. Administratīvo pārkāpumu kodeksa 89. pants paredz administratīvo atbildību par kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumu pārkāpšanu (fiziskām personām no 100 līdz 250 latiem, juridiskām personām no 750 līdz 1000 latiem). 89.¹ pantā savukārt noteikta atbildība par kultūras pieminekļu restaurācijas, konservācijas un remonta, kā arī izpētes un arheoloģisko izrakumu veikšanas noteikumu pārkāpšanu, bet 89.⁴ pants nosaka atbildību par normatīvajos aktos noteiktās informācijas nesniegšanu pirms kultūras pieminekļa atsavināšanas. Administratīvo pārkāpumu protokolus sastāda un lietas izskata Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas amatpersonas.

3. Skaitļi un fakti par faktisko situāciju attiecībā uz normatīvajos aktos ietverto prasību izpildi (par laika posmu no 1992. gada)

Saskaņā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Arheoloģijas un vēstures nodaļas un Jūras administrācijas sniegto informāciju:

- 1) Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija ir saņēmusi divus paziņojumus par Latvijas ūdeņos atrastajiem vrakiem, kam varētu būt vēsturiska vai citāda kultūras vērtība;
- 2) valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā nav iekļauta neviena vraku vieta;
- 3) Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija nav izsniegusi nevienu atļauju kultūras pieminekļa (vraka) izpētes vai konservācijas darbu veikšanai;
- 4) Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija un Jūras administrācija nav izsniegusi nevienu atļauju kuģu vraku un citas Latvijas ūdeņos nogrimušas mantas izpētei zinātniskiem vai arheoloģiskiem mērķiem.¹⁸

Minētie fakti liecina, ka Latvijā nav nevienas vraka vietas, uz ko būtu attiecināms likumā noteiktais kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzības režīms. Kāds tam ir iemesls? Likums nosaka, ka pirms vraka iekļaušanas valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistrā, vraka vieta ir jāapseko. Saskaņā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas sniegto informāciju viena vraka apsekošana izmaksā apmēram LVL 1000,00. Ja budžetā naudas nav, nav arī līdzekļu vraka apsekošanas līguma slēgšanai.

¹⁷ Ministru kabineta noteikumi Nr. 474 "Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju, valsts pirkuma tiesībām un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu", 56. punkts.

¹⁸ Minētā informācija sniegta par stāvokli uz 2011. gada 1. februāri.

4. Kas notiek Latvijas ūdeņos?

Saskaņā ar presē publicēto informāciju Baltijas jūrā atrodas aptuveni 28 000 mīnu un citu sprādzienbīstamu objektu. Aptuveni 40 000 tonnu ķīmisko kaujas ieroču, kas saturēja aptuveni 13 000 tonnu ķīmisko kaujas vielu, pēc Otrā pasaules kara tika nogremdēti Baltijas jūrā.¹⁹ Šie fakti apliecina to, ka kuģu vraki glabā sevī ne tikai vēsturiskos faktus, bet tie var radīt draudus navigācijai. No kuģiem izlijušie naftas produkti var radīt draudus jūras videi, bet kuģos esošie sprādzienbīstamie priekšmeti – cilvēka dzīvībai un veselībai.

Pēc ziņu portāla *Daivings.Net* informācijas Latvijā ir apmēram 11 nirēju klubi un apmēram 50 000 nirēju.²⁰ Aplūkojot nirēju kluba “*Baltic Seal*” interneta mājaslapu, ieraugāms kluba aicinājums visiem nirējiem neatkarīgi no sertifikācijas līmeņa un apmācību sistēmas kļūt par kluba biedriem un saņemt 25% atlaidi niršanai uz vrakiem.²¹ Tiek piedāvāta arī niršana uz 26 metru dziļumā esošu kravas kuģi ar “ekstrēmu jūras magnētiski-akustisko mīnu kravu”.²² Vēl viens aicinājums uz “1999 hitu – “Riepas” – “Kopš 1999. gada septembra daiveru masveidīgas sajūsmīnāšanās objekts. Artilērijas vilcēju, kravas automašīnu atliekas, liels sprādzienu izkropļota metāla daudzums.”²³ Vēl viena pasākuma atspoguļojums nirēju kluba “*Divesport*” mājaslapā – “2010. gada 8. augustā notika mūsu kluba organizētais wreck daivings uz nogrimušo Vācijas kreiseri *Prinz Adalbert*, kuru nogremdēja angļu zemūdene E-8 23.10.1915. 40 km attālumā no Liepājas, 78 m dziļumā. Kuģa garums 126,5 m, platums 19,6 m, iegrime 7,8 m, tonnāža 9875. Kuģis salūzis divās daļās.”²⁴ Nirēju klubu mājaslapās var aplūkot arī no “potenciālajiem” kultūras pieminekļiem iegūtos un izceltos artefaktus (senlietas). “*Dive club Poseidon*” informē, ka “vasarās, gandrīz vai katru nedēļas nogali mēs nirstam uz nogrimušajiem objektiem. Starp citu, Latvijā ir ļoti daudz nogrimušu kuģu, pēc dažiem datiem pat vairāk nekā 400 objektu.”²⁵ Vēl kāds nirēju klubs “*Coral Latvia*” aicina pievienoties tiem simtu tūkstošiem nirēju, kuri aplūko to, kas līdz šim nav bijis pieejams – Baltijas jūrā nogrimušos kuģus.²⁶ Ja piekrītam viedoklim, ka likums ir sabiedrības morālā kodeksa atspulgs, tad interesanti iepazīties ar ziņu portāla *Daivings.Net* forumā izteiktajiem minētā portāla apmeklētāju viedokļiem attiecībā uz “vraku likumdošanu”, kas vēsta, ka “ir jābūt ļoti būtiskiem argumentiem, lai kādu vraku izsludinātu par pieminekli un kāds (teiksim – valsts) sāktu kaut kā atsevišķi regulēt, ko uz tā drīkst darīt un ko nedrīkst. Piemēram, vraks, ar kuru kopā bojā gājuši daudzi cilvēki, .. apdrošināšanas sabiedrības. Gadījumā, ja šādas apdrošināšanas sabiedrības nav, .. tad vraks nepieder nevienam! Un vismazāk jau – valstij! ..Jebkuri citi likuma grozījumi un aktivitātes ir neloģiskas un balstītas uz atsevišķu pilsoņu personīgajām ambīcijām, kas mēģina sevi dēvēt par zinātniekiem...”²⁷

¹⁹ Cērmāne I. Dienas tēma – Kas guļ jūras dibenā? Pieejams: <http://www.kurzemes-vards.lv/lv/laikraksts/numuri/2006/05/26/?p=5> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

²⁰ Pieejams: http://sportacentrs.com/citi/15012009-atklaj_daivinga_zinu_portalu [aplūkots 2011. gada 21. februārī].

²¹ Pieejams: <http://www.diveclub.lv/index.php?pid=13194> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²² Pieejams: <http://www.diveclub.lv/index.php?pid=1280> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²³ Pieejams: <http://www.diveclub.lv/index.php?pid=1276> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²⁴ Pieejams: <http://www.divesport.lv/lv/indexru.htm> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²⁵ Pieejams: <http://www.poseidon.lv/lv/about/wreck-diving> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²⁶ Pieejams: http://www.crl.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=2&lang=lv [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

²⁷ Pieejams: <http://www.daivings.lv/forum/archive/index.php/t-58.html> [aplūkots 2011. gada 27. februārī].

5. Ārvalstu pieredze zemūdens kultūras mantojuma aizsardzībā

Lietuvā, kas no 2006. gada ir UNESCO konvencijas dalībvalsts, normatīvais regulējums aizliedz bez attiecīgas valsts institūcijas atļaujas pārvietot, pētīt, izcelt Lietuvas teritoriālajos ūdeņos un pieguļošajā zonā atrastus zemūdens objektus, to daļas vai artefaktus, kas vecāki par 100 gadiem.²⁸ Igaunijā pastāv vairāki normatīvie akti, kas aizsargā zemūdens kultūras mantojumu. Vrakus, kas iekļauti kultūras mantojuma sarakstā, aizsargā *Heritage Conservation Act*. Savukārt ar 1994. gada 24. jūlijā pieņemtajiem noteikumiem *Procedures for the research, hoisting and protection of shipwrecks* visi bezīpašnieka vraki ir pasludināti par valsts īpašumu. Noteikumi iedibina valstī nirēju licenču izsniegšanas sistēmu un nirēju darbību kontroles procedūras.²⁹ Dānijā *Act on Protection of Nature's* nosaka, ka visi Dānijas teritoriālajos ūdeņos vai kontinentālajā šelfā atrastie senie pieminekļi, kas ir vecāki par 100 gadiem, tiek aizsargāti. Cits normatīvais akts *The Act on Museums* nosaka, ka ikvienai personai, ja tā atradusi vraku, kas varētu būt vecāks par 100 gadiem, nekavējoties par atradumu jāziņo Kultūras ministrijai. Minētie objekti ir valsts īpašums, izņemot gadījumus, ja vraka īpašnieks var pierādīt savas īpašumtiesības uz šādu vraku.³⁰ Apvienotās Karalistes teritoriālajos ūdeņos atrodos vraku, kam ir vēsturiska, arheoloģiska vai mākslinieciska vērtība, aizsardzību paredz *Protection of Wrecks Act, 1973*.³¹ Minētais normatīvais akts paredz kriminālatbildību par niršanu uz aizsargāto vēsturisko vraku vietām bez attiecīgas licences.

Austrālijā tiek aizsargāti visi vraki, kas vecāki par 75 gadiem. Šādu vraku vietas nirēji var apmeklēt tikai tūrisma nolūkos, bet relikvijas priekšmetus drīkst izcelt tikai ar speciālu atļauju. Tomēr šādi izceltie priekšmeti nevar pāriet to atradēja īpašumā.³² ASV vēsturisko vraku aizsardzība tiek noteikta ar *Abandoned Shipwrecks Act of 1987*³³, kas pasludina valsts īpašumu uz kuģojamos ūdeņos nogrimušajiem un pamestajiem vrakiem. Savukārt *Sunken Military Craft Act*³⁴ deklarē ASV īpašumtiesības uz tās nogrimušajiem militārajiem kuģiem neatkarīgi no vietas, kur šie kuģi atrodas, un neatkarīgi no laika, kad tie nogrimuši.

Kopsavilkums

Latvijai kā UNCLOS dalībvalstij ir pienākums gan aizsargāt tās zemūdens kultūrvēsturisko mantojumu, gan arī novērst jūras vides piesārņojumu no jebkura piesārņojuma avota, tai skaitā arī no kuģiem. Jūras kodeksa XXVIII nodaļā "Vraki" ietvertais regulējums nespēj nodrošināt efektīvu Latvijas ūdeņu atbrīvošanu no nogrimušajiem objektiem, kas apdraud noteiktas intereses, jo tas nosaka procedūru

²⁸ Vladas Žulkus. Underwater cultural heritage in Lithuania – recent work. Pieejams: <http://mg.kpd.lt/users/www/uploaded/1st-cultural-heritage-forum.pdf> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

²⁹ Ants Kraut. Protection of underwater cultural heritage in Estonia – current situation. Pieejams: <http://mg.kpd.lt/users/www/uploaded/1st-cultural-heritage-forum.pdf> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

³⁰ Flemming Rieck. Underwater cultural heritage-the Danish situation. Pieejams: <http://mg.kpd.lt/users/www/uploaded/1st-cultural-heritage-forum.pdf> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

³¹ Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/33> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

³² Heritage Act, 1995. Pieejams: http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/ha199586/ [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

³³ Pieejams: <http://exchanges.state.gov/heritage/culprop/laws/pdfs/100-298.pdf> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

³⁴ Pieejams: <http://www.history.navy.mil/branches/org12-12a.htm> [aplūkots 2011. gada 20. februārī].

tikai tādu objektu aizvākšanai, kas apdraud kuģošanas un vides drošību, neņemot vērā, ka noteikts objekts jūrā var apdraudēt arī citas intereses. Vairumā gadījumu Latvijas ūdeņu atbrīvošanu no vrakiem kavē arī neregulētais vraku īpašumtiesību jautājums, jo patreiz spēkā esošais tiesiskais regulējums nenosaka termiņu, kādā vraka īpašniekam būtu jāizceļ un jāaizvāc nogrimušā kuģa vraks.

Neskatoties uz to, ka Latvijā ir pieņemts likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", kā arī uz šīnī likumā ietvertā deleģējuma pamata pieņemti Ministru kabineta noteikumi, tomēr praksē pastāvošais zemūdens kultūrvēsturiskā mantojuma juridiskās aizsardzības līmenis ir tik zems, ka tas ļauj zemūdens dārgumu meklētājiem nesodīti darboties savās komerciālās interesēs, neņemot vērā ne sabiedrības, ne zinātnes intereses. Kaut arī dažādās datu bāzēs ir sastopama informācija par 50 un vairāk gadu veciem kuģu vrakiem, kam varētu būt un arī ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība, tomēr neviens šāds kuģis nav iekļauts valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistrā. Tāpēc uz šiem kuģiem nevar tikt attiecināti likumā "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" noteiktie aizsardzības pasākumi. Līdz ar to valstī ir izveidojusies situācija, ka ne-traucēti un neierobežoti var darboties gan atsevišķi zemūdens bagātību meklētāji, gan sporta klubu statusā reģistrētas nirēju organizācijas, kas par savu komercdarbības veidu izvēlējušās niršanas uz vrakiem organizēšanu. Lai pasargātu kultūrvēsturisko vraku vietas no pastāvošās nekontrolētās un nesankcionētās gan Latvijas, gan ārvalstu nirēju darbības, nepieciešams radīt juridisku pamatu niršanas licenču izsniegšanai un nirēju darbības kontrolei Latvijas ūdeņos, paredzot sodus par noteikto normu neievērošanu. Tāpat būtu arī nepieciešams noteikt, ka visi Latvijas ūdeņos nogrimušie kuģi, kas vecāki par 50 gadiem, ir valsts īpašumā un aizsardzībā. Tas dotu iespēju aizsargāt zemūdens kultūras mantojumu arī tādos gadījumos, kad attiecīgās valsts institūcijas budžeta līdzekļi nav pietiekami, lai veiktu vraku tūlītēju apsekošanu un iekļaušanu aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Būtu nepieciešams papildināt zemūdens kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzības normatīvo regulējumu ar normu, kas aizliegtu bez speciālas atļaujas izcelt vrakos atrastos priekšmetus.

Izmantotās literatūras un normatīvo aktu saraksts

GRĀMATAS

1. Baltic Sea Identity. Common Sea-Common Culture? Poland: Centralne Muzeum Morskie w Gdansk, ISBN 83-919514-0-5, 2003, 49.–76. lpp.
2. Brown E. D. protection of the Underwater cultural Heritage. Draft Principles and Guidelines for Implementation of article 303 of the United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. Marine policy, Vol. 20, Issue 4, July 1996, pp. 325–336.
3. Carducci G. New Developments in the Law of the Sea: the UNESCO Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage. American Journal of International Law, Vol. 96, Issue 2, April 2002, pp. 419–435.

PERIODIKA

1. Cērmāne I. Dienas tēma – Kas guļ jūras dibenā? *Kurzemes vārds*. 26.05.2006.

ATSEVIŠĶI RAKSTI INTERNETĀ

1. Varmer O. Perspective from Across the Atlantic. Pieejams: <http://www.gc.noaa.gov/documents/varmer-acrossatlantic.pdf>
2. Information Kit UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001430/143085e.pdf>
3. Gentile G. Shipwreck Legislation: Legality vs. Morality. Pieejams: <http://www.karllloren.com/healthinsurance/p12.htm>

NORMATĪVIE AKTI

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas 1982. gada 10. decembra Jūras tiesību konvencija: starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 17. decembris, Nr. 183.
2. UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, 2001. Pieejams: http://portal.unesco.org/en/ev.php-RL_ID=13520&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
3. Par kultūras pieminekļu aizsardzību: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 5. marts, Nr. 10.
4. Jūras kodekss: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūnijs, Nr. 91.
5. Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju, valsts pirkuma tiesībām un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu; Ministru kabineta 2003. gada 26. augusta noteikumi Nr. 474. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 29. augusts, Nr. 118.
6. Kārtība, kādā kultūras pieminekļi iekļaujami valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā un izslēdzami no valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta; Ministru kabineta noteikumi 2003. gada 26. augusta noteikumi Nr. 473. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 29. augusts, Nr. 118.
7. Noteikumi par Latvijas ūdeņu izmantošanas kārtību un kuģošanas režīmu tajos; Ministru kabineta 2010. gada 21. decembra noteikumi Nr. 1171. *Latvijas Vēstnesis*, 2011. 6. janvāris, Nr. 3.

STARPTAUTISKO INVESTĪCIJU TIESĪBU MŪSDIENU ASPEKTI: PUBLISKĀ UN PRIVĀTĀ SEKTORA PARTNERĪBU VEIDOŠANA

Mg. iur. Imants Muižnieks

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Ievads

Jebkuras valsts spējas iekļauties globālās ekonomikas procesos nosaka tās infrastruktūras attīstība. Tādēļ šajā jomā tiek īstenoti nozīmīgi projekti transporta, telekomunikāciju, enerģētikas, ūdenssaimniecības un citu tīklu sistēmu objektu izveidē. Privātā jeb biznesa sektora finanšu un citu resursu mobilizēšana šo vērienīgo mērķu sasniegšanai ir veicinājusi infrastruktūras projektu internacionalizāciju un pārrobežu investīciju pieaugumu, it īpaši ārvalstu tiešo investīciju (*Foreign Direct Investment – FDI*) veidā, ko reglamentē starptautiskās investīciju tiesības. Jaunus aspektus šajā regulējumā ievieš partnerību jeb publisko un privāto partnerību (PPP) mehānisms.¹ Mūsdienās tas strauji attīstās, izraisot pamatotu interesi visā pasaulē gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Tā kopējā iezīme ir publiskās varas ilgtermiņa institucionāla un organizatoriska sadarbība ar biznesa aprindām uz abpusēji izdevīgiem nosacījumiem, sadalot riskus un ieguvumus. Šīs sadarbības mērķis ir sabiedriski nozīmīgu projektu īstenošana. Izvērtējot partnerību iespējas ekonomikas recesijas procesu pārvarēšanā, Eiropas Komisija PPP ir definējusi kā sadarbību starp publisko un privāto sektoru infrastruktūras modernizēšanas un stratēģisko sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas jomā.²

Atslēgvārdi: diagonālie līgumi; koncesijas; produkcijas un peļņas sadalīšanas līgumi; publiskās un privātās partnerības; starptautiskās investīciju tiesības.

¹ Kanādā – P3 vai AFP (*Alternative Financing and Procurement*); Vācijā – ÖPP (*Öffentlich-Private Partnerschaften*); Lielbritānijā – PFI (*Private Finance Initiative*).

² Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions “Mobilising private and public investment for recovery and long term structural change: developing Public Private Partnerships”, COM (2009) 615 final of 19 December 2009, p. 2. Pieejams: http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-economic-recovery-plan/ppp_en.pdf [skatīts 2010. gada 20. novembrī].

1. Līdzsvara dilemma investīciju līgumos

Starptautisko investīciju noteikumi ir izveidojušies globalizācijas procesa un starptautisko investīciju attīstības rezultātā.³ Kā norāda Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Starptautiskā tiesa, neskatoties uz pārrobežu investīciju pieaugumu XX gs. otrajā pusē, šo jomu reglamentējošās starptautiskās tiesību normas tikai 90. gados ieguva augstu specializācijas pakāpi,⁴ ko sekmējusi investīciju jeb diagonālo līgumu attīstība un līdzsvara noteikšanas nepieciešamība starp pieņemošās valsts un investora pienākumiem un tiesībām šajos līgumos.

Diagonālais līgums ir starptautisko investīciju tiesību līgums starp pieņemošo valsti un investoru, ar kuru tiek īstenota konkrēta investīcija. Praksē šādiem līgumiem ir savas īpatnības. Kā norāda Ņujorkas Universitātes profesors M. Franks, investīciju līgumos svarīgi atrast līdzsvaru starp vairāku pušu interesēm, un starptautiskās tiesības dod šāda līdzsvara risinājuma iespēju. Mūsdienu tendences šajā jomā liecina par lielāku uzsvāri uz sabiedrības politiku ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanā, kā arī darba tiesību, cilvēktiesību un vides aizsardzību, lai gan pašlaik šie noteikumi nav plaši apspriesti arbitrāžu nolēumos un to darbība nav dziļāk izprasta.⁵

Starptautisko investīciju jomā senākais diagonālo līgumu veids ir koncesija, ar kuru valsts nodod atsevišķas tiesības ārvalsts uzņēmumam tā turpmākai darbībai valsts noteiktajā jomā (piemēram, izraktnu ieguvē) savā teritorijā atbilstoši līguma nosacījumiem.⁶ Tātad koncesija attiecināma uz tādu saimniecisko darbību, kas parasti nav privātā sektora kompetencē, proti, izraktnu ieguve, nodokļu un nodevu iekasēšana, pasta pakalpojumi, dzelzceļa satiksmes organizēšana u. tml. Koncesijām ir šādas kopējās iezīmes: līgumisks raksturs, atsevišķu publiskā sektora funkciju nodošana privātajam sektoram vai citas valsts institūcijai, koncesionārs apmaiņā pret ekonomisko ieguvumu maksā koncedentam fiksētu maksu (*royalty*).⁷ XIX gs. vidū šajos līgumos dominēja daudz nacionālo korporāciju intereses un koloniālisma politiskā ietekme, un tie īpaši neierobežoja koncesionāra darbību.

Pēc Otrā pasaules kara ārzemju korporāciju realizētie apjomīgie infrastruktūras projekti radīja paradoksālu situāciju: vienlaikus ar valstu ekonomisko izaugsmi pastiprinājās nacionālā pašapziņa un pat nacionālisms, kura pamatā bija pašsaprotama vēlme saglabāt valsts ekonomikai un drošībai vitāli svarīgos objektus nacionālo valdību kontrolē, kā arī antikoloniālisma kustība, kas izraisīja ārvalstu īpašumu nacionalizācijas vilni.⁸ Ideoloģisko un dekolonizācijas aspektu iespaidā saasinājās konfrontācija starp neatkarību ieguvušajām jaunattīstības valstīm, kuru

³ Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības I. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 200. lpp.

⁴ Case concerning the Barcelona Traction, Light, and Power Company, Ltd. Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports, 1970, p. 47, para. 89. Pieejams arī: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=1a&case=50&code=bt2&p3=4> [skatīts 2010. gada 15. novembrī].

⁵ Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības I. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 93., 95., 254., 255. lpp. Cit.no Higgins R. The Taking of Property by State. Recueil des cours (1989-III) pp. 259, 309.

⁶ Garner B. A. (ed.) Black's Law Dictionary. Ninth Edition. St. Paul: West, Thomson Reuters, 2009, p. 328.

⁷ Fischer P. Historic Aspects of International Concession Agreements. Grām.: Alexandrowich C. H. (ed.) Grotian Society Papers. Studies in the History of the Law of Nations. The Hague: Martinus Nijhoff, 1972, pp. 224, 225.

⁸ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 22.

skaits aizvien pieaug, un kapitāla eksporta valstīm, radot nedrošību investīciju aizsardzības jomā un plašas diskusijas ANO Ģenerālajā asamblejā.

Rezultātā 1962. gadā tika panākts daļējs kompromiss, pieņemot Rezolūciju par valstu pastāvīgo suverenitāti pār tās dabas resursiem, kas pieļāva investīciju nacionālizāciju pret pienācīgu kompensāciju, kā arī noteica, ka investīciju līgumos noteiktās saistības jāpilda labā ticībā. Panākumu iedrošinātas, jaunattīstības valstis rīkojās vēl aktīvāk jaunās doktrīnas īstenošanā, un 1974. gadā ANO Ģenerālā asambleja pieņēma vairākas rezolūcijas, tajā skaitā Valstu ekonomisko tiesību un pienākumu hartu, aicinot uz "Jauno starptautisko ekonomisko kārtību".⁹ Pastāvīgās suverenitātes doktrīna pār dabas resursiem, kas izriet no nācijas suverenitātes koncepcijas,¹⁰ savu nozīmi nav zaudējusi, kā tas pārsteidzīgi tiek apgalvots juridiskajā literatūrā. Paplašināti tulkojot, tā tiek attiecināta ne tikai uz dabas resursiem, bet arī uz jebkura ekonomiskajām aktivitātēm. Ārvalstu investīciju jomā šī filozofija nostiprināta daudzu valstu konstitūcijās, kā arī starptautiskajās tiesībās un praksē.¹¹

Līdz ar pieņemšo valstu vēlmi palielināt kontroli *FDI* jomā, pastāvīgās suverenitātes doktrīnas pār dabas resursiem attīstību un 70. gadu naftas krīzi vecā parauga koncesijas nomainīja otrās paaudzes investīciju līgumi, kas tika veidoti atbilstoši tā dēvētajam produkcijas vai peļņas sadalīšanas (*production-sharing or profit-sharing*) kontraktuālajam izkārtojumam.¹² Šie līgumi kļuva populāri daudzās valstīs, it īpaši Irānā un Indonēzijā.¹³ Līgumā tika paredzētas daudznacionālo korporāciju tiesības saskaņā ar līgumu veikt iegulu izpēti darbus konkrētā teritorijā, atgūt investēto un saņemt peļņu apmaiņā pret daļu no saražotās produkcijas vai peļņas. No agrīnajām koncesijām tos atšķir riska nodošana ārvalsts investoram un atbildības sadalīšana, lielāka valdības ietekme, īsāks termiņš (līdz 35 gadiem), tehnoloģiju nodošana, īpašu mācību programmu ieviešana u. c., līdz ar to samazinot daudznacionālo korporāciju dominējošo lomu. Tādējādi pušu interešu līdzsvara noteikšana investīciju līgumos liecina par jaunu, mūsdienu PPP mehānismam raksturīgu elementu aizsākumiem starptautiskajās investīciju tiesībās, proti, riska nodošanu privātajam partnerim un līdzsvara noteikšanu starp partneru tiesībām un pienākumiem.

Pēc Aukstā kara beigām 90. gados ideoloģiskie aspekti zaudēja savu aktualitāti. Klasisko un atkarības teoriju investīciju jomā nomainīja pragmatiska nostāja. Valstis īstenoja ārvalstu investīciju iepļūdi sekmējošu politiku, kas bija daudzu ekonomiskās izaugsmes stratēģiju pamatā. Vienlaikus starptautiskajā līmenī valstis tiecās uzturēt suverēno kontroles ideju pār ārvalstu investīcijām, bet nacionālajā līmenī ar nodokļu politiku un citiem instrumentiem radīja daudznacionālajām korporācijām labvēlīgu vidi investīciju jomā. Šādas pretrunas starp ārpolitiku un iekšpolitiku saistītas ar jaunattīstības valstu debatēm par daudznacionālo korporāciju nozīmi pieņemšo valstu ekonomikā. Šajās debatēs dominēja viedoklis, ka pat mazas valstis var veiksmīgi izmantot ārzemju privātos resursus ekonomikas izaugsmē (uzskatāms piemērs ir Singapūra un Hongkonga). Šis viedoklis noteica

⁹ Dolzer R., Schreuer C. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press, 2008, pp. 13, 14–15.

¹⁰ Bojārs J. *Starptautiskās publiskās tiesības I*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2005, 77. lpp.

¹¹ Sornarajah M. *The International Law on Foreign Investment*. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 41.

¹² Dolzer R., Schreuer C. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 73.

¹³ Indonēzijas Valsts naftas aģentūra *Pertamina* bija pirmā, kas noslēdza šādu līgumu.

konstruktīvu attieksmi arī valsts suverenitātes jautājumā. Pragmatisms, valstu ekonomisko attiecību paplašināšanās un ar tām saistītās strukturālās izmaiņas pavēra ceļu starptautisko investīciju līgumu skaita straujam pieaugumam. Šajos līgumos prevalēja investīciju garantijas,¹⁴ ko veicināja jaunattīstības valstu konkurence investīciju jomā, kuru lielākie saņēmēji tagad ir Eiropa un Amerikas Savienotās Valstis (ASV), izmainot bijušo iedalījumu kapitālu eksportējošās un importējošās valstīs, kā arī investīciju kustību reģionālo ekonomiskās integrācijas organizāciju ietvaros. Turklāt 90. gadu vidū savu apogeju sasniedza ekonomikas liberalizācija, ko sekmēja Pasaules Bankas un Starptautiskā Valūtas fonda darbība, atverot valstu tirgus daudznacionālajām korporācijām, tagad arī no Brazīlijas, Ķīnas un Indijas.¹⁵

Sākot ar 90. gadiem, būtiski palielinājās starptautisko investīciju lietošana infrastruktūras projektu īstenošanā, izmantojot ne tikai koncesijas, bet arī kopsabiedrības ar ārvalsts investoru un koncepciju “būvē-valda-ekspluatē” (*Build-Own-Operate – BOO*) vai “būvē-ekspluatē-nodod” (*Build-Operate-Transfer – BOT*).¹⁶ Āzijas valstu valdības bija pirmās šo PPP mehānismam raksturīgo koncepciju apguvē, sasaistot tās ar ekonomikas attīstības funkciju un papildu finansējuma piesaisti, kas bieži vien saskaņā ar līgumu ir daudznacionālās korporācijas uzdevums, kurai turklāt ir pienākums infrastruktūras projekta realizācijai nodibināt atsevišķu uzņēmumu pieņemošajā valstī.¹⁷ Vienlaikus šo līgumu uzdevums bija arī ārvalsts investora politiskā riska samazināšana, kas ir būtisks investīciju piesaistes faktors,¹⁸ tādējādi sekmējot līgumslēdzēju interešu līdzsvaru. Šāda pieeja dod iespējas sadalīt atbildību un riskus starp publisko un privāto partneri un iezīmē partnerību mehānismam raksturīgu elementu turpmāko nostiprināšanos starptautisko tiesību jomā.

2. Starptautisko investīciju mūsdienu iezīmes

Mūsdienās partnerībām raksturīgu principu attīstību investīciju jomā veicinājušas secīgās ekonomiskās krīzes Krievijā, Meksikā, Āzijā un Argentīnā, kā arī 2007. gada globālā finanšu un ekonomikas krīze, kas “sašūpoja” neoliberālisma idejas. Tādēļ starptautiskajā sabiedrībā aizvien vairāk nostiprinās viedoklis, ka nav pieļaujama pārāk liela koncentrēšanās uz ārvalstu investīciju aizsardzību, lai izdabātu daudznacionālajām korporācijām,¹⁹ bet starptautiskajās tiesībās nepieciešams akcentēt korporatīvās atbildības, vides aizsardzības, ilgtspējīgas attīstības un cilvēka tiesību aizsardzības jautājumus.²⁰ Vienlaikus ir vispārēji atzīts, ka publiskajam

¹⁴ Par šādu standartu kļuva 1938. gada Hala formula (*Hull Formula*) par ātru, adekvātu un efektīvu kompensāciju, pret kuru sākotnēji tik ļoti iebilda kapitālu importējošās valstis.

¹⁵ Sornarajah M. *The International Law on Foreign Investment*. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 25, 28.

¹⁶ Dolzer R., Schreuer C. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press, 2008, pp. 1, 73.

¹⁷ Sornarajah M. *The Settlement of Foreign Investment Disputes*. Grām.: Bishop R. D., Crawford J., Reisman W. M. (ed.) *Foreign Investment Disputes*. Hague: Kluwer Law International, 2005, pp. 223, 224.

¹⁸ Rubins N., Kinsella N. S. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution. A Practitioner's Guide*. New York: Oceana Publications, Inc., 2005, p. 31.

¹⁹ Atsevišķas valstis, piemēram, Malaizija un Argentīna, uzskata, ka kapitāla pārrobežu kustība ir jāpakļauj stingrai publiskās varas kontrolei.

²⁰ Sornarajah M. *The International Law on Foreign Investment*. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 26–28.

sektoram vairs nepietiek līdzekļu, lai mūsdienu globalizētajā pasaulē patstāvīgi un neatkarīgi no citiem dalībniekiem nodrošinātu visu izaicinājumu risinājumu. Tas nozīmē, ka starptautiskajām investīcijām mūsdienās nepieciešams tāds juridiskais ietvars, kas vislabāk sekmētu investīciju lietošanu gan sabiedrības, gan arī investora interesēs, ko varētu sniegt PPP mehānisma efektīva izmantošana.

Analizējot šos jautājumus, jāņem vērā PPP mehānisma un investīciju kopējās iezīmes. Neiedziļinoties viedokļu dažādībā par jēdzienu skaidrojumu, jāuzsver, ka akadēmiskajā literatūrā pastāv samērā liela vienprātība par to, ka starptautiskās investīcijas raksturo nozīmīgi resursu ieguldījumi projektā, ilgtermiņa attiecības (līdz 30 gadiem un ilgāk) starp investoru, proti, privāto sektoru, un pieņemošo valsti jeb publisko sektoru,²¹ kā arī risku sadalīšana. Atsevišķi autori piemin arī investīciju pozitīvo ietekmi uz pieņemošās valsts ekonomiku jaunas infrastruktūras izveidošanas rezultātā.²² Šie aspekti ir raksturīgi arī PPP mūsdienu izpratnei, kas liecina par to, ka starptautisko tiesību kontekstā partnerību mehānisms uzskatāms par efektīvu investīciju piesaistīšanas veidu un starptautisko investīciju projektu organizatorisku un kontraktuālu izkārtojumu, kas varētu sekmēt atbildības, risku un ieguvumu līdzsvarotu sadalījumu starp ārvalsts privāto investoru un pieņemošo valsti, nodrošinot visas sabiedrības ieguvumus.

Turpmāko attīstību partnerības ieguva ASV, 1980. gadā noslēdzot Elektroenerģijas iepirkuma līguma, kas kļuvis par mūsdienu līgumisko PPP prototipu. Šī līguma principiālā novitāte bija atbildības un risku sadalīšana starp ražotāju un piegādātāju, kā arī jauna finansēšanas mehānisma ieviešana (*project finance*), kura pamatā ir aizdevums, kas sedz 70–95% projekta vērtības un ir nodrošināts nevis ar aizņēmēja aktīviem, bet gan ar konkrētā projekta nākotnes naudas plūsmām. Minētie apstākļi noteica arī finansētāja paaugstinātu ieinteresētību projekta veiksmīgā realizācijā un aktīvas rīcības nepieciešamību, tajā skaitā iejaukšanās tiesību (*step-in*) atzīšanu. Eiropā šos principus, kas atbilst mūsdienu “būvē-valda-ekspluatē” (*Build-Own-Operate – BOO*) PPP modelim, sāka ieviest 90. gadu sākumā līdz ar enerģētikas industrijas privatizāciju Lielbritānijā, kad tika nodalīti privātie uzņēmumi, kas veic elektroenerģijas ražošanu, no tiem privātajiem uzņēmumiem, kas nodrošina piegādi patērētājiem.²³ Pēc BOO līguma modeļa veiksmīgas īstenošanas privatizētajā enerģētikas nozarē kļuva skaidrs, ka koncepcijas potenciālu iespējams izmantot arī nozīmīgu publiskā sektora projektu realizēšanā. Jaunā koncepcija ieguva nosaukumu “būvē-ekspluatē-nodod” (*Build-Operate-Transfer – BOT*) un sākotnēji tika ieviesta Turcijā. Tās galvenā atšķirība bija saražotās elektroenerģijas realizācija publiskā sektora institūcijai un objekta īpašuma tiesību nodošana publiskajam sektoram līgumā noteiktajā termiņā (parasti par nominālo vērtību vai bez maksas).²⁴

Rezultātā pagājušā gadsimta 90. gados partnerības kļuva populāras Eiropā un citās pasaules valstīs, kad publiskajā sektorā plaši sāka lietot privātā sektora darba metodes. Daudzu valstu valdības arvien plašāk publisko funkciju nodrošinājumam sāka piesaistīt gan ārvalstu, gan vietējos privātos finanšu līdzekļus un prasmes.

²¹ Dolzer R., Schreuer C. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press, 2008, pp. 3.

²² Bishop R. D., Crawford J., Reisman W. M. (ed.) *Foreign Investment Disputes*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 9.

²³ Yescombe E. R. *Public-Private Partnerships. Principles of Policy and Finance*. London: Elsevier, 2007, pp. 6, 115.

²⁴ Ibid., pp. 7, 8.

PPP kļūva par būtisku ekonomiskās attīstības stratēģiju, kuras viena no priekšrocībām ir iespēja savienot šo instrumentu ar *FDI*. Šīs izmaiņas liecina par jaunu aspektu nostiprināšanos starptautiskajās investīciju tiesībās jautājumā par līdzsvara noteikšanu starp pieņemošās valsts un investora tiesībām un pienākumiem.

Kopsavilkums

Izmaiņas diagonālo līgumu kontraktuālajās formās veicinājušas PPP mehānismu un *FDI* sintēzi, kā arī tuvinājušas tos publiskajiem līgumiem, kas vairāk pakļauti publiski tiesiskajam regulējumam. Šo jauno aspektu iekļaušana valstu divpusējos investīciju līgumos sekmētu investoru un sabiedrības interešu līdzsvarošanu un drošu, investīcijas veicinošu tiesisko vidi.

PPP veidu un modeļu dažādības aizsākumi meklējami XX gs. 60. un 70. gados Āzijas valstīs, kuras tiecās palielināt kontroli *FDI* sfērā. 90. gados šīs valstis ieviesa jaunas līgumu koncepcijas (*BOO*, *BOT*) infrastruktūras jomā, sasaistot koncepcijas ar valsts ekonomiskās attīstības funkciju. Minētajam apgalvojumam vajadzētu kļūdēt izplatīto viedokli par atsevišķu valstu (it īpaši Lielbritānijas un ASV) valdību ekskluzīvo lomu partnerību attīstībā. Savukārt mūsdienu PPP pamatā ir koncepciju “jaunatkļāšana” XX gs. 80. gados ASV.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras un juridiskās prakses saraksts

1. Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības I. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 423 lpp. ISBN 978-9934-0-1143-6.
2. Bishop R. D., Crawford J., Reisman W. M. (ed.) *Foreign Investment Disputes*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 1653. ISBN 90-411-2311-3.
3. Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions “Mobilising private and public investment for recovery and long term structural change: developing Public Private Partnerships”, COM (2009) 615 final of 19 December 2009. Pieejams: http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-economic-recovery-plan/ppp_en.pdf [skatīts 2010. gada 20. novembrī].
4. Dolzer R., Schreuer C. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 433. ISBN 978-0-19-921175-3.
5. Fischer P. *Historic Aspects of International Concession Agreements*. Grām.: Alexandrowich C. H. (ed.) *Grotian Society Papers. Studies in the History of the Law of Nations*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1972, pp. 222–261. ISBN 90-247-1331-5.
6. Garner B. A. (ed.) *Black's Law Dictionary*. Ninth Edition. St. Paul: West, Thomson Reuters, 2009, p. 1920. ISBN 978-0-314-19949-2.

7. Rubins N., Kinsella N. S. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution. A Practitioner's Guide*. New York: Oceana Publications, Inc., 2005, p. 769. ISBN 0-379-21522-5.
8. Sornarajah M. *The International Law on Foreign Investment*. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 524. ISBN 978-0-521-74765-3.
9. Sornarajah M. *The Settlement of Foreign Investment Disputes*. Grām.: Bishop R. D., Crawford J., Reisman W. M. (ed.) *Foreign Investment Disputes*. Hague: Kluwer Law International, 2005, pp. 218–220. ISBN 90-411-2311-3.
10. Yescombe E. R. *Public-Private Partnerships. Principles of Policy and Finance*. London: Elsevier, 2007, p. 350. ISBN 978-0-7506-8054-7.
11. *Case concerning the Barcelona Traction, Light, and Power Company, Ltd. Judgment of 5 February 1970*, I. C. J. Reports, 1970.

TAKTISKĀS TIESVEDĪBAS SEKAS UN IDENTISKU PRASĪBU IZSKATĪŠANAS PRINCIPI STARPTAUTISKAJĀ CIVILPROCESĀ

Dr. iur. Inga Kačevska

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektore

Atslēgvārdi: starptautiskais civilprocess, taktiskā tiesvedība, identiskas prasības, *Lis pendens*, šķīrējtiesa, *res judicata*.

Starptautiskā arēnā juristu vidū aizvien populārāk ir izmantot taktisko tiesvedību jeb labvēlīgākas tiesas meklēšanu (*forum shopping* – angļu val.), lai atrastu piemērotāku vietu strīda izšķiršanai. Proti, gadījumos, kad starptautiskā komerc-līgumā puses nav vienojušās par jurisdikciju, strīds ekskluzīvi nepiekrīt kādas konkrētas valsts tiesai un ir izvēle starp vairākām jurisdikcijām, tad komerc-līguma puse var iesniegt prasību tajā valstī, kur ir visizdevīgāk strīdu izšķirt gan procesuālo, gan materiāltiesisko tiesību dēļ. Piemēram, *Eiropas Padomes regulas Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerc-lietās* (turpmāk: *Briseles I regula*)¹ 2. pants paredz klasisko *actor sequitur forum rei* principu, saskaņā ar kuru atbildētājs vienmēr var tikt iesūdzēts savas atrašanās vietas valsts tiesā. Bet papildus 2. pantam *Briseles I regula* 5. pants paredz speciālo jurisdikciju lietās, kas attiecas uz starptautisku preču pirkuma un pakalpojumu līgumiem – puse var iesūdzēt otru pusi attiecīgi tajā dalībvalstī, kurā saskaņā ar līgumu preces piegādāja vai vajadzēja piegādāt vai pakalpojumu sniedza vai tas būtu bijis jāsniedz. Tādējādi šādos gadījumos prasītājs, izvērtējot konkrētās tiesas valsts plusus un minusus, var izdarīt izvēli starp vismaz divām jurisdikcijām – valsti, kur atrodas atbildētājs, vai trešo valsti, kur bija jāpiegādā preces. Šādu taktiku puse izmanto, ja tieši izvēlētajā tiesā lietu varētu izskatīt ātrāk un taisnīgāk; tajā elastīgāk piemēros normas strīdam pēc būtības vai piedzīs neierobežotu advokātu honorāru. Šāda parādība nav nosodāma, jo puse izmanto starptautiskajā civilprocesā dotās iespējas.²

Ja arī otra puse – atbildētājs – ir apveltīts ar stratēģisko domāšanu, tad ir iespējami gadījumi, kad puses vienlaikus iesniedz prasību gan dažādās tiesās, gan šķīrējtiesā vai arī šādas paralēlas prasības tiek iesniegtas divās dažādās šķīrējtiesās, radot situāciju, kad identiskas prasības ir vairākos forumos vienlaikus. Šī raksta mērķis ir

¹ Regulation (EC) No. 44/2001 of 22.12.2000. on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters replacing the Brussels Convention of 1968, *JO C 27*.

² “Taču gadījumos, kad prāvas dalībniekus viņu attiecīgo interešu aizsardzībā nepamatoti nostāda nevienlīdzīgā stāvoklī, šī prakse kļūst peļama un tās izskaušana – par leģitīmu tiesību aktu mērķi. Kopienų likumdevējs to par tādu uzskata maksātnespējas un citu tamlīdzīgu procedūru gadījumā.” ECJ case No. C-1/04: *Ģenerāladvokāta Damaso Ruīsa Harabo Kolomera Secinājumi* [2005] in E.C.R. I-701, § 70 et seq.

analizēt gan identisku prasību definīciju, gan tiesas un šķīrējtiesas kompetenci, ja kāda no šīm strīdu izšķiršanas institūcijām saņem identisku prasību.

Identisku prasību vai tā saucamo “izskatīšanā esošo lietu” (*lis pendens* – latīņu val.) definīcija un piemērojamais tests ir atrodams *Briseles I Regulas* 27. pantā šādā redakcijā:

Ja prasības par vienu un to pašu pamatu un priekšmetu starp tām pašām pusēm ceļ dažādu līgumslēdzēju valstu tiesās, visas pārējās tiesas, izņemot tiesu, kurā pirmajā iesniegta lieta, pēc pašu iniciatīvas aptur lietas izskatīšanu, līdz tiek noskaidrota jurisdikcija tai tiesai, kurā pirmajā lieta iesniegta. Ja tiek konstatēta pirmās iesaistītās tiesas jurisdikcija, otrajai iesaistītajai tiesai jāatsakās no jurisdikcijas par labu pirmajai.

Tātad, pirmkārt, tiek noteikts, ka identiskas prasības ir tādas, kuras ir starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un pamatu.³ Otrkārt, regula skaidri atrisina jautājumu, kā rīkoties Eiropas Savienības dalībvalsts tiesai, ja tā saņēmusi identisku prasību. Proti, tiesām ir jāpiemēro vienkāršs tests par hronoloģisko prioritāti, saskaņā ar kuru pirmajai tiesai, kurā iesniegts prasības pieteikums, ir tiesības lemt par savu jurisdikciju, kamēr otrajai tiesai ir pienākums vai tiesības nepieņemt lēmumu, kamēr pirmā tiesa to izdara. Lai gan regula nerisina jautājumu, kā rīkoties, ja identiska prasība ir iesniegta trešajā valstī, tomēr attiecībā uz trešajām valstīm Eiropas Savienības valstis parasti atbilstoši savai iekšējai publiskai kārtībai neatteiksies no jurisdikcijas, pasargājot savus valsts piederīgos.⁴

Regulas tvērumā nav iekļauti tādi gadījumi, kad identiskas prasības tiek iesniegtas gan tiesā un šķīrējtiesā, gan vairākās šķīrējtiesās. Rodas jautājums, vai *lis pendens* doktrīna ir piemērojama arī šādos gadījumos, ņemot vērā, ka starptautiskajai šķīrējtiesai ir pavisam cits raksturs nekā valsts tiesām un ka šķīrējtiesas jurisdikciju iegūst līgumisku attiecību rezultātā.

³ Jēdziens pamats ietver faktu un juridisko normu kopumu, kas izvirzīts kā prasības pamatojums. ECJ case No C-406/92: *The Tatry* [1994] in E.C.R. I-5439, § 39. Pat tad, ja divu tiesvedību pamatā esošie fakti ir identiski, var atšķirties juridiskās normas, kas ir pamatā katrai prasībai, piemēram, prasība par zaudējuma atlīdzību ir balstīta uz ārpuslīgumisko atbildību, turpretim prasība par atbildības ierobežojuma fonda izveidošanu ir balstīta uz konvenciju. ECJ case No C-39/02: *Maers Olie&Gas A/s and Firma M.de Haan ne W. De Boer* [2004] in E.C.R. I-9657, § 38. Tās pašas puses tiek tulkotas autonomi no nacionālā regulējuma, bet tām ir jābūt identiskām. Ja ir prasība, kurās tikai dažas, ne visas, ir identiskas, tad Eiropas tiesa ir noteikusi, ka 27. pants tiks piemērots starp tām, kas ir identiskas. ECJ case No C-406/92: *The Tatry* [1994] in E.C.R. I-5439, § 29. Priekšmets: Eiropas Kopienas tiesa uz jautājumu, vai lieta, kas saistīta ar to pašu līgumu, kurā viena puse lūdz atzīt to par spēkā neesošu vienā dalībvalstī, bet otra puse griežas citas dalībvalsts tiesā par tā izpildi, atbilst *lis pendens* tvēruma koncepcijai saskaņā ar 1968. gada Briseles konvenciju par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās (*turpmāk: Briseles konvencija*), atbildēja, ka jautājums, vai līgums ir saistošs ir pamatā abām prasībām, līdz ar to var uzskatīt, ka ir identiskas prasības, jo ir līdzīgi priekšmeti. ECJ case No 144/86: *Gubisch Maschinenfabrik KG v. Giulio Palumbo* [1987] in E.C.R. 4861, § 16–17.

⁴ Ireland Supreme Court case No. 136/08: *Goshawk Dedicated Limited et al v. Life Receivable Ireland Limited* [2009] in www.courts.ie/judgments.nsf (skatīts 2009. gada 5. februārī); ECJ case No. C-281/02: *Andrew Owusu v. N.B.Jackson et al* [2005] in E.C.R. I-01383: Eiropas Kopienas tiesa noteica, ka *Briseles konvencijā* noteiktais tiesiskās noteiktības princips, personas tiesiskās aizsardzības princips Kopienā būtu pretrunā ar *forum non convenience* pieļaušanu. *Briseles konvencija* iestājas pret to, ka līgumslēdzējas valsts tiesa atsakās īstenot kompetenci, ko tai piešķir konvencijas 2. pants, tā iemesla dēļ, ka trešās valsts tiesa ir piemērotāka lietas izskatīšanai, pat, ja nerodas jautājums par citas līgumslēdzējas valsts tiesas jurisdikciju vai ja šai prāvai nav nekāda saistība ar citu līgumslēdzēju valsti.

Kā minēts, regulas pamatā ir vienkāršs tests par laika ziņā pirmo prasību, tomēr starptautiskajās arbitrāžas tiesībās šāds tests nav pieņemams, jo vairumā tiesību sistēmu tiek atzīts, ka spēkā esošs šķīrējtiesas līgums nepieļauj valsts tiesu jurisdikciju.⁵ Tādējādi, ja identiskas prasības ir iesniegtas gan tiesā, gan šķīrējtiesā, būs jāpiemēro cits princips. Proti, šķīrējtiesas līguma neatkarības dēļ šķīrējtiesas tribunāls var lemt par savu jurisdikciju (*Kompetenz-Kompetenz* princips⁶) un šķīrējtiesa ir pirmā instance, kas skata jautājumu par tās jurisdikciju, tādējādi tiek ierobežota vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetence, proti, tās nevar lemt par šķīrējtiesas kompetenci izskatīt strīdu, pirms to ir lēmusi pati šķīrējtiesa. Šis princips piemērojams gan starptautiskā, gan nacionālā procesā. Šķīrējtiesa, konstatējusi jurisdikciju, var izskatīt strīdu un taisīt spriedumu pat tad, ja otra puse ir iesniegusi prasību tiesā par šķīrējtiesas līguma spēkā neesamību.

To nosaka arī 1958. gada *Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par ārvalsts šķīrējtiesas nolēmumu atzīšanu un izpildi* (turpmāk: *Ņujorkas konvencija*)⁷ II (3) pants:

Līgumslēdzējas valsts tiesai, ja tai iesniedz prasību jautājumā, par kuru puses noslēgušas šķīrējtiesas līgumu, pēc vienas puses lūguma jānosūta puses šķīrējtiesā, ja neatzīs, ka minētais nolīgums ir nederīgs, zaudējis spēku vai to nevar izpildīt.

Konvencija tieši nedod atbildi uz jautājumu, vai nacionālai tiesai ir jāaptur tiesvedība, kamēr šķīrējtiesas sastāvs nolemj par savu jurisdikciju, tomēr pēdējā laikā šāda tendence ir manāma. Francijā, kā jau proarbitrāžas valstī, nacionālajās tiesībās ir visdetalizētāk noteikts rīcības modelis:

Kur strīds, kas piekritīgs šķīrējtiesas sastāvam saskaņā ar šķīrējtiesas līgumu, ir iesniegts valsts tiesā, tiesai ir jāatsakās no jurisdikcijas [...].⁸

Saskaņā ar judikatūru šis pants tiek ļoti strikti interpretēts. Parīzes Apelācijas tiesa⁹ ir norādījusi, ka spēkā esamības princips starptautiskā šķīrējtiesas līgumā un princips, ka šķīrējtiesnesim ir tiesības lemt par savu jurisdikciju, ir būtiski franču starptautiskās arbitrāžas tiesību noteikumi. Pirmais princips nodibina šķīrējtiesas līguma spēku neatkarīgi no jebkādas atsaucē uz nacionālo likumu, tādējādi tas šķirams no *Ņujorkas konvencijas* II un V panta, kuros klauzulai norādīta formāla un būtiska prasība – jāpiemēro nacionālais likums, lai noteiktu tās spēkā esamību, bet tajā pašā laikā atbrīvotu puses no pierādīšanas nastas. Savukārt otrais princips rada šķīrējtiesas efektivitāti, no vienas puses, atļaujot šķīrējtiesnesim lemt par iebildi pret strīda pakļautību, bet, no otras puses, dodot iespēju arbitram būt pirmajam, kas izlemj, vai šķīrējtiesas līgums ir spēkā vai nav. Šo principu kombinācija aizliedz

⁵ Piemēram, *UNCITRAL* Starptautiskās komerciālās arbitrāžas parauglikuma 8. panta 1. daļa nosaka, ka "tiesa, kas saņēmusi prasību par šķīrējtiesas līguma priekšmetu, [...] nosūta puses uz šķīrējtiesu, ja vien nekonstatē, ka šķīrējtiesas līgums nav spēkā, ir nederīgs vai neizpildāms."

⁶ Piekritības kompetence – vācu val., viens no svarīgākajiem arbitrāžas tiesību principiem.

⁷ United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. 330 UNTS 38, 1968. 2011. gada 13. februārī 144 dalībvalstis saskaņā ar United Nations Treaty Collection: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-1&chapter=22&lang=en (skatīts 2011. gada 13. februārī).

⁸ The French Code of Civil Procedure, Article 1448 (ar grozījumiem, kas stājas spēkā 2011. gada 13. janvārī.)

⁹ Paris Court of Appeal case: *American Bureau of Shipping v. Copropriete Maritime Jules Verne* [2002] in *Revue de l'arbitrage* No. 4, 2003, n. 1286.

Francijas tiesnesim veikt detalizētu šķīrējtiesas līguma pārbaudi. Vienīgais iemesls, lai Francijas tiesnesis varētu pārbaudīt šķīrējtiesas līgumu, ir tad, ja kāda no pusēm ir lūgusi noteikt, vai līgums ir spēkā. Tādējādi Francijā ir pilnībā noteikts, ka prioritāte lemt par jurisdikciju ir tieši šķīrējtiesnesim. Līdzīgi tiek atzīts arī tieslietās Kanādā, Anglijā un Indijā.¹⁰

Savukārt *Šveices Starptautisko privāttiesību kodeksā* ir noteikts, ja puses ir noslēgušas šķīrējtiesas līgumu par šķīrējtiesā izskatāmu strīdu, Šveices tiesa, kurā ir saņemta prasība, izbeidz tiesvedību, izņemot, ja a) atbildētājs piedalās procesā, neiebilstot pret pakļautību tiesai, b) tiesa konstatē, ka šķīrējtiesas līgums ir spēkā neesošs, neizpildāms vai nederīgs [...].¹¹ Pirmajā gadījumā ir nostiprināts viens no starptautiskās arbitražas tiesību principiem – puse netieši var atkāpties no šķīrējtiesas līguma, ja strīdnieki ir iesaistījušies tiesvedības procesā vispārējās jurisdikcijas tiesā (attiecīgi iesniedzot prasības pieteikumu un atbildot ar pretpasību), neievērojot šķīrējtiesas klauzulu. Savukārt otrais gadījums ir identisks tam, ko nosaka *Ņujorkas konvencija*.

Šis Kodekss arī nosaka, ka šķīrējtiesas sastāvam jālemj par savu jurisdikciju, neskatoties uz to, ka paralēla prasība ir iesniegta tiesā vai citā šķīrējtiesā, ja vien nav pietiekami nopietns iemesls tiesvedību apturēt (186. pants 1b).¹² Šis pants tika pieņemts 2007. gadā kā atbilde uz Šveices Augstākās tiesas lēmumu *Fomento* lietā.¹³ Tomēr vienlaikus Šveices praktiķi viedoklis ir, ka, neskatoties uz vispārējo principu, kad šķīrējtiesas sastāvam ir jānosaka strīda pakļautība, ir atsevišķi gadījumi, kuros tiesa var lemt par jurisdikciju vēl pirms šķīrējtiesas sastāva, piemēram, ja ir apstrīdēta šķīrējtiesas līguma spēkā esamība.¹⁴

¹⁰ Gaillard E. *Negative Effect of Competence – competence: The Rule of Priority in Favour of the Arbitrators* in Gaillard E., Pietro D. (Ed.) *Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards*. Cameron May, 2008, p. 266–267.

¹¹ Swiss Private International Law Code, Article 7 (b) <http://www.umbricht.ch/pdf/SwissPIL.pdf> (skatīts 2009. gada 9. februārī).

¹² Swiss Private International Law Code. Part: International Arbitration with amendments of 2007 https://www.sccam.org/sa/download/IPRG_english.pdf (skatīts 2009. gada 9. februārī).

¹³ Cour civile case No. BGE 127 UUU 279: *Fomento de Construcciones y Contratas S.A. contre Colon Container Terminal S.A* in <http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/JumpCGI?id=BGE-127-III-279&lang=fr&zoom=OUT> (skatīts 2009. gada 9. februārī). Šajā lietā starp Panamas un Spānijas sabiedrībām tika noslēgts līgums par inženierdarbiem, kurā *inter alia* bija paredzēts strīdus izšķirt saskaņā ar ICC šķīrējtiesas reglamentu. 1998. gadā 12. martā Spānijas sabiedrība iesniedza prasību pret Panamas sabiedrību Panamas tiesā, savukārt 1998. gada 30. septembrī atbildētājs Panamas tiesas lietā iesniedza prasību šķīrējtiesā un Šveice tika noteikta kā procesa vieta. Tiesa norādīja, ka atbildētājs prasību šķīrējtiesā nav iesniedzis noteiktā laika posmā. Abos procesos atbildētāji iebilda pret jurisdikciju, proti, tiesā tika norādīts, ka šķīrējtiesā prasība nav tikusi celta noteiktā laikā, bet šķīrējtiesā – ka pastāv šķīrējtiesas līgums, kam ir prioritārs raksturs. Tomēr Panamas apelācijas tiesa atzina, ka prasība šķīrējtiesā tika iesniegta laikā, un 2000. gada 30. novembrī šķīrējtiesa pieņēma lēmumu, atzīdama, ka strīds ir tai pakļauts. Savukārt 2001. gada 22. janvārī Panamas Augstākā tiesa konstatēja, ka tomēr šķīrējtiesas līgums tika izpildīts par velti, un strīds ir piekritīgs Panamas tiesām. *Fomento* kā atbildētājs šķīrējtiesas procesā savukārt apstrīdēja šķīrējtiesas spriedumu Šveices tiesā, norādot, ka šķīrējtiesas sastāvs ir pārkāpis *lis pendens* doktrīnu un tam nav bijusi jurisdikcija izšķirt strīdu. Šveices tiesa norādīja, ka šķīrējtiesnešiem bija jānogaida, līdz Panamas tiesa pieņem galīgo lēmumu par jurisdikciju, atsaucoties uz *Starptautiskā privāttiesību likuma* 9. pantu, kas noteica, ka Šveices tiesnesim ir jāaptur tiesvedība lietā, ja pirmā tiesvedība ir ierosināta ārvalstīs vai ārvalsts tiesa saprātīgā laikā pieņems lēmumu, kas var tikt atzīts Šveicē. Tiesa norādīja, ka arī šajā gadījumā *lis pendens* doktrīna ir daļa no publiskās kārtības.

¹⁴ Berti et al. *International arbitration in Switzerland: An Introduction and Commentary on Articles 176-194 of the Swiss Private International Law Statute*. Kluwer Law International, 2000, p. 462.

Tātad prioritāte lemt par jurisdikciju un šķīrējtiesas līguma spēkā esamību ir šķīrējtiesas sastāvam un šajā gadījumā netiek piemērots *lis pendens* starp šķīrējtiesu un tiesu. To savā rekomendācijā ir iestrādājusi arī Starptautiskā Juristu asociācija,¹⁵ papildus norādot: lai novērstu konfliktējošus nolēmumus, dārgus dublējošus procesus un aizsargātu puses no uzspiestiem procesiem, šķīrējtiesas sastāvam pēc puses lūguma ir jāpieņem lēmums par tiesvedības izbeigšanu vai apturēšanu, ievērojot šādus noteikumus: ja paralēlais process ir ierosināts šķīrējtiesas procesa vietas tiesā, šķīrējtiesnešiem ir jārikojas saskaņā ar *lex fori*, it īpaši atceroties, ka spriedums var tikt apstrīdēts, bet, ja process ir ierosināts citas valsts tiesā, jānosaka pakļautība, ja vien prasītājs nav atteicies no savām tiesībām saskaņā ar šķīrējtiesas līgumu vai citiem apstākļiem. Tātad šķīrējtiesai ir priekšroka izskatīt strīdu saskaņā ar spēkā esošu šķīrējtiesas līgumu, kas, pirmkārt, atvieglo arī tiesu darbu un ekonomē valsts līdzekļus, kā arī veicina strīdu atrisināšanu saskaņā ar pušu nodomu (savu noteikto procesu), un, otrkārt, tiesa var izskatīt strīdu tikai tad, ja puses tieši vai netieši ir vienojušās par atkāpšanos no šķīrējtiesas līguma.

Savukārt Latvijas *Civilprocesa likums* noteic, ka tiesa izbeidz tiesvedību lietā, ja puses likumā noteiktajā kārtībā vienojušās par strīda nodošanu izskatīšanai šķīrējtiesā (223. pants). Jebkurā gadījumā – vienalga, vai lieta jau ir ierosināta šķīrējtiesā vai nav, tiesai ir jāatsaka sava jurisdikcija par labu šķīrējtiesai, ja tiesa konstatē, ka starp pusēm ir noslēgts šķīrējtiesas līgums. Arī šķīrējtiesai ir jāizbeidz process, ja tiek atzīts, ka strīds nav pakļauts šķīrējtiesai (532. pants). Tātad tiesai vai šķīrējtiesai ir jāizvērtē, vai puses rīkojas *bona fide* un vai forumam ir jurisdikcija. Bet Latvijas *Civilprocesa likums* neparedz tādu atrunu, ka tiesa var pieņemt jurisdikciju, ja šķīrējtiesas līgums ir spēkā neesošs, neizpildāms vai nederīgs. Tādējādi arvien aktuālāks kļūst jautājums, kā tiesai rīkoties, ja tai ir iesniegta prasība, pamatojoties uz to, ka līgumā ir neskaidra šķīrējtiesas klauzula, tāpēc tā būtu uzskatāma par spēkā neesošu, neizpildāmu vai nederīgu.

Tā, piemēram, itin bieži Latvijas vispārējās jurisdikcijas tiesās tiek saņemti pieņemumi ar lūgumu atzīt šķīrējtiesas klauzulu par spēkā neesošu, jo tajā nav noteikta konkrēta šķīrējtiesas institūcija, bet gan ir atruna – “strīdi risināmi šķīrējtiesā pēc prasītāja izvēles”. Sākotnēji Latvijas tiesas atteicās no strīda pakļautības par labu šķīrējtiesai, norādot, ka likuma normas izpratnē neiespējamība ir vērtējama, vai līgumā noteiktā darbība objektīvi ir neiespējama, savukārt pušu noslēgtajā līgumā darbība ir noteikta, un šāda līgumā noteiktā darbība ir iespējama.¹⁶ Tomēr tiesu prakse strauji mainījās, un tiesas šobrīd atzīst, ka atbilstoši *Civillikuma* 1543. pantam šķīrējtiesas līgums, kurā nav norādīta šķīrējtiesa, kam strīds jāizskatā, nav spēkā kā neizpildāms.¹⁷ Šāda pieeja varētu tikt kritizēta, jo tiek pārkāpts *Kompetenz-Kompetenz* princips, un saskaņā ar arbitražas tiesībām, pat ja puses ir sastādījušas neskaidru klauzulu, interpretējot to, ir jāmēģina respektēt pušu vēlmi

¹⁵ International Law Association Recommendations on *lis pendens* and *res judicata* and arbitration, 4–8 June, 2006 www.ila-hq.org/download.cfm/docid/6B3CC412-3CCE-47FD-8E85F3E4F6252D08 (skatīts 2011. gada 6. februārī) 1. pants nosaka ka šķīrējtiesas sastāvam, kas uzskata sevi par *prima facie* kompetentu saskaņā ar attiecīgo šķīrējtiesas līgumu, atbilstoši *Kompetenz-Kompetenz* principam, jāizskata lieta un jānosaka jurisdikcija, neskatoties uz citiem procesiem, kas ir ierosināti nacionālās tiesās vai citos tribunālos, kurās puses un viens vai vairāki jautājumi ir tie paši vai līdzīgi. Nosakot savu jurisdikciju, šķīrējtiesa taīsa spriedumu, kas savukārt var tikt apstrīdēts.

¹⁶ LR Augstākās tiesas Senāta lieta Nr. SPC-78 [2004], Lursoft datu bāze.

¹⁷ Rīgas apgabaltiesas lēmums lietā Nr. CA-3655/2, 2006 (nepublicēts).

strīdu šķirt šķīrētiesā.¹⁸ Turklāt efektīvi interpretējot šķīrētiesas klauzulu, kurā nav minēta konkrēta šķīrētiesas institūcija, varētu konstatēt, ka puses ir vienojušās par *ad hoc* šķīrētiesu. Tomēr nevar noliegt, ka jāņem vērā tā situācija, kas ir Latvijā, proti, ka nacionālus *ad hoc* šķīrētiesas spriedumus piespiedu kārtā nevarēs izpildīt un ka strīdus gadījumā puses nez vai varēs panākt konsensusu, kurā no 199 šķīrētiesām¹⁹ strīdu izskatīt. Tas ir izskaidrojums, kāpēc Latvijas tiesas pārņem iniciatīvu un atkāpjas no *Kompetenz-Kompetenz* principa.

Savukārt starptautisku lietu gadījumos ir iespējams risinājums, kā interpretēt neskaidru šķīrētiesas klauzulu, ja puses nespēj panākt vienošanos. Tad ir ieteicams izmantot *Eiropas Konvencija par Starptautisko Komeršķķīrētiesu* (turpmāk: *Ženēvas konvencija*)²⁰ mehānismu, jo no starptautiskajiem instrumentiem konvencija ir vienīgā, kas piedāvā risināt pušu domstarpībām, kas radušās, ja puses nav vienojušās par šķīrētiesas veidu un ir neprecīzi minēts šķīrētiesas institūcijas nosaukums. Proti, prasītājs, lai atrisinātu šos jautājumus, ir tiesīgs vērsties pie iecēlājinstitūcijas (Latvijā – Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras prezidents), kas, piemēram, ja nav noteikts šķīrētiesas veids, nosaka pusēm vērsties patstāvīgajā šķīrētiesā vai pieprasa iecelt pusēm šķīrētiesnešus *ad hoc* šķīrētiesai (IV (6) pants), tādējādi atstājot spēkā vienošanos par šķīrētiesu un neitrāli interpretējot pušu gribu.

Tomēr ir iespējams, ka identisku prasību gadījumā, kas iesniegtas gan tiesā, gan šķīrētiesā, gan šķīrētiesa, gan tiesa identisko prasību rezultātā rada nesavienojamus spriedumus. Šādā gadījumā abām institūcijām ir jārikojas labā ticībā un tiesas nolēmumā būtu jānorāda, ka šķīrētiesai nav bijusi jurisdikcija, un šķīrētiesas procesa vietas tiesas jebkāds nolēmums pēc būtības vai lēmums par ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu un izpildi ir saistošs šķīrētiesai. Tādēļ arī lielākajā daļā starptautisko instrumentu ir paredzēts, ka lūgums atzīt strīda pakļautību šķīrētiesai ir jāsniedz, iesniedzot prasību vai atsauksmi uz prasību, bet prasība tiesai – pirms strīda izšķiršanas pēc būtības (*Ženēvas konvencijas* 5.–6. pants). Tomēr, no otras puses, ja šķīrētiesa uzskata, ka tai ir jurisdikcija, tad arī tiesai šāds spriedums ir saistošs, ņemot vērā, ka šķīrētiesas līgums izslēdz tiesu jurisdikciju. Turklāt gan Latvijas tiesībās,²¹ gan arī citur pasaulē²² tiek atzīts, ka šķīrētiesas spriedumam ir vienāds spēks ar tiesas spriedumu. Saskaņā ar *Nujorkas konvencijas* III pantu²³ ārvalsts šķīrētiesas spriedums ir pielīdzināms nacionālam šķīrētiesas spriedumam, tātad arī nacionālam spriedumam.

¹⁸ *Favour contractus* (atstāt spēkā līgumu – latīņu val.), arī *effet utile* (praktiskā efektivitāte – franču val.) – efektivitātes principa pamatā ir noteikums, ja klauzula var tikt interpretēta divos dažādos veidos, jādod priekšroka tai interpretācijai, kas nosaka, ka klauzula ir spēkā, nevis tai, kas nosaka, ka tā nav spēkā. Pamatojoties uz šo, tiesas pēc iespējas cenšas “legalizēt” jeb atstāt spēkā arī tās šķīrētiesas klauzulas, kas nav pilnīgi skaidras, un šādos gadījumos svarīgi ir izvērtēt pušu nodomu.

¹⁹ Saskaņā ar Uzņēma reģistra datiem šobrīd Latvijā ir reģistrētas 199 šķīrētiesas <http://www.ur.gov.lv/skirejtiesas.html> (skatīts 2011. gada 11. martā).

²⁰ European Convention on International Commercial Arbitration. 484 U.N.T.S. 364, 1961. 2011. gada 13. februārī 31 dalībvalsts dalībvalstis saskaņā ar United Nations Treaty Collection: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-2&chapter=22&lang=en (skatīts 2011. gada 13. februārī).

²¹ “Šķīrētiesas sprieduma juridiskās sekas ir pilnīgi vienādas ar valsts tiesas sprieduma sekām.” Bukovskis V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: autora izdevums, 1933, 575. lpp.

²² “Spēkā esošam un galīgam šķīrētiesas spriedumam ir tāds pats spēks saskaņā ar *res judicata* noteikumu kā tiesas spriedumam.” U.S. Restatement (Second) of Judgments § 84 (1) 1982.

²³ Atzīstot un izpildot šķīrētiesas nolēmumus, kam piemēro šo Konvenciju, nav jāpiemēro ievērojami smagāki noteikumi vai augstāka maksa vai nodevas nekā tās, kas ir iekšējo šķīrētiesas nolēmumu atzīšanai un izpildīšanai.

Vēl viens modelis, kas var rasties taktiskās tiesvedības rezultātā, ir, kad viena puse iesniedz prasību vienā šķīrējtiesā, bet otra puse – citā, piemēram, kad puses līgumā ir vienojušās par vairākām šķīrējtiesām, par neskaidru klauzulu (piemēram, “strīdu izskata šķīrējtiesā pēc prasītāja izvēles”) vai arī pusēm, vai arī atsauce uz šķīrējtiesas institūciju ir neprecīza un var tikt sajaukta ar līdzīga nosaukuma šķīrējtiesas institūciju, kā tas ir iespējams Latvijā, manipulējot ar nesakārtotību šķīrējtiesu regulējumā.²⁴ Šādos gadījumos nedarbosies arī *lis pendens* tests, kas noteikts *Briseles I regulā*. Ir vispārēji atzīts, ka vienā lietā nevar būt divi atzīstami un izpildāmi spriedumi, līdz ar to likumīgs spēks ir tam, kas ir *res judicata* (*jau iztiesāts* – latīņu val), t. i., kas ir ticis pieņemts laika ziņā pirmais. Šis princips teorētiski pasargā puses no paralēlajiem procesiem un ar to saistītajām augstajām izmaksām, bet tomēr praksē tas rada tā saucamās tiesāšanās vai pat sprieduma taisīšanas “ātrumsacīkstes.” Pusēm, saņemot divus identiskus spriedumus, pastāv vairāki varianti – abos var būt apmierinātas vienas vai otras puses prasība, ar vienu apmierināta vienas, ar otru – otras puses prasība, vai arī abas noraidītas. Ja kāda no pusēm vēlas izpildīt spriedumu par sliktu otram pusei, tai jāgriežas tiesā, un teorētiski tiesa tiks informēta par paralēlajiem procesiem. Tieši tādēļ ir svarīgs šķīrējtiesas sprieduma apstrīdēšanas process (kas gan nav ieviests Latvijā), jo tikai šajā procesā var tikt atcelts šķīrējtiesas spriedums un tā *res judicata* spēks. Protams, šķīrējtiesas sprieduma taisīšanas procesuālie aspekti tiek vērtēti arī atzīšanas un izpildes procesā, bet tas neietekmē šī sprieduma spēku. Spriedums var tikt atcelts tikai apstrīdēšanas procesā, kas nav pieejams Latvijā.

Nujorkas konvencija nedod tiešu atbildi uz jautājumu, vai tiesai jārikojas īpaši, ja ir saņemts pieteikums par atzīšanu un izpildi lietās ar nesavienojamiem šķīrējtiesas spriedumiem, jo *res judicata* parasti netiek uzskatīts par sabiedriskās kārtības principa sastāvdaļu. Savā ziņā šāda veida tests, nosakot laika ziņā pirmo spriedumu, ne vienmēr būs objektīvs un taisnīgs, un tiesa var izvērtēt abus spriedumus kopsakarā ar pušu nodomu, tomēr, pastāvot identiskām prasībām, nez vai pušu nodoms ir tik skaidrs un vienots. Līdz ar to acīmredzami pagaidām nav cita mehānisma, kā atrisināt šādus konfliktējošus spriedumus. Tiesnešiem ir jāizvērtē *res judicata* spēks saskaņā ar piemērojamo likumu, un, tā kā šis jautājums parasti ir procesuāls, ir ne tikai jāvērtē tās valsts procesuālais likums, kurā tiek taisīts šķīrējtiesas spriedums, bet arī citi iespējamie procesuālie likumi, piemēram, tās valsts, kurā tas varētu tikt izpildīts vai kur līgums ir sagatavots. Tomēr šķīrējtiesnešiem šajā ziņā nav tāda rīcības brīvība kā tiesnešiem, jo tikai Francijā *Civilprocesa likuma* 1476. pantā šis jautājums skaidri formulēts, nosakot, ka “šķīrējtiesas spriedums ar brīdi, kad tas tiek taisīts, ir ar *res judicata* spēku attiecībā uz strīdu, kas tika izspriests.”

Secinājums – starptautiskajā civilprocesā var plaši izmantot taktiskās tiesvedības dotās iespējas meklēt labvēlīgāko jurisdikciju konkrēta strīda izšķiršanai, tomēr ir skaidri noteikumi gadījumos, ja abas puses izmanto šādu paņēmieni un iesniedz identiskas prasības vairākās tiesās, tiesā un šķīrējtiesā vai vairākās šķīrējtiesās.

²⁴ Sk. Udris Z., Kacevska I. Observations of the Judgment by the Riga Regional Court rendered on 19 August 2004 in case CA-4208/20, 2004 (Forscan Timber Export AB v. Interwood). *Stockholm International Arbitration Review*, 2006:2.

PUBLISKĀS KĀRTĪBAS (*ORDRE PUBLIC*) JĒDZIENS STARPTAUTISKAJĀ CIVILPROCESĀ: KLASISKĀ IZPRATNE

Mg. iur. summa cum laude Baiba Rudevska

Atslēgvārdi: publiskās kārtības (*ordre public*) jēdziens, procesuālā publiskā kārtība (*ordre public*), materiālā publiskā kārtība (*ordre public*), publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmums, starptautiskās privāttiesības, starptautiskais civilprocess, ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšanas un izpildes atteikums.

Ievads un terminoloģija

Publiskās kārtības jeb *ordre public* jēdziens sastopams gan Civillikuma¹ 24. pantā², gan Civilprocesa likuma³ 637. panta otrās daļas 6. punktā⁴, gan Eiropas Savienības civillietu un komercietu regulās⁵. Tomēr ko īsti saprast ar *ordre public* jēdzienu un kā tas tiek piemērots starptautiskajā civilprocesā? Raksta autore uzdevums šajā salīdzinoši īsajā rakstā ir sniegt vispārēju ieskatu šī jēdziena saturā.

Pirms sākt jēdziena *ordre public* analīzi, nedaudz jāpievērš uzmanība dažiem terminoloģiskiem precizējumiem. **Latvijā** par *ordre public* jēdzienu starptautiskajās privāttiesībās (turpmāk – SPT) un starptautiskajā civilprocesā runāts nav gandrīz nemaz⁶, lai gan CL Ievada 24. pantā un CPL 637. panta otrās daļas 6. punktā tas ir ietverts. Minētajos normatīvajos tiesību aktos tiek lietoti vārdi “sabiedriskā iekārta”, “labi tikumi”, bet ne SPT un starptautiskajā civilprocesā pārstāvētais un starptautiski atzītais termins “publiskā kārtība” (*ordre public* – franču val.; *public policy* – angļu val.; *öffentliche Ordnung* – vācu val.; *публичный порядок* – krievu val.).

¹ Civillikums: LR likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1.

² Saskaņā ar Civillikuma 24. pantu “Ārvalsts likums nav piemērojams Latvijā, ja tas runā pretim Latvijas sabiedriskai iekārtai vai labiem tikumiem, vai Latvijas likuma pavēlošām vai aizliedzošām normām”.

³ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.

⁴ Saskaņā ar Civilprocesa likuma 637. panta otrās daļas 6. punktu “Ārvalsts tiesas nolēmumu neatzīst tikai tad, ja pastāv viens no šādiem neatzīšanas pamatiem: [...] 6) ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšana ir pretrunā ar Latvijas sabiedrisko iekārtu”.

⁵ Piemēram, saskaņā ar 2000. gada 22. decembra Eiropas Savienības Padomes Regulas (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās 34. panta 1. punktu “Spriedumu neatzīst, ja šāda atzīšana ir klaji pretrunā tās dalībvalsts sabiedriskajai kārtībai, kurā atzīšana prasīta”.

⁶ Skat., piemēram: Kalniņš D. Kolīziju normas Latvijas Republikas Civillikumā. Rīga: Latvijas Zvērinātu advokātu padome, 1997, 21. lpp. Ozoliņš O. Jaunā Civillikuma ievads. Pārpublicējums: *Jurista Vārds*, 2000. 25. maijs, Nr. 21, 9. lpp. Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 129. lpp. Ja pievērsamies Latvijas starptautiskajam civilprocesam, tad ar nožēlu jāatzīst, ka 2006. gadā izdoto CPL komentāru Trešajā izdevumā joprojām nav iespējams atrast komentāru 637. panta otrās daļas 6. punktam, proti, ko saprast ar norādi “ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšana ir pretrunā ar Latvijas sabiedrisko kārtību”. Skat.: Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Torgāns K. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 925., 926. lpp.

Iespējams, tas ir tādēļ, ka ļoti ilgus gadus nav domāts par šo vārdu patieso jēgu un saturu katrā konkrētā lietā.

Raksta autore ir konstatējusi vēl negatīvāku tendenci, kas vērojama pēdējo gadu laikā, proti, ES regulu tekstos latviešu valodā tiek lietota vārdkopa “sabiedriskā kārtība”⁷. Līdz ar to šāds juridisko terminu lietojums ES normatīvajos tiesību aktos nesaskan pat ar šībrīža Latvijas nacionālajās tiesībās lietoto novecojušo jēdzienu “sabiedriskā iekārta”. Latvijā terminu “sabiedriskā kārtība” lieto sabiedriskās kārtības un drošības kontekstā⁸, bet ne starptautisko privāttiesību un starptautiskā civilprocesa jomā. Tas ir jāņem vērā.

Piemēram, Vācijas juridiskajā literatūrā jau sen tiek atzīts, ka Vācijas SPT normās agrāk lietotie vārdi “labi tikumi” (“*gute Sitten*”) un “Vācijas likuma mērķi” (“*Zweck eines deutschen Gesetzes*”) nav bijuši veiksmīgi. Tādēļ gan SPT normās⁹, gan arī starptautiskā civilprocesa jomā¹⁰ tie jau labu laiku ir aizstāti ar terminiem “Vācijas tiesību būtiski pamati” (“*wesentlichen Grundsätzen des deutschen Rechts*”)¹¹ un “pamattiesības” (“*Grundrechte*”). Tādējādi jau ir skaidrāk norādīts publiskās kārtības jēdziena pamatsaturs.

Savukārt romāņu tiesību sistēmas valstīs (Francijā, Beļģijā, Portugālē) tiek lietots jēdziens “publiskā kārtība” (*ordre public*).¹²

Kas ir šī publiskā kārtība (*ordre public*) un kā to izmanto starptautiskajā civilprocesā? Vispirms rakstā tiks sniegts jēdziena *ordre public* īss apskats (I). Pēc tam tiks analizēts jēdziena *ordre public* izņēmuma lietojums (II).

I. Publiskās kārtības (*ordre public*) jēdziens starptautiskajā civilprocesā

Lai pareizi saprastu *ordre public* izņēmuma jēdzienu, vispirms ir jāizprot **publiskās kārtības (*ordre public*) jēdziena saturs**. Konkrētu un tiešu *ordre public* jēdziena definīciju sniegt nav iespējams. *Ordre public* kontinentālajā tiesību sistēmā ir uzskatāma par ģenerālklausulu¹³, kuru tiesnesis katrā konkrētā lietā piepilda

⁷ Sk., piemēram, Regulas “Roma I” 21. pantu; Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. jūlija Regulas (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (“Roma II”) 26. pantu; Regulas 4/2009 24. panta a) punktu.

⁸ Skat., piemēram, Kārtība, kādā **sabiedriskās kārtības** un drošības interesēs var pieprasīt gaisa kuģa piespiedu nosēdināšanu un kādā tiek pieņemts lēmums par kaujas darbību veikšanu pret gaisa kuģi Latvijas Republikas teritorijā; Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa noteikumi Nr. 290. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 21. aprīlis, Nr. 64; **Sabiedriskās kārtības** noteikumi Rīgā; 2007. gada 19. jūnija Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 80. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 25. jūlijs, Nr. 119.

⁹ Sk. Vācijas Civillikuma Ievada 6. pantu: Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche. Grām: Bürgerliches Gesetzbuch. 54. Auflage. 2003, S. 475.

¹⁰ Sk. Vācijas Civilprocesa likuma 328. panta ceturto daļu: Zivilprozessordnung. 36. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2003, S. 100.

¹¹ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 246 (§ 36 III); Basedow J. Die Verselbständigung des europäischen ordre public. Grām.: Privatrecht in Europa. Vielfalt, Kollision, Kooperation [Festschrift für Hans Jürgen Sonnenberger]. München: Verlag C. H. Beck, 2004, S. 291.

¹² Sk.: Beļģijas Starptautisko privāttiesību kodeksa 21. pantu un 25. panta pirmās daļas 1. punktu (Loi du 16 juillet 2004 portant le Code de droit international privé. Žurnāls: Revue critique de droit international privé. Paris: Dalloz, n° 1, 2005, p. 158, 160); Basedow J. Die Verselbständigung des europäischen ordre public. Grām.: Privatrecht in Europa. Vielfalt, Kollision, Kooperation [Festschrift für Hans Jürgen Sonnenberger]. München: Verlag C. H. Beck, 2004, S. 295.

¹³ Par ģenerālklausulām latviešu valodā skat.: Sniedzīte G. Tiesību normu iztulkošana *praeter legem* (II). *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 11 (75), 355, 356. lpp.

ar saturu, tādējādi pakļaujot šī jēdziena izpratnes noskaidrošanu tiesnešu tiesību ietekmei.¹⁴ Skaidrs ir viens – *ordre public* sevī ietver valstī pastāvošo augstāko un neaizskaramāko vērtību sistēmu, kas apvieno vispārējās vai publiskās intereses (tas ir, tiesiskās, sociālās un ekonomiskās intereses, kā arī morāli un reliģiju). Tādējādi vairāk vai mazāk ir iespējams noteikt šī jēdziena kodola aprises, proti, tie ir **vispārējie tiesību principi, tiesiskās kārtības pamati, kas attiecīgajā valstī tiek uzskatīti par apveltītiem ar absolūtajām civilizācijas vērtībām.**¹⁵ Civilizācijas pamatu veido attiecīgajā valstī vai reģionā dominējošā reliģija (piemēram, kristietība vai islāms) vai filozofiska sistēma (piemēram, konfūciānisms). Latvija pieder pie Rietumu civilizācijas, kuras pamatvērtību kodolu veido, īsi rezumējot: antīkās pasaules racionālisms (*Aristoteļa* filozofija, romiešu tiesības) un judeokristīgā domāšanas paradigma (lineāra vēstures izpratne, būtnes vienpatība jeb singularitāte, izpratne par Dievu kā par personisku un racionālu ontoloģiski labas un sakārtotas esības avotu, ētikas normu objektivitāte, skaidra izpratne par dabiskajām tiesībām utt.).¹⁶ Citās civilizācijās valda pavisam cita paradigma un pavisam citas vērtības; piemēram, islāma civilizācijā tas ir racionālisma noliegums, izpratne par absolūti transcendentu un iracionālu Dievu, ētikas normu subjektivitāte utt.¹⁷ Skaidrs, ka vienas civilizācijas ietvaros pieņemtās normas bieži nonāk asā pretrunā cita ar citu.

Attīstoties starptautiskajiem sakariem un starptautisko līgumu slēgšanas praksei, *ordre public* jēdzienā tiek iekļautas arī starptautiskās sabiedrības pamatvērtības un starptautisko tiesību pamatprincipi. Kā būtiskākie starptautiskie avoti šajā jomā jāmin:

- 1) ANO Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija;
- 2) Starptautiskais Pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām;
- 3) Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija ar tās Protokolliem;
- 4) ANO Konvencija par bērna tiesībām. Tā nosaka starptautisko publisko kārtību ar bērnu tiesību aizsardzību saistītajos jautājumos;
- 5) Eiropas Pamattiesību harta.

Runājot par *ordre public* jēdziena izpratni, jāpievērš uzmanība arī tā iedalījuma veidiem. Šajā ziņā atšķirības vērojamas romāņu-ģermāņu tiesību sistēmas abos atzaros. Nedaudz par svarīgākajām no tām.

Romāņu tiesību sistēma. Francija. Šeit valda viedoklis, saskaņā ar kuru *ordre public* šķirams nacionālajā *ordre public* (*ordre public interne* – franču val.) un starptautiskajā *ordre public* (*ordre public international* – franču val.). Pirmais ir pārstāvēts nacionālo privāttiesību normās, kas regulē privāttiesiskās attiecības bez ārvalsts elementa. Savukārt starptautiskais *ordre public* darbojas starptautisko privāttiesību jomā,¹⁸ kas regulē privāttiesiskās attiecības ar ārvalsts elementu.

¹⁴ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5.Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 246 (§36 III).

¹⁵ Niboyet M.-L., De Geouffre de La Pradelle G. Droit international privé. Paris: L. G. D. J., 2008, p. 222 (§ 307); Нешатаева Т. Н. Международный гражданский процесс. Москва: Дело, 2001, стр. 163.

¹⁶ Woods Th. E., Jr., How the Catholic Church Built Western Civilization. Washington, DC: Regnery Publishing, Inc., 2005. Par cilvēktiesību kristīgajām saknēm skat.: Rudevskis J. Par Dievu, cilvēku un cilvēktiesību metafizisko dabu. *Jurista Vārds*, 2010. 15. jūnijs, Nr. 24; 2010. 22. jūnijs, Nr. 25/26; 2010. 6. jūlijs, Nr. 27.

¹⁷ Skat. Rudevskis J. Vispārējs ieskaits musulmaņu tiesībās. *Jurista Vārds*, 2011. 18. janvāris, Nr. 3, kā arī Reilly R. R., The Closing of the Muslim Mind: How Intellectual Suicide Created the Modern Islamist Crisis. Wilmington, DE: Intercollegiate Studies Institute, 2010.

¹⁸ Niboyet M.-L., Géraud de Geouffre de La Pradelle. Droit international privé. Paris: L.G.D.J., 2008, p. 221, 222.

Nacionālajās tiesībās pārstāvētais *ordre public* pēc savas tiesiskās dabas ir tās imperatīvās tiesību normas, no kurām nevar atkāpties pat pusēm vienojoties¹⁹ [piemēram, Francijas Civilkodeksa (*Code civil*) 6. pants nosaka: “*Ar īpašu nolīgumu nedrīkst atkāpties no tiesību normām, kas skar publisko kārtību un labus tikumus*”]. Nacionālais *ordre public* ir pārstāvēts arī Francijas nacionālajā civilprocesā²⁰ [sk. Francijas Civilprocesa kodeksa (*Code de procédure civile*) 114., 120., 125., 423., 588., 1406., 1484. pantu²¹]. Līdz ar to nacionālā *ordre public* mērķis ir privātās gribas rezultātā izveidoto tiesisko seku koriģēšana²² vai ierobežošana. Nacionālā *ordre public* normas ierobežo līgumu slēgšanas brīvību par labu sabiedrības drošībai un cilvēku veselībai, kā arī valsts drošībai²³.

Starptautiskais *ordre public* darbojas tikai SPT. Tomēr franču juridiskajā terminoloģijā bieži tiek lietots viens un tas pats termins – *ordre public*. Līdz ar to juristam ir rūpīgi jāseko līdzi tam, par kuru tiesību nozari ir runa – nacionālajām privāttiesībām vai SPT. Ja *ordre public* tiek lietots nacionālajās privāttiesībās (piemēram, Francijas Civilkodeksa 6. pants, kā arī 16., 686., 763. pants u. c.), tad tas jāsaprot kā nacionālais *ordre public*. Savukārt, ja termins *ordre public* tiek lietots SPT kontekstā, – tad ar to franču juristam būs jāsaprot starptautiskais *ordre public*. Jāatzīst, ka Francijā juristi mēdz jaukt šos abus *ordre public* veidus. Iemesls tam ir atsevišķas *ordre public* terminoloģijas trūkums franču SPT²⁴.

Nacionālajam *ordre public* nav tās pašas aprises, kas starptautiskajam *ordre public*. Taču tas nenozīmē, ka starp šiem abiem *ordre public* veidiem nav nekāda savstarpēja sakara, proti, ne visas nacionālā *ordre public* normas būs arī starptautiskā *ordre public* normas, taču visas starptautiskā *ordre public* normas vienmēr būs arī nacionālā *ordre public* sastāvā.²⁵ Tādēļ starptautiskā *ordre public* kontūras ir šaurākas nekā nacionālajam *ordre public*.²⁶

Franču SPT zinātne joprojām nevēlas SPT jomā lietot terminu “starptautiskais *ordre public*”. Tas tiek pamatots ar franču tiesību zinātnē attīstīto un joprojām dominējošo viedokli par SPT esošā *ordre public* izpratnes pamatu divējādību jeb dualitāti, t. i., no vienas puses, SPT *ordre public* ietver universālus taisnīguma principus, kas sakņojas starptautisko vērtību dimensijā, bet, no otras puses, Francijas tiesībpolitikas atsevišķus principus.²⁷ Tas nozīmē, ja franču SPT tiktu ieviests

¹⁹ *Ibid.*, p. 221; Loussouarn Y., Bourel P., De Vareilles-Sommières P. Droit international privé. 8e édition. Paris: Dalloz, 2004, p. 335 (§ 249); Krief-Verbaere C. Recherches sur la notion d'ordre public en droit interne russe a l'aune du droit francais. Revue internationale de droit comparé. Paris: C.N.R.S., 2003, p. 161.

²⁰ Niboyet M.-L., Géraud de Geouffre de La Pradelle. Droit international privé. Paris: L. G. D. J., 2008, p. 221.

²¹ Francijas Civilprocesa kodekss (*Code de procédure civile*). Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr> [skatīts 2010. gada 5. decembrī].

²² Sk.: Francijas Kasācijas tiesas Civillietu palātas [Cour de cassation (Ch. civ., sect.civ.)] 1948. gada 25. maija spriedums lietā *Lautour c. Guiraud*. Grām.: Ancel B., Lequette Y. Les grands arrêts de la jurisprudence française de droit international privé. 4e édition. Paris: Dalloz, 2001, p. 178.

²³ Krief-Verbaere C. Recherches sur la notion d'ordre public en droit interne russe a l'aune du droit francais. Revue internationale de droit comparé. Paris: C.N.R.S., 2003, p. 162.

²⁴ Loussouarn Y., Bourel P., De Vareilles-Sommières P. Droit international privé. 8e édition. Paris: Dalloz, 2004, p. 335 (§ 249).

²⁵ *Ibid.*, p. 335, 336 (§ 249).

²⁶ Mayer P., Heuzé V. Droit international privé. 8e édition. Paris: Montchrestien, 2004, p. 149 (§ 205).

²⁷ Šādu duālismu Francijā vispirms ieviesa tiesībzinātnieks *Pols Lerebūrs-Pižonjērs* (*Paul Lerebours-Pigeonnière*) un vēlāk savā pētījumā apstiprināja arī ievērojamais franču SPT zinātnieks *H. Batifols* (*H. Batiffol*). Arī šobrīd franču tiesībzinātnieku vairākums joprojām vadās pēc šī iedalījuma. Skat.,

termins “starptautiskais *ordre public*”, šis otrais elements – Francijas tiesībspolitikas principu aspekts – tajā vairs nevarētu tikt ietilpināts, jo pieder pie Francijas nacionālā *ordre public*.²⁸

Tomēr pēdējā laikā Francijas nostāja tiek kritizēta. Piemēram, luksemburģiešu tiesībzinātnieks *Patriks Kinšs* (*Patrick Kinsch*) norādījis, ka tiesībspolitikas principu aizsardzība vairs nevar tikt uzskatīta par *ordre public* objektu²⁹ (par to sk. turpmāk raksta II daļā). Tas liek domāt, ka nākotnē Luksemburgas un Francijas SPT zinātnē varētu tikt uzsākta diskusija par SPT terminoloģijas pārskatīšanu un attīstību, proti, ieviešot specifisko terminu “starptautiskais *ordre public*”. Par šādu terminoloģijas attīstības iespēju, pēc raksta autore domām, liecina arī Francijas CPK 1498. un 1502. pants, kuros jau konkrēti tiek lietots termins “starptautiskais *ordre public*” (*ordre public international*) pretstatā pārējiem CPK pantiem, kuros likumdevējs lieto terminu “*ordre public*”³⁰.

Atšķirībā no nacionālā *ordre public* starptautiskajam *ordre public* ir cits mērķis, proti, koriģēt ārvalsts likuma piemērošanu vai ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu Francijā.³¹

Runājot par starptautisko *ordre public*, noteikti jāatzīmē, ka Francija no Vācijas ir pārņēmusi tā saukto **iekšējās saiknes** (*Inlandsbeziehung* – vācu val.; *l'ordre public de proximité* – franču val.) **teoriju**. Saskaņā ar to situācijas rašanās fakts ārvalsts teritorijā nav pietiekams faktors, lai piemērotu starptautiskā *ordre public* izņēmumu. Nepieciešams noskaidrot, vai šai situācijai (tās rašanās brīdī vai tiesisko seku izpausmes brīdī) ir saikne ar Franciju (piemēram, pusēm ir Francijas pilsonība vai arī ierastā uzturēšanās vieta ir Francijas teritorijā).³² Līdz ar to var runāt par starptautiskā *ordre public* relatīvo raksturu.

Papildus jānorāda, ka franču juridiskajā literatūrā vienmēr tiek akcentēts arī ***ordre public* aktualitātes princips**, saskaņā ar kuru atbilstība Francijas publiskajai kārtībai tiek vērtēta tajā brīdī, kad Francijas tiesnesis lemj par ārvalsts likuma piemērošanu (SPT joma) vai par ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu vai izpildi (starpautiskā civilprocesa joma).³³

Germāņu tiesību sistēma. Vācija. Šajā valstī *ordre public* jēdzienu izprot savādāk nekā Francijā. Tas tādēļ, ka minētais jēdziens tiek izmantots tikai SPT un starptautiskā civilprocesa kontekstā. Saskaņā ar Vācijas Civillikuma Ievada (kurā

piemēram: Bureau D., Muir-Watt H. *Droit international privé*. Tome I, Partie générale. Paris: PUF, 2007, p. 463 (§ 465); Mayer P., Heuzé V. *Droit international privé*. 8e édition. Paris: Montchrestien, 2004, p. 146–147 (§ 204).

²⁸ Loussouarn Y., Bourel P., De Vareilles-Sommières P. *Droit international privé*. 8e édition. Paris: Dalloz, 2004, p. 346 (§ 254).

²⁹ Kinsch P. La “sauvegarde de certaines politiques législatives”, cas d'intervention de l'ordre public international? Grām.: Vers de nouveaux équilibres entre ordres juridiques [Mélanges en l'honneur de H. Gaudemet-Tallon]. Paris: Dalloz, 2008, p. 455–458.

³⁰ Francijas Civilprocesa kodekss (Code de procédure civile). Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr> [aplūkots 2010. gada 5. decembrī].

³¹ Sk.: Francijas Kasācijas tiesas Civillietu palātas [Cour de cassation (Ch. civ., sect. civ.)] 1948. gada 25. maija spriedums lietā *Lautour c. Guiraud*, Grām.: Ancel B., Lequette Y. *Les grands arrêts de la jurisprudence française de droit international privé*. 4e édition. Paris: Dalloz, 2001, p. 178.

³² Niboyet M.-L., Géraud de Geouffre de La Pradelle. *Droit international privé*. Paris: L.G.D.J., 2008, p. 229 (§ 314); Loussouarn Y., Bourel P., De Vareilles-Sommières P. *Droit international privé*. 8e édition. Paris: Dalloz, 2004, p. 351 (§ 254-3).

³³ Loussouarn Y., Bourel P., De Vareilles-Sommières P. *Droit international privé*. 8e édition. Paris: Dalloz, 2004, p. 736 (§ 499-2); Niboyet M.-L., Géraud de Geouffre de La Pradelle. *Droit international privé*. Paris: L.G.D.J., 2008, p. 227 (§ 312); Gaudemet-Tallon H. *Compétence et exécution des jugements en Europe*. 3e édition. Paris: L.G.D.J., 2002, p. 321 (§ 398).

ietvertas SPT normas) 6. pantu ["Publiskā kārtība (*ordre public*)"]: "Ārvalsts tiesību norma nav piemērojama, ja tās piemērošana noved pie rezultāta, kas ir acīmredzami nesavienojams ar Vācijas tiesību būtiskiem pamatiem. Jo īpaši šāda norma nav piemērojama tad, ja tās piemērošana ir nesavienojama ar pamattiesībām"³⁴.

Arī saskaņā ar Vācijas Civilprocesa likuma (Zivilprozessordnung) 328. panta pirmās daļas 4. punktu "Ārvalsts tiesas nolēmums nav atzīstams, ja tā atzīšana noved pie rezultāta, kas ir acīmredzami nesavienojams ar Vācijas tiesību būtiskiem pamatiem, jo īpaši gadījumā, ja atzīšana ir nesavienojama ar pamattiesībām"³⁵. Tas pats attiecas uz ārvalstu tiesu nolēmumu izpildes atteikšanu (sk. Vācijas Civilprocesa likuma 723. panta otro daļu³⁶).

Vācijas juridiskajā literatūrā ir norādīts, ka Civillikuma Ievada (EGBGB) 6. pants runā tikai un vienīgi par Vācijas publisko kārtību. Taču tas neizslēdz starptautiski noteikto principu un normu ievērošanu.³⁷ Vācijā papildus tiek prasīts, lai konkrētajam dzīves gadījumam būtu sakars ar Vāciju (*Inlandsbeziehung*).³⁸ Tātad, ja attiecīgais dzīves gadījums nekādi nav saistīts ar Vāciju, tad nav arī pamata piemērot Vācijas *ordre public*. Un *vice versa*, jo stiprāka ir saikne ar Vāciju, jo lielāka varbūtība, ka Vācija striktāk piemēros savas publiskās kārtības izņēmumu.³⁹ Vienlaikus jānorāda, ka termins "publiskā kārtība" jeb *ordre public* netiek lietots Vācijas nacionālo privāttiesību kontekstā (pretēji tam, kā tas ir Francijā). Tādēļ Vācijā nav pamata *ordre public* dubultiedalījumam nacionālajā un starptautiskajā *ordre public*. **Kāda būtu vēlāmā Latvijas pozīcija?** SPT jomā *ordre public* izņēmums ir noteikts CL Ievada 24. pantā: "Ārvalsts likums nav piemērojams Latvijā, ja tas runā pretim Latvijas sabiedriskai iekārtai vai labiem tikumiem, vai Latvijas likuma pavēlošām vai aizliedzošām normām".

Savukārt starptautiskā civilprocesa jomā *ordre public* izņēmums ietverts CPL 637. panta otrās daļas 6. punktā, proti, ārvalsts tiesas nolēmumu neatzīst, ja cita starpā "ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšana ir pretrunā ar Latvijas sabiedrisko kārtību".

Kā redzams, abas minētas tiesību normas neattiecas uz Latvijas nacionālajām privāttiesībām vai nacionālo civilprocesu. Nacionālajās privāttiesībās un civilprocesā termins *ordre public* ("sabiedriskā iekārta") netiek lietots (sk., piemēram, CL 1415. pantu, kurā ir runa par "labiem tikumiem", "relīģiju" un "likumiem"). Tas nozīmē, ka Latvijā, līdzīgi kā Vācijā, *ordre public* ir tikai un vienīgi SPT pārstāvēts jēdziens, kas tādējādi nepieļauj tā duālistisku izpratni (kā tas ir Francijā). No tā var secināt, ka Latvijas *ordre public* ("sabiedriskajā iekārtā") ietilpst galvenokārt pamattiesību katalogs, Latvijas tiesību svarīgākie pamatprincipi (kas atvasināti no Satversmes 1. panta⁴⁰, kā arī starptautiski atzītie pamatprincipi) un sabiedrības būtiskākās pamatvērtības. Protams, arī Latvijā jāņem vērā savstarpējās saiknes

³⁴ Vācijas Civillikuma Ievads [Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (EGBGB)]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgbeg/gesamt.pdf> [aplūkots 2010. gada 19. decembrī].

³⁵ Vācijas Civilprocesa likums (Zivilprozessordnung). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/zpo/gesamt.pdf> [aplūkots 2010. gada 19. decembrī].

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 246 (§ 36 III); Hay P. Internationales Privatrecht. München: Verlag C. H. Beck. 1999, S. 153.

³⁸ Koch H., Magnus U., Winkler von Mohrenfels P. IPR und Rechtsvergleichung. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 1996, S. 22; Hay P. Internationales Privatrecht. München: Verlag C. H. Beck. 1999, S. 155; Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 244 (§ 36 II).

³⁹ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 244 (§ 36 II).

⁴⁰ Saskaņā ar Satversmes 1. pantu "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika."

(*Inlandsbeziehung*) teorija: jo konkrētās situācijas saikne ar Latviju ir ciešāka, jo stiprāks un prasīgāks būs *ordre public* izņēmums, un otrādi. Tāpat būtu vēlams CPL iekļaut arī *ordre public* aktualitātes principu. Latvijai kā ES dalībvalstij jāņem vērā arī tas, ka ES dalībvalstis *ordre public* pievienojas arī *ES ordre public*⁴¹.

Ievērojot iepriekš minēto, CPL 637. panta pirmās daļas 6. punkts būtu izsakāms šādā redakcijā:

“Ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšana vai atzīšana un izpilde ir acīmredzamā pretrunā Latvijas publiskajai kārtībai (*ordre public*). Atbilstība Latvijas publiskajai kārtībai vērtējama uz to brīdi, kad tiesnesis izskata atzīšanas vai atzīšanas un izpildes pieteikumu”.

Raksta autore piedāvā ieviest atbilstošu tiesību normas redakciju arī jaunajā Latvijas Starptautisko privāttiesību likuma projektā jeb CL Ievada 24. pantā:

“Publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmums.

- (1) Ārvalsts tiesību norma jebkurā gadījumā nav piemērojama (publiskās kārtības izņēmums), ja tās piemērošanas sekas var nonākt acīmredzamā pretrunā ar Latvijas publisko kārtību (*ordre public*).
- (2) Atbilstība Latvijas publiskajai kārtībai vērtējama uz to brīdi, kad tiesību piemērotājs lemj par ārvalsts tiesību normas piemērošanas iespējamību”.
- (3) Vērtējot jautājumu par publiskās kārtības izņēmuma piemērošanu, pēc iespējas jāņem vērā konkrētās tiesiskās attiecības saikne ar Latviju”.

II. Publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmuma jēdziens starptautiskajā civilprocesā

Ordre public izņēmuma jēdziens sastopams gan SPT, gan starptautiskajā civilprocesā. Pamatideja ir tā pati, taču ir arī atšķirības:

Starptautiskajās privāttiesībās ar publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmumu saprot veidu, kādā atteikt piemērot tādu **ārvalsts likumu**, kura piemērošanas rezultāts būtu netaisnīgs un runātu pretī tiesas valsts sabiedriskajām un tiesiskajām pamatvērtībām un pamatprincipiem.⁴² *Ordre public* izņēmums SPT tiek uzskatīts par tiesisko mehānismu, kura mērķis ir garantēt noteiktu tiesiskās drošības līmeni savā valstī, ja runa ir par starptautiskajām privāttiesiskajām attiecībām. *Ordre public* izņēmuma nepieciešamība loģiski izriet no SPT būtības, jo privāttiesiskajās attiecībās ar ārvalsts elementu teorētiski runa ir par jebkuras pasaules valsts likuma iespējamu piemērošanu: kolīziju normu divpusējās piesaistes tiek konstruētas pēc noteiktiem ārvalstu elementu faktoriem, piemēram, “laulāto kopējā dzīvesvieta”,

⁴¹ Jaunākajos juridiskajos pētījumos nu jau tiek atzīts, ka ES *ordre public* ir nevis nacionālā *ordre public* sastāvdaļa, bet gan patstāvīgs *ordre public* veids, kas atsevišķos gadījumos vai nu aizstāj nacionālo *ordre public*, vai arī darbojas kā nacionālā *ordre public* korigējošs līdzeklis. Par to sīkāk skat. šeit: Basedow J. Die Verselbständigung des europäischen ordre public. Grām.: Privatrecht in Europa. Vielfalt, Kollisions-, Kooperation [Festschrift für Hans Jürgen Sonnenberger]. Herausg. von Coester M., Martiny D., Karl August Prinz von Sachsen Gessaphe. München: Verlag C. H. Beck. 2004, S. 300–308; Basedow J. Recherches sur la formation de l'ordre public européen dans la jurisprudence. Grām.: Le droit international privé: esprit et méthodes [Mélanges en l'honneur de P. Lagarde]. Paris: Dalloz, 2005, p. 61–64.

⁴² Piemēram, *Common Law* tiesību sistēmā ar publisko kārtību (*public policy*) saprot taisnīguma un morāles standartus angļu tiesībās. Skat.: Jaffey A. J. E. and British Institute of International and Comparative Law. Grām.: Topics in Choice of Law. London: Page Bros. (Norwich) Ltd., 1996, p. 54. Par publiskās kārtības izņēmumu latviešu valodā skat.: Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 129. lpp.

“liguma noslēgšanas vieta” u. tml. Taču, tā kā dažādu valstu tiesību sistēmas un tajās esošie tiesību institūti mēdz būt ļoti atšķirīgi un pat diametrāli pretēji, tad *ordre public* izņēmums var tikt uzskatīts arī par zināmu koordinācijas mehānismu starp šīm dažādajām tiesību sistēmām.⁴³

Runājot par publiskās kārtības izņēmuma izcelsmi, jānorāda, ka tas cēlies tieši no valstu nacionālo tiesību sistēmām.⁴⁴ Piemēram, SPT piemērojamais ārvalsts likums tika un joprojām tiek pārbaudīts pēc tā atbilstības tiesas valsts nacionālajām tiesiskajām un sabiedriskajām vērtībām (*ordre public*). Vēl aizvien tā tiek uzskatīta par valdošo pieeju, tajā skaitā arī situācijās, kad *ordre public* izņēmums paredzēts starptautiskajā ligumā⁴⁵ vai ES sekundārajā tiesību aktā.

Mūsdienu SPT zinātnē tiek atzīts, ka tiesībpolitikas principu aizsardzība vairs nevar tikt uzskatīta par *ordre public* izņēmuma objektu. Kā galvenie argumenti to izslēgšanai no *ordre public* izņēmuma tiek minēti šādi aspekti⁴⁶: **Pirmkārt**, tā ir nepietiekama atvērtība starptautiskajai tiesiskajai sadarbībai un starptautiskajiem privāttiesiskajiem sakariem. **Otrkārt**, tiesībpolitikas principu iekļaušanas *ordre public* sastāvā teorētiskā bāze ne visos gadījumos atbilst demokrātiskas valsts tiesu sistēmai. Tas tādēļ, ka valsts tiesībpolitikas veidotāji *parasti* ir noteikta cilvēku grupa (parlaments – likumdevēja vara; valdība – izpildvara; politiķi u. tml.), bet ne visa sabiedrība kopumā un arī ne tiesu sistēma (tiesu vara). Tādēļ tiesībpolitikas principi, kaut arī svarīgi, mūsdienās vairs netiek likti vienā limenī ar visiem kopējām tiesiskās iekārtas pamatvērtībām un pamatprincipiem⁴⁷.

Starptautiskajā civilprocesā *ordre public* izņēmums ir veids, kādā atteikties atzīt un izpildīt tādu **ārvalsts tiesas nolēmumu**, kura atzīšanas **rezultāts** būtu ne- taisnīgs un runātu pretī atzinējvalsts *ordre public*. Šeit svarīgi atzīmēt, ka ne jau pašam ārvalsts tiesas nolēmumam jābūt pretrunā atzinējvalsts publiskajai kārtībai, bet gan ārvalsts nolēmuma atzīšanas **rezultātam** ir jābūt nesavienojamam ar atzinējvalsts *ordre public*. Ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanā runa ir par atzinējvalsts attieksmi pret individuālo un konkrēto tiesību normu, kas nāk no citas valsts tiesību sistēmas un ir iekļauta saistoša nolēmuma procesuālajā formā. Tātad, tieši šai individuālajai tiesību normai ir jābūt tādai, kas varētu izraisīt nopietnu ļaunumu atzinējvalsts tiesību sistēmai un tās pamatvērtībām. Šajā gadījumā **vispirms** runa ir par ārvalsts tiesas nolēmuma iekšējo saturu, kurš nedrīkst būt pretrunā atzinējvalsts *ordre public* (materiālais *ordre public*⁴⁸).

⁴³ Parrot K. L'interprétation des conventions de droit international privé. Paris: Dalloz. 2006, p. 355 (§ 480).

⁴⁴ Martiny D. Die Zukunft des europäischen ordre public im Internationalen Privat- und Zivilverfahrensrecht. Grām.: Privatrecht in Europa. Vielfalt, Kollision, Kooperation [Festschrift für Hans Jürgen Sonnenberger]. München: Verlag C. H. Beck. 2004, S. 523.

⁴⁵ Parrot K. L'interprétation des conventions de droit international privé. Paris: Dalloz. 2006, p. 355–357 (§ 479, 481).

⁴⁶ Kinsch P. La “sauvegarde de certaines politiques législatives”, cas d'intervention de l'ordre public international? Grām.: Vers de nouveaux équilibres entre ordres juridiques [Mélanges en l'honneur de H. Gaudemet-Tallon]. Paris: Dalloz, 2008, p. 455–458.

⁴⁷ Demokrātiskā valstī tiesnesis nedrīkst būt saistīts ar tiesībpolitikas nostādnēm. Tiesnesis ir saistīts ar taisnīgas tiesas spriešanas pienākumu bez jēlkādas politikas pieskaņas. Tiesībpolitikas principi izmantojami tiklīdz, ciklīdz tos par labiem un taisnīgiem atzinis tiesnesis.

⁴⁸ **Materiālā** pārbaude – tiesnesim ir jāpārbauda, vai ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanas un izpildes konkrētais rezultāts no atzinējvalsts *ordre public* viedokļa būtu acīmredzami nesavienojams ar atzinējvalsts tiesību sistēmā esošajām materiālo tiesību pamatvērtībām, un jo īpaši – pamattiesībām. Tiek pārbaudīta ārvalsts tiesas nolēmumā ietvertā konkrētā un individuālā tiesību norma no tās atbilstības viedokļa atzinējvalsts *ordre public*.

Taču, tā kā šī individuālā tiesību norma no procesuālā viedokļa ir iekļauta saistošā nolēmumā, tad *ordre public* izņēmums starptautiskajā civilprocesā attieksies arī uz ārvalsts nolēmuma procesuālo tiesisko seku pārbaudi, proti, uz to, kādā veidā ārvalsts tiesas nolēmums ir ticis pieņemts (procesuālais *ordre public*)⁴⁹ un kādas procesuālās tiesiskās sekas tas var radīt atzinējvalstī. Tātad, starptautiskajā civilprocesā tiesnesim ir jāpārbauda ārvalsts tiesas nolēmuma atbilstība gan savas valsts materiālajam, gan procesuālajam *ordre public*.

Tiesību zinātnē tiek norādīts uz divām galvenajām atšķirībām starp SPT un starptautiskajā civilprocesā esošo *ordre public* izņēmuma jēdzienu.⁵¹

Pirmkārt, ja kolīziju normas piemērošanas stadijā runa ir par ārvalsts materiālo tiesību normu piemērošanas rezultāta neatbilstību tiesas valsts *ordre public*, tad nolēmumu atzīšanas un izpildes stadijā kontroles objekts ir tieši ārvalsts tiesas nolēmums, tajā skaitā arī nolēmuma pieņemšanas process un tā atbilstība *ordre public*. Līdz ar to starptautiskajā civilprocesā, atšķirībā no SPT, **pārbaudes objekts** ir ārvalsts tiesas nolēmums, proti, tajā izlemtā tiesiskā situācija (ārvalsts tiesneša radītā individuālā tiesību norma) **un** ārvalstī notikušais process (tas ir, materiālais **un** procesuālais *ordre public*). Savukārt SPT pārbaudes objekts ir tikai un vienīgi ārvalsts materiālās tiesību normas piemērošanas iespējamās tiesiskās sekas (tikai materiālais *ordre public*).

Otrkārt, nolēmumu atzīšanas un izpildes kontekstā *ordre public* izņēmums tiek lietots daudz ierobežotākā veidā, nekā kolīziju normu piemērošanas procesā. Franču un beļģu tiesībzinātnē to dēvē par *ordre public atténué*⁵² jeb atviegloto *ordre public* izņēmumu. Tomēr šis atvieglojums attiecas tikai un vienīgi uz materiālo *ordre public*.⁵³ Procesuālo garantiju ievērošanas pārbaude ārvalsts tiesas procesā (procesuālais *ordre public*) nekādā veidā netiek atvieglota.⁵⁴

Tiesībzinātnē tiek norādītas arī vēl citas atšķirības, piemēram:

1. Kolīziju normas piemērošanas procesā ar *ordre public* izņēmumu atsaka piemērot ārvalsts likumu, proti, hipotētisko un abstrakto ārvalsts tiesību normu. Taču tās vietā tiesnesim *ex officio* ir jāatrod un jāpiemēro cita tiesību

⁴⁹ **Procesuālā** pārbaude – tiesnesim ir jāpārbauda, vai ārvalsts tiesas nolēmuma pieņemšanas procesā ir ievērotas atbildētāja (zaudējušās puses) galvenās procesuālās pamattiesības. Piemēram, tiesības piedalīties tiesas sēdē un iesniegt paskaidrojumus; tiesības būt informētam par prasības iesniegšanas faktu un par prasības priekšmetu; tiesības likumā noteiktajā kārtībā pārsūdzēt tiesas nolēmumu u. tml. Par procesuālā *ordre public* pārkāpumiem uzskatāmi arī šādi pārkāpumi: 1) motivācijas neesamība ārvalsts tiesas nolēmumā un ja ārvalsts tiesa šādā gadījumā nevar iesniegt dokumentus, kuros būtu redzama nolēmuma motivācija; 2) netieša iejaukšanās atzinējvalsts tiesa starptautiskajā piekritībā (piemēram, angļu tiesībās esošais *anti-suit injunction* procesuālais institūts).

⁵⁰ Mayer P., Heuzé V. *Droit international privé*. 8e édition. Paris: Montchrestien, 2004, p. 276 (§ 382).

⁵¹ Basedow J. *Die Verselbständigung des europäischen ordre public*. Grām.: *Privatrecht in Europa. Vielfalt, Kollision, Kooperation* [Festschrift für Hans Jürgen Sonnenberger]. München: Verlag C. H. Beck. 2004, S. 299, 300.

⁵² Par šī jēdziena lietošanu franču un beļģu starptautiskā civilprocesa zinātnē skat.: Gothot P., Holleaux D. *La Convention de Bruxelles du 27 septembre 1968. Compétence judiciaire et effets des jugements dans la CEE*. Paris: Jupiter. 1985, p. 147 (§ 256). Par *ordre public atténué* pārņemšanu Vācijā skat.: Geimer R. *Anerkennung ausländischer Entscheidungen in Deutschland*. München: Verlag C. H. Beck, 1995, S. 60.

⁵³ Piemēram, ja atzinējvalsts tiesas tiesnesis kolīziju normas piemērošanas stadijā būtu atteicis piemērot ārvalsts X likumu, pamatojoties uz *ordre public* izņēmumu, tad ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanas stadijā atzinējvalsts tiesnesis nedrīkst atteikt ārvalsts nolēmuma, kurā piemērots šāds ārvalsts X likums, atzīšanu. Skat.: Geimer R. *Anerkennung ausländischer Entscheidungen in Deutschland*. München: Verlag C. H. Beck, 1995, S.61.

⁵⁴ Becker U. *Grundrechtsschutz bei der Anerkennung und Vollstreckbarerklärung im europäischen Zivilverfahrensrecht*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2004, S. 151.

norma, lai atrisinātu starptautiski tiesisko situāciju. Vairumā gadījumu tas būs tiesas valsts likums (*lex fori*). Līdz ar to šajā stadijā noraidītās ārvalsts tiesību normas vietā stājas cita tiesību norma.

Savukārt starptautiskajā civilprocesā uz *ordre public* izņēmuma pamata noraidītā ārvalsts tiesas nolēmuma vietā “neiestājas” neviens cits tiesas nolēmums⁵⁵ jeb tiesas nolēmuma formā esoša individuālā tiesību norma.

2. Nolēmumu atzīšanas procesā atzinējvalsts tiesnesis var piemērot *ordre public* izņēmumu un atteikt atzīt arī tādu ārvalsts tiesas nolēmumu, kurā piemērotas atzinējvalsts materiālo tiesību normas. Savukārt kolīziju normu piemērošanas stadijā šāda situācija rasties nevar, proti, runa vienmēr būs par ārvalsts (nevis pašmāju) likuma piemērošanas rezultāta neatbilstību *ordre public*.⁵⁶ Šī īpatnība ir izskaidrojama ar to, ka SPT *ordre public* izņēmuma objekts ir abstraktās un hipotētiskās ārvalsts tiesību normas piemērošanas rezultāts, turpreti starptautiskajā civilprocesā šis objekts ir ārvalsts tiesas nolēmuma (ārvalsts tiesneša radītās individuālās un kategoriskās tiesību normas) atzīšanas rezultāts. Citiem vārdiem sakot, pirmajā gadījumā pārbaude galvenokārt notiek *in abstracto*⁵⁷, turpreti otrajā – *in concreto*.

Kopsavilkums

1. Latvijas SPT un starptautiskā civilprocesa zinātnē šobrīd tiek lietota neprecīza terminoloģija – “sabiedriskā iekārta”, ar to apzīmējot konkrētajā valstī pastāvošo augstāko un neaizskaramāko vērtību sistēmu. Daudz veiksmīgāks, autoreprāt, būtu starptautiski atzītais termins “publiskā kārtība” (*ordre public*).
2. Runājot par publiskās kārtības izpratni SPT un starptautiskajā civilprocesā, ir jānodala jēdzieni “publiskā kārtība” un “publiskās kārtības izņēmums”. Ar pirmo kontinentālajā tiesību sistēmā tiek saprasta ģenerālklausula, kuru tiesnesis katrā konkrētā lietā piepilda ar saturu. Publiskās kārtības jēdziena kodolu veido vispārējie tiesību principi un tiesiskās kārtības pamati, kas attiecīgajā valstī tiek uzskatīti par absolūtajām civilizācijas vērtībām. Savukārt ar publiskās kārtības izņēmumu SPT saprot veidu, kādā atteikt piemērot tādu ārvalsts likumu, kura piemērošanas rezultāts būtu netaisnīgs un runātu pretī tiesas valsts sabiedriskajām un tiesiskajām pamatvērtībām. Līdzīgi ir arī starptautiskajā civilprocesā: publiskās kārtības izņēmums ir veids, kādā atteikt atzīt un izpildīt tādu ārvalsts tiesas nolēmumu, kura atzīšanas rezultāts būtu netaisnīgs un runātu pretī atzinējvalsts publiskajai kārtībai (*ordre public*).
3. Latvijā vēl nav izveidojusies nostāja par publiskās kārtības (*ordre public*) jēdziena izpratni un iedalījumu veidiem. Latvijas SPT zinātnē būtu skaidri jānosaka, ka publiskās kārtības jēdziens ir pārstāvēts tikai SPT, bet ne Latvijas nacionālajās civiltiesībās (līdzīgi kā Vācijā). Latvijas publiskās kārtības jēdzienā

⁵⁵ Mayer P., Heuzé V. Droit international privé. 8e édition. Paris: Montchrestien, 2004, p. 276 (§ 382).

⁵⁶ Geimer R. Anerkennung ausländischer Entscheidungen in Deutschland. München: Verlag C. H. Beck, 1995, S. 61.

⁵⁷ Skat.: Mayer P., Heuzé V. Droit international privé. 8e édition. Paris: Montchrestien, 2004, p. 149–150 (§ 205-1); Francijas Kasācijas tiesas Civillietu palātas [Cour de cassation (Ch. civ. sect. civ.)] 1948. gada 25. maija spriedums lietā *Lautour c. Guiraud*. Grām.: Ancel B., Lequette Y. Les grands arrêts de la jurisprudence française de droit international privé. 4e édition. Paris: Dalloz, 2001, p. 179.

ietilpst galvenokārt Satversmē ietvertais pamattiesību katalogs, Latvijas tiesību svarīgākie pamatprincipi un sabiedrības būtiskākās pamatvērtības.

4. SPT un starptautiskā civilprocesa doktrīnā ir pārstāvēta **iekšējās saiknes teorija** saskaņā ar kuru tiesiskās situācijas rašanās fakts ārvalsts teritorijā pats par sevi nav pietiekams faktors, lai piemērotu publiskās kārtības izņēmumu. Ir nepieciešams arī noskaidrot, vai šai situācijai ir saikne ar tiesas valsti. Minētā teorija ir radusies Vācijā, taču pārņemta arī citās Eiropas valstīs, piemēram, Francijā.
5. SPT un starptautiskajā civilprocesā ir izplatīta arī publiskās kārtības **aktualitātes teorija** saskaņā ar kuru atbilstība tiesas valsts publiskajai kārtībai tiek vērtēta tajā brīdī, kad tiesnesis lemj par ārvalsts likuma piemērošanu vai par ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu un izpildi.
6. Runājot par publiskās kārtības izņēmuma jēdzienu starptautiskajā civilprocesā, ir jāņem vērā noteiktas īpatnības un arī piemērošanas metodoloģija:

Pirmkārt, starptautiskajā civilprocesā (atšķirībā no SPT) tiek pārbaudīta gan materiālā, gan procesuālā publiskā kārtība. Pārbaudot materiālo publisko kārtību, tiesnesim ir jāizvērtē, vai ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanas un izpildes konkrētais rezultāts no viņa valsts publiskās kārtības viedokļa būtu acīmredzami nesavienojams ar materiālo tiesību pamatvērtībām. Pārbaudot procesuālo publisko kārtību, tiesnesis pārlicinās, vai ārvalsts tiesas nolēmuma pieņemšanas procesā ir ievērotas zaudējušās puses (atbildētāja) galvenās procesuālās pamattiesības, kuras civillietās garantē Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta pirmā daļa.

Otrkārt, starptautiskajā civilprocesā publiskās kārtības izņēmums tiek pielietots daudz ierobežotāk, nekā kolīziju normu piemērošanas procesā (SPT). To dēvē par **atviegloto publiskās kārtības izņēmumu**. Tomēr šis pārbaudes apjoma atvieglojums attiecas tikai uz materiālo publisko kārtību. Ārvalsts tiesas procesā ievēroto procesuālo pamatgarantiju pārbaude (procesuālais *ordre public*) nekādā veidā netiek atvieglota un līdz ar to kontrolējama pilnā apmērā. Jo sevišķi tas attiecas uz to valstu nolēmumiem, kuras nav Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas dalībnieces.

ĀRVALSTS LIKUMA PIEMĒROŠANA

Mg. iur. Jūlija Kolomijceva

Atslēgvārdi: starptautiskās privāttiesības, starptautiskais civilprocess, kolīziju normas, ārvalsts likuma piemērošana civilprocesā, kolīziju normu piemērošana civilprocesā, Romas Konvencija, Roma I Regula.

Vienveidīgās kolīziju normas līgumtiesību jomā Eiropas Savienībā

Ārvalsts likuma piemērošana civilprocesā līgumtiesību jomā ir cieši saistīta ar starptautisko un Eiropas Savienības regulējumu – 1980. gada Romas Konvencijas¹ un Roma I Regulas² kolīziju normām par līgumsaistībām piemērojamo likumu.

Sākotnēji starptautisko privāttiesību regulējums veidojās pārsvarā no nacionālajām tiesību normām.³ Ārvalsts likuma piemērošana valsts teritorijā bija starptautiskās pieklājības jautājums (*comitas gentium*)⁴, valstīm nesaskatot šādās darbībās juridisku pienākumu.

Mūsdienās kolīzijas tiesisko regulējumu satur gan nacionālie likumi, gan starptautiskie tiesību akti, uzliekot tiesai par pienākumu noteiktos gadījumos piemērot arī citu valstu likumus vai starptautiskās tiesību normas.⁵ Ārvalsts likuma piemērošana valsts teritorijā saskaņā ar nacionālo likumdošanu tiek pamatota ar vienlīdzības principu⁶: nacionālās tiesības ir piemērotas regulēt iekšējās privātās attiecības. Savukārt, ja saikne ar ārvalstīm prevalē, būtu jāpiemēro ar līgumu visciešāk saistītās materiālās tiesības. Turklāt, ja konkurē nacionālā kolīziju norma un starptautiskā

¹ Konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām, kura atvērta parakstīšanai Romā, 1980. gada 19. jūnijā, *Oficiālais Vēstnesis*, C 169, 08.07.2005., 0010.– 0022. lpp. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:169:0010:01:LV:HTML> (skatīts 2011. 22. janvārī).

² Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs), par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I). *Oficiālais Vēstnesis*, L 177, 04.07.2008. 0006. – 0016.lpp <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:177:0006:01:LV:HTML> (skatīts 2011. 22. janvārī).

³ *Alpmann Brockhaus. Fachlexikon Recht*. Leipzig, Mannheim: Alpmann & Schmidt Juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, 2. Aufl., S. 747.

⁴ Тютрюмовъ И.М. *Гражданское право*. 1927, Тарту (Юрьевъ): Типография Г. Лаакманъ, Второе, исправленное и значительно дополненное издание, стр. 35; Дмитриева Г. Л. (отв. ред.). *Международное частное право. Учебник*. Москва: Проспект, 2004, 2-е изд., стр.180.

⁵ Civilprocesa likuma 5. panta ceturtdaļa, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> (skatīts 2011. 22. janvārī).

Likuma par tiesu varu 18. panta otrais teikums: LR likums. *Zinātājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62847>

⁶ Kropholler J. *Internationales Privatrecht*. 6. Aufl. Mohr Siebeck, 2006, S. 24-25; *sal. Satversmes tiesas 2001. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. 2000-07-0409 un lietā Nr. 2006-31-01*: Saskaņā ar vienlīdzības principu, pastāvot vienādiem vai salīdzināmiem faktiskajiem lietas apstākļiem, pret personām jāizturas vienādi. Taču vienlīdzības princips pieļauj un pat prasa atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas atšķirīgos apstākļos, kā arī pieļauj atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas vienādos apstākļos, ja tam ir objektīvs un saprātīgs pamats.

līguma kolīziju norma vai nacionālā kolīziju norma, un Eiropas Savienības tiesību akta tieši piemērojamā kolīziju norma, attiecībā uz līgumsaistībām prioritāte ir Romas Konvencijai vai Roma I Regulai.⁷

Romas Konvencija un Roma I Regula turpina 1968. gada 27. septembra Briseles Konvencijas⁸ aizsāktu Eiropas Savienības dalībvalstu kolīziju normu unifikāciju, ieviešot vienveidīgus noteikumus attiecībā uz tiesībām, kas piemērojamas līgumsaistībām neatkarīgi no vietas, kur tiek taisīts nolēmums (t. s. *forum-shopping* problēma⁹). Šiem vienveidīgajiem noteikumiem jāveicina ES iekšējā tirgus attīstība, novēršot atšķirības, kas traucē personu, preču, pakalpojumu un kapitāla pārrobežu kustībai. Vienveidīgie kolīziju noteikumi līgumsaistību jomā arī paaugstina tiesisko drošību, privātpersonām, droši zinot, kuras valsts materiālais likums regulēs to līgumiskās attiecības un līdz ar to paredzot savu tiesību un pienākumu saturu un apjomu, slēdzot līgumu. Konvencija un Regula ir viens no soļiem Eiropas Savienības dalībvalstu materiālo privāttiesību harmonizācijas virzienā, jo harmonizēt kolīziju normas ir vieglāk nekā dalībvalstu civiltiesības.¹⁰

Kolīziju normu piemērošanas procesu var nosacīti sadalīt divos posmos. Pirajā posmā noskaidro, vai kolīziju normas vispār jāpiemēro, kura tieši kolīziju norma jāpiemēro un uz kuras valsts likumu tā norāda. Kolīziju normas piemērošana var notikt pēc tiesas vai lietas dalībnieka iniciatīvas. Otrajā posmā tiek piemērots tas likums, uz ko kolīziju norma norāda un kas ietver sevī likuma satura noskaidrošanu.

⁷ Likuma par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem 13. pants, *Latvijas Vēstnesis*. 1994. 26. janvāris, Nr. 11/142, <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57840> (skatīts 2011. 22. janvārī), Civilprocesa likuma 5. panta pirmā-ceturtdāļa.

⁸ 1968. gada 27. septembra Briseles Konvencija par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civiltiesā un komercietās, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001R0044:LV:HTML> (skatīts 2011. 31. janvārī).

⁹ *Forum-shopping* ir pārrobežu strīdā iesaistītās personas tās valsts tiesas izvēle, kurā, pamatojoties uz *lex fori* kolīziju normām, tā var iegūt tiesiskas vai faktiskas priekšrocības. Prasītāja iespēja, izvēloties jurisdikciju, netieši ietekmēt kolīziju tiesības un rezultātā arī piemērojamo likumu, no atbildētāja skatupunkta padara *forum shopping* par šaubīgu parādību. No citas puses, nevar nepieminēt, ka atbildētājs bieži iegūst priekšrocības, kas izriet no principa *actor sequitur forum rei* – prasītājs sniedz prasību tiesā pēc atbildētāja dzīvesvietas. (Padomes Regulas (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civiltiesā un komercietās 2. pants; Mankowski P., Magnus U (editors). *Brussels I Regulation. European Commentaries on Private International Law*. sellier. european law publ., 2007, p. 70–71; Commission of the European Communities. *Green paper on the conversion of the Rome Convention of 1980 on the law applicable to contractual obligations into a Community instrument and its modernisation* (COM(2002) 0654 final), p. 44 http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/rome_i/news_summary_rome1_en.htm (skatīts 2011. 31. janvārī); Шак. Х. *Международное гражданское процессуальное право: Учебник*. Пер. с нем. Москва: Издательство БЕК, 2001, с. 102–103.

¹⁰ Giuliano M., Lagarde P. *Report on the Convention on the law applicable to contractual obligations* by Mario Giuliano, Professor, University of Milan, and Paul Lagarde, Professor, University of Paris I, Introduction 3 para. 1.–2. www.tm.gov.lv/lv/daliba_es/TM_RomeI.doc (skatīts 2010. 22. aprīlī); Sarcevic P. (Founding Editor), Bonomi A., Volken P. *Yearbook of Private International Law*, Volume XI (2009). sellier. european law publ, 2010, p. 158; Hausmann R. *Pleading and Proof of Foreign Law – a Comparative Analysis*. www.simons-law.com/library/pdf/e/878.pdf (skatīts 2011. 31. janvārī); Commission of the European Communities. *Green paper on the conversion of the Rome Convention of 1980 on the law applicable to contractual obligations into a Community instrument and its modernisation* (COM(2002) 0654 final), p. 8–9. http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/rome_i/news_summary_rome1_en.htm (skatīts 2011. 31. janvārī).

Ārvalsts likums: likums vai fakts?

Saskaņā ar Romas Konvenciju un Roma I Regulu šie tiesību akti neattiecas uz pierādījumiem un civilprocesuāliem jautājumiem.¹¹ Mūsdienās pastāv divas pamatdoktrīnas, kā izturēties pret ārvalsts likumu civilprocesā. Ar vienas vai otrās doktrīnas izvēli ir saistīts, kā kompetencē – tiesas vai pušu – būtu atsaukties uz kolīziju normām un nepieciešamības gadījumā arī noskaidrot ārvalsts likuma saturu.

Viena no doktrīnām pret ārvalsts likumu attiecas kā pret likumu arī tad, ja to piemēro nacionālās tiesas. Šī doktrīna tiek pārstāvēta vairākās Kontinentālās Eiropas tiesību loka valstīs.¹² Šajā gadījumā uz ārvalsts likumu attiecina (ar izņēmumiem) principu *jura novit curia*, un tiesai ir pienākums patstāvīgi uz nacionālās vai starptautiskās izcelsmes kolīziju normu pamata noteikt, vai jāpiemēro ārvalsts likums. Vienlaikus šeit būtu nošķirami divi pienākumi – uz kolīziju normu pamata noteikt, vai ir piemērojams ārvalsts likums, un noskaidrot ārvalsts likuma saturu un to, kad tas piemērojams. Tomēr tiesa paliek atbildīga par kolīziju normas un ārvalsts likuma pareizu piemērošanu, pat ja tā piesaista lietas dalībniekus un trešās personas ārvalsts likuma satura noteikšanai.

Otra doktrīna paredz, ka vienīgais likums, kas tiesa piemēro, ir tiesas atrašanās valsts likums, t. i., vietējais likums, prezumējot ārvalsts un vietējā likuma sakritumu. Balstoties uz pušu brīvību izvēlēties piemērojamos tiesību aktus un saskaņā ar teoriju par kolīziju normu fakultatīvo raksturu, puses var brīvi lemt, vai tās grib ieviest procesā ārvalsts likumu. Tiesnesim nav nedz pilnvaru, nedz pienākuma piemērot ārvalsts likumu pēc savas iniciatīvas. Vienīgais izņēmums, kad tiesai ir pienākums pēc savas iniciatīvas piemērot kolīziju normas, ir vājākas puses aizsardzība līgumā. Piemēram, darbiniekam vai patērētājam nav jāatsaucas uz kolīziju normu piemērošanu. Citos gadījumos pusēm jāatsaucas uz kolīziju normām un jāpierāda ārvalsts materiālo tiesību saturs saskaņā ar noteikumiem par pierādīšanu, jo ārvalsts likums tiek uzskatīts par fakta jautājumu.¹³

Pirmās doktrīnas priekšrocība ir veicināt starptautisko un pārnacionālo tiesību aktu, kas satur kolīziju normas, mērķu panākšanu. Neviena no pusēm nevar apzināti vai neapzināti gūt labumu no tā, ka cita puse nepazīst kolīzijas tiesisko regulējumu un/vai nevar pierādīt ārvalsts likuma saturu. Tiek ņemts vērā, ka ne katra puse var atļauties ieguldīt finanšu līdzekļus ārvalsts likuma noskaidrošanā, pat ja ārvalsts likums šai pusei ir labvēlīgs. Tādā veidā tiek izslēgtas manipulācijas ar piemērojamo likumu.

Otrās doktrīnas gadījumā tiek ievērota pušu griba ieviest civilprocesā ārvalsts likumu, jo tā satura noskaidrošana parasti ir saistīta ar atzinuma sagatavošanu un tulkošanu, respektīvi, tā ir saistīta ar papildu izmaksām. Turklāt var gadīties, ka

¹¹ Romas Konvencijas 1. panta otrās daļas h) punkts, Roma I Regulas 1. panta trešais punkts.

¹² piemēram, Austrijā, Krievijā, Polijā, Ungārijā, Šveicē Vācijā u. c., sk. Kropholler J. *Internationales Privatrecht*. 6. Aufl. Mohr Siebeck, 2006, S. 212 ff., 644 ff.; Дмитриева Г. Л. (отв.ред.). *Международное частное право Учебник*. Москва: Проспект, 2004, 2-е изд., стр. 168–169; Гетьман-Павлова И. В. *Международное частное право. Учебник*. Москва: Эксмо, 2005, стр. 170, 485–486;

¹³ Hausmann R. *Pleading and Proof of Foreign Law – a Comparative Analysis*. www.simons-law.com/library/pdf/e/878.pdf (skatīts 2011. 31. janvārī); Fentiman R. *Oxford monographs in private international law. Foreign law in English courts. Pleading, Proof and Choice of Law*. New York: Clarendon Press Oxford, 1998, p. 60, 66, 82–83, 89; Gruber U.P. *Methoden des internationalen Einheitsrechts*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, S. 35; Kropholler J. *Internationales Privatrecht*. 6. Aufl. Mohr Siebeck, 2006, S. 45–46; Гетьман-Павлова И.В. *Международное частное право. Учебник*. Москва: Эксмо, 2005, стр. 484–485.

strīda iznākums, izspriežot lietu saskaņā ar *lex fori*, ir salīdzināms ar rezultātu, kas tiktu sasniegts, ja lieta tiktu izspriesta saskaņā ar ārvalsts likumu. Turklāt tās valsts likums, kurā atrodas atbildētāja domicils, prasītājam var būt labvēlīgāks, un šajā gadījumā var arī pieļaut, ka atbildētājam vietējais likums ir zināms.

Atsevišķās valstīs “tirā veidā” netiek piemērota neviena no augstāk minētajām doktrīnām. Piemēram, ir valstis, kur ārvalsts likums tiek uzskatīts par likumu un tiesa *ex officio* piemēro kolīziju normas. Vienlaikus ārvalsts likuma saturu puses pierāda, attiecinot uz to noteikumus par pierādīšanu.¹⁴ Citās valstīs ārvalsts likums ir fakta jautājums, ja puses vienojas par ārvalsts likuma piemērošanu līgumā. Pārējos gadījumos ārvalsts likums tiek uzskatīts par likumu, un tiesa rīkojas saskaņā ar principu *jura novit curia*.¹⁵ Citur nacionālās tiesas *ex officio* piemēro kolīziju normas, ja to piemērošana izriet no starptautiskās konvencijas, ES Regulas vai arī runa par tiesībām, no kurām persona nevar brīvi atteikties. Pārējos gadījumos pusei jāatsaucas uz kolīziju normu un jāpierāda ārvalsts likuma saturs.¹⁶

Saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem ārvalsts likums nav fakta jautājums. Likumā par tiesu varu attiecīgais regulējums ir 18. pantā ar nosaukumu “Likumība”, kā arī Civilprocesa likums runā par ārvalsts likumu kā par tiesību normām (Civilprocesa likums, turpmāk – CPL, 5. pants). Jāpiebilst, ka attieksme pret ārvalsts likumu Latvijā nav vienota, un vienā no avotiem ir norādīts, ka Latvijā ārvalsts likums ir uzskatāms par likumu, izņemot gadījumus, kad puses vienojas par tā piemērošanu līgumā. Pēdējā gadījumā ārvalsts likums ir fakts.¹⁷ Savukārt tiesu pieeja ārvalsts likumam liek uzskatīt, ka visos gadījumos tas ir fakta jautājums. Tiesu praksē tiek pieņemts, ka lietas dalībnieki paši norādīs, ka jāpiemēro ārvalsts likums. Ja cita dalībnieka piedāvātā ārvalsts likuma interpretācija ir nepareiza, tad saskaņā ar sacīkstes principu otrajam lietas dalībniekam ir tiesības pret to iebilst.

Izturēšanās pret ārvalsts likumu kā pret faktu ir savā ziņā atbildes reakcija uz objektīva rakstura sarežģījumiem šī likuma piemērošanā. Prakse rāda, ka šajos gadījumos lietas dalībnieki labprātīgi uzņemas ārvalsts likuma satura pierādīšanu un sniedz tiesai ārvalsts likuma tekstu, literatūru ar doktrīnas atziņām, judikatūru un citus materiālus par attiecīgu normu iztulkošanu saskaņā ar CPL 654. pantu.

Ievērojot to, ka ārvalsts likums ir likums, nevis fakts, tiesa ir atbildīga par kolīziju normu pareizu piemērošanu, proti, tiesai kolīziju normas būtu jāpiemēro pēc

¹⁴ Piemēram, Spānijā, sk. Hausmann R. *Pleading and Proof of Foreign Law – a Comparative Analysis*. www.simons-law.com/library/pdf/e/878.pdf (skatīts 2011. 31. janvārī); Applicable law-Spain http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_spa_en.htm#2.1 (skatīts 2011. 01. februārī).

¹⁵ piemēram, Lietuvā, sk. Sarcevic P. (Founding Editor), Bonomi A., Volken P. *Yearbook of Private International Law*, Volume XI (2009). sellier. european law publ, 2010, p. 162; *Applicable law-Lithuania*. http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_lit_en.htm (skatīts 2011. 01. februārī).

¹⁶ piemēram, Skandināvijas valstīs un Francijā, skat. Sarcevic P. (Founding Editor), Bonomi A., Volken P. *Yearbook of Private International Law*, Volume XI (2009). sellier. european law publ, 2010, p. 161–162, Hausmann R. *Pleading and Proof of Foreign Law – a Comparative Analysis*. www.simons-law.com/library/pdf/e/878.pdf (skatīts 2011. 31. janvārī); *Applicable law-Finland*. http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_fin_en.htm#II.1 (skatīts 2011. 01. februārī); *Applicable law-France*. http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_fra_en.htm (skatīts 2011. 01. februārī); *Applicable law-Sweden*. http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_swe_en.htm#II.1 (skatīts 2011. 01. februārī).

¹⁷ Piemēram, Lietuvā, sk. Sarcevic P. (Founding Editor), Bonomi A., Volken P. *Yearbook of Private International Law*, Volume XI (2009). sellier. european law publ, 2010, p. 162; *Applicable law-Lithuania*. http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_lit_en.htm (skatīts 2011. 01. februārī)

savas iniciatīvas. Kas attiecas uz ārvalsts likuma piemērošanas otro posmu – tā satura noskaidrošanu, tad šo pienākumu var uzlikt pusēm, izņemot gadījumus, kad viena no pusēm ir līguma vājākā puse. Ja runa ir par uzņēmējiem, tad tiem var uzlikt pienākumu “pierādīt” ārvalsts likuma saturu (arī tad, ja lietas dalībnieki neatsaucas uz ārvalsts likumu, bet tas saskaņā ar Romas Konvenciju vai Roma I Regulu jāpiemēro).

Apkopojot var teikt, ka CPL pieļauj vairākas iztulkojumus un tādējādi veicina pretrunīgu tiesu praksi ārvalsts likuma piemērošanā. Būtu ieteicams ieviest skaidru regulējumu, nosakot, ka visos gadījumos, kas attiecas uz Romas Konvenciju vai Roma I Regulu, tiesa *ex officio* piemēro kolīziju normas. Nosakot tiesas un lietas dalībnieku pienākumus attiecībā uz ārvalsts likuma satura noskaidrošanu, kā arī tiesiskas sekas sakarā ar pārkāpumiem ārvalsts likuma piemērošanas gaitā, jāparedz diferencēta pieeja.

Ārvalsts likuma satura izziņas līdzekļi

Ārvalsts likuma piemērošana loģiski ietver tā satura noskaidrošanu. Civillikuma 22. pants nosaka, kad “*Latvijas likums atļauj piemērot ārvalsts likumu, tad tā saturu skaidro Civilprocesa likumos noteiktā kārtībā...*” CPL skaidri nenošķir gadījumus, kad tiesa pēc savas iniciatīvas skaidro un kad tas ir lietas dalībnieka pienākums – noskaidrot ārvalsts likuma saturu. CPL paredz, ka tiesa noskaidro ārvalsts likuma saturu, pamatojoties uz tā tekstu (CPL 654. pants) vai iesniedzot ārvalstij lūgumu izskaidrot tās likumus Eiropas konvenciju par informāciju par ārvalsts likumiem¹⁸, vai arī vērstoties Tieslietu ministrijā (CPL 655. pants).

CPL 654. panta tulkojums nozīmē, ka lietas dalībnieks sniedz ne tikai ārvalsts likuma tekstu, bet arī citus materiālus par attiecīgu normu iztulkojumu: tiesu nolēmumus, judikatūru, zinātnisko literatūru u. c. Vērtējot šādus materiālus, jāņem vērā likuma teksta avots, ārvalsts likuma tiesību normas spēks laikā, doktrīnas valdošais viedoklis par attiecīgu tiesību jautājumu. Atsevišķos gadījumos jāievēro arī parāžu tiesību normas, kas izveidojās starp pusēm.

Valstīs, kur ārvalsts likums tiek uzskatīts par fakta jautājumu, uz tā satura izziņāšanu parasti tiek attiecināti noteikumi par pierādīšanu. “Likuma” valstīs tiesas patstāvīgi iegūst informāciju, un tām nav saistoši vispārīgie noteikumi par pierādījumiem.

Ņemot vērā to, ka Latvijā ārvalsts likums ir likums, tiesa var izmantot jebkurus avotus nolūkā noskaidrot ārvalsts likuma saturu. No tā arī izriet, ka papildus CPL noteiktajiem izziņas līdzekļiem tiesa var izmantot savas ārvalsts likuma zināšanas, patstāvīgi pētīt tai pieejamo literatūru par ārvalsts likumu u. c.

Tā kā tiesām nav jāzina ārvalsts likumi, bieži vien ir nepieciešams piesaistīt citas personas, kas var palīdzēt skaidrot ārvalsts materiālo tiesību saturu. Kā jau minēts, šajā procesā var iesaistīt lietas dalībniekus. Jāatceras, ka nevar gaidīt no lietas dalībnieka, ka tas vienlīdz rūpīgi informēs gan par labvēlīgajiem, gan nelabvēlīgajiem ārvalsts likuma piemērošanas aspektiem.

CPL nenoregulēts, bet ļoti noderīgs ārvalsts likuma satura izziņas līdzeklis ir eksperta (speciālista) atzinums. Ārvalstīs eksperta pieaicināšanas kārtība

¹⁸ 05.02.1998. likums “Par Eiropas konvenciju par informāciju par ārvalstu likumiem un tās papildu protokolu” (“LV”, 46/47 (1107/1108), 20.02.1998.) [stājas spēkā 20.02.1998.], <http://www.likumi.lv/doc.php?id=46963> (skatīts 2010. 02. oktobrī).

atšķiras – “fakta” valstīs puses iesniedz to pieaicināto speciālistu atzinumus tiesā, savukārt “likuma” valstīs tiesa pieaicina ekspertu pēc savas iniciatīvas. Regulējums par ekspertu kvalifikāciju dažādās valstīs ir ļoti atšķirīgs.¹⁹ Būtu ieteicams arī Latvijas likumos iestrādāt regulējumu par eksperta vai speciālista pieaicināšanas kārtību un par tā kvalifikāciju.

Patlaban lietas dalībnieki var iesniegt trešo personu atzinumus par ārvalsts likuma saturu, un tie ir izmantojami ārvalsts likuma satura noskaidrošanā, tomēr šādā atzinumā jāvērtē ietvertu ziņu ticamība. Izmantojot lietas dalībnieku un to piesaistīto trešo personu sniegto informāciju par ārvalsts likuma saturu, jācenšas informāciju par likuma saturu iegūt no trešā objektīvā avota.

Ja pēc rūpīgas izpētes nav iespējams saprātīgā termiņā noskaidrot ārvalsts likuma saturu, uz kuru norāda kolīziju norma, tad var piemērot nacionālo likumu (Civillikuma 22. pants).

Nolēmuma pārsūdzēšana sakarā ar ārvalsts likuma nepareizu piemērošanu vai iztulkojumu

Sakarā ar nolēmuma pārsūdzēšanu rodas vairāki jautājumi. Viens no tiem ir situāciju nošķiršana, kad tiesai pēc savas iniciatīvas jāpiemēro ārvalsts likums un kad runa ir par vēlāko piemērojamā likuma izvēli ar konkludentām darbībām. Ja procesā abas puses atsaucas uz Latvijas likumu, tomēr neviens lietas dalībnieks (vai arī viens no tiem) neapzinās, ka strīdam ir jāpiemēro ārvalsts likums, tad diez vai šajā gadījumā varētu runāt par vienošanos par piemērojamo likumu. Ņemot vērā minēto, šajos gadījumos varētu tiesai uzdot pienākumu norādīt lietas dalībniekiem, ka saskaņā ar kolīziju normām jāpiemēro ārvalsts likums, lai puses apzināti pieņemtu lēmumu par ārvalsts likuma piemērošanu savā strīdā.

Ja tiesa ārvalsts likuma vietā piemērojusi nacionālās tiesību normas vai arī ārvalsts likumu nacionālā likuma vietā, nolēmums ir pārsūdzams apelācijas vai kasācijas kārtībā. Šeit būtu svarīgi paredzēt, kurā tiesas instancē (apelācijas un/ vai kasācijas) lietas dalībnieki ir tiesīgi norādīt, ka ārvalsts likuma nepiemērošana ir pārkāpums, kura dēļ lieta izspriesta nepareizi, jo iepriekšējā instancē tiesa nav piemērojusi ārvalsts likumu un lietas dalībnieki ir ievērojuši Latvijas normatīvos aktus nenorādot, ka būtu jāpiemēro citas valsts likums. Latvijā var atsaukties uz kolīziju normu neievērošanu gan apelācijas instancē, gan kasācijas instancē. Savukārt atsevišķās valstīs tiek uzskatīts, ka lietas dalībnieki ir tiesīgi norādīt uz ārvalsts likuma piemērošanu kā pārkāpumu tikai un vienīgi apelācijas instancē. Ja tas netika darīts, tad kasācijas instancē šo apstākli vairs nevar ņemt vērā. Šādā veidā lietas dalībnieki tiek mudināti apzinīgi un pamatīgi vērtēt visus ar strīdu saistītos apstākļus, kā arī tiek mazināts lietu skaits, kas tiek nodots jaunai izskatīšanai sakarā ar ārvalsts likuma piemērošanas pārkāpumiem apelācijas vai pirmās instances tiesā.

Nepieciešams noteikt, vai ārvalsts likuma nepareizs iztulkojums par to, kad atbilstoši kolīziju normām tas ir piemērojams, ir pārbaudāms apelācijas un/ vai

¹⁹ Atsevišķās jurisdikcijās par ekspertu var būt tikai tiesnesis vai praksē strādājošs jurists. Citās valstīs par ekspertiem nozīmē profesorus un akadēmiskos mācībspēkus. Citur (vismaz teorijā) nepastāv nekādi ierobežojumi attiecībā uz ekspertu. sk. Sarcevic P. (Founding Editor), Bonomi A., Volken P. *Yearbook of Private International Law*, Volume XI (2009). sellier. european law publ., 2010, p. 165.

kasācijas kārtībā. Šo jautājumu var vērtēt dažādi. Atļaujot nākamās instances tiesai pārvērtēt ārvalsts likuma iztulkošanu, tiek prezumēts, ka apelācijas vai kasācijas instances tiesai ir ārvalsts likuma zināšanas. Attiecinot uz ārvalsts likumu principu *jura novit curia*, praksē ne vienmēr var sasniegt attiecīgo rezultātu. Balstoties uz lietderības apsvērumiem, varētu atļaut pārsūdzēt nolēmumu nevis sakarā ar nepareizu iztulkošanu, bet sakarā ar to, ka tiesa nav izmantojusi visus tai pieejamos līdzekļus, proti, lai noteiktu ārvalsts likuma saturu, tā nav rīkojusies atbilstoši likumam.

Nobeigums

CPL neregulē vairākus jautājumus, kas ir svarīgi, piemērojot civilprocesā ārvalsts likumu. Būtu ieteicams noteikt, ka tiesa piemēro pēc savas iniciatīvas kolīziju normas. CPL skaidri nenošķir gadījumus, kad un kādā kārtībā tiesa vai lietas dalībnieki skaidro ārvalsts likuma saturu, ja tas ir piemērojams saskaņā ar Romas Konvenciju vai Roma I Regulu. Šajā sakarā ārvalsts likuma piemērošanas procesā jāšķir tiesas un lietas dalībnieku pienākumi, paredzot tiesiskas sekas pārkāpumu un neatsaukšanos uz ārvalsts likumu.

Ir iespējams piemērot diferencētus noteikumus attiecībā uz pienākumu noskaidrot ārvalsts likuma saturu: ja runa ir par līguma vājāko pusi, tad tiesai pašai jāskaidro, vai ārvalsts likums ir piemērojams, kā arī tiesai jāatklāj ārvalsts likuma satura saturs. Ja runa ir par uzņēmējiem, tad tiem var uzlikt pienākumu iesniegt materiālus par ārvalsts likuma iztulkošanu.

Skaidrāk jāneregulē ārvalsts likuma izziņas līdzekļi un ārvalsts likuma izziņas kārtība, ieviešot eksperta vai speciālista institūtu, kas varētu palīdzēt tiesai atklāt ārvalsts likuma saturu un būtu no pusēm neatkarīga trešā persona.

Ņemot vērā Latvijas teritorijas lielumu, kā arī iespēju noskaidrot citu valstu likumu saturu, jāneregulē, kad un uz kāda pamata ir iespējams apelācijas un kasācijas kārtībā pārsūdzēt nolēmumu par kolīziju normu nepareizu piemērošanu un ārvalsts likuma satura nepareizu noskaidrošanu.

LATVIJAS TIESU PRAKSE BĒRNU PĀRROBEŽU PRETTIESISKAS AIZVEŠANAS VAI AIZTURĒŠANAS LIETĀS

Mg. iur. Irēna Kucina

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektore, doktorante

Atslēgvārdi: bērni; pārrobežu lietas; prettiesiska aizvešana vai aizturēšana; civiltiesiskie aspekti; parastā dzīvesvieta; bērna iedzīvošanās jaunajā vidē; fiziskas, psiholoģiskas un neciešamas situācijas risks; Latvijas tiesu prakse; Hāgas 1980. gada konvencija; Briseles II bis Regula.

Ievads

Bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas civiltiesisko aspektu jautājumi ir aktuāli daudzām valstīm. Par to liecina Hāgas Konvencijas par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem¹ (turpmāk – Hāgas konvencija) daudzo līgumslēdzēju valstu skaits, kas aizvien pieaug. 83 valstis² ir akceptējušas Hāgas konvenciju kā tiesību aktu, kas nodrošina adekvātu civiltiesisku risinājumu bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas gadījumos, jo konvencija veicina nolaupīto bērnu ātru atgriešanu, aizsargājot gan nolaupīto bērnu intereses, gan arī to personu tiesības un intereses, kurām ir tiesisks pamats īstenot aizgādību vai aizbildnību par bērnu, lai saprātīgā laika posmā bērna parastās dzīvesvietas (*habitual residence*) valsts kompetentās iestādes izlemtu jautājumu par aizgādību vai aizbildnību. Šīs pieejas pamatā ir vienkārša ideja, proti, – bērnam un vienam vai otram vecākam ir tiesības uz ģimeni, ko garantē Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvības aizsardzības konvencija³ (turpmāk – Eiropas Konvencija).⁴

Hāgas konvencijas piemērošana ir būtiska arī Eiropas Savienības kontekstā, ņemot vērā 2003. gada 27. novembra Padomes Regulu Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu⁵ (turpmāk – Briseles II bis

¹ Hāgas konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 23. oktobris, Nr. 151.

² Hāgas konvencija ir saistoša 59 HCCH dalībvalstīm un 24 valstīm, kas nav HCCH dalībvalstis. Hague Conference on Private International Law. Pieejams: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=24 [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].

³ Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvības aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143.

⁴ Beaumont P.R. The Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Hague Convention on International Child Abduction. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 63.

⁵ Briseles IIbis Regula publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 6.sējuma 243.–271. lpp. (*Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the*

Regula). Briseles IIbis Regulu piemēro kopš 2005. gada 1. marta, un šīs regulas noteikumi⁶ papildina Hāgas konvencijas piemērošanu ES dalībvalstīs. Tādējādi ES dalībvalstīs bērna nolaupīšanas civiltiesisko aspektu jautājumos paralēli piemēro gan Hāgas konvenciju, gan arī Briseles II bis Regulu.

Lai gan Latvijā Hāgas konvencija stājās spēkā 2002. gada 1. februārī, tās piemērošana tika uzsākta tikai no 2004. gada, jo līdz tam Latvijā nebija saņemts neviens pieteikums. Pēc Tieslietu ministrijas⁷ datiem no 2004. gada līdz 2011. gada 17. janvārim ir bijušas 105 lietas (par 116 bērniem) par bērna prettiesisku aizvešanu no Latvijas uz ārvalsti vai aizturēšanu ārvalstī. Savukārt no 2005. gada līdz 2011. gada 17. janvārim ir bijušas 23 (par 24 bērniem) lietas par bērna prettiesisku aizvešanu no ārvalsts uz Latviju vai aizturēšanu Latvijā. Tāpēc var droši runāt par Hāgas konvencijas piemērošanu Latvijas tiesās.

Šā raksta mērķis ir norādīt uz būtiskākajiem jautājumiem Hāgas konvencijas piemērošanā Latvijas tiesās, tos analizēt un dot vērtējumu. Piemēram, pirms izvērtēt jautājumu, vai bērns ir vai nav atgriežams pēc tā prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas, atbilstoši Hāgas konvencijai vispirms ir jākonstatē divi priekšnosacījumi – bērna parastā dzīvesvieta un bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskums. Ja tas konstatēts, tad tālāk ir jākonstatē, vai nav piemērojams kāds no bērna neatgriešanas pamatiem, proti, jākonstatē, vai ir tiesisks pamats, kas pieļauj bērna palikšanu valstī, uz kuru tas ir nolaupīts. Visi šie jautājumi turpmāk arī tiek analizēti rakstā, ņemot par pamatu Latvijas tiesu praksi.

1. Bērna atgriešanas priekšnosacījumi Hāgas konvencijas izpratnē

1.1. Bērna parastā dzīvesvieta

Bērna parastās dzīvesvietas precīza noteikšana būtiski ietekmē tālāko Hāgas konvencijas piemērošanu. Konstatējot, ka bērna parastās dzīvesvietas valsts ir tā valsts, no kuras tas ir bijis prettiesiski aizvests vai kurā aizturēts, tālāk tiesai ir jāvērtē bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskums un bērna neatgriešanas pamati. Savukārt, ja tiesa konstatē, ka bērna parastā dzīvesvieta ir valstī, uz kuru tas ir nolaupīts, tiesai saskaņā ar Hāgas konvenciju vairs nav pamata lemt par bērna atgriešanu vai neatgriešanu. Bet tās valsts tiesai, kur bija bērna parastā dzīvesvieta tieši pirms nolaupīšanas, nav vairs pamata izlemt jautājumu par aizgādības vai aizbildnības tiesībām. Tiklīdz par bērna parasto dzīvesvietu kļūst valsts, uz kuru tas ir nolaupīts, tiesības lemt par aizgādības vai aizbildnības tiesībām iegūst šīs valsts kompetentās tiesas.

Tāpēc būtiski vērst uzmanību uz to, kā Latvijā konstatē bērna parasto dzīvesvietu un kādi problēmjautājumi var rasties bērna parastās dzīvesvietas noteikšanā. Latvijas konstatēt bērna parasto dzīvesvietu ir sarežģīti. Ir iespējami vairāki veidi, pēc kuriem varētu konstatēt bērna parasto dzīvesvietu, bet, pēc raksta autores domām, neviens no tiem pietiekami pārliecinošu risinājumu nedod un līdz ar to tikai apstiprina šī jautājuma sarežģītību.

recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000 – angl.val.).

⁶ Briseles IIbis Regulas 11. pants.

⁷ Par sniegto informāciju autore izsaka pateicību A. Skudram, Tieslietu ministrijas Tiesiskās sadarbības departamenta Bērnu lietu sadarbības nodaļas vadītājam.

Pirmkārt, pastāv iespēja vadīties pēc Civillikuma Ievadā paredzētās personas dzīves vietas (*domicila*) izpratnes.⁸ Taču šādā gadījumā nav skaidrs, vai šī izpratne attiecas arī uz personas parastās dzīves vietas izpratni vai tikai uz personas *domicila* jeb pastāvīgās dzīves vietas izpratni. Vēl jo vairāk nav skaidrs, vai šī izpratne attiecas uz bērna parastās dzīves vietas konstatēšanu.

Otrkārt, pastāv iespēja bērna parasto dzīves vietu noteikt pēc Civillikuma Ievada 15. panta, kas paredz, ka tiesiskās attiecības starp vecākiem un bērnu ir pakļautas Latvijas likumam, ja bērnam noteiktā dzīvesvieta ir Latvijā. Taču, pēc raksta autores domām, šī norma ir kolīziju norma, kas paredz, kuras valsts likums ir piemērojams tiesiskajās attiecībās starp vecākiem un bērniem, piemēram, aizgādības tiesību jautājumos situācijā ar ārvalsts elementa esamību, bet neparedz to, kādi apstākļi ir jāņem vērā, lai noteiktu, kurā valstī bērnam ir parastā dzīvesvieta.

Treškārt, pastāv iespēja bērna parasto dzīves vietu noteikt pēc Civillikuma 177. panta, kas noteic, ka bērnam noteiktā dzīvesvieta ir tā, ko viņam noteic vecāki, proti, izvēlas bērnam ģeogrāfisko dzīves vietu un mājokli.⁹ Tomēr, pēc autores domām, šī norma nesniedz skaidru atbildi, vai ar bērna noteikto dzīves vietu būtu jāsaprot arī bērna parastā dzīvesvieta. Tādējādi pastāv atklāts jautājums, vai pēc Civillikuma regulējuma bērna parastā dzīvesvieta var tikt piesaistīta vecāku nodomam.

Ceturtkārt, var piemērot Bērnu tiesību aizsardzības likuma 67. pantu, kas skaidro, ka par bērna dzīves vietu šā likuma izpratnē uzskatāma viņa vecāku deklarētā dzīvesvieta. Ja bērna vecāku deklarētās dzīves vietas atrodas dažādās administratīvajās teritorijās, par bērna dzīves vietu uzskatāma tā vecāka deklarētā dzīvesvieta, pie kura viņš dzīvo. Ja bērna vecākiem vai bērnam nav deklarētas dzīves vietas, par bērna dzīves vietu uzskatāma viņa vecāku faktiskā dzīvesvieta.¹⁰ Taču jāatzīmē, ka Bērnu tiesību aizsardzības likuma regulējums bērna dzīves vietas noteikšanā nav par tiem gadījumiem, kad bērna vecāki dzīvo dažādās valstīs, bet ir piemērojams tad, kad bērna vecāki dzīvo dažādās Latvijas administratīvajās teritorijās.

Līdz ar to šobrīd Latvijā nacionālajā līmenī nepastāv jēdziena “bērna parastā dzīvesvieta” skaidra un noteikta definīcija. Iespējams, tāpēc Latvijas tiesu praksē, izskatot lietas par bērna nolaupīšanu, praktiski nevienā no gadījumiem tiesas nekonstatē bērna parasto dzīves vietu. Šis jautājums pilnībā tiek ignorēts¹¹ vai arī tiek atzīts, ka lietā nav strīda par bērna parasto dzīves vietu.¹² Tomēr ir divas uzmanības vērtas lietas, kurās ir tiesas vērtējums par bērna parastās dzīves vietas jautājumu. Lietā Nr. C36-0607 māte bija prettiesiski nolaupījusi bērnu no Zviedrijas uz Latviju. Pieteikumu par bērna atgriešanu māte atzina par nepamatotu, jo uzskatīja, ka viņas un dēla parastā dzīvesvieta ir Latvijā šādu apsvērumu dēļ: tas, ka viņa grūtniecības uzskaitē stājusies Latvijā, arī bērnu dzemdējusi Latvijā, apprecējusies Latvijā, viņiem ir Latvijas pilsonība, viņai piederošās mantas glabājas Latvijā un viņi ir deklarējuši savu dzīves vietu Latvijā. Turklāt māte uzskatīja, ka tas, ka bērns

⁸ Civillikuma Ievada 7. pants. Civillikums. Ievads: LR likums. *Zinotājs*, 1992. 30. jūlijs, Nr. 29.

⁹ Civillikuma 177. pants. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: LR likums. *Zinotājs*, 1993. 10. jūnijs, Nr. 22/23.

¹⁰ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 19. jūnijs, Nr. 199/200.

¹¹ Piemēram, sk. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C33140508. Minētajā lietā māte norādījusi, ka mātes un meitas parastā dzīvesvieta ir Latvijā, taču šo jautājumu tiesa tā arī neizvērtēja.

¹² Piemēram, sk. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 19. novembra lēmums lietā Nr. C31287808; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 6. jūnija lēmums lietā Nr. C292666/08.

četrus gadus faktiski ir dzīvojis Zviedrijā, nemaina bērna parasto dzīvesvietu. Tiesa uzskatīja, ka bērna parastā dzīvesvieta ir Zviedrijā, jo ģimene pēdējos četrus gadus faktiski dzīvojusi Zviedrijā, saņēmusi pabalstus, bērns apmēram gadu apmeklējis bērnudārzu Zviedrijā, viņiem bija piešķirts sociālais dzīvoklis. Tiesa atzina, ka minētie apstākļi norāda uz to, ka bērna parastā dzīvesvieta ir Zviedrijā, lai arī viņa dzīvesvieta bija deklarēta Latvijā un viņš katru gadu viesojies Latvijā.¹³ No minētās lietas secināms, ka tiesa analizējusi ģimenes situāciju kopumā un bērna vietu tajā, arī analizējot apstākļus, kas saistīti tikai ar bērnu, piemēram, bērnudārza apmeklēšanu. Pēc raksta autore domām, šāda tiesas veiktā analīze ir vērtējama pozitīvi. Lietā Nr. C20279706 bija prasīta bērna atgriešana no Latvijas uz Lielbritāniju. Apelācijas instances tiesa atzina, ka bērna atrašanās Lielbritānijā, lai apgūtu angļu valodu, nerada jaunu parasto dzīvesvietu, jo bērna parastā dzīvesvieta vienmēr ir bijusi Latvijā. Tā kā bērna abu vecāku parastā dzīvesvieta ir Latvijā, tad tiesa norādīja, ka nav iespējams uzskatīt, ka nepilngadīga bērna parastā dzīvesvieta ir citā valstī, jo viņš nevar bez vecāku piekrišanas pats izlemt savu dzīvesvietu. Vienlaikus lietā tiesa norādīja faktu, ka bērnam piešķirtais Lielbritānijas parastā iedzīvotāja statuss ir nepietiekams arguments, lai viņu pakļautu Lielbritānijas jurisdikcijai.¹⁴ No minētās lietas secināms, ka tiesa bērna parasto dzīvesvietu piesaistīja viņa vecāku parastajai dzīvesvietai. Taču, pēc raksta autore domām, nosakot bērna parasto dzīvesvietu atkarībā no vecāku parastās dzīvesvietas, tiek ierobežots vispusīgs situācijas izvērtējums, jo tiek ierobežota iespēja atsevišķi ņemt vērā bērna saikni ar attiecīgo valsti. Autore uzskata, ka, vērtējot jautājumu tieši attiecībā uz bērnu parasto dzīvesvietu, jāņem vērā visi apstākļi, kas ar to ir saistīti kādā valstī, piemēram, sociālie apstākļi, izglītības iespējas, valodu zināšanas, tostarp saikne ar attiecīgo valsti, piemēram, pilsonība, dzīvošanas ilgums.

Piemērojot gan Hāgas konvenciju, gan Briseles IIbis Regulu, turpmāk bērna parastās dzīvesvietas noteikšana regulējuma nepilnību dēļ Latvijas tiesām vairs nevarētu sagādāt grūtības. Līdz ar EST 2009. gada 2. aprīļa spriedumu lietā C-523/07 A ir izvirzīti vairāki kritēriji bērna parastās dzīvesvietas konstatēšanā Briseles IIbis Regulas piemērošanas nolūkos vecāku atbildības lietās. A lietā Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) norādījusi, ka jēdziens “parastā dzīvesvieta” Briseles IIbis Regulas 8. panta 1. punkta¹⁵ izpratnē ir jāinterpretē tādējādi, ka šī dzīvesvieta atbilst vietai, ko raksturo bērna zināma integrācija sociālajā un ģimenes vidē. Šajā sakarā īpaši ir jāņem vērā ilgums, regularitāte, apstākļi, uzturēšanās dalībvalsts teritorijā, kā arī iemesli, kāpēc ģimene pārcelusies uz šo valsti, bērna pilsonība, izglītošanās vieta un apstākļi, valodu zināšanas un bērna ģimenes un sociālie sakari minētajā valstī. Bērna parasto dzīvesvietu nosaka valsts tiesa, ņemot vērā visus katrā konkrētā gadījumā pastāvošos faktiskos apstākļus.¹⁶

Pēc raksta autore domām, EST bērna parastās dzīvesvietas noteikšanā izvirzījusi kritērijus, kas ir būtiski un kas jau ir izkristalizēti ārvalstu tiesu praksē, bērnu pārrobežu nolaupīšanas lietās piemērojot Hāgas konvenciju. Piemēram, EST bērna parastās dzīvesvietas skaidrojumā laika posms atbilst ilgumam un regularitātes kritērijam. Bērna faktiskā saikne ar valsti atbilst kritērijiem attiecībā uz

¹³ Talsu rajona tiesas 2007. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. C36-0607.

¹⁴ Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. C20279706.

¹⁵ Briseles IIbis Regulas 8. panta 1. punkts paredz, ka “[D]alībvalsts tiesām ir piekritīgas lietas par vecāku atbildību par bērnu, kura parastā dzīvesvieta ir šajā dalībvalstī brīdī, kad tiesā iesniegta prasība”.

¹⁶ EST 2009. gada 2. aprīļa spriedums lietā: C-523/07 A, ECR, p. I-02805, 44. p.

izglītošanās vietu un apstākļiem, valodu zināšanām, kā arī bērna ģimenes un sociālajiem sakariem minētajā valstī. Savukārt vecāku nodoms atbilst kritērijam par ģimenes pārcelšanās iemesliem uz konkrēto valsti.

1.2. Bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskuma konstatēšana

Hāgas konvencija noteic aizgādības vai aizbildnības tiesību rašanās pamatus ar mērķi tos aizsargāt un atzīt par prettiesisku to aizskārums. Būtiski, ka aizgādības vai aizbildnības tiesību rašanās pamatiem ir jāizriet no tās valsts regulējuma, kur bijusi bērna parastā dzīvesvieta pirms prettiesiskas nolaupīšanas.

Hāgas konvencija paredz, ka jo īpaši¹⁷ tiesības uz aizgādību vai aizbildnību var tikt nodibinātas ar likumu, ar tiesas vai administratīvu lēmumu vai ar vienošanos, kam saskaņā ar attiecīgās valsts regulējumu ir juridisks spēks.¹⁸ Šādi Hāgas konvencijas mērķis ir aptvert aizgādības vai aizbildnības tiesību rašanās pamatus pēc iespējas plašāk, lai izvairītos no iespējamām nepilnībām šo tiesību izpratnē.¹⁹ Līdz ar to bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskuma konstatēšanā aizgādības vai aizbildnības tiesību rašanās pamati ir konstruēti tādejādi, lai aptvertu tos aizgādību vai aizbildnību tiesību dibināšanas pamatus, kas paredzēti dažādu valstu nacionālajās normās. Tā, piemēram, Latvijas tiesību sistēma paredz visus trīs Hāgas konvencijā tieši pieminētos aizgādības un aizbildnības rašanās pamatus. Latvijā aizgādības tiesības izriet no likuma²⁰ vai tiesas nolēmuma, vai arī pusēm vienojoties.²¹ Savukārt Latvijā aizbildnību ir iespējams nodibināt tikai uz likuma pamata, ar bāriņtiesas lēmumu iecelot aizbildņus.²²

Šobrīd Latvijas tiesu praksē tiek pievērsta īpaša uzmanība bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskuma konstatēšanai.²³ Latvijas tiesas vērtē attiecīgo ārvalstu likumus aizgādības vai aizbildnības jautājumos. Piemēram, vairākos gadījumos tas ir Anglijas likums,²⁴ analizēts arī Vācijas²⁵ un Zviedrijas likums.²⁶ Latvijas tiesas ir vērtējušas arī pušu vienošanās šajos jautājumos un šādu vienošanos juridiskās sekas pēc attiecīgās ārvalsts likuma.²⁷ Tiesas ir arī vērtējušas, vai bērna parastās dzīvesvietas valstī ir pieņemts nolēmums aizgādības vai aizbildnības jautājumos un vai tas ir stājies likumīgā spēkā.²⁸

¹⁷ Hāgas konvencijas 3. panta tulkojumā latviešu valodā nav iztulkots angļu valodas vārds “*in particular*”, proti, latviešu valodā vārds “jo īpaši”.

¹⁸ Hāgas konvencijas 3. pants.

¹⁹ Beaumont P. R., McEleavy P. E. The Hague Convention on International Child Abduction. Oxford: University Press, 1999, p. 45.

²⁰ Civillikuma 177. pants paredz, ka līdz pilngadības sasniegšanai bērns ir vecāku aizgādībā.

²¹ Civillikuma 178.¹ pants paredz, ka tam no vecākiem, kura atsevišķā aizgādībā bērns atrodas, ir visas no aizgādības izrietošās tiesības un pienākumi. Otram vecākam ir saskarsmes tiesība atbilstoši šā likuma 181. un 182. panta noteikumiem.

²² Civillikuma 239. pants.

²³ Skudra A., Kucina I. Briseles Ilbis Regulas un Hāgas 1980. gada konvencijas normu piemērošana bērnu nolaupīšanas lietās Latvijas tiesās. Rēzekne: SIA “Latgales druka”, 2010, 41. lpp.

²⁴ Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. 33140508; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 6. jūnija lēmums lietā Nr. C292666/08; Rīgas rajona tiesas 2008. gada 13. marta lēmums lietā Nr. C33095508; Rīgas rajona tiesas 2008. gada 12. marta lēmums lietā Nr. C33095508.

²⁵ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.

²⁶ Talsu rajona tiesas 2007. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. C36-0607.

²⁷ Rīgas rajona tiesas 2008. gada 4. novembra lēmumu lietā Nr. C33241308.

²⁸ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.

Latvijas tiesas strikti ievēro Hāgas konvencijā paredzēto un vērtē bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskumu atbilstoši tās valsts regulējumam, kur bijusi bērna parastā dzīvesvieta pirms nolaupīšanas. Tikai vienā lietā tiesa bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskumu konstatēja atbilstoši Latvijas likumam. Tiesa uzskatīja, ka, izlemjot lietu, jāievēro Latvijas Republikas likumi, bet nevis Lielbritānijas likumi, jo saskaņā ar Civillikuma 15. pantu vecāku un bērnu personiskās un mantiskās attiecības noteicamas pēc Latvijas likuma, ja personai, kam pieder vecāku vara, dzīvesvieta ir Latvijā.²⁹ Šajā gadījumā tiesa nav atbilstoši piemērojusi Hāgas konvenciju, kas noteic, saskaņā ar kuras valsts regulējumu ir jākonstatē bērna aizvešanas vai aizturēšanas prettiesiskums, bet kļūdaini piemērojusi Latvijas nacionālo regulējumu.

Savukārt kādu laiku atpakaļ bija vērojams, ka Latvijas tiesas uzreiz sāk vērtēt jautājumu, vai bērns ir vai nav atgriežams, pamatojoties uz neatgriešanas pamatiem, nemaz nekonstatējot, vai bērna aizvešana vai aizturēšana ir bijusi prettiesiska. Piemēram, lietā Nr. C33055206 tiesa nevērtēja, vai saskaņā ar Norvēģijas nacionālo regulējumu vecākiem ir tiesības noslēgt vienošanos par kopīgu aizgādību un dalītām ikdienas rūpēm un dzīvesvietu kopējam bērnam un kādas ir šādas vienošanās juridiskais spēks.³⁰

2. Bērna neatgriešanas pamatu piemērošana

Hāgas konvencijā paredzēto bērna neatgriešanas pamatu piemērošana ir būtiska no tā aspekta, ka to konstatējums pieļauj bērna palikšanu valstī, uz kuru tas ir prettiesiski aizvests vai aizturēts, un nepieļauj bērna atgriešanu. Hāgas konvencija pieļauj bērna neatgriešanu šādos gadījumos:

- 1) ja bērns ir iedzīvojies jaunajā vidē pēc tā nolaupīšanas;³¹
- 2) ja atgriešana bērnu varētu pakļaut fiziskam vai psiholoģiskam kaitējumam vai citādi varētu radīt bērnam neciešamu situāciju;³²
- 3) ja bērns iebilst pret atgriešanu;³³
- 4) ja persona, institūcija vai cita struktūrvienība, kurai ir aprūpe pār bērnu personu, bērna aizvešanas vai aizturēšanas laikā faktiski nav īstenojusi savas tiesības uz aizgādību vai aizbildnību, ir piekritusi bērna aizvešanai vai aizturēšanai vai arī nav iebildusi pret to;³⁴
- 5) ja to nepieļauj pieteikuma saņēmējvalsts pamatprincipi par cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzību.³⁵

Šajā rakstā tiek izvērtēti tikai daži no Hāgas konvencijā paredzētajiem neatgriešanas pamatiem.

²⁹ Liepājas tiesas 2006. gada 13. decembra lēmums lietā Nr. C20-279706/12.

³⁰ Rīgas rajona tiesas 2006. gada 18. aprīļa lēmums lietā Nr. C33055206.

³¹ Hāgas konvencijas 12. panta otrā daļa.

³² Hāgas konvencijas Hāgas konvencijas 13. panta pirmās daļas "b" punkts.

³³ Hāgas konvencijas 13. panta otrā daļa.

³⁴ Hāgas konvencijas 13. panta pirmās daļas "a" punkts.

³⁵ Hāgas konvencijas 20. pants.

2.1. Bērna iedzīvošanās jaunajā vidē

Hāgas konvencija paredz, ka tiesai vai administratīvajai iestādei, pat ja lietas izskatīšana ir uzsākta pēc gada termiņa beigām, jāizdod rīkojums par bērna atgriešanu, ja vien netiek pierādīts, ka bērns ir iedzīvojies jaunajā vidē.³⁶ Tas nozīmē, ka, lai būtu pieļaujams atsaukties bērna iedzīvošanos jaunajā vidē, lietas izskatīšanai ir jābūt uzsāktai tiesā (vai administratīvajā iestādē) pēc gada kopš bērna prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas. Sākotnēji šķiet, ka šādam Hāgas konvencijas noteikumam nevajadzētu radīt grūtības tā piemērošanā, jo jāpierāda vienīgi tas, ka bērns ir iedzīvojies jaunajā vidē. Savukārt, pētot tiesu praksi šā noteikuma piemērošanā, rodas iespaids, ka arī vienkāršs noteikums var sagādāt grūtības.

Latvijas tiesu praksē ir bijuši gadījumi, kad tiesas vērtē bērna iedzīvošanās faktu jaunajā vidē. Vienā no gadījumiem bērns no Zviedrijas bija nolaupīts uz Latviju, un Latvijas tiesa atzina, ka bērns ir iedzīvojies jaunajā vidē, jo bērns runā tikai latviešu valodā, dzīvo lielā un draudzīgā ģimenē, viņam ir savas mājas (privātmāja), ikdienā blakus ir māte, vecmāte, brālēni, māsīcas un citi radnieki. Tiesa nepieļāva kārtējo bērna dzīvesvietas maiņu, bērna pārvietošanu uz nestabilu vidi, par kuru viņš ir aizmirsis un kuras valodu nesaprot.³⁷ Pēc autores domām minētais lēmums jāvērtē kritiski, jo saskaņā ar Hāgas konvenciju iedzīvošanos jaunajā vidē tiesai ir jāvērtē tikai tajā gadījumā, ja ir pagājis gads kopš bērna nolaupīšanas. Taču minētajā lietā kopš bērna prettiesiskas aizvešanas bija pagājuši tikai daži mēneši. Šādā situācijā bērna iedzīvošanās nav iespējama, jo Hāgas konvencija pieļauj, ka bērns var iedzīvoties tikai gadu pēc nolaupīšanas. Neskatoties uz šo lēmumu, jānorāda, ka kopumā Latvijas tiesas pamatoti piemēro Hāgas konvencijā paredzēto un nevērtē bērna iedzīvošanos jaunajā vidē, ja nav pagājis gads kopš ir notikusi prettiesiska aizvešana vai aizturēšana.³⁸

2.2. Nopietna riska pastāvēšana, ka atgriešana bērnu varētu pakļaut fiziskam vai psiholoģiskam kaitējumam vai citādi varētu nostādīt bērnu neciešamā situācijā

Saskaņā ar Hāgas konvencijas noteikumiem, ja persona vai iestāde, kas iebilst pret bērna atgriešanu, pierāda, ka pastāv nopietns risks un atgriešana bērnu varētu pakļaut fiziskam vai psiholoģiskam kaitējumam vai citādi varētu nostādīt bērnu neciešamā situācijā, tiesai nav pienākuma atgriezt bērnu.³⁹ Personas, kas nolaupa bērnus, vēloties atstāt viņus valstīs, uz kurām tie ir nolaupīti, visbiežāk atsauca uz šo neatgriešanas pamatu. Būtiski, ka ārvalstu tiesas šauri iztulko šo neatgriešanas pamatu,⁴⁰ proti, reti pieļauj bērna neatgriešanu uz šī pamata. Latvijas tiesu praksē šā panta sašaurinātas iztulkošanas piemēri ir redzami tikai kopš 2008. gada,

³⁶ Hāgas konvencijas 12. panta otrā daļa.

³⁷ Talsu rajona tiesas 2007. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. C36-0607.

³⁸ Piemēram, sk. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 19. novembra lēmums lietā Nr. C31287808; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.

³⁹ Hāgas konvencijas 13. panta "b" punkts.

⁴⁰ Conclusions and Recommendations of the fifth meeting of the Special Commission to review the operation of the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction and the practical implementation of the Hague Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children (30 October – 9 November 2006). Pieejams: http://www.hcch.net/upload/concl28sc5_e.pdf [aplūkots 2011. gada 28. februārī], p. 9.

iespējams, lielā mērā pateicoties 2007. gada 26. oktobrī Latvijā rīkotajai starptautiskajai konferencei, kas tika veltīta Hāgas konvencijas jautājumiem.⁴¹

Bērna neatgriešanas pamats sastāv no trim elementiem: nopietna fiziska kaitējuma, nopietna psiholoģiska kaitējuma un nopietna neciešamas situācijas riska. Katru no šiem elementiem var piemērot atsevišķi, kaut gan nav izslēgta arī iespēja piemērot vairākus elementus vienlaicīgi.⁴² Lai tomēr izprastu katra elementu, ir būtiski apskatīt tos katru atsevišķi.

Nopietns fiziska kaitējuma risks

Latvijā bērnu nolaupītāji, kas pārsvarā ir bērnu mātes, tiesā nereti norāda, ka bērns nav atgriežams, jo pastāv fizisks risks bērna atgriešanas gadījumā, minot argumentu, ka bērna tēvs ir vardarbīgs pret bērnu un bērna māti un ka bērnam un mātei draud nāves briesmas. Tomēr lielākajā daļā gadījumu Latvijas tiesas atzīst šos argumentus par nepamatotiem, jo lietā nav iesniegti pierādījumi, kas apstiprinātu šos argumentus.⁴³ Pat noklausoties ierakstītās pušu sarunas, tiesas nav bijušas pārliecinātas par vardarbību vai nāves briesmām, jo sarunas pārsvarā ir liecinājušas par neatrisinātām laulāto domstarpībām.⁴⁴ Jānorāda, ka Latvijas tiesām praksē nav nācies vērtēt, vai bērns vai māte pēc atgriešanas tiks pienācīgi aizsargāti no iespējamā fiziska kaitējuma riska, jo līdz šī neatgriešanas pamata piemērošanai Latvijas tiesas nav nonākušas. Tas lielākoties tāpēc, ka mātes pirms bērna nolaupīšanas, saskaroties ar vardarbību gan pret sevi, gan bērnu, nav pieprasījušas iespējamo aizsardzību, kas varētu kalpot kā pierādījums bērna neatgriešanas pamata piemērošanai, ja iespējamie aizsardzības pasākumi pēc tiesas domām izrādītos nepienācīgi. Piemēram, vienā no gadījumiem, kad bērns no Apvienotās Karalistes ticis nolaupīts uz Latviju un ticis pakļauts vardarbībai, pat vēl atrodoties Apvienotajā Karalistē, māte nebija vērsusies šīs valsts tiesībsargājošās iestādēs, jo bijis kauns par vardarbību ģimenē, kā arī nebijis ticības, ka kāds varētu reāli palīdzēt.⁴⁵ Citā gadījumā māte nebija vērsusies tiesībsargājošajās iestādēs, jo neticējusi, ka svešā valstī noticēs mutvārdu liecībām, kā arī baidījies par savu un sava bērna dzīvību un veselību.⁴⁶ Savukārt vēl citā gadījumā, neskatoties uz bīstamu situāciju ģimenē, māte turpināja dzīvot ar bērna tēvu un nevērsās pēc nepieciešamās aizsardzības.⁴⁷

⁴¹ Starptautiskā konference "Eiropas Civiltiesību diena Latvijā" notika 2007. gada 26. oktobrī. To organizēja Tieslietu ministrija sadarbībā ar Bērnu un ģimenes lietu ministriju un Tiesu administrāciju. Konference tika organizēta tiesnešiem un tiesnešu palīgiem par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. Konference notika divās daļās. Pirmajā daļā uzstājās Skotijas Aberdīnas Universitātes profesors P. R. Bomona (*P. R. Beaumont*) ar lekciju par 1980. gada Hāgas konvencijas par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem problēmjautājumu analīzi. Savukārt otrajā daļā notika praktiskās nodarbības: darbs grupās, kāzusu risināšana un apspriešana. Tieši šajā konferencē tika likts akcents uz sašaurinātu Hāgas konvencijas 13. panta "b" punkta piemērošanu.

⁴² Beaumont P. R., McElevay P. E. *The Hague Convention on International Child Abduction*. Oxford: University Press, 1999, p. 139.

⁴³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2009. gada 26. janvāra lēmums lietā Nr. C31287808; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2008. gada 4. septembra lēmums lietā Nr. C33140508; Rīgas rajona tiesas 2008. gada 13. marta lēmums lietā Nr. C33095508.

⁴⁴ Piemēram, sk. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C33140508.

⁴⁵ Rīgas rajona tiesas 2008. gada 13. marta lēmums lietā Nr. C33095508.

⁴⁶ Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C33140508.

⁴⁷ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.

Nopietns psiholoģiska kaitējuma risks

Latvijas tiesu praksē ir vērojami dažādi kritēriji, kas pēc bērnu nolaupītāju domām var bērnam radīt psiholoģisku kaitējumu. Piemēram, vienā no gadījumiem bērnam psiholoģisks kaitējums izpaužas tad, kad bērna tēvs nodara miesas bojājumus bērna mātei.⁴⁸ Otrā gadījumā – psiholoģiskais kaitējums izpaužas kā psiholoģiska agresija pret bērnu.⁴⁹ Tiesas šos kaitējumus ir atzinušas par nepamatotiem, jo tie nav bijuši pierādīti. Savukārt citā gadījumā Latvijas tiesa atzinusi, ka laulāto savstarpējās attiecības, kas ir saspringtas, bērna tēva dzīvesveids, kas liecina par ilgstošu alkohola lietošanu, un mātes nomāktība var ietekmēt bērna emocionālo stāvokli un var nodarīt bērnam psiholoģisku kaitējumu. Rezultātā tiesa atzina, ka ir iegūti pierādījumi, ka bērna atgriešana Zviedrijā sagādās tam psiholoģisku kaitējumu.⁵⁰ Šis lēmums, pēc autores domām, ir vērtējams kritiski, jo tiesa ir vērtējusi tikai tos apstākļus, kas saistīti ar situāciju ģimenē, proti, laulāto savstarpējās attiecības, veselības rakstura problēmas, kas izriet no neatrisinātām problēmām ģimenē. Tiesa nav vērtējusi iespējamo kaitējumu no bērna interešu viedokļa. Minētajā lietā tiesa pēc būtības ir izlēmusi, ka bērnam ir jāpaliek ar māti, jo “tēvs ir slikts.” Tomēr tiesai, izskatot bērna atgriešanas pieprasījumus saskaņā ar Hāgas konvenciju, nav jāizlemj aizgādības tiesību jautājums, bet jālemj par to, vai un kāpēc bērns ir vai nav atgriežams.

Tikai vienā gadījumā Latvijas tiesa ir vērtējusi, vai tas, ka bērna nolaupītājs atsakās atgriezties kopā ar bērnu valstī, kas bija bērna parastā dzīvesvieta pirms nolaupīšanas, un ka tādējādi bērna atgriešana atšķirtu viņu no bērna nolaupītāja, var radīt bērnam nopietnu psiholoģisku kaitējumu. Latvijas tiesa atzina, ka nav pieļaujama bērna un mātes kontakta pārtraukšana, kā arī bērna ierastās dzīvesvietas un režīma izjaukšana, pretējā gadījumā bērns var tikt nopietni traumēts ar neparedzamām sekām viņa psihiskai veselībai. Māte arī norādījusi, ka nevēlas un tai arī nav iespējas dzīvot Itālijā finansiālu apsvērumu dēļ un sekot līdzi bērnam uz Itāliju. Tiesa neapšaubīja, ka bērna tēvs atsevišķos gadījumos ir sekmīgi uzraudzījis bērnu, taču tiesa par būtisku apstākli uzskatīja to, ka bērns pirms aizvešanas ir dzīvojis kopā ar māti. Iepriekš arī Itālijas tiesa bija izlēmusi, ka bērna audzināšana nav iespējama bez mātes klātbūtnes un bērna uzticēšana tikai tēvam nav iedomājama, ņemot vērā bērna agrīno vecumu. Jāpiebilst, ka vēlāk, jau pēc bērna nolaupīšanas, Itālijas tiesa šo nolēmumu mainīja, piešķirot pagaidu aizgādības tiesības bērna tēvam. Līdz ar to Latvijas tiesa uzskatīja, ka bērna atšķiršana no mātes, ar ko bērns ir nodzīvojis visu mūžu, sagādās bērnam psiholoģiskas ciešanas un kaitējumu psihiskai veselībai.⁵¹ Atšķirībā no augstāk pieminētās lietas, autoresprāt, minētajā lietā tiesa vērtējusi tieši bērna intereses, nevis vecāku savstarpējās attiecības un domstarpības, izlemjot jautājumu par bērna atgriešanu vai neatgriešanu. Raksta autore sliecas uzskatīt, ka šis lēmums varētu būt parauglēmums bērna neatgriešanas pamatu izvērtēšanā Latvijas tiesās, ja tiesa būtu izvērtējusi vēl divus apstākļus. Pirmkārt, tiesai lēmumā vajadzēja analizēt apstākli, vai bērna tēvs pēc bērna nolaupīšanas fiziski ir vai nav kontaktējies ar bērnu, proti, vai ir izrādījis interesi par attiecību un saskarsmes atjaunošanu ar bērnu. Otrkārt, tiesai vajadzēja izprasīt pierādījumus, vai Itālija var nodrošināt mātei un bērnam sociālo palīdzību,

⁴⁸ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.

⁴⁹ Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C33140508.

⁵⁰ Talsu rajona tiesas 2007. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. C36-0607.

⁵¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2007. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. C30-1553/5-2007. g

lai māte varētu atgriezties kopā ar bērnu un lai Itālijā pēc būtības varētu izlemt jautājumu par aizgādības tiesībām, jo nenoliedzami no lietas apstākļiem izrietēja, ka mātes klātbūtnē bērna atgriešanas gadījumā būtu nepieciešama bērna veselīgas un līdzsvarotas attīstības dēļ.

Nopietnas neciešamas situācijas risks

Nopietnas neciešamas situācijas riska iekļaušana bērna neatgriešanas pamatu skaitā ir nepieciešama, lai aizsargātu bērna intereses arī tajos gadījumos, kad nepastāv nopietns fiziska vai psiholoģiska kaitējuma risks, bet ir citāds apdraudējuma risks. Pēc autores domām, grūti ir novilkt robežu starp kritērijiem, kas veido psiholoģiskā vai fiziskā kaitējuma risku, no neciešamas situācijas riska kritērijiem. Arguments, piemēram, par to, ka bērns pēc atgriešanas nonāks sliktākos materiālos apstākļos vai tam būs sliktākas izaugsmes un attīstības iespējas, tikpat labi var tikt minēts nopietna psiholoģiska kaitējuma riska gadījumos. Arī situācijā, kad bērns ir seksuāli izmantots un bērnam būtu jāatgriežas iepriekšējā dzīvesvietā un tādos pašos dzīves apstākļos, nenodrošinot nekādus aizsardzības pasākumus, bērns pēc atgriešanas var tikt pakļauts ne tikai psiholoģiskam vai fiziskam kaitējumam, bet arī neciešamai situācijai kā tādai. Tāpēc ir pamatoti neciešamas situācijas risku saistīt ar fiziska vai psiholoģiska kaitējuma nopietnu risku vai otrādi. Arī Latvijas tiesu praksē ir redzēts, ka, izlemjot pieprasījumus par bērna atgriešanu saskaņā ar Hāgas konvenciju, neciešamas situācijas risku nepiemēro kā atsevišķu bērna neatgriešanas pamatu. Neciešamas situācijas risku pārsvarā aplūko līdz ar psiholoģiska kaitējuma nopietna riska esamību.⁵²

Nobeigums

Jau ir pagājuši 30 gadi, kopš Hāgas konvencija ir stājusies spēkā,⁵³ un šajā laikā konvencijas līgumslēdzējās valstīs ir pieņemti daudz nacionālo tiesu nolēmumu, piemērojot Hāgas konvencijā paredzēto regulējumu.⁵⁴ Tāpat kā citās valstīs, arī Latvijā pieaug tiesvedību skaits, kad viens no bērna vecākiem no Latvijas nolaupījis bērnu uz citu valsti vai no citas valsts nolaupījis bērnu uz Latviju. Ņemot vērā Latvijā esošo personu migrāciju gan uz ES dalībvalstīm, gan citām valstīm, var gaidīt, ka šī jautājuma aktualitāte vēl tikai sasniegs savu dominanti. Tāpēc jebkurai Latvijas tiesai jābūt gatavai piemērot gan Hāgas konvenciju, gan arī Briseles II bis Regulu.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

⁵² Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2007. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. C30-1553/5-2007. g.

⁵³ Hāgas konvencija ir spēkā kopš 1983. gada 1. decembra. Hague Conference on Private International Law. Pieejams: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=24 [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].

⁵⁴ Hague Conference on Private International Law, INCADAT. Pieejams: <http://www.incadat.com/index.cfm> [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

Izmantotās literatūras, normativo aktu un juridiskās prakses saraksts

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Beaumont P. R. The Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Hague Convention on International Child Abduction. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
2. Beaumont P. R., McEleavy P. E. The Hague Convention on International Child Abduction. Oxford: University Press, 1999. ISBN 0-19-826064-4
3. Skudra A., Kucina I. Briseles IIbis Regulas un Hāgas 1980. gada konvencijas normu piemērošana bērnu nolaupīšanas lietās Latvijas tiesās. Rēzekne: SIA "Latgales druka", 2010.
4. Conclusions and Recommendations of the fifth meeting of the Special Commission to review the operation of the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction and the practical implementation of the Hague Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children (30 October – 9 November 2006). Pieejams: http://www.hcch.net/upload/concl28sc5_e.pdf [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

NORMATĪVIE AKTI

1. Hāgas konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 23. oktobris, Nr. 151.
2. Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvības aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143.
3. 2003. gada 27. novembra Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK). Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 6. sējumā 243.–271. lpp.
4. Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 19. jūnijs, Nr. 199/200.
5. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 10. jūnijs, Nr. 22/23.
6. Civillikums. Ievads: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 30. jūlijs, Nr. 29.

TIESU PRAKSE (NOLĒMUMI)

1. EST 2009. gada 2. aprīļa spriedums lietā: C-523/07 A, ECR, p. I-02805.
2. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2009. gada 26. janvāra lēmums lietā Nr. C31287808.
3. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 19. novembra lēmums lietā Nr. C31287808.
4. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 4. novembra lēmumu lietā Nr. C33241308.
5. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2008. gada 4. septembra lēmums lietā Nr. C33140508.
6. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. jūlija lēmums lietā Nr. C31193208.
7. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C33140508.
8. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 6. jūnija lēmums lietā Nr. C292666/08.
9. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 13. marta lēmums lietā Nr. C33095508.

10. Rīgas rajona tiesas 2008. gada 12. marta lēmums lietā Nr. C33095508.
11. Talsu rajona tiesas 2007. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. C36-0607.
12. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2007. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. C30-1553/5-2007. g.
13. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. C20279706.
14. Liepājas tiesas 2006. gada 13. decembra lēmums lietā Nr. C20-279706/12.
15. Rīgas rajona tiesas 2006. gada 18. aprīļa lēmums lietā Nr. C33055206.

CITI MATERIĀLI

1. Hague Conference on Private International Law. Pieejams: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=24 [aplūkots 2011. gada 18. janvārī].
2. Hague Conference on Private International Law, INCADAT. Pieejams: <http://www.incadat.com/index.cfm> [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

SAPRĀTĪGAS PERSONAS INSTITŪTS STARPTAUTISKAJĀS TIRDZNIECĪBAS TIESĪBĀS

Bc. iur. cum laude Romāns Viķis

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Atslēgvārdi: saprātīga persona, līgumu interpretācija.

Ievads

Saprātīgas personas jēdziens dažādās tiesību sistēmās pilda dažādus uzdevumus. Tā, piemēram, anglosakšu tiesībās saprātīgas personas standarts pilda Kontinentālajā Eiropā pazīstamam *bonus paterfamilias* (krietns un rūpīgs saimnieks) institūtam līdzīgu lomu, jo tiek lietots, lai izvērtētu personas neuzmanības (*negligence*) pakāpi. Taču starptautiskajās tirdzniecības tiesībās saprātīgas personas institūts parasti tiek saistīts ar līgumu interpretācijas t.s. objektīvo teoriju. Šī raksta mērķis nav veikt plašu saprātīgās personas institūta izpēti, bet gan ieskicēt atsevišķas ar to saistītas problēmas.

Pētījuma pamats ir Apvienoto Nāciju Organizācijas 1980. gada Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem (turpmāk – Konvencija) 8. pants, kas satur starptautisko tirdzniecības līgumu interpretācijas noteikumus. Rakstā tiks apskatīti trīs aspekti: saprātīgās personas jēdziens (1), piemērošana (2) un salīdzinājums ar Civillikumā ietvertajiem līgumu interpretācijas noteikumiem (3).

1. Jēdziens

Konvencijas 8. panta 2. daļa noteic, ka paziņojumi vai citāda puses uzvedība tiek interpretēta saskaņā ar to izpratni, kas būtu tāda paša veida kā otra puse saprātīgai personai, ja tā darbotos tādos pašos apstākļos. Atšķirībā no Konvencijas 8. panta 1. daļas, kas noteic, ka paziņojumi vai citāda puses rīcība var tikt interpretēta saskaņā ar puses nodomu, ja tāds bijis zināms otrai pusei vai tai par to bija jāzina, 2. daļa satur norādi uz to, ka par pamatu līguma noteikumu, paziņojumu un citu darbību interpretācijai ir jāņem saprātīgas personas izpratne.

Svarīgi izprast, kas tieši tiek interpretēts. Konvencijas 8. panta 2. daļa nosaka to, ka tiek interpretēti puses paziņojumi un cita uzvedība. Tādējādi šis pants tiek piemērots vienpusēju darbību interpretācijai.¹ Var rasties jautājums, vai vispār Konvencijas 8. panta 2. daļa ir piemērojama līguma interpretācijai. Atbilde uz šo jautājumu ir apstiprinoša. Vienā no Konvencijas komentāriem² norādīts, ka ar mērķi

¹ Secretariat Commentary (closest counterpart to an Official Commentary). Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/secomm/secomm-08.html> [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

² Ibid.

noteikt, vai līgums bijis noslēgts, kā arī ar mērķi interpretēt līgumu, līgums tiek uzskatīts par divām vienpusējām darbībām, no kurām katra var būt interpretējama pēc Konvencijas 8. panta 2. daļas. Tādējādi Konvencijā ietvertie interpretācijas noteikumi neuztver līgumu kā pušu vienotu gribas izteikumu, bet gan kā divas neatkarīgas vienpusējas darbības.

Saprātīga persona ir nenoteikts juridisks jēdziens, kas kā jebkura cita ģenerālklausula ir piepildāms ar saturu. Tādēļ šī jēdziena, kā arī, piemēram, tiesību principu piepildīšana ar saturu *in abstracto* ir ierobežota, taču atsevišķās vadlīnijas tā piemērošanai ir nosakāmas. Vēl jo vairāk, šī jēdziena satura analīze *in abstracto* ir apgrūtināta, jo Konvencijas 8. panta 2. daļa piesaista šī jēdziena saturu konkrētajā lietā iesaistītajai personai un konkrētiem faktiskajiem apstākļiem, nosakot, ka interpretācija notiek saskaņā ar izpratni, kas būtu, pirmkārt, **tāda paša veida** kā otra puse saprātīgai personai un, otrkārt, **ja tā darbotos tādos pašos apstākļos**.

Konvencijas 8. panta 3. punkts dod zināmus norādījumus, kā tiesību piemērotājs var “izveidot” saprātīgu personu. Tiek norādīts, ka, nosakot izpratni, kas būtu saprātīga, nepieciešams ņemt vērā visus atbilstošos lietas apstākļus, t. sk. pārrunas, praksi, paražas u. c. kritērijus. Taču šie kritēriji pēc būtības neietekmē pašas projicējamās saprātīgas personas saturu, bet gan vairāk norāda uz ārējiem apstākļiem, kuros tā varētu darboties. Vienīgais noteikums Konvencijā attiecībā uz saprātīgas personas jēdziena saturu ir tas, ka tai ir jābūt tādai pašai kā otra puse, proti, tāda, kura nav konkrētās vienpusējās darbības veicējs, bet uztvērējs.

2. Piemērošana

Svarīgi, lai tiesību normas piemērotājs pēc Konvencijas 8. panta 2. daļas neinterpretētu līguma noteikumus no sava skatu punkta. Lai veiktu interpretāciju saskaņā ar Konvencijas 8. panta 2. daļu, tiesību piemērotājam “jāiziet” vairāki posmi. Pirmkārt, ir “jāsafabrice” tāda hipotētiska saprātīga persona, kas būtu līdzīga konkrētajā lietā iesaistītai otrai pusei, proti, tai, kas uztver paziņojumu vai darbību. Tas nozīmē, ka tiesību piemērotājam ir jāņem vērā otras puses būtiskās iezīmes, piemēram, izpratne par konkrēto biznesu un pieredze tajā u. c. Otrkārt, šī “safabricētā” persona ar konkrētajām īpašībām ir “jāieliek” tādos apstākļos, kādi pastāvēja konkrētajā lietā. Tādējādi tiesību piemērotājam ir faktiski jāiedomājas, kādā veidā tiesību piemērotāja paša izveidota hipotētiska saprātīga persona varētu uztvert otras puses paziņojumus vai citu rīcību esošajos apstākļos.

Vairāki autori, kā, piemēram, Džozefs Lookofski (*Joseph Lookofsky*), šādu shēmu, kad tiek projicēta hipotētiskā persona ar konkrētām īpašībām un tiek iedomāta konkrētajos faktiskajos apstākļos, dēvē par objektīvo interpretācijas testu.³ Šai gadījumā pamatotāks šķiet Enderlaina un Maskova (*Enderlien, Maskow*) viedoklis, ka, piemērojot saprātīgas personas testu, tiek runāts par tipizēto objektivizāciju (*type-related objectivization*), kas sastāv no subjektīvā elementa, proti, tāda paša veida personas kā otra puse, kā arī no projicēšanas un objektīvā elementa, kas ir saistīts ar situāciju (faktiskajiem apstākļiem), kurā šī persona ir darbojusies.⁴ Izvērtējot,

³ Lookofsky J. The 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. In: Blanpain R. (ed.) International Encyclopaedia of Laws. Contracts. December 2000, p. 56.

⁴ Fritz Enderlein, Dietrich Maskow International Sales Law. New York: Oceana Publication, 1992, pp. 65–66.

kā šī persona būtu uzvedusies, subjektīvais un objektīvais elements ir vērtējami kopsakarā.⁵

Būtiski atzīmēt, ka šāda projicēšana ir vairāk psiholoģisks nekā tiesisks process. Tiesību normas piemērotājs galvenokārt ņem vērā savas spējas abstrahēties no reālajiem notikumiem un *iedomāties*, kā konkrētus noteikumus vai rīcību būtu uztvērusi persona, ko varētu nosaukt par saprātīgu savu īpašību dēļ. Veicot saprātīgas personas testu, otras puses izpratne tiek salīdzināta ar potenciālas saprātīgas personas izpratni par konkrētiem noteikumiem un rīcību, vērtējot, vai otras puses izpratne bijusi saprātīga.

Par objektīvu interpretāciju saprātīgas personas testu liedz dēvēt arī tas, ka tiesību normas piemērotājs izvērtē saprātīgas personas subjektīvo un objektīvo elementu attiecībā uz vienu no pusēm. Teorētiski iespējama situācija, ka tiesību piemērotājam, interpretējot līguma noteikumus, ir jāprojicē divas vai vairākas saprātīgas personas attiecībā uz katru no pusēm. Ungāru profesors Giula Eorsi (*Gyula Eörsi*) norādījis: ja lietā var būt divas saprātīgas personas – viena no pārdevēja puses un otra no pircēja puses, – var izrādīties, ka katra no pusēm ir rīkojusies kā saprātīga persona, ievērojot visu apstākļu kopumu,⁶ piemēram, līgums ir sagatavots divās valodās ar vienādu juridisko spēku, bet tulkojums nav precīzs vai viens un tas pats termins atšķirīgajās tiesību sistēmās tiek izprasts atšķirīgi. Šai situācijā tās vairs nav puses, kas sacenšas tiesā, bet gan hipotētiskas saprātīgas personas.⁷ Giula Eorsi uzskata, ka šai gadījumā viens no risinājumiem varētu būt tas, ka tiesību piemērotājs ievēro Konvencijas 8(3) pantu. Taču šim viedoklim nevar pilnībā piekrist, jo jau saprātīgas personas “izveidošanās” posmā tiesību piemērotājam ir jāņem vērā *inter alia* Konvencijas 8(3) pantā minētie apstākļi.

Ticamāks risinājums situācijai, kad saprātīgas personas tests attiecībā un katru no pusēm norāda, ka katra no tām ir bijusi saprātīga, varētu būt tāds, ka, noslēdzot līgumu, pastāvējusi kļūda, kas atkarībā no piemērojamā likuma varētu padarīt līgumu par spēkā neesošu, jo puses vispār nav vienojušās par konkrētu līgumu. Kā jau tika atzīmēts iepriekš, interpretācija saskaņā ar hipotētiskas saprātīgas personas izpratni pati par sevi abstrahējas no pušu kopīgiem nodomiem, pievēršot uzmanību vienpusējo darbību interpretācijai. Tāpēc atsevišķās situācijās interpretācija saskaņā ar Konvencijas 8. panta 2. daļu var balansēt uz robežas ar līguma spēkā neesamību.

3. Salīdzinājums ar interpretācijas noteikumiem citās kodifikācijās

Vēršanās pie saprātīgas personas testa līguma interpretācijā pastāv vairākās komerciesību kodifikācijās. Tā, piemēram, UNIDROIT 4.1. un 4.2. pants, Eiropas līgumtiesību principu 5:101 pants u. c.

Civillikuma 1504. pants noteic, ka vispirms jāvērtē darījumā lietoto vārdu nozīme, savukārt, ja rodas šaubas par vārdu nozīmi, tad saskaņā ar 1505. pantu ir jāievēro vārdu jēgums. Te ir redzams, ka Civillikums neuzdod tiesību piemērotājam pienākumu projicēt kādu citu trešo personu un ievērot, kāda izpratne šai personai

⁵ Fritz Enderlein, Dietrich Maskow International Sales Law. New York: Oceana Publication, 1992, pp. 65–66.

⁶ Eörsi G. General Provisions. In: Galston & Smit (ed.) International Sales: The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Huntington: Juris Publishing, p. 2 para 19.

⁷ Ibid.

varētu būt par konkrētiem noteiktumiem vai paziņojumiem. Civillikumā ietvertā objektīvā interpretācijas teorija cenšas to maksimāli objektivizēt, iztulkojot “vārdu tiešo jēgumu”, savukārt Konvencijā ietvertā objektīvā teorija liek tiesību normas piemērotājam izveidot hipotētisku trešo personu, kas būtu līdzīga pēc vairākiem būtiskiem parametriem vienai no pusēm un darbotos līdzīgos apstākļos.

Tādēļ var secināt, ka Civillikumā ietvertā objektīvās interpretācijas teorija ir atšķirīga no Konvencijā ietvertās objektīvās interpretācijas teorijas. Var teikt, ka Civillikuma objektīvā interpretācijas teorija ir “objektīvāka, abstrahētāka no pušu uztveres” nekā tās ekvivalents Konvencijā.

Kopsavilkums

1. Saprātīga persona ir nenoteikts juridisks jēdziens, kas kā jebkura cita ģenerālklausula ir piepildāms ar saturu. Šī jēdziena satura analīze *in abstracto* ir ierobežota, jo Konvencijas 8. panta 2. daļa piesaista šī jēdziena saturu konkrētajā lietā iesaistītajai personai un konkrētiem faktiskajiem apstākļiem, nosakot, ka interpretācija notiek saskaņā ar izpratni, kas būtu, pirmkārt, tāda paša veida kā otra puse saprātīgai personai un, otrkārt, ja tā darbotos tādos pašos apstākļos.
2. Šādu interpretācijas metodi būtu vēlams dēvēt par tipizēto objektivizāciju, nevis par objektīvo interpretāciju.
3. Civillikumā ietvertā objektīvās interpretācijas teorija ir atšķirīga no Konvencijā ietvertās objektīvās interpretācijas teorijas. Civillikumā ietvertā objektīvā interpretācijas teorija ir “objektīvāka, abstrahētāka no pušu uztveres” nekā tās ekvivalents Konvencijā.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

TAISNAS TIESAS MODEĻI SENAJĀ PASAULĒ

Dr. iur. Sanita Osipova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

Publikācija veltīta taisnas tiesas izpratnei senajās kultūrās: ēģiptiešu, šumeru un grieķu, kas bija pamats vēlākajai kristīgās Eiropas tiesību un taisnas tiesas izpratnei. Publikācijā ir analizēti lietu izskatīšanas pamata principi minētajās kultūrās. Rakstā tiek izvirzīta tēze, ka taisnas tiesas pamata kritēriji: likumības princips, objektīva, neitrāla, koleģiāla tiesa un pušu vienlīdzība likuma un tiesas priekšā – nav jauno laiku kultūras sasniegums, tie ir izveidojušies jau senajās kultūrās.

Atslēgvārdi: taisna tiesa, lietu izskatīšanas pamatprincipi, senās Ēģiptes tiesa, senās Divupes tiesa, tiesa grieķu polisās.

Ievads

Mūsdienās kā taisnas tiesas kritēriji ir nostiprināti: personu vienlīdzība tiesas priekšā, tiesu neatkarība un pakļautība tikai likumam, tiesas pienākums, izskatīt jebkuru lietu, noskaidrot objektīvo patiesību, pamatojoties uz tiesas sēdē pārbaudītiem faktiem, lietu iztiesāšanas atklātuma princips, tiesnešu neitralitāte un objektivitāte, kuru pastiprina lietu izskatīšanas kolēģijā princips, nevainīguma prezumpcija un tiesājamā tiesība uz aistāvību krimināllietās un pušu līdztiesība un sacīkstes princips civilprocesā, lietu izskatīšanas tiešums un mutiskums pirmās instances tiesā, tiesības pārsūdzēt spriedumu.¹ Šķiet, ka šie taisnas tiesas principi ir mūsdienu juridiskās kultūras elements un tiesiskas valsts koncepcijas pamatlicēju teorētisku un praktisku sasniegums. Tāpēc autore veica nelielu ekskursu pētot senatnes dižo juridisko kultūru izpratni par taisnu tiesu, lai salīdzinātu taisnas tiesas pamatnostādnes senajā pasaulē ar mūsdienu koncepciju.

Par izpētes objektiem kļuvusi senā Ēģipte, šumeru un akādiešu pilsētvalstis un grieķu polisās. Izpētes mērķis ir noskaidrot lietu iztiesāšanas pamatprincipus un taisnas tiesas kritērijus analizējamās kultūrās. Izvēle ir pamatota ar mūsdienu Eiropas valstu taisnas tiesas modeļa vēsturiskajām saknēm kristietībā un grieķu-romiešu juridiskajā kultūrā. Kristietības saknes un Bībelē ietvertās tiesību normas uzliek pienākumu "iziet" ārpus Eiropas ģeogrāfiskajām robežām.² Vecajā derībā ietvertās tiesību normas ir veidojušās, ebreju paražām ietekmējoties no ēģiptiešu un Divupes tiesībām. Turklāt ēģiptiešu tiesības ir īpaši nozīmīgas, jo to ietekme ir atrodama ne

¹ Par tiesu varu: LR likums 15.12.1992. *LR Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. ar grozījumiem līdz 16.12.2010. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62847> [aplūkots 2011. gada 10. janvārī].

² Berman H. J. *Recht und Revolution. Die Bildung der westlichen Rechtstradition*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995, S. 17, 18.

tikai Vecās derības tiesību izpratnē, bet arī sengrieķu jurisprudencē. Uz Ēģipti mācīties ir devušies sengrieķu filozofi, piemēram, Pitagors un Platons. Vidusjūras reģiona kultūru tiesības vēlāk kalpoja par pamatu romiešu univerālajai tiesību sistēmai.

Taisna tiesa senajā Ēģiptē

Mūsdienu pētniekiem vismazāk informācijas ir pieejams par seno Ēģipti, taču arheologiem pagājušā gadsimta pašā sākumā, 1905.–1909. gadā, izdevās atrast visai plašus juridiskās prakses materiālus apdzīvotā vietā *Deir El-Medineh*.³ Šie atradumi kopā ar citiem avotiem ļauj veidot priekšstatu par taisnas tiesas ideālu un tiesas spriešanas praksi senajā Ēģiptē.⁴

Lakoniski raksturojot Ēģiptes pirmās instances tiesu jeb kvenbetu, var teikt, ka tā bijusi koleģiāla institūcija, kas darbojusies 8 tiesnešu sastāvā, ja bija izskatāma vienkāršāka lieta, bet svarīgu un sarežģītu lietu gadījumā līdz pat 14 tiesnešu sastāvā. Pirmās instances tiesa bija ciema kvenbets – lauku iedzīvotājiem un pilsētas kvenbets – pilsētniekiem. Ēģiptes dzīvē liela nozīme bija tempļiem, kas atradās gan pilsētās, gan laukos. Tempļiem, īpaši laukos, piederēja lieli zemes īpašumi, kuros dzīvoja un strādāja ne tikai priesteri, bet arī vietējie iedzīvotāji. Vietējās dzīves organizēšanai, kā arī kārtības un miera nodrošināšanai, tempļi organizēja vietējos tempļa kvenbetus, kuros kā locekļi pārsvarā darbojās vietējie priesteri. Tempļu kvenbetu protokoli apliecina, ka laicīgo un tempļu tiesu tiesvedībā nebija būtisku atšķirību.⁵ Tempļu justīcija bija veidota kā vietējā teritoriālā justīcija, jo tiesas sastāvā tiek iekļauti pilsētas kvenbetu rakstveži un citas laicīgas personas, t. i., amatpersonas. Tempļu kvenbeti bija teritoriālas (nevis sakrālas) tiesas, kas iekļautas pirmā līmeņa tiesu sistēmā, kura savukārt bija organizēta pēc teritoriālā principa. Likumību tempļu kvenbetos uzraudzīja vietējās amatpersonas, kas tika iesaistītas procesos, un vezīrs vispārējās uzraudzības kārtībā.

Ēģiptes tiesās, vēlākais, sākot no Jaunās valsts posma (no XVI gs. pr. Kr.), tiesnešu sastāvs tika noteikts katras konkrētas lietas izskatīšanai.⁶ Lietas tika izskatītas tieši un mutvārdos, bet process un spriedums tika fiksēts protokolos. Pie katras ēģiptiešu tiesas *ex officio* piederēja tiesas rakstvedis. Rakstvedis bija viens no tiesnešiem, nevis tiesas sekretārs. Tas nodrošināja atbilstošus tiesas protokolus un spriedumus. Nozīmīgākajās prāvās piedalījās visi vietējie iedzīvotāji, lai apliecinātu, ka tiesa tikusi spriesta taisni.⁷ Jau senajā Ēģiptē tika ievēroti tādi taisnas tiesas principi kā objektivitātes, koleģialitātes un atklātuma principi. Valsts kvenbetos tiesneši tiesāja augstākā taisnīguma – taisnības dievietes *Maat* vārdā, lai tiesa būtu neitrāla un tiesas procesā noskaidrotu patiesību. Avoti liecina, ka valstī tiesas spriešana

³ Celtnieku ciemats, kurš ticis apdzīvots laika posmā no 1520. līdz 1069. g. pr. Kr. Sk. *Deir el-Medina. Town of the Tomb Builders and Craftsmen*. Pieejams: *Deir el-Medina: Town of the Tomb Builders and Craftsmen* <http://www.suite101.com/content/deir-el-medina-a6394#ixzz1Ddxio8v1> [aplūkots 2011. gada 12. janvārī].

⁴ Allam Sch. *Das Verfahrensrecht in der Altägyptischen Arbeitersiedlung von Deir El-Medineh*. Tübingen: Im Selbstverlag des Auebers, 1973, S. 10–17.

⁵ Allam Sch. *Rechts im pharaonischen Ägypten*. Buch: *Die Rechtskulturen der Antike*. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003, S. 38.

⁶ Эрман А. *Государство, армия и общество древнего Египта*. Москва: ЦЕНТРПОЛИГРАФ, 2008, с. 204, 205.

⁷ Allam Sch. *Das Verfahrensrecht in der Altägyptischen Arbeitersiedlung von Deir El-Medineh*. Tübingen: Im Selbstverlag des Auebers, 1973, S. 33.

piekrita faraonam, kam bija dievišķa varas pilnība, vezīram (*Maat* pravietim) un “tiesas kungiem” – tiesnešiem (*Maat* priesteriem).⁸ Zināma kompetence tiesāšanā bija arī ierēdņiem, kas darbojās gan kā kvenbeta locekļi, gan savu pilnvaru ietvaros piemēroja soda sankcijas pret sabiedriskās kārtības pārkāpējiem (administratīvā justīcija). Ēģiptē izpildvara un tiesa pilnībā nebija nošķirtas.⁹ Vezīrs vadīja valsts augstāko apelācijas instanci¹⁰, kā arī organizēja tiesas namu darbību (augstākās tiesas palātas) un uzraudzīja likumību valstī.¹¹ Vezīram bija tiesības ierosināt tiesas procesus pret valsts augstākajām amatpersonām. Vezīrs veica arī notariālas funkcijas (kā valsts augstākais lietvedis), viņa klātbūtnē apliecināja svarīgus dokumentus, piemēram, augstu ierēdņu testamentus, atklāja mantojumu u. c.

No iepriekšminētā var secināt gan par senajā Ēģiptē pastāvošo likumības principu, gan sprieduma pārsūdzības iespēju un vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, jo tika sodīti visi noziedznieki neatkarīgi no viņu izcelšanās un amata. Tiesvedības mērķis bija noskaidrot patiesību, tāpēc tiesas procesa pamatprincips bija tiesnešu neitralitāte, lai nebūtu pamata apšaubīt kvenbeta lēmumu objektivitāti. Otrs nosacījums bija tiesnešu personība. Par tiesnešiem tika izraudzīti vietējo iedzīvotāju ierēdņi, cienjami, gudri un neatkarīgi cilvēki, kuriem bija patstāvīga nodarbošanās, kas nodrošināja materiālo neatkarību. Tiesas spriešanas objektivitāti garantēja arī tiesnešu noraidīšanas iespēja gadījumos, kad bija pamats apšaubīt tiesneša neitralitāti. Sarežģītās prāvās vietēs tiesnešus papildināja ar ierēdņiem, kas nebija vietējie iedzīvotāji. Turklāt visi kvenbetu spriedumi tika pakļauti vezīra vispārējai uzraudzībai, un tiesai sarežģītos kāžusos bija iespēja vērsties pie vezīra pēc padoma un palīdzības.¹² Autoresprāt, senajā Ēģiptē bija izveidota tiesu sistēma un process, kas garantēja taisnu tiesu, kurā iedzīvotāji iztiesāšanas principi būtiski neatšķīrās no mūsdienu principiem.

Senā Divupe: šumeru un akādiešu tiesa

Senie šumeri bija Ēģiptes senās valsts laikabiedri. III gadu tūkstoša pr. Kr. sākumā Divupes dienvidos jau bija izveidojusies vesela virkne šumeru pilsētvalstu: Uruka (pēc arheoloģiskajiem izrakumiem spriežot, senākā no pilsētām), Ūra, Kiša, Lagāša un Umma.¹³ Vēlāk, ap XXIV gs. pr. Kr., reģionā veidojās arī akādiešu pilsētas. Varenākā bija Sargona vadītā Akāda. No šumeru tiesību avotiem ir saglabājušies juridiskās prakses materiāli un likumi. Ir saglabājušies daudzskaitlīgi pirkuma-pārdevuma līgumi, parādzīmes un parādu nomaksas kvītis,¹⁴ kas sniedz iespēju iepazīt privāttiesību institūtus (laulību, adopciju, u. c.) un apkopot līgumu klauzulas (piemēram, darījumos ar laukiem, mājām un vergiem, tika izmantota klauzula:

⁸ Königliche Dokumente aus dem Alten Reich. Hrsg. Hans Goedicke, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1967, S. 247.

⁹ Allam Sch. Rechts im pharaonischen Ägypten. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003, S. 37.

¹⁰ Wolf W. Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1962, S. 352.

¹¹ Allam Sch. Rechts im pharaonischen Ägypten. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003, S. 38.

¹² Allam Sch. Das Verfahrensrecht in der Altägyptischen Arbeitersiedlung von Deir El-Medineh. Tübingen: Im Selbstverlag des Verlegers, 1973, S. 46.

¹³ Moortgat A. Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus. Buch: Scharf A., Moortgat A. Ägypten und Vorderasien im Altertum. München: Verlag F.Bruckmann, 1950, S. 490.

¹⁴ Petschow H. Mittelbabylonische Rechts- und Wirtschaftsurkunden der Hilprecht-Sammlung Jena. Berlin: Akademie Verlag, 1974, S. 11–24.

“... par to ir iesista nagla sienā...”¹⁵). Saglabājušies arī tiesas spriedumi (piemēram, tiesas prāvas par vergu piederību),¹⁶ prasības pieteikumi tiesai un citi ar tiesvedību saistīti dokumenti.¹⁷ Otra avotu grupa ir tiesību krājumi, kas monogrāfijās tiek saukti arī par tiesību grāmatām, likumiem un kodeksiem. Divupes tiesību krājumi ir pieņemti, sākot ar III gadu tūkstoša pr. Kr. beigām līdz I gadu tūkstoša pr. Kr. vidum. Likumu krājumi ietver arī normas, kas regulē procesu, kādā tiesas prāvas izskatāmas.¹⁸ Šumeru kultūrai pieder valdnieka *Ur-Nammu* likumu krājums (ap 2112–2095 pr. Kr.)¹⁹, *Ešnunna* likumu krājums (III gadu tūkstoša pr. Kr. beigas)²⁰ un Isinas valdnieka *Lipit-Ištara* likumu krājums (1934–1924 pr. Kr.).²¹ Kā uzskata Hanss Neimans (*Hans Neumann*, dz. 1953), būtiska atšķirība starp juridiskās prakses materiāliem un likumu krājumiem ir tā, ka juridiskās prakses materiāli ir saglabājušies oriģinālos, bet likumu krājumi, izņemot Hammurapi likumus, ir atrodamī tikai sekundāros avotos jeb norakstos.²² Bieži viens noraksts nesatur visu likumu krājuma tekstu, bet tikai atsevišķus tā fragmentus. Daudzi no likumu krājumiem ir restaurēti, zinātniekiem savienojot dažādos norakstos saglabājušos fragmentus. Tas apgrūtina tiesību avota datēšanu un neļauj pilnībā atjaunot tā sākotnējo tekstu. Viens likumu fragments dažādos norakstos bieži ir fiksēts atšķirīgās redakcijās.

Šumeru tiesību pamatkategorijas jeb pamatjēdzieni ir:

1. *NĪ GI NA*, kas tulkojumā nozīmē “tas, kas ir negrozāms”, *NĪ GI NA* tiesībās tika izprasts kā uzticība, noturība, patiesība, taisnība. *NĪ GI NA* ir statiskais princips jeb tiesību normas, kas sevi ietver mūžīgu taisnību.
2. *NĪ SA SÁ* tulkojumā nozīmē “vērsts uz taisnīgumu” jeb “vērsts uz vienlīdzības piemērošanu”. *NĪ SA SÁ* ir dinamiskais princips, kas ietver taisnības jeb tiesību piemērošanu, piemēram, taisnu tiesu.

Abi šumeru tiesību pamatprincipi izveidojās jau III gadu tūkstotī pr. Kr. Šumeri šos principus uzskatīja par pasaules un sociālās kārtības pamatu. Šumeru taisnīguma izpratnē dominēja uzskats: “Ir kaut kas, kas nepieciešams absolūti visiem.” No tā izriet: “Visi grib vienu.” Tāpēc cilvēki pēc šumeru uzskatiem bija līdzvērtīgi. Tas ļauj izdarīt citus tiesiskus secinājumus – cilvēkiem ir vienādas vēlēšanās, tāpēc tiem ir jāievēro vienas tiesības.²³ Taisna tiesa un spēkā stāties tiesas spriedums bija nozīmīgas kategorijas seno šumeru juridiskajā kultūrā. Šumeri zināja īpašu jēdzienu “*DI TIL LA*”, ar kuru, burtiski tulkojot, tika apzīmēta “slēgta [pabeigta] tiesas lieta”.²⁴

¹⁵ Pohl A. Zu eine Klausel altsumerischer Rechtsurkunden. Buch: *Simbolae ad iura orientis antiqui pertinetes. Paulo Koschaker dedicatae*. Leiden: E. J. Brill, 1939, S. 61.

¹⁶ Petschow H. *Mittelbabylonische Rechts- und Wirtschaftsurkunden der Hilprecht-Sammlung Jena*. Berlin: Akademie Verlag, 1974, S. 41–45.

¹⁷ Schorr M. *Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 446–456.

¹⁸ Neumann H. *Recht im antiken Mesopotamien*. Buch: *Die Rechtskulturen der Antike*. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003, S. 59.

¹⁹ Müller I. *Stellung der Frau im Recht altorientalischer Kulturen und Altägyptens*. Weinheim: Deutscher Studienverlag, 1996, S.134.

²⁰ *Die Gesetze von Ešnunna*. Buch: Haase R. *Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963, S. 9–16.

²¹ *Der Codex Lipit-Ištar*. Buch: Haase, R. *Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963, S. 17–20.

²² Neumann H. *Recht im antiken Mesopotamien*. Buch: *Die Rechtskulturen der Antike*. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003, S. 60.

²³ Емельянов В. В. *Древний Шумер*. Санкт-Петербург: Азбука классики, 2003, с. 91.

²⁴ Pfeifer G. *Judizielle Autorität im Gericht: Richter in altbabylonischer Zeit*. Pieejams: <http://fhi.rg.mpg.de/debatte/richterkulturen/1008pfeifer.htm> [aplūkots 2011. gada 18. janvārī].

Gan krimināllietas, gan civilietas tika izskatīts valsts tiesā. Priesteru pienākumi tiesas procesā bija pieņemt pušu un liecinieku zvērestus un piedalīties dieva tiesā.²⁵ Augstākais tiesnesis bija valdnieks, kas sprieda tiesu pats vai deleģēja tiesas spriešanu tiesnešiem no ierēdņu vidus, bet svarīgākās lietas, piemēram, slepkavības iztiesāšanu, šumeru kultūrā skatīja “visa tauta”, t. i., tautas sapulce, valdnieka vadītā sēdē. Visi tautas sapulces dalībnieki varēja izteikties tiesu debatēs un piedalīties tiesas sprieduma taisīšanā.

Lagašas tiesas protokolos rakstīts, ka tiesas process notika Lagašas valdnieka vārdā un arī spriedums tika pasludināts valdnieka vārdā²⁶. Šumeru-akādiešu tiesa bija publiska valsts tiesa. Arī *Codex Ur-Nammu* norāda uz valdnieka izšķirošo lomu tiesas spriešanā: “Tad tiesāja *Ur-Nammu*, varenais Ūras valdnieks, Šumeru un Akādas valdnieks, *Nannas* [Mēness dievs] pilnvarots, ... nodrošināja taisnību laukos un sodīja ļaundarus ar ieročiem un varas līdzekļiem.”²⁷

No 2000. g. pr. Kr. Lagašas tiesas protokolos fiksēti konkrētu tiesnešu vārdi, kuri vienpersoniski vai koleģiāli ir izskatījuši lietu. Divupē mazāk izteikta nekā Ēģiptē bija prasība pēc koleģiālas tiesas, kā taisnas tiesas garanta.²⁸ Tomēr lielākoties lietas izskatīja tiesnešu kolēģija trīs vai četrus tiesnešu sastāvā.²⁹

Tiesas process tika uzsākts pēc rakstiskas prasības iesniegšanas. Prasības bija divu veidu: prasība, kas iesniegtas no “valdnieka rokām”, t. i., publiska prasība un privātpersonas iesniegta prasība. No avotiem izriet, ka pēc prasības iesniegšanas tiesā, neatkarīgi, vai prasītājs bija valsts vai privātpersona, atbildētāju uz procesu aicināja tiesa. Tā ir būtiska atšķirība no senākajām romiešu tiesībām, kur prasītājam pašam vajadzēja nogādāt atbildētāju tiesas priekšā.³⁰

Tiesa vienmēr notika publiski: sākotnēji valdnieka pili, vēlāk pilsētas vārtos tempļa priekšā, jo tiesa notika dievu klātbūtnē, ievērojot viņu gribu un viņu vārdā³¹. Kriminālprocesā, saņemot iesniegumu no cietušās puses, pilsētas valdnieks lietas apstākļu noskaidrošanai uz nozieguma vietu nosūtīja speciālu izmeklēšanas tiesnesi – *maškim*, kurš vēlāk ziņoja valdniekam par pirmstiesas izmeklēšanā noskaidroto. Tiesas sēdē *maškim* deva zvērestu, ka runās tikai patiesību un liecināja par pirmstiesas izmeklēšanā noskaidroto.³² Tiesas mērķis bija noskaidrot patiesību un, to uzzinot, spriest taisnu tiesu. Gan krimināllietās, gan civilietās ierēdņi nodrošināja sprieduma izpildi.³³ Atrastie dokumenti liecina par vienotu valsts tiesu sistēmu: augstākā tiesa galvaspilsētā, kurā tiesā pats *ensi*, un pilsētu un provinču

²⁵ Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrecht. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 339.

²⁶ Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zu Gegenwart. 3. Auflage. München: C. H. Beck, 2006, S. 81.

²⁷ Urnammu von Ur (um 2050 v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: Alter Orient, Helles, Rom. München: Bayerischer Schulbuchverlag, 1965, S. 59.

²⁸ Pfeifer G. Judizielle Autorität im Gericht: Richter in altbabylonischer Zeit. Pieejams: <http://fhi.rg.mpg.de/debatte/richter/kulturen/1008pfeifer.htm> [aplūkots. 2011. gada 18. janvārī].

²⁹ Neumann H. Recht im antiken Mesopotamien. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck., 2003, S. 76.

³⁰ Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zu Gegenwart. 3. Auflage. München: C. H. Beck, 2006, S. 81.

³¹ Jeremias A. Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur. Berlin, Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co., 1929, S. 49.

³² Neumann H. Recht im antiken Mesopotamien. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck., 2003, S. 76.

³³ Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zu Gegenwart. 3. Auflage. München: C. H. Beck, 2006, S. 81.

tiesas, kuru spriedumus var pārsūdzēt valdniekam. Tiesu hierarhija atbilda pārvaldes hierarhijai, bet tiesneši bija valsts ierēdņi, kuru spriedumus varēja pārsūdzēt.³⁴

Šumeru-akādiešu tiesas process bija mutvārdu, taču procesa gaita tika protokolēta un spriedums tika fiksēts rakstveidā, tāpēc ir saglabājušies konkrēti kāzusi. Ja lietu skatīja tautas sapulcē, visi tautas sapulces dalībnieki varēja izteikt savu viedokli par lietu, kas tika iztiesāta un par apsūdzību. Šumeru-akādiešu justīciju raksturo tradīcija: lietas par noziegumiem skatīt tautas sapulcē, mutvārdu tiesas process, kas tiek protokolēts, katram tautas sapulces dalībniekam tiek dotas tiesības izteikties par iztiesājamo lietu. Patiesības noskaidrošanai šumeru-akādiešu tiesas procesā tika izmantoti lietiskie pierādījumi, liecinieku liecības (no protokoliem var secināt, ka liecinieki varēja liecināt zvērināti vai bez zvēresta), pušu zvēresti, ka tiks teikta patiesība. Lai nodrošinātos pret nepatiesām liecībām, jau *Ur-Nammu* likumos bija paredzēts sods par nepatiesu liecību došanu. 25. pants: "Ja cilvēks liecinās tiesā pret citu cilvēku un tiks pieķerts melos, viņš maksās 15 siklus sudraba."

Civilprocesā izšķiroša nozīme bija atbilstoši noformētiem dokumentiem: aktiem, kas sastādīti liecinieku klātbūtnē vai pie publiska rakstveža, kas pēc pušu lūguma vai sevišķi svarīgus dokumentus apzīmogoja, un publisko kadastru ierakstiem. Visi darījumi ar nekustamo īpašumu tika fiksēti *Kudurru* un publiskos kadastrus. Tempļu arhīvos glabājās apkārtnes plāns ar zemes gabalu precīzām robežām un to īpašnieku vārdiem. Šādi kadastru ir atrasti, piemēram, Sipparā.³⁵

Ja ar laicīgiem līdzekļiem, t. i., pirmstiesas izmeklēšanu, pierādījumiem, liecinieku liecībām, publiskām tiesas debatēm, tiesnešu juridisko loģiku, un zvērestiem nepietika, lai prāvā noskaidrotu patiesību, šumeru-akādiešu tiesa, gluži tāpat kā ēģiptiešu un grieķu tiesas, izmantoja orākula pakalpojumus. Jau no vissenākajiem laikiem orākulu pareģojumi tika plaši izmantoti Divupē, ne tikai spriežot tiesu, bet arī citos svarīgos jautājumos.³⁶ Bez orākula pareģojuma un zvēresta tika izmantoti arī citi dieva tiesas veidi. *Ur-Nammu* likumi min pārbaudi ar ūdeni. 10. § "Ja cilvēks ir apsūdzējis citu cilvēku burvestībās un otrs ir ticis pakļauts pārbaudei upē, bet Upes dievs ir viņu attīrījis, tad tas, kurš nepatiesi pakļāva otru pārbaudei, atldzina to viņam ar 3 sikliem sudraba."³⁷

Tiesas spriedumi tika pierakstīti, tika izdoti arī noraksti. Par ko liecina fakts, ka atsevišķi spriedumi ir atrasti divos eksemplāros.³⁸ Par tiesas sēdes protokolu un sprieduma tekstu atbildīgs bija tiesas arhivārs un tiesas sēdes vecākais tiesnesis jeb priekšsēdētājs. Vēlākā laika posmā tiesas spriedumi tika apzīmogoti.³⁹

Babilonā arī pirmās instances tiesas spriedums varēja būt galīgs, t. i., nepārsūdzams. Ja spriedums bija nepārsūdzams, tas nozīmēja, ka puses vairs nedrīkstēja celt iebildumus un spriedumu pārsūdzēt. Atrastie dokumenti apliecina, ka daļa spriedumu nav pārsūdzami, un zaudējuši puse, noklausījusies spriedumu, zvērēja

³⁴ Neumann H. Recht im antiken Mesopotamien. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck., 2003, S. 76.

³⁵ Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrecht. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 349.

³⁶ Moortgat A. Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus. Buch: Scharf A., Moortgat A. Ägypten und Vorderasien im Altertum. München: Verlag F.Bruckmann, 1950, S. 339.

³⁷ Шумеро-аккадские тексты. Pieejams: <http://hworld.by.ru/text/sumer/urnamu.law.html> [aplūkots 2010. gada 18. septembrī]

³⁸ Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zu Gegenwart. 3. Auflage. München: C. H. Beck, 2006, S. 81.

³⁹ Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrecht. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 394.

tiesas priekšā spriedumu nepārsūdzēt.⁴⁰ Ja pārsūdzības iespēja nebija liegta, spriedumu varēja pārsūdzēt, apelējot pie valdnieka. Dažkārt pie valdnieka apelēja arī prāvā uzvarējuši puse, ja netika pildīts vietējās tiesas spriedums. Tad valdnieks sa-
viem ierēdņiem uzdeva nodrošināt sprieduma izpildi.⁴¹

Tiesas process bija virzīts uz taisnīguma atjaunošanu un mieru sabiedrībā. Vēl-
mais katras lietas iznākums bija pušu mierizlīgums procesa gaitā vai rezultātā. Pro-
cesa noslēgumā pēc sprieduma nolasišanas prasītājs vai atbildētājs, vai abas puses
publiski paziņoja par to, kā tālāk rīkosies, t.i., vai puse pārsūdzēs spriedumu, vai nē.
Lielākoties spriedumi satur zaudējušās puses izteikumus, ka spriedums ir taisnīgs
un puse apzvēr to nepārsūdzēt un pildīt. Piemēram, “*Warad-Sin* zvēr pie Marduka,
Zababa un *Sin-muballit*, ka nekad vairs necels prasību pret *Irsitija* par viņa lauku.”⁴²

Tiesa senās Grieķijas polisās

Par daudzām grieķu polisām mūsdienās nav zināms nekas vairāk kā vien to no-
saukums. Mūsdienu tiesību vēsturniekiem ir vairāk vai mazāk pilnīgs priekšstats
par tiesību sistēmu tikai trīs grieķu valstīs: Atēnās, Gortinā, kas atradās Krētas
salā, un Ptolomeju laika Ēģiptē.⁴³ Tikai par šīm trim grieķu valstīm ir pietiekamā
skaitā atrasti pirmavoti (t. i., dokumenti, kas satur tiesību normas, un juridiskās
prakses materiāli), lai veidotu priekšstatu par tiesību sistēmu. Atsevišķi likumi un
juridiskās prakses materiāli ir atrasti arī citās grieķu apdzīvotās polisās: Maratonā,
Mikēnās, Argosā, Arkādijā, Olimpijā, Milētā, Odesā (tagad Varna) u. c.⁴⁴ Par lielā-
ko daļu grieķu polisu tiesībām pirmavoti ir atrasti nepietiekamā skaitā, lai veiktu
dziļākus pētījumus tiesību vēsturē, vai arī ir pieejami tikai sekundārie avoti, t. i.,
avoti, kuros tiek stāstīts par tiesību normām vai tiesāšanu, kā, piemēram, jau mi-
nētie filozofu darbi, lugas, dzejoļi, anekdotes,⁴⁵ vēstules utt.

Jau no pašiem pirmsākumiem grieķu polisas satversme bija veidota tā, ka valsts
jeb visas sabiedrības kompetencē bija skatīt privāttiesiskus strīdus un iejaukties pri-
vāttiesiskajās attiecībās. Protams, tiesu institūcijas un tiesas process laika gaitā mainī-
jās, un bija dažādas vietējās variācijas tiesas spriešanā, tomēr skaidri iezīmējas kopējas
pamatnostādnes, kas raksturīgas visās grieķu apdzīvotajās teritorijās. Grieķu polisas
raksturo līdzpilsoņu dalība personas tiesiskajā dzīvē un privātu strīdu risināšanā.⁴⁶
Polisas pilsoņu kopums jau no pašiem pirmsākumiem bija vienots kolektīvs, kurā
veidojās savstarpējas attiecības. Kolektīvs, kuram bija kopīga griba, kas tika pausta
pieņemot likumus, un spēja pieņemt lēmumus, kas izpaudās arī tiesas spriedumos.⁴⁷

⁴⁰ Urkunde 311. Babilon. Buch: Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 449.

⁴¹ Brief 10. Buch: Briefe König Hammurapis. Hrsg. Arthur Ungnad. Berlin: Karl Curtius, 1919, S. 88.

⁴² Urkunde 1754. EG 29. Buch: Koschaker P., Ungnad A. Hammurabis Gesetz. Übersetzte Urkunden mit Rechtserläuterungen. Leipzig: Verlag von Eduard Pfeifer, 1923, S. 138

⁴³ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck, 2003, S. 195.

⁴⁴ Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. VII–XI.

⁴⁵ Philogelos Der Lachfreund von Hierolkes und Philagrios. München: Heimeran Verlag, 1968, S. 18–27.

⁴⁶ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck, 2003, S. 202.

⁴⁷ Hölkeskamp K. J. Tempel, Agora und Alphabet. Die Entstehungsbedingungen von Gesetzgebung in der archaischen Polis. Buch: Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich. Hrsg. Hans-Joachim Gehrke. Tübingen: Guter Narr Verlag, 1994, S. 144.

Homēra eposos atrodams tiesas spriešanas modelis, kurš Grieķijā pastāvēja arhaiskajā posmā. "Iliādā" ir ietverti divi kāzusi, kas ilustrē tiesas spriešanu Grieķijā arhaiskajā posmā. Homērs aprakstījis tiesas spriešanu tautas priekšā. Publiski tiesāja koleģiāla tiesa, kuru veidoja cienījamākie sabiedrības pārstāvji – geronti. Spriežot tiesu tika ievēroti reliģiski rituāli: tiesneši sēdās uz lokā izvietotiem akmeņiem, bet rokās turēja zizli kā tiesas simbolu. Savukārt prāvas objekts bija vīra nauda, kas norāda uz to, ka šajā periodā Grieķijā par nogalinātu personu tika maksāta vīra nauda. *Isitor*, kura klātbūtnē sanāca geronti, bija amatpersona – likumu zinātnis, kurš uzraudzīja, lai process norisinātos atbilstoši tiesībām, un teica priekšā gerontiem tiesību normas. Visa tauta piedalījās tiesā izteikto pušu argumentu izvērtēšanā, vērtējot, kura prasība (*dikazein*) ir bijusi "patiesāka". Gerontiem tika uzdots jautājums, vai vīra nauda ir nomaksāta. Spriedums, kā atbilde uz tiesai uzdoto jautājumu, tika teikts "jā" vai "nē".⁴⁸

Jau arhaiskajā posmā tradicionāli tiesu koleģiāli sprieda vecākie jeb geronti ar polisas amatpersonas līdzdalību. Tiesa tika spriesta publiskā laukumā. Ar laiku no tirgus laukuma – agoras, kurā notika tikai preču apmaiņa un publiskas debates, izveidojās agora jeb sapulču vieta, kurā pulcējās *demos*. Tauta ievēlēja amatpersonas, kurām bija arī tiesneša pilnvaras (*Dreros* polisā – *kosmoi*, kurš sekoja, lai tautas privāttiesiskās attiecības noritētu saskaņā ar likumiem,⁴⁹ Homēra darbos – "tiesību zinātnis" – *isitor*, *Gortyn* pilsētas statūtos tiesnesis – *dikasta*⁵⁰). Tiesa bija koleģiāla un sprieda publiski, tika ievēroti reliģiskie rituāli un pastāvēja ticība, ka dievi ņem līdzdalību cilvēku tiesā, kas, pēc grieķu uzskatiem, garantēja tiesas objektivitāti un patiesības noskaidrošanu tiesas procesā. Lai gan *Dreros* likumā minēts, ka tiesu spriež viens *kosmoi*, tomēr pētnieki, pārzinot grieķu tradīciju, ka tiesu sprieda kolēģija, kas atspoguļots arī grieķu mitoloģijā, raksturojot dievu tiesu, uzskata, ka tiesa arī *Dreros* ir bijusi koleģiāla. Amatpersonas tika ievēlētas uz laiku, un vismaz *Dreros* gadījumā 10 gadus, kā noteica likums, bija liegta atkārtota ievēlēšana amatā.⁵¹ Arī *Gortyn* likumi liedza *kosmoi* atkārtoti ieņemt amatu. *Gortyn kosmoi* nedrīkstēja uzņemties no jauna amata pilnvaras trīs gadus pēc pilnvaru termiņa beigšanās.⁵² Aizliegums tiesnesim atkārtoti ieņemt amatu bija vērst uz tiesas objektivitātes nodrošināšanu, tiesnešu rotāciju un korupcijas risku mazināšanu.

Pašos svarīgākajos konfliktos tiesu sprieda pilna tautas sapulce. Tie bija konflikti starp ciltīm vai dzimtām, kuras sākotnēji veidoja polis. Tautas sapulces priekšā tika nodoti "attīrošie" zvēresti un uzklausi dievu spriedums. Zvēresti bija nozīmīgs pierādījums arī vēlējajās grieķu procesuālās tiesību attīstības fāzēs.⁵³

Tiesu darbība *Gortyn* polisā ir regulēta virknē tiesību avotu – laika posmā no VI gs. līdz V gs. pr. Kr. polisā pieņemtu likumu. Tie ir gan atsevišķi likumi, kuros

⁴⁸ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck, 2003, S. 203.

⁴⁹ Link St. Das griechische Kreta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994, S. 99.

⁵⁰ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck, 2003, S. 205.

⁵¹ Hölkeskamp K. J. Tempel, Agora und Alphabet. Die Entstehungsbedingungen von Gesetzgebung in Hölkeskamp, Karl- der archaischen Polis. Buch: Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich. Hrsg. Hans-Joachim Gehrke. Tübingen: Guter Narr Verlag, 1994, S. 148, 149.

⁵² 121 *Gortyn*. Verbot der Amtssiteration und Beamtenpflichten. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 370.

⁵³ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck, 2003, S. 204.

ir noteiktas prasības procesa dalībniekiem un tiesnešiem (piemēram, arī *Gortyn* bija pieņemts likums, kurš liedza tiesnesim un citām amatpersonām atkārtoti tikt ievēlētām amatā),⁵⁴ gan priekšraksti tiesnešiem, kas ietverti pilsētas statūtos: “Tiesu spriest, kā likumos noteikts, pieaicināt atbilstošus lieciniekus, likt zvērēt ... spriedumu pieņemt, pamatojoties uz liecinieku liecībām un zvērestiem.”⁵⁵ Arī *Gortyn* pilsētas satversme paredzēja *kosmoi* amatu, kas tiesāja un uzraudzīja tiesāšanu.⁵⁶ *Kosmoi* bija nozīmīgākās amatpersonas Krētas pilsētās. *Kosmoi* kompetence bija plaša – sodu piespriešana pārkāpējiem, tiesiskuma uzraudzība privāttiesiskajās attiecībās – un bija vērsta uz likumības un miera nodrošināšanu pilsētā, bet kara laikā *kosmoi* bija karaspēka virspavēlnieki. Aristotelis salīdzinājis Krētas *kosmoi* ar Spartas eforiem. Aristotelis rakstījis, ka *kosmoi*, atšķirībā no eforiem, savu amata pienākumu pildīšanas laikā dzīvo nošķirti no sabiedrības uz vientuļas salas.⁵⁷ *Kosmoi* bija juridiskā imunitāte: nevienš nedrīkstēja viņu “saukt kā atbildētāju pie tiesas”, kamēr nebija beidzies viņa pilnvaru laiks. Vienlaikus arī pats *kosmoi* nedrīkstēja celt prasību tiesā, kamēr nebija nolicis amata pilnvaras.⁵⁸ Likumi amata pilnvaru laikā un vēl noteiktu laiku pēc pilnvaru termiņa beigšanās ierobežoja *kosmoi* tiesības slēgt atsevišķus darījumus, vienlaikus ar likumiem papildus tika garantēta *kosmoi* ipašumtiesību aizsardzība.⁵⁹

Gortyn polisā darbojās *kosmos* jeb *kosmoi* kolēģija, kuras pienākums bija uzraudzīt un garantēt likumību polisā, t. sk. tiesu varu. Viņi gan tiesāja paši, gan uzraudzīja tiesnešu (*dikastas*) darbu.⁶⁰ Krētas tiesību pētnieks Stefans Links (*Stefan Link*) uzskata, ka vismaz VI un V gs. pr. Kr. *kosmoi* bija pakļauts stingrai kontrolei no likumdevēja puses. To apliecina, ierobežojumi atkārtoti ieņemt amatu un par to pārkāpšanu paredzētie sodi⁶¹.

Tiesāt bija tiesneša tiesība un pienākums. Ja tiesnesis atteicās tiesāt vai tiesājot neievēroja likumu priekšrakstus, tiesnesi varēja sodīt. Dažādos *Gortyn* likumos bija likumības princips jeb atkārtota prasība tiesnesim tiesājot stingri ievērot likumu. Tiesnešu neatkarība bija stingri procesuāli ierobežota un tiesnesis bija pilnībā pakļauts likumam. Visskaidrāk tas pausts isā likumā, kas bija pieņemts VI gs. pr. Kr. un noteica pienākumu tiesnesim ar zvērestu apstiprināt, ka viņš, taisot spriedumu, ir stingri ievērojis likumu.⁶²

Grieķu polisās tika uzsvērta tiesas neitralitāte un objektivitāte, kas kulmināciju sasniedza demokrātisko Atēnu tautas tiesā hēliajā, kurā neprofesionāli tiesneši pieņēma galīgu spriedumu iepriekš nesagatavotā lietā. Atēnās puses bija vienlīdzīgas savās procesuālajās tiesībās iesniegt tiesai pierādījumus un uzstāties tiesas

⁵⁴ 121 *Gortyn*. Verbot der Amtsiteration und Beamtenpflichten. 6. Jh. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Hrsg. Reinhard Koerner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 369, 370.

⁵⁵ *Gortyn*. 181. Stadtrecht: Prozessrechtliche Vorschriften für Richter. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 555.

⁵⁶ Link St. Das griechische Kreta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994, S. 99.

⁵⁷ Aristoteles Politik. Buch II. Kapitel 10. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, Teil II, S. 41.

⁵⁸ Link St. Das griechische Kreta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994, S. 98, 99.

⁵⁹ 128 *Gortyn*. Regeln für den Schuldknecht. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Hrsg. Reinhard Koerner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 384, 385.

⁶⁰ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck., 2003, S. 205.

⁶¹ Link St. Das griechische Kreta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994, S. 105–112.

⁶² 124 *Gortyn*. Bindung der Richter an das Gesetz. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 373, 374.

debatēs, t. sk. vienlīdzīgi tiesu runai atvēlētajā laikā. Laiks tika skaitīts ar ūdens pulksteņa palīdzību.⁶³ Liecinieku liecības tika uzklaustas pēc tam, kad puses bija izteikušas savus argumentus. Lieciniekus varēja iztaujāt gan puses, gan tiesneši. Zvērinātie tiesneši katru puses pausto apgalvojumu varēja pārbaudīt, noskaidrojot patiesību ar liecinieku liecību palīdzību. Tā kā liecinieku liecības bija nozīmīgākais pierādījums, Atēnu likumos bija paredzēta iespēja celt apsūdzību par nepatiesu liecību došanu (*dike pseudomartyrion*) un piespriest vainīgajam lielu naudassodu.⁶⁴

Atēnieši pievērsa lielu uzmanību tiesas debatēm, jo sabiedrībā tika augsti vērtēta prasme publiski uzstāties un aizstāvēt savu viedokli jeb retorika. Par atēniešu juridisko argumentācija, kas izpaudās tiesu debatēs, var spriest pēc atrastajām tiesu runām un runām, kas tika izteiktas tautas sapulcēs pirms nobalsošanas par likumu vai lēmumu. Izcilas sava laika tiesu runas struktūras un loģikas atspoguļotājas ir, piemēram, Perikla runas, uzrunājot tautas sapulci.⁶⁵ Tukidīds ir pierakstījis tiesu debates procesā, kurā tika skatīta lieta par Mitelēnas polisas, kas atradās Lezbas salā, iedzīvotāju sodīšanu. Mitelēna bija slēgusi savienību ar Atēnām, bet kara laikā sadarbojusies ar ienaidnieku. Par to bija ierosinājums sodīt mitelēniešus, visiem vīriešiem piespriežot nāves sodu, bet sievietes un bērnus pārdodot verdzībā. Tiesu debatēs tika izteikti argumenti par un pret bargo sodu, t. sk. izteikta argumentācija pret nāvessodu vispār. Tiesu debatēs ar izcilām runām piedalījās, piemēram, Kleons (miris ap 422. pr. Kr. dz.).⁶⁶ Tautas sapulce, Kleona pārliecināta, nobalsoja par Mitelēnu pilsoņu apžēlošanu.

Tiesu debates Atēnās bija stingri formāli noteikta "runu divkauja" zvērināto priekšā. Grieķu filozofu runas māksla pirmo reizi Eiropas vēsturē pierādīja, kā ar loģiku un likumsakarībām var iedarboties uz klausītāju grupu, apzināti veidojot kolektīvo viedokli. Gerhards Tīrs (*Gerhard Tür* dz. 1941), analizējot Atēnu tiesā izskanējušās runas, ir secinājis, ka profesionāli runātāji, uzstājoties tiesā, ir manipulējuši ar vidusmēra Atēnu pilsoņa psihiskajām un emocionālajām reakcijām: naidu, mīlestību un dziņu pēc uzvaras. Tā kā saskaņā ar procesu zvērinātie iepriekš nebija iepazinušies ar lietu un par lietas saturu uzzināja tikai no tiesu debatēm, tad pusēm bija izdevīgi relatīvi īsajā laikā, kas katrai pusei bija atvēlēts, manipulēt ar patiesību, izceļot katrai pusei izdevīgāko informāciju. Tāpēc Tīrs uzskata, ka Atēnu tiesu runās nozīmīgākā bijusi nevis juridiskā argumentācija (tā nevarētu pārliecināt neprofesionālos zvērināto tiesas tiesnešus), bet gan loģika, un tiesas procesā "triumfēja runas māksla".⁶⁷ Valters Zelbs (*Walter Selb* 1929–1994) rakstījis, ka tiesu runās netika izmantoti racionāli juridiski argumenti, bet gan tā saucamās *topoi* jeb "argumentācijas figūras", kuru mērķis bija iegūt zvērināto balsis

⁶³ Demand A. Antike Staatsformen. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte der Alten Welt. Berlin: Akademie Verlag, 1995, S. 217.

⁶⁴ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante München: C. H. Beck., 2003, S. 214.

⁶⁵ 190 Die Rede des Perikles auf die ersten Gefallenen (Winter 431 v. Chr.), 192 Perikles spricht zu den Unzufriedenen (430. v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: alter Orient, Hellas, Rom. Bearbeitet von Walter Arend. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag, Bd. I, 1965, S. 221–223, 225–227.

⁶⁶ 199 Bestrafung des abgefallenen Mytilene (427 v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: alter Orient, Hellas, Rom. Bearbeitet von Walter Arend. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag, Bd. I, 1965, S. 241–243.

⁶⁷ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck., 2003, S. 213.

nevis objektīvi iepazīstināt zvērinātos ar faktiem.⁶⁸ Arī paši grieķi pasmējās par savu tiesu un tiesu runām. “Kāds tieslietu students uzrakstīja aizstāvības runu un gatavoja klientu procesam. Kad klients sāka izteikt bažas, ka runa neatklāj lietas patieso būtību, tad, darot viņam zināmus procesuālos noslēpumus, padomdevējs teica: “Nekrietnais cilvēk! Vai kāds cits tur saka, ko sakarīgu?””⁶⁹

Kad tiesa bija uzklājis puses un pušu pieaicinātos lieciniekus, tika taisīts spriedums. Herolds sēdes vadītāja uzdevumā aicināja zvērinātos tiesnešus balsot par spriedumu. Tiesneši balsojot izmantoja bronzas “balsošanas akmeņus” – *psephoi*. Agorā arheologi ir atraduši lielu skaitu šādu akmeņu. Katrs tiesnesis pēc savas pārliecības balsoja par spriedumu, pievienojot savu balsi, t.i., akmeni bronzas vai koka amforā. Bronzas amforā meta akmeņus, balsojot par prasības apmierināšanu, bet koka amforā par prasības noraidīšanu. Amforām bija vāki ar caurumiņu, kas nodrošināja vienam balsotājam iespēju vienlaikus iemest tikai vienu akmentiņu, lai balsošana notiktu godīgi, t. i., viens tiesnesis balsotu tikai ar vienu balsi.⁷⁰ Herolds pēc balsojuma, saskaitīja akmeņus un paziņoja spriedumu.⁷¹ Ja par prasības apmierināšanu un pret to nobalsoja vienāds tiesnešu skaits, tad spriedums tika pieņemts par labu atbildētājam civilprocesā vai apsūdzētajam kriminālprocesā.⁷²

Kopsavilkums

1. Kopš senās pasaules laika pamatā nav mainījies priekšstats par iztiesāšanas principiem, kas garantē taisnu tiesu. Tiesas procesa mērķis bija atjaunot taisnīgumu. Šis mērķis bija sociāls un sakrāls. Jau senajā Ēģiptē, Mesopotāmijā un Grieķijas polisās tiesa tika spriesta publiski un koleģiāli. Tiesnešiem bija jābūt objektīviem un neitrāliem. Puses bija līdztiesīgas tiesas un likuma priekšā, un procesā dominēja sacīkstes princips. Process notika mutvārdos un tika protokolēts. Spriedums tika pasludināts mutvārdos, un fiksēts rakstveidā, tiesnešiem parakstoties. Analizētajās kultūrās bija izveidojusies kārtība, ka tika uzraudzīta likumība tiesas spriešanā. Ievērojot šos principus varēja nonākt pie taisna sprieduma.
2. Salīdzinot tiesas spriešanu analizētajās kultūrās ar Latvijā izveidoto modeli, var secināt, ka būtiskākās atšķirības ir nevis iztiesāšanas principos, bet gan objektivitātes un patiesības kategoriju izpratnē un nodrošināšanā. Senajās kultūrās valdnieki un tiesneši par taisnas tiesas nodrošināšanu bija atbildīgi ne tikai tautas, bet arī dievu priekšā. Patiesība un taisnīgums bija sakrālas kategorijas, kuras noteica ārējs objektīvs spēks – dievi. Smagu apsūdzību gadījumā tiesas procesā prasību, pretprasību un liecību pārbaudē tika izmantoti zvēresti un ordālijas, bet vissarežģītākajos kāžusos pēc atbildes vērsās pie dieviem. Dievu atbildi ieguva ar orākulu starpniecību. Mūsdienu taisnas tiesas jēdziens ir izveidojies sekularizācijas procesu gaitā, nošķirot valsti no baznīcas un izveidojot laicīgu racionālu objektīvu cilvēku tiesas procesu.

⁶⁸ Selb W. Antike Rechte im Mittelmeerraum. Wien, Köln, Weimer: Böhlau Verlag, 1993, S. 91.

⁶⁹ Philogelos Der Lachfreund von Hierolkes und Philagrios. München: Heimeran Verlag, 1968, S. 55.

⁷⁰ Aristoteles Staat der Athenen. Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, S. 68.

⁷¹ Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck., 2003, S. 214.

⁷² Aristoteles Staat der Athenen. Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, S. 68.

Izmantoto avotu saraksts

LITERATŪRA

1. Allam Sch. Das Verfahrensrecht in der Altägyptischen Arbeitersiedlung von Deir El-Medineh. Tübingen: Im Selbstverlag des Augebers, 1973.
2. Allam Sch. Rechts im pharaonischen Ägypten. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003.
3. Aristoteles Politik. Buch II. Kapiltel 10. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, Teil II, S. 41.
4. Aristoteles Staat der Athenen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990.
5. Berman H. J. Recht und Revolution. Die Bildung der westlichen Rechtstradition. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995.
6. Deir el-Medina. Town of the Tomb Builders and Craftsmen. Pieejams: *Deir el-Medina: Town of the Tomb Builders and Craftsmen* <http://www.suite101.com/content/deir-el-medina-a6394#ixzz1Ddxiov81> [aplūkots 2011. gada 12. janvārī].
7. Demand A. Antike Staatsformen. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte der Alten Welt. Berlin: Akademie Verlag, 1995.
8. Hölkeskamp K. J. Tempel, Agora und Alphabet. Die Entstehungsbedingungen von Gesetzgebung in Hölkeskamp, Karl- der archaischen Polis. Buch: Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich. Hrsg. Hans-Joachim Gehrke. Tübingen: Guter Narr Verlag, 1994.
9. Hölkeskamp K. J. Tempel, Agora und Alphabet. Die Entstehungsbedingungen von Gesetzgebung in der archaischen Polis. Buch: Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich. Hrsg. Hans-Joachim Gehrke. Tübingen: Guter Narr Verlag, 1994.
10. Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993.
11. Jeremias A. Handbuch der Altorientalischen Geistkultur. Berlin, Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co., 1929.
12. Königliche Dokumente aus dem Alten Reich. Hrsg. Hans Goedicke, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1967.
13. Link St. Das griechische Kreta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994.
14. Moortgat A. Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus. Buch: Scharf A., Moortgat A. Ägypten und Vorderasien im Altertum. München: Verlag F. Bruckmann, 1950.
15. Müller I. Stellung der Frau im Recht altorientalischer Kulturen und Altägyptens. Weinheim: Deutscher Studienverlag, 1996.
16. Neumann, H. Recht im antiken Mesopotamien. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante, München: C. H. Beck, 2003.
17. Petschow H. Mittelbabylonische Rechts- und Wirtschaftsurkunden der Hilprecht-Sammlung Jena. Berlin: Akademie Verlag, 1974.
18. Pfeifer G. Judizielle Autorität im Gericht: Richter in altbabylonischer Zeit. Pieejams: http://fhi.rg.mpg.de/debatte/richter_kulturen/1008pfeifer.htm [aplūkots 2011. gada 18. janvārī].
19. Philogelos Der Lachfreund von Hierolkes und Philagrios. München: Heimeran Verlag, 1968.
20. Pohl A. Zu eine Klausel altsumerischer Rechtsurkunden. Buch: *Simbolae ad iura orientis antiqui pertinentes. Paulo Koschaker dedicatae*. Leiden: E. J. Brill, 1939.
21. Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrecht. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913.
22. Selb W. Antike Rechte im Mittelmeerraum. Wien, Köln, Weimer: Böhlau Verlag, 1993.
23. Thür G. Recht im antiken Griechenland. Buch: Die Rechtskulturen der Antike. Hrsg. Ulrich Mante. München: C. H. Beck., 2003.

24. Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zu Gegenwart. 3. Auflage. München: C. H. Beck, 2006.
25. Wolf W. Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1962, S. 352.
26. Емельянов В.В. Древний Шумер. Санкт-Петербург: Азбука классики, 2003, с. 91.
27. Шумеро-аккадские тексты. Pieejams: <http://hworld.by.ru/text/sumer/urnamu.law.html> [aplūkots 2010. gada 18. septembrī].
28. Эрман А. Государство, армия и общество древнего Египта. Москва: ЦЕНТРО-ЛИГРАФ, 2008.

NORMATĪVIE AKTI

1. Par tiesu varu: LR likums 15.12.1992. *LR Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. ar grozījumiem līdz 16.12.2010. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62847> [aplūkots 2011. gada 10. janvārī].
2. 121 Gortyn. Verbot der Amtsituation und Beamtenpflichten. 6. Jh. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Hrsg. Reinhard Koerner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 369, 370.
3. 124 Gortyn. Bindung der Richter an das Gesetz. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 373, 374.
4. 128 Gortyn. Regeln für den Schuldknecht. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Hrsg. Reinhard Koerner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993, S. 384, 385.
5. 199 Bestrafung des abgefallenen Mytilene (427 v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: alter Orient, Hellas, Rom. Bearbeitet von Walter Arend. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag, Bd. I, 1965, S. 241–243.
6. Urnammu von Ur (um 2050 v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: Alter Orient, Helles, Rom. München: Bayerischer Schulbuchverlag, 1965, S. 59.
7. Der Codex Lipit-Ištar. Buch: Haase, R. Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung. Wiesbaden: Otto Harrossowitz, 1963, S. 17–20.
8. Die Gesetze von Ešnunna. Buch: Haase R. Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung. Wiesbaden: Otto Harrossowitz, 1963, S. 9–16.
9. Gortyn. 181. Stadtrecht: Prozessrechtliche Vorschriften für Richter. Buch: Inschriftliche Gesetztexte der frühen griechischen Polis. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1993.

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. 190 Die Rede des Perikles auf die ersten Gefallenen (Winter 431 v. Chr.), 192 Perikles spricht zu den Unzufriedenen (430. v. Chr.). Buch: Geschichte in Quellen. Altertum: alter Orient, Hellas, Rom. Bearbeitet von Walter Arend. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag, Bd. I, 1965, S. 221–227.
2. Brief 10. Buch: Briefe König Hammurapis. Hrsg. Arthur Ungnad. Berlin: Karl Curtius, 1919, S. 88.
3. Urkunde 1754. EG 29. Buch: Koschaker P., Ungnad A. Hammurabis Gesetz. Übersetzte Urkunden mit Rechtserläuterungen. Leipzig: Verlag von Eduard Pfeifer, 1923, S. 138
4. Urkunde 311. Babilon. Buch: Schorr M. Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913, S. 449.

KRIEVIJAS SENĀTA JUDIKATŪRAS NOZĪME BALTIJAS TIESĪBU PIEMĒROŠANAS PROBLĒMU JAUTĀJUMOS (1864–1917) (KURŠU ĶONIŅU LIETA)

IUS EST ARS BONI ET AEQUI

(Tiesības ir krietnuma un taisnīguma māksla)¹

Dr. iur. Jānis Lazdiņš

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

Publikācija veltīta Krievijas impērijas (turpmāk – Krievija) Augstākās tiesas – valdošā Senāta (turpmāk – Krievijas Senāta) – judikatūrai Baltijas tiesību jautājumos par t. s. kuršu ķoniņu tiesisko stāvokli Krievijā. Rakstā tiek izvirzīta tēze, ka Krievija bija likumpaklausīga valsts, kas tiesas spriešanā vadījās atbilstoši ģenerālklausulai, ka likumīgi iegūtas tiesības nevienam nelikumīgi nevar atņemt.

Atslēgvārdi: kuršu ķoniņi, Augstākā tiesa, Senāts, Krievijas impērija, cariskā Krievija, romiešu tiesības, *Libri feodorum*, Sakšu spogulis, *Sachsenspiegel*, Švābu spogulis, *Schwabenspiegel*, *zurück zu den Quellen*, Tontegode, Peniķis, Katrīna II, Vācu ordenis.

Ievads

1864. gada 20. novembrī tika pieņemts Krievijas likums par tiesu iestādēm (*Учреждения судебных установлений*)², kas lika pamatus jaunlaiku tiesu iekārtai pēc Francijas parauga³. Krievijas Senāts saskaņā ar likumu tika noteikts par augstāko kasācijas tiesu (*в качестве верховного кассационного суда*)⁴. Lai arī uz Baltiju tiesu reformas likumus attiecināja tikai 1889. gada 9. jūlijā, Krievijas Senāts bija visas valsts augstākā kasācijas tiesa un tāpat augstākā kasācijas tiesa Baltijā arī pirms jau minētā 1889. gada 9. jūlija likuma pieņemšanas. Arī mūsdienās,

¹ Latīņu teiciens. Inteliģenta cilvēka rokasgrāmata. [B.v.]: Apgāds Zvaigzne ABC, [b.g.], 60. lpp. ISBN 978-9984-40-076-1.

² *Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимся к ним Продолжениями и с дополнительными узаконениями по 1 ноября 1910 года.* Под редакцией А. А. Добровольского, оберпрокурора Судебного Департамента Правительствующего Сената. Составил А. Л. Саатчиан. Книга 2. Томы IX–XVI. С. Петербург, 1911. – 1. параграфs (3867. lpp.).

³ Аннерс Э. История Европейского права. Москва: Наука, 1996 – с. 363. Skat. atbilstoši tēmai arī: Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne.* – 2006. – Nr. 703 – 32. lpp. ISSN 1407-2157, ISBN 9984-802-08-6.

⁴ *Полный свод законов Российской империи ...* – 1. параграфs (3867. lpp.).

Latvijas Republikā Augstākās tiesas Senāts pilda ne tikai nosaukuma ziņā, bet arī pēc būtības ļoti līdzīgas funkcijas Krievijas Senātam.⁵

Krievijas Senāta judikatūrai ir ne tikai ievērojama vēsturiska nozīme vien. Ar 1919. gada 5. decembra Tautas Padomes likumu "Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā"⁶ Latvijas kļuva par Krievijas tiesību mantinieci. Jāatzīmē gan, ka tikai to tiesību, kas bija spēkā jaundibinātās Latvijas teritorijā. Līdz ar to arī Krievijas Senāta judikatūrai, it īpaši tiesību teorijas jautājumos, joprojām ir aktuāla nozīme. Viena no ievērojamākām XIX gs. kasācijas lietām Baltijas tiesību interpretācijā bija kuršu ķoniņu prāva.

Izklāsts

1884. gada 12. martā Krievijas Senāts taisīja galīgo spriedumu tā dēvēto *Куришь-Кениге* lietā (1884 года Марта 12 дня. По указу Его Императорского Величества, Правительствующий Сенатъ слушали следственное дело о привлечении такъ наз. Куришь-Кениге, жителей 7-ми деревень, находящихся въ округе Гольдингенскаго Суда, Пликень и др., къ платежу податей и повинностей).⁷ Latviski – *Куришь-Кениге* – tiek saukti par kuršu ķoniņiem. Kas bija šie ķoniņi, piemēram, Tontegodes, Peniķi, Dragūni u. c.?

Historiogrāfijā atrodam ļoti pretrunīgus viedokļus. Ķoniņi tiek dēvēti kā par tautas nodevējiem, kuriem par nodevību atlīdzināja ar zemi un brīvībām, tā par senās Kursas valdnieka – Lamekina (*Lammechinus rex*) – tiešiem pēctečiem.⁹

Pirmo, neapšaubāmi negatīvo virzienu, kā raksta prof. Arveds Švābe ievada "[...] Pauls Einhornss 1649. g., kas kuršu ķoniņu jautājumu apskata sakarā ar "Republica oder Regimenta der Letten" un apgalvo, ka latvieši "no paša sākuma bijuši briesmīgi laupītāji" (grewliche Räuber), kam nav bijis ne sava vārda ķēniņam un firstam, ne arī viņi pazinuši šādu amatu, bet kā rupji barbarisks un neprātīgs pūlis valdījis pats pār sevi bez kādiem valdniekam (Regenten) un likumiem"¹⁰ Šo domu (pēc A. Švābes) 1791. g. turpina K. A. Kitners [u.c.]:

"Ķoniņi ir bijuši savu brāļu nodevēji un slepens ierocis ordeņa rokā, par ko Kuldīgas komturš viņiem piešķīris neaizkartā (?) [visticamāk, vārda – neaizkartā – ir izlaists burts "s" un tā ir gramatiskā kļūda un vārds lasāms šādi – neaizskartā – *autora piebilde*] īpašumā tēvutēvu zemi [...]"¹¹

Otru, domājams, patiesībai atbilstošāku virzienu pārstāv Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs (*Volter von Plettenberg*, 1450–1553, mestrs – 1494–1535¹²), prof. A. Švābe, C. C. Napiersky, šī raksta autors, arī Krievijas Senāta tiesneši, Kurzemes hercogi, piemēram,

⁵ Skat. salīdzinājumam: LR Saeimas 15.12.1992. likums "Par tiesu varu". Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62847> [skatīts 24.02.2011.]. Īpaši likuma 6. nodaļu 43.–50.¹ pantu (Augstākā tiesa).

⁶ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000. – 144. lpp. ISBN 9984-643-14-X.

⁷ Švābe A. Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. No: *Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums. A. Humānistu raksti, rediģējis P. Šmits*. Rīga: Latvju Kultūras spiestuve, 1933. – 123.–132. lpp.

⁸ Švābe A. Kuršu ķoniņu un ... – 27. lpp.

⁹ Lamekins kuršiem pēc nozīmes bija salīdzināms ar zemgaļu Nameju vai latgaļu Visvaldi – *autora piebilde*.

¹⁰ Švābe A. Kuršu ķoniņu un ... – 26., 27. lpp.

¹¹ Turpat, 27. lpp.

¹² Valters fon Pletenbergs. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Valters_fon_Plettenbergs [skatīts 27.02.2011.].

Frīdrihs, Kārlis u.c. Brēmenes notārs Johanness Renners, kurš no 1556. līdz 1561. gadam dzīvoja Livonijā un bija ordeņa dienestā par kuršu ķoniņiem rakstīja šādi:

“Šis (*koning*) ir kāds Kurzemes zemnieks, kura senči, būdami vēl pagāni, bija šīs valsts ķēniņi; iekarojot šo zemi kristīgai ticībai, pienāca gals arī ķēniņvalstij (*koningrik*), tomēr viņa mantinieki un pēcteči palika brīvi no visām nastām, dzīvo pie Kuldīgas, un viņu augstākais amatēvs kara laikā ir kuršu zemnieku karogs [...] un ģerbonis ir lauva.”¹³

Par to, kāds bija ķoniņu tiesiskais stāvoklis līdz XIV gs., kad tika rakstiski apstiprinātas viņu kā lēņu vīru tiesības, visticamāk, nekad netiks iegūti neapstrīdami pierādījumi. Tad no XIV gs., autorprāt, Krievijas Senāts juridiski korekti ir konstatējis ķoniņu tiesisko stāvokli. Spriedumam bez tam ir ne tikai vēsturiska nozīme, bet arī zinātniska vērtība, jo vairākas tiesas atziņas arī mūsdienās nav zaudējušas savu aktualitāti. Tā, piemēram, vismaz autoram tas ir pirmais zināmais gadījums, kad kāds latvietis savu tiesību aizstāvēšanai kā uz neapstrīdamu patiesību atsaucas uz tādu mūsdienu tiesību teorijas atziņu kā “[...] **speciālais likums vienmēr atceļ vispārējo likumu**” (*специальный закон всегда отменяет общий*)¹⁴. Citiem vārdiem: speciālam likumam ir prioritāte pār vispārīgo likumu. Krievijas Senāts gan šo atziņu nav vērtējis ne motīvu, ne secinājumu daļā.

Bet, kāpēc ķoniņu jautājums vispār nonāca līdz tiesai? Tāpēc, ka viena ierēdņa – fon Korfa¹⁵ – ļaunprātība XVIII gs. sākumā radīja juridisku fikciju, nepamatoti ierakstot ķoniņus klaušu un nodokļu maksātāju sarakstā. Tas nozīmēja, ka ar viena maznozīmīga ierēdņa, dažiem rokas vilcieniem ķoniņi tika ieskaitīti zemnieku kārtā. Vēlākiem fiskāliem šāds ieraksts šķita likumīgs pamats klaušu un nodokļu piedzišanai. Sekas: nebeidzamu sūdzību un tiesu procesu virkne, ķoniņiem meklējot taisnību, sākotnēji vēl pie Kurzemes hercogiem, vēlāk Krievijas impērijas cariem administratīvā kārtā, bet no 1810. gada pēc Tieslietu ministra, kņaza Lapuhina norādījuma arī tiesā. Tā viena cilvēka ļaunprātība izsauca vairāk kā 180 gadu ilgu procesu, kur pēdējie 74 gadi attiecas uz prāvošanos tiesā, kas noslēdzās tikai ar jau minēto 1884. gada 12. martā Krievijas Senāta spriedumu.

Neapšaubāmi Krievijas Senātam piederēja gala vārds ķoniņu tiesību jautājumā. Tomēr patiesības labad jāatzīmē, ka Krievijas Senāts faktiski tikai pārapstiprināja tā dēvēto “vācu tiesu” – Kurzemes guberņas virskapitāna tiesas (1868. gada 30. janvāra/14. februāra) un Galma tiesas (1875. gada 3. janvāra/29. janvāra) spriedumus. Kāpēc tiek pieminētas t. s. “vācu tiesas”? Tāpēc, ka ar vēstures un literatūras zinātni saistītos darbos valda nepamatots uzskats, ka latviešiem vācu tiesās taisnību atrast bija grūti. Tieši otrādi: kuram bija taisnība un kurš spēja šo taisnību arī pamatot (pierādīt), tas ieguva arī tiesības, bet, kuram nebija taisnība, nekādas tiesības arī tiesā netika dotas.¹⁶

No pirmā acu uzmetiena Krievijas Senāta uzdevums bija vienkāršāks par vienkāršu, jo bija jākonstatē tikai ķoniņu kārtas piederība. Ja ķoniņi ir piederīgi bruņniecībai, tad kā piederīgi privilīģētai kārtai atbrīvojami no klaušām un nodokļiem un fiska (valsts kases, *казны*) prasība ir nepamatota. Bet, ja ķoniņi ir

¹³ Citēts pēc: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Melķiņa redakcijā. Autori: Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma, Sanita Osipova. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998. – 132. lpp. ISBN 9984-643-01-8.

¹⁴ Švābe A. Kuršu ķoniņu un ... – 126. lpp.

¹⁵ Kuldīgas muižas pārvaldnieks, leitnants. Skat.: Švābe A. Kuršu ķoniņu un ... – 78. lpp.

¹⁶ Skat.: Lazdiņš J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Turība Biznesa augstskola, 2000. – 157., 158., 208., 209., 224.–226. u.c. lpp.

zemnieki, tad pakļauti klaushām un nodokļiem līdzīgi citiem zemniekiem un fiska prasība ir pamatota. Fiska prasībā balstījās galvenokārt uz diviem argumentiem (formāli gan tika izvirzīti trīs argumenti):

1. Krievijas impērijas hronoloģiskā, sistematiskā likumu kopojumā – *Свод законов* – nav uzņemtas kādas īpašas ķoniņu tiesības un privilēģijas. Tātad ķoniņiem nav tiesības tikt atbrīvoti no klaushām un nodokļiem. Krievijas Senāts šādam viedoklim nepiekrīta, lai arī ne tieši, tomēr pēc būtības piekrīta ķoniņu pretargumentam:

“[...] likuma norādes iztrūkums [uz kādas tiesības esamību], nebūt nenorādu uz to, ka būtu zaudētas [kādreiz] iemantotas [likumīgi iegūtas] tiesības” (Но даже пропускъ въ законе не доказываетъ еще потери приобретенныхъ правъ)¹⁷.

2. Ķoniņi nevar būt piederīgi bruņniecībai, jo nav uzņemti bruņinieku korporācijā. Arī šim argumentam Senāts nepiekrīta, norādot, ka **no tiesību viedokļa piederība uz pašiniciatīvas izveidotai korporācijai** [jeb sabiedriskai organizācijai], **kas nav dibināta uz likuma vai valdnieka privilēģijas pamata, nav lielas nozīmes.**
3. Ķoniņiem zeme izlēnota bez privilēģijām. Tāpēc jāpilda klaushu un nodokļu pienākums. Tomēr tas bija pat pretrunā ar ķoniņiem dāvāto lēņu grāmatu vārdisko saturu.¹⁸

Ar ievērojamu nozīmi tiesas procesā bija 1320. gada 6. maija Gerharda fon Jorkas lēņu grāmata Tontegodem:

“Visus kristīgos, kuri redzēs vai uzklausīs šo rakstu, brālis G(erhards), Teitoņu ordeņa mestrs Livonijā, sveicina visu glābējā (tai Kungā).

Ar klātesošo apstiprinājumu vēlamies skaidri darīt zināmu, ka Tontegodem un viņa mantiniekiem, šī (raksta) uzrādītājiem, mēs nodevām lietošanā, vienojoties un atvēlot mūsu brāļu amatvīru sapulcē, divus zemes gabalus, kuri kādreiz valdīja labā atmiņā (turamais) Krišjānis, viņa priekšgājējs. Šo zemju robežas norādītas tā: ezers, (sākot) no Zarenden strautes ietekas, kurš tautā saukts Syp, līdz kokos atzīmētiem krustiem un saskaņā ar zīmju un krustu norādēm atpakaļ no otras puses līdz minētajam strautam. (Atdots) turēšanā un līdz ar visu klāt piederošo turpmākā valdīšanā ar (tām) tiesībām, ar kurām (arī) citiem ordeņa vasaļiem Kursā pieder viņu manta. Izdots Daugavgrīvā, Tā Kunga 1320. gadā, Litāniju dienā.”¹⁹

Ne mazāk ievēribu pelna arī mestra Johana fon Mendeges lēņu grāmata Peniķim 1454. gada 5. martā:

“Mēs, brālis Johans fon Mendege, citādi saukts Esthofs, vācu ordeņa mestrs [Livonijā], ar šo atklāto vēstuli atzīstam un apliecinām, ka mēs ar mūsu godājamā līdzpavēlnieka padomu un atļauju šā uzrādītāju Peniķi no Oktalves un visus viņa likumīgos mantiniekus esam apzēlojuši un atbrīvojuši un ar šīs vēstules spēku apzēlojam un atbrīvojam no tā, ka viņam un minētiem viņa mantiniekiem jābūt un jāpaliek brīviem un neapgrūtinātiem no jebkādam vešanām un darbiem mūsu ordenim, nevienam no viņiem pienākums nav arī kādam kalpam vai kungam sekot jebkādā veidā, izņemot, ja mūsu ordenim ir vajadzība un tas dodas kara ceļā, tad Peniķa un viņa mantinieku pienākums, kā iepriekš noteikts, ir būt pie

¹⁷ Jau 1857. gada 7. maija spriedumā Krievijas Senāts bija norādījis, ka neviens nezaudē iemantotas tiesības tikai tāpēc vien, ka nav uzņemtas Likumu kopojumā (“[...] никто не может лишиться приобретенныхъ правъ вследствие простого умолчания о сёмъ въ Своде Законовъ”). Skat.: Švābe A. Kuršu ķoniņu un ... – 127. lpp.

¹⁸ Skat. Tontegodem un Peniķiem dotās lēņu grāmatas: Latvijas tiesību avoti ... – 128.–130. lpp.

¹⁹ Latvijas tiesību avoti ... – 128. lpp.

Kuldīgas komtura arī ārpus ceļojuma utt., ja patiešām ir vajadzība tikai sekot, bet ne citādi uz mūžīgiem laikiem. To apliecinot un apstiprinot patiesības dēļ mēs likām piekārt mūsu zīmogu pie šīs vēstules, kas izdota Rīgā, otrdienā pēc Vastlāvju vakara, tūkstoš četri simti piecdesmit ceturtdā gadā pēc kristus dzimšanas.”²⁰

Līdz ar to prasītāja rīcībā vairs nebija argumentu, kas ļautu apgalvot, ka ķoniņiem nav bruņnieciska izcelsme. Tomēr, ka ķoniņiem ir bruņnieciska izcelsme bija jāpierāda pašiem ķoniņiem.

Ķoniņi savas tiesības pamatoja ar Vācu ordeņa²¹ lielmeistru un vēlāko Kurzemes hercogu vēl XIV–XVII gs. dāvātām lēņu grāmatām, kā arī lēņu tiesību teoriju un tiesībām uz tiesību pārmantošanu. Tiesvedības procesā faktiski gan tika vērtētas tikai divu dzimtu – Tontegodu un Peniķu – lēņu grāmatas.

Lietas izskatīšana senatoriem izraisīja “dzīvu” diskusiju, jo nācās iedziļināties viduslaiku romiešu tiesību interpretācijās un ģermāņu tiesībās, izdalot Justiniāna kodifikāciju, bet it īpaši kodifikācijai pievienoto viduslaiku lēņu tiesību pirmavotu, – *Libri feodorum*, kas tika recipēts tādos pazīstamos ģermāņu tiesību apkopojumos kā Sakšu spogulis²² un Švābu spogulis²³. Ar pēdējo starpniecību daudzējādā ziņā (ārpus pilsētu mūriem²⁴) Livonijā tika pārņemtas ģermāņu tiesības, tai skaitā arī lēņu tiesības. Minēto tiesību avotu interpretācija atbilstoši Tontegodēm un Peniķiem dāvāto lēņu grāmatu saturam, tad arī kļuva par juridisku pamatu ķoniņu tiesību un privilēģiju noteikšanā.

Savu darbu Senāts organizēja atbilstoši vācu vēsturiskās skolas sauklim – *zurück zu den Quellen*²⁵, ievērojot tiesību pozitīvisma filozofijas atziņas.

Krievijas Senāta tiesību interpretācijas gaita un secinājumi:

1. 1795. gada 15. aprīlī imperatore Katrīna II Lielā ar Manifestu dāvāja un apstiprināja bijušās Kurzemes hercogistes kārtu tiesības un privilēģijas sakarā ar Kurzemes pievienošanu Krievijas impērijai. Tas nozīmēja, ka Krievijas impērija Kurzemes guberņā kļuva par kurzemnieku Kurzemes hercogistes laika tiesību un privilēģiju garantu, nodrošinot tiesību pēctecību. Tā kā ar augstākās varas starpniecību likumdošanas ceļā tika garantētas agrākās tiesības un privilēģijas, tad tikai ar augstākās varas izdotu likumu šādas

²⁰ Latvijas tiesību avoti ... – 130. lpp.

²¹ Vācu ordenis zinātniskā literatūrā tiek dēvēts arī par Teitoņu ordeni – *autora piebilde*.

²² Der Sachsenspiegel. In hochdeutscher Übersetzung von Dr. Paul Kaller. München: Verlag C. H. Beck, 2002. ISBN 3406489214.

²³ Der Schwabenspiegel. Übertragen in heutiges Deutsch mit Illustrationen aus alten Handschriften von Dr. phil. Harald Rainer Derschka. München: Verlag C. H. Beck, 2002. ISBN 3 406 49293 2.

²⁴ Livonijas pilsētas bija Hanzas pilsētu savienības locekles un dzīvoja pēc īpašiem pilsētu statūtiem. Skat., piemēram: Meder S. Rechtsgeschichte. Eine Einführung. 2. völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2005 – S. 218–221; Mitteis H., Lieberich H. Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch von Dr. Heinrich Mitteis Weiland o.Professor an der Universität München. Neugearbeitet von Dr. Heinz Lieberich Professor an der Universität München. 19., ergänzte Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992 – S. 278.–293; Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam. Rīga: Zvaigzne, 1992. – 76.–78. lpp. u.c.

²⁵ Skat.: Schlosser H. Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2001 – S. 142–171. ISBN 3-8252-0882-6; Coing H. Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989 – S. 41–49. ISBN 3 406 30688 8; Немецкая историческая школа права. Friedrich Naumann Stiftung: FÜR DIE FREIHEIT. Челябинск: Социум, 2010. ISBN 978-5-91603-033-4. [u. c.]

tiesības bija arī atceļamas²⁶. Bet, kā jau tika noskaidrots, tad hronoloģiskais, sistematiskais likumu kopojums – *Свод законов* – nesaturēja kādu norādi uz ķoniņu tiesībām. Tas nozīmēja, ka Krievijas likumdevējs nebija atcēlis ķoniņu tiesības (protams, ja tādas bija), kas bija izcēlušās pirms Kurzemes pievienošanas Krievijai.

2. Pirmās ķoniņiem dāvētās lēņu grāmatas, kas attiecas vēl uz XIV gs., satur lēņu tiesības, kādas tās izriet no Sakšu spoguļa un Švābu spoguļa, kas pilnībā atbilst lēņu tiesību teorijai un romiešu tiesību Justiniāna kodeksam pievienotam lēņu tiesību pirmavotam – *Libri feodorum*.
3. Pēc lēņu tiesības teorijas īsti, vasaļu lēņi, kas paredzēja militāro dienestu, varēja tikt dāvēti tikai bruņinieku kārtas personām. Ķoniņiem dāvētās lēņu grāmatas satur norādi uz militārā dienesta pienākumu un vasaļa statusu. Par pēdējo liecina arī ķoniņu lēņu grāmatās iekļautais vārds – *vassus*.
4. Par to, ka ķoniņu lēņi bija bruņinieku lēņi, bet nevis zemnieku gruntsnomas gabali, liecina arī tas, ka lēņu kungs bija firsts. Bez tam par piederību bruņniecībai liecina tiesības uz ģerboni, tiesības nēsāt ieročus, medīt, turēt dzirnavas, kā arī lietu piekritība virskapitāna tiesai kā pirmās instances tiesai līdzīgi citiem bruņiniekiem.
5. Tādējādi vismaz pirmie ķoniņi ir uzskatāmi par bruņinieku kārtai piederīgām personām un bija atbrīvoti no visām klaušām un nodokļiem. Bet tā kā likumīgi iegūtas (labticīgi mantotas) un spēkā esošas tiesības nevienam pretlikumīgi nevar atņemt²⁷, tad ķoniņi ir brīvi no klaušām un nodokļiem līdzīgi citiem bruņiniekiem²⁸.

Krievijas Senāts gan kā atklātu atstāja jautājumu par ķoniņu piederību muižniecībai. Tas arī ir nozīmīgs secinājums, kas nodala divus jēdzienus – bruņniecība un muižniecība jeb *Ritterschaft un Mannschaft*²⁹.

Epilogs

Latvijas Republikas Saeima ar 1929. gada 30. aprīļa likumu “*Par Kuldīgas apriņķa brīvciemu sadalīšanu viensētās*” atcēla ķoniņu ciemu īpašo statusu.³⁰

Kopsavilkums

1. Krievija atzina Baltijas tiesības, kādas tās bija pirms Baltijas pievienošanas Krievijai, paturot, protams, tiesības tās atcelt, grozīt vai papildināt. Ar 1919. gada

²⁶ “[...] права по состоянію, дарованные верховной властью отдельнымъ лицамъ или сословіямъ, могутъ быть отменены только тою же властью”. Skat.: 1884. gada 12. marta Krievijas Senāta spriedumu.

²⁷ “[...] права по состоянію вольныхъ поселянъ Куришь-Кениговъ должны быть признаны законно приобретенными и действительными до настоящаго времени и что они могутъ быть лишены благоприобретенныхъ ими правъ лишь по распоряженію верховной власти, последовавшей въ законодательномъ порядке”. Skat.: 1884. gada 12. marta Krievijas Senāta spriedumu.

²⁸ “[...] признается, что такъ наз. Куришь-Кениге и законные ихъ потомки принадлежать къ сословіямъ отъ личныхъ подаей и повинностей свободнымъ [...]”. Skat.: 1884. gada 12. marta Krievijas Senāta spriedumu.

²⁹ Šajā jautājumā vairāk skat.: Duhanovs M. Baltijas muižniecība laikmeta maiņā. Rīga: Zvaigzne, 1986.

³⁰ LR Saeimas 30.04.1929. likums “*Par Kuldīgas apriņķa brīvciemu sadalīšanu viensētās*”. *Valdības Vēstnesis*. – 1929. – Nr. 99.

5. decembra Latvijas Republikas Tautas Padomes likumu Latvija paturēja spēkā agrākās Krievijas tiesības, kas bija spēkā Krievijas Baltijas guberņās (Latvijas daļā) un Latgalē. Līdz ar to Latvija ir uzskatāma par Krievijas tiesību mantiniecī, paturot, protams, tiesības krievu laiku tiesības atcelt, grozīt vai papildināt, nodrošinot tādējādi tiesību kontinuitāti jeb pēctecību.
2. Krievija bija likuma paklausīga valsts, kas vadījās atbilstoši ģenerālklausulai, ka likumīgi iegūtas (labticīgi mantotas) tiesības nevienam pretlikumīgi nevar atņemt.
3. Atbilstoši minētai ģenerālklausulai, ķoniņi tika atzīti par bruņinieku kārtai piederīgām personām, jo, ja vismaz pirmie ķoniņi atbilstoši vēl XIV gs. dāvatām lēņu grāmatām tika atzīti par bruņinieku kārtai piederīgām personām, tad arī pirmo ķoniņu pēcnācēji ir uzskatāmi par bruņinieku kārtai piederīgām personām līdz ar augstākās varas izdotu likumu šīs tiesības nav atceltas vai grozītas.
4. Piederība bruņinieku kārtai (atbalstoši tā laika tiesībām un privilēģijām) nozīmēja tikt atbrīvotam no klausu pildīšanas un nodokļu maksāšanas.
5. Ķoniņu privilēģēto stāvokli sabiedrībā atcēla ne Livonijas, ne Polijas, ne arī Krievijas likumdevējs, bet Latvijas valsts ar 1929. gada 30. aprīļa likumu "*Par Kuldīgas apriņķa brīvcietu sadalīšanu viensētās*".

Avotu saraksts

LITERATŪRA

1. Coing H. Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989. ISBN 3 406 30688 8.
2. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Melķiša redakcijā. Autori: Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma, Sanita Osipova. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998. ISBN 9984-643-01-8.
3. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr.iur. Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000. – 144. lpp. ISBN 9984-643-14-X.
4. Lazdiņš J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Turība Biznesa augstskola, 2000.
5. Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*. – 2006. – Nr. 703.
6. Meder S. Rechtsgeschichte. Eine Einführung. 2. völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2005.
7. Mitteis H., Lieberich H. Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch von Dr. Heinrich Mitteis Weiland o.Professor an der Universität München. Neugearbeitet von Dr. Heinz Lieberich Professor an der Universität München. 19., ergänzte Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.
8. Schlosser H. Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 2001. ISBN 3-8252-0882-6.
9. Švābe A. Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. No: *Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums. A. Humānistu raksti, rediģējis P. Šmits*. Rīga: Latvju Kultūras spiestuve, 1933.
10. Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam. Rīga: Zvaigzne, 1992.
11. Аннерс Э. История Европейского права. Москва: Наука, 1996.
12. Немецкая историческая школа права. Friedrich Naumann Stiftung: FÜR DIE FREIHEIT. Челябинск: Социум, 2010. ISBN 978-5-91603-033-4.

UZZIŅU LITERATŪRA

1. Tiesības ir krietnuma un taisnīguma māksla. *No: Latīņu teiciemi. Intelīgenta cilvēka rokasgrāmata.* [B.v.]: Apgāds Zvaigzne ABC, [b.g.], 60. lpp. ISBN 978-9984-40-076-1.
2. Valters fon Pletenbergs. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Valters_fon_Pletenbergs [skatīts 27.02.2011.].

NORMATĪVIE AKTI

1. Der Sachsenspiegel. In hochdeutscher Übersetzung von Dr. Paul Kaller. München: Verlag C. H. Beck, 2002. ISBN 3406489214.
2. Der Schwabenspiegel. Übertragen in heutiges Deutsch mit Illustrationen aus alten Handschriften von Dr. phil. Harald Rainer Derschka. München: Verlag C. H. Beck, 2002. ISBN 3 406 49293 2.
3. LR Saeimas 30.04.1929. likums "Par Kuldīgas apriņķa brīvcieņu sadalīšanu viensētās". *Valdības Vēstnesis*. – 1929. – Nr. 99.
4. LR Saeimas 15.12.1992. likums "Par tiesu varu". Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62847> [skatīts 24.02.2011.].
5. Учреждения судебныхъ установлений. *No: Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимся к ним Продолжениями и с дополнительными узаконениями по 1 ноября 1910 года.* Под редакцией А. А. Добровольскаго, оберпрокурора Судебного Департамента Правительствующаго Сената. Составил А. Л. Саатчиан. Книга 2. Томы IX–XVI. С. Петербург, 1911.

JUDIKATŪRA

1. 1884 года Марта 12 дня. По указу Его Императорскаго Величества, Правительствующій Сенатъ слушали следственное дело о привлеченіи такъ наз. Куришь-Кениге, жителей 7-ми деревень, находящихся въ округе Гольдингенскаго Суда, Пликень и др., къ платежу податей и повинностей. *No: Švābe A. Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. No: Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums. A. Humānistu raksti, rediģējis P. Šmits. Rīga: Latvju Kultūras spiestuve, 1933. – 123.–132. lpp.*

KRIEVIJAS IMPĒRIJAS VALDOŠĀ SENĀTA SPRIEDUMI PAGASTTIESU LIETĀS

ĀBEĻU PAGASTTIESAS AIZGĀDNĪBAS, ADOPCIJAS LIETA UN TĀS PĀRSŪDZĪBAS APSKATS 1896.–1915. G.

Mg. iur. Modrīte Vucāne

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Publikācijā skaidrota Krievijas Impērijas Valdošā Senāta lēmumu ietekme uz Baltijas tiesu praksi, analizējot konkrēta XIX gs. beigās pieņemta pagasttiesas lēmuma pārsūdzības gaitu. Raksta ietvaros autore secinājusi, ka Senāta prakse XIX–XX gs. nostiprināja Latvijas tiesību sistēmas partikulārismu. Rakstā atspoguļota arī rusifikācijas ietekme uz tiesībām.

Atslēgvārdi: pagasttiesa, aizbildnība, aizgādnība, adopcija, Senāts, tiesu palāta, tiesību partikulārisms.

Ievads

XIX gadsimta agrārā reforma (zemnieku atbrīvošana no dzimtbūšanas) Krievijas Impērijā vistiešākajā veidā ietekmēja civiltiesisko attiecību attīstību: izveidojās jauni tiesību subjekti, radās tādas civiltiesiskās attiecības, bez kurām agrāk viegli varēja iztikt. Tiesu prakse atklāja situācijas, kuras likumdevējs pat nebija paredzējis. Tomēr civiltiesiskais regulējums ne vienmēr spēja sniegt uz tām atbildes.¹

Krievijas Impērijas pamatlikumi deklarēja, ka jēdziens “likums” ir identisks jēdzienam “tiesības”. Tomēr ar XIX gs. tiesu reformu nostiprinājās pretējs uzskats – jēdziens “likums” neaptver jēdzienu “tiesības”, un “tiesības” ir izzināmas ne tikai no likuma, bet arī no citām tiesību izpausmēm.²

Civilprocesa nolikuma 813. un 815. pants noteica tiesām tulkot tiesību normas.³ Lai tiesību normas tiktu tulkotas vienādi, likumdevējs paredzēja Valdošajam Senātam pieņemt tādus lēmumus, kas būtu nozīmīgi ne tikai konkrētajā lietā, bet arī būtu paraugs analogisku lietu izspriešanā.

¹ Гуляевъ А. М. Общія учения системы гражданского права въ практике Гражданскаго Кассационнаго Департамента Правительствующаго Сената за пятьдесятъ лѣтъ. Петроградъ: Сенатская типография. 1914. С. 3–4.

² Гуляевъ А. М. Общія учения системы гражданского права въ практике Гражданскаго Кассационнаго Департамента Правительствующаго Сената за пятьдесятъ лѣтъ. Петроградъ: Сенатская типография. 1914. С. 5.

³ Устав Гражданскаго Судопроизводства, ст. 813, 815. Свод Законовъ Российской Империи. Ч. 1. Изд. 1892 года, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1901 гг.

No vienas puses, Senāts – kasācijas instance – tajās atsevišķajās lietās, kas līdz Senātam nonāca, tikai skaidroja likumus, ko zemākās tiesas nebija pareizi iztulkojušas, bet, no otras puses, šie skaidrojumi, līdzīgi kā likumi, bija obligāti. Tādējādi kasācijas spriedumiem bija svarīga praktiska nozīme.⁴ Novēršot pretrunas, tie veicināja vienādu likuma izpratni un piemērošanu un nodrošināja taisnīgumu. Tāpēc kasācijas spriedumi vispārīgai zināšanai tika publicēti.⁵ Sastādītāji mēdza sniegt arī savus ieteikumus: “Senāta spriedumu piemērošanā jācenšas izvairīties no patvaļīgas spriedumos iekļautu atsevišķu izteikumu un norādījumu vispārināšanas. Pareizu kasācijas prakses izpratni var veicināt tādu spriedumu tuvāka izpēte, kuros juridiskus jautājumus Senāts skatījis īpaši sīki un kuros atbilstīgi jautājuma svarīgumam Senāta uzskati pausti pilnīgi un vispusīgi.”⁶

Krievijas XIX gs. civilisti uzsvēruši, ka Senāta civillietu Kasācijas departamenta spriedumi ieguva ļoti lielu nozīmi tāpēc, ka Krievijas Civillikumā⁷ bija ļoti daudz nepilnību.⁸ Raksta autore uzskata, ka Senāta spriedumi bija nozīmīgi ne tikai likuma nepilnību novēršanai, bet arī tāpēc, ka Krievijā nebija vienotu civiltiesību un pastāvēja vairākas vietējo tiesību sistēmas (viena no tām Baltijas guberņās)⁹ ar savu vietējo tiesību partikulārismu. Atšķirīga bija arī civilprocesa normu piemērošana Baltijā un citās Krievijas guberņās.¹⁰ Tas praksē radīja dažādu izpratni par piemērojamām normām.

Aplūkosim kādu pagasttiesas lietu par adopciju, kura tika pārsūdzēta līdz pat kasācijai Senātā.

1. Lietas izskatīšana pagasttiesā

Pēc Ābeļu (*Гольмгофский*)¹¹ pagasta valdes lūguma 1895. gada 23. novembrī aprīnķa ārsts sniedzis rakstveida apliecinājumu par zemnieces Evas Viksnes gara spējam, konstatējot, ka viņa fiziski ir krople ar neattīstītām gara spējam. To ievērojot, pagasta valde 1896. gada 31. janvārī vērsusies pagasttiesā ar lūgumu nodibināt pār Evu Viksni

⁴ Общее положение о крестьянах (изд. 1902 года). Общедоступный сборник основных крестьянских законов сост. под ред. И. М. Тютрюмова. С-Петербург: Типография Спб. Т-ва Печ. и Изд. дела “Труд”. С. 3.

⁵ Федоров А. Ф. Введение въ курсъ гражданского права Прибалтійскихъ губерній. Одесса: Экономическая типографія. 1898. С. 69–70.

⁶ Общее положение о крестьянах (изд. 1902 года). Общедоступный сборник основных крестьянских законов сост. под ред. И. М. Тютрюмова. С. 3.

⁷ Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1; Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г., по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г.

⁸ Гуляевъ А. М. Общія ученія системы гражданского права въ практике Гражданскаго Кассационнаго Департамента Правительствующаго Сената за пятьдесятъ лѣтъ. Петроградъ: Сенатская типографія. 1914. С. 7.

⁹ Русское гражданское право. Обзоръ дѣйствующаго законодательства кассационной практики Прав. Сената и проекта гражданского уложения. Пособие къ лекціямъ проф. А. М. Гуляева. Изд. 4-ое. С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича. 1913. С. 11–12; Каско Л. А. Общие и местные гражданские законы. Харьковъ: Типографія Зилбергера. 1896. С. 4–7; Гуляевъ А. М. Право общее и местное. Киевъ: Типографія ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владиміра. 1897. С. 9; Lazdiņš J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. 2008. 3(71), 19.–33. lpp.

¹⁰ 1889. gada 9. jūlija likums “Par tiesu reformu Baltijas guberņās”, 1864. gada Tiesu usatavi, kas stājās spēkā Baltijas guberņās paredzēja zināmas procesuālas atšķirības. Skat.: Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972, 293.–295. lpp.

¹¹ Maldups A. Aprīnķu un pagastu apraksti. Rīga: Valsts Statistiskās pārvaldes izdevums. 1937, 415. lpp.

aizgādību, norādot, ka līdz šim par oficiāli neapstiprinātu Evas Viksnes aizgādni bijis Andrejs Ošiņš. 1896. gada 29. aprīlī Ābeļu pagasttiesa pieņēmusi lēmumu, ar kuru par Evas Viksnes aizgādni (tagad jau likumīgu) iecēlusi minēto Andreju Ošiņu.¹²

Pēc apstiprināšanas par aizgādni Andrejs Ošiņš centies iegūt atļauju pārdot aizgādībā esošās Evas Viksnes lauku īpašumu "Nagli". Zemnieku virstiesā ar savu lēmumu 1896. gada 27. novembrī šo tīkojumu noraidījusi kā aizgādībā esošajai neizdevīgu.¹³ Līdz šim raksta autorei nav izdevies atrast citus materiālus, kas ļautu aizgādņa darbību vērtēt kā savtīgu.

Pēc četriem gadiem Ābeļu pagasttiesa, konstatējot, ka aizgādība pār Evu Viksni nodibināta, neievērojot likumisko kārtību, t. i., apejot apgabaltiesu, 1900. gada 2. martā pieņēma lēmumu par aizgādņa atcelšanu. Šajā pašā datumā Ābeļu pagasttiesa pieņēma otru lēmumu, ar kuru atļāva Evai Viksnei adoptēt deviņus gadus veco, viņas iepriekšējā aizgādņa Andreja Ošiņa un viņa sievas Annas Ošiņas meitu Almu Ošiņu.¹⁴

Iespējams, pirms lēmuma pieņemšanas pagasttiesa nonākusi pie atzinuma:

- rīcībspējīgai personai nav aizgādņa;
- Evai Viksnei nav aizgādņa, tātad viņa ir rīcībspējīga;
- adoptēt var rīcībspējīga persona, tātad arī Eva Viksne.

2. Lietas pārsūdzība Jelgavas apgabaltiesā

Nepagāja ne astoņi gadi, kad 1908. gada 30. jūnijā Evas Viksnes tēvocis, zemnieks Andrejs Viksne, Jelgavas (Mītavas) apgabaltiesā iesniedza prasību pret Andreju Ošiņu: 1) aizgādni pār viņa, Andreja Viksnes, garā vājās brāļa meitas Evas Viksnes personu un mantu un 2) Almas Ošiņas tēvu, viņas dabisko aizbildni, par Almas Ošiņas adopcijas akta atzīšanu par spēkā neesošu. Andrejs Ošiņš prasības pieteikumā Jelgavas apgabaltiesai lūdza atzīt par spēkā neesošu 1900. gada 2. martā pieņemto Ābeļu pagasttiesas lēmumu, ar kuru tika apstiprināts, ka Eva Viksne adoptējusi nepilngadīgo Almu Ošiņu.¹⁵

Jelgavas apgabaltiesa 1911. gada 26. aprīlī/10. maijā taisījusi spriedumu, ar kuru Andreja Viksnes prasība saskaņā ar BVLK III daļas¹⁶ normām par adopciju tika noraidīta, uzsverot, ka prasītāja prasības tiesība varētu rasties tikai pēc adoptētājas nāves ar mantojuma atklāšanos.¹⁷ Apgabaltiesa, ievērojot atbildētāja iebildumus, atzina, ka Andrejs Viksne kā Evas Viksnes sānu līnijas radnieks nav tiesīgs apstrīdēt lēmumu par Evas Viksnes adopciju, jo adopcija nekādā ziņā neskar viņa tiesības. Viņa tiesības varētu tikt skartas tikai tādā gadījumā, ja pēc Evas Viksnes nāves jau būtu atklājies mantojums un viņš, prasītājs, būtu tuvākais radnieks.¹⁸

Par Jelgavas apgabaltiesas spriedumu Andreja Pētera dēla Viksnes pilnvarotais, zvērinātais advokāts Augusts Konstantīna dēls Jirgenss, 1911. gada 24. septembrī iesniedza apelācijas sūdzību.¹⁹

¹² LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 29. lp.

¹³ Turpat, 30. lp.

¹⁴ Turpat, 30. lp.

¹⁵ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 8., 28. lp.

¹⁶ Свод Местных Узаконений, Ч. 3. СПб. 1864.

¹⁷ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 8., 28. lp.

¹⁸ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 8. lp.

¹⁹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 15. lp., 16. lp.; zv. advokāta biogrāfiju skat.: Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 2007, 251. lpp.

Atgādināsim, ka tiesvedība notika krievu valodā, kas liecina par carisma rusifikācijas politiku. 1903.–1904. gadā Senāts kopā ar Tieslietu ministrijas Likumdošanas nodaļu bija izstrādājis papildinājumus Senātā iesniedzamo lūgumu un sūdzību iesniegšanas kārtības noteikumos. Tajos paredzēja, ka Senātā iesniegtās sūdzības un lūgumi turpmāk tiks atstāti bez ievēribas, ja nebūs norādīts iesniedzēja tēva vārds, kā arī tad, ja paraksts, iekļaujot tēva vārdu, nebūs iztulkots krievu valodā, bet rakstīts latviešu burtiem.²⁰ Tika uzsvērts, ka gandrīz 10 gadus Senāts ir uzskatījis par iespējamu nepiešķirt izšķirošu nozīmi šādai nevērībai no prasītāju puses (*“...что почти 10 лет Сенатъ находил возможнымъ не придавать решающаго значения подобнымъ со стороны просителей упущениямъ”*), kas turpmāk netiks pieļauta, un tādas sūdzības tiks atstātas bez ievēribas.²¹

Apelācijas sūdzībā Andrejs Viksne norādījis, ka Eva Viksne kā plānprātīgā adopcijas izdarīšanas laikā nebija rīcībspējīga un nevarēja likumīgi rīkoties ar savu mantu. Izdarīt adopciju viņai uzspiedis iepriekšējais aizgādnis Andrejs Ošiņš ar vienīgo mērķi – nodrošināt, lai viņa meitas, Almas Ošiņas, Evas Viksnes adoptētās, īpašumā pārietu adoptētajai piederošā lauku viensēta “Nagli Nr. 3”²²

3. Lietas izskatīšana Sanktpēterburgas tiesu palātā

Sanktpēterburgas tiesu palātai sniegtajos paskaidrojumos uz apelācijas sūdzību Evas Viksnes aizgādņa Andreja Ošiņa pilnvarotais, zvērinātais advokāts Pauls Paula dēls fon Ridigers²³ norādījis, ka Andrejs Viksne tiesāšanos uzsācis savtīgu interešu vadīts, cerot nākotnē saņemt mantojumā Evas Viksnes lauku mājas.²⁴

Sanktpēterburgas tiesu palātas 3. civillietu departaments apelācijas sūdzību skatīja tiesas sēdē 1912. gada 4. decembrī.²⁵

Spridumā tiesu palāta atzinusi, ka Eva Viksne agrāk dzīvojusi pie sava tēvoča Andreja Viksnes, kurš vadījis viņas mājas saimniecību līdz laikam, kad par aizgādni ticis iecelts Andrejs Ošiņš. Tad Eva Viksne pārgājusi dzīvot pie aizgādņa Andreja Ošiņa, bet faktiski savas saimniecības pārvaldīšanā nav piedalījusies. Apgabaltiesā veiktā pārbaude, kur Eva Viksne atbildējusi uz jautājumiem par savām mantiskajām lietām, liecina, ka viņa pilnībā nepārzina savu mantisko stāvokli, slikti atšķīr monētas un kā plānprātīga krople atrodas pilnīgā atkarībā no personām, pie kurām dzīvo. Visbeidzot apgabaltiesa šajā lietā ir nopratinājusi lieciniekus, lai noskaidrotu, kādā garīgā stāvoklī Eva Viksne bijusi adopcijas izdarīšanas laikā. Nopratināšana veikta triju ārstu ekspertu klātbūtnē, kas saskaņā ar šīm liecībām un citiem faktiem lietā devuši atzinumu, ka Eva Viksne jau daudzu gadu gaitā cieš no plānprātības un tādā pašā stāvoklī atradusies arī 1900. gadā, t. i., laikā, kad adoptējusi Almu Ošiņu.²⁶

Izspriežot apelācijas lietu, Sanktpēterburgas tiesu palāta norādījusi, ka atsevišķām attiecībām, kas izriet no ģimenes vai radniecības un ir civiltiesību priekšmets, piemīt bezobjekta raksturs, kas tiesību subjektus – personas – saista tieši. Pie šāda

²⁰ РГИА, ф. 1291, оп. 62, д. № 421, с. 1–16.

²¹ РГИА, ф. 1291, оп. 62, д. № 421, с. 5.

²² LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 28. lp.

²³ Zv. advokāta biogrāfiju skat.: Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 2007, 415. lpp.

²⁴ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 21. lp.

²⁵ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 28. lp.

²⁶ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 30. lp.

veida tiesībām pieder arī konkrētās personas vieta radinieku vidū. Apstākļi, kas maina šo personas vietu, aizskar personas tiesības. Svešinieka nepareiza adopcija pārkāpj adoptētāja tuvākā radnieka intereses, tāpēc šim radniekam ir tiesība adopciju nevilcinoties apstrīdēt pēc tās notikšanas.²⁷

Tiesu palāta pie šāda atzinuma nonāca, izmantojot analogiju ar Iekšskrievijas guberņas spēkā esošā Civilprocesa nolikuma 1460.¹² pantu, kas paredz, ka adopciju var apstrīdēt tikai adoptētāja dzīves laikā un tikai tās personas, kuru tiesības ar šo adopciju tiek aizskartas.²⁸ (Civilprocesa nolikuma 1460.¹² pants, Senāta 1909. gada lēmums Nr. 14).²⁹

Izbrīnu rada tas, vai tiešām zvērināts advokāts K. Jirgenss, apelācijas sūdzības sastādītājs, un tiesu palātas tiesneši, lietā atsaucoties uz Krievijas Civilprocesa normām, nepārzina Baltijas guberņas spēkā esošos civiltiesību avotus. Jāatgādina, ka tolaik Baltijas guberņas spēkā esoši civiltiesību avoti bija:

- 1) impērijas vispārējie likumi (skaitā ļoti maz);
- 2) likumi Baltijas guberņām;
- 3) Krievijas likumdošana kā subsidiārs avots.³⁰

Līdz BVLK III daļas kodifikācijai tiesību teorijā pastāvēja izpratne: ja Baltijas civiltiesībās nevarēja atrast normas, ko varētu izmantot pēc analogijas, tika piemērotas subsidiārās tiesības, pie kurām atsevišķi pirmskodifikācijas laika juristi pieskaitīja arī Krievijas likumus. Daļa juristu gan nepieļāva Krievijas tiesību izmantošanu šādā nozīmē. Bijušais Tērbatas universitātes profesors K. Erdmans (*Karl Erdmann*) uzsvēris, ka analogijai nedrīkst izmantot Krievijas Impērijas normas, kas izdotas pēc kodifikācijas.³¹

Iespējams, atbilstīgi šādai izpratnei par tiesību normu tulkošanu un analogijas izmantošanu, tiesu palāta 1904. gada 27. oktobrī, apmierinot Andreja Viksnes apelācijas sūdzību, pēc lietas būtības atzīstot Evu Viksni par plānprātīgu un nespējīgu pārvaldīt savu mantu, konstatējusi, ka Evas Viksnes rīcībnespēja adopcijas brīdī uzskatāma par pierādītu, un nolēmusi atjaunot viņai aizgādnību.³² Tiesu palāta nosprieda: 1) atcelt Jelgavas apgabaltiesas 1911. gada 25. aprīlī/10. maijā taisīto spriedumu; 2) atzīt adopciju, ar kuru Eva Jura meita Viksne adoptējusi nepilngadīgo Almu Andreja meitu Ošiņu, par spēkā neesošu; 3) atcelt ar visām no tā izrietošajām sekām Ābeļu pagasttiesas 1900. gada 2. martā pieņemto lēmumu par adopciju; 4) prasītāja labā no atbildētāja ieturēt visu tiesvedības izdevumu segšanai 182 rubļus un 60 kapeikas.³³

Saskaņā ar Civilprocesa nolikuma 796. panta 1. punktā noteikto termiņu, pievienojot 800. pantā paredzēto drošības naudu (viens simts rubļi) un iesniedzot visus pielikumus atbilstīgi 746. un 800. pantam, Sanktpēterburgas tiesu palātā tika iesniegta kasācijas sūdzība.³⁴ Tiesu palātā tika iemaksāta arī kasācijas drošības nauda 100 rubļi. Drošības naudu iemaksāja un kasācijas sūdzību iesniedza Evas

²⁷ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 8. lp.

²⁸ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 9. lp.

²⁹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 1., 8. lp.

³⁰ Обзор остзейского гражданского права. Пособие к лекциям проф. Л. А. Кассо. История источников остзейского гражданского права. [б. м.], [б. г.] С. 57–58.

³¹ Федоров А. Ф. Введение въ курсъ гражданского права Прибалтійскихъ губерній. Одесса: Экономическая типографія. 1898. С. 65.

³² LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 30., 1., 8. lp.

³³ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 30.–31. lp.

³⁴ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l. 32. lp.

Viksnes un Almas Ošiņas aizgādņa pilnvarotais zvērinātais advokāts Kristaps Kristapa dēls Valters.³⁵

Pamatojoties uz Civilprocesa nolikuma 1. un 1460.¹² panta pārkāpumiem, tika lūgts atcelt tiesu palātas spriedumu.³⁶

4. Senāta atzinums lietā

Valdošais Senāts 1914. gada 11. jūnija³⁷ tiesas sēdē, izskatot tiesu palātas spriedumu un par to iesniegto kasācijas sūdzību, norādīja, ka jārisina jautājums par to, vai Baltijas guberņās ir pieļaujams, ka prasību par svešinieka adopcijas likumīguma apstrīdēšanu iesniedz sānu līnijas radnieks.³⁸ Šajā lietā tas ir Evas Viksnes tēvocis Andrejs Viksne.

Senāts konstatējis: saskaņā ar BVLK III daļas 241. un 243. pantu radnieki ir personas, kas ir saistītas cita ar citu ar dzimšanām. Privāttiesiskās sekas, kas izriet no radniecības, ir minētas 266. pantā: mantošanas tiesības, vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi, arī ierobežojumi stāties laulībā un liecinieku liecību spēks. Turklāt 289., 292. un 300. pants piešķir radniekiem, vārda “ģimene” plašākā nozīmē (sal. 261. pantu), aizbildnības tiesību, bet 1654. pantā un turpmākajos – tiesību izpirkt atsavināto nekustamo īpašumu. Tomēr pats par sevi saprotams, ka nav pieļaujams iziet ārpus no likumā norādīto, no radniecības izrietošo juridisko seku izpratnes, likumu paplašināti tulkojot, vai vēl jo vairāk, izmantojot analogiju.³⁹

Šajā lietā Senāts kārtējo reizi⁴⁰ uzsvēris: adopcija ir līgums. Tas ir skaidri saprotams, salīdzinot BVLK III daļas 183. pantu ar 2936. pantu, bet īpaši ar 3105. pantu. Lai adopcijas līgums būtu spēkā, likumdevējs prasa līguma pušu piekrišanu – adoptējamā vecāku vai vismaz adoptējamā miesīgā tēva, ja tam ir vecāku varas tiesība, adoptētāja lejupejo radnieku un tiem pielīdzināto jau adoptēto personu piekrišanu, – kas izriet no 183., 177. un 178. panta jēgas. Likums neprasa piekrišanu no sānu līnijas radniekiem (lai arī tuvākas pakāpes) gadījumā, ja adoptētājam nebūtu lejupejo radnieku. Tā izpaužas krasa atšķirība starp adoptētāja lejupejiem un sānu līnijas radniekiem. Tādējādi, ja viens adoptē bez sava dēla piekrišanas, bet otrs bez sava brāļa piekrišanas, pirmais ar šādu adopciju jau no paša sākuma pārkāpj dēla privāttiesības (subjektīvās civiltiesības), bet otrs nekādas sava brāļa tiesības nepārkāpj. Nepamatota ir Andreja Viksnes norāde uz to, ka brālis varētu būt tuvākais mantinieks (kāds parasti ir dēls): par kāda tiesību mantot atbilstīgi vispārējai izpratnei nav iespējams runāt agrāk kā pirms aicinājuma mantot. Tas izriet no BVLK III daļas 1694. un 1697. panta izpratnes. 2494. pants, kas paredz jau mantinieka iecelšanas līgumā norādītā mantinieka (sal. 2482. pantu) tiesību aizsardzību, ir izņēmums, kāds nav paredzēts, mantojot pēc likuma. Senāts uzsvēris, ka tāpēc jautājums par

³⁵ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 13. lp.; zv. advokāta biogrāfiju skat.: Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 2007, 516.–517. lpp.

³⁶ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 1., 12. lp.

³⁷ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 3. lp.

³⁸ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 2. lp.

³⁹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 2. lp.

⁴⁰ Adopcija ir divpusējs darījums, kura būtība izpaužas vienas puses gribā adoptēt citu personu, kura tam savukārt izsaka piekrišanu. (Senāta spriedums 1900. g., Nr. 6, 57. Skat.: Сборник решений Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената с 1866 по 1914 г. Вып. 7. Под ред. Е. В. Васильковского. Одесса: Юрист-Практик. [Б. г.] С. 9.)

kāda mantošanas tiesības aizskārumu ir risināms ne agrāk kā pēc adoptētāja nāves. Bet apgalvot, kā to mēģinājusi tiesu palāta, ka jau pirms mantojuma atklāšanās tuvākajiem adoptētāja radniekiem ir personiskās tiesības aizsargāt nākotnē iespējamu mantojumu, nozīmētu sajaukt personiskās tiesības ar mantiskajām tiesībām, radīt personiskās tiesības iepriekšējās apsardzības veidā vai arī nodrošināt vēl neesošas mantiskas tiesības un radīt nepamatotas (nelikumīgas) juridiskas attiecības.⁴¹

Adopcija neskar adoptētāja sānu līnijas radnieku personiskās tiesības, sānu līnijas radniekiem likumisko mantošanas tiesību nav agrāk kā pirms adoptētāja nāves.⁴²

Senāts uzsvēris, ka minētais Cilprocesa nolikuma 1460.¹² pants varētu dot sānu līnijas radnieku mantošanas tiesības aizsardzību, bet tas netiek piemērots Baltijas guberņās, kā to jau 1900. gadā Senāts skaidrojis kasācijas sprieduma Nr. 6 jautājumā Nr. 67. Civilprocesa nolikuma 1908.–1912. pants, kas attiecas uz adopciju Baltijas guberņās, kā arī BVLK III d. 175.–192. pants neparedz tiesību kādam apstrīdēt adopciju, lai aizsargātu savas iespējamās tiesības uz mantojumu nākotnē. Senāts secinājis, ka Baltijas guberņās adoptētāju sānu līnijas radniekiem ir prasības tiesība apstrīdēt arī attāla radnieka izdarītu adopciju ne agrāk kā pēc adoptētāja nāves (kad viņiem, ja nebūtu adoptētā) varētu atklāties tiesība mantot.⁴³

Senāts norādījis: ievērojot, ka tiesu palāta lēmusi pretēji izklāstītajam, tās spriedums nevar tikt atstāts spēkā. Senāts nolēma Sanktpēterburgas tiesu palātas spriedumu atcelt, jo tajā ir pārkāpti BVLK III daļas 1694., 1697. pants un Civilprocesa nolikuma 1460.¹² pants, un lietu nodot citam šīs palātas departamentam jaunai izskatīšanai.⁴⁴

5. Lietas atkārtota izskatīšana tiesu palātā

1915. gada 26. oktobrī Petrogradas tiesu palātas Civillietu IV departaments atklātā tiesas sēdē izskatīja zemnieka Andreja Pētera dēla Viksnes apelācijas sūdzību par Jelgavas apgabaltiesas 1915. gada 25. aprīli/10. maijā taisīto spriedumu apelatora prasībā pret Evas Viksnes un Almas Ošiņas aizgādni par adopcijas akta atzīšanu par spēkā neesošu.⁴⁵

Izskatot konkrētās lietas apstākļus un uzklusot Evas Viksnes aizgādņa pilnvarotā zvērinātā advokāta Pētera Jāņa dēla Stučkas⁴⁶ paskaidrojumus, tiesu palāta secinājusi, ka Andreja Viksnes apelācijas sūdzība nav vērā ņemama, jo apelators, apstrīdot apgabaltiesas apsverumus par viņa tiesību uz prasību, savus pieņēmumus ne ar ko neapstiprina. Toties apgabaltiesas taisīto spriedumu apstiprina Baltijas guberņās spēkā esošās BVLK normas par privāttiesisko attiecību sekām, kas izriet no radniecības. Tās minētas BVLK III daļas 266. pantā un attiecas uz mantošanas tiesībām, tiesībām un pienākumiem, kas izriet no bērnu un vecāku savstarpējām attiecībām, ierobežojumiem attiecībā uz tiesību stāties laulībā un liecinieku liecību spēku.⁴⁷

⁴¹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 2. lp.

⁴² LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 3. lp.

⁴³ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 3. lp.

⁴⁴ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 3. lp.

⁴⁵ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 8. lp.

⁴⁶ Zv. advokāts K. Valters 1914. gada 10. maijā lietas tālākai vešanai pārpilnvaroja zv. advokātu P. Stučku. (LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 13. lp.). Krievijas Impērijas zv. advokāta, vēlāk izcilā padomju jurista biogrāfiju skat.: Latvijas padomju enciklopēdija. 9. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 1987, 319. lpp.

⁴⁷ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 9. lp.

Tiesu palāta atbilstīgi Senāta norādījumiem⁴⁸ uzsvērusi, ka nav pieļaujams plašinātas tulkošanas ceļā iziet ārpus likumā dotajām radniecības juridiskajām sekām, bet ir pilnīgi nepieļaujami lietot analogiju.⁴⁹

Lai adopcijas līgums būtu spēkā, ir nepieciešama pušu piekrišana, bet BVLK III daļas 177., 178., 183. panta izpratnē sānu līnijas radnieku piekrišana nav nepieciešama. Par mantošanas tiesībām atbilstīgi vispārējai izpratnei ir iespējams runāt ne agrāk kā pēc kāda nāves un aicinājuma mantot (1694.–1697. pants).⁵⁰ Tāpēc jautājums par kāda mantošanas tiesību pārkāpumu nav jāuzdod agrāk kā pirms adoptētāja nāves, jo nav iespējams aizsargāt adoptētāja tuvāko radnieku nākotnē iespējamās tiesības.⁵¹

Tādējādi, atzīstot apgabaltiesas spriedumu par pareizu un ievērojot atbildētāja prasību atmaksāt tiesvedības izdevumus, tiesu palāta saskaņā ar Civilprocesa nolikuma 772.–774. un 868. pantu nosprieda: 1) Jelgavas apgabaltiesas 1911. gada 25. aprīļa/10. maija spriedumu apstiprināt; 2) piedzīt no Andreja Viksnes aizgādības pār Evu Viksni labā 61 rubli 93 kapeikas par apelācijas un kasācijas izmaksām.⁵²

Stingra vietējo likumu atzišana Senāta spriedumā apskatītajā lietā liecina, ka vietējie civillikumi veidojuši patstāvīgu vienību⁵³ Krievijas Impērijas likumdošanas sistēmā. Protams, XIX gs. beigās un XX gs. sākumā Krievijā nebija svešs nacionālisms un idejas par nepieciešamību vispārējām tiesībām dominēt pār vietējām tiesībām⁵⁴, tās iznīcinot.⁵⁵ Krievijā tika strādāts arī pie jauna civillikuma projekta. Tomēr, kā tolaik norādījis Maskavas Universitātes profesors A. Guļajevs: “Likumdevējs neizvirza mērķi nomainīt vienu privāttiesību sistēmu – vietējo – ar citu – vispārējo – tik ilgi, kamēr vietējo normu pastāvēšana netraucē un nav pretrunā valsts vienotībai.”⁵⁶

Kopsavilkums

1. Pagasttiesu prakses vēstures pētījumi ļauj secināt, ka Valdošais Senāts bija valstiski svarīga augstākās tiesas institūcija, kam bija liela vienkāršās tautas uzticību.
2. Krievijas Valdošā Senāta spriedumi, kas deva norādījumus gan konkrētu, gan analogisku lietu izspriešanā, bija nozīmīgi arī tāpēc, ka Krievijā blakus kopīgajām tiesībām pastāvēja dažādas vietējās civiltiesības.

⁴⁸ Saskaņā ar Civilprocesa nolikuma 813. pantu tiesām obligāti bija Senāta kasācijas departamenta spriedumi konkrētajā lietā, kurā tie tika sniegti precīzai likuma jēgas izskaidrošanai. (Senāta spriedums 1893. g., Nr. 86, 86. Skat.: Сборник решений Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената с 1866 по 1914 г. Вып. 4. Под ред. Е. В. Васильковского. Одесса: Юрист-Практик. [Б. г.] С. 67.)

⁴⁹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 9. lp.

⁵⁰ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 9.–10. lp.

⁵¹ LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 10. lp.

⁵² LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 10. lp.

⁵³ Кодан С. Юридическая политика в России в первой половине XIX в. Правоведение. 2003. №. 2(247). С. 181–182.

⁵⁴ XIX gs. beigās XX gs. sākumā spilgts piemērs nacionālās vienotības idejas uzvarai tiesību jomā bija Vācijas Impērijas Civilnolikums, kurš stājās spēkā 1900. gada 1. janvārī.

⁵⁵ Гуляев А. М. Право общее и местное. Киевъ: Типографія ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владимира. 1897. С. 1.

⁵⁶ Гуляев А. М. Право общее и местное. Киевъ: Типографія ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владимира. 1897. С. 4–5.

3. Baltijas civiltiesības veidoja vienu, patstāvīgu – vietējo – tiesību sistēmu. Baltijas guberņās civilprocesa normas atšķīrās, tomēr atsevišķos gadījumos praksē tika piemērotas arī Krievijā spēkā esošā civilprocesa normas.
4. Pagasttiesas tiesneši – zemnieki – veikli spēja interpretēt tiesību normas atbilstīgi sava laikmeta un zemnieku vides taisnīguma izpratnei.
5. Pagasttiesu prakses izpēte apstiprina carisma īstenoto rusifikācijas politiku, kas izpaudās arī tiesvedības procesā.
6. Līdz pat Krievijas Impērijas valstiskajam sabrukumam Valdošais Senāts praksē turpināja stiprināt vēsturiski radušos vietējo tiesību partikulārismu.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

LITERATŪRA

1. Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972.
2. Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 2007, 251., 415., 515.–517. lpp.
3. Latvijas padomju enciklopēdija. 9. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 1987, 319. lpp.
4. Lazdiņš J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. 2008. 3(71), 19.–33. lpp.
5. Maldups A. Apriņķu un pagastu apraksti. Rīga: Valsts Statistiskās pārvaldes izdevums. 1937.
6. Федоров А. Ф. Введение въ курсъ гражданскаго права Прибалтійскихъ губерній. Одесса: Экономическая типографія. 1898.
7. Гуляевъ А. М. Общія ученія системы гражданскаго права въ практике Гражданскаго Кассационнаго Департамента Правительствующаго Сената за пятьдесятъ летъ. Петроградъ: Сенатская типографія. 1914.
8. Гуляев А. М. Право общее и местное. Киевъ: Типографія ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владимира. 1897.
9. Кассо Л. А. Общие и местные гражданские законы. Харьковъ: Типографія Зилбергера. 1896.
10. Кодан С. Юридическая политика в России в первой половине XIX в. *Правоведение*. 2003. №. 2(247). С. 181–182.
11. Обзор остзейскаго гражданскаго права. Пособие к лекціям проф. Л. А. Кассо. История источников остзейскаго гражданскаго права. [Б. м.], [Б. г.].
12. Русское гражданское право. Обзоръ действующаго законодательства кассационной практики Прав. Сената и проекта гражданскаго уложенія. Пособие къ лекціям проф. А. М. Гуляева. Изд. 4-ое. С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича. 1913.

NORMATĪVIE AKTI

1. Общее положение о крестьянахъ (изд. 1902 года). Общедоступный сборникъ основныхъ крестьянскихъ законовъ сост. под ред. И. М. Тютрюмова. С.-Петербургъ: Типография Спб. Т-ва Печ. И Изд. дела “Трудъ”. С. 3.
2. Свод Местныхъ Узаконений. Ч. 3. Санкт-Петербург. 1864.
3. Свод Законовъ Российской Имперіи, т. 10, ч. 1; Свод Законовъ Гражданскихъ, изд. 1900 г., по Прод. 1906, 1908, 1909 и 19010 г.

4. Устав Гражданского Судопроизводство, ст. 813, 815. Свод Законов Российской Империи. Ч. 1. Изд. 1892 года, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1901 гг.

JURIDISKĀ PRAKSE

1. Сборник решений Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената с 1866 по 1914 г. Вып. 7. Под ред. Е. В. Васьковского. Одесса: Юрист-Практик. [Б. г.]

ARHĪVA MATERIĀLI

1. LVVA, 696. f., apr. 2., 242. l., 1.–40. lp.
2. РГИА, ф. 1291, оп. 62, д. № 421, с. 1–16.

JUDIKATŪRAS JĒDZIENA SATURA MEKLĒJUMI LATVIJĀ

Mg. iur. Diāna Apse

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Publikācija veltīta jēdziena “judikatūra” satura izpratnes attīstībai Latvijā. Raksta ietvaros autore pētījusi judikatūras jēdziena satura attīstību citu pazīstamu Latvijas tiesībzinātnieku un praktiķu darbos un judikatūras jēdziena kā termina iespējamo parādīšanos Latvijas tiesiskajā domā. Rakstā īpaši pētīta judikatūras (atziņu kopu) un doktrīnas ciešā mijiedarbība kā palīgavotu nozīmes tiesību avotu vidū izpratnes patiesā pievienotā vērtība. Publikācijā pētīti arī pagājušā gadsimta 30. gadu advokātu darbi, kuros ieskicēta tā laika judikatūras jēdziena izpratne. Analizēti arī atšķirīgi autoru viedokļi par judikatūras un doktrīnas dominanti tiesību palīgavotu vidū.

Autore secinājusi, ka judikatūra kā juridisks jēdziens, kura jēga pielīdzināma mūsdienu izpratnei, tiek lietota vācbaltu juristu darbos 1936./37. gadā vai pat agrāk, ka judikatūra traktējama kā abstrakta juridiska atziņa (atziņu kopa), kas ir vispārināma un pielietojama arī citos gadījumos, atrodamā nolēmuma motīvu daļā un tam pievienotajā tēzē, kas sekmē normu vienādu izpratni, interpretāciju, veicina vienotu tiesu praksi konkrētās lietu kategorijās, efektīvizē juridisko profesiju pārstāvju darbu normu piemērošanā. Secināts, ka stabilizējoties tiesību sistēmai un tiesību praksei, arī “noderīgā judikatūra” procentuāli samazināsies. Pie stabilas tiesiskās sistēmas un tiesību prakses “patiesos” judikatūru varētu veidot 6–10% no izspriesto lietu kopskaita.

Atslēgvārdi: judikatūra, doktrīna, tiesību virsatziņa.

Ievads

Latvija arvien vēl atrodas ceļā uz judikatūras jēdziena satura atklāšanu. Tāpēc svarīgi izsekot jēdziena rašanās vēsturei, attīstības pēctecībai un judikatūras jēdziena kā termina ieviešanai Latvijas tiesiskajā domā un robežās.

Jēdziena satura atklāsmē savs pienesums ir zinātniskajām debatēm profesora Paula Minca un senatora Andreja Lēbera darbos par augstāko tiesu spriedumu izsludināšanas un pieejamības nepieciešamību, piešķirot tiem palīgavota statusu saistībā ar “juristu tiesībām”. Tomēr termins “judikatūra” netiek lietots.¹ Arī citu valstu, tostarp Vācijas un Austrijas vēsturiskās tradīcijas tiesu prakses sistematizēšanā varēja ietekmēt jēdziena satura izpratni Latvijā, jo XX gs. trīsdesmitajos gados šīs idejas tika ņemtas par paraugu Latvijas Augstākās tiesas Senāta Spriedumu biroja izveidē.²

¹ Skat. plašāk Mincs P. Senāta izskaidrojošā darbība. // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr. 1, 7. lpp.; Lēbers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Rīga, Studentu padomes grāmatnīca, 1922, 21–24. lpp.; skat. arī Senāta spriedumu publicēšanas jautājumā // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924, Nr. 4, 211–213. lpp.

² http://www.at.gov.lv/files/docs/petijumi/petijums_tiesu_prakses_visparinasana.pdf (aplūkots 02.02.2011.)

Judikatūras jēdziena kā termina ieviešanas pirmsākumi Latvijā varētu būt meklējami vācbaltu izcelsmes juristu no vācu doktrīnas (recipēti Latvijas tiesībās). Interesantu priekšstatu par to var gūt no Dr. jur., zvērināta advokāta *Valtera Langes* publicētā referāta "Atzišanas prasība un mūsu Senāta judikatūra".³

No V. Langes⁴ (studējis Vācijā Leipcigas universitātē no 1924–1928. gadam un visticamāk iespaidojies no vācu tiesiskās domas judikatūras jēdziena satura izpratnē) publikācijas staro spēcīgs zinātnisks potenciāls, kaut gan V. Lange nav bijis Latvijas Universitātes pasniedzējs. Autors norāda, ka aplūkotās problēmas praktiskā aktualitāte rada nepieciešamību pēc teorētiska apcerējuma. Savā referātā viņš pamato, ka atzišanas prasības ieviešana Latvijas civilprocesā bijusi cieši saistīta ar vietējo pirmsreformas likumdošanu. Šīs saites izrādījās tik stipras, ka krievu likumdevējs, attiecinot 1889. gadā uz bijušām Baltijas guberņām Krievijas civilprocesa noteikumus, atrada par iespējamu un vēlamu ievest atzišanas prasības institūtu civilprocesa nolikumā kā 1801. pantu (vēlāk 3. pantu). Minētais pants Baltijas guberņu tiesās ticis bieži piemērots.

Autora izmantotajā literatūrā atrodami 8 tiesību zinātnieku darbi un izvilkumi no Senāta spriedumiem. Darbā analizēti 19 Senāta spriedumi, divi vispārēji Krievijas Senāta prakses apskati, 11 doktrīnas pārstāvju, t. sk. V. Bukovska, A. Gasmana, A. A. Nolkēna, K. Helviga, V. Isačenko, E. Rosenberga, P. Šmidta, I. Tjutrumova, viedokļi, dotas atsauces (8) uz L. Kantora 1936. gada pētījuma "Atzišanas prasība Latvijas civilprocesā" atziņām, analizētas jaunas likuma normu redakcijas – likuma grozījumi jeb novellas.⁵

Darbā rūpīgi analizēti atzišanas prasības tiesu prakses un teorijas problēmjautājumi un izmantotie spriedumi tiek saukti par *judikatūru*.

Judikatūras satura meklējumi laika posmā no 2003. līdz 2010. gadam

Juridiskajā literatūrā bieži tiek pausts uzskats, ka Latvijas tiesībās termins "judikatūra" ir Eiropas Savienības tiesas tiesneša *Egila Levita* "jaunieviests". Godājamais E. Levita kungs norādījis, ka pie judikatūras nepieder, piemēram, atcelti un acīmredzami kļūdaini spriedumi (taču tie pieder pie tiesu prakses).⁶ E. Levits, 2005. gadā atklājot jaunu rubriku "Aktuālās judikatūras apskats" žurnālā "Likums un Tiesības", akcentējis, ka *judikatūra* ir tīri juridisks, latviešu valodā gluži jauns jēdziens. Ar to apzīmē spēkā stājušos (*un par labiem un pareiziem atzītu*) tiesu nolēmumu kopumu, kas ietver abstrakta rakstura juridiskas atziņas, kuras tiesa konkrētā gadījumā var izmantot argumentācijā, lai pamatotu savu lēmumu.⁷

³ *Lange Walter*, Rīga: spiestuve "Extra", 1937. Pieejams: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas lasītava. Plašāka informācija par starpkaru posmā Latvijā izdoto juridisko literatūru: *Terihova S.* Juridiskā doma un tās attīstība Latvijā zinātniskajās publikācijās starpkaru posmā (1918–1940). Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Tiesību teorijas un vēstures katedra, 2009.

⁴ *Lange Leo Harijs Valters* (1904–1980): vācietis, studējis Leipcigas universitātē tieslietas, Parīzē glezniecību, no 1928–1932. gadam tieslietu studijas LU, zv. advokāts, Vācu juristu biedrības biedrs, juriskonsults Vācijas sūtniecībā, Baltvāciešu studentu korporācijas "Fraternitas Baltica" fillistrs; 1939. gadā izceļojis uz Vāciju. Sk.: Latvijas advokātūra: zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945: biogrāfiskā vārdnīca / sastādītāji Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 2007, 315. lpp.

⁵ *Lange W.* Atzišanas prasība un mūsu Senāta judikatūra. – Rīga: spiestuve "Extra", 1937, 18. lpp.

⁶ *Levits E.* Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 08.05.2003., Nr. 68.

⁷ Sk.: *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 1, 72. lpp.

Profesors *Kalvis Torgāns* analizējot E. Levita judikatūras jēdziena skaidrojumu, secina, ka E. Levits vēlējies dot nevis judikatūras definīciju, bet raksturot to kā īpašu juridisku jēdzienu, kas nošķirams no jēdziena “tiesu prakse”, kura aptver gan labos, gan zinātnieku vai praktiķu apšaubītos, gan jau oficiāli atceltos nolēmumus.⁸

K. Torgāns norāda, ka ir pareizi pētīt nolēmumu kopumu trīs vai piecu gadu posmā. Taču, veidojot jaunas tiesību kategorijas teorētiskos pamatus, nevajadzētu aizmirst tos, kas teoriju iedzīvinās praksē.⁹

Latvijā viens no pirmajiem judikatūras jēdziena satura meklējumos “devās” docents *Jānis Neimanis*, balstot savus pētījumus vācu tiesību zinātnieku atziņās. Viņš norāda, ka vācu tiesību zinātnē tiek izdalīti pat divi judikatūras apakšjēdzieni, lai uzskatāmāk pasvītrotu judikatūras atšķirību no tiesu prakses kādā jomā vai jautājumā: 1) pastāvīgā judikatūra (*die ständige Rechtsprechung*); 2) nostiprinājusies judikatūra (*die festige Rechtsprechung*).

Pastāvīgā judikatūra nozīmē stāvokli, kurā dažādas tiesu instances ilgā laika posmā ir vienmēr līdzīgi izšķirušas kādu tiesību jautājumu. Ja augstākas tiesas tiesnesis maina savu uzskatu, lai gan nav atšķirīga gadījuma, tas nolēmumā iekļauj *obiter dictum*. *Obiter dictum* (lat. val. – “garāmejojot pateiktais”) ir “tiesas viedokļa izklāstā pausta doma, kas nav nepieciešama pašam nolēmumam un kurai tālab nav precedenta rakstura (lai gan var piemist pārliecināšanas spēks).

Ar jēdzienu “nostiprinājusies judikatūra” saprot piekritīgās tiesas (lielākoties gan augstākās tiesas) tiesnešu nostiprinājušos uzskatu, kuru vēl nevar ieskaitīt pastāvīgajā judikatūrā. Prasījums, kurš neatbilst nostiprinātai judikatūrai, bet gan ir balstīts uz pretēju viedokli, lielākoties paliek bez panākumiem. Piemēram, zvērināta advokāta profesionālais pienākums ir pārzināt nostiprinājušos judikatūru, un zvērināts advokāts ir atbildīgs klienta priekšā, ja tas sastāda prasījumu tiesai, nezinot, ka atbilstoši judikatūrai šāds prasījums tiks noraidīts.

J. Neimanis definē judikatūru kā *argumentētu, autoritatīvu tiesas nolēmumu, no kura tiesa var atkāpties, ja tam ir svarīgi iemesli un nepieciešamība*.¹⁰

Vispārzināmajā un plaši izmantotajā J. Neimaņa mācību grāmatā norādīts, ka *judikatūra ir publicēto (galvenokārt augstāko) tiesas nolēmumu kopums, kuriem ir principiāla nozīme un kas satur abstrakta rakstura juridiskas atziņas (prejudīcijas)*.¹¹

2004. gadā Tieslietu ministrijas un ANO Attīstības programmas projekta “Atbalsts tiesu sistēmai” ietvaros veiktajā Pētījumā par tiesu prakses vispārinājumu veikšanas metodoloģiju tā autori (M. Vainovskis, J. Neimanis un M. Eversone) uzsver, ka *judikatūra ir būtiski svarīga tiesu prakses daļa*, tādejādi par būtiski svarīgiem uzskatāmi nolēmumi, kuros tiesnesis formulējis jaunu vispārēju juridisku ideju vai tēzi, kas atspoguļo tiesību izpratnes tendenci, tiesas nostāju faktu izvērtēšanā un likumu piemērošanā.¹²

Turpinot attīstīt šo atziņu, doktorante *Ginta Sniedzīte* norāda, ka šāda tiesneša ideja vai tēze turpmāk kalpo par judikatūras vienību un ir piemērojama tiesību tālākveidošanā un interpretācijā. Judikatūras saistošais spēks nav iepriekš noteikts un obligāts.¹³

⁸ *Torgāns K.* Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra // *Jurista Vārds*, 03.12.2005., Nr. 47.

⁹ *Torgāns K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 49. lpp.

¹⁰ *Neimanis J.* Judikatūra un tās saistošais spēks // *Jurista Vārds*, 08.03.2005., Nr. 9.

¹¹ *Neimanis J.* Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, 71. lpp.

¹² http://www.at.gov.lv/files/docs/PETIJUMS_tiesu_prakses_visparinasana.pdf (aplūkots 12.12.2010.).

¹³ *Sniedzīte G.* Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, 18.10.2005., Nr. 39.

Tomēr visnozīmīgāko ieguldījumu judikatūras jēdziena satura analizē sniedzis E. Levits, 2010. gada Augstākās tiesas konferencē viņš izsmalcināti izvērsis atsevišķus judikatūras satura pamatjautājumus. Viņš norāda, ka *judikatūru veido nolēmumos atrodamās vispārēja rakstura juridiskas atziņas*. Visu valsts juridisko atziņu kopumu var apzīmēt par judikatūras korpusu. Autors uzsvēris, ka tur, kur judikatūra rada jaunas tiesības, t. i., tiesnešu tiesības, tā katrā ziņā būtu uzskatāma par pamatavotu. Turpretim tur (kā vairums ikdienas gadījumos), kur tiesa piemēro normatīvos aktus, tā būtu uzskatāma par palīgavotu, bet ar īpašu, tiesību pamatavotam pietuvinātu juridisku spēku un nozīmi. Tiesneša brīvība arī retajā tiesību jaunrades gadījumā ir mazāka kā likumdevēja brīvība. Tiesnesis ir saistīts ar savas valsts judikatūru, ar Eiropas Savienības tiesu institūciju judikatūru, Eiropas Cilvēktiesību tiesas u. c. starptautisko tiesu judikatūru, kuru jurisdikcija darbojas Latvijā. Judikatūrai kā juridiskām atziņām ir tikai argumentatīvs, nevis formāls spēks. Autoritātes hierarhija vienlaicīgi atbilst instanču hierarhijai. Augstākā tiesu instance var pati no savas judikatūras atkāpties, to izvērsti pamatojot.¹⁴

Interesanta pieeja judikatūras kā tiesību avota izpratnes un pielietošanas veicināšanā ir Dr. iur. LU asoc. profesorei *Daigai Rezevska*. Pēc viņas atziņas *judikatūra ir spēkā stājušies, tiesiski, secīgi, līdzīgi tiesu nolēmumi*. Judikatūra (gan vispārējās jurisdikcijas tiesu, gan Eiropas Savienības tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas, Satversmes tiesas) ir *tiesību avots* jebkurā Latvijas tiesiskās sistēmas tiesību nozarē, neatkarīgi no tā, vai likumdevējs ir spējis to pienācīgi noformulēt rakstītajā tiesību aktā vai nē, jo tiesību avotu avots demokrātiskā tiesiskā valstī ir nevis likumdevējs, bet gan suverēns. Eiropas Savienības tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas judikatūra ir *vispāršaistoša spēka tiesību avots*, jo tā attiecas arī uz nenoteiktu personu loku, tās piemērojamība tiek nodrošināta piespiedu kārtā (ja tiesa nav ņēmusi to vērā, taisot spriedumu, tad augstākas instances tiesa atcels spriedumu), tā piemērojama vairākkārtīgi – visos gadījumos, kad jāsaskaras ar attiecīgo tiesību jautājumu. Tādējādi šo tiesu judikatūra ievietojama patstāvīgo tiesību avotu grupas papildus avotu daļā blakus citiem vispāršaistošiem nerakstītajiem tiesību avotiem.¹⁵

Tomēr, kopumā piekrītot D. Rezevskas judikatūras jēdziena skaidrojumam, rodas vairāki jautājumi, atbildes uz kuriem varēs iegūt tikai pēc plašākām diskusijām:

- 1) Vai visa Eiropas Savienības tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra būtu uzskatāma par vispāršaistoša spēka tiesību avotu?
- 2) Vai Satversmes tiesas likuma 32. panta formulējums (Satversmes tiesas likuma spēks) ir pietiekams Satversmes tiesas judikatūras un tās vietas tiesību sistēmā definēšanai?
- 3) Vai visa Eiropas Savienības tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas judikatūra sastāv no tiesību normām?
- 4) Vai minēto tiesu atziņas, kas pielīdzināmas tiesību normām (judikatūra ar vispāršaistošo spēku), būtu uzskatāmās par šo tiesu formulētiem vispārējiem tiesību principiem un ieraduma tiesībām, kuru avots ir suverēns?

¹⁴ Levits E. Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 1/2010, 32.–33. lpp.

¹⁵ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, Nr. 1/2010, 28. lpp, 31. lpp. Sal. sk.: *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu aksioloģiskie un funkcionālie aspekti Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 19. lpp.

- 5) Vai tādā gadījumā šādai judikatūrai kā vispāršaistoša spēka tiesību avotam nevajadzētu meklēt īpašu nosaukumu? Piemēram, tiesību virsatziņa (*ius su-per verbum*), virsatziņu kopas (*racemis scientia*).

Iespējams, ka būtu nepieciešama papildus kritēriju ieviešana vispāršaistošā spēka judikatūras nošķiršanai, piemēram, tādu, kas norādītu, ka pie konkrētās atziņas tiesa nonākusi tālākveidošanas ceļā vai ka atziņa nav *obiter dictum* (garāmejojot teiktais diskusijai, kas dod izvēli atziņai sekot vai nē), neskaidri formulēta, diskutējama, citu judikatūras atziņu mainoša vai pat kļūdaina atziņa.

Profesors *Kalvis Torgāns* vērtējis dažādu autoru izteikumus par judikatūras saturu, atbalstot viedokļus par šī jēdziena elastīgu attīstību. K. Torgāns, vērtējot vārda “judikatūra” latīnisko cilmi (*iudicium* – spriedums, ieskaits, atzinums, domas), norādījis, ka judikatūras nošķiršana no tiesu prakses materiāliem notiek, nodalot abstrakto atziņu kopas.¹⁶ Viņš uzsver, ka tiesas nolēmuma publicēšana neietekmē atziņas vērtību un svaru, ka judikatūra ir tiesas nolēmumos ietvertu atziņu kopums par tiesību jautājumiem, uz kurām balstoties, tiesa ir izlēmusi jautājumus par tiesību normas interpretāciju, piemērošanu noteiktos faktiskajos apstākļos vai tiesību “robu” aizpildīšanu. Precedenti ir tie, kas veido judikatūru kā kopumu. Katrai judikatūru veidojošai atziņai, un līdz ar to – precedentam, ir patstāvīga nozīme, izskatot citas lietas. Taču to nevar piemērot, ignorējot tiesības kopumā.¹⁷

Profesors atzīst, ka arī pirmās instances nolēmumi satur judikatūru veidojošas atziņas, un tādu esot ļoti daudz. Tas papildina E. Levita atziņu, ka zemāko instanču tiesneši parasti ir tie, kas ievada judikatūras maiņu.¹⁸

Arī doktorants *Jānis Pleps* norādījis, ka administratīvās tiesas procesa tiesības lielā mērā veidojas kā judikatūras tiesības, akcentējot normas piemērošanas nozīmi.¹⁹ Bez tam Administratīvā procesa likuma (APL) 67. panta piektajā daļā un 251. panta piektās daļas 4. punktā norādīts, ka iestāde administratīvā akta pamatošanai vai tiesa nolēmuma pamatošanai var izmantot tiesas spriedumos izteiktos argumentus.

Attiecībā uz administratīvo tiesu judikatūru vēl jāatzīmē, ka administratīvā rajona tiesa veido judikatūru lietās, kurās augstākas tiesu instances ir piekritušas tiesas sākotnējam pamatojumam kā pareizam un pietiekamam.²⁰ Judikatūra tiek veidota arī zemāku instanču tiesu nolēmumos tādu lietu kategorijās, kuru nolēmumi nav pārsūdzami (piemēram, bēgļu un patvēruma meklētāju lietas,²¹ 49. panta

¹⁶ *Torgāns K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 50. lpp.

¹⁷ Turpat, 53. lpp.

¹⁸ *Levits E.* Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 08.05.2003., Nr. 68.

¹⁹ *Pleps J.* Administratīvā tiesas procesa avoti. *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 9.

²⁰ Piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 26. septembra lēmums lietā Nr. SKA-525/2008, kurā norādīts, ka nav izšķirošas nozīmes tam, uz kādām tiesību normām pieteicēja formāli atsauca vai kā tos vērtē iestāde, bet gan tam, kādu tiesisko attiecību ietvaros pēc būtības informācijas pieprasījumi tiek izteikti (šajā gadījumā īstenojot valsts sekretāres funkcijas). [http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament3/2008/\(aplukots 02.02.2011.\)](http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament3/2008/(aplukots 02.02.2011.)).

²¹ Piemēram, Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. A420766910 A07669 10/12 par labvēlīga administratīvā akta izdošanu, <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3557> (aplūkots 02.02.2011.), 2010. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. A420827810 A08278-10/12 par bēgļa statusa piešķiršanas noraidīšanu, 2010. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. A420765710 A7657-10/25 par administratīvā akta izdošanas noraidīšanu pieteikumam par labvēlīga administratīvā akta izdošanu. Sk. Latvijas tiesu portālā <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3344> (aplūkots 02.02.2011.).

otro daļu, 64. panta otro un trešo daļu (administratīvā akta izdošanas termiņš),²² 79. panta trešo daļu (administratīvā akta apstrīdēšanas termiņš), 91. panta trešo daļu (iestādes sniegta izziņa), 143. panta trešo daļu (piespiedu nauda) u. c.), kurus turpmāk būtu vēlama analizēt vairāk.

Profesors *Jānis Rozenbergs*, komentējot Civilprocesa pirmās sadaļas "Civilās tiesvedības pamatnoteikumu" 5. panta sestajā daļā nostiprināto prasību tiesām, piemērojot tiesību normas, ņemt vērā judikatūru, norāda, ka jēdzienā judikatūra ietilpināma tās pašas vai augstākas nacionālās tiesu instances, starptautisko, tostarp Eiropas, tiesu tiesību normu piemērošanas, iztulkošanas, interpretācijas prakse konkrētās lietās: "spēkā stājušos (par "labiem un pareiziem" atzītu) tiesu nolēmumu kopumu, kas ietver abstrakta rakstura juridiskas atziņas, kuras tiesa konkrētā gadījumā var izmantot argumentācijā, lai pamatotu savu lēmumu".²³ Taču komentējamā panta sestās daļas kontekstā, tiesām jāņem vērā judikatūra vienīgi tiesību normu piemērošanā (interpretācijas metodes, argumentus, motīvus, t. i., piemērošanas pamatojumu, kāds pielietots tās pašas vai citas tiesas nolēmumā. "Taču izspriest lietu pēc būtības vienīgi uz kāda cita tiesas nolēmuma pamata, kaut arī pieņemta līdzīgā tiesiskā strīdā, tiesa nevar, pamatojoties uz komentējamā panta sestās daļas noteikumiem. Tiesai jāizspriež lietas vienmēr tikai un vienīgi uz attiecīgu normatīvo aktu pamata, uz kuriem jāatsaucas nolēmuma rezolutatīvajā daļā".²⁴

Savukārt, Satversmes tiesas spriedums ir obligāts viss kopumā (valsts institūcijām, ieskaitot tiesas). Saistoša ir motīvu un rezolutīvā daļa. Eiropas pārnacionālo tiesu (Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas) judikatūra arī ir saistoša Latvijas tiesām, kas izskata civillietas.²⁵

Kritiski vērtējama Rēzeknes augstskolas asociētā viesprofesora Dr. iur. *Andra Plotnieka* atziņa, ka par judikatūru uzskatāms jebkurš tiesas spriedums, kuru, ja tas būtu publicēts internetā, varētu izmantot sava viedokļa argumentācijai, un tiesas pienākums būtu sprieduma motīvu daļā izvērtēt procesa gaitā minētajos spriedumos ietverto atziņu noderību konkrētās lietas izlemšanā.²⁶

Judikatūra esot tiesu institūciju spēkā esošo nolēmumu kopums.²⁷

Tādā gadījumā, ja piekristu A. Plotniekam, arī kļūdaini spriedumi būtu jāuzskata par judikatūras vārda cienīgiem. Piemēram, lietā par kļūdainu administratīvās lietvedības izbeigšanu par Pornogrāfijas ierobežošanas likuma 11. panta un Administratīvo pārkāpumu kodeksa 166.² panta piemērošanu Rīgas pilsētas Centra rajona tiesā. Šajā rajona tiesas spriedumā, neievērojot secīgumu argumentu izklāstā, atkāpjoties no tiesiskā un faktiskā sastāva analīzes un vērtējot nebūtiskas detaļas, notikusi nīrgāšanās par juridisko metodoloģiju.²⁸ Rajona tiesa nav

²² Piemēram, Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 1. decembra spriedums lietā Nr. A42750108 A7501-08/4 par termiņa atjaunošanu; 2007. gada 17. jūlija spriedums lietā Nr. A42478205 par termiņa atjaunošanas noraidīšanu. Nav publicēts.

²³ Sal. skat.: *Levits E.* Aktuālās judikatūras apskats // *Likums un Tiesības*, 2005, Nr. 1, 72. lpp., *Vainovskis M., Neimanis J., Eversons M., Melčis E.* Pētījums par tiesu prakses vispārinājumu veikšanas metodoloģiju. Rīga: Tieslietu ministrija, UNDP, 2004; *Neimanis J.* Judikatūra un tās saistošais spēks // *Jurista Vārds*, 08.03.2005., Nr. 9; *Sniedzīte G.* Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas // *Jurista Vārds*, 18.10.2005., Nr. 39.

²⁴ Civilprocesa komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs prof. K.Torgāna vispārējā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 22.–23. lpp.

²⁵ Turpat, 25. lpp.

²⁶ *Plotnieks A.* Tiesību teorija & Juridiskā metode. Rīga: Izglītības soli, 2009, 91. lpp.

²⁷ Turpat, 90. lpp.

²⁸ Skat.: *Neimanis J.* Koncentrēšanās uz detaļām aizēno lietas būtību // *Jurista Vārds*, 2009, Nr. 16.

ievērojusi, ka iepriekš Senāta spriedumā lietā Nr. SKA-248/2007 jau secināts, ka par pierādīšanas līdzekli administratīvā pārkāpuma lietā atzīstams jebkurš dokuments (rakstveida pierādījums).

A. Plotnieks norāda, ka visietekmīgākās fakultatīvo (likuma nereglamentēto) avotu vidū ir doktrinālās tiesības. Tās esot tiesību zinātnes atziņas, kas tieši izmanojamas normatīvo priekšrakstu konstruēšanai vai netieši ietekmē konkrētu lietu izlemšanu.²⁹

Šajās autora atziņās, iespējams, jēdzienu jurisprudences tiesību izpratnes skolas pieeja savienota ar psiholoģiskās tiesību skolas nostādnēm.³⁰ A. Plotnieks veidojis pats savu kompromisa modeli starp veco un ne tik jauno.

Oponējot A. Plotniekam, jāuzsver, ka pieejamās judikatūras autoritatīvākās un arī labākās no pirmo instanču atziņām doktrināli var un vajag komentēt to mijiedarbībā, nepiešķirot doktrinai visnozīmīgāko lomu.

Visas šīs daudzveidīgās zinātniskās domas aktivitātes vedušas pie slavējama rezultāta – izpratnes par jēdziena “judikatūra” satura paplašināšanos Latvijā, kā arī palīdzējušas veidot nolēmumu atlases kritērijus gan Latvijas tiesu portāla, gan ierobežotas pieejamības Tiesu informatīvās sistēmas judikatūras datu bāzēs. Nākošais solis būtu apvienot šo portālus, lai tie būtu pieejami plašākai sabiedrībai.

Kā kritēriji nolēmumu un judikatūras atziņu atlasei un sistematizācijai nostiprinājušies: juridiskā interese, ko nolēmums izraisa; nolēmuma noderīgums tiesu prakses veidošanā, judikatūru papildinošs nolēmums, kas atspoguļo tiesību izpratnes attīstības tendenci, arī Senāta nostāju faktu izvērtēšanā un tiesību piemērošanā; nolēmums, kas groza pastāvīgo tiesu praksi vai izlemj vispārīga rakstura strīdīgu jautājumu u. c.

Par nolēmuma principiālo nozīmi, juridisko svaru un interesi lemj senators, Senāta departamenta priekšsēdētājs un konsultants, lai tēžu veidā apkopotu argumentācijai derīgās atziņas. Meklēt nolēmumu ir iespējams pēc lietu veidiem, tiesību nozarēm, apakšnozarēm un tiesību principiem. Tālāk savs pienesums jāsniedz advokātu komentāriem un tiesībzinātnieku domām.

Runājot par judikatūras apjomu, varētu prognozēt tās tālāku samazinājumu līdz ar tiesību sistēmas stabilizēšanos un pamatotu un prognozējamu nolēmumu skaita sākotnēju pieaugumu.

Piemēram, vadoties no senatora *Kārļa Ducmaņa* pētījuma “Pārskats par spriedumu birojiem Berlīnē, Leipcīgā, Vīnē, Prāgā, Romā un Varšavā”, 1937. gadā Polijā no augstākās administratīvās tiesas spriedumu biroja apkopojuma redzams, ka no izspriestajām 5009 lietām publikācijai izraudzīti spriedumi un tēzes no 300 lietām – 6%.³¹

Savukārt, Augstākās tiesas Judikatūras nodaļas vadītāja *Zigrīda Mita* norādījusi, ka Francijā 10% no kasācijas lēmumiem bijuši “izglītojoši un noderīgi”, salīdzinājumam Latvijā: 2008. gadā – 26,6% Senāta Administratīvo lietu departamenta nolēmumu, 12,3% Senāta Civillietu departamenta nolēmumu, 11,5% Senāta Krimināllietu departamenta nolēmumu.

²⁹ Plotnieks A. Tiesību teorija & Juridiskā metode. – Rīga: Izglītības sōļi, 2009, 83. un 94. lpp.

³⁰ A. Plotnieks par mūsdienīgiem atzīst L. Petražicka “rūgtos” vārdus, ka izdzenot zinātniskās tiesības no tiesību lauka, apgalvojot, ka tās “nav tiesības”, valdošā jurisprudences ir “spēlējusi (...) pašizpēšanas lomu”. Turpat, 94. lpp.

³¹ Tiesu prakses veidošana. Grām.: LU zinātniskie raksti / Dr. habil. iur. prof. E. Melķiņa redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 67. lpp.

Vai tas liecina par vēl nestabilu tiesisko sistēmu un tiesību praksi? Vai arī, kā norāda E. Levits – mazā valstī tiesā biežāk nekā lielā valstī (tur esošās judikatūras apjoms ir lielāks, bet pastāv varbūtība, ka tāds pats gadījums jau kādreiz agrāk ir izspriests) nonāk jauni gadījumi, līdz ar to lielākas iespējas veidot jaunu judikatūru.³² Tas nozīmē vēl jo lielāku tiesnešu atbildību, nolēmumos formulējot abstrakto atziņu un sprieduma tēzi. Tāpēc īpaši nozīmīgi, ka publicētajos nolēmumos netiek dzēsti tiesnešu, prokuru un zvērinātu advokātu vārdi, veicinot lietā iesaistīto juristu profesiju pārstāvju profesionālo atbildību un līdz ar to – nolēmumu kvalitāti.

Protams, nolēmumu kvalitāte ir arī juridiskās kultūras, tiesību normu stabilitātes un tiesību efektivitātes jautājums. Likumu mainība rada “mirušo” judikatūru, kad rūpīgi jānošķir aktuālā judikatūra no vēsturiski salīdzinošās judikatūras.

Vienotas tiesu prakses veidošana ir viena no Augstākās tiesas pamatfunkcijām. Saskaņā ar likuma “Par tiesu varu” 28.⁶ panta ceturto un piekto daļu Augstākā tiesa veido judikatūras datubāzi, bet iekļaujamās informācijas atlases un apstrādes kārtību pēc saskaņošanas ar Tieslietu ministriju nosaka Augstākās tiesas priekšsēdētājs.³³

Tāpēc jo satraucoša ir ziņa, ko paudusi Augstākā tiesa 2009. gada 1. oktobrī neizpratnē par Ministru kabineta akceptēto valdības sociālo partneru Augstākās tiesas funkciju izvērtējumu, par nelietderīgu atzīstot vienu no Augstākās tiesas, kā augstākās tiesu instances valstī, pamatfunkcijām – vienotas tiesu prakses veidošanu. Bažas rada turpmāka kasācijas instances judikatūras attīstība, kam ir būtiska nozīme ne vien vienotas tiesu prakses veidošanā valstī, bet arī juridiskās domas un nacionālo tiesību attīstībā.

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi, likumu “Par tiesu varu” valstij, paredzot atbilstošu finansējumu likumā par valsts budžetu kārtējam gadam, jāgarantē efektīvu personas tiesisko aizsardzību kompetentā tiesā. Augstākā tiesa uzskata, ka tiesas kompetence vistiešākajā veidā ir saistīta ar tiesu prakses vispārinājumu un judikatūras pieejamību visām valsts tiesām.³⁴

Judikatūras nodaļas vadītāja Z. Mita norādījusi, ka Augstākās tiesas judikatūras nodaļas veidotā un uzturētā tiesas nolēmumu datu bāze sekmē likuma normu vienādu izpratni un interpretāciju, veicina vienotu un stabilu tiesu praksi konkrētās lietu kategorijās.³⁵

³² Levits E. Judikatūra – pamati, problēmas, mērķi // Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 1/2010, 33. lpp.

³³ Latvijas tiesu portālā (www.tiesas.lv) 2009. gada augustā Senāta judikatūras datu bāzē bija ievietoti 667 nolēmumi: 178 Senāta Civillietu departamenta, 240 Krimināllietu departamenta un 249 Administratīvo lietu departamenta nolēmumi. Līdz tam Augstākās tiesas judikatūra sabiedrībai bija pieejama tikai Augstākās tiesas mājas lapā, bet tiesnešiem un tiesu darbiniekiem Tiesu informatīvajā sistēmā (TIS).

TIS ietvaros judikatūras datubāze tiek veidota kopš 2005. gada, bet vispārpieejama sabiedrībai tā ir tikai no 2009. gada augusta,

³⁴ <http://www.at.gov.lv/information/about-notable-events/2009> (aplūkots 02.02.2011.).

³⁵ Tās mērķis ir palīdzēt tiesnešiem lietu izspriešanā analogiskos gadījumos, samazināt lietu izskatīšanas laiku, kā arī veicināt prokuru, advokātu, pašvaldības darbinieku un citu juridisko profesiju pārstāvju vienveidīgu likumu izpratni un pielietojumu. Z. Mita uzsverusi, ka judikatūras datubāzes veidošana ir likumā “Par tiesu varu” noteikta Augstākās tiesas funkcija, savukārt procesuālie likumi nosaka judikatūras izmantošanas nepieciešamību lietu iztiesāšanā. Jau 2009. gadā budžeta samazinājuma dēļ Augstākā tiesa vienotas tiesu prakses un judikatūras veidošanas funkciju nevar izpildīt pilnā apmērā. Šobrīd Augstākajā tiesā vairs netiek veikta tiesu prakses analīze un sadarbībā ar juridisko zinātņu speciālistiem netiek sagatavoti tiesu prakses apkopojumi par aktuāliem tiesību jautājumiem, turpat.

Ierobežotajos budžeta apstākļos 2010. gadā Judikatūras nodaļa veikusi darbu pie diviem apkopojumiem – vienu krimināltiesību jautājumos, otru vēl nepabeigtu – darba tiesību jautājumos. Nodaļa strādā izdzīvošanas režīmā, cenšoties nodrošināt informācijas pieejamību par noderīgiem nolēmumiem vienveidīgas prakses veidošanā tiesas iekšienē.

Ja arī turpmāk netiks piešķirts pietiekams finansējums vienotas tiesu prakses veidošanai, Latvijas tiesnešiem un sabiedrībai nebūs pieejama arī Augstākās tiesas judikatūras datubāze, ko Augstākā tiesa veido Tiesu informatīvās sistēmas ietvaros. Satversme un likums “Par tiesu varu” tiks pārkāpti, padarīti neefektīvi. Nenodrošinot likumos paredzētā mērķa izpildi, tiks radītas teleoloģiskas pretrunas – juridisko kolīziju paveids.

Kopsavilkums

1. Jēdziens “judikatūra” nav E. Levita jaunieviests kā tas praksē tiek bieži uzsvērts, bet gan atkalieviests jeb reintegrēts tiesiskajā domā. Kā juridisks jēdziens, kura jēga pielīdzināma mūsdienu izpratnei, judikatūra tiek lietota vācbaltu juristu darbos 1936./37. gadā vai pat agrāk.
2. Būtu vēlama dziļāka judikatūras jēdziena satura attīstības pēctecības izpēte Latvijā.
3. Saistībā ar lielākas izpratnes par tiesību avotu veidošanos, aktualizējies jautājums par jēdziena “judikatūra” izpratni. Tā satura izpēte vairāku tiesībzinātnieku darbos veicinājusi gan judikatūras jēdziena satura plašāku izpratni un judikatūras mijiedarbību ar citiem tiesību palīgavotiem, gan judikatūras datu bāzes izveides un atlases kritēriju nostiprināšanos.
4. Judikatūras jēdziena satura attīstībā akcentējami šādi kritēriji nolēmumu atziņu atlasei:
 - 1) vai ir interese par konkrēto tiesību jautājumu;
 - 2) vai nolēmumā atbildētais praksē bieži izvēršs kā tiesību jautājums;
 - 3) tiesu prakse ir analizēta kopsakarā ar citiem tiesību palīgavotiem;
 - 4) tiek akcentēti Senāta līmeņa nolēmumi;
 - 5) vērtēts kāds ir nolēmuma noderīgums tiesu prakses veidošanā;
 - 6) vai tas papildina judikatūru;
 - 7) vai nolēmuma atziņas atspoguļo tiesību izpratnes tendences;
 - 8) vai atziņas groza pastāvīgo tiesu praksi vai izlemj vispārīga rakstura strīdīgu jautājumu;
 - 9) kāda ir Senāta nostāja faktu izvērtēšanā un tiesību piemērošanā.
5. Noteiktās lietu kategorijās spēkā esošie zemāku instanču lēmumi arī veido judikatūru un tie ietekmē arī judikatūras jēdziena saturu.
6. No judikatūras kā palīgtiesību avota nošķiramas Eiropas Savienības tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas atziņas, ieskaitot tās pamatavotu kategorijā kā virsatziņas. Tomēr kritiski izvērtējot, vai daļa no šo tiesu nolēmumu atziņām tomēr nav palīgavots ar iespējami augstu realizācijas pakāpi.
7. Nepieciešams sabalansēt kārtību biežāk uzdotu tiesību jautājumu risināšanai tiesu praksē ar šādu jautājumu teorētisku izpēti juridiskajā literatūrā, tādējādi veicinot gan tiesību zinātnes attīstību, gan tiesu nolēmumu vispārēju atzišanu. Te palīdzētu, piemēram, plašāka zvērinātu advokātu kritisko komentāru publicēšana un dialogs ar tiesību zinātniekiem, neaprobežojoties tikai ar nekritisku

- doktrīnas pārņemšanu tiesas argumentācijā. Šāda dialoga veidā veiksmīgāk noritētu judikatūras atziņu atkārtota "pārsijāšana". Stabila judikatūra nav mūžīga.
8. Judikatūras satura izpratnei palīdzētu arī autoritatīvi izstrādātā un saprotama jēdziena "judikatūra" definīcija. Kā piemēru tam varētu piedāvāt šādu jēdziena "judikatūra" formulējumu: tā ir abstrakta juridiska atziņa (to kopa), kas ir vispārināma un pielietojama arī citos gadījumos, atrodama nolēmuma motīvu daļā un tam pievienotajā tēzē, kas sekmē normu vienādu izpratni, interpretāciju, veicina vienotu tiesu praksi konkrētās lietu kategorijās, efektīvizē juridisko profesiju pārstāvju darbu normu piemērošanā. Tomēr jānorāda, ka šobrīd ne visas nolēmumiem pievienotās tēzes satur juridisku atziņas, taču tas ir risināms juridiskās tehnikas prasmju attīstības gaitā.
 9. Stabilizējoties tiesību sistēmai un tiesību praksei, arī "noderīgā judikatūra" procentuāli samazināsies. Pie stabilas tiesiskās sistēmas un tiesību prakses "patieso" judikatūru varētu veidot 6–10% no izspriesto lietu kopskaita.
 10. Taču judikatūras apjoma samazināšana nedrīkst notikt, samazinot šīm vajadzībām atvēlēto budžetu, bet gan (dabiskā veidā) pilnveidojoties tiesību prakses un tiesiskās domas mijiedarbībai, bez tiesību sistēmas būtiskiem satricinājumiem un publiskās pieejamības traucējumiem. Tādēļ nopietna kritika veltāma sociālajiem partneriem par neizpratni un nepieciešamā finansējuma neatvēlēšanu Augstākās tiesas judikatūras nodaļas darbībai.
 11. Judikatūras atlases kritēriji, nolēmumu pieejamība un stabilitāte ir šā laika tiesiskās sistēmas palīgavotu un tiesību avotu vispār satura izpratnes vērtību vadlīnijas.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Civilprocesa komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārējā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
2. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu aksioloģiskie un funkcionālie aspekti Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
3. Lange W. Atziņas prasība un mūsu Senāta judikatūra. Rīga: spiestuve "Extra", 1937.
4. Latvijas advokātūra: zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945: biogrāfiskā vārdnīca / sastādītāji Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis. Rīga: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 2007, ISBN 978-9984-9866-2-3.
5. Levits E. Aktuālās judikatūras apskats. *Likums un Tiesības*, 2005, Nr. 1, 72. lpp.
6. Levits E. Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 1/2010, 32.–35. lpp.
7. Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 08.05.2003., Nr. 68.
8. Lēbers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Rīga, Studentu padomes grāmatnīca, 1922.
9. LU zinātniskie raksti / Dr. habil. iur. prof. E. Melķiņa redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, ISSN 1407-2157.
10. Mincs P. Senāta izskaidrojošā darbība // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr. 1.
11. Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, ISBN 9984-9770-0-5.
12. Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. *Jurista Vārds*, 08.03.2005., Nr. 9.
13. Neimanis J. Koncentrēšanās uz detaļām aizēno lietas būtību // *Jurista Vārds*, 2009, Nr. 16.
14. Pleps J. Administratīvā tiesas procesa avoti. *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 9.
15. Plotnieks A. Tiesību teorija & Juridiskā metode. Rīga: Izglītības soli, 2009, ISBN 9984-712-92-3.

16. Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 1/2010, 28.–31. lpp.
17. Sniedzīte G. Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, 18.10.2005., Nr. 39.
18. Senāta spriedumu publicēšanas jautājumā // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924, Nr. 4.
19. Terihova S. Juridiskā doma un tās attīstība Latvijā zinātniskajās publikācijās starpkaru posmā (1918–1940). Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Tiesību teorijas un vēstures katedra, 2009.
20. Torgāns K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, ISBN 978-9984-790-58-9.
21. Torgāns K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. *Jurista Vārds*, 03.12.2005., Nr. 47.
22. Vainovskis M. Latvijas tiesu judikatūras apkopošanas aktuālie jautājumi. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 1/2010, 22.–27. lpp.
23. Vainovskis M., Neimanis J., Eversone M., Meļķis E. Pētījums par tiesu prakses vispārinājumu veikšanas metodoloģiju. – Rīga: Tieslietu ministrija, UNDP, 2004. http://www.at.gov.lv/files/docs/PETIJUMS_tiesu_prakses_visparinasana.pdf

AVOTI INTERNETĀ

1. <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department3/2008/>.
2. <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3557>.
3. <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3344>.
4. <http://www.at.gov.lv/information/about-notable-events/2009>.

KRIEVIJAS SENĀTA JUDIKATŪRAS IZMANTOJAMĪBA LATVIJAS REPUBLIKAS STARPKARU PERIODA TIESU PRAKSĒ

Mg. iur. Elīna Grigore-Bāra

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore

Publikācija veltīta tiesību kontinuitātes principa izpaušmei Latvijas Republikas starpkaru perioda tiesu praksē. Atstājot spēkā Krievijas impērijas normatīvos aktus pēc Latvijas Republikas nodibināšanas, nevarēja atteikties no Krievijas Senāta judikatūras izmantošanas, kas šos normatīvos aktus skaidroja. Taču Latvijas Senātam nācās pārbaudīt ne tikai Krievijas Senāta izteikto juridisko atziņu iekšējo pareizību, bet arī pārliecināties, vai šīs atziņas atbilst Latvijas Republikā spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam. Latvijas Senāta Apvienotā sapulce laika posmā no 1918. gada līdz 1940. gadam vairākkārt savos spriedumos atsaukusies uz Krievijas Senāta judikatūru un vairumā gadījumu tai sekojusi, tādējādi apliecinot Krievijas Senāta veiktās juridiskās argumentācijas augsto kvalitāti.

Atslēgvārdi: Latvijas tiesību vēsture, tiesību kontinuitāte, Krievijas Senāta judikatūra, Latvijas Senāta tiesu prakse.

Ievads

Jautājums par Krievijas impērijas Senāta judikatūras izmantojamību Latvijas Republikā izriet no apgalvojuma par tiesību kontinuitātes principa ievērošanu, nodibinot Latvijas Republiku un veidojot tās tiesību sistēmu.¹ Minēto tēzi pierāda Latvijas Tautas Padomes 1919. gada 5. decembrī pieņemtais “Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā”, kas paredzēja, ka arī pēc 1918. gada 18. novembra par spēkā esošiem uzskatāmi tie agrākie Krievijas likumi, kas pastāvēja Latvijas robežās līdz 1917. gada 24. oktobrim un nav atcelti ar jauniem likumiem, un nav pretrunā Latvijas valsts iekārtai un Tautas Padomes platformai.² Savukārt ar Latvijas Tautas padomes 1918. gada 6. decembrī pieņemto “Pagaidu nolikumu par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību” tiesību kontinuitātes princips jau iepriekš tika nostiprināts attiecībā uz Latvijas tiesām un ar tām saistītām iestādēm, kurām pagaidu nolikums paredzēja darboties pēc tiem vietējiem un Krievijas likumiem, kādi Latvijā bija spēkā līdz 1917. gada 24. oktobrim.³

¹ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis R., Blūzma V., Jundzis T. u. c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 2000, 177. lpp.

² Likumu un valdības rīkojumu krājums. 1919. gada 31. decembris. 13. burtn. Nr. 154., 170. lpp.

³ Latvijas Pagaidu Valdības likumu un rīkojumu krājums. 1919. gada 15. jūlijs. Nr. 1, 12., 13. lpp.

Tiesību kontinuitātes ideja balstās uz vēsturiskās tiesību skolas secinājuma, ka tiesības atrodas nepārtrauktā attīstībā un tiesību institūti veidojas un attīstās pēctecīgi atbilstoši konkrētas sabiedrības vajadzībām, vērtībām un tiesiskajai apziņai.⁴

Attīstības princips 19. gs. bija kļuvis par vienu no zinātniskās izziņas metodoloģijas pamatprincipiem, kas tika izmantots ne tikai dabaszinātnēs, bet arī humanitārajās un sociālajās zinātnēs.⁵ Frīdrihs Karls fon Savinji (1779–1861) šo attīstības jēdzienu no vēstures filozofijas pārnēsa uz tiesību zinātni.⁶ F. K. fon Savinji uzskatīja, ka tiesību kā sociālas sistēmas attīstība ir iekšēji noteikta un neatkarīga no individuālās patvaļas (likumdevēja). Šis pašattīstības avots ir tautas gars. Tiesību organiska un tautas garam atbilstoša attīstība ļauj nācijai saglabāt nepārtrauktu tiesisko tradīciju.⁷ Tātad arī uz tiesībām ir attiecināms attīstības loģikas pamatprincips: “Atslēga gan tagadnes izpratnei, gan nākotnes prognozei ir vispusīgs un objektīvs retrospektīvais skatījums sistēmas pagātnē.”⁸

Tiesības veido sistēmu – strukturāli sakārtotu elementu viengabalainu kopu.⁹ Tiesībām kā sociālai sistēmai piemīt noteikta struktūra, tās elementi ir savstarpēji saistīti. Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvis Georgs Frīdrihs Puhta (1798–1846) norādījis, ka atsevišķas tiesību normas, kas visas kopā veido kādas tautas tiesības, ir savstarpēji saistītas, jo tās visas ir cēlušās no viena avota – tautas gara, kas savā būtībā ir vienots un šo vienotību pārnes arī uz visām tām parādībām, kas no tā rodas.¹⁰ Starp tiesību sistēmu un mācību par tiesību avotiem pastāv korelācija. Tiesību piemērošanas process nav iespējams bez tiesību sistēmiskā rakstura apzināšanās. Tiesību piemērotājam jāprot atpazīt tiesības un jāzina kur un kā tās atrast. Tiesības atklājas dažādās formās un veidos, tāpēc arī neizbēgama ir tiesību avotu dažādība. Tiesību izpratne būtu fragmentāra un tātad arī nepilnīga, ja tā būtu balstīta tikai uz kādu vienu tiesību sistēmas elementu, piemēram, normatīvā akta tekstu. Tiesību saturu un jēgu var izziņāt, izmantojot vairākus tiesību avotu veidus, tai skaitā arī tiesu praksi un tiesību zinātni. Tātad tiesību kontinuitāte nevar aprobežoties tikai ar normatīvo aktu pārņemšanu, bet tā ietver sevī arī tiesu prakses kontinuitāti. Līdz ar to, atstājot spēkā Krievijas likumus Latvijas Republikā, nevar neņemt vērā Krievijas Senāta judikatūru.

1. Krievijas Senāta spriedumi kā tiesību avots

Latvijas Republikas starpkaru periodā juristi nebija vienisprātis, vai tiesību kontinuitāte atzīstama arī attiecībā uz Senāta spriedumu juridisko spēku. Krievijas impērijā galvenais tiesību avots bija likums, kas pēc būtības bija nošķirams no

⁴ Osipova S. Pētījums “Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].

⁵ Vedins I. Zinātne un patiesība. Rīga: Izdevniecība “Avots”, 2008, 532.–535. lpp.

⁶ Муромцев С. Образование права по учениям немецкой юриспруденции (1886). Книга: Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010, с. 234.

⁷ Козлихин И. Ю., Поляков А. В., Тимошина Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбУ, 2007, с. 319., 320.

⁸ Vedins I. Zinātne un patiesība. Rīga: Izdevniecība “Avots”, 2008, 549. lpp.

⁹ Turpat, 395. lpp.

¹⁰ Пухта Г. Ф. Энциклопедия права (1872). Книга: Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010, с. 451.

tiesu nolēmumiem un administratīviem rīkojumiem. Tiesu nolēmumi bija uzskatāmi par likuma piemērošanas aktu konkrētā gadījumā, un obligātais spēks tiem piemita tikai attiecībā uz izskatāmo lietu. Citās lietās to varēja izmantot kā vadošo piemēru, kas nav obligāts. Savukārt likuma vispārsaistošais spēks bija bezgalīgs, tas attiecās uz visiem gadījumiem, kas vien radās pēc likuma spēkā stāšanās.¹¹ Tātad Krievijas impērijas tiesību sistēma bija veidota saskaņā ar tiesību pozitīvisma doktrīnu. Ievērojamais 19. gs. valsts tiesību zinātnieks Aleksandrs Gradovskis (1841–1889), atzīstot vienveidīgas tiesu prakses nepieciešamību taisnīguma nodrošinājumam, uzsvēra, ka tiesu spriedumiem piemīt faktiska un tikumiska iedarbība, bet nekādā ziņā ne obligāts juridisks spēks. Piešķirot tiesu spriedumiem vispārsaistošu spēku, tiktu sasaistīta tiesu spriešanas brīvība, kas ir nepieciešama taisnīgai individuālu un atšķirīgu gadījumu izšķiršanai, kā arī tiktu izslēgta iespēja reaģēt uz nepareizu likuma interpretāciju. Turklāt tas būtu pretrunā valsts varas dalīšanas principam, sapludinot tiesu varu ar likumdevējvaru.¹² Lai arī Krievijas impērija bija neierobežota monarhija, tajā tika atzīta nepieciešamība pēc valsts varas dalīšanas principa zināmas ievērošanas. Vispirms tas attiecās uz patvaldības varas norobežošanu no tiesu varas. Neskatoties uz to, jautājumā par Krievijas Senāta kasācijas departamentu spriedumu juridisko spēku teorija un prakse bija nonākusi pie pretējiem secinājumiem. Krievijas Senāts iestājās par kasācijas instances spriedumu saistošo spēku zemāko instanču tiesās, taču tiesību zinātnieki vienbalsīgi šādu apgalvojumu noraidīja kā nepamatotu.¹³ Krievijas impērijas Pamatlikumu (*Основные государственные законы*, Krievijas impērijas likumu kopojuma 1. sēj. 1.daļa, 1832. gada redakcijā) 68. pants noteica, ka galīgajam tiesas spriedumam piemīt likuma spēks tajā lietā, kurā tas taisīts. Pamatlikumu 69. pants paredzēja, ka tiesu spriedumi var tikt izmantoti kā paskaidrojumi, bet nevar tikt atzīti par vispārsaistošu likumu un nevar kalpot par pamatojumu līdzīgu lietu galīgā izspriešanā.¹⁴ Analogisku priekšrakstu ietvēra arī Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļa, kurā XXVI pants noteica, ka “spriedumiem, atsevišķos gadījumos, kaut arī tos būtu taisījušas augstākās tiesu iestādes, nav likuma spēka, un tāpēc tie nevar noderēt par paraugu citiem gadījumiem. Bet tā kā tiesnešiem savos spriedumos, vienos un tajos pašos apstākļos, jābūt secīgiem, tad prāvniekiem nav liegts savu tiesību pastiprināšanai atsaukties uz agrāk taisītiem, savā starpā saskanīgiem un likumīgā spēkā nākušiem tiesu spriedumiem.”¹⁵ Valsts Pamatlikumi 1906. gada 23. aprīlī tika izteikti jaunā redakcijā.¹⁶ Pamatlikumu 9. nodaļā “Par likumiem” par tiesu spriedumu

¹¹ Градовский А.Д. Начала русского государственного права. Том 1. О государственном устройстве. Москва: Издательство “Зеркало”, 2006, с. 10., 11.

¹² Ibid, с. 90., 91.

¹³ Loebers A. Tiesu iekārtas likumu 259.¹ p. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 1.–3.burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 161. lpp. Lēbers D. A. Priekšvārds faksimilizdevumam. Grām.: *Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi*. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, VII lpp.

¹⁴ Градовский А. Д. Начала русского государственного права. Том 1. О государственном устройстве. Москва: Издательство “Зеркало”, 2006, с. 92.

¹⁵ Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ: Издание Кодификационного отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].

¹⁶ Сводъ законовъ Российской империи. Издание неофициальное. Книга первая, томы I–III. С.-Петербургъ: Русское Книжное Товарищество “Деятель”, 1912. Pieejams: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/169/2.html> [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].

juridisko spēku nekas vairs tieši teikts nebija, taču 84. pants noteica, ka Krievijas impērija tiek pārvaldīta uz likumu pamata, kas tiek izdoti noteiktajā kārtībā. Tātad Krievijas impērijas tiesību sistēma vēl arvien tika balstīta tiesību pozitīvisma doktrīnā.

Krievijas Senāts, aizstāvot tēzi par savu spriedumu obligāto spēku, atsaucās uz Kriminālprocesa nolikuma¹⁷ 933. pantu, Civilprocesa nolikuma¹⁸ 815. pantu, kā arī Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pantu¹⁹. Abu procesuālo likumu attiecīgie panti noteica, ka Senāta spriedumi ir publicējami vispārējai zināšanai, lai norādītu vienveidīgu likumu iztulkošanu un piemērošanu. Vairāki tiesību zinātnieki uzskatīja, ka no minētajiem procesuālo likumu pantiem nevar secināt par Senāta spriedumu vispāršaistošo spēku, kā arī pats Krievijas Senāts kādā lietā atzinis, ka tā spriedumiem tomēr neesot absolūti saistoša spēka.²⁰ Arī Latvijas Senāts, interpretējot Civilprocesa likuma 815. pantu, norādījis, ka Krievijas Senāta spriedumi ir formāli saistoši tikai tajās lietās, kurās tie doti. Visās pārējās lietās tie uzskatāmi par augstākās tiesu instances attiecīgā likuma tulkojumu, kurā mēģināts atrast likuma īsto nozīmi. Šādus spriedumus tad arī publicē vispārējai zināšanai un ievērošanai, lai tiesām un prāvniekiem atvieglotu attiecīgā likuma nozīmes sapratni un ieviestu tiesās vienveidīgu praksi. Senāta atsevišķa likuma tulkojums nebūtu pielīdzināms pašam likumam. Ja Krievijas Senāts aizrāda, ka, neievērojot tā agrākos spriedumus, ir pārkāpts 815. pants, tad tas tiek darīts tikai tad, ja kasācijas sūdzības iesniedzējs, norādot uz kāda likuma pārkāpšanu, nav ievērojis Senāta šā paša likuma agrāko tulkojumu un nav norādījis, kādēļ šis likums būtu tulkojams citādi. Tātad Senātam nebija iemesla pārbaudīt savas līdzšinējās prakses pareizību.²¹

Neskaidrību Senāta spriedumu juridiskā spēkā noteikšanā ieviesa Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pants, kas piešķīra tieslietu ministram tiesības ierosināt kasācijas departamentiem, to kopsapulcēm, kā arī Pirmā un kasācijas departamentu kopsapulcēm apspriest jautājumus, ko pārvaldības vai tiesu iestādes izšķir nevienādi vai kas, likumus piemērojot, rada šaubas. Šādā kārtībā taisītie spriedumi, kuru publicēšanu Senāts atzīst par derīgu, izsludināmi uz vispārēja pamata, bet, neuzrādot lietu, kurā radies Senāta izšķirtais jautājums.

Meklējot atbildi uz jautājumu, vai Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pants ir savienojams ar Latvijas demokrātisko iekārtu, juridiskajā literatūrā parādījās diskusijas par Latvijas Senāta būtību un minētā panta izpratni. Latvijas Senāts kā kasācijas instance tika izveidots ar Latvijas Tautas padomes 1918. gada 6. decembrī pieņemto "Pagaidu nolikumu par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību". Nolikuma

¹⁷ Полн. собр. зак., т. XXXIX, отд. I. № 41 476.

¹⁸ Полн. собр. зак., т. XXXIX, отд. I. № 41 477.

¹⁹ Полн. собр. зак., т. LII. № 57 471.

²⁰ Loebers A. Tiesu iekārtas likumu 259.¹ p. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 1.–3. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 161. lpp.; Градовский А.Д. Начала русского государственного права. Том 1. О государственном устройстве. Москва: Издательство "Зеркало", 2006, с. 95.–99.; Mincs P. Senāta izskaidrojošā darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. gads, 1. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 9., 10. lpp.

²¹ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1920. gada 4. marta spriedums Nr. 5. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 6. sējums. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1919–1922). Kārtējo sēžu spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 2177. lpp.

7. punkts noteica, ka “kasācijas instance visās lietās ir Latvijas Senāts Rīgā, kurš izspriež lietas koleģiālā sastāvā un sadalās civil-, krimināl- un administratīvās nodaļās ar kopīgā sēdē vēlētiem priekšsēdētājiem.” Pauls Mincks (1868–1941) uzskatīja, ka Latvijas Senāts ir organizēts pēc bijušās Krievijas augstākās kasācijas tiesas parauga un tā raksturu noteic tikai augstākai tiesai piemītošās īpašības. Būtiska atšķirība ir tā, ka Latvijas Senāts, lai arī tā sastāvā tika izveidots administratīvais departaments, nav uzskatāms par augstāko pārvaldības orgānu, kāds bija Pirmais un citi Krievijas Valdošā senāta administratīvie departamenti. Tātad Latvijas Senāts ir augstākā tiesa, kas darbojas atbilstoši Tiesu iekārtas likumiem un procesa likumos noteiktā kārībā uzrauga, lai likumi tiktu vienādi izpildīti visās tiesu iestādēs.²² P. Mincks tālāk norādījis, ka Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pants piešķir Senātam tiesības veikt autentisko likumu interpretāciju un tātad ir pretrunā valsts varas dalīšanas principam, un līdz ar to neatbilst Latvijas demokrātiskai iekārtai un nav piemērojams.²³ P. Minckam oponentis senators dr. jur. Augusts Lēbers (1865–1948), kurš izteiktajam apgalvojumam nepiekrita un pielīdzināja minēto Tiesu iekārtas likumu pantu attiecīgajiem procesuālo likumu pantiem, norādot, ka tie visi ir iztulkojami pēc viena un tā paša principa, t.i., tiesu prakses apvienošanas principa. Tātad Senātam likumdošanas vara netiek piešķirta un Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pants ir savienojams ar Latvijas demokrātisko iekārtu.²⁴ Polemizējot par Latvijas Senāta būtību un tā spriedumu juridisko spēku, netika apšaubīts pats tiesību kontinuitātes princips pēc būtības, bet gan nebija vienota viedokļa par Krievijas impērijas tiesību izpratni. Latvijas Senāts neatteicās no Krievijas impērijas tiesību piemērošanas šajos jautājumos, bet gan tikai attiecīgās tiesību normas interpretēja citādi nekā to bija darījis Krievijas Senāts. Latvijas Senāts ievēroja Krievijas impērijas likumos rakstītās un tiesību zinātnieku aizstāvētās tēzes par tiesu spriedumu (tai skaitā arī kasācijas instances spriedumu) izmantošanu tiesību palīgavota statusā.

2. Krievijas Senāta judikatūras izmantošana Latvijas Senāta tiesu praksē

Lai noskaidrotu, vai tiesību kontinuitātes princips izpaudās Latvijas Republikas tiesu praksē, raksta autore izskatījusi Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedumus, kas publicēti Senāta pastāvēšanas laikā no 1918. līdz 1940. gadam.²⁵ Atsaukšanās uz Krievijas Senāta judikatūru Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedumos atrodama vismaz 19 lietās. Vērtējot, vai ir izmantojama Krievijas Senāta iedibinātā

²² Mincks P. Senāta izskaidrojošā darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. gads, 1. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 9. lpp.; Mincks P. Vēl par 259.¹ pantu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 4.–6. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 109. lpp.

²³ Mincks P. Senāta izskaidrojošā darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. gads, 1. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 11. lpp.

²⁴ Loebers A. Tiesu iekārtas likumu 259.¹ p. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 1.–3. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 160., 163.–165. lpp.; Loebers A. Senāta darbība prakses apvienošanā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 4.–6. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*: 1920–1940. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 256.–257. lpp.

²⁵ Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997.

tiesu prakse, Latvijas Senātam nācies pārbaudīt ne tikai izteikto juridisko atziņu argumentatīvo spēku jeb iekšējo pareizību, bet arī pārliecināties, vai norādītā motivācija atbilst Latvijas Republikā spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam. Četrās lietās Latvijas Senāta Apvienotā sapulce norādījusi, ka Krievijas Senāta spriedums uz izskatāmo lietu nav attiecināms:

- 1) 1922. gada 26. aprīļa spriedums Nr. 4;²⁶
- 2) 1929. gada 15. marta spriedums Nr. 2;²⁷
- 3) 1934. gada 5. decembra spriedums Nr. 9 (L. № 30/34);²⁸
- 4) 1937. gada 29. novembra spriedums Nr. 21 (L. № 34).²⁹

Vienā lietā Latvijas Senāts atkāpies no Krievijas Senāta iedibinātās prakses, jo uzskatījis to par kļūdainu: Senāta Apvienotās sapulces 1934. gada 25. aprīļa spriedums Nr. 2 (L. № 1/34).³⁰ Savukārt pārējās 14 lietās Latvijas Senāta Apvienotā sapulce savā spriedumā piekritusi Krievijas Senāta viedoklim un pievienojusies iedibinātajai judikatūrai:

- 1) 1923. gada 7. decembra spriedums Nr. 16;³¹
- 2) 1924. gada 3. oktobra spriedums Nr. 10;³²
- 3) 1927. gada 8. aprīļa spriedums 25. maijā, Nr. 5;³³
- 4) 1927. gada 25. maija spriedums Nr. 6;³⁴
- 5) 1930. gada 3. jūnija spriedums Nr. 7 (L. № 18);³⁵
- 6) 1931. gada 12. maija spriedums Nr. 7 (L. № 22/31);³⁶
- 7) 1932. gada 12. februāra spriedums Nr. 1 (L. № 2/32);³⁷
- 8) 1932. gada 11. oktobra spriedums Nr. 9 (L. № 23/32);³⁸
- 9) 1933. gada 14. februāra spriedums Nr. 1 (L. № 3/33);³⁹
- 10) 1935. gada 14. marta spriedums Nr. 6 (L. № 9);⁴⁰
- 11) 1936. gada 17. jūnija spriedums Nr. 1 (L. № 1);⁴¹
- 12) 1936. gada 9. decembra spriedums Nr. 8 (L. № 2);⁴²
- 13) 1938. gada 7. marta spriedums Nr. 4 (L. № 7);⁴³
- 14) 1938. gada 5. aprīļa spriedums Nr. 5 (L. № 8).⁴⁴

No visām šīm lietām raksta autore tuvāk aplūkos trīs, kurās atklājas būtiska Krievijas Senāta judikatūras ietekme uz tiesību izpratni un Latvijas tiesību sistēmas attīstību.

²⁶ Turpat, 16.–18. lpp.

²⁷ Turpat, 188.–189. lpp.

²⁸ Turpat, 268. lpp.

²⁹ Turpat, 362.–366. lpp.

³⁰ Turpat, 257.–259. lpp.

³¹ Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 48.–49. lpp.

³² Turpat, 66.–69. lpp.

³³ Turpat, 155., 156. lpp.

³⁴ Turpat, 157., 158. lpp.

³⁵ Turpat, 210., 211. lpp.

³⁶ Turpat, 229., 230. lpp.

³⁷ Turpat, 233., 234. lpp.

³⁸ Turpat, 243., 244. lpp.

³⁹ Turpat, 247.–251. lpp.

⁴⁰ Turpat, 284.–286. lpp.

⁴¹ Turpat, 303.–310. lpp.

⁴² Turpat, 323.–325. lpp.

⁴³ Turpat, 375. lpp.

⁴⁴ Turpat, 375.–379. lpp.

2.1. Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1932. gada 12. februāra spriedums Nr. 1 (L. № 2/32)

Senāta Civilais kasācijas departaments bija iesniedzis Apvienotai sapulcei izšķiršanai jautājumu: vai valsts ir atbildīga par summām, kuras tiesu izpildītājs ir piedzinis no parādnieka un piesavinājis. Senāts spriedumā norādījis, ka ne Latvijas normatīvajos aktos, ne arī Krievijas impērijas likumos nekādu principiālu no-teikumu par valsts atbildību nav, un līdz ar to nav skaidrs, vai un kādā mērā valsts ir atbildīga par amatpersonu rīcību, kas izdarīta šīm amatpersonām rīkojoties kā valsts varas institūcijām. Galvenos principus bija izstrādājis Krievijas Senāts, ie-vērojot likumu vispārējās izpratni. Ilgajā praksē tas bija nostiprinājis principu par valsts neatbildību par ierēdņu rīcību, ko tie izdarījuši, rīkojoties kā publiskas varas institūcijas. Taču citāda bijusi Krievijas Senāta prakse gadījumos, kad ierēdņi piesa-vinājās vai izšķērdēja valsts varai uzticētu mantu. Šādos gadījumos Krievijas Senāts (sākot ar 1892. gadu) nodibinājis praksi, kas paredzēja, ka valsts vispār atbild par ierēdņu piesavinātu un izšķērdētu mantu, ja pēc likuma vai valdības rīkojuma pri-vātpersonas bija spiestas to uzticēt valsts iestādēm vai amatpersonām. Latvijas Se-nāts pilnībā pievienojās Krievijas Senāta judikatūrai un saskaņā ar tajā minētajiem apsvērumiem apstiprinoši izšķīra jautājumu par valsts atbildību par tiesu izpildītā-ja piesavinātu vai izšķērdētu privātpersonu mantu. Tātad, galvenokārt pateicoties tieši Krievijas Senāta judikatūrai, Latvijas Republikā starpkaru posmā tiesu praksē nostiprinājās tāds svarīgs tiesiskas valsts principa elements kā valsts atbildība.

2.2. Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1932. gada 11. oktobra spriedums Nr. 9 (L. № 23/32)

Senāta virsprokurors tieslietu ministra uzdevumā iesniedza Senāta Apvienotai sapulcei izšķirt jautājumu par to, vai Finanšu ministrijai kā uzraudzības iestādei par akciju sabiedrībām, ir tiesības konstatēt un apliecināt, ka a) akciju sabiedrība no for-mālās puses likumīgi nodibināta un atzīta kā juridiska persona un b) kādas personas ir sabiedrības kā juridiskas personas pārstāvji. Latvijas Senāts atsaucas uz Krievijas Senāta judikatūru, interpretējot Latgales civillikumu (Krievijas likumu kopojuma X sēj. I daļa) un Civilprocesa likumu, un secina, ka Finanšu ministrija kā adminis-tratīva iestāde pārsniegtu tai piešķirto kompetenci, ja tā izšķirtu un prejudicētu strīd-us starp ieinteresētajām pusēm par akciju sabiedrību dibināšanas likumību vai par ievēlētās institūcijas viena sastāva likumīgu ievēlšanu un tā pašas institūcijas cita sastāva nelikumīgu ievēlšanu, kā arī izsniegtu apliecības valsts iestādēm vai privāt-personām par šādu savu atzinumu. Finanšu ministrijas uzdevums ir tikai apliecināt tos faktus, kas izriet no tās rīcībā esošajiem dokumentiem. Savukārt minētie strīdi, kā strīdi par civiltiesībām, piekrīt vienīgi tiesām. Šajā lietā, iestājoties par izpildvaras nošķiršanu no tiesu varas, redzams Krievijas Senāta judikatūras ieguldījums valsts varas dališanas principa izpratnes veidošanā Latvijas Republikā.

2.3. Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1936. gada 17. jūnija spriedums Nr. 1 (L. № 1)

Senāts uzraudzības kārtībā izskatījis Tukuma iecirkņa mīertiesneša Kristapa Pussara sūdzību par Tiesu palātas departamentu kopsapulces 1934. gada 20. sep-tembra lēmumu sakarā ar papildu zīmognodevu piedzišanu no viņa. Šajā lietā

Latvijas Senāts pievienojās Krievijas Senāta nostiprinātai tiesu praksei par amatpersonu atbildību par zīmognodevu regulējošo normatīvo aktu pārkāpumiem. Latvijas Senāts jau iepriekš savā Apvienotās sapulces 1930. gada spriedumā Nr. 9 bija solidarizējies ar Krievijas Senāta praksi. Taču šajā lietā papildus tika izvirzīts jautājums, vai, pastāvot Latvijas Rīkojumam par zīmognodevu, Krievijas Senāta judikatūrai vēl arvien ir nozīme. Lai atbildētu uz šo jautājumu, Senāts salīdzināja agrāk spēkā bijušo Krievijas Rīkojumu par zīmognodevu, uz ko minētie Krievijas Senāta spriedumi attiecās, ar Latvijas rīkojumu. Senāts atrada vairākas atšķirības abu tiesisko regulējumu starpā, taču tās visas atzina par nesvarīgām šajā lietā. Krievijas impērijā amatpersonas (tai skaitā arī tiesnešus un vecākos notārus) par zīmognodevas noteikumu pārkāpumiem varēja saukt pie disciplinārās vai civiltiesiskās atbildības. Šis pats princips darbojās arī attiecībā uz zemesgrāmatu nodaļu priekšniekiem. Latvijas rīkojums vairs neparedzēja amatpersonu atbildību disciplinārā kārtībā. Latvijas Senāts uzsvēris, ka Krievijas laikā nekad netika pieļauta uzrēķina uzlikšana tiesnešiem un vecākajiem notāriem no nodokļu departamenta vai minēto amatpersonu priekšniecības puses (ko paredzēja Krievijas likums attiecībā uz pārējām amatpersonām un privātpersonām). Ja vairs nebija disciplinārās atbildības, tas nenozīmējot, ka būtu grozīta civiltiesiskās atbildības iestāšanās kārtība. Tātad zīmogsods no tiesnešiem, vecākajiem notāriem un zemesgrāmatu nodaļu priekšniekiem katrā ziņā bija piedzenams tikai ar tiesas lēmumu, bet nevis pēc administratīvas varas rīkojuma. Latvijas Senāts secinājis, ka Latvijas rīkojums nav ieviesis tādus radikālus grozījumus, kas nebūtu savienojami ar agrāko Krievijas un Latvijas Senāta praksi šajās lietās. Kā redzams, Latvijas Senāts turpināja Krievijas Senāta valsts varas dalīšanas principa izpratni tiesu varas neatkarības aspektā, norādot, ka Nodokļu departaments nav tiesīgs uzlikt zīmogsodu zemesgrāmatu nodaļas priekšniekam, bet tas piedzenams civilprocesuālajā kārtībā.

Kopsavilkums

1. Tiesību kontinuitātes princips, kas tika ievērots, veidojot Latvijas Republikas tiesību sistēmu, izpaudās ne tikai Krievijas impērijas normatīvo aktu atstāšanās spēkā, bet arī Krievijas Senāta judikatūras izmantošanā Latvijas Senāta tiesu praksē.
2. Krievijas Senāta judikatūras izmantošanu Latvijas Senāts noraidīja tajos gadījumos, kad bija mainījies tiesiskais sastāvs vai arī attiecīgais spriedums neattiecās uz lietas būtību. Tas liecina par kvalitatīvu juridisko argumentāciju, kas ir izmantojama vairāku gadu desmitu garumā un turklāt ir savienojama ar demokrātiskas valsts tiesību principiem. Tikai vienā gadījumā Latvijas Senāts atzinis par aplamu kā Krievijas Senāta, tā arī iepriekšējo Latvijas Senāta praksi un no tās atkāpies.
3. Krievijas Senāta judikatūra izmantota ne tikai tajos gadījumos, kad Latvijas Republikā vēl arvien bija spēkā un tika piemēroti Krievijas impērijas likumi, bet arī tad, kad Latvijas Republika jau bija izstrādājusi jaunus normatīvos aktus attiecīgajos jautājumos. Ja tiesiskais regulējums pēc būtības nebija mainījies, Latvijas Senāts ievēroja Krievijas Senāta izstrādāto tiesu praksi. Tādējādi tiesību kontinuitātes princips attiecībā uz tiesu praksi izpaudās vēl spilgtāk, jo, neskatoties uz to, ka formāli Latvijā vairs nebija spēkā kāds Krievijas pieņemtais likums, tas tomēr neizslēdza Krievijas Senāta judikatūras izmantojamību.

4. Latvijas Senāts vismaz atsevišķos gadījumos pievienojās Krievijas Senāta iedibinātajai tiesību principu izpratnei, piemēram, valsts varas dalīšanas principa gadījumā un valsts atbildības jautājumā. Līdz ar to var secināt, ka Krievijas Senāta judikatūra ir sekmējusi Latvijas kā tiesiskas valsts nostiprināšanos.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

LITERATŪRA

1. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis R., Blūzma V., Jundzis T. u. c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 2000.
2. Loebers A. Senāta darbība prakses apvienošanā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 4.–6. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis: 1920–1940*. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
3. Loebers A. Tiesu iekārtas likumu 259.¹ p. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 1.–3. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis: 1920–1940*. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
4. Lēbers D. A. Priekšvārds faksimilizdevumam. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997.
5. Mincs P. Senāta izskaidrojošā darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. gads, 1. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis: 1920–1940*. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
6. Mincs P. Vēl par 259.¹ pantu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. gads, 4.–6. burtn. Grām.: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis: 1920–1940*. 1. sējums: 1920–1922 / Faksimilizdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
7. Osipova S. Pētījums “Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].
8. Vedins I. Zinātne un patiesība. Rīga: Izdevniecība “Avots”, 2008.
9. Градовский А. Д. Начала русского государственного права. Том 1. О государственном устройстве. Москва: Издательство “Зеркало”, 2006.
10. Козлихин И. Ю., Поляков А. В., Тимошина Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбУ, 2007.
11. Муромцев С. Образование права по учениям немецкой юриспруденции (1886). Книга: Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010.
12. Пухта Г. Ф. Энциклопедия права (1872). Книга: Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010.

NORMATĪVIE AKTI

1. Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā: LR likums. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1919. gada 31. decembris, 13. burtn., Nr. 154.
2. Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību: LR likums. Latvijas Pagaidu Valdības likumu un rīkojumu krājums, 1919. gada 15. jūlijs, Nr. 1.
3. Сводъ законовъ Российской империи. Издание неофициальное. Книга первая, томы I–III. С.-Петербург: Русское Книжное Товарищество “Деятель”, 1912. Pieejams: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/169/2.html> [aplūkots 2011. gada 17. janvārī].
4. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ: Издание Кодификационного отдела при Государственномъ Совете [b.g.].

5. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета "О новом штате Кассационных Департаментов Правительствующего Сената и о некоторых изменениях и дополнениях в Судебных Уставах 20 ноября 1864", Полн. собр. зак., т. LII, № 57 471.
6. Устав гражданского судопроизводства, Полн. собр. зак., т. XXXIX, отд. I, № 41 477.
7. Устав уголовного судопроизводства, Полн. собр. зак., т. XXXIX, отд. I, № 41 476.

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. Senāta Apvienotās sapulces 1938. gada 5. aprīļa spriedums Nr. 5 (L. № 8). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 375.–379. lpp.
2. Senāta Apvienotās sapulces 1938. gada 7. marta spriedums Nr. 4 (L. № 7). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 375. lpp.
3. Senāta Apvienotās sapulces 1937. gada 29. novembra spriedums, Nr. 21 (L. № 34). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 362.–366. lpp.
4. Senāta Apvienotās sapulces 1936. gada 9. decembra spriedums Nr. 8 (L. № 2). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 323.–325. lpp.
5. Senāta Apvienotās sapulces 1936. gada 17. jūnija spriedums Nr. 1 (L. № 1). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 303.–310. lpp.
6. Senāta Apvienotās sapulces 1935. gada 14. marta spriedums Nr. 6 (L. № 9). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 284.–286. lpp.
7. Senāta Apvienotās sapulces 1934. gada 5. decembra spriedums, Nr. 9 (L. № 30/34). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 268. lpp.
8. Senāta Apvienotās sapulces 1934. gada 25. aprīļa spriedums Nr. 2 (L. № 1/34). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 257.–259. lpp.
9. Senāta Apvienotās sapulces 1933. gada 14. februāra spriedums Nr. 1 (L. № 3/33). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 247.–251. lpp.
10. Senāta Apvienotās sapulces 1932. gada 11. oktobra spriedums Nr. 9 (L. № 23/32). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 243., 244. lpp.
11. Senāta Apvienotās sapulces 1932. gada 12. februāra spriedums Nr. 1 (L. № 2/32). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 233., 234. lpp.
12. Senāta Apvienotās sapulces 1931. gada 12. maija spriedums Nr. 7 (L. № 22/31). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 229., 230. lpp.

13. Senāta Apvienotās sapulces 1930. gada 3. jūnija spriedums Nr. 7 (L. № 18). Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 210., 211. lpp.
14. Senāta Apvienotās sapulces 1929. gada 15. marta spriedums, Nr. 2. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 188., 189. lpp.
15. Senāta Apvienotās sapulces 1927. gada 25. maija spriedums Nr. 6. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 157., 158. lpp.
16. Senāta Apvienotās sapulces 1927. gada 8. aprīļa spriedums 25.maijā, Nr. 5. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 155., 156. lpp.
17. Senāta Apvienotās sapulces 1924. gada 3. oktobra spriedums Nr. 10. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 66.–69. lpp.
18. Senāta Apvienotās sapulces 1923. gada 7. decembra spriedums Nr. 16. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 48., 49. lpp.
19. Senāta Apvienotās sapulces 1922. gada 26. aprīļa spriedums, Nr. 4. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 16.–18. lpp.
20. Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1920. gada 4.marta spriedums Nr. 5. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 6. sējums. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1919–1922). Kārtējo sēžu spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 2177. lpp.

JUDIKATŪRAS KĀ TIESĪBU AVOTA EVOLŪCIJA SALĪDZINOŠĀS JURISPRUDENCES ASPEKTĀ

Dr. hist. Valdis Blūzma

Biznesa augstskolas "Turība" publisko tiesību katedras profesors

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu par judikatūras kā tiesību avota vēsturisko evolūciju Eiropas un Latvijas tiesībās, ņemot vērā tiesnešu tiesību būtiskās atšķirības dažādās tiesību saimēs. Lai precizētu izpētes priekšmetu, rakstā tiek analizēts jēdzienu "judikatūra", "tiesu prakse", "saistošs tiesas precedents", "tiesnešu tiesības" konceptuālais saturs un kopsakars. Rakstā parādīta judikatūras kā tiesību avota veidošanās jau senajās civilizācijās, raksturota tās vēsturiskā evolūcija saistībā ar attiecīgā laikmeta politisko un tiesisko kultūru, atzīmēta tās loma tiesiskuma un taisnīguma principu mijiedarbības nodrošināšanā. Autors izvirza tēzi, ka saistošu tiesas precedentu ietveršana romāņu – ģermāņu tiesību saimes valstu (tostarp atjaunotās Latvijas valsts) tiesību sistēmās XX gs. otrajā pusē, norāda uz romāņu – ģermāņu un anglo-amerikāņu tiesību saimju konverģences procesiem, ko sekmē Eiropas valstu integrācijas procesi.

Atslēgvārdi: judikatūra, tiesu prakse, tiesas precedents, saistošs tiesas precedents, tiesnešu tiesības, judikatūras vēsturiskā evolūcija, tiesību saimju konverģence.

Judikatūras jēdziena problemātika

Neatkarīgās Latvijas tiesību sistēmas atjaunošanas spilgts zīmols ir salīdzinoši nesen aprītē tiesību teorijā un tiesību sistēmā ienākušais termins "judikatūra", ar kuru simboliski norobežojamies no padomju laika savdabīgā tiesu prakses institūta un tās apkopojumiem Augstākās tiesas plēnumu saistošajos lēmumos.

Termins "judikatūra" ir aizgūts no vācu *Judikatur*, kas savukārt cēlies no latīņu *iudicare* – tiesāt, spriest.

Judikatūras definīcijas šobrīd ir visai daudzveidīgas, kā tas parasti ir ar jauniem jēdzieniem, kas teorētiskā aspektā vēl nepietiekami izpētīti. Otrs cēlonis, kas rada daudzās definīcijas, ir judikatūras jēdziena definēšana atbilstoši dažādu valstu tiesību doktrīnās atzītajai judikatūras kā tiesību avota vietai un juridiskajam spēkam. Tā kā šīs nostādnes atšķiras, tad arī definīcijas ir dažādas. Treškārt, sava loma ir arī apstāklim, ka daži tiesību teorētiķi tiecas likt vienādības zīmi starp moderno "judikatūras" un agrāk lietoto "tiesu prakses" jēdzienu, kamēr citi autori atrod katram šim jēdzienam savu jēgu un saturu. Svarīgi norādīt arī to, ka Latvijas likumdevējs līdz šim vēl nav sniedzis judikatūras jēdziena definīciju. Šis uzdevums atstāts tiesību doktrīnas veidotājiem. Iepriekšminētā konkretizācijai aplūkosim dažas judikatūras definīcijas.

Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis Egils Levits, kam ir lieli nopelni judikatūras institūta iekļaušanā Latvijas tiesību sistēmā, judikatūru definē kā "(galvenokārt

augstāko) tiesu nolēmumu kopumu, kas ir pieejami sabiedrībai (publicēti) un kas satur abstraktas juridiskas atziņas (*rules, Rechtserkenntnisse*)”.¹

Savukārt, LZA akadēmiķis, LU profesors un LR Augstākās tiesas senators Kalvis Torgāns, kritiski izvērtējot E. Levita judikatūras definīciju, ir apšaubījis, ka judikatūras jēdzienu var ierobežot ar augstāko tiesu nolēmumiem, ka judikatūra sastāv vienīgi no publicētiem nolēmumiem, un pat arī to, ka judikatūra ir nolēmumu kopums kā tāds. Profesors K. Torgāns uzsvēris tēzi, ka “ne paši nolēmumi kopumā, bet gan tur ietvertās atziņas par tiesībām ir tas, kas interesē kā ceļazīvznes, tāpēc judikatūra nav meklējama spriedumu rezolutīvajās daļās, kur parasti ir vārdi “piedzīt” vai “noraidīt”, bet gan spriedumu motīvu daļās, rezolutīvās daļas pamatojumos.”² K. Torgāna sniegtajā definīcijā “judikatūra ir tiesas nolēmumos (precedentos) ietvertu atziņu kopums par tiesību jautājumiem, uz kuriem balstoties, tiesa ir izlēmusi jautājumus par tiesību normu interpretāciju, piemērošanu noteiktos faktiskajos apstākļos vai tiesību “robu” aizpildīšanu”.³

Līdzīgu pieeju var atrast ES e-tiesiskuma portālā sniegtajā definīcijā, kurā norādīts, ka “ar terminu “judikatūra” apzīmē tiesu spriedumos un atzinumos sniegtas juridiskas atziņas un principus”.⁴

Savukārt, LU asociētā profesore Daiga Rezevska norādījusi, ka “judikatūra – spēkā stājušies, tiesiski, secīgi, līdzīgi tiesu nolēmumi”.⁵ Kā redzam, atšķirības starp šo definīciju un iepriekšējām ir vērā ņemamas, jo šajā definīcijā netiek pieminēta juridisko atziņu klātbūtne tiesu nolēmumos, vienīgi norādīts, ka tiesu nolēmumiem jābūt līdzīgiem (acīmredzot līdzīgu lietu gadījumā).

Pirmie D. Rezevskas definīcijas elementi – “spēkā stājušies” un “tiesiski” – nekādas šaubas nerada, jo spēkā nestājušies tiesu nolēmumi neiegūst tiesību avota spēku, savukārt, ja tiesas nolēmums ir ticis atzīts par prettiesisku, tad tas ir atceļams un nekādā ziņā judikatūru neveido.

Ar vārdu “secīgi” D. Rezevskas definīcijā acīmredzot jāsaprot tādi tiesu nolēmumi, kas bez izņēmuma vienādi interpretē piemērojamos normatīvos aktus, tiesību principus, citus tiesību avotus konkrētu tiesisko attiecību gadījumā. Tātad šajā definīcijā tiek pieņemts, ka judikatūra nevar tikt izveidota ar viena tiesas nolēmuma palīdzību, bet būtu nepieciešami vairāki tiesas nolēmumi (acīmredzot vismaz divi), lai varētu runāt par noteiktas judikatūras esamību, un judikatūras izveidē nebūtu pieļaujama savstarpēji pretrunīgu tiesas nolēmumu pieņemšana līdzīgās lietās. Praksē var būt, ka zemākas pakāpes tiesa taisa nolēmumu, kas ir atšķirīgs no augstākās pakāpes tiesas iepriekšējiem spriedumiem līdzīgās lietās un, ja tas netiek pārsūdzēts, stājas likumīgā spēkā, taču diez vai ir pamats uzskatīt, ka augstākās tiesas judikatūra tāpēc būtu apšaubāma. Šajā sakarībā K. Torgāns ir norādījis, ka “jāpatur prātā, ka var būt arī nepārsūdzēti, bet galīgi nepamatoti spriedumi. Atsaukšanās uz tādiem ir bīstama un, visticamāk, parādīs, ka sprieduma spēkā stāšanās ne vienmēr nozīmē judikatūras atziņu

¹ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68, 08.05.2003.

² Torgāns K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. *Jurista Vārds*, 2005, Nr. 47 (402), 2.–3. lpp.

³ Turpat, 4. lpp.

⁴ https://e-justice.europa.eu/contentPresentation.do?idTaxonomy=11&lang=lv&vmac=14Patm p8_qYZj6eAQjTHVC9WFUT7mkz2fg_KXjQ9Hs7Iqysm7ASDibGCc8VWf1kD1qEitPMA4nvgvG-FoK7phNAAAEq8AAALj [skatīts 27.02.2011.].

⁵ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. 2010. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/conferences/rezevska.ppt [skatīts 27.02.2011.].

papildinājumu.”⁶ Tātad varētu pieņemt, ka vismaz augstākās tiesas nolēmumiem vajadzētu būt konsekventiem, lai nodrošinātu judikatūras veidošanos.

Jāatzīmē, ka, atzīstot par patstāvīgiem, subsidiāriem tiesību avotiem Eiropas Savienības Tiesas (EST), Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) un Satversmes tiesas (ST) judikatūru D. Rezevska secinājusi, ka šo tiesu judikatūra var sastāvēt arī no viena atsevišķa attiecīgās tiesas nolēmuma, norādot, piemēram, uz Satversmes tiesas likuma 32. pantu, kas noteic, ka “Satversmes tiesas spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām”.⁷ Arī atsaucies uz Eiropas Kopienų Tiesas (EKT; šobrīd – Eiropas Savienības Tiesa) prejudiciālo nolēmumu *Da Costa* lietā⁸ un Tiesas Reglamenta 104. panta 3. daļa liecina to pašu – pietiek ar vienu iepriekšēju tiesas prejudiciālo nolēmumu, kur sniegta atbilde uz identisku pašreiz skatāmai lietai jautājumu, lai Tiesa izdotu motivētu rīkojumu, “kurā ir norāde uz iepriekšējo spriedumu vai attiecīgo judikatūru”.⁹ Ņemot talkā gramatisko metodi, var secināt, ka EST Reglaments vienu EST iepriekšējo spriedumu līdzīgā lietā neuzskata par judikatūru. Tātad šī norma sniedz nepieciešamo normatīvo pamatu viedoklim, ka ar judikatūru ir jāsaprot vairāki (vismaz divi) secīgi konsekventi spriedumi līdzīgās lietās.

Kurai tiesību avotu kategorijai, ja ne judikatūrai, pieskaitāms iepriekšējais tiesas spriedums, kas minēts EST reglamentā? Tiesību doktore Ginta Sniedzīte norāda, ka ar precedentu Eiropas kontinentālo valstu tiesību sistēmā parasti apzīmē jebkuru iepriekšējo spriedumu, kas iespējami atbilst konkrētajai izspriežamajai lietai.¹⁰ Angļu jurista Leslija B. Kērzona tiesību vārdnīcā precedents definēts kā spriedums vai nolēmums, uz kuru atsaucas, lai pamatotu nolēmumu vēlākā līdzīgā lietā.¹¹ Lai pamatotu jauno nolēmumu, tieši atsaukšanās uz iepriekšējo spriedumu padara šo iepriekšējo atsevišķo tiesas aktu par tiesas precedentu. Šo momentu attiecībā uz EST nolēmumiem nepārprotami parāda Apvienotās Karalistes 1972. gada Eiropas Kopienų akta 3. sadaļas 1. pants, kurā teikts, ka Lielbritānijas tiesām ir jāpieņem lēmumi attiecībā uz Eiropas tiesībām saskaņā ar attiecīgajiem Eiropas Tiesas nolēmumiem.¹² G. Sniedzīte savā apjomīgajā tiesnešu tiesībām veltītajā rakstā ir īpaši akcentējusi atzinumu, ka “*Da Costa* lieta būtībā iedibināja *stare decisis* sistēmu attiecībā uz EKT (Eiropas Kopienų tiesas – aut.) nolēmumiem”, tālāk secinot, ka “EKT ir iedibinājusi anglo-amerikāņu tiesību saimei raksturīgo precedentu sistēmu attiecībā uz savos spriedumos izteiktiem *ratio decidendi* (..)”.¹³ G. Sniedzīte atzīst *stare decisis* sistēmas pastāvēšanu arī attiecībā uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas

⁶ Torgāns K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. *Jurista Vārds*, 2005, Nr. 47 (402), 2. lpp.

⁷ Satversmes tiesas likums. 05.06.1996. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 14.06.1998.

⁸ Joined Cases 28, 29 and 30/62 *Da Costa en Schaake NV*. ECR [1963], p. 31. Neoficiālo sprieduma tulkojumu latviešu valodā skat.: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/STA/Tulkojumi_no_anglju_val/EKT_veesturiskie_spriedumi/61962J0028.doc [skatīts 27.02.2011.].

⁹ Eiropas Kopienų Tiesa. Tiesas reglamenta konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. 2010/C 177/01.

¹⁰ Sniedzīte G. Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, 18.10.2005, Nr. 39 (394), 8. lpp.

¹¹ Curzon L. B. Dictionary of Law, 6th ed. Pearson Education Ltd., 2001, pp. 324–325.

¹² European Communities Act 1972. Part I, Section 3. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/section/3> [skatīts 27.02.2011.].

¹³ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesību jēdziena izpratnes attīstība ārvalstīs. Rīga: 2009, 54. lpp. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_TT%20jdziena%20izpratnes%20attistiba_GS.pdf [skatīts 27.02.2011.].

(ECT) spriedumiem,¹⁴ savukārt tiesību doktore Inese Libiņa uzskata, ka ECT judikatūra atzīstama par vispāršaistošu tiesību avotu.¹⁵

Ņemot vērā šos dažādos, daļēji pretrunīgos viedokļus par judikatūras saturisko konceptu, šī raksta autors uzskata, ka judikatūra ir tiesu nolēmumos (spriedumos, prejudiciālos un konsultatīvajos atzinumos) sniegto juridisko atziņu un formulēto principu kopums, kuras veidošanas un izmantošanas mērķis ir nodrošināt tiesību aktu iztulkosanu (interpretāciju) un piemērošanu atbilstoši tiesību garam un taisnīguma izpratnei. Judikatūras kā tiesību palīgavota esamības pierādījums ir iepriekšējā tiesas nolēmumā ietverta tiesisko atziņu un principu izmantošana argumentācijā līdzīgu tiesisko attiecību risinājumam citos tiesu nolēmumos.¹⁶

Ir pamats secināt, ka būtiskā apjomā un samērā klusi Latvijas tiesību sistēmā pēc valsts neatkarības atjaunošanas kā tiesību avoti ienākuši arī saistoši tiesu precedenti, kas vēsturiski ir veidojušies anglo-amerikāņu tiesību saimes ietvaros. Konkrētā tendence Latvijas tiesību attīstībā, autoraprāt, liecina par mūsdienu tiesību konverģences procesiem, kas norisinās starp galvenajām Rietumu tiesību loka saimēm – romāņu-ģermāņu un anglo-amerikāņu saimēm. Vai būtu pareizi, izejot no doktrināra priekšstata par romāņu-ģermāņu tiesību saimes klasisko tiesību avotu formu katalogu, kur judikatūrai ierādīta palīgavota vieta, traktēt saistošu tiesas precedentu kā judikatūras specifisku formu? D. Rezevska centusies šo problēmu risināt, izvirzot konceptu par judikatūras divējādo dabu ietilpinot tās sastāvā arī saistošos EST, ECT un Satversmes tiesas precedentsus.¹⁷ Bet ar šo konceptu tiek apstrīdēta judikatūras definīcija, kas nosaka vairākus secīgus tiesas nolēmumus kā judikatūras avotu.¹⁸ Var un vajag runāt par saistošu tiesas precedentu iedarbību uz judikatūru, piemēram, uz tiem Latvijas tiesu nolēmumiem, kas pieņemti, ievērojot attiecīgos EST prejudiciālos nolēmumus. Ņemot vērā, ka gan judikatūra, gan saistoši tiesas precedenti ir tiesvedības procesā tapuši tiesību avoti ar atšķirīgu juridisko spēku, pamatots ir termina “tiesnešu tiesības” lietojums, ietverot tajā šīs abas tiesību avotu formas.¹⁹

Mūsdienās Latvijas tiesību teorētiķu interesi izraisa arī jēdzienu “tiesu prakse” un “judikatūra” kopsakars. Juridiskajā literatūrā var atrast divus viedokļus: a) abi jēdzieni ir uzskatāmi par sinonīmiem; b) jēdziens “tiesu prakse” ir plašāks par jēdzienu “judikatūra”, jo pirmajā ietilpst arī tādi nolēmumi, kas to vai citu iemeslu dēļ judikatūru neveido vai sakarā ar tiesu jaunrades procesiem judikatūras veidošanā tiek no tās izslēgti. Jāpiebilst, ka Krievijas tiesību teorētiķi joprojām izmanto terminu “tiesu prakse” (*судебная практика*), kas tiek skaidrota kā romāņu-ģermāņu tiesību saimes jēdziens un nozīmē tiesu (pirmkārt, augstāko) nolēmumu kopumu tajos vai citos jautājumos, un kam tiek atzīta faktiskā tiesību palīgavota loma²⁰,

¹⁴ Tas pats, 56. lpp.

¹⁵ Libiņa I. Personas tiesības uz attēlu saistībā ar privātas dzīves neaizskaramību salīdzinošo tiesību aspektā. *Likums un Tiesības*, 2006, 8. sēj., Nr 8(84), 241. lpp.

¹⁶ Skat. arī: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 28. februāra spriedumu lietā Nr. SKC-89. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department1/2007/cd1_280207.doc [skatīts 03.05.2011.].

¹⁷ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. 2010. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/conferences/rezevska.ppt [skatīts 27.02.2011.].

¹⁸ Šeit vietā būtu arī citāts no franču redzama jurista Žana Luija Beržela darba “Vispārējā tiesību teorija”: “Un tikai precedentu atkārtošana veido tiesu praksi”. Бертель Ж. Л. Общая теория права. Москва: Nota Bene, 2000, с. 148.

¹⁹ Sk. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. Москва: Проспект, 2011.

²⁰ Большой юридический словарь. Москва: Инфра, 2002, с. 598.

kamēr Latvijā krievu valodā rakstošie juristi, kā civilists, Baltijas Starptautiskās akadēmijas asociētais profesors Aleksandrs Baikovs lieto vārdu “judikatūra”, šķirot to no jēdziena “tiesu prakse”.²¹ Šo pieeju dažādību var izskaidrot ar apstākli, ka (atšķirībā no Latvijas Republikas) Krievijas tiesības pazīst vienīgi “tiesu prakses” jēdzienu un tās jautājumu izskaidrošana atbilstoši Krievijas Federācijas konstitūcijas 126.–127. pantam ir Krievijas Federācijas Augstākās tiesas un Augstākās Arbitrāžas tiesas kompetencē.²² Minēto Krievijas augstāko tiesu plēnumu lēmumiem tomēr vairs netiek atzīts saistošs juridiskais spēks. To parāda Krievijas Federācijas Konstitucionālās tiesas 1998. gada 16. jūnija nolēmums lietā par Krievijas Federācijas konstitūcijas atsevišķu normu iztulkošanu.²³

Jēdzienu “judikatūra” un “tiesu prakse” kopsakara otrā izpratnē, šķiet, ir labāk pamatota. Tā Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis Egils Levits norāda, ka “tiesu prakse” ir plašāks, primāri socioloģisks jēdziens, kas ietver tiesas darbību sabiedrības kontekstā. Var būt laba un slihta tiesu prakse. (..) Pie judikatūras nepieder, piemēram, atcelti un acīmredzami kļūdaini spriedumi (taču tie pieder pie tiesu prakses).”²⁴

Vēl jāpiebilst, ka Anglijas juridiskajā terminoloģijā vārdu *practice* apzīmē formālās tiesvedības procedūras.²⁵ Loģika tiešām prasītu, lai jēdzienā “tiesu prakse” tiktu ietilpināti ne vien nolēmumi lietās, ko tiesa izskata, bet arī procesuālās darbības, ar kuru palīdzību tiesa izskata lietas, bet pie judikatūras piederīgām būtu atzīstamas vienīgi tiesu nolēmumu tiesiskās atziņas. Līdztekus judikatūrai sava vieta tiesas prakses masīvā ir ierādāma arī saistošajiem tiesu precedentiem, kuru īpatsvars dažādās tiesību sistēmās varētu būtiski atšķirties.

Dažkārt, iebilstot pret saistoša tiesas precedentu jēdziena lietošanu attiecībā uz EST, ECT un ST nolēmumiem, ir norādīts, ka atšķirībā no Anglijas un ASV augstākajām tiesām, kur tiesas spriedumi rada jaunas tiesību normas, iepriekšminētās tiesas piemēro jau esošās tiesību normas, iztulkojot to saturu. Te var iebilst, ka anglo-amerikāņu saimes tiesas pazīst kā *oriģinālos precedentus*, kur ar tiesas nolēmumu tiek nodibināta un piemērota iepriekš neeksistējusi tiesību norma (arī atsevišķās romāņu-ģermāņu tiesību saimes valstīs, piemēram, Šveices Civilt kodeksa 1. pantā kā tiesību avots tiek atzīts oriģinālais tiesas precedents, ja tiesa nevar konkrētā jautājuma regulējuma sakarā piemērot likumu vai tiesību paražu),²⁶ tā arī *deklaratīvos precedentus*, kuri piemēro spēkā esošu statūtu tiesību normas, sniedzot to satura iztulkojumu atbilstoši Anglijā un ASV pieņemtajām tiesību normu tulkošanas metodēm. Šāda tiesas precedentu izpratnē ir pilnībā savienojama ar EST, ECT un ST nolēmumu juridisko būtību. Turklāt, atceroties, ka Eiropas Savienības Tiesa savos tiesas nolēmumos ir veidojusi jaunas tiesību normas, piemēram, definējot darbinieka un preces jēdzienu, valsts civildienesta jēdzienu, skaidrojot tās konstruēto tiešās iedarbības principa darbību, dažkārt var runāt arī par oriģinālajiem precedentiem,

²¹ Байков А. М. Общая часть гражданского права. Рига: Holda, 2006, с. 99.

²² Конституция Российской Федерации. Pieejams: www.constitution.ru/10003000/10003000-9.htm [skatīts 27.02.2011.].

²³ Постановление Конституционного Суда РФ от 16 июня 1998 г. № 19–II “По делу о толковании отдельных положений статей 125, 126 и 127 Конституции Российской Федерации”. Pieejams: www.constitution.ru/decisions/12011948/12011948.htm [skatīts 27.02.2011.].

²⁴ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68, 8.05.2003.

²⁵ Curzon L. B. Dictionary of Law. Pearson Education Inc. 2001, p. 323.

²⁶ Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. December 1907 (Stand am 1. Januar 2011). Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/2/210.de.pdf> [skatīts 27.02.2011.].

ar kuru palīdzību EST ir novērsusi tiesību nepilnības ES normatīvajos aktos, pie kā to vai citu apsvērumu dēļ nebija gatavas ķerties ES politiskās institūcijas.

Judikatūras vēsturiskās evolūcijas problēmjautājumi

Judikatūras kā tiesību avota vēsture šobrīd vēl ir veidošanās stadijā, un, šķiet, ka Maskavas Valsts universitātes profesora Mihaila Marčenko darbs “Tiesu tiesību jaunrade un tiesnešu tiesības” ir viens no pirmajiem, kas visai pamatīgi pievēršas šim tematam, sniedzot senās Romas, kontinentālās Eiropas, Lielbritānijas un Krievijas tiesnešu tiesību vēsturiskās evolūcijas analīzi, tiesa gan, atbilstoši Krievijas tiesību doktrīnai, lietojot jēdzienu “tiesu prakse” judikatūras izpratnē.²⁷ Latvijā tiesību doktore Ginta Sniedzīte plašajā rakstā “Tiesnešu tiesību jēdziena izpratnes attīstība ārvalstīs”²⁸ ir pievērsusies judikatūras doktrīnas vēstures analīzei ārvalstīs.

Judikatūras pirmsākumus var atrast jau senajā Ēģiptes valstī. Līdz mūsu dienām ir nonākuši senēģiptiešu tiesībām veltītie manuskripti, kā arī senēģiptiešu vēstulēs atrodamās atsaucenes ne vien uz valdnieku dekrētiem, kam piemita likuma spēks, bet arī uz precedentiem, kuri tika iedibināti, iztiesājot iepriekšējās tiesu lietas.²⁹

Tiesību vēsturnieki to vai citu mūsdienu tiesību institūtu iedīgļus parasti meklē Senās Romas valstī, taču Republikas periodā (VI– I gs. p.m.ē.) ir atrodamī vienīgi prētoru edikti, kas drīzāk ir uzskatāmi par administratīvajiem likumpakārtotajiem aktiem, nevis tiesvedības aktiem.³⁰ Savukārt, Romas impērijas perioda Principāta posmā (I gs. p.m.ē. beigas – III gs.) parādās pirmās judikatūras liecības – princepsa tiesas nolēmumi jeb dekrēti (*decretum*) kā viens no imperatoru konstitūciju paveidiem.³¹ Tos drīzāk vajadzētu traktēt kā saistošus tiesas precedentus, bet, neapšaubāmi, šie avoti pieder pie tiesnešu tiesībām. 428. gadā tiem tika atņemts saistošs juridiskais spēks, bet Justiniāns, veidojot savu Kodeksu, šo saistošo spēku dekrētiem atkal ir atzinis. Tiesa gan, ar Justiniāna kodeksa stāšanos spēkā 529. gadā imperatora tiesas nolēmumi, šķiet, zaudē juridiski saistošo spēku, jo turpmāk šie avoti tika aizstāti ar Justiniāna kodeksu, tātad, kodificētu likumdošanas aktu.

Normatīvs judikatūras piemērošanas regulējums senajā Romā ir atrodamas imperatora Septīmija Severa reskriptā, ko min III gs. sākuma romiešu jurists Kalistrāts. Septīmijs Severs noteicis, ka tajos gadījumos, kad rodas šaubas par likuma pareizu piemērošanu, “nepieciešams, lai paražai vai pastāvīgo vienveidīgo tiesas nolēmumu autoritātei tiktu atzīts likuma spēks”.³²

Ievērojamie Principāta perioda romiešu juristi Salvījs Juliāns (II gs.) un Ulpiāns (III gs. sākums) ir norādījuši uz judikatūras lomu tiesību pilnveidošanā. Salvījs Juliāns, imperatora Hadriāna izdotā mūžīgā prētoru edikta kodifikators, darbā “Digesta” (nejaukt ar Justiniāna I izdoto Digestu!) norādījis, ka visi atsevišķie gadījumi nevar tikt paredzēti likumā vai senātuskonsultā (Senāta lēmumā), bet, “kad kādā

²⁷ Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебское право. Москва: Проспект, 2011.

²⁸ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesību jēdziena izpratnes attīstība ārvalstīs. *Likums un Tiesības*, 2009, 11. sēj., Nr. 1 (113) Janvāris; Nr. 2 (114) Februāris.

²⁹ Law in ancient Egypt. Pieejams: <http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk/administration/law.html> [skatīts 25.03.2011.].

³⁰ Sīkāk skat.: Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 44.–45. lpp.

³¹ Turpat, 46. lpp.

³² D. I. 3.38.; Дигесты Юстиниана. Т. I. Книги I–IV. Москва: Статут, 2002, с. 114–115.

gadījumā to jēga ir skaidra, tas, kurš īsteno jurisdikciju, var piemērot tos līdzīgos (apstākļos) un atbilstoši taisīt nolēmumu”.³³ Savukārt, Ulpiāns “Kurulā edila edikta komentāros” ir norādījis, “ja likums noteicis to vai citu normu, rodas laba iespēja interpretācijas vai jebkurā gadījumā tiesas prakses ceļā papildināt to, kas paredz tās pašas vajadzības.”³⁴ Judikatūra tika tālāk attīstīta Romas impērijas mantiniecē – viduslaiku Bizantijā, kā to liecina XI gs. izdots darbs “*Peira*” (Pieredze).³⁵

Savukārt, sabrūkot izglītības sistēmai Rietumeiropas barbaru valstīs agrajos viduslaikos, te izzuda arī rakstītas tiesu aktis un līdz ar to arī judikatūra. Par galveno tiesību avotu kļuva nerakstītās paražas, kas daļēji veidojās uz agrāko rakstīto romiešu tiesību pamata. No jauna rakstīti tiesas nolēmumi ieguva izplatību t. s. dižajos viduslaikos, kur rakstīti tiesas spriedumi bija raksturīgi pilsētu, tirdzniecības, baznīcas tiesām. Rakstveida tiesas procesu sekmēja arī XII gs. uzsāktais romiešu tiesību recepcijas process.

Judikatūras lomas pieaugumu šajā laikmetā sekmēja izveidojusies sadarbība starp mātes un meitas pilsētu tiesām Centrāl- un Austrumeiropā. Par meitas pilsētām sauca tās pilsētas, kurām pilsētas zemes kungs (senjors) to dibināšanas laikā piešķīra kādas citas agrāk nodibinātas, ievērojamas pilsētas resp. mātes pilsētas statusus kā jaundibinātās pilsētas funkcionēšanas tiesisko pamatu. Meitas pilsētu tiesas nereti vērsās mātes pilsētu tiesās ar lūgumu sniegt konsultatīvu atzinumu par to vai citu pilsētas statūtu normu. Meitas pilsētas tiesas spriedumu varēja pārsūdzēt mātes pilsētas tiesā un, ja mātes pilsētas tiesa atcēla attiecīgo tiesas nolēmumu, šis spriedums stājās spēkā meitas pilsētā.³⁶ Tādējādi mātes pilsētas judikatūra kļuva saistoša meitas pilsētai.

Tirdzniecības tiesības viduslaikos galvenokārt tika veidotas uz judikatūras pamata, kas savukārt tika attīstīta, iztulkojot viduslaiku tirdzniecības paražas. Izcila loma bija Svētās Romas impērijas ķeizarkamertiesas (dibināta 1495. gadā) judikatūrai civilīetās, nodrošinot romiešu tiesību laikmetīgu un vienveidīgu piemērošanu visā impērijā. Arī Livonijas (sevišķi Rīgas arhibīskapa valsts) muižnieki līdz Livonijas bojā ejai XVI gs. otrajā pusē iesniedza šajā ķeizarkamertiesā pārsūdzības par Livonijas tiesās izskatīto lietu spriedumiem.³⁷

XII gs., laikā, kad kontinentālā Eiropa uzsāka romiešu tiesību recepciju, Anglijā iesākās savdabīgas uz tiesas precedentiem balstītas tiesību sistēmas veidošanās, ko noteica jaunās normaņu dinastijas politiskie mērķi – saglabāt anglosakšu perioda paražu tiesības arī pēc Anglijas normaņu iekarojuma 1066. gadā, akceptējot tās ar karalisko tiesu spriedumiem (ciktāl tas atbilda jaunajiem politiskajiem apstākļiem). Kaut arī XIX gs. otrajā pusē noformētā doktrīna bija noteikusi augstāko tiesu precedentu saistošo spēku, Lordu palāta – Anglijas augstākā tiesa – varēja samērā brīvi rīkoties ar saviem precedentiem, neievērojot tos, kas neatbilda jaunajiem apstākļiem. Tikai XIX gs. beigās sākās tā saucamais Anglijas precedentu tiesību sastingums, kad 1898. gadā Lordu palāta paziņoja, ka bez ierunām sekos saviem iepriekšējiem precedentiem, pilnībā atstājot tiesību attīstību likumdevēja

³³ D.1.3.12.; Дигесты Юстиниана. Т. I. Книги I–IV. Москва: Статут, 2002, с. 108–109.

³⁴ D.1.3.12.; Дигесты Юстиниана. Т. I. Книги I–IV. Москва: Статут, 2002, с. 110–111.

³⁵ Herrin J. Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire. London: Penguin Books, 2007, p. 76.

³⁶ Osipova S. Viduslaiku tiesību spoguļis. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2004, 289.–290. lpp.

³⁷ Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. Rīga: Zvaigzne, 1972, 72. lpp.; Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.–1551. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941, Nr. 183, 272, 273, 325–327, 332, 346, 348.

ziņā. Nevajadzētu gan uzskatīt, ka Anglijas tiesību evolūcija apstājās vai būtiski palēninājās, jo no XIX gs. strauji attīstās parlamenta likumdošana, līdz ar to arī tiesas sāka piemērot jaunās likumu normas, kas atcēla novecojušās precedentu normas, sniedzot šo likumu normu interpretāciju deklaratīvajos precedentos. Tomēr 1966. gadā Anglijas Lordu palāta tā saucamajā Prakses paziņojumā (*Practice Statement*) atteicās no *stare decisis* principa bezierunu ievērošanas, tādā veidā pārvarot precedentu tiesību sastingumu.³⁸ Pēc šī lēmuma pieņemšanas Lordu palāta turpmākajā periodā jau aptuveni 20 gadījumos ir atteikusies no saviem iepriekšējiem precedentiem.

Ja XVII–XVIII gs. kontinentālajā Eiropā bija judikatūras ziedu laiki, kas, cita starpā, izskaidrojams arī ar tolaik valdošo tiesību partikulārismu, ievērojamu nerakstītu paražu tiesību ipatsvaru un tiesību nozaru kodifikāciju neesamību, tad pēc nacionālo tiesību kodifikāciju (Prūsijas Zemes tiesību nolikums (1794), Napoleona kodekss (1804), Austrijas Civilnolikums (1811)) pieņemšanas un varu dalīšanas principa atzīšanas konstitucionālajās monarhijās un republikās sākās “tiesu patvaļas” ierobežošanas periods, aizliedzot balstīties uz tiesas precedentiem kā tiesību avotu, jo tiesnesis nevarot uzņemties likumdevēja funkcijas. Tika pieprasīts, lai tiesa likumu tikai piemērotu, bet ne iztulkotu. Šāda pieeja, kā izrādījās turpmākās praksē, bija tuvredzīga, jo tiesa ar judikatūras palīdzību bija spējīga novērst likumu nepilnības, kas veidojās ne vien kodifikatoru pavisības dēļ, bet arī tādēļ, ka viņi nevarēja paredzēt sabiedrības nākotnes vajadzības un izmaiņas tiesiskajā apziņā. Tomēr līdz pat mūsdienām Francijas tiesu spriedumu lakoniskā forma uzskatāmi parāda Napoleona kodeksa pieņemšanas laika psiholoģijas ietekmi uz tiesvedību.

Kopumā tiesas XX gs. gaitā pakāpeniski atguva savas pozīcijas tiesību tālākveidošanā kontinentālajā Eiropā, bet Anglijā tiesas oriģinālā precedenta loma likumdošanas attīstības gaitā XIX–XX gs. ir samazinājusies, un oriģinālos precedentus likumdošanas attīstības gaitā arvien lielākā apjomā aizstāj deklaratīvie precedenti, tādā veidā tuvinot tiesu tiesību jaunradi Anglijā tiesu tiesību jaunradei Eiropas kontinenta valstīs.

Latvijas teritorijā judikatūra kļuvusi par nozīmīgu tiesību avotu jau kopš Livonijas perioda. Īpaša nozīme judikatūrai ir bijusi tirdzniecības tiesībās, kas veidojušās uz tirgotāju paražu pamata. Ievērojamais XX gs. pirmās puses tiesību vēsturnieks Arveds Švābe kā autoritatīvu tiesību avotu šajā nozarē min Rīgas rātes spriedumus (1563–1663), bet vēlāk arī citu Rīgas tiesu spriedumus un Latvijas Senāta spriedumus XX gs. starpkaru periodā, jo komercietības arī starpkaru periodā netika kodificētas.³⁹ Tātad var runāt, ka Latvijas komercietībās judikatūra bija stabils balsts, sākot jau ar Livonijas kara izsauktajām politiskajām pārmaiņām XVI gs. Taču nevajadzētu judikatūru šajā gadījumā uztvert par saistošu tiesību avotu, jo par saistošiem tiesību avotiem uzskatīja tirdzniecības paražas, kas tika minētas tiesu spriedumu tekstos. Tātad judikatūra šeit bija palīgavota statusā, kaut gan, acīmredzot, *de facto* tai piemita saistoša avota spēks. Zviedru laikos judikatūras kā palīgavota loma zviedru pārvaldītajā Vidzemē tika kavēta. Tendence, kas iezīmējās XVII gs. otrajā pusē, attiecās uz tiesību piemērošanu tiesās, un tās mērķis bija Zviedrijas (un arī Vidzemes) tiesu patvaļas ierobežošana. Zviedrijas valdnieki Kārlis XI un viņa dēls Kārlis XII nolūkā panākt vienotu tiesas praksi Zviedrijā

³⁸ Practice Statement [1966] 3 All ER 77. Pieejams: <http://www.lawteacher.net/PDF/Practice%20Statement%20%581966%5D.pdf> [skatīts 27.02.2011.].

³⁹ Latviešu Konversācijas vārdnīca, 11. sēj., Rīga: Gulbis, 1934–1935, 21140.–21141. sl.

un Zviedrijai pakļautajās zemēs pieprasīja, lai tiesas krimināltiesību jomā ievērotu likuma normas, bet, ja tādu nebūtu, tiesai jāizprasa karaļa rezolūcija un tā jāpiemēro. Līdz ar to tiesām tika kavēta iespēja piemērot vietējās paražas, kas nebija sankcionētas ar likumu, vai arī balstīt spriedumu Vācijā piemērotajās romiešu tiesībās, vai arī izlemt lietu pēc diskrēta tiesas ieskata. Kā liecina starpkaru tiesību vēsturnieka Teodora Zemzara pētījumi, Vidzemes *hoftiesai* nācās pakļauties Zviedrijas valdnieku prasībām un nosūtīt iesniegumus Zviedrijas karalim krimināllietās, kur nebija skaidrības par atbilstošo sodu.⁴⁰ Tendence ierobežot tiesu varu ir raksturīga absolūtisma periodam valsts iekārtā, liecinot par centrālās varas ievērojamu pieaugumu valstī.

Pēc Latvijas teritorijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā XVIII gs. gaitā judikatūra te saglabāja savu iepriekšējo nozīmi, jo Baltijas novadam tika atzīta tiesību un administratīvā autonomija no Iekškrēvijas. Vidzemes guberņā līdz XIX gs. sešdesmitajiem gadiem piemērotais civiltiesību avots – Livonijas Vidējās bruņniecības tiesības (XV gs.) – bija manāmi novecojis, tādēļ bez judikatūras attīstīšanas to piemērošanā nebija iespējams iztikt.⁴¹ Arī pēc tam, kad 1889. gadā vietējās procesuālās tiesības Baltijas novadā nomainīja Krievijas 1864. gada Civilprocesa *ustavs* un Kriminālprocesa *ustavs*, judikatūras attīstības iespējas tika saglabātas, jo attiecīgie likumi prasīja, lai jebkura lieta tiktu atrisināta, ievērojot esošos likumus, neapturot nolēmumu un aizbildinoties ar likumu nepilnībām, neskaidrību, trūkumiem un pretrunām. Kā pamatoti apgalvoja tā laika redzams Krievijas poļu izcelsmes jurists Leons Petražickis, šo prasību varēja izpildīt “tikai ar brīvas likumu iztulkošanas palīdzību”, kas rezultātā deva judikatūrai tiesību avota statusu. Tirdzniecības procesa *ustavs* pat norādīja, ka ja “nav skaidru un precīzu likumu, tad atļauts pieņemt par pamatu tirdzniecības paražas un nolēmumu piemērus, kas tajā pašā tiesā pieņemti un galīgi stājušies likumīgajā spēkā” (352. p.).⁴²

Pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas ar 1918. gada 6. decembra Tautas Padomes nolikumu “Par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību” tika izveidota nacionāla tiesu sistēma. Vienlaikus ar nacionālās normatīvās sistēmas veidošanu tika uzsākta arī nacionālās judikatūras attīstība. Līdztekus, piemērojot Krievijas impērijas aktus, kuri turpināja darboties Latvijā, Latvijas tiesas ņēma vērā arī Krievijas impērijas judikatūru. Par judikatūras juridiskās nozīmes atzīšanu starpkaru Latvijas Republikā liecina tādi fakti kā Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedumu kā komentāru pievienošana 1933. gada Sodu likuma izdevumam.⁴³ Senāta spriedumi regulāri tika publicēti “Valdības Vēstneša” pielikumā, kā arī kā izvilki privātā Konradi un Valtera izdevumā. Iepazīstoties ar šo nolēmumu tekstu, var redzēt, ka Senāts savos nolēmumos ir analizējis ne vien savus iepriekšējos, bet arī Krievijas Senāta spriedumus, ja kasācijas sūdzības iesniedzējs ar tiem bija argumentējis savu sūdzību.⁴⁴

⁴⁰ Zemzaris T. Kā sodīja Vidzemes zemniekus par pretošanos kungiem 17. g.s. // Tautas vēsturei. Rīga: A. Gulbis, 1938, 199.–210. lpp.

⁴¹ Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. Rīga: Zvaigzne, 1972, 206. lpp.

⁴² Cit. pēc: Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебское право. Москва: Проспект, 2011, c. 207.

⁴³ Sodu likums ar komentāriem. 2. izd. Rīga: 1938.

⁴⁴ Skat. piemēram: Latgales juridiskais statuss un 1920. g. Miera līgums. Senāta Civilā Kasācijas Departamenta 1929. g. spriedumi Nr. 9. Grām.: Ieskats Latvijas Senāta spriedumos un senatora Augusta Lēbera rakstos (1920–1938). Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1992, 19. lpp.

Pēc Latvijas teritorijas okupācijas un tās inkorporācijas Padomju Savienības sastāvā Latvijai tika uzspiesta PSRS tiesību sistēma. Padomju tiesību doktrīna noliedza tiesu praksi kā tiesību avotu, jo padomju tiesām bija jāiztiesā lietas uz likuma pamata, nevis jānodarbojas ar tiesību jaunradi. Šī pieeja izrietēja no bailēm no “tiesu patvaļas”, kas bija sevi spīlgti parādījusi lielinieku revolucionārā apvērsuma un pilsoņu kara periodā, bažām par sociālistiskās likumības principa apdraudējumu. Faktiski tomēr likums pilnvaroja PSRS un savienoto republiku augstāko tiesu plēnumus sniegt skaidrojumus tiesību pareizas un vienveidīgas piemērošanas jautājumos, kas realitātē nozīmēja tiesību tālākveidošanu. Šie skaidrojumi bija nepieciešami arī tādēļ, ka pirmajos PSRS gados tiesnešu juridiskā kvalifikācija bija zema. Sākotnēji šādi izskaidrojumi nebija saistoši, bet ar 1979. gada 30. novembra likumu “Par PSRS Augstāko tiesu” (3. p.) tiem piešķīra saistošu juridisku spēku attiecībā uz zemākām tiesām, citām valsts iestādēm un amatpersonām, kas piemēro likumu, uz kuru attiecas izskaidrojums, nosakot PSRS Augstākajai tiesai kontroles tiesības pār zemākām tiesām attiecībā uz vadošo izskaidrojumu ievērošanu.⁴⁵ Šādas pat tiesības ieguva LPSR Augstākās tiesas plēnums 1981. gada 12. jūnija likumā “Par Latvijas PSR tiesu iekārtu”. Tādā veidā PSRS tika faktiski radīts jauns tiesību avots – saistošais deklaratīvais precedents, kas gan neizrietēja no kāda konkrēta sprieduma, bet tika balstīts tiesas prakses apkopojumā. Šo izskaidrojumu uzdevums lielākoties bija virzīt padomju tiesu praksi ideoloģiski pareizā virzienā.

Minētā kārtība zināmu laiku vēl tika saglabāta arī Latvijas Republikā 1992. gadā pieņemtajā likumā “Par tiesu varu” 49. pantā, kaut arī tā bija pretrunā ar tiesu autonomijas un tiesnešu pakļautības vienīgi likumam principiem. Taču ar Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedumu attiecīgā norma, kas bija sveša romāņu-ģermāņu tiesību saimes tiesību tālākveidošanas principiem, tika atcelta.⁴⁶ Tas pavēra ceļu uz klasisko jau starpkaru periodā izveidojušos judikatūras veidošanas kārtību Latvijā.

Secinājumi

1. Samērā nesen Latvijas tiesību sistēmā ievestā judikatūras jēdziena saturs vēl nav pienācīgi noskaidrots. Uz to norāda judikatūras definīciju daudzveidība. Autors šī raksta ietvaros ir definējis judikatūru kā tiesu nolēmumus (spriedumus, prejudiciālos un konsultatīvajos atzinumos) sniegto juridisko atziņu un formulēto principu kopumu, kura veidošanas un izmantošanas mērķis ir nodrošināt tiesību aktu iztulkošanu (interpretāciju) atbilstoši tiesību garam un taisnīguma izpratnei. Judikatūras kā tiesību palīgavota esamības pierādījums ir iepriekšējā tiesas nolēmumā ietverta tiesisko atziņu un principu izmantošana argumentācijā līdzīgu tiesisko attiecību risinājumam citos tiesu nolēmumos. Šobrīd vēl nav veikta precīza jēdzienu “judikatūra”, “saistošs tiesas precedents”, “tiesu prakse” satura noteikšana teorijā, nav noteikts šo jēdzienu kopsakars, kas var radīt problēmas attiecībā uz minēto jēdzienu korektu lietošanu.

⁴⁵ Закон о Верховном суде СССР. 30 ноября 1979 года. Pieejams: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1865> [apskatīts 30.02.2011.].

⁴⁶ Par likuma “Par tiesu varu” 49. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 1. un 83. pantam. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-06-01 Rīgā 2003. gada 4. februārī. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=70928> [apskatīts 30.02.2011.].

2. Latvijas tiesību sistēmā kā jauns tiesību avota veids ir iekļāvis saistošais tiesas precedents, kas būtiski atšķiras no judikatūras kā tiesību avota, kaut arī kopā ar pēdējo pieder pie tā saucamajām tiesnešu tiesībām.
3. Judikatūras vēstures izpēte, ņemot vērā apzinātos senvēstures avotus, ļauj apgalvot, ka tā kā tiesību palīgavots ir sākusi veidoties jau senākajā Austrumu civilizācijā – senās Ēģiptes valstī. Senās Romas impērijas perioda Principāta posmā judikatūra tika atzīta par nepieciešamu palīgavotu normatīvo aktu precīzai un vienveidīgai piemērošanai. Vēstures evolūcijas gaitā pierādījusies šī avota nepieciešamība tiesību sistēmas efektīvai funkcionēšanai. Judikatūra savā vēsturiskajā evolūcijā Eiropā piedzīvojusi viļņveidīgu attīstību, kur vairākkārtīgi uzplaukuma fāzes ir nomainījis panīkums. To noteica zināmi laikmeta politiskie, ekonomiskie, sociālie, garīgie, doktrinārie faktori. Tiesnešu tiesības vēsturiski attīstījušās divās pamatformās – judikatūra kontinentālajā Eiropā, saistošs tiesas precedents Lielbritānijā.
4. Judikatūras lomas pieaugumu mūsdienu Eiropas valstīs sekmē ne vien tiesiskās valsts koncepta attīstīšana, bet arī Eiropas integrācijas procesi, kuros ievērojama loma ir Eiropas reģionālo tiesu (EST, Vispārējās tiesas, ECT) nolēmumiem (judikatūrai un saistošiem tiesu precedentiem). Eiropas integrācijas procesi sekmē konverģences procesus starp romāņu-ģermāņu un anglo-amerikāņu tiesību saimēm.
5. Vēsturiskā judikatūras attīstība Latvijā kopumā atbilst romāņu-ģermāņu tiesību tradīcijām, un pēc pārrāvuma padomju tiesību periodā mūsdienās notiek atgriešanās pie tradīcijām.
6. Nepieciešami turpmāki padziļināti tiesnešu tiesību vēstures pētījumi, lai noteiktu optimālas attiecības starp likumdevēju un tiesnešu tiesībām.

TIESAS SPRIEDUMA ARGUMENTU VEIDI UN PLAŠUMS KĀ TIESAS OBJEKTIVITĀTES KRITĒRIJI

Mg. iur. Rada Matjušina

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Tiesas nolēmums, nolēmuma argumentācija, tiesas objektivitāte, objektivitātes kritēriji, taisnīga tiesa.

Ievads

Argumentācija kā racionālā pamatojuma paņēmieni ir viena no juridiskās prakses pamatmetodēm.¹ Vēl Apgaismības laikmetā tiesas loma bija ļoti vienkārša – tiesai bija jāizpēta visi fakti un pierādījumi, un tiesai bija tikai jāpiemēro tiesību norma, ko bija skaidri noformulējis likumdevējs. Bet XX gs. viedoklis par tiesas funkciju mainījās, jo likumdevējs vairs nespēja ar tiesību normām aptvert visas dzīves situācijas un visas iespējamās sabiedrības un ekonomiskās izmaiņas, tādēļ, pieņemot likumus, bija spiests izmantot vispārīgākus formulējumus, kas nākotnē būtu jātulko, tos piemērojot.²

Tiesas nolēmumam ir jābūt tiesiskam un tiesas nolēmuma efektivitāte ir atkarīga no pamatojuma akceptēšanas sabiedrībā. Ir fundamentāli svarīgi, lai taisnīgums būtu ne tikai vienkārši nodrošināts, bet acīmredzami un neapšaubāmi būtu redzams, ka taisnīgums tiek nodrošināts.

Minētais norāda, ka tiesas objektivitāte kā pētāma problēma ieņem svarīgu vietu tiesiskās apziņas veidošanā. Rakstā atklātas tiesas objektivitātes jēdziena nozīmes. Analizējot tiesas objektivitāti, autore salīdzinoši pēta tiesu nolēmumus un juridiskajā doktrīnā paustos viedokļus.

Argumentācijas nozīme tiesas objektivitātes nodrošināšanai

Bieži sabiedrībā runā, ka tiesas objektivitāte tiešā nozīmē nav iespējama vai nav redzama. Pētot tiesas argumentācijas izpausmes, meklējami risinājumi tiesas objektivitātes koncepcijai. Runājot par objektivitātes jēdzienu, var izšķirt trīs galvenos kritērijus³, kas determinē tiesas objektivitāti tiesu nolēmumos:

¹ Лисанюк Е. Н. Аргументация в нормативных контекстах: подходы и проблемы, коммуникация и образование, Сборник статей – под. ред. С. И. Дудника, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2004, с. 216–233.

² Ibid.

³ Touchie J. CW. On the possibility of impartiality in decision making. Macquarie Law Journal, 2001, No. 2. Pieejams: <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=344373982007218;res=IELHSS> [aplūkots 2010. gada 26. decembrī].

1. Tiesas objektivitāti tiesu nolēmumos nosaka *tiesas nolēmumu atkārtotības kritērijs*. Tas nozīmē prognozi, ka tiesas nolēmums būs līdzīgs vai ar tādu pašu rezultātu, neatkarīgi no tā, kurš tiesnesis personiski gatavotu tiesas nolēmumu. Šī kritērija svarīgākais raksturojošais elements ir tiesnešu spēja nonākt pie viena un tā paša rezultāta, t. i., spēja būt konsekventiem līdzīgās situācijās.
2. Tiesas objektivitāti tiesu nolēmumos varētu noteikt arī *derīguma kritērijs*. Tiesa pamato savu nolēmumu ar argumentiem, kurus atzīst sabiedrība. Tādējādi nolēmums kļūst “derīgs”, ja tas bauda atzīšanu sabiedrībā. Tiesneša personīgais viedoklis un subjektīvās sajūtas te nav pieļaujamas. Ja noteicoša ir tiesas nolēmuma atzīšana sabiedrībā, tad nav nepieciešams, lai tiesa vadītos pēc vienas un tās pašas metodes līdzīgās lietās. Argumentācijas metožu vienotam pielietojumam te būtu mazāka nozīme. Tiesas argumenti var veidoties dažādu metožu pielietošanas ceļā, taču tie tomēr primāri tiek saskaņoti, lai līdzīgās lietās rezultāts būtu līdzīgs. Tādējādi tiesa vienkārši sekotu iepriekš jau izteiktajam viedoklim līdzīgās lietās un vērtētu tā atzīšanas pakāpi sabiedrībā. Tā kā noteicošs ir sasniegtais rezultāts, tad šādu objektivitātes izpratni varētu raksturot kā uz rezultātu orientētu tiesas objektivitāti. Šāda objektivitātes izpratne neprasa, lai visi tiesneši izmantotu vienu un to pašu metodi, nonākot pie taisnīga un sabiedrībai pieņemama secinājuma.
3. Tiesas objektivitāti tiesu nolēmumos nosaka *sakārtošanas kritērijs*. Šis kritērijs nosaka, ka tiesneši pārstāv dažādas vērtības savos secinājumos, tiesnešiem vērtību prioritāte ir atšķirīga, un tas noved pie dažādiem, bieži vien nekonsekventiem spriedumiem, un tādējādi pastāv noteikta novirze no atkārtotības kritērija. Objektivitāte pieprasa, lai tiesa varētu sakārtot pēc svarīguma tos kritērijus, kurus tā izmanto nolēmuma pamatošanai un argumentācijai.

Tiesas viedokļu objektivitāte izpaužas tieši nolēmumā, kurā tiesai ir jāparāda, ka tā vispusīgi un taisnīgi izspriedusi lietu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa jau vairākkārt ir norādījusi, ka tiesai jābūt ne tikai objektīvai, proti, “*nevienam tiesas loceklim nevar būt personīgo aizspriedumu*”, bet tiesai “*jābūt arī viedokļu objektivitātei*”⁴, jo tikai tā var nodrošināties pret jebkādam šaubām par tiesas likumību. Eiropas Cilvēktiesību tiesa tādējādi uzsver personas garantijas vērsties taisnīgajā tiesā.

Jebkurā gadījumā tiesa nevar spriest tiesu, ja iestājas kaut viens no nosacījumiem:

- 1) tieša neobjektivitāte;
- 2) tiesas tieša ieinteresētība lietas iznākumā;⁵
- 3) pamatota iespējamība par objektivitātes trūkumu. Piemēram, Lielbritānijā spriedums, kurā norādīti tiesas objektivitātes trūkuma kritēriji, pieņemts vēl 2001. gadā. Tas nosaka neobjektivitātes kritēriju tiesas nolēmumā – “vai godīgs un izglītots vērotājs, izvērtējot faktus, varētu secināt, ka pastāv reāla iespēja, ka tiesa ir neobjektīva”.⁶

⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 10. oktobra spriedums lietā Daktaras v. Lithuania, pieteikuma Nr. 42095/98, 30. punkts

⁵ Neil A. English Civil Procedure: Fundamentals of the new civil justice system, USA: Oxford University Press, 2003, p.71.

⁶ Apvienotās Karalistes Lordu Palātas 2001. gada 13.decembra spriedums lietā Magill v. Porter Nr. [2001] UKHL 67

Argumentu veidi, to plašums un ietekme uz tiesas objektivitāti

Ne tikai pašam nolēmumam kopumā jāiedveš sabiedrībai pārliecība par tiesas objektivitāti, bet arī nolēmumā piemērojamiem argumentu veidiem ir liela nozīme tiesas objektivitātes nodrošināšanā. Tiesību teorija nedod vienotu modeli tiesas nolēmuma argumentācijas veidošanai, bet argumentu izvēlei jābūt pamatotai pēc vispārējiem loģikas un argumentācijas likumiem. Tiesībās tiek atzīts, ka galvenais saprātīgas argumentācijas kritērijs ir tā pieņemamība attiecīgajā sabiedrībā.⁷

Svarīgākā un šobrīd sabiedrībā joprojām pastāvoša problēma ir argumentācijas trūkums tajās lietās, kur tiesai ir jāatspēko vienas vai otras puses argumenti, kurus tiesa uzskata par noraidāmiem. Turklāt šādas argumentācijas trūkums Latvijas tiesu praksē ir vērojams jau vairāku gadu garumā, un minēto problēmu aktualizējuši vairāki tiesību zinātnieki. Argumentējot spriedumu, tiesai spriedumā ir jānorāda ne tikai tie argumenti, kas bija izmantoti sprieduma pamatojumā, bet arī tie argumenti, kas atspēko pušu pretargumentus.⁸

Pretargumentu atspēkošanas mērķis ir parādīt lietas dalībniekiem un sabiedrībai kopumā, ka tiesa izskatījusi lietu vispusīgi, pilnīgi un objektīvi, un tas rada sabiedrībā pārliecību par tiesas taisnīgumu un spriešanas caurspīdīgumu.

Parasti procesuālie likumi nenorāda nepieciešamo argumentācijas apjomu, bet tikai vispārējos argumentācijas principus. Attiecībā uz argumentācijas plašumu, jāsecina, ka lakoniski nolēmumi ne vienmēr norāda uz tiesas neobjektivitāti, jo svarīgi ir tiesneša domu gaitas nodošana sabiedrībai un sabiedrības izpratne par izšķirto lietu. Šādos gadījumos ir strikti jāsaprot tā robeža starp lakoniskiem nolēmumiem un nolēmumiem, kur argumentācijas trūkuma dēļ tiesa nespēj atbildēt uz visiem lietas dalībnieku (sabiedrības) jautājumiem.

Pretēji lakoniskam nolēmumam diskutējams ir jautājums par pārāk izvērstiem un gariem nolēmumiem. Tiesas nolēmuma pamatojuma būtība ir tajā, ka viedoklis un katrs apgalvojums ir jāpamato ar tādiem iespējamiem argumentācijas veidiem, kas konkrētajā lietā un konkrētajā strīdā ir pieņemami. Savukārt paša argumenta izklāstam jābūt lakoniski un precīzi izteiktam, pretējā gadījumā būs pamats uzskatīt, ka tiesa nav pārliecināta izvēlētajā argumentā un nespēj to precīzi formulēt, un tas radīs šaubas par tiesas objektivitāti.

Jāatzīst, ka tiesas nolēmumā nav jānorāda visi iespējamie tiesību teorijā atzītie argumentācijas veidi: katrā konkrētajā gadījumā tiesa patstāvīgi izvērtē nepieciešamo argumentācijas apjomu un izvēlas nepieciešamos argumentus, lai nodrošinātu objektivitātes prasību, proti:

- 1) lai nolēmums būtu sabiedriski saprotams;
- 2) lai nolēmums sabiedrībā būtu pieņemams;
- 3) lai nolēmums sabiedrībā būtu atzīstams par derīgu.

Katrā tiesāšanās procesā tiesām objektivitātes īstenošana nav uzdevums vai likuma pieprasījums, tiesām objektivitāte ir tiesāšanās mērķis, kas ir augstāks par jebkuru likumu, jo objektivitāti pašos pamatos nosaka morāles normas.

⁷ Piem., Aarnio A. *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*, Dordrecht, Boston, London: D.Reidel Publishing Company, 1968, p. 187, vai Gaidele I. *Nolēmumu argumentācija: teorija un prakse (II). Likums un Tiesības*, 2002. gads, Nr. 10, 296.–300. lpp.

⁸ Horns N. *Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. Likums un Tiesības*, 2000. gads, Nr. 13, 260. lpp.

Kopsavilkums

1. Tiesas nolēsumam jābūt akceptējamajam sabiedrībā. Svarīgi, lai taisnīgums būtu ne tikai vienkārši nodrošināts, bet tas būtu redzams.
2. Tiesas objektivitāti tiesu nolēmumos nosaka *tiesas nolēmumu atkārtojamības kritērijs, derīguma kritērijs* un *sakārtošanas kritērijs*.
3. Tiesas viedokļu objektivitāte izpaužas tieši nolēmumā, kad tiesai ir jāparāda, ka tā vispusīgi un taisnīgi izspriedusi lietu.
4. Argumentu izvēlei jābūt pamatotai pēc vispārējiem loģikas un argumentācijas likumiem. Galvenais saprātīgas argumentācijas kritērijs ir argumentu atzīšana attiecīgajā sabiedrībā.
5. Tiesai nolēmumā ir jānorāda ne tikai tie argumenti, kas izmantoti nolēmuma pamatojumā, bet arī tie argumenti, kas atspēko pušu pretargumentus.
6. Pretargumentu atspēkošanas mērķis ir parādīt lietas dalībniekiem un sabiedrībai kopumā, ka tiesa izskatījusi lietu vispusīgi, pilnīgi un objektīvi, un tas rada sabiedrībā pārliecību par tiesas taisnīgumu un spriešanas caurspīdīgumu.
7. Tiesas nolēmuma pamatojuma būtība ir tajā, ka viedoklis un katrs apgalvojums ir jāpamato ar tādiem argumentu veidiem, kas konkrētajā lietā un konkrētajā strīdā ir pieņemami. Savukārt paša argumenta izklāstam jābūt lakoniskam un izteiktam precīzi.

Izmantotās literatūras un juridiskās prakses avotu saraksts

1. Aarnio A. The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification, Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company, 1968.
2. Apvienotās Karalistes Lordu Palātas 2001. gada 13. decembra spriedums lietā Magill v. Porter Nr.[2001] UKHL 67.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 10. oktobra spriedums lietā Daktaras v. Lithuania, pieteikuma Nr. 42095/98.
4. Gaidele I. Nolēmumu argumentācija: teorija un prakse (II). *Likums un Tiesības*, 2002. gads, Nr. 10, 296.–300. lpp.
5. Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 2000. gads, Nr. 13, 260. lpp.
6. Neil A. English Civil Procedure: Fundamentals of the new civil justice system. USA: Oxford University Press, 2003.
7. Touchie J. CW. On the possibility of impartiality in decision making. *Macquarie Law Journal*, 2001, No. 2. Pieejams: <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=344373982007218;res=IELHSS> [aplūkots 2010. gada 26. decembrī].
8. Лисанюк Е. Н. Аргументация в нормативных контекстах: подходы и проблемы, коммуникация и образование, Сборник статей – под. ред. С. И. Дудника, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2004.

VECĀKU VIENOŠANĀS IZPILDES PROBLĒMAS, TIESAS LOMA ŠĪ INSTITŪTA EFEKTIVITĀTĒ

Mg. iur. Ligita Pēlmane

Atslēgvārdi: ģimenes tiesības, vecāku vienošanās, vecāku vienošanās piespiedu izpilde.

Ievads

Latvijas tiesību telpā ir ārkārtīgi maz informācijas, kā ģimenes tiesiskās attiecības tiek regulētas Rietumeiropas valstīs. Jāuzsver, ka unificētas un vienveidīgas ģimenes tiesības bija Padomju Savienības un Varšavas līguma valstu fenomens, bet pārējās Eiropas valstīs ģimenes tiesiskās attiecības vēsturiski ir regulētas diezgan atšķirīgi. Vecāku vienošanās ir jauns institūts Latvijas tiesību sistēmā, kas pārņemts no rietumvalstīm. Attiecīgi raksta mērķis ir analizēt vecāku vienošanās institūta būtību un regulējumus Rietumeiropā (Zviedrijā, Somijā, Vācijā, Austrijā, Anglijā un Velsā). Saistībā ar ģimenes tiesību vēsturisko mantojumu ir arī aplūkots Krievijas Federācijas regulējums attiecībā uz vecāku vienošanām, jo, neskatoties uz fundamentālajiem 2002. gada grozījumiem Civillikuma ģimenes tiesību daļā, tajā vēl arvien dominē padomju ģimenes tiesību izpratne par svarīgākajiem ģimenes tiesību regulējuma problēmjautājumiem. Raksta uzdevums ir izvērtēt ārvalstu regulējumu, lai izprastu problēmu cēloņus vecāku vienošanās regulējumā Latvijas Civillikumā¹, kā arī ierosināt priekšlikumus atbilstošai tiesību sistēmas pilnveidošanai.

1. Vecāku vienošanās regulējums ārvalstīs

Izpētot vecāku vienošanos regulējumus ārvalstīs, var secināt, ka pamatā vienošanās tiek slēgtas divos gadījumos. Pirmkārt, vienošanās tiek slēgtas, lai **nodibinātu** nelaulātiem vecākiem **kopīgu vecāku atbildību**. Vienošanās ir jāapstiprina tiesai vai iestādei. Vācijā, Nīderlandē un Portugālē, lai iegūtu kopīgu vecāku atbildību, tiek iesniegts kopīgs vecāku paziņojums iestādei. Austrijā un Lielbritānijā vecāku vienošanos ir jāapstiprina tiesai. Somijā un Zviedrijā arī ar vecāku vienošanos var iegūt kopīgu aizbildnību, un to apstiprina sociālās labklājības komiteja.²

Otrkārt, vecāku vienošanās tiek slēgtas, **vecākiem izbeidzot kopdzīvi**. Vecāku vienošanās tiek apstiprinātas tiesā (piemēram, Francijā, Krievijā, Portugālē) vai iestādē (Zviedrijā, Somijā). Zviedrijā un Somijā ar vecāku vienošanos

¹ Civillikums. 5. izd. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2007.

² Kurki-Suonio K. National report: Finland concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 11. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī]; Jänterä-Järeborg M., Singer A., Sörgjerd C. National report: Sweden concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 14. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

apstiprināšanu iestādē var nodibināt kopīgu aizbildnību, mainīt vienošanās noteikumus vai arī izbeigt kopīgu aizbildnību, bet vecāku strīdu par aizbildnības noteikumiem, kā arī vecāku vienošanos laulības šķiršanas lietā, izskata tiesa. Tomēr salīdzinoši daudzās Rietumeiropas valstīs, kurās ir atļauts nodibināt kopīgu vecāku atbildību ar vecāku vienošanos vai kopīgu paziņojumu, kopīga vecāku atbildības izbeigšana ir pieļaujama tikai ar tiesas spriedumu (piemēram, Austrijā, Vācijā, Nīderlandē, Portugālē, Lielbritānijā).

1.1. Zviedrija, Somija

Nemot vērā, ka skandināvu valstis vēsturiski ir līderes ģimenes tiesību liberalizācijā, tad lietderīgi ir aplūkot, kā vecāku vienošanās institūts ir regulēts šajā tiesību saimē. Vecāku vienošanos ir iespējams apstiprināt gan iestādē, gan tiesas procesā, ja tā atbilst bērna interesēm. Zviedrijā un Somijā tiesas nolēmumi, tāpat kā tiesas apstiprinātās vecāku vienošanās par aizbildnību, bērna dzīvesvietu un satikšanas tiesībām ir pakļauti tiesu izpildei. Tiesu izpildei ir pakļaujamas arī sociālās labklājības komitejas apstiprinātās vienošanās.³

Zviedrijā iesniegumi par šo dokumentu piespiedu izpildīšanu tiek nosūtīti administratīvajām apgabaltiesām.⁴ Ja izpilde tiek realizēta brīvprātīgi, piedalās sociālā labklājības komiteja. Ja labprātīgi neizdodas izpildīt tiesas rīkojumu, tad administratīvā tiesa var pievienot papildu sodu par tiesas rīkojuma nepildīšanu vai pieņemt lēmumu, ka bērns tiek atņemts ar policijas palīdzību.⁵ Arī tad, ja nepieciešams īstenot vienu no vecākiem (tā, kurš nedzīvo kopā ar bērnu) satikšanās tiesības, ir iespējama bērna atņemšana ar policijas starpniecību, ja bērnam ļoti nepieciešamas personiskas attiecības ar šo vecāku.⁶ Administratīvā apgabaltiesa var atteikt izpildīt tiesas lēmumu vai vecāku vienošanos, ja būtiski mainījušies lietas apstākļi un tas atbilst bērna vislabākajām interesēm. Šādā gadījumā lietu no jauna izskatīs rajona tiesa.⁷

1.2. Vācija

Pēc 1998. gada reformām kopīgu aizbildnību var iegūt abi vecāki, kuri nav laulāti, ja iesnieguši kopīgu deklarāciju valsts iestādei.⁸ Kopīga aizbildnība ir izbeidzama tikai ar tiesas spriedumu.⁹ Vācijā vecāki var slēgt vienošanos par satikšanās tiesībām, bet vienošanās, ar kuru viens vecāks pilnībā atsakās no satikšanās

³ Kurki-Suonio K. National report: Finland concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 32. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī]; Jänterä-Jareborg M., Singer A., Sörgjerd C. National report: Sweden concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 33. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

⁴ Jänterä-Jareborg M., Singer A., Sörgjerd C. National report: Sweden concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 33. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

⁵ Ibid., p. 33–34.

⁶ Ibid., p. 34.

⁷ Ibid.

⁸ Dieter H. The reform of German Child and Parent Law on the Background of European Legal Development. *European Journal of Law Reform*, 2000, Vol. 2, No. 1. P. 21.

⁹ Kempers R. Privātās attiecības kā tiesību sastāvdaļa. No laulību monopola uz brīvu kopdzīves formu izvēli. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gadsimta mijā. Starptautiskā zinātniska konference. Rīga: LU, 2006. 80. lpp.

tiesībām, nav spēkā, jo neatbilst morāles principiem.¹⁰ Kopumā vecāku vienošanās par satikšanās tiesībām nav pakļautas tiesas izvērtēšanai, izņemot gadījumus, kad strīdu izskata ģimenes tiesa.¹¹ Vienkārša vecāku vienošanās, pat, ja tā ir panākta tiesas procesa ietvaros, nav pakļauta tiesas izpildei.¹² Tikai tad, ja vecāku vienošanās saturs ir apstiprināts un transformēts tiesas nolēmumā, tas ir pakļauts tiesas izpildei.¹³ Gadījumos, kad vecāks, kam pieder vecāku aizbildnība, bez pamatota iemesla atsaka otram vecākam satikties ar bērnu, tad ir iespējama daļēja vai pilnīga aizbildnības izbeigšana.¹⁴

1.3. Austrija

Ņemot vērā, ka vecāku vienošanās par kopīgas aizbildnības nodibināšanu tiek apstiprinātas ar tiesas lēmumu, tad šīs vienošanās arī ir pakļautas piespiedu izpildei. Vecāku vienošanās saturs ir atkarīgs no tā, vai vecāki dzīvo kopā vai atsevišķi.¹⁵ Austrijā laulības šķiršanas procesā vecākiem, lai saglabātu kopīgu aizbildnību, jāiesniedz tiesai vienošanās par bērna dzīvesvietu, kuru tiesa vērtē, vai tā atbilst bērna interesēm.¹⁶ Ja šāda vienošanās netiek iesniegta, tiesa lemj par atsevišķas aizbildnības nodibināšanu atbilstoši bērna interesēm.¹⁷ Tiesas piespiedu līdzekļi vecāku vienošanās vai tiesas nolēmuma izpildē var tikt noteikti, ja tie attiecas uz vecāku aizbildnības un bērna dzīvesvietas izpildi, bet ne attiecībā uz satikšanās tiesībām.¹⁸ Tieš piespiedu līdzeklis, lai izpildītu tiesas nolēmumu, tai skaitā bērna nogādāšana vecākam, kam ir aizbildnības tiesības, ja vecāks, kam nav aizbildnība, atsakās nogādāt atpakaļ bērnu vecākam, var tikt izpildīts, izmantojot tiesu izpildītājus vai policiju, kas tomēr, ņemot vērā psiholoģisko ietekmi uz bērnu, ir galējais piespiedu līdzeklis.¹⁹

1.4. Anglija un Velsa

Anglijā un Velsā 2003. gadā notika būtiska ģimenes tiesību reforma un tika mainīti vecāku aizbildnības noteikumi. No 2003. gada 1. decembra ārpus laulības dzimuša bērna tēvs iegūst kopīgu vecāku atbildību, ja reģistrē bērna dzimšanu kopā ar bērna māti un bērna dzimšanas apliecībā ir ieraksts par tēvu.²⁰ 2003. gada grozījumiem nav atpakaļvērst spēks. Vecāku vienošanās tiek slēgtas, lai ārpus laulības dzimuša bērna tēvs varētu iegūt vecāku atbildību. Tās var slēgt arī patēvs vai pamāte (*step-parents*), kas laulāti ar bērna vecāku, kā arī viendzimuma civilpartneri,

¹⁰ Dethloff N., Martiny D. National report: Germany concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 49. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

¹¹ Ibid., p. 49–50.

¹² Ibid., p. 61.

¹³ Ibid., p. 61.

¹⁴ Ibid., p. 60.

¹⁵ Roth M. National report: Austria concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 17. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

¹⁶ Ibid., p. 14.

¹⁷ Ibid., p. 14.

¹⁸ Ibid., p. 40–41.

¹⁹ Ibid., p. 41.

²⁰ Child Act 1989 of UK. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents> [skatīts 2010. gada 20. novembrī].

kuriem ir bērns no iepriekšējām attiecībām.²¹ Vecāku vienošanās tiek slēgtas tiesā, kur tās tiek apstiprinātas. Noslēgtās vecāku vienošanās stājas spēkā pēc reģistrācijas un ir pakļautas tiesu izpildei.²²

1.5. Krievijas Federācija

Vecāki rakstveidā var vienoties par bērna dzīvesvietu, satikšanās tiesībām un uzturlīdzekļiem, tomēr šādas vienošanās no valsts institūciju puses netiek izvērtētas, ja vien tās netiek izvērtētas un apstiprinātas tiesā laulības šķiršanas vai tās atzīšanā par spēkā neesošu lietās, kā arī strīda izskatīšanas laikā tiesā. Likumdošanā nav runāts par to, kas notiek tajos gadījumos, ja vecāki neievēro noslēgto vienošanos un to pārkāpj.²³ Saskaņā ar valdošo viedokli šāda vecāku noslēgtā vienošanās, kas nav apstiprināta tiesas ceļā, nav pakļauta piespiedu izpildei un nerada tiesiskas sekas, bet ir tikai "papīra pierādījums".²⁴ Vecāku vienošanās tomēr rada zināmas tiesiskās sekas, jo tiesa šādas vienošanās pārkāpšanas gadījumā to izvērtē un pārbauda, vai tā atbilst bērna interesēm. Tikai tajā gadījumā, ja šī vienošanās ir pret-runā ar bērna vai viena no vecākiem interesēm, tiesa to neapstiprina, un attiecīgi šāda vienošanās nebūs piespiedu kārtā izpildāma.²⁵

Vecāki, kas nespēj panākt vienošanos par satikšanās tiesībām, var vērsties tiesā. Tiesa sagatavos vienošanos, ievērojot aizgādības un aizbildnības iestādes ieteikumu. Jāuzsver, ka gadījumos, kad tiesa apstiprina vecāku vienošanos, tā tiek inkorporēta tiesas spriedumā, kas ļauj pakļaut to piespiedu izpildei.²⁶ Ja viens no vecākiem nemitīgi nepakļaujas tiesas lēmumam par satikšanās tiesībām un neļauj otram vecākam satikt bērnu, tad tiesnesis, ņemot vērā bērna intereses, var mainīt bērna dzīvesvietu pie otra vecāka.²⁷

2. Vecāku vienošanās regulējums Latvijas normatīvajos aktos

Latvijā vecāku vienošanās ir paredzēta nevis lai nodibinātu vecāku kopīgu aizgādību, bet regulētu vecāku attiecības pēc kopdzīves pārtraukšanas. 2002. gada Civillikuma (turpmāk – CL) grozījumi²⁸, ar ko tika paredzēts vecāku vienošanās institūts, paredz tikai divas materiālās tiesību normas:

- 1) "CL 77. pants. Laulību nešķir, ja laulātie nav vienojušies par laulībā dzimuša bērna aizgādību, bērna uzturlīdzekļiem, kopīgās mantas sadali vai attiecīgas prasības nav izšķirtas pirms laulības šķiršanas un netiek celtas kopā ar prasību par laulības šķiršanu."
- 2) CL 178.¹panta otrā daļa:
"Vecāku kopīga aizgādība izbeidzas, nodibinot uz vecāku vienošanās vai tiesas nolēmuma pamata viena vecāka atsevišķu aizgādību."

²¹ Ibid.

²² Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls civillietās un komercietās. Anglija un Velsa. Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/parental_resp/parental_resp_eng_lv.htm [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

²³ Antokolskaia M. National report: Russia concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 29. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., p. 39.

²⁶ Ibid., p. 30.–31.

²⁷ Ibid., p. 31.

²⁸ Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. decembris, Nr. 187.

Nevienā no šīm tiesību normām netika paredzēts kritērijs, ka kompetentai iestādei būtu jāizvērtē, vai vecāku vienošanās atbilst bērna interesēm. Ievērojot CL 77. pantu, sākotnēji Civilprocesa likumā²⁹ (turpmāk – CPL) 235.¹ pantā bija noteikts, ka laulātajiem jānorāda pušu vienošanās par bērna aizgādību, otra vecāka saskarsmes tiesības izmantošanas kārtību, uzturlīdzekļiem un laulības laikā iegūtās mantas sadali. Lai varētu salīdzināši isākā laikā izšķirt laulību, laulātie arī pēc iespējas centās pirmstiesas kārtībā vienoties par šiem jautājumiem un minētās vienošanās pievienoja laulības šķiršanas pieteikumam. Tomēr tiesas nebija apmierinātas ar jauno CPL noteikto kārtību, un pēc tiesu iniciatīvas minētā norma tika grozīta. Tā saskaņā ar 2003. gada 19. jūnija grozījumiem CPL³⁰ 235.¹ pants paredz, ka laulības šķiršanas prasības pieteikumā vairs tikai jānorāda, vai puses ir vienojušās par bērna aizgādību, otra vecāka saskarsmes tiesības izmantošanas kārtību, uzturlīdzekļiem un laulības laikā iegūtās mantas sadali.

Autoresprāt, sākotnējā kārtība, lai arī it kā apgrūtināja tiesu ar papildu dokumentiem, kurus tiesai bija jāizskata un jāizvērtē, tomēr bija pareiza un pamatota kārtība, lai sasniegtu CL 77. panta mērķi, kas, lai nodrošinātu nepilngadīgo bērnu intereses, prasīja, lai jau uzreiz laulības šķiršanas procesā tiktu panākta vienošanās par tajā noteiktajiem jautājumiem vai lai šādi strīdi tiktu izskatīti kopā ar laulības šķiršanas lietu. Tomēr pilnībā CL 77. panta mērķi varētu sasniegt, ja CPL būtu noteikts, ka minētie jautājumi, par kuriem laulātie vienojušies, ir inkorporējami tiesas spriedumā.

Nepārdomāto CPL grozījumu rezultātā veidojās situācijas, kad laulātie, lai ātrāk panāktu laulības šķiršanu, iesniedzot abu pušu pieteikumu par laulības šķiršanu, formāli norādīja, ka strīds starp pusēm nepastāv, lai gan faktiski vienošanās par CL 77. pantā minētajiem jautājumiem netika panākta.

3. Tiesas nolēmumu un vecāku vienošanās piespiedu izpildes tiesiskie aspekti

Raksta autore, izpētot 2007. un 2008. gadā izskatītās 30 lietas, kas saistītas ar laulības šķiršanu, aizgādības tiesībām un uzturlīdzekļu piedziņu, secinājusi, ka tiesām nav skaidras un vienveidīgas pieejas, kas atspoguļojams tiesas sprieduma nolēmuma daļā. Zināmā mērā tas ir izskaidrojams ar vispārējo CPL 193. pantu, kas paredz, ka tiesas sprieduma lēmuma daļā ir iekļaujami tikai tie jautājumi, par ko pusēm ir bijis strīds un kurus ir izšķīrusi tiesa. Arī tad, ja viena puse sākotnēji ir cēlusi prasījumus, bet par tiem ar otru pusi panākta vienošanās, šī informācija parasti neatspoguļojas tiesas spriedumā. Vairākās izskatītajās lietās sākotnēji ir celtas prasības par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, bet pēc bāriņtiesas iesaistes tiesas procesā, ir vērojama tendence, ka turpmāk tiesas procesā šis jautājums netiek diskutēts kā strīds. Tas liecina, ka bāriņtiesas viedoklis ir tāds, ka atsevišķa aizgādība ir nodibināma tikai izņēmuma gadījumos.³¹ Neskatoties uz to, ka prasības ir celtas par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, tiesas nolēmumā netiek norādīts, kā šie strīdi ir izšķirti un kurš no vecākiem realizēs ikdienas aizgādību.

²⁹ Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. novembris, Nr. 169.

³⁰ Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 10. jūlijs, Nr. 103.

³¹ Tomēr liekas diskutabli, ka tiesas pārlieku paļaujas uz bāriņtiesas viedokli, kas lielā mērā vēl arvien balstās uz padomju ģimenes tiesību nostādņu izpratnes.

Galvenā problēma, kas rodas, ja jautājumi, par kuriem puses ir vienojušās, netiek norādīti tiesas spriedumā, ir tā, ka gadījumā, ja viens vecāks nepilda šo vienošanos, kas ir laulības šķiršanas pamatā, to nav iespējams pakļaut piespiedu izpildei. Vienošanās neizpildes gadījumā atkal ir nepieciešams tiesas process, lai tiesas spriedumā tiktu atzīta apstrīdētā tiesība vai pienākums. Minētā kārtība ir neracionāla, nelietderīga un neatbilstoša bērna interesēm.

Vienā (no minētajām 30 lietām) tiesas sprieduma nolēmuma daļā tika norādīta plašāka informācija nekā to prasa CPL 193. pants. Tā civillietā C-27101307³² laulības šķiršanas lietā, kurai tika pievienota laulāto vienošanās, tiesas sprieduma nolēmuma daļā ir norādīts, ka “nepilngadīgais dēls dzīvos pie savas mātes – U. I. Pēc laulības šķiršanas turpināsies kopīga aizgādība pār dēlu. Ikdienas aizgādību turpinās īstenot U. I. Jautājumos, kas var būtiski ietekmēt bērna attīstību, lēmumus pieņems kopīgi”. Neskatoties uz to, ka vecāku vienošanās ir daļēji inkorporēta tiesas spriedumā, ja tiks pārkāpta vecāku vienošanās par ikdienas aizgādību, varētu rasties problēmas ar tiesas sprieduma izpildi, jo CPL nav paredzēti speciāli procesuālie līdzekļi ģimenes tiesiskajām attiecībām, piemēram, bērna nodošana vecākam, kas realizē ikdienas aizgādību. Jāuzsver, ka vienīgais procesuālais piespiedu līdzeklis, ko teorētiski varētu izmantot ģimenes tiesiskajās attiecībās, ir CPL 557. pantā paredzētais piespiedu līdzeklis – ar tiesas spriedumu uzlikto darbību izpildīšana. Tomēr minēto piespiedu līdzekli var piemērot tikai tad, ja ir bijis strīds un tiesa ar tiesas spriedumu, piemēram, noteikusi bērnu atdot atpakaļ vecākam, kurš tiesā panācis savu tiesību atzīšanu. Līdzīga pieeja bija nostiprināta Krimināllikuma (turpmāk – KL)³³ 168. pantā. Šobrīd minētais KL pants ir izteikts jaunā redakcijā³⁴, kas paredz kriminālatbildību par ļaunprātīgu izvairīšanos no tiesas vai bāriņtiesas nolēmuma, kas izriet no aizgādības, aprūpes vai saskarsmes tiesībām ar bērnu, izpildes vai ļaunprātīgu šā nolēmuma nepildīšanu, vai ļaunprātīgu tā izpildes kavēšanu. Attiecīgi iepriekš minētajā lietā, ja tiks pārkāpta vecāku vienošanās par bērna ikdienas aizgādību, kas ir iekļauta tiesas sprieduma nolēmuma daļā, ir iespējama kriminālatbildība. Tomēr jāuzsver, ka parasti tiesas vecāku vienošanās neinkorporē tiesas spriedumā, tāpēc pārējos gadījumos KL 168. pantu nebūs iespējams piemērot.

Lai gan Latvijā vecāku noslēgtās vienošanās saistībā ar laulības šķiršanu pirms tiesas vai tiesas laikā tiesa neizvērtē un neapstiprina, tiesiskās sekas tām ir kā jebkuram citam tiesiskam darījumam. Tāds secinājums izriet no Augstākās tiesas Senāta 2006. gada 3. maija sprieduma lietā Nr. SKC-312.³⁵

Noslēgt vienošanās par vecāku aizgādības tiesībām, saskarsmes tiesībām, bērna aprūpes kārtību, uzturlīdzekļiem var ne tikai laulātie vecāki laulības šķiršanas procesā, bet arī vecāki, kuri neatrodas laulībā. Tomēr nav paredzēta speciāla kārtība, kad kāda valsts vai pašvaldību institūcija veiktu vecāku noslēgto vienošanos izvērtēšanu un apstiprināšanu, kas ļautu tās pakļaut piespiedu izpildei. Vecāku vienošanās, kas tiek slēgtas pie zvērināta notāra, arī nav pakļaujamas piespiedu izpildei.

³² Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2008. gada 3. janvāra spriedums lietā C-27101307 [nav publicēts].

³³ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

³⁴ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 10. novembris, Nr. 178.

³⁵ Autoresprāt, minētais spriedums ir kritiski vērtējams un jāuzsver, ka šāda sprieduma nebūtu, ja jau laulības šķiršanās procesā, tiesa izvērtētu noslēgtās vienošanās un inkorporētu tās tiesas spriedumos. Sk. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 3. maija sprieduma lietā Nr. SKC-312. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi, 2006, 50.–53. lpp.

Izņēmums ir vienošanās par uzturlīdzekļiem, kuru saskaņā ar CPL 400. panta pirmās daļas 2. punktu ir iespējams nodot saistību bezstrīdus piespiedu izpildei.³⁶

Ar 2011. gada 1. februāri bezstrīdus laulības šķiršanas lietas ir nodotas zvērinātiem notāriem, bet atbilstoši CPL grozījumi, lai varētu vecāku vienošanās pakļaut piespiedu izpildei, nav paredzēti, kā arī normatīvajā regulējumā nav ietverts kritērijs, ka zvērinātiem notāriem būtu pienākums izvērtēt, vai vecāku vienošanās atbilst bērna interesēm.

Autoresprāt, ja no ārvalstīm tika pārņemts regulējums par kopīgu un atsevišķu vecāku atbildību, vienlaikus arī paredzot kārtību, ka vecāki var mainīt aizgādības tiesību apjomus ar vecāku vienošanos, bija nepieciešams attiecīgi arī pārņemt no ārvalstīm pastāvošo kārtību, ka šādu vienošanos valsts noteikta institūcija izvērtē un apstiprina, ja tā atbilst bērna interesēm. Vecāku vienošanās normatīvais regulējums un tā piemērošana nav atbilstoša arī Eiropas Padomes 1984. gada Rekomendācijai Nr. 84 par vecāku atbildību³⁷, kuras 6. princips paredz, ka laulības šķiršanas vai vecāku faktiskās šķiršanās gadījumā kompetentai iestādei ir jābūt starpniekam vecāku atbildības noteikšanā. Iestādei, pieņemot lēmumu, jāņem vērā vecāku vienošanās, ja tā nav pretrunā ar bērna interesēm.

Kopsavilkums

1. Latvijā vecāku vienošanās, kas noslēgtas laulības šķiršanās procesā, kā arī ārpus tiesas procesa, netiek vērtētas, vai tās atbilst bērna interesēm, jo normatīvais regulējums neparedz šādu prasību. Šāds normatīvais regulējums ir nepilnīgs un neatbilstošs bērna interesēm.
2. Nav saskaņots CL 77. panta mērķis ar civilprocesa regulējumu, kā arī ir problemātiski pakļaut piespiedu izpildei ne tikai vecāku vienošanās, kas slēgtas ārpus tiesas procesa, bet arī tās vecāku vienošanās, kas noslēgtas laulības šķiršanās procesā.
3. Ņemot vērā, ka vecāku vienošanās ir institūts, kam ir savas priekšrocības, nepieciešams papildināt normatīvo regulējumu, lai nodrošinātu, ka tiesas procesā noslēgtās vienošanās tiesā ir apstiprināmas, izvērtējot, vai tās atbilst bērna interesēm, un inkorporējamas tiesas spriedumā.
4. Ārpus tiesas slēgtās vienošanās ir jāvērtē kompetentai iestādei. Tās ir apstiprināmas, ja atbilst bērna interesēm. Ar kompetentas iestādes apstiprinājumu vecāku vienošanās būtu pakļaujamas tiesu izpildei, ja vien nav mainījušies lietas apstākļi un tās nav pretrunā ar bērna interesēm.
5. Jāparedz vecāku tiesību apjomu reģistrācija vecāku aizgādības tiesību nodibināšanas un maiņas gadījumā, lai valsts un pašvaldības institūcijas varētu laikus noskaidrot katra vecāka tiesību apjomu un nodrošināt efektīvu vecāku tiesību aizsardzību.
6. Jāpilnveido civilprocesuālie piespiedu līdzekļi, kas būtu piemēroti tiesas nolēmumu ģimenes tiesiskajās attiecībās un vecāku apstiprināto vienošanos piespiedu izpildei.

³⁶ Par problemātiku notariālā aktā veidā nostiprinātu vecāku vienošanos par uzturlīdzekļiem pakļaut saistību bezstrīdus piespiedu izpildei sk. Neimane K. Kāda reāla procesa apraksts. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 30. novembris, Nr. 48.

³⁷ Eiropas Padomes 1984. gada Rekomendācija par vecāku atbildību Nr. 84. Pieejams: http://euromed-justice.eu/files/repository/20090707173539_Coe.Recommendation%2884%294onParentalResponsibilities.pdf [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

Izmantotās literatūras saraksts

LITERATŪRA

1. Kempers R. Privātās attiecības kā tiesību sastāvdaļa. No laulību monopola uz brīvu kopdzīves formu izvēli. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gadsimta mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga: LU, 2006.
2. Neimane K. Kāda reāla procesa apraksts. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 30. novembris, Nr. 48.
3. Dieter H. The reform of German Child and Parent Law on the Backround of European Legal Development. *European Journal of Law Reform*, 2000, Vol. 2, No. 1.
4. Antokolskaia M. National report: Russia concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
5. Dethloff N., Martiny D. National report: Germany concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
6. Jänterä-Jareborg M., Singer A., Sörgjerd C. National report: Sweden concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
7. Kurki-Suonio K. National report: Finland concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. P. 11. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
8. Roth M. National report: Austria concerning the CEFL Questionnaire on Parental Responsibilities. Pieejams: <http://www.ceflonline.net> [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
9. Vecāku atbildība. Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls civillietās un komercietās. Anglija un Velsa. Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/parental_resp/parental_resp_eng_lv.htm [skatīts 2010. gada 10. novembrī].

NORMATĪVIE AKTI

1. Civillikums. 5. izd. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2007.
2. Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. decembris, Nr. 187.
3. Grozījumi Civilprocesalikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. novembris, Nr. 169.
4. Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 10. jūlijs, Nr. 103.
5. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
6. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 10. novembris, Nr. 178.
7. Eiropas Padomes 1984. gada Rekomendācija par vecāku atbildību Nr. 84. Pieejams: http://euromed-justice.eu/files/repository/20090707173539_Coe.Recommendation%2884%294onParentalResponsabilities.pdf [skatīts 2010. gada 10. novembrī].
8. Child Act 1989 of UK. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents> [skatīts 2010. gada 20. novembrī].

Juridiskā prakse

1. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 3. maija sprieduma lietā Nr. SKC-312. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 50.–53. lpp.
2. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2008. gada 3. janvāra spriedums lietā C-27101307 [nav publicēts].

JUDIKATŪRAS IETEKME UZ ĢIMENES INSTITŪTA ATTĪSTĪBU

Mg. iur. Simona Innus-Pāvelskopa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Judikatūras ietekmes uz ģimenes institūta attīstību atspoguļojums, analizējot Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedumu “Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam”.

Atslēgvārdi: ģimene, judikatūra, Satversmes tiesa, bērns.

Ievads

Par konferences referāta tēmu ir izvēlēta “Judikatūras ietekme uz ģimenes institūta attīstību”.

Konferences referāta uzdevums ir uzsākt diskusiju par judikatūras ietekmi ģimenes institūta attīstībā. Ģimenes institūts analizēts pētot Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedumu “Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam”.

Raksta autore ir secinājusi, ka sabiedrībā ģimene ir atzīta kā vērtība. Līdz ar to likumdevējs šo vērtību ir nostiprinājis gan valsts pamatlikumā, gan arī citos likumos. Ģimeni atzīst par vērtību arī starptautiskos tiesību aktos. Gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa, gan Eiropas Savienības tiesa ir tulkojusi jēdzienu “ģimene”. Galvenie jautājumi, kuri tiks analizēti ir, ko ietver jēdziens ģimene saskaņā ar Latvijas nacionālajiem tiesību aktiem un kā šis jēdziens ir tulkots Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas spriedumos.

Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore sniegs nelielu ieskatu ģimenes institūta formulējumā, pētot Satversmes tiesas spriedumā paustās atziņas un analizējot Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas spriedumus.

1. Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra sprieduma izklāsts

Ģimene ir viens no pamata instrumentiem sociālajā attīstībā, kas konkrēti realizējas ar laulības noslēgšanas brīdī.¹ Šis viedoklis ir pausts gan grieķu tiesībās, gan romiešu tiesībās, piemēram, XII tabulu likumos, kā arī viduslaiku zemes tiesībās, piemēram, Sakšu spoguļi, Bovezi kutimos un īpaši uzsvērts kanoniskajās tiesībās.

¹ Рулан Н. Юридическая антропология. Москва: [b.i.], 1999, с. 253.

Pētot ģimenes tiesību institūtu, var redzēt, ka ģimene no tiesiskā regulējuma viedokļa tiek skatīta, pirmkārt, kā vīrieša un sievietes savienība, otrkārt, kā vīrieša un sievietes savienība, kurā ir bērni (bioloģiskie vai adoptētie).

2004. gada 11. oktobrī Satversmes tiesa pieņēmusi spriedumu, ar kuru Civillikuma 155. panta sesto daļu² atzīta par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam³ un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam⁴. Spriedums stājās spēkā pēc publicēšanas laikrakstā "Latvijas Vēstnesis" 2004. gada 12. oktobrī. Ar šo brīdi apstrīdētā norma – Civillikuma 155. panta sestā daļa – zaudēja spēku.⁵

Civillikuma 155. pants noteica, ka "bērna tēvs, kurš sastāv citā laulībā, pieteikumu paternitātes atzīšanai var iesniegt ar otra laulātā piekrišanu". Likums paredz, ka tad, ja vīrietis, kas ir laulībā ar kādu sievieti, vēlas atzīt bērnu no sievietes, kas nav viņa laulātā, kopā ar šo sievieti brīvprātīgi atbildīgajā iestādē var iesniegt pieteikumu par paternitātes atzīšanu. Apstrīdētā norma noteica papildu ierobežojumu, proti, vīrietim vēl bija jāsaņem savas laulātās atļauja.⁶

Valsts cilvēktiesību birojs, kas Satversmes tiesā iesniedza pieteikumu par lietas ierosināšanu, uzskatīja, kā šāds ierobežojums nav pamatots. Tas esot pretrunā ar vairākām normām, it īpaši ar Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantu.⁷ Šis pants paredz, ka tad, ja valsts likumi paredz paternitātes brīvprātīgas atzīšanas procedūras, šāda paternitātes atzīšana nav pārsūdzama un apstrīdama, izņemot gadījumus, kad persona, kas vēlas atzīt vai ir atzinusi bērnu, nav viņa bioloģiskais tēvs.⁸

Satversmes tiesa secināja, ka Saeima, izstrādājot apstrīdēto normu, nav ņēmusi vērā Latvijas starptautiskās saistības. Konkrēti – Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantu.⁹ Latvija, ratificējot šo konvenciju, nav paredzējusi arī atrunas attiecībā uz brīvprātīgās paternitātes apstrīdēšanas ierobežojumiem. Tātad šī konvencija ir jāievēro.

Konvencijas dalībvalstīm ir tiesības paredzēt gan paternitātes brīvprātīgas atzīšanas apstrīdēšanas iespēju, nosakot attiecīgo personu loku, gan arī noteiktos gadījumos bērna interešu aizstāvības un nodrošināšanas nolūkā aizliegt personai apstrīdēt paternitāti.

Tomēr apstrīdēšanai ir pieļaujams tikai viens pamats, proti, tas, ka vīrietis nav bērna bioloģiskais tēvs. Savukārt apstrīdētā norma pieļauj bērna tēva, kas vēlas

² LR Civillikums, Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBAS: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937. 28. janvāris (Ziņotājs, 22/23, 10.06.1993.)

³ LR Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

⁴ Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā: Starptautisks. Pieņemta 1975. gada 15. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (2844), spēkā no 28.05.2003. likums "Par Eiropas Konvenciju par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā".

⁵ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

⁶ LR Civillikums, Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBA: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937. 28. janvāris (Ziņotājs, 22/23, 10.06.1993.). Vēstures redakcija no 01.01.2003. līdz 11.10.2004.

⁷ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

⁸ Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā: Starptautisks. Pieņemta 1975. gada 15. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (2844), spēkā no 28.05.2003. likums "Par Eiropas Konvenciju par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā".

⁹ Turpat.

paternitāti noteikt brīvprātīgi un sastāv citā laulībā, laulātajai tiesības jebkāda iemesla dēļ celt iebildumus pret labprātīgu paternitātes atzīšanu. Tas ir pretrunā ar minētās Konvencijas 4. pantu.¹⁰

Satversmes tiesa sprieduma nobeigumā gan norādījusi, ka labprātīga ārpus laulības dzimuša bērna paternitātes atzīšana atsevišķos gadījumos var ietekmēt bērna tēva uz laulību balstītās ģimenes materiālos apstākļus un arī ģimenes locekļu mantiskās tiesības. Tāpēc ir svarīgi, lai ģimenes locekļi uzzinātu par paternitātes atzīšanu. Taču to ir iespējams panākt ar bērnu tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem, proti, nosakot, ka par paternitātes brīvprātīgu atzīšanu ir jāinformē otrs laulātais.

Tāpat ir svarīgi, lai noteiktam to ieinteresēto personu lokam (piemēram, laulātajai, bērniem laulībā, personai, kas sevi uzskata par bērna bioloģisko tēvu), kuru tiesības varētu tikt aizskartas, būtu paredzētas tiesības apstrīdēt tiesā brīvprātīgo paternitātes atzīšanu, zinot, ka vīrietis nav bērna bioloģiskais tēvs. Taču šāds strīds jau risinātos pēc paternitātes brīvprātīgas atzīšanas. Laulātā vai citas ieinteresētās personas savas intereses, apstrīdot paternitāti, varētu aizstāvēt, nekaitējot bērna tiesībām zināt savus vecākus no dzimšanas.¹¹

Ierobežojumi apstrīdēt brīvprātīgu paternitātes atzīšanu, kā secina tiesa, ir nepieciešami, lai aizstāvētu bērna tiesības. Bērna – kā laulībā, tā ārpus laulības dzimuša – interesēs ir noteikt paternitāti ar dzimšanas brīdi un piešķirt šai atzīšanai stabilitāti uz turpmāko laiku. Tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu, un visās darbībās attiecībā uz bērniem prioritāras ir bērna tiesības un intereses. Tas nozīmē, ka ne vien tiesai un citām institūcijām savi lēmumi jāpieņem, pamatojoties uz to, kas ir bērna interesēs, bet arī likumdevējam jāievēro, lai pieņemtie vai grozītie normatīvie akti aizsargātu bērnu intereses iespējami labākajā veidā. Turpretī likumdevējs, pieņemot apstrīdēto normu, ir pārkāpis ne vien Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantu¹², bet arī Satversmes 110. pantu¹³, kas paredz, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību, ģimeni, vecāku un bērna tiesības.¹⁴

2. Sprieduma ietekme uz ģimenes institūta attīstību

Šis ir pirmais Satversmes tiesas spriedums¹⁵, kurā tika dota Satversmes 110. panta¹⁶ interpretācija. Tiesa norāda uz jau Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegto

¹⁰ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

¹¹ Turpat.

¹² *Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā*: Starptautisks. Pieņemta 1975. gada 15. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (2844), spēkā no 28.05.2003. likums "Par Eiropas Konvenciju par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā".

¹³ *LR Satversme*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

¹⁴ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

¹⁵ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161. Relīze par spriedumu.

¹⁶ *LR Satversme*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta interpretācijā¹⁷ attiecībā uz paternitātes noteikšanu "ģimenes dzīves respektēšana, pirmkārt, nozīmē nacionālajos tiesību aktos ietvertus tiesiskās aizsardzības līdzekļus, kas nodrošina bērna integrāciju viņa ģimenē jau kopš dzimšanas brīža"¹⁸. Tomēr jēdziens "ģimenes dzīve", kā secinājusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, neattiecas tikai un vienīgi uz ģimeni, kas balstīta uz laulību. Jēdziens "ģimene" nav saistīts vienīgi ar attiecībām, kas balstītas uz laulībām. Tas var ietvert arī citas *de facto* "ģimenes" saites gadījumos, kad puses dzīvo kopā ārpus laulības.¹⁹ Šis jēdziens interpretējams plašāk, uzsverot, ka konkrēto attiecību atbilstību "ģimenes dzīvei" var būtiski ietekmēt daudzi faktori, proti, vai pāris dzīvo kopā, attiecību ilgums, vai abas puses ir uzticīgas viena otrai, vai ir kopīgi bērni utt.²⁰ Interpretējot jēdzienu "ģimenes dzīve", Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka bioloģiskā un sociālā realitāte (*biological and social reality*) ir prioritāra salīdzinājumā ar likumisko pieņēmumu (*legal presumption*).²¹

Satversmes 110. pants paredz, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības.²² Taču jēdziens "ģimene" ir visai plašs, un Satversmē tam nav dots atšifrējums. Līdz ar to dažādos normatīvajos aktos šī jēdziena skaidrojums ir dažāds.

CL 214. pantā sacīts, ka radniecības noteikšanai pie ģimenes pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā.²³ Savukārt Krimināllikuma (turpmāk – KL) 303. pants paredz, ka par atteikšanos dot liecību no kriminālatbildības atbrīvojami apsūdzētā vai tiesājamā saderinātais, laulātais, vecāki, bērni, brāļi un māsas, vecvecāki un mazbērni.²⁴ Līdzīgs ģimenes definējums ir dots arī Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 12. panta piektajā daļā, kas paredz, ka fiziskajai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas pašas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu (turpmāk – tuvi radinieki) privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli, ja tas nav nepieciešams krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai.²⁵ Tādējādi gan KL, gan KPL izpratnē ģimenes definīcija tiek paplašināta, tajā iekļaujot arī saderināto.

Kopš Latvija ieguvusi neatkarību, tā pievienojusies daudziem starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem. Starp tiem par vienu no nozīmīgākajiem var uzskatīt Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju (turpmāk – ECK), kurai Latvija pievienojās 1997. g. jūnijā.²⁶ Savukārt 2004. g. 1. maijā Latvija iestājās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES), tādējādi tai saistoši ir arī Eiropas Kopienas tiesību dokumenti. Ģimenes jēdziens ir definēts gan starptautiskajos, gan ES tiesību aktos to tiesību kontekstā, ko tās regulē. ES tiesības regulē arī jautājumus,

¹⁷ *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*: Starptautisks. Pieņemta 04.11.1950., publicēta 13.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, spēkā no 27.06.1997.

¹⁸ European Court of Human Rights 13.06.1979. judgement *Marckx v. Belgium*.

¹⁹ European Court of Human Rights 19.04.1994. judgement *Keegan v. Ireland*.

²⁰ European Court of Human Rights 22.04.1997. judgement *X, Y and Z v. The United Kingdom*.

²¹ European Court of Human Rights 27.10.1994. judgement *Kroon and others v. The Netherlands*.

²² *LR Satversme*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

²³ *LR Civillikums*: LR likums. 1937. 28. janvāris.

²⁴ *Krimināllikums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 17. jūnijs, Nr. 199/200 (1260/1261).

²⁵ *Kriminālprocesa likums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74.

²⁶ *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*: Starptautisks. Pieņemta 04.11.1950., publicēta 13.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, spēkā no 27.06.1997.

kas skar ģimenes institūtu, taču šajā gadījumā ģimene tiek skatīta no brīvas personu un darbaspēka kustības viedokļa.

ECK personām garantē tiesības uz dzīvību, brīvību, drošību, taisnīgu tiesu, vārda brīvību, pulcēšanās un biedrošanās brīvību, kā arī tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi un tiesības stāties laulībā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk tekstā – ECT) interpretē šajā Konvencijā noteiktās tiesību normas un paredz to pareizu piemērošanu, tādēļ ECK jāskata Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu kontekstā. ECK 8. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz savu privāto un ģimenes dzīvi, korespondences noslēpumu un dzīvokļa neaizskaramību.²⁷

ECT ir norādījusi, ka tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību attiecas ne tikai uz laulātiem pāriem, bet šīs tiesības attiecas arī uz *de facto* attiecībām (X, Y and Z v United Kingdom, European Court report (1997), 24 EHRR 143).²⁸ CL 241. pantā ir noteikts, ka pie ģimenes šaurākā nozīmē pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā, taču ECT jēdzienu “ģimenes dzīve” interpretē plašāk, uzsverot, ka konkrēto attiecību atbilstību “ģimenes dzīvei” var būtiski ietekmēt daudzi faktori, proti: vai pāris dzīvo kopā, cik ilga ir kopdzīve, vai no attiecībām nepārprotami var noprast nodomu radīt bērnus vai kādas citas izpausmes, kas liecinātu par nodomu veidot ģimeni (X, Y and Z v United Kingdom, European Court report (1997), 24 EHRR 143).²⁹

No minētā izriet, ka ECK aizsargā *de facto* ģimenes, vienalga – oficiāli laulātas vai nelaulātas. Laulātās ģimenes tā aizsargā arī bez *de facto* attiecību pastāvēšanas (Mark W. Janis, Ričard s. Kay, Anthony W. Bradley, European Human Rights Law, Clarendon press, Oxford, 1995, at page 242).³⁰

Savukārt ECT, atsaucoties uz Eiropas Padomes Ministru komitejas 1970. g. 15.maija Rezolūciju (70) 15 [Resolution (70) 15 of 15 May 1970 on the social protection of unmarried mothers and their children, para. I–10, para. II–5, ect.], norāda, ka neprecēta māte kopā ar viņas bērnu ir jāuzskata par ģimeni tāpat kā pārējās ģimenes (Marcx v Belgium, (1979), 2 EHRR 330).³¹

Laulība un ģimene nav sinonīmi arī Satversmes 110. panta³² izpratnē, bet to nosaka faktiskā prakse sabiedrībā. Saskaņā ar to ģimenes jēdziens ir plašāks. Līdz ar to valstij ir pienākums aizsargāt ne tikai likumiskās (laulātās) ģimenes, bet arī *de facto* ģimenes. Pie *de facto* ģimenēm pieder ģimenes, kur vecāki nav laulāti, kur bērni aug pie viena no vecākiem, kur homoseksuāliem vecākiem ir savi bioloģiskie vai adoptētie bērni.

²⁷ *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*: Starptautisks. Pieņemta 04.11.1950., publicēta 13.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, spēkā no 27.06.1997.

²⁸ Dupate K. *Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā*. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=5385> [skatīts 2008. 8. maijā].

²⁹ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums “Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam”. LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

³⁰ Dupate K. *Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā*. <http://www.politika.lv/index.php?id=5385>, [skatīts 2008. 8. maijā].

³¹ LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums “Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam”. LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

³² *LR Satversme*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

Tas nozīmē, ka ģimenes definīcija ir plaša un iziet ārpus divu laulāto – sievietes un vīrieša – attiecībām. Gan Latvijas, gan starptautiskie tiesību akti noteic, ka ģimene ir arī divu nelaulātu cilvēku – sievietes un vīrieša – savienība, kā arī par ģimeni uzskatāms vecāks, kurš viens audzina bērnu. Nevar noliegt, ka ir gadījumi, kad viens vecāks bērnam var sniegt vairāk nekā abi vecāki vai kāda no aprūpes un audzināšanas iestādēm.³³

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 “Par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu” noteic, ka katra persona, ko definē vai atzīst par ģimenes locekli, vai uzskata par māsaiņniecības locekli, tiesību aktos, kuros paredzēti pabalsti, bet ja dalībvalsts tiesību akti, kas ir piemērojami, nenošķir ģimenes locekļus no citām personām, kam tie ir piemērojami, tad laulāto, nepilngadīgos bērnus un apgādībā esošos bērnus, kas sasnieguši pilngadību, uzskata par ģimenes locekļiem.³⁴

Saskaņā ar Eiropas Kopienas tiesas 2002. gada 5. februāra sprieduma lietā *Anna Humer C-255/99* (turpmāk – C-255/99) 50. punktā noteikto ģimenes pabalstus piešķir personai, ņemot vērā tās ģimenes apstākļus, un nav svarīgi, ka persona, kam pabalsti tiek piešķirti, ir darbinieka ģimenes loceklis vai pats darbinieks, kā arī C-255/99 42. punktā tiesa atzīst, ka nav pamata izslēgt no Regulas 1408/71 darbības loka ģimenes situācijas pēc laulības šķiršanas.³⁵ Savukārt LR Civillikuma pirmās daļas “Ģimenes tiesības” 178¹. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka gadījumā, ja vecāki dzīvo šķirti, vecāku kopīga aizgādība turpinās.³⁶

Nespēja nodrošināt bērnam pretējā dzimuma lomas prototipu tiek minēts kā galvenais arguments homoseksuālu ģimeņu noliegumam. Bērns, augot homoseksuālā ģimenē, neņem “pareizu” priekšstatu par sievietes un vīrieša attiecībām, kas balstītas tradicionālās ģimenes lomās. Izdarot grozījumus Satversmes 110. pantā, Latvija ir pieņēmusi nostāju nepieļaut homoseksuālas laulības un nostiprināt laulību kā savienību starp vīrieti un sievieti.³⁷

Pēc partnera bioloģiskā dzimuma laulības var dalīt viendzimuma laulībās (starp viena dzimuma pārstāvjiem) un divdzimumu laulībās (starp dažādu dzimumu pārstāvjiem). Vairumā sabiedrību tiek pieļautas un/vai sociāli sankcionētas tikai divdzimumu laulības. Tomēr pastāv sabiedrības, kurās ir institucionalizētas viendzimuma laulību formas. Tā, piemēram, čejeni (*Cheyenne*) (ASV) vai azandi (Sudānā) pieļauj laulības vīriešu starpā, bet aptuveni 3% laulību starp nandiem (*Nandi*) Kenijā tiek noslēgtas starp divām sievietēm. Arī Eiropā arvien plašāk tiek diskutēts par iespēju likumu līmenī atzīt līdz šim neformāli pastāvošās viendzimuma pāru savienības, pielīdzinot tās ģimenēm. 2004. gadā Lielbritānijas parlaments pieņēma Civilās partnerības aktu (*Civil Partnership Act*), kas ļauj izveidot viendzimuma pāru savienību un pielīdzina šāda pāra tiesības laulību ceļā iegūtajām tiesībām. 2005. gada 21. decembrī Braitonā (*Brighton*) notika pirmās viendzimuma civila laulības Lielbritānijā.³⁸

³³ Innus-Pāvelskopa S. Adopcijas sociāli tiesiskā nozīme. *Jurista Vārds*, Nr. 9 (604), 2010.

³⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) “par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu”. 30.04.2004. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis 05/5. sēj. L 166/1.

³⁵ Eiropas Kopienas tiesas 05.02.2002. spriedums lietā *Anna Humer C-255/99*.

³⁶ LR Civillikums, Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBAS: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937. 28. janvāris (Ziņotājs, 22/23, 10.06.1993.).

³⁷ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 15. decembris, Nr. 1 (3369).

³⁸ Laulība. <http://lv.wikipedia.org/wiki/Laul%C4%ABba> [skatīts 2011. 30. janvārī].

Latvijas Civillikums patlaban aizliedz laulības viena dzimuma personu starpā (35. p.)³⁹, bet Latvijas Satversmes 110. pants definē laulību kā savienību starp vīrieti un sievieti.⁴⁰

Satversmes 110. panta grozījumi tika pieņemti 2005. gadā ar mērķi novērst viendzimuma laulības legalizāciju Latvijā.⁴¹ Piemēram, citāts no 2005. gada 15. septembra Saeimas sēdes stenogrammas: “Tāpēc arī es ceru, ka Latvija tuvākajā laikā nepievienosies to valstu skaitam, kurās iespējama šī ģimenes parodija – viendzimuma laulības –, jo Latvijas Civillikuma 35. pants šobrīd aizliedz reģistrēt laulības starp viena dzimuma personām.” – Saeimas deputāte Inese Šlesere (LPP).⁴²

Satversmes grozījumu pieņemšana izraisa starptautisku rezonansi⁴³ un arī debates Eiropas Parlamentā⁴⁴. Eiroparlaments nesen pieņēmis rezolūciju⁴⁵, kurā nosoda homofobiju un no tās izrietošo nepamatoto homoseksuālo indivīdu tiesību ierobežojumu Eiropas Savienības dalībvalstīs.⁴⁶

Eiropā viendzimuma laulības ir atļautas Nīderlandē (kopš 2001. gada), Beļģijā (2003), Spānijā (2005), Norvēģijā (2009) un Zviedrijā (2009). Ārpus Eiropas viendzimuma laulības ir atļautas Kanādā (2005), Dienvidāfrikā (2006), kā arī vairākos ASV štatos: Masačūsetsā (2003), Konektikutā (2008), Aiovā (2009), Menā (2009), Vermontā (2009), Ņūhempšīrā (2010). Viendzimuma laulības tika atļautas arī Kalifornijā laika posmā no 2008. gada jūnija līdz novembrim. Viendzimuma laulības gatavojas legalizēt ASV Ņujorkas štatā.⁴⁷

Tāču, lai kā arī attīstītos sabiedrības viedoklis šajā jautājumā, galvenā atziņa, kas ir gūstama no jau pieminētā Satversmes tiesas sprieduma, ir tā, ka valstij ir pienākums aizsargāt ne tikai likumiskās (laulātās) ģimenes, bet arī *de facto* ģimenes. Pie *de facto* ģimenēm pieder ģimenes, kuru vecāki nav laulāti, kur bērni aug pie viena no vecākiem, kur homoseksuāliem vecākiem ir savi bioloģiskie vai adoptētie bērni. Un tas nozīmē, ka ģimenes definīcija ir plaša un iziet ārpus divu laulāto – sievietes un vīrieša – attiecībām. Līdz ar to viss iepriekš minētais apliecina judikatūras lomu ģimenes institūta attīstībā.

³⁹ LR Civillikums, Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBAS: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937. 28. janvāris (Zinotājs, 22/23, 10.06.1993.).

⁴⁰ LR Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

⁴¹ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 15. decembris, Nr. 1 (3369).

⁴² Latvijas Republikas 8.Saeimas rudens sesijas otrā sēde 2005. gada 15. septembrī. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_050915/st1509.htm [skatīts 2011. 30. janvārī].

⁴³ Latvia cements gay marriage ban. Pieejams: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4531560.stm> [skatīts 2011. 30. janvārī].

⁴⁴ One-minute speeches on matters of political importance. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050926+ITEM-012+DOC+XML+V0//EN&language=EN&query=INTERV&detail=1-040> [skatīts 2011. 30. janvārī].

⁴⁵ Eiropas Parlamenta rezolūcija par homofobiju Eiropā. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/5319/> [skatīts 2011. 30. janvārī].

⁴⁶ Ko aizsargā vai aizliedz Satversmes 110. pants? <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/4837/> [skatīts 2011. 30. janvārī].

⁴⁷ Laulība. Pieejams: <http://lv.wikipedia.org/wiki/Laul%C4%ABba> [skatīts 2011. 30. janvārī].

Kopsavilkums

1. Ģimene ir viens no pamata instrumentiem sociālajā attīstībā, kas konkrēti realizējas ar laulības noslēgšanas brīdi. Šis viedoklis ir pausts gan grieķu, gan romiešu tiesībās, kā arī viduslaiku zemes tiesībās un īpaši uzsvērts kanoniskajās tiesībās.
2. Pētot ģimenes tiesību institūtu, var secināt, ka ģimene no tiesiskā regulējuma viedokļa tiek skatīta, pirmkārt, kā vīrieša un sievietes savienība, otrkārt, kā vīrieša un sievietes savienība, kurā ir bērni (bioloģiskie vai adoptētie).
3. LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161 ir pirmais Satversmes tiesas spriedums, kurā tika dota Satversmes 110. panta interpretācija.
4. CL 214. pantā radniecības noteikšanai pie ģimenes pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie atrodas nedalītā saimniecībā. Savukārt KL 303. pants paredz, ka par atteikšanos dot liecību no kriminālatbildības atbrīvojami apsūdzētā vai tiesājamā saderinātais, laulātais, vecāki, bērni, brāļi un māsas, vecvecāki un mazbērni. Līdzīgs ģimenes definējums ir dots arī KPL 12. panta piektajā daļā, kas paredz, ka fiziskajai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas pašas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu (turpmāk – tuvi radnieki) privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli, ja tas nav nepieciešams krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai. Tādējādi gan KL, gan KPL izpratnē ģimenes definīcija tiek paplašināta, tajā iekļaujot arī saderināto.
5. Valsts pienākums ir aizsargāt ģimeni – ar ģimeni saprotot ne tikai ģimenes, kas izveidojušās slēdzot laulību, bet arī *de facto* ģimenes. Pie *de facto* ģimenēm pieder ģimenes, kurās vecāki nav laulāti, kurās bērni aug pie viena no vecākiem, kā arī, kurās homoseksuāliem vecākiem ir savi bioloģiskie vai adoptētie bērni. Tas savukārt nozīmē, ka ģimenes definīcija ir plaša un iziet ārpus divu laulāto – sievietes un vīrieša – attiecībām.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā "Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē".

Izmantotās literatūras un juridisko aktu saraksts

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Dupate K. *Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā*. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=5385> [skatīts 2008. 8. maijā].
2. Innus-Pāvelskopa S. *Adopcijas sociāli tiesiskā nozīme*. *Jurista Vārds*, Nr. 9 (604) 2010.
3. *Ko aizsargā vai aizliedz Satversmes 110. pants?* Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/4837/> [skatīts 2011. 30. janvārī].

4. *Latvia cements gay marriage ban*. Pieejams: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4531560.stm> [skatīts 2011. 30. janvārī].
5. *Latvijas Republikas 8.Saeimas rudens sesijas otrā sēde 2005. gada 15. septembrī*. http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_050915/st1509.htm [skatīts 2011. 30. janvārī].
6. *Laulība*. Pieejams: <http://lv.wikipedia.org/wiki/Laul%C4%ABba> [skatīts 2011. 30. janvārī].
7. *One-minute speeches on matters of political importance*. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+CRE+20050926+ITEM-012+DOC+XML+V0//EN&language=EN&query=INTERV&detail=1-040> [skatīts 2011. 30. janvārī].
8. Рулан Н. *Юридическая антропология*. Москва: 1999.

NORMATĪVIE AKTI

1. *Konvencija par bērnu tiesībām*. ANO Ģenerālā Asambleja, 1989. 20. novembris.
2. *Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā*: Starptautisks. Pieņemta 1975. gada 15. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (2844), spēkā no 28.05.2003. likums "Par Eiropas Konvenciju par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā".
3. *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*: Starptautisks. Pieņemta 04.11.1950., publicēta 13.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, spēkā no 27.06.1997.
4. *Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) "par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu"*. 30.04.2004. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis 05/5. sēj. L 166/1.
5. *Eiropas Parlamenta rezolūcija par homofobiju Eiropā*. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/5319/> [skatīts 2011. 30. janvārī].
6. *LR Satversme*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
7. *Grozījums Latvijas Republikas Satversmē*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 15. decembris, Nr. 1 (3369).
8. *Kriminālprocesa likums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74.
9. *Krimināllikums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 17. jūnijs, Nr. 199/200 (1260/1261).
10. *LR Civillikums*: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. 15. jūnijs.
11. *Noteikumi par adopcijas kārtību*: MK noteikumi Nr. 111. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs*, 2003. 12. jūnijs, Nr.11.

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. European Court of Human Rights 13.06.1979. judgement *Marckx v. Belgium*.
2. European Court of Human Rights 19.04.1994. judgement *Keegan v. Ireland*.
3. European Court of Human Rights 27.10.1994. judgement *Kroon and others v. The Netherlands*.
4. European Court of Human Rights 22.04.1997. judgement *X,Y and Z v. The United Kingdom*.
5. Eiropas Kopienų tiesas 05.02.2002. spriedums lietā *Anna Humer C-255/99*.
6. LR Satversmes tiesas 2004. g. 11. oktobra spriedums "Par CL 155. panta sestās daļas atbilstību LR Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri dzimuši laulībā, 4. pantam". LR Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004., Nr. 161.

NODOKĻU TIESĪBU GROZĪJUMU SPĒKA LAIKĀ ANALĪZE SATVERSMES TIESAS SPRIEDUMOS

Mg. iur. Māris Onževs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: nodokļu regulējuma grozījumu spēka laikā satversmība, tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā, tiesību normu tūlītējs spēks laikā, vispārējo tiesību principu tvērums, tiesiskās noteiktības princips, tiesiskās palāvības princips, tiesiskās drošības princips.

*Certainty? In this world nothing is certain but death and taxes
(Benjamin Franklin)¹*

Satversmes tiesa jau kopš tās izveidošanas nereti ir pasludinājusi nolēmumus, izvērtējot normatīvajos tiesību aktos ietvertā nodokļu regulējuma atbilstību augstāka spēka tiesību normām.² Tomēr tieši pēdējā laikā Satversmes tiesā ir iesniegti vairāki pieteikumi, kuros tiek apstrīdēts nevis konkrētā nodokļa maksāšanas pienākums, bet gan normatīvajos tiesību aktos ietvertie noteikumi par nodokļa piemērošanas un iekasēšanas spēkā stāšanās laiku, kā arī attiecināšanu uz jau nodibinātām tiesiskajām attiecībām vai iegūtām tiesībām (turpmāk rakstā minēto apstākļu izvērtēšana ir norādīta kā apstrīdētā regulējuma analīze no spēka laikā aspekta). Ņemot vērā minēto tendenci, kā arī nodokļu maksāšanas kā publiska pienākuma imperatīvo raksturu, rakstā ir analizēta Satversmes tiesas izmantotā metodoloģija un iztulkšanas paņēmieni, izvērtējot apstrīdētā nodokļu tiesību regulējuma satversmību no spēka laikā aspekta. Vienlaikus norādāms, ka raksta mērķis nav padziļināti analizēt, ar kādu spēku laikā likumdevējs ir pieņēmis Satversmes tiesas pēc tam vērtēto nodokļu regulējumu, bet gan sniegt vērtējumu par Satversmes tiesas izmantotajiem argumentiem un secinājumiem, ar kuru palīdzību tiek noteikts, vai apstrīdētā nodokļu regulējuma spēkā stāšanās laiks un piemērošanas kārtība ir uzskatāma par konstitucionālu un atbilstošu Satversmei.

Tiesību normu spēka laikā piemērošanas principi tiesiskā un demokrātiskā valstī

Tiesību doktrīnā ir atzīts, ka tiesību normas spēks laikā var izpausties trīs veidos attiecībā pret regulējamām tiesiskajām attiecībām vai apstākļiem – tiesību normas spēkā stāšanās laikā tai var būt uz priekšu vērstš spēks, tūlītējs spēks vai

¹ Interneta mājaslapa: <http://www.dictionary-quotes.com> (aplūkots 2011. gada 3. februārī). Latviešu valodā šis viens no Amerikas Savienoto Valstu "tēviem dibinātājiem" Bendžamina Franklina citātiem tiek tulkots, norādot, ka dzīves laikā nevar izvairīties no divām lietām – nāves un nodokļiem.

² Sk., piemēram, 1998. gada 23. februāra Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 04–04(97), publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).

arī atpakaļejošs jeb retroaktīvs spēks.³ Tomēr jau no klasiskajām romiešu tiesībām izriet princips "*quoniam praeterita mutare non possumus*"⁴. Proti, likumdevēja pieņemtās tiesību normas nav piemērojamas ar atpakaļejošu spēku.

Mūsdienās demokrātiskās un tiesiskās valstīs tiek atzīts, ka parastos apstākļos privāto tiesību jomā pieņemtai tiesību normai ir uz priekšu vērstas spēks un tā ir attiecināma uz "nākamajiem apstākļiem", kas nav pastāvējuši pirms tiesību normas spēkā stāšanās⁵. Savukārt publiskajās tiesībās pastāv princips, ka tiesību normai ir tūlītējs spēks un tā ir attiecināma arī uz pirms tiesību normas spēkā stāšanās ievadītiem, bet joprojām turpinātiem apstākļiem.⁶

Tajā pašā laikā noteiktos apstākļos likumdevējs ir tiesīgs atkāpties no minētajiem principiem, paredzot pieņemtajām tiesību normām attiecīgi atpakaļejošu vai tūlītēju spēku laikā.⁷ Ņemot vērā, ka tiesību normu spēka laikā noteikšana ir nesaraujami saistīta ar pamattiesību ievērošanu, pastāvot šaubām par likumdevēja pieņemto tiesību normu satversmību un vispārējo tiesību principu ievērošanu tiesību normu spēka laikā noteikšanā, personām ir tiesības iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā. Tādējādi Satversmes tiesa, atklājot apstrīdētās tiesību normas saturu, citastarp veic imperatīvu apstrīdētās tiesību normas spēka laikā izvērtēšanu.⁸

Ienākuma nodokļa piemērošana uzkrātajiem depozītu procentiem no tiesību normu spēka laikā aspekta

2010. gada 6. decembrī Satversmes tiesa pasludināja spriedumu lietā Nr. 2010-25-01⁹, kurā vairāki pieteicēji (tiesa apvienoja divas lietas ar līdzīgu pieteikuma pamatu) apstrīdēja likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli"¹⁰ ietvertu regulējumu, kas noteica pienākumu maksāt iedzīvotāju ienākuma nodokli 10% apmērā par kredītiestādēs noguldīto depozītu uzkrātajiem procentiem. Lietas nozīmīgākais apstāklis ir saistīts ar faktu, ka ar grozījumiem likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" tika noteikts, ka ienākuma nodoklis ir piemērojams visiem uzkrātajiem depozītu procentiem, tai skaitā arī uz depozītiem, kas noguldīti pirms apstrīdēto tiesību normu spēkā stāšanās 2010. gada 1. janvārī, ja tiesības rīkoties ar procentiem tika iegūtas jau pēc grozījumu spēkā stāšanās.¹¹

Latvijas tiesu juridiskā argumentācija ir konservatīva un reti izmanto krāšņus epitetus vai dziļdomīgus salīdzinājumus, tomēr attiecīgajā lietā Satversmes tiesa ir norādījusi, ka depozītu procenti līdzīgi kā "ienākumi, kas personai rodas no realizētajiem augļiem, apliekami ar nodokli atbilstoši regulējumam, kas ir spēkā augļu

³ Krons M. Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1, 96–98. lpp.

⁴ Turpat, 84. lpp.

⁵ Kalniņš E. Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un Tiesības*, 2000, 214.–221. lpp.

⁶ Turpat, 219. lpp.

⁷ Raitio J. The Principle of Legal Certainty in ES Law. Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 190–194.

⁸ Skatīt, piemēram, 2010. gada 1. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-21-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 2. februārī), 13.3. punkts 21.1. punkts.

⁹ 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).

¹⁰ Likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. gada 1. jūnijs, Nr. 32.

¹¹ Turpat, 8. pants trešās daļas 13. punkts un 16.¹ panta deviņā daļa.

realizēšanas, nevis augļu koka iestādīšanas dienā”¹². Tādējādi Satversmes tiesa ir secinājusi, ka ar apstrīdētajām tiesību normām piemērotais ienākuma nodoklis ir jāmaksā par visu kapitāla pieaugumu neatkarīgi no noguldījuma veikšanas brīža, ja vien depozītu procenti ir saņemti pēc piemērojamās ienākuma nodokļa likmes spēkā stāšanās.¹³ Vienlaikus tiesas ieskatā likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” veiktajiem grozījumiem ir noteikts neīsts atpakaļvērstis spēks, jo tie ietekmē tikai tās depozīta noguldītāju tiesības, kas iegūtas tikai pēc apstrīdēto tiesību normu spēkā stāšanās brīža.¹⁴

Lai būtu skaidrība terminoloģijā, jānorāda, ka Satversmes tiesas izmantotais termins “neīsts atpakaļvērstis spēks”, uz kuru ir ietverta atsauce lietā Nr. 2010-25-01¹⁵, raksturojot depozītu procentu aplikšanu ar nodokli, saturiski ir identisks iepriekš gan Latvijas judikatūrā, gan arī tiesību doktrīnā izmantotajam terminam “tūlītējs tiesību normas spēks laikā”¹⁶. Ņemot vērā minēto, nebūtu pieļaujama situācija, ka gan judikatūrā, gan arī tiesību doktrīnā pastāvētu divi atšķirīgi termini, raksturojot identisku tiesību normu spēka laikā stāvokli. Tādējādi ir atbalstāma jau Latvijas tiesību doktrīnā nostiprinātā termina “tiesību normas tūlītējs spēks laikā” turpmāka konsekventa izmantošana.

Vienlaikus akcentējams, ka Satversmes tiesas secinājums par depozītu taksāciju raisa vairākus jautājumus. Būtiskākais no tiem – vai Satversmes tiesa ir atbilstoši konstatējusi kapitāla pieauguma jeb procentu pieauguma juridisko dabu un tādējādi arī pareizi noteikusi apstrīdētā regulējuma piemērošanu jau nodibinātām tiesībām. Analizējot depozīta procentu juridisko dabu, Satversmes tiesa ir atzinusi, ka ienākuma gūšana no kapitāla pieauguma un faktiski arī pašu procentu rašanās ir notikusi to fiziskas saņemšanas brīdī.¹⁷ Tajā pašā laikā, izvērtējot procentu rašanos no civiltiesību aspekta, uzskatāms, ka depozīta procenti ir nepārtraukti pieaugoša maksa, kas saskaņā ar Civillikuma 955. pantu nekavējoši pēc to rašanās kļūst par galvenās lietas īpašnieka īpašumu¹⁸ un kas atbilstoši Kredītiestāžu likuma 70. panta 1. punktam ir aprēķināma par ikvienu dienu, kad kredītiestādes rīcībā ir bijis nodots depozīts jeb noguldījuma pamatsumma.¹⁹ Balstoties uz šādu no likuma

¹² 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 10.3. punkts.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 10.3. punkts.

¹⁶ Kā izriet no Spānijas tiesību doktrīnas, uz kuru atsaucoties Satversmes tiesa ir ietvērusi spriedumā terminu “neīsts atpakaļvērstis spēks” jeb “improper retroactivity”, attiecīgais termins raksturo situācijas, kad jaunpieņemtā tiesību norma ir piemērojama pastāvošām tiesiskajām attiecībām pēc tās spēkā stāšanās; Eiropas Padomes Venēcijas Komisijas interneta mājaslapa <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> (aplūkots 2011. gada 1. februārī); tāpat skatīt Eiropas nodokļu profesoru asociācijas mājaslapā publicēto pētījumu par tiesību normu spēku laikā Spānijas nodokļu tiesībās <http://www.eatlp.org> (aplūkots 2011. gada 2. februārī).

Tādējādi minētais termins ir identisks Latvijas tiesību doktrīnas tiesību normu tūlītēja spēka laikā izpratnei – “pārejas tiesībās par “jaunās normas tūlītējās piemērošanas principu” dēvē situāciju, kurā jaunā tiesību norma piemērojama vienlaikus ar situācijām, kuras vēl ilgst, kā arī tām situācijām, kuras radīsies nākotnē, tas ir, pēc jaunās normas spēkā stāšanās”. Rudevska B. “Parex” bankas klauzula: Saeimas pārejas tiesību pinekļos. *Jurista Vārds*, 2009. gada 3. novembris, Nr. 44 (587).

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Civillikums. Trešā daļa. Lietu tiesības: LR likums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992. gada 30. jūlijs, Nr. 29. 955. pants: Galvenās lietas īpašnieks kļūst arī par tās augļu īpašnieku, tiklīdz tie rodas.

¹⁹ Kredītiestāžu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. gada 24.oktobris, Nr. 163 (446).

izrietošu procentu ienākuma gūšanas juridisko konstrukciju, Satversmes tiesai būtu jāsecina, ka depozītu procenti, kas līdz apstrīdētās tiesību normas spēkā stāšanās brīdim – 2010. gada 1. janvārim jau juridiski bija depozīta noguldītāja īpašums, taču vēl fiziski netika nodoti depozīta noguldītājam, ir iegūti pirms apstrīdēto tiesību normu spēkā stāšanās.

Tomēr, lai konstatētu, ka apstrīdētās tiesību normas ir pieņemtas ar neīstu atpakaļvērstu jeb tūlītēju tiesību normas spēku laikā, vai tieši otrādi – ar atpakaļejošu spēku laikā, ir nepieciešams izvērtēt, vai depozīta procentu īpašuma tiesību iegūšana bija pabeigta līdz apstrīdēto normu spēkā stāšanās laikam.²⁰ Lai gan ar nodokļiem apliekamu ilgstošu darbību pabeigšanas brīdis nav viennozīmīgi vērtēts arī Vācijas nodokļu tiesību doktrīnā,²¹ Satversmes tiesai attiecīgajos apstākļos bija jāsniedz skaidrs izvērtējums, vai līdz apstrīdētās tiesību normas spēkā stāšanās brīdim uzkrāto depozīta procentu īpašuma tiesību iegūšana ir bijusi pabeigta depozītu procentu juridiskās rašanās, to faktiskās iegūšanas vai, iespējams, depozīta pamatsummas saņemšanas brīdī.

Tajā pašā laikā uzskatāms, ka likumdevēja īstenotā juridiskā konstrukcija ienākuma nodokļa piemērošanā depozīta procentiem arī tiesībpolitiski nenodrošina taisnīgāko risinājumu un nesasaista ienākuma gūšanu no kapitāla pieauguma ar konkrētās tiesību normas spēkā stāšanos. Piemēram, ikviena persona 2009. gada decembrī, kad apstrīdētie grozījumi bija publicēti, taču nebija stājušies spēkā, bez ierobežojumiem varēja noslēgt jaunu līgumu vai grozīt jau iepriekš noslēgtu depozīta līgumu. Atbilstoši spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam persona varēja vienoties ar kredītiestādi par depozīta noguldīšanu līdz pieciem gadiem, nosakot, ka procenti tiek saņemti jeb ienākums no kapitāla pieauguma gūts depozīta noguldīšanas sākumā, t. i., pirms apstrīdēto tiesību normu spēkā stāšanās. Tādējādi pastāvētu situācija, ka persona piecus gadus pēc grozījumu stāšanās spēkā varētu saņemt labumu par kapitāla pieaugumu bez ienākuma nodokļa maksāšanas, jo teorētiski ienākums no kapitāla – procenti būtu iegūti pirms grozījumu spēkā stāšanās.²²

Ievērojot minēto, no tiesībpolitikas viedokļa juridiski korektāk un sabiedrības interesēm atbilstošāk būtu piemērot ienākuma nodokli kapitāla pieaugumam nevis brīdī, kad depozīta procenti ir fiziski saņemti, bet gan noteikt nodokļa maksāšanas pienākumu depozīta termiņa beigās vai ik gadu atbilstoši nodokļa regulējuma spēkā esamības laikā faktiski pieaugušajiem depozīta procentiem. Tādējādi tiktu samērotas valsts un depozītu noguldītāju intereses. No vienas puses, valsts noteiktu pienākumu maksāt ienākuma nodokli visām personām, kas guvušas kapitāla pieaugumu nodokļa spēkā esamības laikā, savukārt, no otras puses, depozītu noguldītāji varētu paļauties, ka uzkrātajiem procentiem tiks piemērota ienākuma nodokļa likme, kas ir bijusi spēkā visā apliekamo procentu pieauguma laikā, nevis tikai procentu saņemšanas brīdī.

²⁰ Sk. Eiropas nodokļu profesoru asociācijas mājaslapā publicēto pētījumu par tiesību normu spēku laikā Vācijas nodokļu tiesībās <http://www.eatlp.org> (aplūkots 2011. gada 2. februārī).

²¹ Turpat.

²² Piemēram, ja kāda persona 2009. gada decembrī noguldītu 10 000 Ls uz pieciem gadiem ar procentu likmi 8% gadā, vienojoties saņemt depozīta procentus noguldījuma termiņa beigās, piecu gadu laikā personai būtu jāsamaksā ienākuma nodoklis Ls 400. Savukārt, ja identiskā situācijā persona saņemtu depozīta procentus pirms 2010. gada 1. janvāra, atbilstoši likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" noteiktajai kapitāla pieauguma taksācijas un ienākuma gūšanas konstrukcijai persona būtu tiesīga nemaksāt ienākuma nodokli par kapitāla pieaugumu.

Satversmes tiesas prakse tiesību normu spēka laikā konstatēšanai

Iepriekš aprakstītā Satversmes tiesas argumentācija norāda uz būtiskāku problēmu satversmības izvērtēšanā no spēka laikā aspekta. Kā atzinusi Satversmes tiesa, demokrātiskā un tiesiskā valstī normatīvajiem tiesību aktiem atpakaļejošs spēks var tikt noteikts tikai izņēmuma gadījumos.²³ Arī tūlītēja tiesību normu spēka laikā atbilstība publiskajās tiesībās ir izvērtējama atkarībā no konkrētās situācijas juridiskajiem apstākļiem.²⁴ Tādējādi, ja Satversmes tiesā ir iesniegts pieteikums, apstrīdot tiesību normas spēkā stāšanās un piemērošanas laiku, kā arī pastāvošu attiecību vai nodibinātu tiesību ietekmēšanas atbilstību, tiesai jau sākotnēji ir nepieciešams skaidri identificēt apstrīdētās tiesību normas spēku laikā un veikt padziļinātu tā izvērtēšanu. Tomēr gan minētajā lietā, gan arī otrajā Satversmes tiesas izskatītajā lietā, kur nozīmīgākais izvērtējamais apstāklis bija nodokļu tiesību grozījumu spēka laikā elements²⁵, Satversmes tiesa ir izmantojusi tādu juridisko metodoloģiju kā lietās, kad tiek izvērtēta apstrīdēto tiesību normu satura satversmība, nevis to spēks laikā.

Izvērtējot nodokļu tiesību grozījumu spēka laikā satversmību, vispirms Satversmes tiesa secinājusi, ka grozījumi ierobežo tiesības uz īpašumu (atbilstoši Satversmes tiesas judikatūrai “nodokļa maksāšanas pienākums vienmēr nozīmē īpašuma tiesību ierobežojumus”²⁶), pēc tam tiek vērtēts, vai ierobežojumam ir leģitīms mērķis un vai tas ir noteikts ar likumu. Visbeidzot Satversmes tiesa vērtē šī ierobežojuma samērīgumu. Savukārt, analizējot samērīgumu, Satversmes tiesa veic apstrīdētās tiesību normas izvērtēšanu no tiesiskās paļāvības aspekta, izdarot secinājumus par tiesību normas satura un līdztekus arī samērīguma testa laikā konstatētā spēka laikā atbilstību Satversmei.²⁷ Līdz ar to, ja pieteikuma iesniedzējam tiesiskā paļāvība uz iepriekš pastāvējušu situāciju nav izveidojusies vai tā nav bijusi saprātīga un pamatota, kā arī, ja saprātīgas un pamatotas paļāvības pastāvēšanas gadījumā ir noteikta saudzējoša pāreja uz jauno regulējumu, tad tiesību normai noteiktais spēkā stāšanās laiks ir bijis atbilstošs.²⁸

Uzskatāms, ka šāda tiesību normu konstitucionālās kontroles īstenošana attiecībā uz spēku laikā nav pilnīga. Ņemot vērā, ka Satversmes tiesa spriež tiesu, “vispirms interpretācijas ceļā konstatējot zemākās normas saturu, tad interpretācijas ceļā konstatējot augstākās normas saturu un pēc tam salīdzinot to saturu”²⁹, vēl pirms iespējamā īpašuma tiesību aizskāruma izvērtēšanas, tulkojot zemākās jeb apstrīdētās tiesību normas saturu, Satversmes tiesai ir jāizdara secinājumi par apstrīdētās tiesību normas spēku laikā. Piemēram, Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST), kas ir veidojusi judikatūru par tiesību normu spēku laikā izvērtēšanu,

²³ 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī) 9.4.2. punkts.

²⁴ Raitio J. *The Principle of Legal Certainty in ES Law*. Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 187–190.

²⁵ 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).

²⁶ Turpat, 5.2. punkts.

²⁷ 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 10.1. punkts. 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 9.4. punkts.

²⁸ Turpat.

²⁹ Borkoveca M. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. *Jurista Vārds*, 2007. gada 11. septembris, Nr. 37 (490).

balstoties uz visaptverošu Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstu izpratni par tiesību normu spēku laikā³⁰, īsteno atšķirīgu apstrīdēto tiesību normu tiesiskuma izvērtēšanu atkarībā no apstākļa, vai apstrīdētajai tiesību normai ir atpakaļejošs spēks laikā. Proti, ja pastāv tiešs atpakaļejošs spēks, kad ir ietekmētas jau iepriekš iegūtas tiesības vai pabeigti apstākļi, personas tiesību aizsardzība ir daudz augstāka un likumdevējam ir nepieciešams daudz pamatotāks mērķis grozījumu veikšanai nekā, ja ir tūlītējs vai uz nākotni vērstas spēks laikā.³¹

Ievērojot minēto, uzskatāms, ka pēc apstrīdētās tiesību normas spēka laikā izvērtēšanas Satversmes tiesai turpmākā attiecīgās tiesību normas konstitucionālā kontrole, tai skaitā leģitimā mērķa analīze un samērīguma izvērtēšana, ir jāvērtē caur konstatēto apstrīdētās tiesību normas spēka laikā prizmu. Savukārt, ja apstrīdētās tiesību normas saturs no spēka laikā aspekta nav sākotnēji atklāts vai tā analīze ir veikta virspusēji, pastāv liela iespējamība neveikt apstrīdēto tiesību normu satversmības izvērtēšanu atbilstoši Satversmes pamatprincipiem.

Vienlaikus norādāms, ka līdzšinējos Satversmes tiesas spriedumos pastāv nenostruktūrizēta attiecība uz “atpakaļejoša” un “atpakaļvērstā” spēka terminoloģisku izmantošanu.³² Kaut gan Latvijas tiesību doktrīnā un tiesu spriedumos tiek ietverti abi termini, ar dziļākām saknēm un normatīvi tiesisku raksturu ir termins “atpakaļejošs spēks”.³³ Jānorāda, ka termins “atpakaļejošs spēks” daudz precīzāk atklāj arī saturisko nozīmi, jo tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka retroaktīvas tiesību normas nevis tiek attiecinātas jeb vērstas uz pagātni, bet gan kā fikcija “iet atpakaļ laikā” un stājas spēkā pirms tās publicēšanas brīža.³⁴

Tiesību normu spēka laikā izvērtēšanai piemērojamo vispārējo tiesību principu tvērums un izpratne

Kā teicis bijušais ASV prezidents Franklins Delano Rūzvelts, nodokļi ir maksa par privilēģiju dzīvot organizētā sabiedrībā.³⁵ Taču vienlaikus “medaļai ir arī otra puse”. Proti, sabiedrība, deleģējot varu likumdevējam, iegūst tiesības pieprasīt valsts varas institūcijām no dabiskajām tiesībām izrietošu principu ievērošanu, tai skaitā arī nodokļu maksājumu noteikšanu un to taksācijas atbilstošā īstenošanu.³⁶ Tādējādi pēc apstrīdētās tiesību normas satura atklāšanas un spēka laikā konstatēšanas viens no svarīgākajiem uzdevumiem apstrīdēto nodokļu tiesību spēka laikā satversmības pārbaudē ir vispārējo tiesību principu atbilstoša piemērošana.

³⁰ Raitio J. *The Principle of Legal Certainty in ES Law*. Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 187.

³¹ *Ibid*, pp. 188–192.

³² 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 10.3. punkts, 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī) 9.4.2. punkts.

³³ Likums “Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. gada 18. jūnijs, Nr. 72 (203), 9. pants. Krons M. Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1.

³⁴ Rudevska B. “Parex” bankas klauzula: Saeimas pārejas tiesību pinekļos. *Jurista Vārds*, 2009. gada 3. novembris, Nr. 44 (587).

³⁵ “Taxes, are the dues that we pay for the privileges of membership in an organized society”. Interneta mājaslapa <http://www.dictionary-quotes.com> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).

³⁶ Edited by Racheter P. D., Wagner E. R. *Politics, Taxation and the rule of law. The Power to tax in Constitutional Perspective*. Kluwer Academic Publishers, 2002, pp. 1–9.

Līdzšinējā Satversmes tiesas praksē apstrīdētā regulējuma spēka stāšanās laiks, ietekme uz jau pastāvošām attiecībām vai iegūtām tiesībām ir vērtēta, ievērojot tiesiskās palāvības principu.³⁷ Tomēr būtiski ir izvērtēt, vai tiesiskās palāvības princips ir atbilstošākais princips, ar kura starpniecību izvērtēt nodokļu un citu tiesību grozījumu spēka laikā satversmību.

Kā ir norādījusi Satversmes tiesa lietā Nr. 2010-02-01, argumentējot, kādēļ tiesa vērtēs spēka laikā konstitucionalitāti no tiesiskās palāvības, nevis tiesiskās noteiktības principa tvēruma, uz kuru līdztekus tiesiskās palāvības principam arī bija atsaucies konstitucionālās sūdzības iesniedzējs, "tiesiskās noteiktības princips uzliek valstij pienākumu nodrošināt tiesisko attiecību noteiktību un stabilitāti, kā arī ievērot tiesiskās palāvības principu, lai veicinātu indivīda uzticību valstij un likumam. (...) Līdz ar to tiesiskās noteiktības princips pēc būtības tiek aptverts ar tiesiskās palāvības principu tā plašākā izpratnē"³⁸.

Tomēr šādi minēto principu satura atklāšanai nevar piekrist. Lai gan atsevišķās valstīs, kuru tiesību sistēma ir balstīta uz Rietumu tiesību loka vērtībām, vispārējo tiesību principu tvērums un piemērošanas metodoloģija var atšķirties atkarībā no attiecīgās valsts izpratnes par konkrēta principa saturu, izpratne par principu pamatelementiem, tvērumu un piemērošanas situācijām vienotā tiesiskā telpā ir saglabājama kopēja. Tādējādi, piemēram, no Vācijas un Nīderlandes tiesībām, kas tiek uzskatītas par autoritatīvām tiesiskās noteiktības un palāvības koncepciju attīstītājām, izriet, ka tieši tiesiskās palāvības princips tiek uzskatīts par no tiesiskās noteiktības principa izrietošu subjektīvo tiesību izpausmi.³⁹ Tāpat arī ES tiesībās tiesiskās palāvības princips tiek uzskatīts par specifisku tiesiskās noteiktības principa sastāvdaļu.⁴⁰

Kā izriet no ES un citu ārvalstu tiesību doktrīnas, tiesiskās noteiktības (angļu valodā – *legal certainty*) princips izriet no likuma varas principa un ir viens no stabilas un drošas tiesiskās vides pamatelementiem.⁴¹ Vienlaikus tiesiskās noteiktības princips, kas ar atšķirīgām niansēm pastāv gan kā administratīvo, gan arī konstitucionālo tiesību princips, garantē paredzamu tiesisko vidi, tādējādi ļaujot plānot veicamās darbības un paļauties uz noteiktu tiesisko stāvokli ikvienam tiesību subjektam.⁴² Tieši attiecīgais princips ierobežo tiesību normu ar atpakaļejošu spēku pieņemšanu un nepieļauj tāda tiesiskā stāvokļa esamību, kas rada nedrošību un uzticības deficītu tiesību sistēmai. Tajā pašā laikā tiesiskās noteiktības princips tā šaurākā nozīmē tiek attiecināts uz izdoto tiesību normu skaidru un saprotamu valodu.⁴³

³⁷ Skatīt gan 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), gan 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), gan arī, piemēram, 2010. gada 1. decembra Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2010-21-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī). Minētajā lietā Satversmes tiesa citastarp izvērtēja Valsts fondēto pensiju likuma grozījumu pieņemšanas spēku laikā ar tiesiskās palāvības principa starpniecību, 13.3. punkts.

³⁸ 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 4. punkts.

³⁹ Schwarze J. European administrative law, revised 1st edition. Sweet and Maxwell, 2006, p. 946.

⁴⁰ Tridimas T. The general principles of ec law. Oxford University Press, 1999, p. 163.

⁴¹ Schwarze J. European administrative law, revised 1st edition. Sweet and Maxwell, 2006, p. 946.

⁴² Türk A. Judicial Review in EU Law. Edward Elgar Publishing Limited, 2009, pp. 130–132.

⁴³ Tridimas T. The general principles of ec law. Oxford University Press, 1999, p. 165.

Kopsakarā ar minēto jānorāda, ka šis princips joprojām rada neskaidrības attiecībā uz tā nosaukumu latviešu valodā. Nereti gan Satversmes tiesas spriedumos, tai skaitā lietā Nr. 2010-02-01⁴⁴, gan EST tulkotajos spriedumos latviešu valodā⁴⁵ termina *legal certainty* tulkojums no angļu valodas tiek saprasts kā *tiesiskās drošības princips*, kaut gan vispārpieņemtais minētā principa tvērums atbilst jau tiesību doktrīnā un judikatūrā iedzīvinātā tiesiskās noteiktības principa saturam. Tādējādi, analizējot tiesiskās drošības principu, gan tiesās, gan arī tiesību doktrīnā šī principa tvērums būtu jāvērtē kā identisks tiesiskās noteiktības principam, vienlaikus atturoties no atsevišķa termina “tiesiskās drošības princips” ietveršanas juridiskajā terminoloģijā un aizstājot to ar tiesiskās noteiktības principu.

Savukārt tiesību normu spēka laikā izvērtēšanai Satversmes tiesas piemērotais tiesiskās palāvības princips (angļu valodā – *protection of legitimate expectations*) ārvalstu tiesību doktrīnā tiek uzskatīts par principu, kas novērš situāciju, kad tiesību normu grozījumu dēļ tiek aizskarta personu saprātīga paļaušanās uz iepriekš pastāvējušo regulējumu.⁴⁶ Šis princips lielākoties tiek aplūkots kopsakarā ar tiesiskās noteiktības principu kā specifiska tiesiskās noteiktības principa sastāvdaļa. Proti, kā mehānisms jeb līdzeklis, ar kura palīdzību ir iespējams noskaidrot, vai ar veiktajiem grozījumiem nav aizskarta personu subjektīvā palāvība uz atceltajām, grozītajām tiesībām vai iepriekš pastāvējušo situāciju.⁴⁷

Tiesiskās noteiktības principa piemērošana tiesību normu atpakaļejoša spēka izvērtēšanā

Kā jau iepriekš norādīts, Satversmes tiesa nodokļu tiesību spēku laikā ir vērtējusi no tiesiskās palāvības principa aspekta. Šādai tiesas praksei ir būtisks trūkums – pat ja apstrīdētā tiesību norma būtu pieņemta ar atpakaļejošu spēku bez steidzama un īpaši nepieciešama mērķa sabiedrības interešu aizsargāšanā, apstrīdētās tiesību normas izvērtēšana ar tiesiskās palāvības principa starpniecību nenodrošinātu šādu situāciju identificēšanu. Minētais slēdziens ir pamatots ar tiesiskās palāvības principa saturu un tā izvērtēšanas robežām, kas ir saistīts nevis ar apstrīdētās tiesību normas objektīvu izdošanas nepieciešamības izvērtēšanu, bet gan ar konkrētā pieteikuma iesniedzēja subjektīvo tiesību analīzi. Līdz ar to situācijā, ja pieteikuma iesniedzējam nav izveidojusies tiesiskā palāvība uz konkrētām tiesībām vai apstākļiem vai arī tā nav bijusi saprātīga un pamatota, tiesību norma ar atpakaļejošu spēku būtu tiesiska.

Ievērojot minēto, ja Satversmes tiesa pēc apstrīdētās tiesību normas satura atklāšanas konstatētu tai atpakaļejošu spēku laikā, tiesai būtu jāveic apstrīdētās tiesību normu spēka laikā izvērtēšana, pamatojoties uz tiesiskās noteiktības principu. Tādējādi līdztekus tiesiskās palāvības kā viena no tiesiskās noteiktības

⁴⁴ 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesas.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī), 4. punkts.

⁴⁵ Sk., piemēram 2010. gada 21. janvāra EST spriedumu lietā C-472/08 (Alstom Power Hydro pret Valsts ieņēmumu dienestu). Publicēts EST mājaslapā <http://curia.europa.eu> (aplūkots 2011. gada 3. februārī); Sprieduma 16. un 19. punktā lietotais termins “legal certainty” tiek tulkots kā tiesiskās drošības princips.

⁴⁶ Thomas R. *Legitimate expectations and proportionality in administrative law*. Hart Publishing, 2000, pp. 41–46.

⁴⁷ Schwarze J. *European administrative law*, revised 1st edition. Sweet and Maxwell, 2006, p. 946.

principa aspektiem izvērtēšanai, Satversmes tiesa varētu analizēt arī likumdevēja argumentus attiecībā uz apstrīdētās tiesību normas izdošanas mērķi. Šāda prakse nodrošinātu, ka pat situācijā, ja personām nepastāvētu tiesiskā palāvība uz tiesisko situāciju vai tiesībām, kas ir grozītas ar apstrīdēto tiesību normu pieņemšanu, tiesību norma varētu tikt atzīta par prettiesisku, ja grozījumiem nepastāvētu objektīvi attaisnojams svarīgs mērķis sabiedrības interešu aizsardzībā. Līdz ar to Satversmes tiesai, konstatējot, ka nepastāv objektīvs pamats izdot apstrīdēto tiesību normu ar atpakaļejošu spēku, vairs nebūtu jāvērtē tiesiskās palāvības iespējama aizskāruma, jo apstrīdētā tiesību *per se* būtu pretēja Satversmes 1. pantam.

Arī no EST judikatūras izriet, ka tiesību normu atpakaļejošs spēks ir pieļaujams, ja līdztekus tiesiskās palāvības principa ievērošanai tiesību normai ar atpakaļejošu spēku ir sevišķi svarīgs mērķis.⁴⁸ Vēl vairāk – šāda īpaši svarīga mērķa pastāvēšana ir jāpierāda nevis sūdzības iesniedzējam, bet gan likumdevējam⁴⁹.

Vienlaikus norādāms, ka jau 20. gadsimta 30. gadu tiesību doktrīnā Kārlis Dišlers ir secinājis, ka nodibinātu tiesisku attiecību un iegūtu tiesību bieža grozīšana būtu pretrunā ar tiesiskās iekārtas stabilitātes interesēm, taču, ja pastāv pietiekami svarīgas nācījas un valsts jeb vispārības intereses, retos gadījumos normatīvajiem tiesību aktiem var noteikt atpakaļejošu spēku.⁵⁰ Tādējādi arī no minētā viedokļa var atvasināt fundamentālas atziņas attiecībā uz tiesību normu spēka laikā izvērtēšanu. Pirmkārt, tiesību normu atpakaļejoša spēka laikā izvērtēšana ir jābalsta uz tiesiskās noteiktības principa piemērošanu. Otrkārt, tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā var būt tiesisks tikai tādos apstākļos, ja objektīvi ir pastāvējis sevišķi svarīgs mērķis, kuru nevarētu sasniegt mazāk ierobežojot personu tiesības.

Analizējot tiesiskās noteiktības principa piemērošanas metodoloģiskos aspektus, uzskatāms: lai konstatētu, vai, pieņemot tiesību normu ar atpakaļejošu spēku, ir pastāvējis objektīvi attaisnojams mērķis, Satversmes tiesai samērīguma testa ietvaros būtu jāanalizē, vai likumdevējam nepastāvēja saudzējošāki līdzekļi, kā nodrošināt apstrīdēto grozījumu leģitīmā mērķa sasniegšanu.⁵¹ Satversmes tiesa vairākkārt ir atzinusi, ka, “izvērtējot to, vai leģitīmo mērķi var sasniegt arī saudzējošāk, Satversmes tiesa ņem vērā, ka saudzējošāks līdzeklis ir nevis jebkurš cits, bet tikai tāds līdzeklis, ar kuru var sasniegt leģitīmo mērķi tādā pašā kvalitātē”.⁵² Tādējādi, ievērojot, ka grozījumu leģitīmais mērķis galvenokārt tiek pamatots ar sabiedrības labklājības, valsts finansiālas stabilitātes, drošības vai citu pamatprincipu aizsardzību, likumdevējam būtu pienākums pierādīt Satversmes tiesai, ka, pieņemot apstrīdēto tiesību normu ar saudzējošāku spēku laikā, sabiedrības intereses varētu tikt būtiski aizskartas. Savukārt, ja likumdevējs šādus pierādījumus nevarētu iesniegt, Satversmes tiesai būtu jāsecina, ka leģitīmo mērķi ir bijis iespējams sasniegt, pieņemot apstrīdētos grozījumus ar saudzējošāku spēkā stāšanās laiku un nodibinātu attiecību vai iegūtu tiesību ietekmēšanu.

⁴⁸ Craig P., Burca G. D. EU Law. Text, Cases and Materials, fourth edition. Oxford University Press, 2007, p. 557.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 100.–101. lpp.

⁵¹ Izvērtējot apstrīdētās tiesību normas samērīgumu, Satversmes tiesa analizē, vai likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai, vai nav saudzējošāku līdzekļu šā mērķa sasniegšanai un vai likumdevēja rīcība ir atbilstoša jeb proporcionāla. Skatīt, piemēram, 2010. gada 30. marta Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2009-85-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).

⁵² 2005. gada 13. maija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-18-0106, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 3. februārī), 19. punkts.

Kopsavilkums

1. Satversmes tiesai, izvērtējot nodokļu un jebkura cita tiesiskā regulējuma spēkā stāšanās laiku, kā arī attiecināšanu uz jau nodibinātām tiesiskajām attiecībām vai iegūtām tiesībām, vēl pirms tiesību normas leģitīmā mērķa un citu apstākļu analīzes būtu padziļināti jāizanalizē apstrīdētās tiesību normas spēks laikā. Proti, Satversmes tiesai būtu jākonstatē, vai apstrīdētā tiesību norma ir izdota ar atpakaļejošu, tūlītēju vai uz nākotni vērstu spēku laikā. Tādējādi arī turpmākā apstrīdētās tiesību normas konstitucionālā kontrole, tai skaitā leģitīmā mērķa un samērīguma izvērtēšana, būtu jāīsteno, pamatojoties uz konstatēto tiesību normas spēku laikā.
2. Atbilstoši līdzšinējai Satversmes tiesas praksei tiesa veic apstrīdēto tiesību nor-
mu spēka laikā satversmības analīzi, piemērojot tiesiskās paļāvības principu. Tomēr, konstatējot apstrīdētajai tiesību normai atpakaļejošu spēku laikā, Sa-
tversmes tiesai būtu jāveic apstrīdētās tiesību normas analīze, piemērojot tiesis-
kās noteiktības principu. Tā kā no tiesiskās noteiktības principa tvēruma izriet
ne tikai pienākums izvērtēt pieteikuma iesniedzēja iespējamo subjektīvo tiesību
aizskārumu, līdztekus tiesiskās paļāvības analīzei Satversmes tiesa samērīgu-
ma testa ietvaros varētu arī izvērtēt, vai objektīvi pastāv steidzams un sevišķi
nepieciešams grozījumu izdošanas mērķis, ar kuru būtu attaisnojama tiesiskās
noteiktības ierobežošana. Savukārt, ja Satversmes tiesa konstatē, ka objektīvs
tiesību normas izdošanas mērķis nepastāv vai ir aizskarta pieteikuma iesnie-
dzēja tiesiskā paļāvība, apstrīdētā tiesību norma būtu atzīstama par pretēju Sa-
tversmei.
Tajā pašā laikā, ja Satversmes tiesa pēc publisko tiesību jomā izdotas tiesību
normas satura atklāšanas un analīzes konstatē, ka apstrīdētajai tiesību normai
ir noteikts tūlītējs vai uz nākotni vērsts spēks laikā, apstrīdētās tiesību normas
spēka laikā satversmības izvērtēšana būtu īstenojama, piemērojot tiesiskās pa-
ļāvības principu.
3. Gan Satversmes tiesas spriedumos, gan arī EST latviešu valodā tulkotajos no-
lēmumos pastāv trūkumi konsekventai juridiskās terminoloģijas izmantošanai.
Tiesību doktrīnā un tiesu nolēmumos turpmāk būtu jāatturas no terminu “ne-
īsts atpakaļvērstis spēks” un “tiesiskās drošības princips” izmantošanas, minētos
terminus attiecīgi aizstājot ar identiskiem un jau nostiprinātiem terminiem
“tūlītējs tiesību normas spēks laikā” un “tiesiskās noteiktības princips”. Tāpat
Satversmes tiesai būtu jāizmanto tiesību doktrīnā un arī EST nolēmumos ie-
vertais termins “atpakaļejošs spēks laikā”, nevis termins “atpakaļvērstis spēks
laikā”, tādējādi terminoloģiski precīzāk raksturojot attiecīgā termina saturu.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras un avotu saraksts

LITERATŪRA

Monogrāfijas

1. Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
2. Craig P., Burca G. D. EU Law. Text, Cases and Materials, fourth edition. Oxford University Press, 2007.
3. Edited by Racheter P. D., Wagner E. R. Politics, Taxation and the rule of law. The Power to tax in Constitutional Perspective. Kluwer Academic Publishers, 2002.
4. Raitio J. The Principle of Legal Certainty in ES Law. Kluwer Academic Publishers, 2003.
5. Schwarze J. European administrative law, revised 1st edition. Sweet and Maxwell, 2006.
6. Thomas R. Legitimate expectations and proportionality in administrative law. Hart Publishing, 2000.
7. Tridimas T. The general principles of EC law. Oxford University Press, 1999.
8. Türk A. Judicial Review in EU Law. Edward Elgar Publishing Limited, 2009.

Periodika

9. Borkoveca M. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. *Jurista Vārds*, 2007. gada 11. septembris, Nr. 37 (490).
10. Kalniņš E. Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un Tiesības*, 2000.
11. Krons M. Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1.
12. Rudevska B. "Parex" bankas klauzula: Saeimas pārejas tiesību pinekļos. *Jurista Vārds*, 2009. gada 3. novembris, Nr. 44 (587).

NORMATĪVIE TIESĪBU AKTI

Latvijas Republikas likumi

1. Kredītiestāžu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. gada 24. oktobris, Nr. 163 (446).
2. Likums "Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. gada 18. jūnijs, Nr. 72 (203).
3. Likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. gada 1. jūnijs, Nr. 32.
4. Civillikums. Trešā daļa. Lietu tiesības: LR likums. Latvijas Republikas Augstākās Pado-
mes un Valdības Ziņotājs, 1992. gada 30. jūlijs, Nr. 29.

TIESU PRAKSE

1. 2010. gada 6. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-25-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).
2. 2010. gada 1. decembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-21-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 2. februārī).
3. 2010. gada 19. jūnija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-02-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).
4. 2010. gada 30. marta Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-85-01, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).

5. 2010. gada 21. janvāra EST spriedums lietā C-472/08 (Alstom Power Hydro pret Valsts ieņēmumu dienestu). Publicēts EST mājaslapā <http://curia.europa.eu> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).
6. 2005. gada 13. maija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-18-0106, publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).
7. 1998. gada 23. februāra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-04(97), publicēts Satversmes tiesas mājaslapā <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).

CITI AVOTI

1. Interneta mājaslapa <http://www.dictionary-quotes.com> (aplūkots 2011. gada 3. februārī).
2. Eiropas nodokļu profesoru asociācijas mājaslapā publicētais pētījums par tiesību normu spēku laikā Spānijas un Vācijas nodokļu tiesībās <http://www.eatlp.org> (aplūkots 2011. gada 2. februārī).
3. Eiropas Padomes Venēcijas Komisijas interneta mājaslapa <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> (aplūkots 2011. gada 1. februārī).

TRĪS TIESNEŠU ARHETIPI MŪSDIENU TIESĪBU FILOSOFIJĀ

Mg. iur. Dace Šulmane

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: tiesnešu arhetipi; judikatūra tiesību filosofijā; tiesneša lomas evolūcija; likumdevēja un tiesu varas attiecību izmaiņas.

Ievads

Mūsdienu tiesību filosofijā tiesneša lomas izpētes aktualitāte nav pārvērtējama. Laikmetā, kad termini “likumu plūdi”, “likumu impotence”, “valsts un tiesību krīze” u. tml. arvien biežāk tiek izmantoti, lai apzīmētu valsts kā vienīgā un autoritārā likumdevēja idejas norietu, tiesu varas un tiesneša autoritāte ir izšķiroša. Jau Makss Vēbers (*Maximilian Carl Emil Weber*, 1864–1920) veiksmīgi savas koncepcijas pamatošanai ir izmantojis ideālo tēlu priekšrocības, kas vienlīdz trāpīgi sniedz auditorijai gan teorijas kodola izpratni, gan arī atvieglo uztveri. Kopš XX gadsimta teorētiski sociālajās zinātnēs plaši izmanto Maksa Vēbera ieviesto “ideālo tipu” mītisko vidi, lai labāk raksturotu dažādus sociālos fenomenus kā stereotipus, radītu formālas asociācijas ar noteiktiem sociāliem veidojumiem. Tiesību filosofijā XX gadsimtā daudzi autori ir izstrādājuši savus tiesnešu tēlus¹, kas ļauj izprast mūsdienu dažādo skatījumu uz to, pēc kādiem principiem tiesneši nonāk pie sava lēmuma.

Latvijā visplašāk ir pazīstams mītiskā tiesneša Herkulesa² tēls, pateicoties prof. Daigas Rezevskas ieguldījumam izcilā amerikāņu tiesību zinātnieka R. Dvorkina (*Ronald Dworkin*, 1931) darbu izpētē un popularizēšanā. Latvijas juristiem būtu vērtīgi papildināt savu redzesloku ar vēl diviem mītiskiem tiesnešu tēliem: Jupiteru un Hermeju, vienlaikus dodot iespēju veikt salīdzinājumu un labāku izpratni par piedāvātajām dažādajām tiesnešu lomām zinātnieku skatījumā, kas vienlaicīgi ievieš skaidrību par tiesību sistēmas izpratnes dažādību.

Beļģu tiesību zinātnieks Fransuā Osts (*François Ost*, 1952) jau divus gadu desmitus pēta tiesneša lomas evolūciju. Tiesnesis mūsdienu modernajā valstī atrodas valsts varu krustcelēs, un viņa dažādās īstenotās funkcijas un lomas F. Osts izteiksmīgi radis trīs tiesnešu arhetipos. Trīs tiesneši, trīs atšķirīgas juridiskās vides, trīs

¹ Piemēram, A. Ārnio un N. Makkormika piedāvātais analītiskais tiesnesis; J. Hābermasa diskursa telpā radītais tiesnesis; tiesnesis kā “sociālais inženieris” socioloģiskajā jurisprudencē (O. V. Holmss, R. Paunds, L. D. Brandeiss, B. N. Kardozo, F. Frankfurters); tiesību reālismā piedāvātais tiesnesis (K. L. Levelins, Dž. Franks, V. O. Duglass, F. S. Koens).

² Latvijas juristi jau pieņēmuši R. Dvorkina ideālo tiesnesi dēvēt par Herkulesu, lai gan latviešu valodā izdotajās mitoloģijas skaidrojošajās vārdnīcās biežāk tiek piedāvāts tulkojums “Hērakls” vai “Herkuls”. Herkules ir tiešs vārda atveidojums no latīņu “Herculēs”, kas ir dieva Hērakla latīniska vārda atveides forma. Autore turpmāk rakstā izmantos R. Dvorkina darbu kontekstā jau pieņemto latviskojumu Herkules.

dažādi skatījumi uz tiesnesi un uz tiesneša darbības nozīmi sabiedrībā. Ikvienu no tiesnešu tēliem mēs varam atrast arī mūsdienu tiesnešu darbībā, taču tieši vēsturiskā skatījumā vislabāk ir izprotama Jupitera, Herkulesa un Hermeja būtība.

JUPITERS

Pirmais modelis, kurā darbojas tiesnesis Jupiters, būtu nosaukams par piramīdas jeb kodeksu modeli. Tajā tiesības veido kopīgu, vienotu un monolītu veidojumu piramīdas formā (kas simbolizē dedukcijas metodes pielietojumu), kur tiesības ieņem stingri noteiktu un regulētu likuma formu. Visizteiktākais šādas tiesību savstarpējas spēkā esības un atzīšanas formas aizstāvis ir izcilais austriešu izcelsmes zinātnieks Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*, 1881–1973). Šīs tiesības, ko piemēro tiesnesis Jupiters, ir izteiktas kā imperatīvs un vienmēr skaidri izsaka aizliegtā robežas. Tiesības vienmēr var atrast likumos, kodeksos un modernās konstitūcijās, ko izsaka viena autoritāte, mūsdienās, valsts likumdevējs. Likumu kopums iezīmējas piramīdas formā kā iespaidīgs monumentāls veidojums, kurš vienmēr liek ar bijību lūkoties virsotnē, uz to punktu, kur tiek radīta un atjaunota taisnība. Tādējādi Jupiters spriež tiesu iedomātās piramīdas virsotnē, “zinot”, kādu spriedumu paredz “augstākā norma” jeb pamatnorma.

Jupiters darbojas tādā valstī, kurā ir “sakārtoti likumi”, līdz ar to ir juridiska skaidrība un stingra valsts noteikta despotska kārtība.

F. Osts uzsver, ka tiesneša Jupitera darbības vidi var raksturot četras pazīmes³:

- 1) pastāv juridiskais monisms, autoritāte un stipra sistēma;
- 2) pastāv politiskais monisms jeb valstiskās suverenitātes vienotība;
- 3) tiek plaši īstenota tiesību kodifikācija kā racionalitātes garants;
- 4) kodifikācija paredz koncepciju par nākotnes virzības noteikšanu un kontroli valstī jeb “vēstures progresu”.

Jupitera modeli, kas raksturīgs liberālās un tiesiskās valsts ideālam, juridiskā loģika ir hierarhiska, kodeksos koncentrējot būtiskāko juridiskajā jomā, un tiesnesis ir legalists. Jupitera darba vidē tiesību normas spēkā esības galvenais priekšnoteikums ir pareiza tās pieņemšana un atbilstība formālajiem kritērijiem, taču efektivitātes un leģitimitātes jautājumi nav prioritāri.

Tiesnesis ir pasīvs un sevi parāda kā uzmanīgs varas dalīšanas idejas sargātājs. Šis tiesnesis pauž neitralitāti, un viņa darbības ir ietveramas likumdevēja skaidri paustas legalitātes robežās. Jupiters ir perfekti piemērots gan klasiskās liberālās valsts ideoloģijai, gan autoritāras un totalitāras valsts iekārtai.

Pateicoties Jupiteram, mūsdienu tiesību filosofijā un teorijā ir nostiprinājušies kodeksi un konstitūcijas, kā arī tādi vispārējie tiesību principi, kas palīdz disciplinēt tiesiskās vides funkcionēšanu.

HERKULESS

Otrais modelis atzīstams kā mūsdienās izplatītākais – Herkulesa modelis, ko ieviesa R.Dvorkins. Herkulesa modelis attīstījies kopā ar sociālās valsts ideju, un tiek asociēts ar labklājības valsts politiku.

³ Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 248, 249.

Tieši Herkules "nopietni runā par pamattiesībām" un apspiež "tiesību impēriju"⁴. Ja Jupitera simbols piramīda radīja asociācijas ar pareizo un ideālo valsts likumu, tad Herkulesa modeļa ilustrēšanai tiek piedāvāta piltuves forma. Tātad no konkrētiem un pasaulīgiem strīdiem, noteiktā laika periodā raksturīgiem juridiskajiem kāzusiem tiek izstrādātas teorijas, izsecināti vispārinājumi un veidojas doktrīna. Taisnības zobenu, kam iedvesmas avots ir tiesnesis Jupiters, aizstāj ikdienas risinājumu un vienošanās balanss.

Herkulesa pieeja tiesībām ir holistiska. Viņš izmanto visu juridisko arsenālu (konstitūcija, likumi un tiesu prakse) labākā risinājuma meklēšanai. Pretēji parastajam uzskatam, ka, interpretējot tiesā tiek pētīta, pirmkārt, likumdevēja griba vai līgumslēdzēju pušu nodomi, Herkules veic "konstruktīvo interpretāciju", kas no pastāvošajiem likumiem, politikas uzstādījumiem un tiesu prakses izvilina visvērtīgākos elementus, parāda tos "vislabākajā gaismā"⁵, tādējādi no pastāvošās tiesību sistēmas izsecina pareizu jebkuras sarežģītas lietas risinājumu.

Tieši Herkules drosmīgi ierosina ideju, ka tiesas spriedums un nevis rakstītais likums ir autoritāte. Tiesnesis ir spēkā esošā likuma avots, jo viņš to spēj identificēt un skaidri paust katrā neskaidrā situācijā. Akcents novirzās no rakstītā kodeksa uz tiesnesi, uz konkrētu kāzusu risinājumu. Tieši konkrētā tiesas lieta un spriedums, kāzusu dažādība ir tas, kas palīdz nonākt pie vispārinājumiem un likumu abstrakcijām.

Šo tiesneša modeli piemēro dažādās tiesību skolas, kas ir tuvas reālisma skolai: amerikāņu reālisms un socioloģiskā jurisprudences. Tātad no konkrētās situācijas un strīda risinājuma sabiedrība uzzina par jaunu attīstību tiesību zinātnē un pareizo, taisnīgo tiesisko risinājumu turpmākā nākotnē. Tiesnesis papildus pilda sociālā inženiera lomu, jo savā spriedumā ne tikai parāda piemērojamā likuma pantu, bet arī vienlaikus "iesaka, orientē, brīdina, no pieredzes konstruē notikumu evolūciju, piemēro spriedumus pēc apstākļiem un vajadzībām, kontrolē sodu piemērošanu"⁶. Herkulesu nodarbina jautājums par kvalitatīvu risinājumu abām strīdā iesaistītajām pusēm daudzos jautājumos, kuras nav paredzējis un regulējis likumdevējs. Kā spilgtāko drosmīgā un viedā Herkulesa tipa tiesneša iemiesojumu dzīvē tiek viennozīmīgi atzīts ASV tiesnesis Oliveris Vendels Holms (Oliver Wendell Holmes, Jr., 1841–1935), kurš parādīja hierarhijas starp likumiem un spriedumiem vājās vietas, kā arī savā praksē pierādīja, ka tiesības vairs nav jābūtības postulāts, bet gan faktiskais trešās varas – tiesu varas – darbības rezultāts. F. Ost tiesneša lomas maiņas precīzāko formulējumu radis O. V. Holmsa teiktajā: "Klasiskais viedoklis, kas nostiprinājis morālismu un dod priekšroku likumam un pienākumam paklausīt, tiek aizvietots ar *bad man*⁷ pozīciju, kuru, galvenokārt, nodarbina iespējamās nepatīkamās viņa darbības sekas. Jautājums vairs nav, "kāds ir mans pienākums?", bet gan "kāda ir iespējamība, ka pastāvošā jurisdikcija sodīs mani par nodarījumiem?"⁸ Tādējādi tiesību normas spēkā esības nepieciešams un pietiekams apstāklis ir tās efektivitāte, kas vēlreiz uzsver *real rules* (angl. "īstās tiesības") idejas aktualitāti

⁴ Salīdzinājumam izmantoti R. Dvorkina pasauleslaveno darbu nosaukumi "Taking Rights Seriously" un "Law's Empire".

⁵ Sīkāk sk: Harris J. W. Legal Philosophies. Second Edition. London: Butterworths, 1997, p. 188.–191.

⁶ Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 250.

⁷ Angl. "sliktais zēns".

⁸ Holmes O. W. The patch of the law. Harvard Law Review, 1897, Vol. 457, p. 461. Citēts pēc Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 251.

tiesneša Herkulesa darbā. Herkules mūsdienu tiesību vidē ir veicinājis juridiskijas pareizības un nepārsūdzamības idejas monopolu, ko mūsdienās pauž konstitucionālo tiesu tiesneši.

F. Osts, redzot, ka šie divi modeļi nebūt neatspoguļo dažādās diskusijas par tiesneša mainīgo lomu mūsdienu sabiedrībā un varas dalīšanas teorijas kritiskā analizē, nolēma piedāvāt jaunu tiesneša mītisko tēlu Hermeju. Iespējams, šis jaunais tiesneša arhetips ļaus ieviest kaut mazliet skaidrības mūsdienu sarežģītajā valsts un sabiedrības attiecību sazarotajā vidē. Jaunais tiesnesis vēlreiz apliecina pēdējās desmitgadēs tiesību zinātnē pausto viedokli, ka "majestātiskā likumu valdīšanas ēra" ir beigusies.⁹

HERMEJS

XX gadsimta deviņdesmitajos gados franču zinātnieks F. Osts¹⁰ piedāvāja trešo tiesneša arhetipu Hermeju. Vienlaikus autors atzīst, ka Hermejs nav gluži nepazīstams juridiskajā domā, jo citādā izpratnē pieminēts šis mītiskais tēls ir gan franču tiesību teorijā, gan epizodiski R. Dvorkina darbā "Tiesību impērija".¹¹

Hermejs, grieķu dievs, ir mūsdienu hermenētikas termina izcelsmes pamatā, un uzsver vārdu nozīmes, jēgas skaidrojumu. Hermejs bija vienīgais saprata dievu teikto, un bija tādējādi neapstrīdama autoritāte teksta, sacītā izskaidrošanā. Hermejs ir universālais starpnieks, liels komunikācijas meistars. Viņš nezina citu likumu kā diskusijas un viedokļu apmaiņu. Vācijā juridiskās hermenētikas idejas pamatā ir atziņa, ka ikviens tiesību normas interpretētājs veido savu nostāju un apvārsni, kura pamatā ir personiskā pieredze: zināšanas, izjūtas, viedoklis. "Tiesnesis, interpretējot likumu, to visu ņem vērā, veidojot savu personīgo redzesloku. Tiesnesis likuma tekstu iesaista vārdu spēlē, to virzot uz priekšu un atpakaļ starp tekstus un viņa vai viņas personīgo skatījumu (*hin- und herwenden des Blicks*)."¹²

Hermejs sevi ietver ideju par valsts sazarotības tendenci, kas tiek raksturota ar valsts suverenitātes zaudēšanu, norietu, un parāda dažādu konkurējošu varu savstarpēju cīņu. Sociālās valsts krīze, globalizācija, Eiropas jaunās tiesību konstrukcijas, pašregulācija, individuālisma pieaugums, un "cilvēktiesību kults"¹³ ir fenomeni, kuri visi kopā veido citādu jaunu valsts veidolu, kurā ir dažādu varu pārklāšanās.

⁹ Bastit M. Naissance de la loi moderne, Coll. "Léviathan". Paris: P.U.F., 1990, p. 7.

¹⁰ Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 244.

¹¹ Tiesību filosofijas pētniekam bieži nākas saskarties ar izplatīto fenomenu, ka dažādos laikmetos un kontinentos autori izmanto vienādu terminoloģiju, taču tās nozīme un konteksts ir visai mainīgs. Tādēļ, lai nerastos sajukums, piemēram, starp beļģu un amerikāņu tiesību filosofijā aprakstītajiem tiesnešu modeļiem, F. Osts paskaidrojis, ka viņa Hermejs no Dvorkina "Law's Empire" aprakstītā atšķiras: 1) Dvorkinam Hermejs ir tikai tiesnesis, taču beļģu zinātnieks ar to izprot ikvienu juridisko aktieri, kas iesaistās juridiskajā diskursā; 2) Ja Dvorkina Hermejs interpretēs likumu atbilstoši likumdevēja gribai, tad Eiropas jurists Hermejs uzlūkos likumdevēja gribu kā vienu no elementiem, kas konkurē ar citiem sabiedrībā eksistējošiem fenomeniem konkrētās tiesību normas piemērošanā un interpretēšanā; 3) Tiesnesis Hermejs no visiem tiesību avotiem vienmēr dos priekšroku likumā paustajai likumdevēja gribai, taču jurists Hermejs, konstruējot argumentāciju, ņems vērā visplašāko tiesību avotu klāstu, iekaitot jurisprudenci, paražas, vispārējos tiesību principus un doktrīnu. Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 244.

¹² Herget J. E. Contemporary German Legal Philosophy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996, p. 22.

¹³ Dictionnaire de la Justice. Cadiet L. (dir.). Paris: P.U.F., 2004, p. 699.

Hermejs, ceļotāju dievs un komunikācijas dievs, ilustrē šo jauno regulēšanas loģiku, kurā pastāv ar izplūstošām robežām veidoti tiesību hibrīdi (publiski/privāts, starptautisks/nacionāls u. c.). Tiesnesis kļūst kā regulators, starpnieks, nodrošinot koordināciju starp dažādajiem tiesību avotiem, kur valda nebeidzama informācijas plūsma. “Arvien vairāk ir izteikta problēma, kā tiesību jomā izvairīties no monodijas polifonijas vārdā, nekļūstot par kakofoniju jeb troksni.”¹⁴

Hermejs vairs nepaļaujas tikai uz likuma palīdzību, bet viņš spēj virtuāli saskaņot konkurējošas intereses. Šajos apstākļos spriedums nav vairs ne deduktīvs, ne induktīvs, bet salīdzinošs un dažādas nostājas pieņemošs, iezīmējot kā vispārēju relativitātes likumu proporcionalitātes principu. Tādējādi ikviens apgalvojums skanēs šādi: “šis risinājums nav pats par sevi labākais, bet ir attiecināms tikai attiecībā uz ..., ar nosacījumu, ka...”.

F. Osts norāda, ka mūsdienu Hermejs savā darbā sastopas ar vairākām grūtībām:

- 1) pastāv juridisko aktieru pārbagātība;
- 2) notiek sistēmiska publisko valsts varu robežu izzušana, savstarpēji pārņemot un sajaucot funkcijas (piemēram, parlamentārās izmeklēšanas komisijas; dažādas ētikas komisijas, ministra noteikumi u. c.);
- 3) varas līmeņu šķietama izlīdzināšana (Eiropas Savienības kontekstā, piemēram, jaunā izpratne par vienotu un koordinētu tiesas spriešanu visās Eiropas Savienības dalībvalstīs);
- 4) ja liberālā valsts skaidri noteica, ka publiskajās tiesībās “viss, kas nav aizliegts, ir atļauts”, tad mūsdienās valsts eksperimentē ar neskaitāmiem plāniem, aprēķiniem, “politisku apņemšanos”, deklarācijām, koncepcijām u. c. Ja franču zinātnieks Ž. Karbonjē (*Jean Carbonnier*, 1908–2003) pirms sešdesmit gadiem aktualizēja “fleksiblo tiesību”¹⁵ parādīšanos, tad mūsdienās mums ir jāsaskaras ar “šķidrām tiesībām”.

Fransuā Osta piedāvātais trīs tiesnešu arhetipu modelis

	Izcelsme tiesību zinātnē	Tiesneša darbības vide un apstākļi	Tiesneša darba stils
JUPITERS (piramīda)	XIX gs. Eiropa	XIX gs. liberālā valsts un tiesiskā valsts	Autoritāte, pakļautība likuma burtam, likumdevēja izteiktajai “gribai” likumā
HERKULESS (piltuve)	XX gs. ASV R. Dvorkins	XX gs. sociālā valsts un labklājības valsts	Sociālais inženieris; aktīvs un drosmīgs “dzīvo tiesību” paudējs; atzīst un izmanto vispārējos tiesību principus
HERMEJS (tīkls)	XX gs. F. Osts, R. Dvorkins	XX gs. – XXI gs. postmodernā sabiedrība; labklājības valsts “krīze”; valsts un sabiedrība kā “sociālais tīkls”	Komunikācijas metode; dažādu interešu sabalansēšana; tiesnesis ir regulators un starpnieks

¹⁴ Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, p. 257.

¹⁵ Salīdzinājumam izmantots Ž. Karbonjē darbs “Flexible droit: pour une sociologie du droit sans rigueur” (tulk. “Fleksiblās tiesības: vienkārši par tiesību socioloģiju”).

F. Osta tiesnešu arhetipu ideja nav vienīgā, kā tiesību zinātnieki ieskicē tiesas funkciju un lomas izmaiņas laikmeta gaitā. Piemēram, F. Remī (*Philippe Rémy*) piedāvā šādu vēsturisku tiesneša un likuma attiecību izmaiņas: pirmais periods attēlo tiesnesi kā pakļautu likumam (tiesnesis zem likuma), otrais – tiesnesi kā pilntiesīgu likuma konkurentu (tiesnesis līdzās likumam), savukārt, trešais un vissarežģītāk izprotamais periods tiesnesim liek strādāt vēl nebijušos apstākļos, nacionālos likumus pakļaujot cilvēktiesību un pārnacionālu tiesību prasībām (tiesnesis augstāk par likumu).¹⁶ Arī pats F. Osta piedāvātais arhetipu modelis ir ticis kritizēts, īpaši jautājumā par R. Dvorkina radītā tiesneša Herkulesa pareizu izpratni un šī tēla metodoloģiski pareizu izmantošanu jaunu arhetipu radīšanā.¹⁷

Trīs tiesnešu arhetipu izdalīšana tiesību filosofijā ļauj dziļāk izprast tiesneša lomas evolūciju mūsdienu Rietumu tiesību lokā. Protams, ka Latvijas kontekstā, tāpat kā vairumā Rietumvalstu, ikviens tiesnesis ikdienā saskaras ar visu minēto tiesnešu – Jupitera, Herkulesa un Hermeja – lomu pielietošanu dzīvē. Neviens no mītiskajiem tiesnešiem nav labākais un pareizākais. Visu tiesnešu mērķis ir viens: spriest taisnīgu tiesu. Bet, kā to parāda mūsdienu tiesību filosofi, ceļš uz šo augsto mērķi var būt visai dažāds un būt atkarīgs no laikmeta un sabiedrības.

Kopsavilkums

1. Pateicoties Maksam Vēberam, sociālajās zinātnēs tika ieviests “ideālā tēla” jēdziens, ko plaši izmanto dažādu sociālo fenomenu ilustratīvai un tālrunīgai raksturošanai. XX gadsimtā daudzi tiesību filosofi gan Eiropā, gan ASV izstrādāja savus ideālos tiesnešu tēlus, kas ļauj izprast mūsdienu dažādo skatījumu uz to, pēc kādiem principiem tiesneši nonāk pie sava lēmuma.
2. Prof. D. Rezevska Latvijas juristu sabiedrību ir iepazīstinājusi ar ideālo tiesnesi Herkulesu, kurš aktīvi piemēro vispārējos tiesību principus. Kopš XX gadsimta deviņdesmitajiem gadiem Eiropas un citu valstu tiesību filosofu diskusija par Herkulesa tēlu tika bagātināta ar tiesnešiem Jupiteru un Hermeju, kas likumsakarīgi pilnveidoja un izskaidroja tiesneša lomu vēsturiskā un politiskā kontekstā.
3. Plaši atzītais beļģu tiesību zinātnieks F. Osts rakstā “Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge” ir izstrādājis oriģinālu teoriju par vēsturiski un funkcionāli mainīgo tiesneša lomu. Senie grieķu un romiešu dievi kā simbols nav izvēlēti nejauši. Ar to palīdzību autors ir akcentējis trīs vēsturiski atšķirīgas juridiskās vides, trīs dažādus skatījumus uz tiesnesi un uz tiesneša darbības nozīmi sabiedrībā. Ikvienu no tiesnešu tēliem mēs varam atpazīt arī mūsdienu tiesnešu darbībā, taču tieši vēsturiskā skatījumā vislabāk ir izprotama Jupitera, Herkulesa un Hermeja būtība.
4. Tiesnesis Jupiters simbolizē valsts, kurā valda viena autoritāte – likumdevējs, uzplaukumu. F. Osta versijā Jupitera darbības vide ir XIX gadsimta liberālā un tiesiskā valsts, taču Latvijas juristi viegli var saskatīt paralēles arī ar

¹⁶ Sīkāk sk: Rémy Ph. La part faite au juge. Pouvoirs, revue française d'études constitutionnelles et politiques, 2003, No. 107, p. 22, 23. Pieejams: <http://www.revue-pouvoirs.fr/La-part-faite-au-juge.html> [aplūkots 2011. gada 14. februārī].

¹⁷ Streck L. L. Deconstructing the Models of Judges: Legal Hermeneutics and Beyond the Subject-Object Paradigm. Nevada Law Journal, 2010., Vol. 10, pp. 688.–691. Pieejams: <http://scholars.law.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=nlj> [aplūkots 2011. gada 11. februārī].

autoritārajiem un totalitārajiem režīmiem Eiropā XX gadsimtā. Jupitera darbam nepieciešamas skaidras un precīzas pozitīvās tiesības un nepārprotama varas dalīšanas ideja. H. Kelzena tiesību normu hierarhija simboliski attēlo arī Jupiteru, kurš no piramīdas virsotnes neapstrīdami un precīzi paziņo spriedumu.

5. ASV tiesību zinātnieka R.Dvorkina piedāvātais ideālais tiesnesis Herkules ir pilnīgs pretstats Jupiteram. Drosme pieņemt lēmumus, kas “labo un precizē likumdevēja gribu”, prasme piemērot vispārējos tiesību principus sarežģītu lietu spriešanā, akcents uz efektīvām “dzīvajām tiesībām” – tas viss raksturo Herkulesu kā XX gadsimta labklājības valsts tiesību virzītājspēku. Piltuves forma, ar ko asociē Herkulesa darba stilu, trāpīgi norāda, ka viens kāzusa risinājums var būt par pamatu jaunas teorijas un juridiskās doktrīnas attīstībai nākotnē.
6. Hermeju darbā pastāvīgi gaida jauni izaicinājumi. Tiesnesim labklājības valsts “krīzes” apstākļos ir jāprot sameklēt balansu starp neskaidro varas dalīšanas ideju, daudzajām “plūstošajām” tiesību nozarēm un tiesību formām, kā arī izprast dažādo interešu grupu ietekmes uz likumdevēju robežas. Hermejs kalpo ne tikai kā taisnības un pareizā risinājuma paudējs, bet arī socioloģiski kā sabiedrības samierinātājs vai audzinātājs, kā “sociālais tīkls” un medijs starp konfliktējošām pusēm (piemēram, izpildvaru un sabiedrību).
7. F. Osta piedāvātais trīs tiesnešu tēlu modelis ir guvis plašu rezonansi tiesību filosofijā, jo trāpīgi izcēlis tiesneša lomas transformācijas gaitu gan vēsturiskā, gan funkcionālā aspektā, ņemot vērā liberālās Rietumu demokrātiskās valsts idejas attīstību kopš XIX gadsimta.
8. Trīs tiesnešu arhetipu teoriju nedrīkst uztvert burtiski. Ikviens mūsdienu tiesnesis savā praksē ir saskāries ar Jupitera, Herkulesa vai Hermeja lomu pielietošanu dzīvē. Tas, kas izceļ F. Osta radītās teorijas aktualitāti, ir iespēja vispārināti analizēt tos faktorus, kas veicina tiesneša lomas transformāciju vēsturiskā, politiskā un ģeogrāfiskā kontekstā.

Izmantotā literatūra

1. Bastit M. Naissance de la loi moderne, Coll. “Léviathan”. Paris: P.U.F., 1990.
2. Dictionnaire de la Justice. Cadiet L. (dir). Paris: P.U.F., 2004.
3. Harris J. W. Legal Philosophies. Second Edition. London: Butterworths, 1997.
4. Herget J. E. Contemporary German Legal Philosophy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.
5. Mitoloģijas enciklopēdija. 2. sēj., red. kol. R. Akmentiņš u. c. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1994.
6. Ost F. Jupiter, Hercule, Hermès: trois modèles du juge. Dans: Bouretz P. (dir.) La force du droit. Panorama des débats contemporains. Paris: Éditions Esprit, 1991, pp. 241.–271.
7. Rémy Ph. La part faite au juge. Pouvoirs, revue française d'études constitutionnelles et politiques, 2003, No. 107, pp. 22–36. Pieejams: <http://www.revue-pouvoirs.fr/La-part-faite-au-juge.html> [aplūkots 2011. gada 14. februārī].
8. Streck L. L. Deconstructing the Models of Judges: Legal Hermeneutics and Beyond the Subject-Object Paradigm. Nevada Law Journal, 2010, Vol.10, pp. 683.–699. Pieejams: <http://scholars.law.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=nlj> [aplūkots 2011. gada 11. februārī].

VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA

UZZIŅA ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ

Dr. iur. Jautrīte Briede

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes asociētā profesore

Raksta mērķis ir aplūkot uzziņas institūtu un tam radnieciskos tiesību institūtus, kā arī uzziņas iesnieguma un uzziņas tiesisko seku aspektus. Rakstā analizētas tiesību normas, juridiskā literatūra un tiesu prakse. Darba rezultātā izdarīti vairāki secinājumi par uzziņas institūtu un uzziņas tiesiskajām sekām.

Atslēgvārdi: uzziņa, tiesiskā palāvība, iesniegums, apstrīdēšana.

Uzziņas institūts

Latvijas Republikas Satversmes¹ 90. pantā ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Viens no mehānismiem, kā valsts nodrošina šīs tiesības saviem iedzīvotājiem, ir uzziņas institūts, kas nostiprināts Administratīvā procesa likuma² 98.–101. pantā.

Iestādes pienākums dot padomu un sniegt informāciju izriet no cilvēka cieņas principa.³ Tiesību literatūrā tiesības uz uzziņu tiek saistītas arī ar tiesiskās drošības principu, kas ir būtisks tiesiskas un demokrātiskas valsts elements. Šis princips, citstarp, prasa, lai privātpersona varētu paredzēt iestādes rīcību un ar to rēķināties, tāpēc indivīdam jābūt iespējai saņemt pietiekamu informāciju par piemērojamām tiesību normām.⁴ Uzziņa ir veids, kā persona, pirms vēl valsts nav nodibinājusi publiski tiesiskās attiecības administratīvā akta veidā, var uzzināt kompetentās iestādes viedokli attiecīgajā jautājumā.⁵ Personai tiek dota iespēja izmantot šo viedokli savām vajadzībām.

Administratīvā procesa likuma 98. pants paredz personai tiesības saņemt uzziņu par *savām tiesībām konkrētā situācijā*. Ar uzziņu personai tiek darīts zināms, kā konkrēto faktisko situāciju no tiesību viedokļa vērtē iestāde. Kā norādījis Senāts, šīs tiesības īstenošanas rezultātā persona var plānot savu rīcību, nebaidoties, vai pati ir pareizi sapratusi tiesību normas.⁶ Piemēram, persona vēlas kādā vietā tirgot pašdarinātos suvenīrus, bet nezina, vai tam ir nepieciešama pašvaldības atļauja; persona vēlas veikt būvdarbus un viņai nav skaidrs, vai šiem darbiem nepieciešams

¹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

² Administratīvā procesa likums. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

³ Paine F. J. Vācijas vispārīgas administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 174. lpp.

⁴ Аэдмаа А., Лопман Э., Паррэст Н., Пилвинг И., Вэне Э. Руководство по административному производству. – Тарту: Издательство Тартуского университета, 2005, с. 191.

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 34/2008. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 40. lpp.

⁶ Turpat, 41. lpp.

Jāņem vērā, ka termins “uzziņa” normatīvajos aktos netiek lietots konsekventi, dažkārt tas tiek lietots termina “izziņa” vietā. Piemēram, medicīniskā uzziņa Noteikumos par veselības pārbaudēm transportlīdzekļu vadītājiem.¹³

Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 98. panta ceturtajai daļai, ja iestādei tiek lūgts sniegt uzziņu par tiesisko situāciju, kurā iestādei ir piešķirta rīcības brīvība, likumdevējs ir devis iestādei tiesības uzziņā norādīt uz vispārējiem apsvērumiem, kā iestāde var izmantot tai piešķirto rīcības brīvību, kādus apstākļus un kā tā vērtēs, izdodot administratīvo aktu vai veicot faktisko rīcību.

Piemēram, atbilstoši likumam iestāde var atcelt labvēlīgu tiesisku administratīvo aktu, ja pienācīgi nav izpildīts nosacījums. Tātad likums ļauj iestādei lemt par administratīvā akta atcelšanu vai atstāšanu spēkā. Ja persona ir saņēmusi administratīvo aktu ar uzdevumu, kuru pilnībā nav izpildījusi, un prasa uzziņu par to, vai iestāde atcels administratīvo aktu, iestāde var dot konkrētu atbildi, bet var arī norādīt tikai apsvērumus, kurus tā ņems vērā, lemjot šo jautājumu pēc būtības.

Rīcības brīvības gadījumā iestāde var norādīt visus iespējamus sava lēmuma variantus.

Rīcības brīvības gadījumā uz iestādes apsvērumiem neattiecas Administratīvā procesa 101. panta otrajā un trešajā daļā noteiktās tiesiskās sekas, proti, šāda uzziņa nevar radīt personai tiesisko palāvību, ka iestāde rīkosies tā, kā norādījusi uzziņā. Iestādei ir tiesības atkāpties no uzziņā noteiktā.

Iesniegums par uzziņu

Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 98. pantam iesniegumu par uzziņu iesniedz iestādē, kuras kompetencē ir jautājuma izlemšana pēc būtības, proti, iestādē, kura attiecīgajā jomā varētu pieņemt administratīvo aktu. Hierarhiskās piekrišanas ievērošana šādā gadījumā nav obligāta – uzziņu var sniegt arī augstāka iestāde, kaut arī administratīvo aktu šajā jautājumā būtu jāpieņem zemākai iestādei. Jo īpaši tas attiecināms uz gadījumu, kad administratīvā akta izdošanas pilnvaras ir piešķirtas noteiktai amatpersonai (piemēram, inspektoram) vai šīs tiesības ir deleģētas privātpersonai.

Ja iesniegums ir iesniegts iestādē, kas jautājumu pēc būtības nevarētu izlemt, vai arī iestāde uzskata, ka kvalitatīvāku atbildi varētu sagatavot augstāka vai zemāka iestāde, iestāde iesniegumu pārsūta kompetentajai iestādei vai, ja persona iestādē vērsusies personīgi, izsniedz tai izziņu par piekritīgo iestādi.

Iesniegumā norādāms iesniedzēja vārds un uzvārds, dzīvesvieta (juridiskajai personai – nosaukums, adrese, reģistrācijas numurs), uz tā jābūt iesniedzēja parakstam. Ja iesniedzējs ir pārstāvis, norādāms, kuras personas interesēs uzziņa tiek prasīta.

Iesniegumā par uzziņu jānorāda fakti, kas raksturo konkrēto situāciju, par kuru persona vēlas uzziņu, nepieciešamības gadījumā pievienojot papildu materiālus (dokumentus, fotogrāfijas u. tml.). Iesniegumā var aprakstīt ne tikai jau reāli pastāvošus faktus, bet arī nākotnē iespējamu situāciju. Ja iesniedzējam ir zināms, ka noteikta informācija jau ir iestādes rīcībā, viņš var uz to norādīt. Faktu norādīšana

¹³ Noteikumi par veselības pārbaudēm transportlīdzekļu vadītājiem un personām, kuras vēlas iegūt transportlīdzekļu vadītāju kvalifikāciju, kā arī par veselības pirmstermiņa pārbaudes izdevumu segšanas kārtību; Ministru kabineta 2008. gada 5. februāra noteikumi Nr. 57, *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 8. februāris, Nr. 22.

iesniegumā par uzziņu nepieciešama, lai iestāde varētu izvērtēt situāciju un dot juridisku vērtējumu. Tas, vai persona vēlāk varēs atsaukties uz uzziņu, lielā mērā atkarīgs no tā, ko persona būs norādījusi savā iesniegumā. Tāpēc faktiem jābūt pēc iespējas precīziem. Ja administratīvā akta izdošanas brīdī šie fakti būs citādi, arī tiesiskās sekas var būt atšķirīgas.

Iesniegumā jāuzdod no minētajiem faktiem izrietošs konkrēts jautājums, atbilde uz kuru atkarīga no juridiska vērtējuma. Piemēram, pašvaldības iestādes vadītājs vēlas apvienot savu amatu ar radošu darbu (atbilstoši likumam tas ir atļauts), taču viņam nav pārliecības, vai darbs, ko viņš nolēmis darīt, uzskatāms par radošu. Viņš vērsas ar iesniegumu par uzziņu Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojā, iesniegumā aprakstot darbu, ko vēlas veikt, un uzdodot jautājumu, vai šis darbs uzskatāms par radošu un viņš to drīkst apvienot ar iestādes vadītāja amatu.

Iesniegumā jāietver arī paskaidrojums, kādēļ uzziņa ir nepieciešama. Tas nepieciešams tāpēc, lai parādītu savu subjektīvo interesi šādu informāciju saņemt. Paskaidrojums, kāpēc uzziņa ir nepieciešama, nav domāts stingrā nozīmē kā "pierādījums", bet gan vienīgi kā pamatots apgalvojums, ka izziņa adresātam nepieciešama, lai plānotu savu rīcību. Tas, vai nepieciešamība pastāv, ir juridiski pārbaudāms jautājums.¹⁴ Ja persona šādu interesi nevar uzrādīt, iestāde var atteikt izsniegt uzziņu, jo tiesības uz uzziņu attiecas tikai uz tiesībām zināt *savas* tiesības, tādēļ abstraktas tiesiskās situācijas ekspertīzes, kam nav konkrēta sakara ar adresāta plānoto rīcību, iestādei nav jāsniedz. Atteikumu var pamatot ar 98. panta pirmo daļu, norādot, ka tiesības uz uzziņu personai ir tikai par savām tiesībām konkrētā situācijā.

Tomēr iestādei šī iesnieguma sastāvdaļa nav jāvērtē formāli. Iespējams, ka iemesls, kāpēc uzziņa tiek pieprasīta, izriet jau no faktu apraksta un uzdotajiem jautājumiem. Piemēram, kādā lietā Valsts ieņēmumu dienests norādījis, ka privātpersonas iesniegums nav atzīstams par iesniegumu uzziņas saņemšanai, jo tajā nav pietiekami aprakstīti fakti, no kuriem nepārprotami izriet deklarēšanas brīdī radušās problēmas, kā arī ir norādīts tikai lūgums sniegt skaidrojumu, bet nevis konkrēts jautājums, nav arī norādītas tiesību normas un apstākļi, kuru dēļ nav precīzi saprotamas nodokļu maksātāja tiesības. Tomēr tiesa, vērtējot iesniegumu, secināja, ka iesniegums satur faktu aprakstu, pēc kā var konstatēt, ka notiek cukura sīrupa imports. Turklāt iesniegumam pievienota deklarācija, no kuras varēja secināt vēl papildu faktus. Iesniegumā ir arī norādīti iemesli, kāpēc ir nepieciešami skaidrojumi, un apraksts par neskaidro situāciju muitas papildnodokļa aprēķināšanā. Tāpat skaidri ir norādīts jautājums, uz kuru pieteicēja vēlas saņemt atbildi, proti, tiek lūgts sniegt skaidrojumu preces deklarēšanai. No vēstules kopējā teksta izriet, ka pieteicēju interesē tieši jautājums par muitas papildnodokļa aprēķināšanu ievestajam cukura sīrupam. Tādējādi tiesa atzina, ka iesniegums ir atzīstams par iesniegumu uzziņas saņemšanai.¹⁵

Persona iesniegumā par uzziņu var paust arī savus juridiskos apsvērumus par labu vienam vai otram risinājumam. Piemēram, persona var norādīt uz, viņasprāt, pastāvošo pretrunu starp zemākā un augstākā normatīvajā aktā ietvertu normu.

¹⁴ Kopp O. F., Ramsauer U. *Verwaltungsverfahrensgesetz*. 8. Aufl. München: C. H. Beck'sche, 2003, S. 351.

¹⁵ Administratīvās apgabaltiesas 2007. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. A42231904. Publicēts: www.tiesas.lv (aplūkots 09.01.11.).

Uzziņas sekas

Uzziņa tās adresātam nav saistoša. Proti, personai nav pienākums rīkoties atbilstoši uzziņā norādītajam. Personai, iegūstot informāciju par savām tiesībām konkrētā tiesiskā situācijā, ir tiesības izlemt, vai tā realizēs vai nerealizēs savas tiesības iestādes norādītajā veidā.

Savukārt iestāde, kas uzziņu sniegusi, nav tik brīva savā rīcībā. Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 101. panta otrajai daļai, ja uzziņas adresāts ir rīkojies atbilstoši viņam izsniegtajai uzziņai, tad iestādes vēlāk izdots administratīvais akts, kas attiecas uz jautājumu, par kuru uzziņa sniegta, nevar būt adresātam nelabvēlīgāks arī tad, ja iestāde vēlāk konstatē, ka uzziņa nav bijusi pareiza.

Tādējādi uzziņa ir dokuments, kurš saista uzziņas izdevēju, un tās adresātam ir tiesības paļauties, ka iestādes vēlāk izdots administratīvais akts nebūs pretējs uzziņā norādītajam, ja vien faktiskie un tiesiskie apstākļi nav mainījušies. Respektīvi, adresātam, saņemot iestādes izsniegtu uzziņu, rodas tiesības paļauties, ka iestāde attiecībā pret šo personu konkrētajos tiesiskajos apstākļos atbilstoši arī rīkosies. Taisnīguma princips prasa, lai iestāde šo personas paļāvību attaisnotu.¹⁶

Piemēram, ja persona kompetentajai iestādei ir lūgusi uzziņu par to, vai viņa var savienot amatus un saņēmusi apstiprinošu atbildi, personu vēlāk nevar sodīt par šo amatu savienošanu arī tad, ja iestāde savu viedokli ir mainījusi.

Tomēr iepriekš teiktais nenozīmē, ka iestādei administratīvais akts vienmēr jāizdod tieši tāds, kā norādīts uzziņā. Pirmkārt, atbilstoši Administratīvā procesa likuma 101. panta piektajai daļai, uzziņā norādītajam nav jāseko, ja uzziņa nav izdota rakstveidā vai ja tā panākta ar apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu, kukuļošanu, spaidiem, draudiem vai citām krimināli vai administratīvi sodāmām darbībām. Šādos gadījumos nedarbojas tiesiskās paļāvības princips, jo paļāvība nav tiesiska. Aizsargājama tiesiskā paļāvība nav arī gadījumā, kad persona, kura saņēmusi prettiesisku uzziņu, apzinājās vai tai vajadzēja apzināties tās prettiesiskumu¹⁷ (salīdzinājumam sk. Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas piekto punktu).

Tomēr arī tad, ja persona nav vainīga uzziņas prettiesiskumā un to neapzinājās, iestādei ir jāsamēro tiesiskās paļāvības un tiesiskuma principa ievērošanas nozīmīgums katrā konkrētā situācijā, un var būt gadījumi, kad tiesiskuma princips prasa, lai tiktu izdots nelabvēlīgāks administratīvais akts. Tas izriet ne tikai no tiesiskas valsts principa, bet arī no Administratīvā procesa likuma 101. panta otrās un trešās daļas, skatot tās kopsakarā. Proti, no trešās daļas izriet – gadījumos, kad lietas iznākums būtu prettiesisks, administratīvais akts var būt arī adresātam nelabvēlīgāks. Trešā daļa gan tiešā tekstā attiecināta tikai uz situāciju, kad jautājums, par kuru sniegta uzziņa, vēlākā administratīvajā lietā ir viens no vairākiem jautājumiem, kas iestādei jāvērtē. Tomēr no tiesību sistēmas viedokļa nebūtu pareizi uzskatīt, ja lietā ir vairāki vērtējami jautājumi (turklāt jautājums, par kuru sniegta uzziņa, attiecīgajā lietā var būt gan nozīmīgs, gan nebūtisks), tad administratīvais akts nevar būt prettiesisks, bet, ja ir viens vērtējams jautājums, tas var būt prettiesisks.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 34/2008. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 41. lpp.

¹⁷ Raschauer B. Allgemeines Verwaltungsrecht. 2., aktualisierte Auflage. Wien: Springer Verlag, 2003, S. 359.

Turklāt jāņem vērā, ka, izdodot uzziņu, parasti netiek uzklauts procesa dalībnieku, tostarp trešo personu viedoklis, tādējādi, ja administratīvais akts nekad nevarētu būt nelabvēlīgāks, varētu nepamatoti tikt ierobežotas arī trešo personu tiesības.¹⁸

Arī Senāts ir norādījis, ka palāvība uz uzziņu nav absolūta. Proti, ir iespējami gadījumi, kad kļūdaina uzziņa nepasargā individu no tam adresēta administratīvā akta izdošanas, kurš ir nelabvēlīgāks kā sniegtā uzziņa. Ja iestāde, konstatējot uzziņas tiesisku kļūdainumu, tomēr vēlāk izdos administratīvo aktu atbilstoši uzziņā teiktajam, tā rīkosies pretēji tiesību normām. Tātad katrā šādā gadījumā saduras divi tiesību principi: tiesiskās palāvības princips un tiesiskuma princips. To, kuram principam ir dodama priekšroka, izlemj katrā konkrētajā gadījumā.¹⁹

Savukārt Latvijas juridiskajā literatūrā izteikts viedoklis, ka iestādei ir tiesības atkāpties no uzziņā sniegtā skaidrojuma par personas tiesībām konkrētajā tiesiskajā situācijā, ja izpildās kāds no kritērijiem, kas piemērojami attiecībā uz adresātam labvēlīga prettiesiska administratīvā akta atcelšanu.²⁰ Šādam viedoklim varētu piekrist, jo, ja var atcelt prettiesisku administratīvo aktu, tad vēl jo vairāk var neievērot prettiesisko solījumu, kas izriet no uzziņas.

Nemot vērā iepriekš teikto, secināms – likumā minētais par to, ka administratīvais akts nevar būt nelabvēlīgāks, interpretējams tādējādi, ka situācija kopumā nevar radīt uzziņas adresātam nelabvēlīgākas sekas. Proti, adresātu par sekošanu uzziņā norādītajam nevar sodīt. Ja uzziņas rezultātā radušies zaudējumi, tos uzziņas adresātam atlīdzina.

Arī ārvalstu tiesību literatūrā ir diskutēts jautājums, vai personai, ja tai dots prettiesisks apsolījums, ir tikai tiesības uz zaudējumu atlīdzību vai, atsaucoties uz aizsargājamo tiesisko palāvību, arī tiesības prasīt prettiesiskā apsolījuma izpildi. Atbilstoši Austrijas tiesu praksei parasti šādā gadījumā tiek dota priekšroka tiesiskuma principam.²¹ Arī Lielbritānijā tiek segti zaudējumi, nevis izdots prettiesisks administratīvais akts. Piemēram, muitas administrācija bija kļūdaini informējusi komersantu par to, ka par attiecīgo produktu nodoklis nav jāmaksā. Tomēr vēlāk komersantam tika uzlikts pienākums samaksāt nodokli, taču nodokļu administrācija izmaksāja kompensāciju.²²

Savukārt Vācijā prettiesisku solījumu nepilda tad, ja, izdodot attiecīgo administratīvo aktu, tiesību normas būtu pārkāptas diezgan nopietni. Turklāt attiecībā uz nodokļu tiesībām Vācijas Federālā Administratīvā tiesa jau 1959. gadā norādījusi, ka nodokli var tikt iekasēti tikai stingrā saskaņā ar likumu, tādējādi prettiesisks solījums nav spēkā.²³

¹⁸ Sal.: Bull H. P., Mehle V. Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungslehre. 7. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verl., 2005, S. 337.

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 34/2008. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 41. lpp.

²⁰ Laviņš A., Kramiņa I. Daži aspekti tiesiskās palāvības principa izpratnē. *Jurista Vārds* 2005. 11. oktobris, Nr. 393.

²¹ Raschauer B. Allgemeines Verwaltungsrecht. 2., aktualisierte Auflage. Wien: Springer Verlag, 2003., S. 358.

²² Wade W., Forsyth C. Administrative law. Seventh edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 93.

²³ Bull H. P., Mehle V. Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungslehre. 7. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verl., 2005, S. 339.

Iepriekš teiktais neliedz iestādei, izdarot lietderības apsvērumus un tiesiskuma un tiesiskās palāvības principu savstarpējo vērtējumu, izšķirties par labu tiesiskās palāvības aizsardzībai. Taču, ņemot vērā, ka tādā gadījumā rezultāts būs prettiesisks, citi uz vienlīdzības principu atsaukties nevar.

Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 101. panta trešajai daļai jautājums, par kuru sniegta uzziņa, vēlāk administratīvajā lietā var būt adresātam nelabvēlīgāks arī tad, ja, ievērojot uzziņā teikto, lietas kopējais iznākums būtu adresātam nelabvēlīgāks. Tad iestāde atkāpjas no uzziņā norādītā, lai nodrošinātu, ka administratīvās lietas iznākums ir adresātam labvēlīgāks nekā tas būtu gadījumā, ja iestāde ievērotu uzziņas noteikto.

Secinājumi

1. Uzziņas institūts radīts ar mērķi informēt personu par to, kādas tiesiskās sekas (parasti – noteikta satura administratīvais akts) tai var iestāties konkrētā tiesiskā situācijā.
2. Privātpersonai, kas vēršas ar iesniegumu par uzziņu, nav jābūt procesa dalībniekam, tomēr tiesības uz uzziņu ir personai, kurai tā nepieciešama, lai realizētu vai aizsargātu savas vai sava pārstāvamā tiesības konkrētā situācijā.
3. Iestādes rīcība, nesniedzot uzziņu vai atsakot tās sniegšanu, ir uzskatāma par faktisko rīcību. Pati uzziņa ir informatīvs paziņojums un parasti nav uzskatāma par faktisko rīcību. Izņēmums ir gadījumā, ja nepareizas vai pārprotamas uzziņas rezultātā personai ir radies tiesību aizskārums un personai ir tiesības uz zaudējumu atlīdzību.
4. Uzziņu var sniegt arī augstāka iestāde, kaut arī administratīvo aktu šajā jautājumā būtu jāpieņem zemākai iestādei. Jo īpaši tas attiecināms uz gadījumu, kad administratīvā akta izdošanas pilnvaras ir piešķirtas noteiktai amatpersonai vai šīs tiesības ir deleģētas privātpersonai.
5. Lai iestāde varētu izvērtēt situāciju un dot juridisku vērtējumu, iesniegumā par uzziņu nepieciešams norādīt faktus. Tas, vai persona vēlāk varēs atsaukties uz uzziņu, lielā mērā atkarīgs no tā, ko tā būs norādījusi savā iesniegumā.
6. Arī tad, ja persona nav vainīga uzziņas prettiesiskumā un to neapzinājās, iestādei tomēr ir jāsamēro tiesiskās palāvības un tiesiskuma principa ievērošanas nozīmīgums katrā konkrētā situācijā, un var būt gadījumi, kad tiesiskuma princips prasa, lai tiktu izdots nelabvēlīgāks administratīvais akts.
7. Likuma norma, ka administratīvais akts nevar būt nelabvēlīgāks, interpretējams tādējādi, ka situācija kopumā nevar radīt uzziņas adresātam nelabvēlīgākas sekas. Adresātu par sekošanu uzziņā norādītajam nevar sodīt, kā arī gadījumā, ja uzziņas rezultātā radušies zaudējumi, tos uzziņas adresātam atlīdzina.

Izmantotās literatūras, juridisko aktu un juridiskās prakses saraksts

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Laviņš A., Kramiņa I. Daži aspekti tiesiskās palāvības principa izpratnē. *Jurista Vārds* 2005. 11. oktobris, Nr. 393.
2. Paine F. J. Vācijas vispārīgas administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.

3. Bull H. P., Mehle V. Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungslehre. 7. Aufl. Heidelberg: C.F.Müller Verl., 2005.
4. Kopp O. F., Ramsauer U. Verwaltungsverfahrensgesetz. 8. Aufl. München: C. H. Beck'sche, 2003.
5. Raschauer B. Allgemeines Verwaltungsrecht. 2., aktualisierte Auflage. Wien: Springer Verlag, 2003.
6. Wade W., Forsyth C. Administrative law. Seventh edition. Oxford: Clarendon Press, 1994.
7. Аэлмаа А., Лопман Э., Паррэст Н., Пилвинг И., Вэне Э. Руководство по административному производству. – Тарту: Издательство Тартуского университета, 2005.

NORMATĪVIE AKTI

1. Eiropas Padomes 1992. gada 12. oktobra Regulas (EEK) Nr. 2913/92 par Kopienas Muiņas kodeksa izveidi, kas grozīta ar Eiropas Parlamenta un Padomes 1996. gada 19. decembra Regulu (EK) Nr. 82/97.
2. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
3. Administratīvā procesa likums. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, Nr. 164
4. Noteikumi par veselības pārbaudēm transportlīdzekļu vadītājiem un personām, kuras vēlas iegūt transportlīdzekļu vadītāju kvalifikāciju, kā arī par veselības pirmstermiņa pārbaudes izdevumu segšanas kārtību; Ministru kabineta 2008. gada 5. februāra noteikumi Nr. 57, *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 8. februāris, Nr. 22.

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. Eiropas Savienības tiesas 2010. gada 2. decembra spriedumu lietā C-199/09 (Schenker SIA pret Valsts ieņēmumu dienestu).
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 34/2008. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 40. lpp.
3. Administratīvās apgabaltiesas 2007. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. A42231904.

LR UZŅĒMUMU REGISTRA LĒMUMU PĀRSŪDZĪBAS KĀRTĪBAS MAIŅA¹

Dipl. jur. Sandis Karelis

Atslēgvārdi: Uzņēmumu reģistrs, Komercreģistrs, Komerclikums, Administratīvais process, Pārsūdzības maiņa.

Kontinentālās Eiropas tiesību lokā par pašsaprotamu tiek uzskatīts visu tiesību dalījums publiskajās tiesībās un privātajās tiesībās. Būtiskākais publisko un privāto tiesību dalījuma/šķiruma rezultāts ir secinājums, ka abos tiesību atzaros darbojas atšķirīgi principi, kuru neievērošana vai sajaukšana var novest pie neadekvātām sekām, ņemot vērā šo principu atšķirību – privātajās tiesībās valda princips “var darīt visu, kas nav aizliegts ar likumu”, savukārt publiskajās tiesībās – princips “var darīt visu, ko atļauj likums”. Taču, lai pateiktu, kuru no principiem piemērot, ir jāsaprot, vai ir darišana ar publisko tiesību normu vai ar privāto tiesību normu.

Uzņēmumu reģistra valsts notāra lēmuma juridiskā daba

Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs ir tiešās pārvaldes iestāde, kas darbojas tieslietu ministra pārraudzībā. Uzņēmuma reģistra darbību regulē likums “Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”², Ministru kabineta apstiprināts Uzņēmumu reģistra nolikums³ un citi normatīvie akti.

Uzņēmumu reģistrs Latvijā reģistrē uzņēmumus (uzņēmēj sabiedrības), komersantus, to filiāles un pārstāvniecības, visas izmaiņas to darbības pamatdokumentos, kā arī veic citas normatīvajos tiesību aktos paredzētās darbības. Kopumā Uzņēmumu reģistrs kārtā 14 dažādus reģistrus.

Pašlaik visapjomīgākais no reģistriem pēc tajā reģistrēto subjektu skaitu, ko pašlaik kārtā Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, ir komercreģistrs.⁴ Turklāt tieši komercreģistrs būtu uzskatāms arī par vienu no svarīgākajiem valsts reģistriem saimnieciskās darbības sfērā.

Komerctiesības – privāto tiesību nozare

Termins “komerc tiesības” Latvijā ir parādījies pavisam nesen – Latvijas tiesību zinātnē to sāka lietot 20. gadsimta deviņdesmitajos gados. Līdz ar Komerclikuma

¹ Referātā izmantota Latvijā pieejamā kontinentālās Eiropas tiesību loka valstu doktrīna, Latvijas tiesu judikatūra, Latvijas Uzņēmumu reģistra prakse.

² Likums “Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”: LR likums, *Ziņotājs*, 1990. 06. dec., Nr. 49.

³ 28.06.2005. MK noteikumi Nr. 469 “Uzņēmumu reģistra nolikums”. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 01. jūl. Nr. 102.

⁴ Lursoft statistika. <http://www.lursoft.lv/lursoft-statistika/Komercregistrs> (aplūkots 2011. gada 7. februārī).

stāšanos spēkā 2001. gadā, komerc tiesību jēdziens ir atrodams arī pozitīvajās tiesībās. Pirmskara Latvijā tiesību nozare, kuru šobrīd dēvē par komerc tiesībām, tika saukta par tirdzniecības tiesībām.

Komerc tiesības tiek skaidrotas kā normu kopums, kas regulē preču un pakalpojumu kustību. Komerc tiesības regulē komerc tiesisko apgrozību un profesionālo komersantu savstarpējās attiecības. Komerc tiesiskā apgrozība tiek aprakstīta kā uz savstarpēju izdevīgumu balstīta fizisku un juridisku personu darbība, lai iegūtu dabiskos un citus labumus, ražotu, pirktu un pārdotu preces, kā arī sniegtu pakalpojumus apmaiņā pret citām precēm vai naudu.

Neskatoties uz komerc tiesību nomināli privāto raksturu, tajās ir saskatāms arī būtisks publiskais elements. Daudzas komerc tiesisko apgrozību regulējošās normas ir imperatīvas un vērstas uz sabiedrisku interešu aizsardzību. Arī pirmskara Latvijas tiesību zinātnieks A. Loebers norāda, ka pēc satura tirdzniecības tiesiskās normas attiecināmas vai nu uz privāttiesībām vai uz publiskām tiesībām.⁵

Komerc darbības uzsākšanai ir nepieciešama reģistrācija valsts izveidotā reģistrā, atsevišķu komerc darbības veidu veikšanai ir nepieciešama valsts institūcijas izdota licence (atļauja). Veicot komerc darbību, ir jāievēro dažādi valsts varas orgānu izdoti standarti attiecībā uz ražotajām precēm un sniegtajiem pakalpojumiem, jākāro grāmatvedība atbilstoši valsts noteiktām prasībām utt.

Komerc tiesības var šķirt privātajās un publiskajās komerc tiesībās. Piemēram, iepriekš minēto licencēšanas noteikumu normas pieder pie publiskajām komerc tiesībām, vai vēl precīzāk – pie administratīvajām komerc tiesībām, jo, no vienas puses, šīs normas nosaka publiski tiesiskus pienākumus komersantiem, piešķir zināmas ekskluzīvas tiesības valsts pārvaldes institūcijām, kas tās piemēro. Taču, no otras puses, šīs normas tiešā veidā skar komersantu veikto komerc darbību, turklāt attiecas tikai un vienīgi uz komersantiem, t. i., komerc tiesību speciālo subjektu. Savukārt normas, kas noteic komersantu tiesības un pienākumus attiecībā uz līdztiesīgiem subjektiem (vai komersanta – komerc sabiedrības gadījumā – komersanta un dalībnieku/komerc sabiedrības dalībnieku attiecības), attiecīgi pieder pie privāto komerc tiesību normām.

Uzņēmumu reģistra piederība izpildvaras atzaram

Komerc reģistrs ir publiski apkopotas informācijas kopums par atsevišķajiem komersantiem un to komerc darbību. Daļai no komerc reģistra informācijas ar likumu ir piešķirts publiskas ticamības statuss, kā rezultātā tiek aizsargātas labticīgas trešās personas, kas ir paļāvušās uz šo informāciju.

Neskatoties uz komerc tiesību piederību privāto tiesību atzaram, komerc reģistrs tiek uzskatīts par publisko tiesību institūtu. Piemēram, Komerclikuma komentāros A. Strupišs to pamato ar šādiem argumentiem: 1) komerc reģistra turētājs ir valsts (publiska) iestāde, 2) reģistrācijas pienākums ir uzlikts ar imperatīvu normu, 3) reģistrācijai pakļautajam subjektam nav izvēles iespējas un 4) par reģistrācijas pienākumu neizpildi paredzēta publiski tiesiskā atbildība⁶. Kā redzams, argumenti balstās gan uz subjektu, gan subordinācijas teorijas atziņām.

⁵ Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats, Rīga: Valters un Rapa, 1927, 14. lpp.

⁶ Strupišs A. Komerclikuma komentāri. A daļa Komerc tiesības vispārīgie noteikumi (1.–73. panti), Rīga: "A. Strupiša juridiskais birojs" SIA, 2003, 42. lpp.

Pastāvošā duālā sistēma

Uzņēmumu reģistra piederība izpildvaras atzaram nozīmē to, ka Uzņēmumu reģistra amatpersonu kontroli veic administratīvā tiesa. Respektīvi, Uzņēmumu reģistra valsts notāru lēmumus var apstrīdēt Uzņēmumu reģistra galvenajam valsts notāram, savukārt Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumi ir pārsūdzami administratīvajā tiesā⁷. Kā zināms, lielu ieguldījumu tiesību izpratnē un attīstībā dod tāds sekundāro tiesību avots kā judikatūra, ko veido tiesu nolēmumos atrodamās juridiskās atziņas.⁸

Arī privāto komerciesību attīstība Latvijā nav iedomājama bez daudzu gadu garumā veidotas judikatūras. Vērtējot šā brīža privāto komerciesību judikatūru, jāsecina, ka tā ir tikai pašā tapšanas stadijā. Taču Latvijas apstākļos īpatnēji ir tas, ka šo judikatūru šobrīd daļēji ir sākušas veidot administratīvās tiesas, kuras ir radītas nevis privāttiesisku strīdu un jautājumu izlemšanai, bet lai kontrolētu publiskās valsts pārvaldes institūciju darbību publisko tiesību sfērā.

Situāciju sarežģī tas, ka pēc būtības par vienu un to pašu jautājumu paralēli var notikt gan administratīvais process tiesā, kurā vērtē Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmuma tiesiskumu (cik pamatoti Uzņēmumu reģistra amatpersonas nav konstatējušas kapitālsabiedrības dalībnieku/akcionāru sapulces lēmuma prettiesiskumu), gan civilprocess vispārējās jurisdikcijas tiesā, kur puses ir savstarpējā strīdā iesaistīti indivīdi, kas prasības kārtībā apstrīd to pašu kapitālsabiedrības dalībnieku/akcionāru sapulces lēmuma tiesiskumu. Šādi gadījumi nav retums. Analizējot pēdējo gadu Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumus, kā arī jau par šiem Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumiem iesniegtos pieteikumus administratīvajā tiesā, nākas secināt, ka ļoti lielā daļā šo apstrīdēšanas iesniegumu (pārsūdzības pieteikumu) kā viens no apstrīdēšanas motīviem tiek norādīts komersantu lēmumu pieņemšanas apstākļi, kuru pārbaude nemaz nav Uzņēmumu reģistra valsts notāra kompetencē. Arī Augstākās tiesas Senāts vairāk kārt ir norādījis, ka administratīvā procesa kārtībā pārbaudāmo Reģistra valsts notāru lēmumu tiesiskums ir atkarīgs, cita starpā, no tā, vai valsts notārs ir ievērojis tam noteikto kompetenci. Persona nevar iebildumus pret Reģistra administratīvo aktu pamatot ar tiesību normām, kas noteic prasības privātpersonām, bet kuru ievērošanas kontrole nav Reģistra valsts notāra kompetencē⁹. Turklāt šo lietu pamatā lielākoties ir privātpersonu iekšējs strīds par komersanta (komercsabiedrības) koleģiālas institūcijas lēmuma tiesiskumu. Teorētiski pat var rasties situācija, ka administratīvā tiesa un vispārējās jurisdikcijas tiesa paralēli taisa spriedumus, kuros lietas apstākļi ir vērtēti diametrāli pretēji. Tas radītu juridisku strupceļu, jo tiesību sistēma paredz mehānismu, kā risināt tiesību normu kolīzijas, bet neparedz mehānismu, kā risināt kolīzijas starp tiesas spriedumiem, prezumējot, ka pretēji vērstu tiesas spriedumu tapšana nav iespējama.

⁷ Likuma "Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru" 19. pants, Administratīvā procesa likuma 103. pants. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. 14. nov.

⁸ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga, zv. adv. J. Neimanis, 2004. 71. lpp.

⁹ Augstākās tiesas Senāta 2008. gada 27. marta spriedums lietā Nr. SKA-58/2008 (15. punkts). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/archive/departments3/2008/>

Privāttiesisku strīdu nodošana vispārējās jurisdikcijas tiesai

Līdz Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās brīdim Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumu tiesiskuma pārbaude saskaņā ar Civilprocesa likuma Pārejas noteikumu 1. punktu notika pēc Civilprocesa likuma vispārīgajiem noteikumiem un Latvijas Civilprocesa kodeksa divdesmit otrās, divdesmit trešās, divdesmit trešās A, divdesmit ceturtās, divdesmit ceturtās A un divdesmit piektās nodaļas noteikumiem.¹⁰ Spēkā bija Civilprocesa kodeksa 239.⁵ panta piektā daļa, kas noteica, ja lietā sakarā ar sūdzību par valsts pārvaldes vai pašvaldības institūcijas vai amatpersonas rīcību rodas strīds par tiesībām, kas izšķirams tiesā saskaņā ar vispārīgajiem noteikumiem, tiesa atstāj sūdzību bez izskatīšanas un izskaidro ieinteresētajām personām to tiesības iesniegt attiecīgu prasību. Šāda veida norma bija efektīva robežšķirtne, kas neļāva mēģināt risināt komersantu savstarpējos privāttiesiskos strīdus, izmantojot iespēju apstrīdēt Uzņēmumu reģistra valsts notāra lēmumu. Šādos gadījumos tiesa nemaz nesāka skatīt sūdzības par Uzņēmumu reģistra amatpersonām pēc būtības, bet atstāja to bez izskatīšanas, norādot pareizo kārtību, kādā privātpersonas var aizstāvēt savas tiesības.¹¹

Tāpēc risinājums iepriekš aprakstītajai problēmai varētu būt – nodot Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumu tiesiskuma pārbaudi vispārējās jurisdikcijas tiesas kompetencē, kā tas bija līdz Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās brīdim. Turklāt, atjaunojot līdzīgus noteikumus par privāttiesisko strīdu nošķiršanu (atstājot sūdzību bez izskatīšanas un norādot pareizo kārtību, ka privātpersonas civilprocesuālā kārtā var aizstāvēt savas tiesības) no valsts notāru lēmumu tiesiskuma izvērtēšanas.

Svarīgas atziņas šo jautājumu sakarā ir paustas Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedumā “Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu “un trešajā daļā” un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”.¹²

Lietas būtība bija par to, vai zemesgrāmatas tiesneša lēmums būtu pārsūdzams nevis civilprocesuālā kārtībā, kā to nosaka Zemesgrāmatu likuma Piektais nodaļa, bet gan administratīvajā tiesā, jo zemesgrāmata, lai arī institucionāli piederot pie tiesu varas, funkcionāli esot izpildvaras sastāvdaļa, jo veicot administratīvu funkciju – nekustamo īpašumu reģistrāciju.

Satversmes tiesa spriedumā ir norādījusi, ka Zemesgrāmatu nodaļas tiesnesis, pieņemot lēmumus par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatā vai ar nekustamo īpašumu saistītu tiesību nostiprināšanu, rīkojas valsts pārvaldes jomā, kaut arī šī rīcība rada civiltiesiskas sekas. Šāds zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmums, kaut gan tas tiek noformēts kā tiesas nolēmums (tiesneša lēmums), pēc būtības ir administratīvais akts. Tomēr tas apstāklis, ka šie zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmumi uzskatāmi par administratīvajiem aktiem, nenozīmē, ka to pārsūdzēšanas kārtība obligāti jānosaka Administratīvā procesa likuma normās.

¹⁰ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, Nr. 326/330 (1387/1391).

¹¹ Augstākās tiesas Senāta spriedums 2001. gada 6. jūnija spriedums lietā SKA-335. Nepublicēts.

¹² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedumā “Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu “un trešajā daļā” un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 21.03.2006., Nr. 46.

Satversmes tiesa norāda, ka likumdevējs var noteikt atšķirīgu valsts pārvaldes darbību pārsūdzēšanas kārtību, ņemot vērā lietderības apsvērumus. Arī Satversmes 92. panta pirmais teikums neliedz likumdevējam noteikt, ka konkrētas valsts pārvaldes darbības tiesiskuma izvērtēšana notiks cita tiesas procesa kārtībā.

Līdz ar to, pēc Satversmes tiesas domām, ir pieļaujams, ka personu sūdzības par zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmumiem izskata civilprocesuālā kārtībā Tiesu palāta, nevis administratīvā procesa kārtībā administratīvās tiesas.

Turklāt Satversmes tiesa savā spriedumā norādījusi, ka strīdi par tādu publisko reģistru amatpersonu, (tajā skaitā zemesgrāmatu nodaļu tiesnešu) pieņemto lēmumu tiesiskumu, kas rada civiltiesiskas sekas, būtu izskatāmi civilprocesuālā kārtībā, jo, lai izvērtētu šādu publiskā reģistra amatpersonas lēmumu, tiesai ir jāvērtē arī civiltiesiski jautājumi un jābūt kompetentai tajos.

Apskatītājā spriedumā paustā atziņa par tiesas procesa izvēli atkarībā no lēmumu dabas un radītajām sekām apstiprina iepriekš izteikto domu par iespēju novirzīt Uzņēmumu reģistra amatpersonu lēmumu pārbaudi (ņemot vērā to ciešo saistību ar strīdiem privāto tiesību jomā) izskatīšanai civilprocesuālā kārtībā. Turklāt neatkarīgi no apstākļa, kuram no varas atzariem – izpildvarai vai tiesu varai – ir piederīgs Uzņēmumu reģistrs.

Šajā gadījumā, līdzīgi kā Zemesgrāmatu likumā, likums “Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru” būtu papildināms ar normām par lēmumu pārsūdzību vispārējās jurisdikcijas tiesā. Papildināms arī Civilprocesa likums, ietverot līdzīgus noteikumus, kā tas ir Civilprocesa likuma 258. pantā par pieteikuma atstāšanu bez izskatīšanas sevišķās tiesāšanās gadījumos, respektīvi, ja lietā par Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumu rodas strīds par tiesībām un šis strīds izšķirams tiesā prasības kārtībā, tiesa pieteikumu atstāj bez izskatīšanas, norādot personām to tiesības iesniegt attiecīgu prasību.

LITERATŪRA

1. Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Rapa, 1927.
2. Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004.
3. Strupiņš A. Komerclikuma komentāri. A daļa Komerctiesības vispārīgie noteikumi (1.–73. pants). Rīga: “A. Strupiņa juridiskais birojs” SIA, 2003.
4. Lursoft statistika. Pieejama: <http://www.lursoft.lv/lursoft-statistika/Komercregistr> (aplūkots 2011. gada 7. februārī).

NORMATĪVIE AKTI

1. Likums “Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”: LR likums, *Ziņotājs*, 1990. 06. dec., Nr. 49.
2. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. nov. Nr. 164.
3. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.
4. Komerclikums. LR Likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160.
5. Zemesgrāmatu likums: LR likums. *Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1993. 29. aprīlis, Nr. 16.
6. 28.06.2005. MK noteikumi Nr. 469 “Uzņēmumu reģistra nolikums”. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 01. jūl. Nr. 102.

TIESU PRAKSE

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums "Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu "un trešajā daļā" un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam", *Latvijas Vēstnesis*, 21.03.2006., Nr. 46.
2. Augstākās tiesas Senāta 2008. gada 27. marta spriedums lietā Nr. SKA-58/2008 (15. punkts). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/archive/departments/2008/>
3. Augstākās tiesas Senāta 2001. gada 6. jūnija spriedums lietā SKA-335. Npublicēts.

VĒLĒŠANU REZULTĀTU TIESISKUMA KONTROLE

Edgars Ābols

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Atslēgvārdi: vēlēšanas, apstrīdēšana, pārsūdzēšana, administratīvais process.

*“Pasaules demokrātiskajās valstīs pastāv pieci vispāratzīti vēlēšanu principi. Vēlēšanām ir jābūt vispārīgām, vienlīdzīgām, brīvām, aizklātām un tiešām. Šie pieci galvenie vēlēšanu principi ir nostiprināti gan starptautiskajos dokumentos, gan valstu nacionālajās tiesībās.”*¹ Saeimas vēlēšanu norise ir tiesiska, ja tā atbilst Latvijas Republikas Satversmes² 6. pantā ietvertajiem vēlēšanu pamatprincipiem par vispārīgām, vienlīdzīgām, tiešām, aizklātām, un proporcionālām vēlēšanām. Lai gan brīvu vēlēšanu princips nav tieši norādīts Latvijas Republikas Satversmes 6. pantā, tas neapšaubāmi ir viens no vēlēšanu sistēmas pamatprincipiem, bez kura nav iedomājama demokrātija³, kā arī izriet no Latvijas Republikas Satversmes 6. panta interpretācijas kopsakarā ar Latvijas Republikas Satversmes 1. pantu. Līdzīgus secinājumus izdarījis arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2005. gada 29. novembra spriedumā lietā Nr. SKA-468⁴. Tādējādi arī brīvu vēlēšanu principa ievērošana ir vēlēšanu rezultātu tiesiskuma priekšnoteikums. Šie paši principi attiecināmi arī uz pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanām, turklāt tie ir kopīgi visām demokrātiskām un tiesiskām valstīm⁵. Iepriekš minētie vēlēšanu principi zaudētu savu jēgu, ja nepastāvētu efektīvs tiesiskais regulējums, kas nodrošina to ievērošanu. Arī Publisko tiesību institūta direktors Arvīds Dravnieks ir norādījis: *“Balsošanas norises godīgumam jābūt neapšaubāmam, citādi vēlēšanas zaudē savu jēgu.”*⁶ Vēlēšanu principi ir norādīti arī Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām⁷ 25. pantā un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola⁸ 3. pantā. Šī raksta mērķis ir izvērtēt,

¹ Par Saeimas vēlēšanu likuma 38. panta pirmās daļas otrā teikuma atbilstību Satversmes 6., 8., 91. un 116. pantam.: LR Satversmes tiesas 2002. 23. septembra spriedums lietā Nr. 2002-08-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 24. septembris, Nr. 136 (2711).

² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, motīvu daļas 8.2. punkts.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. SKA-468, motīvu daļas 12. punkts.

⁵ Par likumprojektu “Grozījumi Politisko organizāciju (partiju) finansēšanas likumā” (2007. gada marts): Latvijas Republikas Tiesībsarga Romāna Apsiša viedoklis. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/petijumi_un_viedokli/viedokli/?doc=200 (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

⁶ Dravnieks A. Ko darīt jeb dažas pašvaldību vēlēšanu pēcdomas. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/7719/> (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

⁷ Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām: starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 23. aprīlis, Nr. 61 (2826).

⁸ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).

vai pašreizējais normatīvais regulējums nodrošina efektīvu vēlēšanu rezultātu tiesiskuma un vēlēšanu principu ievērošanas kontroli. No iepriekš minētā mērķa izriet šādi uzdevumi:

- 1) salīdzināt pašvaldību, Saeimas un Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles normatīvo regulējumu;
- 2) izpētīt vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles normatīvā regulējuma attīstību Latvijā;
- 3) analizēt relevanto judikatūru un zinātnisko literatūru.

Temata izpētē izmantotas salīdzinošās analīzes un vēsturiskās analīzes metodes, kā arī induktīvā un deduktīvā metode.

Vēsturiski pasaulē ir izveidojušies trīs galvenie parlamenta ievēlēšanas modeļi – mažoritārā, proporcionālā un jauktā vēlēšanu sistēma, taču vēlēšanu pārkāpumi ir iespējami ikvienā no šīm vēlēšanu sistēmām un visās no tām ir nepieciešama vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole.

Pasaulē vēsturiski pastāv divi modeļi, kā tiek pārbaudīta vēlēšanu pareizība un deputātu iegūtie mandāti:

- 1) vēlēšanu pareizības un iegūto deputātu pilnvaru pārbaude, ko veic pats parlaments.
- 2) vēlēšanu pārbaude tiesas ceļā⁹.

*“Demokrātiskā valsts iekārtā ieinteresētajām personām ir jābūt nodrošinātām iespējām vērsties tiesā, lai tiesiskā procedūrā pārbaudītu vēlēšanu norises tiesiskumu. Vēlēšanu norises tiesiskuma pārbaude tiesas ceļā ir demokrātiskas valsts iekārtas nepieciešamība.”*¹⁰ Latvijas Republikā vēlēšanu rezultātus ir iespējams apstrīdēt Centrālajā vēlēšanu komisijā, kuras lēmumu savukārt ir iespējams pārsūdzēt tiesā. Tādējādi ir ievērota Latvijas Republikas Satversmes tiesas paustā atziņa: *“Viens no demokrātiskas valsts galvenajiem principiem ir varas dalīšanas princips, no kura savukārt izriet tiesu varas kontrole pār likumdevēja un izpildvaru. Ārpus tiesu varas kontroles nevar palikt neviena no tiesību normām vai izpildvaras darbībām, ja tās aizskar kādas personas intereses”*¹¹. Kā vēlēšanu pareizības un iegūto deputātu pilnvaru pārbaudes, ko veic parlaments, iezīme ir Latvijas Republikas Satversmes 18. panta pirmajā teikumā noteiktais: *“Saeima pati pārbauda savu locekļu pilnvaras.”*

Šobrīd vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole Saeimas vēlēšanās ir piekritīga Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamentam, republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanās – Administratīvajai apgabaltiesai, Eiropas Parlamenta vēlēšanās – Administratīvā procesa likumā¹² noteiktajā kārtībā (pirmās instances tiesa – Administratīvā rajona tiesa, apelācijas instances tiesa – Administratīvā apgabaltiesa, kasācijas instances tiesa – Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments). Ārvalstīs ir dažāda

⁹ Pleps J. Saeimas vēlēšanu rezultāti: kā tos pārsūdzēt? Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/11904/> (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, motīvu daļas 8.2. punkts.

¹¹ Par Saeimas Prezidija 2000. gada 28. februāra “Noteikumu par kārtību, kādā no Saeimas budžeta kompensējami izdevumi, kas deputātam radušies, realizējot savas pilnvaras” 4., 5., 6., 7., 8. punkta un 9. punkta pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: LR Satversmes tiesas 2002. gada 22. februāra spriedums lietā Nr. 2001-06-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 26. februāris, Nr. 31 (2606).

¹² Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, Nr. 164 (2551).

prakse attiecībā uz to, kādai tiesu varas institūcijai ir piekritīga vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole. Atsevišķās valstīs tā ir konstitucionālās tiesas kompetence¹³, piemēram, Vācijas Federatīvajā Republikā saskaņā ar likuma "Par Federālo Konstitucionālo tiesu"¹⁴ (*Gesetz über das Bundesverfassungsgericht – vācu val.*) 48. pantu vēlēšanu tiesiskuma kontroli parlamenta (Bundestāga) vēlēšanu tiesiskuma kontroli veic Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa, Lietuvas Republikā saskaņā ar likuma "Par Lietuvas Republikas Konstitucionālo tiesu" 73. panta 1. punktu Valsts prezidenta un parlamenta (Seima) vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroli veic Lietuvas Republikas Konstitucionālā tiesa.

Šobrīd spēkā esošais tiesiskais regulējums nosaka vienotu vēlēšanu rezultātu apstrīdēšanas kārtību (Centrālajā vēlēšanu komisijā) Saeimas vēlēšanās¹⁵, Eiropas Parlamenta vēlēšanās¹⁶, pašvaldību¹⁷ (republikas pilsētas domes un novada domes) vēlēšanās, taču attiecībā uz pārsūdzēšanu kārtība būtiski atšķiras. Kā būtisks trūkums jāatzīmē, ka tikai Eiropas Parlamenta vēlēšanās tiesas nolēmumu par vēlēšanu rezultātu apstrīdēšanu var pārsūdzēt apelācijas un kasācijas kārtībā. Tas būtu izskaidrojams ar to, ka Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu apstrīdēšana neaptur ievēlēto deputātu sanākšanu, lai gan arī Saeimas vēlēšanu rezultātu apstrīdēšana neaptur ievēlēto deputātu sanākšanu. Tomēr, kā norāda A. Dravnieks, šādu tiesisko regulējumu varētu grozīt, nosakot, ka spēkā stājušos pirmās instances tiesas nolēmumu var pārsūdzēt apelācijas un kasācijas kārtībā¹⁸. Šādu iespēju paredzēja Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 46. panta pirmā daļa redakcijā, kura bija spēkā līdz 2007. gada 24. maijam. Tā, piemēram, 2005. gada Jūrmalas pilsētas domes vēlēšanu tiesiskums tika pārbaudīts gan Administratīvajā rajona tiesā, gan Administratīvajā apgabaltiesā, gan Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamentā, turklāt pirmās instances tiesas secinājumi atšķīrās no apelācijas un kasācijas instances tiesu secinājumiem¹⁹.

Saeimas vēlēšanās Centrālās vēlēšanu komisijas lēmumu var pārsūdzēt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamentā, kurš lietu izskata kā pirmās instances tiesa trīs tiesnešu sastāvā. Kā būtiska atkāpe no Administratīvā procesa likuma 107. panta ceturtajā daļā pozitīvizētā objektīvās izmeklēšanas principa ir pierādīšanas pienākums administratīvā procesa dalībniekiem. Nav viennozīmīgi skaidrs, vai šāds normatīvais regulējums izslēdz objektīvo izmeklēšanu vai tikai to padara piemērojamu ierobežotā apjomā²⁰. Lietu izskata un nolēmumu pieņem septiņu dienu laikā no pieteikuma saņemšanas. Saeimas

¹³ Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 43. lpp.

¹⁴ Gesetz über das Bundesverfassungsgericht. Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/bverfgg/index.html> (skatīts 2011. gada 20. janvārī).

¹⁵ Saeimas vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 6. jūnijs, Nr. 86 (369).

¹⁶ Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 11. februāris, Nr. 22 (2970).

¹⁷ Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 25. janvāris, Nr. 10 (141).

¹⁸ Dravnieks A. Ko darīt jeb dažas pašvaldību vēlēšanu pēcdomas. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/7719/> (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

¹⁹ Eida I. Senāts atstāj negrozītu apelācijas instances tiesas spriedumu Jūrmalas pašvaldības vēlēšanu lietā. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/information/about-trials/2005/november/20051129/?print=1> (skatīts 2011. gada 20. janvārī).

²⁰ Pleps J. Saeimas vēlēšanu rezultāti: kā tos pārsūdzēt? Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/11904/> (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

vēlēšanu likumā atšķirībā no Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likuma nav norādīts tiesas izvērtēšanas priekšmets. Tādējādi tiesa – šajā gadījumā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments – ir tiesīgs izvērtēt jebkādos vēlēšanu pārkāpumus. To arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments norādījis 2006. gada 3. novembra spriedumā lietā Nr. SA-5/2006: *“Saeimas vēlēšanu likuma 51. panta pirmā daļa ir interpretējama paplašināti, lai nodrošinātu mūsdienu demokrātiskai valstij un Administratīvā procesa likumā nostiprinātajiem principiem atbilstošu un pienācīgu vēlēšanu norises tiesiskuma pārbaudi. Līdz ar to Administratīvo lietu departaments atzīst, ka tā kompetencē ir ne tikai pārbaudīt Centrālās vēlēšanu komisijas lēmuma pareizību no formālā viedokļa (kļūdas balsu skaitīšanā, lēmuma sagatavošanā u. tml.), bet arī pārbaudīt vēlēšanu norises tiesiskumu, proti, tās atbilstību Satversmes 6. pantā un starptautisko tiesību dokumentos ietvertajiem vēlēšanu principiem.”*²¹

Atšķirībā no Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likuma 45.⁴ panta otrajā daļā noteiktā, ka pieteikuma iesniegšana tiesā aptur Centrālās vēlēšanu komisijas lēmuma par vēlēšanu rezultātu apstiprināšanu izpildi, Saeimas vēlēšanu likuma 51. panta otrajā daļā ir īpaši norādīts, ka pieteikuma iesniegšana tiesā neaptur Centrālās vēlēšanu komisijas lēmuma par vēlēšanu rezultātu apstiprināšanu darbību. Piemēram, pēc 2009. gada Jūrmalas pilsētas domes vēlēšanām jaunieievēlētie deputāti sanāca nevis 2009. gada 1. jūlijā (kā tas notika pašvaldībās, kur vēlēšanu rezultāti netika pārsūdzēti tiesā), bet gan 2009. gada 16. jūlijā – pēc tam, kad bija pieņemts Administratīvās apgabaltiesas spriedums, ar kuru tika noraidīts pieteikums par Centrālās vēlēšanas komisijas 2009. gada 13. jūnija lēmuma Nr. 19 “Par 2009. gada 6. jūnija Jūrmalas pašvaldības vēlēšanu apstrīdēšanu” (prot. Nr. §8) atcelšanu un pienākuma uzdošanu Centrālajai vēlēšanu komisijai izsludināt atkārtotas Jūrmalas pašvaldības vēlēšanas. Rezultātā iepriekšējā Jūrmalas pilsētas dome darbojās 16 dienas ilgāk nekā paredzēts.

Eiropas Parlamenta vēlēšanās vēlēšanu rezultāti pārsūdzami Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā, kas ir ļoti būtiska atšķirība no Saeimas vēlēšanu rezultātu un pašvaldību vēlēšanu rezultātu pārsūdzēšanas. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrolei ir veltīti tikai divi panti – 50. pants un 51. pants. Šāds likumdevēja lakonisms, kā arī praktiski visu jautājumu risinājuma atvēlēšana vispārējam likumam – Administratīvā procesa likumam – vērtējams kritiski. Vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole tomēr ir pietiekami specifisks institūts, kura regulēšanai ir nepieciešamas speciālās tiesību normas. Par to liecina arī tiesiskas regulējums attiecībā uz Saeimas vēlēšanu un pašvaldību vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroli.

Pašvaldību vēlēšanās vēlēšanu rezultāti pārsūdzami Administratīvajā apgabaltiesā, kura lietu izskata kā pirmās instances tiesa trīs tiesnešu sastāvā. Kā būtiska atkāpe no administratīvajā procesā minētā objektīvās izmeklēšanas principa ir pierādīšanas pienākums administratīvā procesa dalībniekiem. Lietu izskata un nolēmumu pieņem septiņu dienu laikā no pieteikuma saņemšanas. Tiesas nolēmums, kā arī citi lēmumi, kurus pieņem, veicot procesuālās darbības iesniegtā pieteikuma vai ierosinātās lietas izskatīšanai, nav pārsūdzami. Saskaņā ar Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likuma 45.³ pantu atkārtotas vēlēšanas

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, motīvu daļas 8.4. punkts.

rīkojamas, ja tiesa, izskatot sūdzību, konstatē, ka vēlēšanu organizēšanā vai balsu skaitīšanā un vēlēšanu rezultātu aprēķināšanā ir pieļauti tādi likuma pārkāpumi, kas ietekmējuši attiecīgās domes deputātu vietu sadalījumu starp politiskajām partijām, politisko partiju apvienībām un vēlētāju apvienībām.

Šaurais izvērtēšanas priekšmets liedz tiesu vērtēt visu vēlēšanu principu pārkāpumus, ierobežojot to tikai ar vēlēšanu organizēšanā, balsu skaitīšanā vai vēlēšanu rezultātu aprēķināšanā pieļautajiem pārkāpumiem. Tādējādi nepastāv efektīva tiesu varas kontrole pār vēlēšanām. Pamatojoties uz šauro izvērtēšanas priekšmetu, 2009. gada Jūrmalas pilsētas domes vēlēšanu rezultātu lietā Administratīvajai apgabaltiesai nebija tiesiska pamata izvērtēt lielu daļu pieteicēju norādīto vēlēšanu pārkāpumu. Administratīvā apgabaltiesa ar 2009. gada 9. jūlija spriedumu šajā lietā (Lieta Nr. A43004209; A43-0042-09/5) norādīja: *"Pieteikumā norādītie iespējamie pārkāpumi – vēlētāju ietekmēšana un balsu pirkšana, partiju finansēšanas likuma pārkāpumi, priekšvēlēšanu aģitācijas pārkāpumi, pozitīvisma un negatīvisma kampaņas – nenorāda uz pārkāpumiem iestādes darbībā, bet uz citu personu iespējami veiktām prettiesiskām darbībām, tajā skaitā tādām, par kurām paredzēta kriminālatbildība."*²² Līdzīgu viedokli ir paudis Dr. iur. Jānis Pleps: *"Nepareiza prakse ir atkārtotu vēlēšanu noteikšana gadījumos, kad notikusi vēlētāju balsu pirkšana, ko veic privātpersonas. Privātpersonu pieļautie vēlēšanu procedūras pārkāpumi ir demokrātijas izpratnes un politiskās kultūras jautājums; ja balsis netiek pirktas vēlēšanu iecirkņos un to neveic valsts amatpersonas, tad šādu iemeslu dēļ vēlēšanas nav pamata atcelt."*²³ Šādi Administratīvās apgabaltiesas secinājumi atšķiras no Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta secinājumiem lietā Nr. SA-5/2006, taču pilnīgi savādāki secinājumi izriet no Administratīvās rajona tiesas 2005. gada 22. marta sprieduma lietā Nr. A42241405 (A2414-05/13). Tomēr šādai atšķirībai bija arī normatīvs pamats – Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 45.³ pantā noteiktais tiesas izvērtēšanas priekšmets.

Jānorāda, ka Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 46. panta otrā daļa, kas bija spēkā līdz 2007. gada 24. maijam, paredzēja tiesai plašāku izvērtēšanas priekšmetu, tādējādi paredzot tiesu varas kontroli pār jebkādiem likuma pārkāpumiem vēlēšanās, kas ietekmējuši deputātu vietu sadalījumu starp politiskajām organizācijām (partijām), politisko organizāciju (partiju) apvienībām un vēlētāju apvienībām.

Administratīvā rajona tiesa ar 2005. gada 22. marta spriedumu pieteikumā par 2005. gada 12. marta Rēzeknes pilsētas domes vēlēšanu rezultātu atcelšanu un atkārtotu vēlēšanu izsludināšanu (Lieta Nr. A42241405 (A2414-05/13))²⁴ apmierināja pieteikumu, balstoties uz apstākli par masveidīgu vēlētāju balsu uzpirkšanu. Pastāvot pašreizējam tiesiskajam regulējumam, šāda pieteikuma apmierināšana nebūtu iespējama šaurā tiesas izvērtēšanas priekšmeta dēļ. Jāuzsver, ka atkārtoto – 2005. gada 20. augusta Rēzeknes pilsētas domes vēlēšanu rezultāti samērā būtiski atšķirās no atceltajiem 2005. gada 12. marta vēlēšanu rezultātiem.

Vēlēšanu norises pārkāpumi sastopami gandrīz katrās vēlēšanās un būtu nai-
vi iedomāties, ka iespējams tos pilnībā novērst. Atbilstoši vēlēšanu tiesiskuma

²² Administratīvās apgabaltiesas 2009. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr. A43004209.

²³ Pleps J. Saeimas vēlēšanu rezultāti: kā tos pārsūdzēt? Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/11904/> (skatīts 2011. gada 15. janvārī).

²⁴ Administratīvās rajona tiesas 2005. gada 22. marta spriedums lietā Nr. A42241405.

pārbaudes praksei tiesību normu pārkāpums pats par sevi nav ne noteicošais, ne pietiekamais priekšnoteikums, lai vēlēšanu rezultātus uzskatītu par ietekmētiem. Izvērtējot vēlēšanu norises tiesiskumu, nepietiek ar pārkāpuma konstatējumu vēlēšanu norisē, bet jāvērtē konkrētā pārkāpuma būtība un sekas.²⁵ Strīdīgs ir jautājums, cik būtiskiem ir jābūt vēlēšanu norises pārkāpumiem, lai būtu rīkojamas atkārtotas vēlēšanas. Atbildi uz šo jautājumu likumdevējs ir centies sniegt Saeimas vēlēšanu likuma 52.¹ panta pirmajā daļā, kā arī Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likuma 45.³ pantā un 47.¹ panta pirmajā daļā, norādot uz pārkāpumu ietekmi attiecībā uz mandātu sadalījumu. Arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments ar 2005. gada 29. novembra spriedumu lietā Nr. SKA-468 izvirzīja līdzīgu tēzi: *“Vēlēšanu tiesību pārkāpumi var būt par pamatu vēlēšanu rezultātu atcelšanai tikai tad, ja tie ietekmējuši vēlēšanu rezultātus – attiecīgās domes (padomes) deputātu vietu sadalījumu starp politiskajām organizācijām (partijām), politisko organizāciju (partiju) apvienībām un vēlētāju apvienībām.”*²⁶

Būtiski ir arī vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles krimināltiesiskie aspekti. Krimināllikuma²⁷ 90. pantā ir paredzēta kriminālatbildība par kavēšanu realizēt vēlēšanu tiesības un tiesības piedalīties tautas nobalsošanās, bet Krimināllikuma 92. pantā – par vēlēšanu un tautas nobalsošanas dokumentu viltošanu, nepareizu balsu saskaitīšanu un aizklātas balsošanas pārkāpšanu. Notiesājošs spriedums krimināllietā par vēlēšanu tiesību pārkāpumiem var būt par pamatu mandātu pārdaļei starp attiecīgajās vēlēšanās reģistrētajiem kandidātiem.

Jāatzīst, ka vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles efektivitāte pašvaldību, Saeimas un Eiropas Parlamenta vēlēšanās būtiski atšķiras un ir izvērtējama atsevišķi.

Pašreizējais tiesiskais regulējums pašvaldību vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrolē neparedz visu vēlēšanu pārkāpumu izvērtēšanu, kuri varētu atstāt būtisku iespaidu uz deputātu mandātu sadalījumu. Tādējādi, lai nodrošinātu pilnvērtīgu vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroli, būtu nepieciešams paplašināt izvērtēšanas priekšmetu pašvaldību vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrolē. Vienlaikus būtu apsverams jautājums par iespēju paredzēt vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroli arī apelācijas un kasācijas kārtībā ar nosacījumu, ka netiktu apturēta ievēlēto deputātu sanāksšana. Pretējā gadījumā pastāv iespēja, ka tiktu iesniegti apzināti nepamatoti pieteikumi ar mērķi “paildzināt” esošās domes pilnvaru termiņu.

Pašreizējais tiesiskais regulējums Saeimas vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrolē paredz visu vēlēšanu pārkāpumu izvērtējumu. Izvērtējams būtu jautājums par Saeimas vēlēšanu likuma 51. panta otrās daļas grozīšanu. No vienas puses, nebūtu pieļaujama situācija, ka prettiesiski ievēlēta Saeima uzsāk darbu un kādu laiku arī darbojas, izmantojot visas savas pilnvaras; no otras puses, nebūtu pieļaujama situācija, ka ar Saeimas vēlēšanu rezultātu apstrīdēšanu un pārsūdzēšanu tiek mākslīgi pagarināts iepriekšējās Saeimas pilnvaru termiņš. Tomēr, autoraprāt, tieši Saeimas vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles regulējums ir uzskatāms par efektīvāko salīdzinājumā ar pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles regulējumu.

²⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, motīvu daļas 12. punkts.

²⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. SKA-468.

²⁷ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200 (1260/1261).

Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrolei problemātisks ir tās normatīvā regulējuma lakonisms un speciālo tiesību normu trūkums, atstājot to vispārējā likuma – Administratīvā procesa likuma ziņā. Tādējādi netiek ievērota vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles specifika.

No iepriekš minētā izriet šādi secinājumi:

1. Efektīva pašvaldību vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontrole nav iespējama šaurā tiesas izvērtēšanas priekšmeta dēļ.
2. Būtiskās atšķirības starp pašvaldību, Saeimas un Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles normatīvo regulējumu rada eklektisku iespaidu un būtu mazināmas, jo šādām atšķirībām nav objektīva pamata.
3. Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles lielākās daļas jautājumu risināšana Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā ignorē vēlēšanu rezultātu tiesiskuma kontroles kā speciālā administratīvā procesa īpatnības.
4. Risinot jautājumus par vēlēšanu rezultātu apstrīdēšanu un pārsūdzēšanu, vienlaikus ir jānovērš situācijas, kad šīs apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas rezultātā tiek mākslīgi pagarināts esošo deputātu pilnvaru termiņš.

TIESVEDĪBAS PROCESU MIJIEDARBĪBAS PROBLĒMAS

Mg. iur. summa cum laude Edvīns Danovskis

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Valststiesību zinātņu katedras lektors

Atslēgvārdi: administratīvs akts, privāttiesiskas attiecības, tiesiskās noteiktības princips.

Šajā rakstā analizēta administratīvā akta ietekme privāttiesiskās attiecībās un no tā izrietošās problēmas tiesvedībā. Administratīvi akti privāttiesiskas attiecības galvenokārt ietekmē netieši – uzliekot pienākumu pakalpojumu sniedzējam grozīt ar patērētāju noslēgto līgumu vai aizliedzot prasīt kādu līguma punktu izpildi, atļaujot slēgt privāttiesisku līgumu, konstatējot faktus, kam var būt nozīme civiltiesiskās attiecības utt. Ne normatīvajos aktos, ne tiesību doktrīnā nav risināts jautājums par šāda administratīvā akta nozīmi privāttiesiskās attiecībās un no tā izrietošo tiesvedības procesu (administratīvā procesa un civilprocesa) mijiedarbību. Izteikts vien viedoklis, ka administratīvam aktam nav prejudiciālas nozīmes tiesās izspriežamajās civillietās.¹ Turpretim, piemēram, Igaunijā noteikts, ka administratīvā akta rezolutīvajā daļā konstatētais ir obligāts visām valsts institūcijām.² Latvijā likuma “Par tiesu varu”³ 16. panta trešajā daļā nolūkā novērst pretrunīgus tiesas spriedumus noteikts, ka likumā noteiktajā kārtībā spriedums ir saistošs tiesai, izskatot citas lietas, kas saistītas ar šo lietu. Tomēr Civilprocesa likuma⁴ (turpmāk – CPL) 96. pantā noteikts, ka prejudiciāla nozīme civillietā ir vienīgi tiesas spriedumam. Līdzīgi arī Administratīvā procesa likuma⁵ (turpmāk – APL) 153. pants atļauj no jauna nepierādīt vienīgi tādu faktu, kas konstatēts cita tiesas sprieduma motīvu daļā, kurā piedalās tie paši procesa dalībnieki. No minētā redzams, ka iespējamās administratīvajā procesā un civilprocesā nozīmīgu faktu un to vērtējuma kolīzijas. Lai tās risinātu, noskaidrojami veidi, kā ar administratīvu aktu iespējams ietekmēt privāttiesiskas attiecības.

1. Administratīvi akti, kas privāttiesiskas attiecības ietekmē tieši

Administratīvs akts privāttiesiskas attiecības var ietekmēt gan tieši, gan netieši. Administratīvs akts privāttiesiskas attiecības ietekmē tieši, ja saistoši nosaka

¹ Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 181. lpp.

² Skat. Igaunijas Administratīvā procesa likuma (Haldusmenetluse seadus) 60. panta otro daļu: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [aplūkots 02.02.2011.]; par to sīkāk skat. Аэдмаа А., Лопман Э., Паррест Н. и с. Руководство по административному производству. Тарту: Издательство Тартуского университета, 2004, с. 423–427.

³ Par tiesu varu: LR likums. *Zinotājs*, 1993. 14. janvāris.

⁴ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).

⁵ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, Nr. 164 (2551).

privāttiesisku attiecību saturu. Šādu administratīvu aktu teorētiska iespējamība atzīta arī tiesu praksē, norādot, ka administratīvā tiesa varētu pārbaudīt, vai iestāde pareizi izmantojusi tai piešķirto valsts varu privāttiesisko attiecību kontrolē, ja konkrētā valsts pārvaldes iestāde ir kompetenta pārbaudīt šīs tiesiskās attiecības starp privātpersonām un pieņemt šīm personām saistošus lēmumus.⁶ Šāds administratīvais akts līdzinās tiesas spriedumam civilīetā, jo tiek izšķirts strīds par vismaz divu personu savstarpējām tiesībām un pienākumiem.⁷ Tā kā šāda darbība uzskatāma par tiesas spriešanas funkciju, tad tā, ievērojot varas dalīšanas principu, neietilpst izpildvaras kompetencē. Tomēr atsevišķos gadījumos (procesuālās ekonomijas nolūkā) iespējams paredzēt, ka maznozīmīgu civiltiesisku strīdu sākotnēju izskatīšanu veic valsts pārvaldes iestāde. Šāds gadījums atrodams Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (LAPK) 39. pantā, kur noteiktas administratīvās komisijas tiesības izlemt jautājumu par vainīgā pienākumu atlīdzināt mantisko zaudējumu līdz piecdesmit latiem. Arī citās valstīs administratīvs akts var tieši ietekmēt privāttiesiskās attiecības. Tā, piemēram, valsts pārvalde Spānijā tradicionāli nosaka civiltiesisko attiecību saturu attiecībās starp kaimiņiem un strīdos par līgumu izpildi; šos lēmumus var pārsūdzēt tiesā.⁸ Arī Austrijas administratīvo sodu likuma 57. pantā paredzēts, ka iestādes likumā paredzētajos gadījumos izskata civiltiesiskus jautājumus, kas izriet no administratīvā pārkāpuma fakta.⁹ Tomēr LAPK 39. panta norma ir uzskatāma par maznozīmīgu izņēmumu¹⁰ no vispārējā aizlieguma, kas izriet no varas dalīšanas principa izpildvarai tieši ietekmēt privāttiesiskās attiecības.

2. Administratīvi akti, kas privāttiesiskās attiecības ietekmē netieši

Administratīvi akti, kas privāttiesiskās attiecības ietekmē netieši, iedalāmi vairākās grupās atkarībā no veida, kādā notiek iedarbība uz privāttiesiskām attiecībām.

2.1. Administratīvi akti, kas paredz administratīvo atbildību par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā

Vairāku LAPK iekļauto administratīvo pārkāpumu sastāvos paredzēta atbildība par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā. Piemēram, LAPK 41. panta pirmajā

⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-346, 9. punkts. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 429.–436. lpp.

⁷ Sal. ar civilprocesuālās tiesvedības būtības raksturojumu: Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. maijs, Nr. 79(4271), 9.1. punkts

⁸ Caballero F.V. The Public-Private Law Divide in Spanish Law. Grām.: The Public-Private Law Divide: Potential for Transformation? [B.v.]: British Institute of International and Comparative Law, 2009, p. 133.

⁹ Verwaltungsstrafgesetz: http://www.jusline.at/57._Entscheidung_%C3%BCber_privatrechtliche_Anspr%C3%BChe_VStG.html [aplūkots 2010. gada 20. februārī].

¹⁰ Saskaņā ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistiku (nepublicēts materiāls), 2010. gadā pieņemti tikai 28 nolēmumi par mantiskā zaudējuma atlīdzināšanu (gan administratīvās komisijas, gan rajona (pilsētas) tiesas tiesneši.

daļā administratīvā atbildība noteikta par darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu pārkāpšanu, 41. panta trešajā daļā paredzēta administratīvā atbildība par valsts noteiktās minimālās mēneša darba algas nenodrošināšanu, ja persona nodarbināta normālo darba laiku, 155.⁸ pants paredz administratīvo atbildību par autortiesību un blakustiesību pārkāpšanu, bet 166.⁹ panta pirmā daļa – par normatīvajos aktos noteiktajām kvalitātes prasībām neatbilstošu preču vai pakalpojumu piedāvāšanu vai pārdošanu. Ar administratīvās atbildības piedraudējumu valsts īpaši uzsver attiecīgas privāttiesiskas attiecības nozīmību, un tādējādi sekmē personas privāttiesisko interešu aizsardzību. Šajos gadījumos civiltiesisks strīds nav administratīvās atbildības priekšnoteikums; pietiek konstatēt, ka privātpersona ir izdarījusi pārkāpumu, kas izriet no līgumiskas attiecības vai delikta.

Ja likums paredz administratīvo atbildību par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā, tad iestādei, kas izskata administratīvo pārkāpumu lietu, jānoskaidro attiecīgo privāttiesisko attiecību saturs. Tā, piemēram, lai konstatētu, ka darba devējs nav izmaksājis līgumā paredzēto darba samaksu, Valsts darba inspekcijai jānoskaidro līguma saturs (nepieciešamības gadījumā veicot līguma iztulkošanu) un faktiski veikto maksājumu apmērs. Tomēr Valsts darba inspekcijas veiktais privāttiesisko attiecību vērtējums pats par sevi nav saistošs ne darba devējam, ne darbiniekam. Administratīvais akts par administratīvā soda uzlikšanu rada vienīgi publiski tiesisku pienākumu darba devējam izciest uzlikto sodu.

Ja pirms vai pēc administratīvā soda uzlikšanas ierosināta civillietā par to pašu prettiesisko rīcību, par kuru uzlikts administratīvais sods vai izbeigta administratīvo pārkāpumu lietvedība (ja pārkāpums nav konstatēts), tad tiesai nav juridiska pamata ņemt vērā administratīvajā aktā konstatētos faktus un to juridisko vērtējumu. Arī administratīvā akta rezolutīvajā daļā nostiprinātajam lēmumam par soda uzlikšanu nav nozīmes civillietā. Civilprocesa likuma 96. panta otrā daļa prejudiciālu nozīmi civillietā piešķir vienīgi spēkā esošam tiesas lēmumam krimināllietā tikai jautājumā par to, vai noziedzīga darbība vai bezdarbība ir notikusi un vai to izdarījusi vai pieļāvusi tā pati persona.¹¹ Tomēr administratīvam aktam vai tiesas nolēmumam, ar kuru personai piemērota administratīvā atbildība par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā, šādu nozīmi civillietā piešķirt nevar. Administratīvā atbildība paredzēta tādēļ, ka persona rīkojusies prettiesiski privāttiesisku attiecību ietvaros; administratīvā atbildība ir akcesora, tas ir, administratīvā atbildība rodas tādēļ, ka persona ir rīkojusies prettiesiski privāto tiesību jomā (nevis rīcība privāto tiesību jomā ir prettiesiska tādēļ, ka persona ir izdarījusi attiecīgo administratīvo pārkāpumu). Izņēmumi ir tie gadījumi, kad administratīva pārkāpuma rezultātā (piemēram, sīkais huligānisms) radušās arī civiltiesiskas sekas. Tādēļ administratīvam aktam, ar kuru piemērota administratīvā atbildība par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā, nav nozīmes civillietā, kurā jākonstatē tie paši fakti.

2.2. Administratīvi akti, kas vērsti uz privāttiesisku attiecību nodibināšanu, izbeigšanu vai grozīšanu

Administratīvus aktus, kas vērsti uz privāttiesisku attiecību nodibināšanu, izbeigšanu vai grozīšanu var iedalīt 1) administratīvos aktos, kas saskaņā ar likumu ir priekšnoteikums privāttiesisko attiecību nodibināšanai (piemēram, lēmums

¹¹ Par civillietā un krimināllietā taisītu spriedumu kolīziju skat. Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 146. lpp.

publisko iepirkumu procedūrā par uzvarētāja noteikšanu vai lēmums par nekustamā īpašuma privatizācijas pabeigšanu)¹² un 2) administratīvos aktos, ar ko iestāde uzliek pienākumu grozīt vai izbeigt jau noslēgtu civiltiesisku līgumu. Pie pēdējiem pieder administratīvs akts, ar kuru Patērētāju tiesību aizsardzības centrs (turpmāk – PTAC) uzdod grozīt vai turpmāk nepiemērot kādu ar patērētāju noslēgtajā līgumā ietvertu punktu, vai arī uzdod grozīt turpmāk slēdzamos tipveida līgumus,¹³ kā arī Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums, ar kuru elektronisko sakaru pakalpojumu sniedzējam uzlikts pienākums grozīt līgumus ar klientiem.¹⁴ Par šo administratīvo aktu neizpildi var piemērot administratīvo atbildību.¹⁵ Administratīvo aktu adresāts ir persona, kas privāttiesiskās attiecībās neievēro likumu, tādēļ administratīvais akts pats par sevi neietekmē privāttiesiskās attiecības saturu. Arī pienākums grozīt vai izbeigt privāttiesiskās attiecības pēc būtības ir izpildāms tikai brīvprātīgas vienošanās ceļā, un šī pienākuma izpilde vienmēr ir atkarīga no otras līgumslēdzējas puses.¹⁶

Administratīvs akts, ar kuru iestāde uzdevusi grozīt vai izbeigt noteiktas civiltiesiskās attiecības, pats par sevi nav pamats, lai apmierinātu attiecīgu prasību civillietā, jo ne jau administratīvais akts, bet gan tiesību normas un konkrētā civiltiesiskā attiecība var būt prasības pamats civillietā. Proti, apstākļi, kas veido prasības pamatu, ir juridiski fakti, ar kuriem tiesību normas hipotēze (tiesiskais sastāvs) saista strīda pušu materiāltiesiskās attiecības esamību, grozīšanos vai izbeigšanos.¹⁷ Tā, piemēram, ja pakalpojuma sniedzējs cēlis tiesā prasību pret patērētāju par līgumā noteiktā līgumsoda piedziņu, bet pirms tam PTAC bija pieņēmis lēmumu par pienākumu pakalpojuma sniedzējam nepiemērot līguma punktu par līgumsodu, jo tas ir nesamērīgs, tad tiesai ir jāpārbauda konkrētās prasības pamats un atbildētāja iebildumi pret prasību. Taču atbildētājs var atsaukties tikai uz to, ka līgumā noteiktais līgumsods neatbilst kādai tiesību normai, nevis uz PTAC administratīvo aktu, kur tas konstatēts.

¹² Par šiem administratīviem aktiem un to ietekmi uz civiltiesisku līgumu skat. Danovskis E. Iestādes lēmuma un civiltiesiska līguma mijiedarbība. *Jurista Vārds*, 2009. 28. jūlijs, Nr. 30(573).

¹³ Saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma (*Latvijas Vēstnesis*. 1999. 1. aprīlis, Nr. 104/105(1564/1565)) 25. panta trešās daļas 6. punktu PTAC funkcija ir patērētāju tiesību ievērošanas uzraudzība līgumu projektos un līgumos, ko patērētāji slēdz ar ražotājiem, pārdevējiem vai pakalpojumu sniedzējiem, arī normatīvajos aktos paredzēto darbību veikšana, lai ražotājs, pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs grozītu līguma projektu vai pārtrauktu pildīt līguma noteikumus, ja līguma projektā vai noslēgtajā līgumā konstatēti netaisnīgi vai neskaidri noteikumi. Savukārt Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta septīto daļu PTAC amatpersonu izvirzītās prasības un dotie norādījumi likumos un citos normatīvajos aktos noteiktās kompetences ietvaros katrā konkrētajā gadījumā ir saistoši ražotājam, pārdevējam un pakalpojuma sniedzējam.

¹⁴ Elektronisko sakaru likuma (*Latvijas Vēstnesis*. 2004. 17. novembris, Nr. 183(3131) 9. panta pirmās daļas 4. punkts paredz Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas tiesības pieprasīt attiecīgu grozījumu izdarīšanu jau noslēgtajos piekļuves, starpsavienojumu vai iekārtu kopīgas izmantošanas, nomāto līniju, piekļuves datu plūsmas vai atsaistītas piekļuves abonentlīnijām līgumos, ja tas nepieciešams, lai nodrošinātu elektronisko sakaru tīklu vai elektronisko sakaru pakalpojumu savstarpēju savietojamību.

¹⁵ LAPK 158.³ pants paredz administratīvo atbildību par Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas likumīgo lēmumu nepildīšanu, bet LAPK 175.⁹ pants paredz administratīvo atbildību par patērētāju tiesību uzraudzības iestādes likumīgo lēmumu nepildīšanu.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 2. marta spriedums lietā Nr. SKA-6/2009, 18. punkts, http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/02_03_2009/AL_0203_AT_SKA-0006_09.pdf [aplūkots 01.03.2011.].

¹⁷ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesa lēmumu tiesības. 2. izd. (faksimilizd.). Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010. 112. lpp., skat. arī Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006. 216. lpp.

Ja civillietā tiesa faktus novērtē citādi vai arī sniedz citu tiesību normas tulkojumu, tad tas neietekmē administratīvo procesu, kurā nozīme ir tiem pašiem faktiem, kas vērtēti civillietā. Administratīvā procesa mērķis šajā gadījumā ir noskaidrot, vai persona ir pieļāvusi prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā un vai viņai ir uzliekams pienākums grozīt civiltiesisko attiecību. Arī civillietas ietvaros noskaidrojams civiltiesisko attiecību saturs, taču civillietas un administratīvās lietas rezultāts ir autonoms – administratīvās lietas rezultātā valsts uzliek publiski tiesisku pienākumu, turpretim civillietā – izšķir civiltiesisku strīdu. Arī tad, ja prasība civillietā celta pirms galīgi atrisināts jautājums par administratīvi tiesiskajām attiecībām, pamata apturēt lietas izskatīšanu civillietā nav. Civilprocesa likuma 214. panta 5. punkts paredz tiesas pienākumu apturēt tiesvedību, ja lietas izskatīšana nav iespējama, iekams nav izšķirta cita lieta, kas jāizskata civilā, kriminālā vai administratīvā kārtībā. Šādā gadījumā jāizvērtē, vai citā lietā konstatējamie apstākļi var būtiski ietekmēt izskatāmo lietu.¹⁸ Tā kā civillietā iespējams noskaidrot visus nozīmīgos faktus un administratīvi tiesiskajām attiecībām nav nozīmes civiltiesiskā strīda izspriešanā, administratīvā lieta, t. sk. tiesvedība, kurā nozīme ir tiem pašiem faktiem, nav pamats, lai apturētu tiesvedību civillietā.

Augstākās tiesas Senāts atzinis, ka vērtējot tādu administratīvu aktu, kas ir priekšnoteikums civiltiesiska līguma noslēgšanai, tiesai ir jāvērtē jau izpildīto un spēku zaudējušo administratīvo aktu tiesiskums. Ja tiek apstrīdētas uz administratīvā akta pamata realizēta privāttiesiska darījuma sekas, tad privāttiesisko strīdu neierobežo APL 79. panta otrajā daļā noteiktais administratīvā akta apstrīdēšanas un APL 188. panta pirmajā daļā noteiktais pieteikuma iesniegšanas tiesā termiņš.¹⁹ Šis gadījums atšķiras no iepriekš minētajiem, jo te likums noteic, ka līgumu par īpašuma privatizāciju slēdz pēc tam, kad par to izdots administratīvs akts. Konkrētajā gadījumā prasība tiesā celta pēc prokurora prasības. Taču tiesas secinājums par iespēju pārvērtēt administratīvo aktu tiesiskumu pēc to apstrīdēšanas termiņa beigām ir vērtējams arī tiesiskās stabilitātes principa kontekstā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) jau iepriekš atzinusi, ka amatpersonu (tostarp prokuroru) tiesības celt tiesā prasību par spēkā esošiem spriedumiem neierobežoti ilgā laika posmā ir pretrunā tiesiskās stabilitātes principam un arī tiesībām uz taisnīgu tiesu. Tiesiskā noteiktība paredz ievērot *res judicata* principu, t. i., sprieduma galīgā rakstura principu. Šis princips paredz, ka neviena persona nav tiesīga prasīt galīga un spēkā esoša sprieduma pārskatīšanu tikai ar nolūku panākt lietas pārskatīšanu. Divu pretēju viedokļu iespējamība arī nav pamats sprieduma pārskatīšanai. Atkāpšanās no šī principa iespējama tikai neizbēgami būtiskos gadījumos.²⁰ Minētais princips attiecināms arī uz administratīviem aktiem.²¹ Tādēļ gan likumdevējam,

¹⁸ Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 330. lpp.

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-176/2008, <http://www.at.gov.lv/files/archive/departments1/2008/176-tenberga-08%20vern..doc> [aplūkots 22.12.2010.].

²⁰ Eiropas cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: Ryabykh v. Russia, 52854/99, 52., 55. punkts.

²¹ To, atsaucoties arī uz Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas praksi atzinis arī Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments: "Viens no vispārējiem tiesību principiem ir tiesiskās drošības princips. Atbilstoši šim principam iestādei principā nav pienākuma atgriezties pie administratīvā akta, kas ir kļuvis galīgs pēc apstrīdēšanas termiņa beigām vai pēc visu tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošanas. Šā principa ievērošana ļauj novērst, ka administratīvie akti, kad rada tiesiskas sekas, tiktu apstrīdēti neierobežotu laiku." Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-306/2008, 9. punkts. Grām.: Latvijas

gan tiesai jāņem vērā, ka civiltiesiska liguma pamatā esošu neapstrīdamu administratīvo aktu pārskatīšanu ierobežo tiesiskās stabilitātes princips. Izņēmumi tajā pieļaujami vienīgi īpaši būtiskos gadījumos, kas vērtējami katrs individuāli.

2.3. Konstatējoši administratīvie akti

Konstatējošs administratīvs akts ir tāds lēmums (atzinums), kas saistoši un ne-mainīgi nostiprina kādas tiesiskas attiecības vai faktisko situāciju, no kuras saskaņā ar tiesību normām izriet atsevišķas indivīda tiesības (pienākumi).²² Administratīvajā aktā konstatētajam var būt nozīme privāttiesiskās attiecībās. Tā, piemēram, Augstākās tiesas Senāts ir atzinis, ka Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja kompetencē ir izdot interešu konflikta pārkāpumu konstatējošu administratīvo aktu, par kuru kontrole veicama administratīvā procesa kārtībā.²³ Šis secinājums izteikts kontekstā ar likuma "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā"²⁴ 30. panta pirmajā daļā noteikto, ka valsts amatpersonai saskaņā ar šā panta noteikumiem iestājas arī civiltiesiskā atbildība. Šī panta ceturtnā daļa nosaka, ka zaudējumu atlīdzību pieprasa Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Vēl viens piemērs: Darba aizsardzības likuma²⁵ 19. pants noteic, ka darba devēja pienākums ir izmaksāt nodarbinātajam atlīdzību, kas nav mazāka par sešu mēnešu vidējo izpeļņu, ja nodarbinātais vienpusēji izbeidz darba tiesiskās attiecības tāpēc, ka darba devējs neveic visus nepieciešamos darba aizsardzības pasākumus un darbā tiek būtiski apdraudēta nodarbinātā drošība un veselība, ko apliecina arī Valsts darba inspekcijas atzinums. Augstākās tiesas Senāts Valsts darba inspekcijas atzinumu pārbaudījis kā konstatējošu administratīvo aktu.²⁶ Abos gadījumos konstatējošs administratīvs akts konstatē tāds faktiskus apstākļus vai tiesisko situāciju, kam ir nozīme, izskatot attiecīgu prasību civilprocesa kārtībā. Tādēļ nepieciešams noskaidrot, vai administratīvam aktam var būt prejudiciāla nozīme tiesā, izskatot lietu prasības tiesvedības kārtībā.

Lai tiesas process būtu taisnīgs, tiesai ir jānoskaidro, vai pastāv visi likumā noteiktie apstākļi, kas nepieciešami prasības apmierināšanai vai noraidīšanai. CPL 8. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesa noskaidro lietas apstākļus pēc tiesas sēdē pārbaudītiem pierādījumiem, kuri iegūti likumā noteiktajā kārtībā, bet CPL 15. panta pirmā daļa nosaka, ka tiesa, izskatot civillietu, pati pārbauda pierādījumus lietā. Ja likums liedz tiesai pārliecināties par visiem apstākļiem, kas nepieciešami, lai noteiktu personas tiesības, tad tiesas process nav efektīvs un pārkāpj personas tiesības uz taisnīgu tiesu. To vairākos nolēmumos atzinusi ECT.

Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 290.–293. lpp.

²² Kopp/Ramsauer, *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar*. 8. Aufl. München: Verl. C. H. Beck, 2003, S.503, citēts pēc: Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs. Dr.iur. J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 174. lpp.

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 10. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-188/2010, 11. punkts, http://www.at.gov.lv/files/archive/departement3/2010/10_ska_188.doc [aplūkots 02.02.2011.].

²⁴ Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 9. maijs, Nr. 69(2644).

²⁵ Darba aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 6. jūlijs, Nr. 105 (2492).

²⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 23. decembra spriedums lietā Nr. SKA-701/2009, http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/12_2009/23_12_2009/AL_2312_AT_SKA-0701-09.pdf [aplūkots 02.02.2011.].

Lietā *Obermeier v Austria*²⁷ pieteicējs bija kādas komercsabiedrības darbinieks, kam iepriekš bija konstatēta invaliditāte. Austrijā šādas personas aizsargāja īpašs Nespējnieku likums (*Disabled persons (Employment) Act*). Šajā likumā bija noteikts, ka darba devējs var uzteikt darba līgumu personai, kurai konstatēta invaliditāte, tikai tad, ja ir saņemta Nespējnieku valdes (*Disabled Persons Board, Invalidenausschuss*) piekrišana. Nespējnieku valde ir administratīva iestāde un tās lēmumu var pārsūdzēt augstākā iestādē un pēc tam administratīvajā tiesā. Sūdzību par atbrīvošanu no darba skata darba tiesa civilprocesa likuma kārtībā. Lietā tika vērtēta epizode, kurā darba tiesa bija atzinusi, ka pieteicēja atbrīvošana bija tiesiska, jo Nespējnieku valde bija devusi piekrišanu pieteicēja atbrīvošanai.

ECT konstatēja, ka Austrijas Augstākā tiesa iepriekš bija nospriedusi, ka civiltiesām nebija tiesību pārskatīt administratīvo iestāžu lēmumus; civiltiesām savi lēmumi bija jābalsta uz administratīvo iestāžu lēmumiem bez kādas pārbaudes. Pieteicējs uzskatīja, ka darba tiesa, uzskatot par saistošu Nespējnieku valdes lēmumu, ir atņēmusi viņam tiesības apstrīdēt darba devēja rīcību. Likumā nebija noteikti kritēriji, kas Nespējnieku valdei bija jāievēro, pieņemot lēmumu, taču no likuma mērķa bija secināms, ka valdes uzdevums bija pārbaudīt, vai persona netiek atbrīvota no darba invaliditātes dēļ; tāpat valdei bija jāpārbauda, vai atļaišana ir attaisnojama, ievērojot sociālos aspektus. No šī regulējuma darba tiesa secināja, ka tai nav tiesību pārvērtēt valdes rīcības brīvības ietvaros pieņemto lēmumu, ja vien valde nav pārkāpusi savu kompetenci. Lai gan valdes lēmumu varēja apstrīdēt augstākā iestādē un pārsūdzēt administratīvajā tiesā, administratīvo tiesu praksē bija atzīts, ka tās var pārbaudīt tikai to, vai iestāde rīcības brīvību izmantojusi saskaņā ar likuma mērķi. Tomēr Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECK) 6. panta izpratnē tiesai ir jābūt pilnīgai jurisdikcijai (*judicial body with full jurisdiction*), proti, jābūt kompetentai pārbaudīt visus lietā nozīmīgos faktus. Tā kā ne administratīvās tiesas, ne darba tiesas neveica pilnīgu kontroli pār valdes pieņemtajiem lēmumiem, tad tika atzīts, ka pieteicējam nebija pilnvērtīgas pārsūdzības iespējas. Strīdos, kas skar privātās tiesības, šādu ierobežotu pārsūdzību nevar uzskatīt par efektīvu pārsūdzību ECK 6. panta pirmās daļas izpratnē.²⁸ Lietā *Capital Bank AD v Bulgaria*, ko ECT izskatīja 2005. gada novembrī, tika sniegts šāds apkopojošs formulējums: ECK 6. panta pirmā daļa ir pārkāpta, ja tiesas uzskata sevi par saistītām ar iepriekš pieņemtiem administratīvo iestāžu lēmumiem, kas ir izšķiroši tiesā

izskatāmajā lietā, un tiesā netiek veikta attiecīgo jautājumu neatkarīga pārbaude.²⁹ Tomēr taisnīgas tiesas princips nebūtu pārkāpts, ja šādu administratīvu aktu varētu pārbaudīt tiesā ar pilnīgu jurisdikciju (*full jurisdiction*), t. i., arī visus faktiskus apstākļus.³⁰

Ievērojot šo ECT praksi, konstatējošs administratīvs akts likumā noteiktajos gadījumos var būt saistošs tiesai, kas izskata civillietu, ja vien šo administratīvo

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1990. gada 28. jūnija spriedums lietā: 11761/85, *Obermeier v. Austria*.

²⁸ (*In disputes concerning civil rights, such a limited review cannot be considered to be an effective judicial review under Article 6 § 1.*) Turpat, 70. punkts.

²⁹ (*[...] the Court found violations of Article 6§1 because the domestic courts had considered themselves bound by the prior findings of administrative bodies which were decisive for the outcome of the cases before them, without examining the relevant issues independently[...]*): Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1990. gada 28. jūnija spriedums lietā: 49429/99, *Capital Bank AD v Bulgaria*, 100. punkts.

³⁰ Skat. turpat, 104. punkts, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1990. gada 28. jūnija spriedums lietā: 43578/98, *I.D. v. Bulgaria*, 53. punkts.

aktu varēja pārsūdzēt tiesā, kurai ir pilnīga kompetence šo aktu pārbaudīt. Šāds gadījums, piemēram, paredzēts iepriekš minētajā Darba aizsardzības likuma 19. pantā. Vienlaikus jāņem vērā, ka šāds likuma regulējums nozīmē saskaldīt vienu un tā paša jautājuma izskatīšanu divos procesos un ievērojami paildzināt tiesiskā stāvokļa noskaidrošanu.

2.4. Administratīvi akti, kuru nozīmi privāttiesiskās attiecībās nosaka privāttiesisko attiecību dalībnieku griba vai citi apstākļi

Administratīvam aktam var būt nozīme privāttiesiskās attiecībās neatkarīgi no likumdevēja gribas. Tā, piemēram, līgumā par gaļas piegādi var iekļaut nosacījumu, ka pārdevējs tiek atsvabināts no līguma piegādāt, ja Pārtikas un veterinārais dienests aizliedz gaļas importu. Būvniecības līgumā kā nosacījumu var iekļaut būvatļaujas izdošanu. Testamentā var novēlēt legātu regulāri izmaksājamas naudas summas veidā līdz brīdim, kad legatārs noteiktā laika posmā ieguvis augstāko izglītību (administratīvo aktu par eksmatrikulāciju sakarā ar studiju programmas izpildīšanu). Administratīvam aktam var būt nozīme neatkarīgi no privāttiesisko attiecību dalībnieku gribas. Te der šāds piemērs: nekustamā īpašuma A īpašnieks vēlas nocirst liku koku, kas aug tuvu nekustamam īpašumam B. Lai nocirstu koku, nekustamā īpašuma A īpašniekam saskaņā ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem nepieciešams saņemt atļauju no pašvaldības. Pašvaldība izdod administratīvu aktu, ar kuru atsaka izsniegt atļauju. Neilgi pēc tam vētrā koks krīt un nodara zaudējumus nekustamā īpašuma B īpašniekam. Nekustamā īpašuma A īpašnieks varēs norādīt, ka nav vainojams par koka nogāšanos, atsaucoties ne tikai uz vētru, bet arī pašvaldības aizliegumu koku nocirst.

Šādos gadījumos administratīvam aktam ir nozīme privāttiesiskās attiecībās, t. sk. civiltiesiska strīda risināšanā tiesā. Administratīvs akts šādā gadījumā tiesvedībā ir uzskatāms kā fakts. Tiesa, protams, var lemt, kāda ir šī fakta nozīme privāttiesiskās attiecībās un pārbaudīt, vai administratīvais akts ir spēkā, taču ne vērtēt administratīvā akta tiesiskumu. Tas izriet no neapstrīdama un spēkā esoša administratīvā akta tiesiskuma prezumpcijas.³¹

Kopsavilkums

1. Administratīvs akts, ar kuru uzlikts administratīvs sods par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā, nav saistošs tiesai, kas izskata civillietu par tiem pašiem faktiem, kas konstatēti administratīvajā aktā.
2. Tiesai, izskatot civillietu, administratīvais akts ir saistošs tad, ja tiesību norma to nosaka. Tomēr administratīvam aktam šādu saistošu nozīmi var piešķirt tikai tad, ja to varēja pārsūdzēt tiesā, kura pilnībā var pārbaudīt administratīvā akta pamatā esošos apsvērumus.
3. Administratīvā aktā uzliktais tiesiskais pienākums grozīt privāttiesisko attiecību vai veikt noteiktas darbības jau nodibinātu privāttiesisko attiecību ietvaros nav saistošs tiesai, kas izskata attiecīgu civillietu. Šāds administratīvs akts saista tikai tā adresātu.

³¹ Skat. APL 70. panta trešo daļu kopsakarā ar APL 83. panta pirmo daļu.

4. Ja administratīvs akts ietverts kā nosacījums tiesiskā darījumā vai ja viena puse uz administratīvu aktu civillietā atsaucas kā uz lietā nozīmīgu faktu, tad tiesai nav pamata vērtēt šī administratīvā akta tiesiskumu, bet tā var pārbaudīt, vai administratīvais akts ir spēkā.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

LĪDZPARAKSTA INSTITŪTS – VALSTS GALVAS POLITISKĀS ATBILDĪBAS VAI NEATBILDĪBAS GARANTS?

Mg. iur. Simona Doriņa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: kontrasignācija, līdzparakstīšanas institūts, Valsts prezidents, politiskā atbildība, parlamentāras republikas modelis, prezidentāla republika, Valsts prezidenta jurisdiktīvā funkcija.

Raksta mērķis ir aplūkot līdzparaksta (kontrasignācijas) institūta saikni ar prezumpciju par valsts galvas politisko neatbildību, kā arī noskaidrot tās atbilstību mūsdienās. Rakstā analizēta Latvijas un ārvalstu juridiskā literatūra, normatīvie akti. Darba rezultātā izdarīti vairāki secinājumi par līdzparaksta institūtu un tā ietekmi uz valsts galvas politiskās neatbildības attīstību.

Tiesību zinātnieku un politiķu vidū arvien biežāk raisās diskusijas par nepieciešamību veikt izmaiņas Satversmē un citos Latvijas tiesību aktos, lai veicinātu Latvijas Republikas Valsts prezidenta funkciju efektīvāku realizāciju, kas savukārt palielinātu Valsts prezidenta pašreizējās pilnvaras. Pirms iespējamo risinājumu izvirzīšanas ir lietderīgi izvērtēt, kā valsts augstākās amatpersonas pilnvaru apjoma palielināšana ietekmētu vēsturiski nostiprināto prezumpciju par viņa politisko neatbildību, jo tā nepārprotami ir cieši saistīta ar valsts galvas lomu valstī. Līdz ar to nepieciešams noskaidrot līdzparaksta (kontrasignācijas)¹ institūta un politiskās neatbildības prezumpcijas saikni.

1. Līdzparaksta (kontrasignācijas) institūts

Līdzparakstīšanas jeb kontrasignācijas institūts publiski tiesiskā nozīmē ir valsts galvas akta līdzparakstīšana. To veic Ministru prezidents vai attiecīgais ministrs, t.i., parasti tas ministrs, uz kura resoru izdodamais akts visvairāk attiecas.²

Valsts galvas akta līdzparakstīšana, pirmkārt, apliecina to, ka valsts galvas akts pieņemts atbilstoši noteiktās procedūras kārtībai. Tādējādi valsts galvai netiek dota iespēja nelikumīgi un neargumentēti pieņemt aktus, jo līdzparakstītās amatpersonas paraksts norāda uz rīcības saskaņotību.

¹ "Kontrasignācija" – no latīņu valodas *contra* "pret", *signare* "parakstīt", "apzīmēt", "apzīmogat". Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgāde, Nr. 9, 1933, 17514.–17516. lpp.;

"līdzparakstīt" – no angļu valodas darbības vārda "*countersign*", lietvārda "*countersignature*". Garner A. A Dictionary of Modern legal usage, 2nd edition. Oxford University press, 1995, p. 229.

² Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgāde, Nr. 9, 1933, 17514.–17516. lpp.

Otrkārt, līdzparaksts norāda par akta spēkā esamību. Tā izpaužas ar līdzparakstītāja akcepta (piekrišanas) starpniecību, ko viņš apliecina ar savu parakstu. No tā izriet svarīgs kontrasignācijas institūta aspekts nosacījuma formā, proti, ja valsts galvas akts nav guvis atbalstu no līdzparakstītāja puses, kā rezultātā netiek līdzparakstīts – tas nestājas spēkā.

Treškārt, valsts galvas kontrasignācijas institūts cieši saistāms ar prezumpciju par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs.³ Konstitucionālo tiesību zinātnē līdzparaksta institūts tiek pielīdzināts valsts galvas politiskās neatbildības garantam. Tas izskaidrojams ar to, ka ar ministra parakstu uz valsts galvas akta visu atbildību par to uzņemas ministrs, kurš šo dokumentu līdzparakstījis. Tomēr šāds salīdzinājums nebūtu uzskatāms par pilnīgu.

2. Valsts galvas politiskās neatbildības prezumpcija un institūta vēsturiskā attīstība

Mūsdienās arvien biežāk var novērot sabiedrības pieaugošo vēlmi būt informētai par valstī notiekošajiem politiskajiem procesiem. Šī interese ietver arī nepieciešamību rast skaidrību par to, kas un par ko noteiktā gadījumā ir atbildīgs. Pēdējo mēnešu laikā atbildības jautājums ir kļuvis īpaši aktuāls saistībā ar atsevišķu nozaru ministru atbildību par pārkāpumiem viņiem piekritīgajās ministrijās.⁴ Arī līdzparaksta institūts ietver atbildības prasību, proti, atbildību par valsts galvas akta saturu, formu un tā izpildi. Vienlaikus šo atbildības prasību neattiecinā uz valsts galvas institūciju, jo to neatzīst prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību.

Jēdziena “politiski neatbildīgs” vietā būtu atbilstošāk un korektāk lietot jēdzienu “nav politiski atbildīgs”. Gramatiski iztulkojot jēdzienu “neatbildīgs”, pastāv interpretācijas iespēja par to, ka personai sava rakstura īpašību dēļ nepiemīt spēja būt atbildīgai. Tomēr aplūkojamās prezumpcijas būtība ir tāda, ka valsts galva nevar uzņemties atbildību par savām darbībām, kā arī to sekām. Par jēdziena “politiski neatbildīgs” lietojuma neatbilstību liecina arī Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 53. panta pirmajā daļā noteiktais: “Valsts Prezidents par savu darbību politisku atbildību nenes.”⁵

Prezumpcijas, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, attīstība ir skatāma kopsakarā ar līdzparaksta institūta izveidi un nostiprināšanos.

Līdzparaksta institūts saistāms ar tiesiskas iekārtas attīstību, jo prasa no amatpersonas atbildību par izdotajiem aktiem. Tā aizmetņi atrodami jau Austrumromas jeb Bizantijas imperatora Justiniāna I (*Justinianos I Megos*, 483–565)⁶ valdīšanas laikā, kad imperatora lēmumi atspoguļoja viņa gribu. Šos lēmumus ar parakstu apliecināja viņam cieši saistītās amatpersonas. Tās personas, kuras nodeva tālāk imperatora pavēli bez kvestora paraksta, bija sodāmas kā dokumenta viltotāji.⁷ Arī viduslaikos otrs paraksts un zīmoga nospiedums uz valdnieka dokumenta realizēja

³ Баглай М. В., Туманов В. А. Малая энциклопедия конституционного права. Москва: БЕК, 1998, с. 226.– 227.

⁴ Sk., piemēram, Murniece atkāpjas no iekšlietu ministres amata. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/366452-murniece_atkapjas_no_iekšlietu_ministres_amata [aplūkots 2011. gada 17. februārī].

⁵ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. gada 1. jūlijs, Nr. 43.

⁶ Enciklopēdiskā Vārdnīca. Sast. A. Vilks. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju Redakcija, 1991, 280. lpp.

⁷ Justiniāna I 114. noveles (novellae CXIV). Pieejams: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/Nov114.htm> [aplūkots 2011. gada 2. februārī].

pierādīšanas funkciju un uzskatāms par kontrasignācijas institūta izveides priekšnoteikumu ar mērķi izvairīties no viltojumiem.⁸ Pastāvot monarha absolūtajai varai, atbildība ir tas apstāklis, kas bija iztrūkstošs elements viduslaiku Eiropā. Tā rezultātā līdzparaksts bija formāli ieguvis savu formu, tomēr tas neatspoguļoja šī institūta būtību – apliecināt pieņemto aktu tiesiskumu.

Teorētiski absolūtā monarhijā par atbildību nav iespējams runāt, jo vara tika koncentrēta valsts galvas (monarha) rokās, kurš nebija atbildīgs par savu darbību, kā arī "glāba" no atbildības savus padomdevējus, kuri bija viņa gribas izpildītāji. Līdz ar to Latvijas Universitātes profesors Kārlis Dišlers (1878–1954) pamatoti norāda, ka kontrasignācija ir tiesiskas monarhijas institūts.⁹

Izpratne par līdzparaksta nozīmi valsts galvas pienākumu veikšanā ieguva jaunus apvēršņus divu Eiropas lielvalstu – Apvienotās Karalistes un Francijas Republikas – praksē.

Attīstoties tiesiskai iekārtai, izveidojās nepieciešamība ar līdzparaksta palīdzību nostiprināt monarha varas ierobežošanu un ministru valsts tiesisko atbildību. Ārvalstu tiesību literatūrā ir analizēts politiskās atbildības jautājums. Piemēram, pateicoties angļu jurista Viliama Blekstonā (*William Blackstone*) pētnieciskajam darbam, XVIII gadsimtā angļu valsts teorijā tika ietverts princips par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, kā arī ministrs ir atbildīgs par līdzparakstīto aktu. Tā pamatbūtība izpaužas common law sistēmā, 1689. gada Tiesību bīla un tā papildinājuma – 1701. gada Troņa mantošanas aktā,¹⁰ kura mērķis ir aizsargāt no monarha patvaļas,¹¹ pastiprinot parlamenta nozīmi. Tas izskaidrojams ar to, ka Apvienotā Karaliste nepazīna varas dalīšanas teoriju tās tradicionālajā nozīmē.¹² Nostiprinot parlamenta pozīciju, bija nepieciešams ieviest tiesisku institūtu, kas palīdzētu ierobežot monarha plašās prerogātas. Šo iespēju realizē kontrasignācijas institūts, tādēļ par monarha aktiem atbildīgi ir tos līdzparakstījušie ministri, kas ir viņa padomnieki. Kontrasignācijas institūts norāda uz viena no modernā konstitucionālisma principa aizsākumiem¹³, kura pamatbūtība skaidrojama apstākļi, ka karalis neko nevar darīt viens pats (angļu val. – *the king can no act alone*).¹⁴

Savukārt būtisku ieguldījumu līdzparaksta, tostarp prezumpcijas par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, attīstībā deva Lielās franču revolūcijas sākumā pieņemtais 1789. gada 2. novembra likums.¹⁵ Ar šo likumu līdzparaksts ieguva savu juridisko formu. Tādējādi tika noteikts tiesisks līdzeklis, lai ierobežotu valsts galvas rīcības brīvību. Līdzparaksts attiecās uz visiem valsts galvas aktiem un ministru padomes lēmumiem. Nekāda karaļa pavēle un padomes lēmums nevarēja atbrīvot līdzparakstījušo ministru no atbildības, kuru viņš ar savu līdzparakstīšanu uzņēmies.¹⁶

⁸ Dišlers K. Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 98. lpp.

⁹ Turpat, 98.–107. lpp.

¹⁰ Troņa mantošanas akts (*Act of Settlement*). Pieejams: <http://www.worldfreeinternet.net/parliament/settlement.htm> [aplūkots 2011. gada 3. februārī].

¹¹ Tarkow Naamani I. The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy. *Political Science Quarterly*, vol. 58, Nr. 4., 1943, p. 547.

¹² Barendt E. *An Introduction to Constitutional Law*. Oxford University Press, 1998, p. 34.–40.

¹³ Алексеев А. А. *Министерская власть в конституционном государстве*. Харьков: Тип. и лит. М. Зильберберг, 1910, с. 116.

¹⁴ Barendt E. *An Introduction to Constitutional Law*. Oxford University Press, 1998, p. 110.–116.

¹⁵ Dišlers K. Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 98. lpp.

¹⁶ Turpat, 99. lpp.

Līdzparaksta institūta attīstība pierāda to, ka atbildība par visiem valsts galvas līdzparakstītajiem aktiem bija ministriem. Valsts galva nebija par tiem politiski atbildīgs. Tomēr jānorāda, ka šī vēsturiski nostiprinātā prezumpcija laika gaitā tika attiecināta arī uz citu valsts pārvaldes formu, proti, republiku.

Pievēršot uzmanību politiskās atbildības nozīmei Valsts prezidenta institūta ietvaros, jānorāda, ka tā netiek atzīta ne pēc konstitūcijas, ne pēc valsts tiesību teorijas. Tas izskaidrojams ar to, ka Valsts prezidenta institūts evolūcijas ceļā ir izskaidis monarha institūtu.¹⁷ Tā kā prezumpcija par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, bija cieši saistīta ar monarha institūtu, jāsecina, ka Valsts prezidenta institūts šo prezumpciju ir atbilstošā kārtībā "mantojis". Tomēr Valsts prezidenta atbildības jautājums būtu jāvērtē atšķirīgi, pretējā gadījumā vēsturiski nostiprinātā prezumpcija, ievērojot laikmeta izmaiņas, neattīstītos. Tādēļ prezumpcija par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, var neatspoguļot patieso situāciju valstī.

Tiesību zinātnē ir atzīts, ka tiesiskā valstī nav iedomājams tāds stāvoklis, ka tiek izdoti valststiesiskas nozīmes akti, kuros nebūtu norādīta amatpersona vai institūcija, kas par tiem ir atbildīga. Pēc būtības republikā nav loģiskas nepieciešamības pēc kontrasignācijas, jo nav tāda neatbildīga valsts orgāna un neatbildīgas amatpersonas. Atbildība izriet no visu orgānu ievēlēšanas, kas ir uzskatāms par republikānisku principu.¹⁸ Līdz ar to atbildība par savu darbību ir republikai raksturīga iezīme.

Būtu jāizvērtē, kā iepriekš minētais saistāms ar prezumpciju, ka valsts galva nav politiski atbildīgs par savu darbību. Vai līdzparaksts pilnībā vai daļēji noņem valsts galvai politisko atbildību? Lai varētu atbildēt uz šiem jautājumiem, nepieciešams noskaidrot jēdziena "politiskā atbildība" saturu.

"Atbildība" tiek skaidrota kā tikumiska un tiesiska spēja apzināties savas darbības sekas.¹⁹ "Politiskās atbildības" jēdziens kā atbildības darbības sfēra²⁰ ir skatāma kopsakarā ar terminu "pienākumi".²¹ Tas nozīmē, ka atbildība izpaužas kā sev uzticēto pienākumu izpilde. Kā norāda Jēlas Universitātes (*Yale University*) jurisprudences profesors Kristofers Kucs (*Christopher Kutz*), atbildība ir pamats, kas izriet no sociālām, morālām, politiskām attiecībām un to ideāliem. Vissarežģītāk esot noteikt atbildības robežu, jo atbildībai piemīt morāls aspekts.²²

Atšķirībā no citiem atbildības veidiem politiskā atbildība izceļas pēc savas būtības. Proti, politiskā atbildība, no objektīvās puses, ir zināmu un darītājam jūtamam seku saistīšana ar kādu viņa darbu, no subjektīvās puses, šo seku apstiprināšanās un uzņemšanās, kas šīs atbildības gadījumā izpaustos kā atļaišana no amata.²³ Tā nerada tālākas nelabvēlīgas sekas personai – tikai amata zaudējumu. Parasti politiskā atbildība par savu darbību ir attiecināma uz ministriem, kuri kā augstākā izpildvaras institūcija ir atbildīgi parlamentam.²⁴ Piemēram, tiešajā demokrātijā valdība ir atbildīga

¹⁷ Balodis R. Apvienotās Karalistes monarha prerogatīvu specifika un izpaušmes mūsdienās. *Likums un Tiesības*, 2004. gada oktobris, 6.sēj., Nr. 10 (62).

¹⁸ Dišlers K. Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. ¾, 1923, 100. lpp.

¹⁹ Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A.Gulbja apgāde, Nr. 1, 1928, 1032. lpp.

²⁰ Politiskā Enciklopēdija. Sast. P. Jērāns. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1987, 61.–62. lpp.

²¹ Garner A. *Black's Law dictionary*. Thomson West, 2004, p. 932.

²² Coleman J., Shapiro S. *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of law*. Oxford University Press, 2002, p. 587.

²³ Turpat, 384. lpp.

²⁴ Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004, 290.–292. lpp.

politiski pilntiesīgajiem pilsoņiem. Pretēja situācija vērojama konstitucionālajā monarhijā, kur ministri ir politiski atbildīgi monarham. Prezidentālā republikā ministri ir atbildīgi Valsts prezidentam.²⁵ Savukārt parlamentārā republikā vai monarhijā ministri ir politiski atbildīgi parlamentam.

Atbildības apjoms ir arī cieši saistīts ar valsts modeli – prezidentālu, parlamentāru vai pusprezidentālu. Prezidentālā republikā (piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs) Valsts prezidenta ietekme saistāma ar plašām pilnvarām, kuru rezultātā ieziņējas valdības atbildība Valsts prezidentam. Prezidentālā republikā Valsts prezidents vienlaikus ir gan valsts galva, gan valdības vadītājs. Savukārt pusprezidentālā valsts modelī, kāds ir Francijas Republikā, valdībai ir divi faktiskie vadītāji. Valsts prezidents izpildvaras augstāko vadību daļa ar valdības vadītāju, kuram ir ciešas saites ar parlamentu.

Aplūkojot Latvijas Republikā pastāvošo parlamentāras republikas modeli, jāsecina, ka Valsts prezidenta pilnvaras patlaban ir diezgan ierobežotas, kā rezultātā prezidents veic reprezentatīvas funkcijas, viņam ir parlamenta uzticība un viņš nav tieši saistīts ar kādu no varām. Līdzparaksta institūts tiek jo īpaši plaši piemērots parlamentārās republikās. Viens no būtiskākajiem iemesliem tā piemērošanai praksē ir valsts galvas atbildības sašaurināšana ar mērķi stabilizēt valsts aparātu. Tādējādi tiek norādīts, ka valsts galvas politiskā atbildība par līdzparakstītiem aktiem ir lieka, jo par tiem atbildīgi parlamentam ir ministri. Tomēr līdz šim nav atbildēts uz jautājumu, vai “lieks” nozīmē to, ka valsts galva par saviem aktiem nav politiski atbildīgs? Ja šo prezumpciju atzīst par pilnīgu, šāds arguments nedrīkstētu kalpot par iemeslu valsts galvas bezatbildīgai rīcībai vai lēmumu pieņemšanai pretēji valsts interesēm.

Līdzšinējā prakse demokrātiskās valstīs pierāda to, ka teorijā atzītā prezumpcija – valsts galva nav politiski atbildīgs – neatbilst faktiskajai situācijai. Piemēram, Satversmes 53. panta otrā daļa noteic, ka visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzparakstītiem, kuri līdz ar to uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem, izņemot divus gadījumus – uzaicinot personu sastādīt Ministru kabinetu un ierosinot Saeimas atļaišanu. Līdz ar to līdzparakstam ir pakļaujami Valsts prezidenta rīkojumi. Par tiem atbildību uzņemas līdzparakstījušais ministrs. Savukārt prezumpcija, ka valsts galva (monarhs, Valsts prezidents) nav politiski atbildīgs, pieprasa to, ka visus valsts galvas aktus līdzparaksta atbildīgais ministrs.

Arī Satversmes tiesa 2006. gada 16. oktobra spriedumā norādījusi: “Konstitucionālais izpildvaras nesējs Latvijas Republikā ir Ministru kabinets [...]. Valsts prezidentam, kurš politisku atbildību nenes, Satversme piešķir atsevišķas izpildvaras funkcijas, taču arī šo funkciju īstenošanai ir nepieciešama Ministru kabineta locekļa piekrišana (Satversmes 53. panta otrais teikums). [...] Valsts prezidentam Satversmē *expressis verbis* uzticamās izpildvaras funkcijas tiek pakļautas Ministru kabineta gribai ar kontrasignācijas institūta starpniecību. Līdz ar to Latvijas Republikā kontrasignācijas institūts tiek plaši piemērots attiecībā uz Valsts prezidenta funkcijām izpildvaras jomā.”²⁶

Šāds regulējums atstāj atklātu jautājumu, kas notiek ar tiem Valsts prezidenta dokumentiem, kuri nav pakļauti ministra līdzparakstam? Viens no spilgtākajiem

²⁵ Glick N. An outline of American government. United States information service, Embassy of the United States of America, 1989, 54.–57. lpp.

²⁶ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 “Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam” 15.3. punktu.

piemēriem būtu Valsts prezidenta jurisdiktīvās funkcijas ietvaros realizētā tiesība apžēlot. Šo tiesību Valsts prezidents izpilda vienpersoniski, izvērtējot apžēlošanas lietas materiālus un pieņemot lēmumu. Būtu maz ticams, ka Valsts prezidentam nav nekādas atbildības par veikto darbu, akta saturu un tā sekām.

Lai gan Valsts prezidents ir juridiski atbildīgs par savu darbību, tomēr šī atbildība iestāties tikai tad, ja viņš būs pārkāpis konstitūcijā noteikto. Savukārt politiskās atbildības svarīgs elements ir valsts vai sabiedrības interešu neievērošanas konstatējums. Politiskā atbildība izpaužas kā amata zaudēšana un ir netieši attiecināma uz Valsts prezidentu. Tas izskaidrojams ar politiskās atbildības duālo dabu – tiešo un netiešo. Proti, Latvijas Republikā par Valsts prezidenta rīkojumiem atbilstoši Satversmē noteiktajam atbild līdzparakstījušais ministrs. Savukārt netieši Valsts prezidents atbild par tiem aktiem, kuri nav līdzparakstīti.

Arī profesors K. Dišlers norādījis, ka būtu apšaubāms uzskats, ka līdzparaksta institūts pats par sevi izslēgtu republikas prezidenta politisko atbildību. Viņš norīķir atbildību Saeimas un tautas priekšā.²⁷ Proti, parlaments slēgtā sēdē Satversmes 51. panta kārtībā var atlaist Valsts prezidentu. Savukārt tauta izsaka savu atbalstu Valsts prezidentam, kad tā lemj par Saeimas atlaišanu gadījumā, ja Valsts prezidents ir ierosinājis Saeimas atlaišanu. Tomēr šādā gadījumā pastāv risks, ka patlaban nav iespējams noteikt tos valsts vai sabiedrības interešu neievērošanas pārkāpumus, kuru dēļ parlamentam būtu tiesības pieņemt lēmumu par Valsts prezidenta atlaišanu.

Secināms, ka valsts galvas politiskā atbildība kā atbildība par sev uzticēto pienākumu izpildi valsts vai sabiedrības interesēs izpaužas netieši. Līdz ar to prezumpcija, ka valsts galva ir pilnībā atbrīvots no politiskās atbildības, nav pamatota. Līdzparaksta institūts ir instruments, ar kura starpniecību par valsts galvas līdzparakstītajiem aktiem atbild līdzparakstījušais ministrs. Savukārt gadījumos, kad aktu pieņem valsts galva vienpersoniski, var runāt par valsts galvas netiešo politisko atbildību. Vienlaikus jānorāda, ka šīs atbildības robeža ir grūti nosakāma, jo cieši saistīta ar morālo aspektu.

Secinājumi

1. Prezumpcija, ka valsts galva (monarhs, Valsts prezidents) nav politiski atbildīgs, pieprasa to, ka visus valsts galvas aktus līdzparaksta atbildīgais ministrs. Šī prezumpcija ir cieši saistīta ar līdzparaksta (kontrasignācijas) institūta saturu. Tomēr šis institūts nebūtu uzskatāms par valsts galvas politiskās neatbildības garantu. Valsts galvas akta līdzparakstīšana apliecina to, ka valsts galvas akts pieņemts atbilstoši noteiktās procedūras kārtībai, kā arī norāda par šī akta spēkā esamību.
2. Jēdziena “politiski neatbildīgs” lietojums neatbilst Satversmes 53. panta pirmajā daļā noteiktā formulējuma saturam un gramatiskajai interpretācijai. Tā vietā būtu atbilstošāk lietot jēdzienu “nav politiski atbildīgs”.
3. Līdzparaksta institūta izveide un nostiprināšanās būtiski ietekmēja prezumpcijas par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs attīstību.
4. Prezumpcijas, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, attīstība ir skatāma kopsakarā ar līdzparaksta institūta izveidi un nostiprināšanos. Sākotnēji šī prezumpcija bija cieši saistīta ar monarha institūtu, taču laika gaitā to “mantoja” arī

²⁷ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2004, 121.–122. lpp.

Valsts prezidenta institūts. Taču Valsts prezidenta institūts šo atbildību realizē atšķirīgi. Tas izskaidrojams ar to, ka atbildības apjoms ir cieši saistīts ar valsts modeli – prezidentālu, parlamentāru vai pusprezidentālu.

5. Valsts galvas politiskā atbildība izpaužas kā atbildība par sev uzticēto pienākumu izpildi valsts vai sabiedrības interesēs. Līdzparaksta institūts ir instruments, ar kura starpniecību par valsts galvas līdzparakstītajiem aktiem atbild līdzparakstījušais ministrs. Savukārt gadījumos, kad aktu pieņem valsts galva vienpersoniski, var runāt par valsts galvas netiešo politisko atbildību.

Izmantotās literatūras, juridisko aktu un juridiskās prakses saraksts

1. IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Balodis R. Apvienotās Karalistes monarha prerogatīvu specifika un izpaušmes mūsdienās. *Likums un Tiesības*, 2004. oktobris, 6. sēj., Nr. 10 (62).
2. Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A.Gulbja apgāde, Nr. 1, 1928.
3. Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A.Gulbja apgāde, Nr. 9, 1933.
4. Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2004.
5. Dišlers K. Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923.
6. Enciklopēdiskā Vārdnīca. Sast. A. Vilks. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991.
7. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004.
8. Barendt E. An Introduction to Constitutional Law. Oxford University Press, 1998.
9. Coleman J., Shapiro S. The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of law. Oxford University Press, 2002.
10. Garner A. Black's Law dictionary. Thomson West, 2004.
11. Glick N. An outline of American government. United States information service, Embassy of the United States of America, 1989.
12. Tarkow Naamani I. The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy. *Political Science Quarterly*, vol. 58, Nr. 4, 1943.
13. Алексеев А. А. Министерская власть в конституционном государстве. Харьков: Тип. И лит. М. Зильберберг, 1910.
14. Баглай М. В., Туманов В. А. Малая энциклопедия конституционного права. Москва: БЕК, 1998.

2. NORMATĪVIE AKTI

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. gada 1. jūlijs, Nr. 43.
2. Justiniāna I 114. novele (novellae CXIV). Pieejams: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/Nov114.htm>.
3. Troņa mantošanas akts (*Act of Settlement*). Pieejams: <http://www.worldfreeinternet.net/parliament/settlement.htm>.

3. JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 "Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam".

DIENESTA PAKĀPJU RAŠANĀS UN TIESISKAIS REGULĒJUMS

Mg. iur. Kitija Bite

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Dienests Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs, pakāpe, speciālā dienesta pakāpe, dienesta pakāpju piešķiršana, amata pakāpe, militārā pakāpe.

Viens no dienesta gaitas elementiem ir amatpersonas, kura atrodas dienestā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs, tiesības saņemt dienesta pakāpi. Pirmā asociācija par dienesta pakāpēm ir militārie formējumi – armija, policija, robežsardze u. c. Vēsturiskajā aspektā šāds pieņēmums nav kļūdains, jo dienesta pakāpes kā vīrieša jeb karotāja statusa, prasmes un drošsirdības mērs jau bija zināmas Senās Romas leģionos un Senās Ķīnas armijā.

Autore rakstā pētīs vienu no dienesta gaitas elementiem – dienesta pakāpes, īpaši akcentējot dienesta pakāpju attīstības vēsturi. Rakstā tiks pētītas tikai tās pakāpes, kuras attiecinā uz gradācijas sistēmu valsts dienestā. Ar šo jēdzienu saprotot profesionālu darbību, lai nodrošinātu valsts iestāžu pilnvaru izpildi¹. Autore pētīs policijas darbinieku un robežsargu speciālās dienesta pakāpes. Nedaudz autore pieskarsies arī jautājumam par dienesta vai amata pakāpēm civildienestā un militārajā dienestā. Raksta mērķis ir atklāt dienesta pakāpju tiesisko regulējumu un identificēt problēmas. Analizējot normatīvos aktus un literatūru, tiks izdarīti secinājumi par dienesta pakāpju tiesiskā regulējuma nepilnībām.

No tā, ko raksta autore pētījusi, var spriest, ka gradācijas pakāpes dažādu valstu kultūrās parādījušās, attīstoties atbilstoši karaspēkam. Dienesta pakāpes radušās, lai noteiktos apstākļos zinātu, kura persona un kam norāda, ko darīt. Jo augstāka pakāpe, jo lielāku autoritāti un atbildību tā sevī ietver. **Pakāpe** – personas svarīguma vai nozīmīguma pozīcija; sociālā stāvokļa rādītājs²; noteikts stāvoklis sociālajā skalā vai noteikta vieta jebkurā salīdzinošā skalā³. Savā ziņā pakāpe norāda kādas parādības vai objekta hierarhiju, kārtību kādā rindā u. c. Līdz ar to var teikt, ka šo jēdzienu nevar attiecināt tikai uz militārām struktūrām un veidojumiem, bet uz jebkuru sociālu parādību, kuru var sakārtot kaut kādā gradācijā, piemēram, aristokrātija, garīdzniecība, diplomātiskais dienests, valsts dienests, apbalvojumi, zināšanu vērtējums skolā u. c.

Dienesta pakāpju rašanās un attīstība. Tā kā vēsturiski dienesta pakāpes Latvijā tika pārņemtas no Krievijas impērijas, tad raksta autore detalizētāk iztirzās dienesta pakāpju rašanos Krievijā.

Pirmais valstiskais veidojums Krievijas teritorijā bija Kijevas Krievzeme. Sākot no 10. gs., tās kņaziem nebija pastāvīgas armijas, bet tikai personīgā apsardze, ko dēvēja par družinu (karadraudzi – дружина), bet družinas vienības sauca par

¹ Государственная служба в органах внутренних дел. С. Г. Ильясков. М.: Право и закон. 2001, 7 с.

² English dictionary for speakers of Latvian. Riga, Zvaigzne ABC, 1996, 556. lpp.

³ The Random House College Dictionary. N.Y., Random House Inc. 1984, 1093 p.

karadraudzes locekļiem (дружинник)⁴. Neparedzētos gadījumos, kā karš, sacelšanās u. c., tika organizēta t. s. milicija, ko veidoja brīvprātīgie no zemnieku un nedižciltīgo vidus, bet družina bija armijas kodols. Vietējais kņazs personīgi veica karaspēka militāro vadību, tāpēc nebija nepieciešamības pēc patstāvīgām militārām pakāpēm vai pozīcijām, un tās tika radītas nejauši, balstoties tikai uz izpildāmajiem uzdevumiem. Velkot paralēles ar mūsdienām, šīs pakāpes apzīmēja ieņemamo amatu un kompetences līmeni, ne pakāpi.

Kad tika formēti strēlnieku karaspēki, zemākā līmeņa karavīri varēja ieņemt kādu no šīm pakāpēm: strēlnieks, desmitnieks (desmit strēlnieku komandieris) vai sotņiks (simts strēlnieku komandieris).

Tās gan nebija personālās pakāpes un saglabājās tikai uz to laiku, kamēr virsnieks vai strēlnieks ieņēma attiecīgu amatu. Kaujās karaspēki tika organizēti kā pagaidu augsta līmeņa vienības, parasti pulks (полк), kas senslāvu valodā nozīmēja karaspēka daļu. Pulku komandēja t. s. galva (голова') vai vojevoda (воевода)⁵. Arī šīs pozīcijas nebija patstāvīgas un pēc kaujas reti saglabājās. Kazaku kavalērijai bija pašai savas pakāpes (kazaks, jesauls un atamans). Tās nebija salīdzināmas ar strēlnieku pakāpēm.

13. gs. pēc Kijevas Krievzemes sairšanas aizvien lielāku ietekmi guva Maskavas lielkņaziste, kura ir pamats mūsdienu Krievijas valstij. Tajā laikā radās un sāka attīstīties jēdziens *valsts dienests* un *valsts kalpotājs*, kas nozīmēja, ka katram sabiedrības loceklim atbilstoši savam slānim bija noteikts laiks jānostrādā valsts vai baznīcas labā.

Eiropā regulāras armijas formējās 15.–16. gs., Krievijā šis process noslēdzās 17. gs. Formējot patstāvīgas armijas vienības, tika ieviestas divu veidu dienesta pakāpes:

- 1) jau no pastāvošām pakāpēm: piecdesmitnieks (piecdesmit karavīru komandieris), galva un tūkstošnieks. Vēlāk tika ieviesta pakāpe pusgalva (полуголова') un, iespējams, tieši galva tika pārdēvēta par polkovņiku jeb pulkvedi (полковник), bet pusgalva par podpolkovņiku jeb apakšpulkvedi. Vojevoda turpināja darboties kā liela militāra grupējuma komandieris, un tas nebija pakāpes veids;
- 2) pārņemot dienesta pakāpju nosaukumus no citu valstu armijām. Pārsvārā dienesta pakāpes ieviesa pēc Prūsijas armijas parauga. Tāpat pakāpju nosaukumus pārņēma no Francijas, Anglijas, Holandes un Polijas armijām. Rotas komandiera kapteinim (fr. *Capitaine* lat. *Capitaneus* no *caput* – galva) kavalērijā atbilst *ritmeisters*, kas pirmoreiz rakstos minēts 1505. gadā. Kapteiņa vietas izpildītāju no 16. gs. sākuma sauc par leitnantu⁶.

Sākumā dienesta pakāpes bija militārisma atribūts, bet, sākot ar feodālisma norietu un nacionālo autokrātu valstu izveidošanos, attīstās civildienests, kurā arī saglabājas gradācijas pakāpes. No 17. gs. dienesta pakāpes attiecināja arī uz civildienestu. Vecākais civildienests un imperatora birokrātijas sistēma darbojās Senajā Ķīnā ap 220. g. p. m. ē. un Senās Romas impērijā. Mūsdienu civildienests saistīts ar 17. gs. pirmo pusi, kad Prūsijā Frederiks Viljams no Brandenburgas radīja efektīvu civilo administrāciju; civildienesta darbiniekiem bija jānokārto speciāli profesionālo spēju pārbaudes eksāmeni. Francijā līdzīga reforma risinājās pēc Lielās revolūcijas un turpinājās Napoleona reformu laikā, kad karaliskais dienests tika

⁴ History of Russian military ranks. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Russian_military_ranks [skatīts 2011. gada 2. februārī].

⁵ Turpat.

⁶ Latviešu Konversācijas vārdnīca III. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1928–1929. 4099.–6134. sleja.

transformēts par civildienestu. Profesionālā civildienesta attīstība sākās 17. gs. beigās – 18. gs. sākumā Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs⁷.

Civīlie amati un civildienests (valsts dienests) parādījās Krievijā 16. gs. līdz ar valsts izveidošanos. Pieaugot valsts aparātam, pieauga arī civildienesta darbinieku skaits. Pārmaiņas ieviesa Pēteris I, valsts dienestā iesaistot ne tikai muižniekus, bet arī garīdzniecību, tirgotājus un valsts zemniekus. Pamazām izzuda muižnieku obligātais dienests valsts aparātā.

Krievijā nepieciešamība pēc amatu pakāpju gradācijas radās Pēterā I laikā 18. gs. sākumā, kad notika armijas pilnveidošana un jūras kara flotes izveidošana. Šī procesa rezultātā strauji pieauga amatu skaits armijā un valsts aparātā⁸. Krievijā 17. gs. otrajā pusē parādījās Rietumeiropas armiju pakāpes t.s. jaunās ierindas pulkos, bet tiesiski pakāpes jau bija nostiprinātas 1716. gada *Noteikumos par nodarbošanos*, kas savu galīgo variantu ieguva 1722. gada 24. janvāra likumā *Rangu tabula* (*Табель о рангах*⁹). To dēvē arī par kalpotāju (civildienesta, valsts dienesta), karavīru un galminieku sarakstu, kurš noteica, kādā kārtā katra cilvēku grupa atrodas jeb pakāpju hierarhijā.

Šis normatīvais akts ne tikai lika pamatus daudzām parādībām, kas saistītas ar Krievijas valstiskumu, bet arī pirmo reizi noteica vienotu valsts dienesta sistēmu, pamatojoties uz personiskajiem nopelniem, spējām un pieredzi. No 1764. gada valsts darbiniekiem sāka maksāt algu. Tāda kārtība saglabājās līdz 19. gadsimtam.

Paralēli jau esošajām armijas pakāpēm saskaņā ar šo likumu tika ieviestas daudzas jaunas amata pakāpes attiecībā uz civilajām un galma amatu pakāpēm. Visi dienesta amati ar tiem atbilstošiem tituliem tika iedalīti trijās pakāpēs – militārie, civildienesta un galma, kur katra pakāpe detalizēti dalījās 14 hierarhijas kategorijās. Daudzi civildienesta amati ar laiku transformējās par sociālās hierarhijas pakāpes apzīmējumiem, kuru īpašniekiem vairs nebija nekādu konkrētu amata pienākumu. Piemēram, sākotnēji tituli *kolēģijas sekretārs*, *kolēģijas asesors*, *kolēģijas padomnieks* un *valsts padomnieks* apzīmēja kolēģijas sekretāru, kolēģijas padomes locekli un civildienesta kolēģijas prezidenta amatus, bet jau 19. gs. tās bija tikai pilsoņu sociālās hierarhijas kategorijas, katra ar zināmām privilēģijām, un kā tādas pastāvēja līdz 1917. gada revolucionārajiem pārkārtojumiem.

Likums arī noteica katra amata kategorijai izmantojamo titulu, kuru sāka plaši piemērot ikdienā, piemēram, Jūsu Augstā Ekselence, Jūsu Augstdzimtība, Jūsu Labdzimtība u. c. Dienesta pakāpju atšķirības izpaudās arī vizuāli, tās ietvēra dažādus simbolus, kā, piemēram, spalvas, svītras un līnijas jeb lampasus, košas uniformas. Pat dažādu ieroču nēsāšana var norādīt attiecīgu dienesta pakāpi. Dienesta pakāpes zīmotne tiek nēsāta pie cepures, uz pleciem un ap vidukli vai krūšu kurvi.

Lai ierobežotu ierēdņu skaita pieaugumu Krievijā, aizvien stingrāk tika pieprasīta izglītība, bet tikai 1809. gadā ar pavēli tika noteikts, ka attiecīgām ierēdņu grupām, lai ieņemtu amatu, ir jāuzrāda universitātes absolvēšanas diploms vai jāliek kategorijas eksāmeni. Ik pēc noteikta laika bija paredzēta eksāmenu pārlikšana.

Pirmā pasaules kara laikā strauji pieauga kara ierēdņu skaits; kancelejās darbā pieņēma aizvien vairāk sievietes. Pagaidu Valdība pēc februāra revolūcijas

⁷ Civil service. History. Pieejams: www.infoplease.com/ce6/history/A0857364.html+history+of+civil+service&cd=6&hl=lv&ct=clnk&gl=lv#ixzz12tNmvoEO [skatīts 2010. gada 23. novembrī].

⁸ Табель о рангах. Pieejams: www.gosudarstvo.voskres.ru/army/range-table.htm [skatīts 2011. gada 28. janvārī].

⁹ Табель о рангах. Pieejams: www.diclib.com un www.vesture.eu/index.php/Krievijas_imp%4%93rijas_armijas_civilo_un_galma_amatu_pak%4%81pu_tabula [skatīts 2010. gada 18. oktobrī].

1917. gadā saglabāja iepriekšējo valsts aparātu un ierēdniecību. Izmaiņas tika veiktas tikai nepieciešamākajās jomās, kā administrācija, policija un daļēji tiesas. Kaut gan tiesiskais regulējums ierēdniecībai tika saglabāts iepriekšējais – likums *Rangu tabula* – tomēr tika pieņemts jauns likums *Reglaments par civildienestu*. Mainoties valstiskajai iekārtai, padomju valdība jau 1917. gada 10. (23.) novembrī izdeva likumu *Par sabiedrības šķiru un civildienesta amatu izskaušanu* un 16. (29.) decembrī pieņēma jaunu likumu *Par visu karaklausībā esošo tiesību vienādošanu*. Līdz ar to jaunā tipa valsts iznīcināja ierēdniecību kā sociālo grupu un izveidoja padomju iekārtai lojālu valsts aparātu¹⁰.

Nodibinoties neatkarīgai Latvijas valstij, 1919. gada 18. februārī apsardzības ministrs izdeva pavēli par pakāpju pielīdzināšanu, bet 28. februārī – pavēli, kurā noteica dienesta pakāpes, kas tika pārņemtas no Krievijas impērijas. Minētās pavēles attiecās tikai uz militāro sfēru. Civilajiem ierēdņiem amata pakāpes (rangi, tituli) tika atcelti.

Analizējot dienesta pakāpju rašanos, raksta autore secinājusi, ka šim institūtam ir sena vēsture. Mūsdienās jēdzienam *dienesta pakāpe* autore atradusi vairākus skaidrojumus.

Dienesta pakāpes armijā – piešķir karavīriem atkarībā no viņu militārās izglītības, spējam un izdienas ilguma.

Dienesta pakāpes – militārās dienesta pakāpes tiek piešķirtas militārpersonām un karaklausībai pakļautajiem atbilstoši viņu dienesta stāvoklim, izdienai, ieņemtajam amatam un nopelniem¹¹.

Dienesta pakāpes nosaka militārpersonu pakļautību¹².

Dienesta pakāpe ir personas autoritātes un atbildības līmeņa atspoguļotāja iestādē¹³.

Dienesta pakāpes dod iespēju karavīriem ieņemt visdažādākos amatus dažādās specialitātēs. Jo karavīram ir augstāka pakāpe, jo augtāku amatu viņš var ieņemt. Zemākas pakāpes karavīriem ir jāklausa un jāpilda augstākas pakāpes karavīru likumīgās pavēles un rīkojumi.

Laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu Latvijā policija un robežsardze (ar pārtraukumiem) bija civildienesta iestādes, un to darbinieki – civildienesta ierēdņi¹⁴. Pirmajā normatīvajā aktā *Pagaidu noteikumi par iekšējās apsardzības organizēšanu*, kas izdots 1918. gada 5. decembrī un ar kuru tika dibināta policija, par policijas darbinieka amata atšķirības zīmēm teikts, ka “policijas dienestā stāvošas personas nes noteiktu uzvalku”¹⁵. Ņemot vērā, ka 1918. gadā Latvijas teritorijā norisinājās karadarbība un nebija pietiekami finanšu resursi, izpildīt šo prasību nebija iespējams. Tomēr, lai policijas darbinieki būtu sabiedrībā atpazīstami, iekšlietu ministrs izdeva rīkojumu par formas nozīmēm¹⁶. Atšķirības zīme bija četrstūrains apsējs valsts karoga krāsās uz kreisās piedurknes virs apģērba ar burtiem “AP”, kas

¹⁰ Чиновничество. Pieejams: www.bse.sci-lib.com/article122474.html [skatīts 2010. gada 12. oktobrī].

¹¹ Enciklopēdiskā vārdnīca. 1. Red. Vilks A. Rīga: Latvijas Enciklopēdijas redakcija, 1991, 140. lpp.

¹² Latvijas padomju enciklopēdija. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1982, 537. lpp.

¹³ History of ranks. Pieejams: www.508pir.org/history/.../rank-history.htm [skatīts 2011. gada 25. janvārī].

¹⁴ Valsts civildienesta amatu saraksts. *Valdības Vēstnesis*, 1931. 13. augusts, Nr. 178.

¹⁵ Pagaidu noteikumi par iekšējās apsardzības organizēšanu. 12. punkts. Latvijas Tautas padome 1918.–1920. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums 1920, 51. lpp.

¹⁶ Pārskats par Iekšlietu ministrijas darbību mūsu valsts 5 gadu pastāvēšanas laikā. *Policijas Vēstnesis*, 1923. 16. novembris, Nr. 6, 2. lpp.

nozīmēja *Aprīņa policija*. Pilsētu policijas nozīmes no aprīņa policijas nozīmēm atšķirās tikai ar to, ka augšējā stūrī bija burts, ar kuru sākās pilsētas nosaukums.

Šis rikojums bija spēkā līdz 1926. gada 3. jūnijam, kad iekšlietu ministrs izdeva rikojumu Nr. 11238 "Policijas un robežapsardzības dienesta apģērba saraksts", kurā noteikts, no kā sastāv attiecīga amata policijas vai robežsardzes darbinieka formas apģērbs. Viens no formas tērpa elementiem, kas norādīja attiecīgu amatu, bija uzpleči. Policijas apģērba uzpleči bija no tumši sarkana samta ar baltu *iekantējumu* un attiecīgu zvaigžņu skaitu, bet robežsargu uzpleči – no tumši zaļa samta ar zaļu *iekantējumu* un attiecīgu amata pakāpi apzīmējošs zvaigžņu skaitu¹⁷.

Raksta autores pētījuma lokā ir tikai tās pakāpes, kuras attiecināmas uz dienestu policijā un robežsardzē, kā arī darbu pašvaldības policijā. Mūsdienu **policijas darbinieku** speciālo dienesta pakāpju **tiesiskais regulējums** jāpēta saistībā ar 1991. gada 4. jūnijā Augstākajā padomē pieņemto likumu *Par policiju*. Ministru padomes iesniegtais likumprojekts "Par policiju" tika pieņemts Augstākajā padomē trijos lasījumos. Jautājums par jēdzienu "speciālās dienesta pakāpes" netika apspriests. Šis jēdziens parādās, sniedzot skaidrojumu, kas ir policijas darbinieks: "Policijas darbinieks ir Latvijas Republikas valsts kalpotājs, kas ieņem noteiktu amatu policijas iestādē (apakšvienībā), kam ir speciālā dienesta pakāpe un kas ir nodevis zvērestu. Personai, kura ieņem valsts kalpotāja amatu policijas iestādē (apakšvienībā), bet kurai nav speciālās dienesta pakāpes, nav policijas darbinieka tiesību."¹⁸ No likuma normas redzams, ka jēdziens "speciālās dienesta pakāpes" tiek izmantots kā kritērijs, lai šķirtu jēdzienu "policijas darbinieks" no jēdziena "persona, kura ieņem amatu policijas iestādē".

Augstākās padomes Prezidijs lēmumā "Par Latvijas Republikas iekšlietu iestāžu ierindas un komandējošā sastāva speciālajām dienesta pakāpēm" noteica dienesta pakāpju veidus, to piešķiršanas nosacījumus, atņemšanas kārtību, kā arī paredzēja milicijas darbinieku speciālo dienesta pakāpju pielīdzināšanu policijas darbinieku speciālajām dienesta pakāpēm¹⁹. Šis bija pirmais normatīvais akts, kurš regulēja jautājumus, kas saistīti ar dienesta pakāpēm un karjeru policijā. Pēc pieciem gadiem likums "Grozījumi likumā "Par policiju"" deleģē Ministru kabinetam izstrādāt detalizētu kārtību par policijas dienesta pildīšanas kārtību, speciālo dienesta pakāpju nosaukumu, to piešķiršanas un atņemšanas kārtību, kā arī noteikt vienotā parauga formas tērpa aprakstu un atšķirības zīmes²⁰ (aizstāj likums "Grozījumi likumā "Par policiju""²¹).

Robežsargu dienesta pakāpes reglamentēja *Robežsardzes likums*, ko 1997. gadā pieņēma Saeima. Likums noteica, ka "Robežsargs ir Latvijas pilsonis, kurš iestāties dienestā Robežsardzē, devis Latvijas Republikai zvērestu apsargāt un aizstāvēt valsts robežu, apguvis robežsargu profesionālās sagatavošanas kursu, ieņem noteiktu amatu Robežsardzē un kuram piešķirta robežsarga dienesta pakāpe"²². Tātad, lai

¹⁷ Policijas un robežapsardzības dienesta apģērba apraksts: iekšlietu ministra 1926. gada 3. jūnija rikojums Nr. 11238. *Valdības Vēstnesis*, 1926. 14. jūnijs, Nr. 129.

¹⁸ 1991. gada 4. jūnija Likums par policiju: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 24. septembris, Nr. 37.

¹⁹ Augstākā Padomes 1991. gada 31. jūlija prezidija lēmums Par Latvijas Republikas iekšlietu iestāžu ierindas un komandējošā sastāva speciālajām dienesta pakāpēm [zaudējis spēku ar 1996. gada 11. aprīli].

²⁰ Grozījumi "Likumā par policiju": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 14. aprīlis, Nr. 62 [zaudējis spēku ar 1997. gada 7. janvāri].

²¹ Grozījumi "Likumā par policiju": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 24. decembris, Nr. 226/227.

²² Robežsardzes likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 16. decembris, Nr. 329/330.

persona iegūtu robežsarga statusu, tai nepieciešamas piecas kvalificējošas pazīmes, no kurām viena ir dienesta pakāpe, turklāt tieši robežsarga dienesta pakāpe.

Attiecībā uz pašvaldības policijas darbiniekiem tiek lietots jēdziens “amata pakāpe”. Pieņemot likumu “Par policiju”, Augstākā padome paredzēja, ka “pašvaldības policijai būs formas tērps, kuru, ņemot vērā arī vietējās atšķirības zīmes, apstiprinās iekšlietu ministrs”. Katram pagastam varētu piemērot vietējās atšķirības zīmes.²³ Likuma trešajā lasījumā tika iekļauta šāda norma: “Pašvaldības policisti savus pienākumus parasti pilda formas tērpā.”²⁴ Šī norma pēc būtības ir deklaratīva, jo nav skaidrs, kas izstrādā un apstiprina noteikumus, kādam jābūt formas tērpam.

Pašlaik likuma “Par policiju” 19. panta piektā daļa noteic, ka pašvaldības policisti savus pienākumus pilda iekšlietu ministra apstiprinātajā vienota parauga formas tērpā²⁵. Lai arī tiesiskais regulējums ir spēkā 17 gadus, Iekšlietu ministrija nav izstrādājusi vienota parauga formas tērpus. Praktiski pašvaldības pašas nosaka formas tērpus, pat nesaskaņojot ar Iekšlietu ministriju, jo normatīvie akti to nenosaka. Normatīvais regulējums neparedz arī izstrādāt amata atšķirības zīmes, bet atsevišķas pašvaldības ir tādas ieviešušas.

Kā jau raksta autore minējusi, dienesta pakāpju atšķirību vizuāli var noteikt ar dažādiem formas tērpa elementiem. Latvijā dienesta pakāpju atšķirības zīme ir uzpleči. To izskatu reglamentēja 1998. gada Ministru kabineta noteikumi “Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu ierindas un komandējošā sastāva formas tērpu un atšķirības zīmju apraksts un mantiskās apgādes normas.”²⁶ Šos noteikumus aizstāj 2003. gada Ministru kabineta noteikumi, kuri nosaka darbinieku ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju aprakstu un apgādes normas.²⁷ Attiecībā uz dienesta pakāpēm šajos normatīvajos aktos atšķirību nav, vienīgi pēdējos noteikumos tika iekļauts nosacījums par augstākā komandējošā sastāva (resp., ģenerāļa) uzpleču apzīmējumu – tā ir pīne no četrām zelta krāsas auklām.

Raksta autore analizējusi normatīvos aktus, kuri reglamentē dažādus dienesta un darba gaitas jautājumus, bet ir attiecināmi uz personām ar dienesta pakāpēm:

- likums “Par policiju”
- Robežsardzes likums
- Militārā dienesta likums
- Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums (turpmāk – Dienesta gaitas likums)
- Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums
- Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplinārbildības likums
- Ministru kabineta noteikumi, kuri izstrādi deleģējis Dienesta gaitas likums²⁸

²³ 1991. gada 19. marta Augstākās Padomes sēde likumprojekta “Par policiju” debates. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910319v.htm [skatīts 2011. gada 15. janvārī].

²⁴ Likums par policiju: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 24. septembris, Nr. 37.

²⁵ Grozījumi “Likumā par policiju”. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 22. jūnijs, Nr. 73.

²⁶ Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu ierindas un komandējošā sastāva formas tērpu un atšķirības zīmju apraksts un mantiskās apgādes normas: Ministru kabineta 1998. gada 8. decembra noteikumi Nr. 447. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 11. decembris, Nr. 367/368 [zaudējuši spēku 28.10.2003.].

²⁷ Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu darbinieku ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju apraksts un apgādes normas: Ministru kabineta 2003. gada 28. oktobra noteikumi Nr. 597. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 12. novembris, Nr. 159 [zaudējuši spēku ar 10.02.2009.].

²⁸ Sarakstu ar Ministru kabineta noteikumiem skatīt Izmantotās literatūras un juridisko aktu sarakstā Nr. 20.–25. un 27.–31.

- Ministru kabineta noteikumi “Par VID muitas iestāžu un finanšu policijas ierēdņu dienesta pakāpēm”²⁹.

Izpētot šos normatīvos aktus, autore secinājusi, ka **neviens normatīvais akts nenosaka jēdziena dienesta pakāpe definīciju**. Turpinot normatīvo aktu analīzi, tika izšķirti pieci dažādi dienesta pakāpju lietošanas veidi, kurus reglamentē augstāk minētie normatīvie akti:

- *militārā dienesta pakāpe*, kuru lieto karavīri (Militārā dienesta likums);
- *dienesta pakāpe*, kuru lieto Valsts ieņēmumu dienesta finanšu policijas un muitas ierēdņi (Noteikumi par Valsts ieņēmumu dienesta muitas iestāžu un finanšu policijas ierēdņu dienesta pakāpēm);
- *speciālā dienesta pakāpe*, kuru lieto Drošības policijas, Valsts policijas, Valsts robežsardzes un Ugunsdzēsības un glābšanas dienesta amatpersonas, kā arī Ieslodzījuma vietu pārvalde (likums “Par policiju”, Robežsardzes likums, Dienesta gaitas likums un tiem pakārtotie Ministru kabineta noteikumi);
- *amata pakāpe*, kuru lieto pašvaldības policijas un ostas policijas darbinieki (likums “Par policiju”);
- *kārtējā dienesta pakāpe*, kuru “Dienesta gaitas likums” reglamentē jautājumos par speciālo dienesta pakāpju piešķiršanu.

No minētā redzams, ka tiesiskais regulējums pieļauj dažādu jēdzienu lietošanu, kas autores vērtējumā nav pieļaujams, jo pēc būtības dienesta pakāpe nosaka personas gradāciju kādā sociālā sistēmā – Nacionālajos bruņotajos spēkos, Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādē un Ieslodzījumu vietu pārvaldē, pašvaldības vai ostas policijā.

Definīcijas neesamība veido situāciju, kas pieļauj jēdziena *dienesta pakāpe* dažādu izpratni. Piemēram, visos normatīvajos aktos, kas saistīti ar amatpersonu dienesta gaitu, lietots jēdziens *speciālā dienesta pakāpe*, bet Ministru kabineta noteikumos “Kārtība, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm aprēķina, piešķir un izmaksā izdienas pensijas” lietots jēdziens *darbinieki*. Lai jēdziens tiktu lietots vienā nozīmē, raksta autore piedāvā “Dienesta gaitas likumā” tiesiski noteikt jēdziena definīciju: **dienesta pakāpe** – amatpersonas gradācija un atšķirības apliecinājums, kuru piešķir atkarībā no ieņemamā amata, izglītības un dienesta ilguma. Autore piedāvā neizmantot jēdzienā vārdu *speciālā*, jo tas var radīt jautājumu: ja ir speciālā dienesta pakāpe, kam piešķir nespeciālās, īpašās vai kādas citas dienesta pakāpes?

Ar “Dienesta gaitas likuma” stāšanos spēkā 2006. gadā tika izstrādāta vienota speciālo dienesta pakāpju piemērošana visai Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām. Dienesta pakāpju unificēšanu nosaka Ministru kabineta noteikumi “Kārtība, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm pielīdzināmas iepriekš piešķirtās speciālās dienesta pakāpes”.³⁰ Šis normatīvais akts nozīmīgs ar to, ka praksē vairs netiek lietotas atsevišķu dienestu speciālās dienesta pakāpes, bet kļūst vienotas visai Iekšlietu ministrijas sistēmai, piemēram, policijas vai robežsardzes leitnantam speciālā dienesta pakāpe ir leitnants. Šie Ministru kabineta noteikumi noteica pakāpju pielīdzināšanu Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēm, Ieslodzījuma vietu pārvaldei un Nacionālajiem Bruņotajiem spēkiem.

²⁹ Par VID muitas iestāžu un finanšu policijas ierēdņu dienesta pakāpēm; Ministru kabineta 2009. gada 27. janvāra noteikumi Nr. 65. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. janvāris, Nr. 17.

³⁰ Kārtība, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm pielīdzināmas iepriekš piešķirtās speciālās dienesta pakāpes: Ministru kabineta 2006. gada 24. oktobra noteikumi Nr. 872. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. novembris, Nr. 175.

Tāpat tika izstrādāti Ministru kabineta noteikumi, kuri noteica *formas tērpu un atšķirības zīmju aprakstu, speciālā apģērba, individuālo aizsardzības līdzekļu, ekipējuma un inventāra veidus un izsniegšanas kārtību*.³¹ Attiecībā uz speciālajām dienesta pakāpēm šie noteikumi neievieš nekādas izmaiņas, salīdzinot ar 2003. gada 28. oktobra Ministru kabineta noteikumiem.

Trešais normatīvais akts, kurš stājas spēkā saistībā ar Dienesta gaitas likumu un attiecas uz speciālajām dienesta pakāpēm, ir Ministru kabineta noteikumi *par amatam atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm*.³² Šis normatīvais akts tiesiski piesaista speciālās dienesta pakāpes amatiem. Kaut arī Ministru kabineta noteikumi tendēti uz visu Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu amatu un speciālo dienesta pakāpju unificēšanu, autore, izanalizējot amatus un tiem pieļaujamās augstākās speciālās dienesta pakāpes, identificēja situāciju, ka vienlīdzīgi amati atsevišķos dienestos (kurus iespējams salīdzināt) paredz dažādas augstākās speciālās dienesta pakāpes. Piemēram:

Galvenās policijas pārvaldes priekšnieks	pulkvedis	
Robežsardzes Galvenās pārvaldes priekšnieks	ģenerālis	
Valsts policijas priekšnieka palīgs	pulkvežleitnants	
Valsts robežsardzes priekšnieka palīgs	majors	
Valsts policijas koledžas priekšnieka palīgs	majors	
Valsts robežsardzes koledžas priekšnieka palīgs	kapteinis	
Valsts policijas pārvaldes priekšnieka palīgs	majors	
Valsts robežsardzes teritoriālās pārvaldes priekšnieka palīgs	virsleitnants	Šādu amatu Ministru kabineta noteikumi neparedz. Štatu saraksts VRS nosaka amatu vecākais inspektors (pārvaldes priekšnieka palīgs)

Raksta autore uzskata, ka nevajadzētu būt tik krasai augstāko speciālo dienesta pakāpju atšķirībai, ja ir vienādi amata pienākumi un tiesiski noteikta vienota dienesta gaita Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs.

Dienesta pakāpju piešķiršanas kārtība. Lai amatpersonai ar speciālo dienesta pakāpi nodrošinātu karjeras izaugsmi, jānosaka kārtība, kādā tiek piešķirtas un/vai paaugstinātas speciālās dienesta pakāpes. Vēsturiski gandrīz visās valstīs pieņemta jaukta paaugstināšanas sistēma, kas apvieno:

- 1) izdienas principu, pēc kura paaugstina atkarībā no dienestā pavadītā laika;
- 2) izvēles principu, kad paaugstināšanai ņem vērā vienīgi personas spējas un nopelnus³³.

³¹ 2009. gada 10. februāra Ministru kabineta noteikumi Nr. 137 "Par Iekšlietu ministrija sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju aprakstu, speciālā apģērba, individuālo aizsardzības līdzekļu, ekipējuma un inventāra veidiem un to izsniegšanas normām: Ministru kabineta 2009. gada 10. februāra noteikumi Nr. 137. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 25. februāris. Nr. 31.

³² Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amatiem atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm: Ministru kabineta 2010. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 601. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. jūlijs, Nr. 105.

³³ Latviešu Konversācijas vārdnīca III. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1928–1929, 4099.–6134. sleja.

Daļēji var uzskatīt, ka dienesta pakāpes tiek piešķirtas, attiecīgu laika posmu nodienējot amatā, un kas pienākas neatkarīgi no sasniegtajiem darba rezultātiem. Tomēr “Dienesta gaitas likums” atļauj kā apbalvojumu piešķirt nākamo dienesta pakāpi pirms noteiktā termiņa. Līdz ar to autore secina, ka Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs pastāv jauktā dienesta pakāpju piešķiršanas sistēma.

Dienesta pakāpju tiesiskais regulējums noteikts “Dienesta gaitas likuma” 5. nodaļā “Speciālās dienesta pakāpes”. Pavisam Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs amatpersonai var piešķirt divpadsmit speciālās dienesta pakāpes. Tās sadalītas četros posmos – instruktori, jaunākie virsnieki, vecākie virsnieki un augstākie virsnieki. Lai amatpersonai piešķirtu kārtējo speciālo dienesta pakāpi (jēdziens “kārtējā dienesta pakāpe” apzīmē situāciju, kad amatpersona paaugstināma speciālajā dienesta pakāpē par vienu pakāpi – autores skaidrojums), vienlaikus nepieciešami šādi nosacījumi:

- amatpersona esošajā speciālajā dienesta pakāpē ir **nodienējusi** paredzēto laiku, kas nepieciešams kārtējās speciālās dienesta pakāpes piešķiršanai (izņemot kaprāli un leitnantu);
- amatpersona ieguvusi amata aprakstā noteikto **izglītību**;
- **amatā**, kuru ieņem amatpersona, paredzēta augstāka speciālā dienesta pakāpe;
- saņemts pozitīvs amatpersonas darbības un tās rezultātu novērtējums;
- amatpersona nav atstādināta no amata pienākumu izpildes;
- pret amatpersonu nav ierosināta disciplinārlieta³⁴.

Speciālās dienesta pakāpes piešķir noteiktā secībā.

Speciālā dienesta pakāpe	Piešķiršanas nosacījumi
Ierindnieks	Šī speciālā dienesta pakāpe tiek piešķirta, pieņemot amatpersonu dienestā
Kaprālis	Ja iegūta amata aprakstā noteiktā profesionālā izglītība (vismaz 2. profesionālās kvalifikācijas līmenis)
Seržants	Pēc 3 gadu nodienēšanas kaprāļa speciālajā dienesta pakāpē
Virsseržants	Pēc 4 gadu nodienēšanas seržanta speciālajā dienesta pakāpē
Virsniekvietnieks	Pēc 5 gadu nodienēšanas virsseržanta speciālajā dienesta pakāpē
Leitnants	Ieceļot jaunākā virsnieka vai vecākā virsnieka amatā
Virslleitnants	Pēc 2 gadu nodienēšanas leitnanta speciālajā dienesta pakāpē
Kapteinis	Pēc 3 gadu nodienēšanas virslleitnanta speciālajā dienesta pakāpē
Majors	Pēc 4 gadu nodienēšanas kapteiņa speciālajā dienesta pakāpē
Pulkvežleitnants	Pēc 5 gadu nodienēšanas majora speciālajā dienesta pakāpē
Pulkvedis	Pēc 5 gadu nodienēšanas pulkvežleitnanta speciālajā dienesta pakāpē
Ģenerālis	Pēc 5 gadu nodienēšanas pulkveža speciālajā dienesta pakāpē
Pirms termiņa kārtējo speciālo dienesta pakāpi	Var piešķirt kā apbalvojumu

Šajā sistēmā divas speciālās dienesta pakāpes – kaprālis un leitnants – piešķir tikai, balstoties uz iegūto izglītību. Katram amatam augstākās speciālās dienesta pakāpes nosaka 2010. gada 29. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 601 “Par

³⁴ Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 30. jūnijs, Nr. 101.

Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amatiem atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm”.

Šie Ministru kabineta noteikumi piesaista speciālās dienesta pakāpes konkrētam amatam. Tas rada situāciju, ka amatpersona, kurai ir atbilstoša izglītība, kura nav disciplināri sodīta, nav atstādināta no amata pildīšanas, bet kura ir sasniegusi augstāko amatam norādīto speciālo dienesta pakāpi, vairs nevar tikt paaugstināta dienesta pakāpē. Lai to izdarītu, amatpersonai nepieciešams ieņemt amatu, kas pieļauj augstākas speciālās dienesta pakāpes piešķiršanu. Ja nav attiecīgu augstāka amata vakanču, amatpersonas karjeras izaugsme ir apturēta uz nenoteiktu laiku. Raksta autore to vērtē negatīvi. Negatīvi vērtējams arī blakus faktors, jo, nepaaugstinot speciālo dienesta pakāpi, nepalielinās amatpersonas atalgojums.

Secinājumi. Izanalizējot dienesta pakāpju rašanās vēsturisko attīstību un tiesisko reglamentējumu, raksta autore secina:

- 1) dienesta pakāpēm ir sena attīstības vēsture;
- 2) neviens normatīvais akts nenosaka dienesta pakāpes definīciju;
- 3) normatīvie akti pieļauj piecu dienesta pakāpju jēdzienisko lietošanu;
- 4) nav vienotu kritēriju/standartu/vadlīniju, kā IeM sistēmas iestāžu amatpersonām noteikt augstākās amata pakāpes;
- 5) speciālās dienesta pakāpes piesaiste amatam var radīt situāciju, kad amatpersonas karjeras izaugsme apstājas;
- 6) nav normatīvā deleģējuma pašvaldības policijai ieviest amata atšķirības zīmes, bet vairākas pašvaldības tās ir ieviesušas;
- 7) Iekšlietu ministrija nav izpildījusi likuma “Par policiju” 19. panta 5. daļā paredzēto deleģējumu – noteikt kārtību, kas attiecas uz pašvaldības policijas formas tērpiem.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras un juridisko aktu saraksts

1. Enciklopēdiskā vārdnīca. 1. Red. Vilks A. Rīga: Latvijas Enciklopēdijas redakcija, 1991, 447 lpp. ISBN 5-89960-022-5.
2. Latviešu Konversācijas vārdnīca III. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1928–1929.
3. Latvijas padomju enciklopēdija. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1982, 732 lpp.
4. English dictionary for speakers of Latvian. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, 822 lpp. ISBN 9984-04-385-1.
5. The Random House College Dictionary. N.Y., Random House Inc. 1984, 1568 p. ISBN 0-394-43500-1.
6. Ильясов С. Г. Государственная служба в органах внутренних дел. Москва: Право и закон, 2001, с. 68.

7. Pagaidu noteikumi par iekšējās apsardzības organizēšanu. Latvijas Tautas padome 1918.–1920. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums 1920, 51. lpp.
8. Pārskats par Iekšlietu ministrijas darbību mūsu valsts 5 gadu pastāvēšanas laikā. Policijas Vēstnesis, 1923. 16. novembris, Nr. 6, 2. lpp.
9. Valsts civildienesta amatu saraksts. Valdības Vēstnesis 1931. 13. augusts, Nr. 178.
10. 1991. gada 19. marta Augstākās Padomes sēde likumprojekta “Par policiju” debates. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910319v.htm [skatīts 2011. gada 15. janvārī].
11. Likums par policiju: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 24. septembris, Nr. 37.
12. Grozījumi “Likumā par policiju”. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 22. jūnijs, Nr. 73.
13. Grozījumi “Likumā par policiju”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 14. aprīlis, Nr. 62 [zaudējis spēku ar 1997. gada 7. janvārī].
14. Grozījumi “Likumā par policiju”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 24. decembris, Nr. 226/227.
15. Robežsardzes likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 16. decembris, Nr. 329/330.
16. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis* 2006. 30. jūnijs, Nr. 101.
17. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplinārtbildības likums: LR likums. *Ziņotājs*, 2006. 27. jūlijs, Nr. 14.
18. Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 18. decembris, Nr. 199.
19. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu ierindas un komandējošā sastāva formas tērpu un atšķirības zīmju apraksts un mantiskās apgādes normas: Ministru kabineta 1998. gada 8. decembra noteikumi Nr. 447. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 11. decembris. Nr. 367/368 [zaudējuši spēku 28.10.2003.].
20. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu darbinieku ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju apraksts un apgādes normas: Ministru kabineta 2003. gada 28. oktobra noteikumi Nr. 597. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 12. novembris, Nr. 159 [zaudējuši spēku ar 10.02.2009.].
21. Kārtība, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm pielīdzināmās iepriekš piešķirtās speciālās dienesta pakāpes: Ministru kabineta 2006. gada 24. oktobra noteikumi Nr. 872. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 2. novembris, Nr. 175.
22. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amata aprakstu izstrādāšanas kārtība: Ministru kabineta 2006. gada 24. oktobra noteikumi Nr. 873. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 3. novembris, Nr. 176.
23. Fiziskās sagatavotības prasības Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm: Ministru kabineta 2006. gada 21. novembra noteikumi Nr. 969. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 6. decembris, Nr. 194.
24. Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm un amatpersonu amata kandidātiem nepieciešamo veselības stāvokli un psiholoģiskajām īpašībām un veselības stāvokļa un psiholoģisko īpašību pārbaudes kārtību: Ministru kabineta 2006. gada 21. novembra noteikumi Nr. 970. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 15. decembris, Nr. 200.
25. Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm darbības un tās rezultātu novērtēšanas kārtība: Ministru kabineta 2007. gada 7. augusta noteikumi Nr. 532. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 10. augusts, Nr. 129.

26. Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta apliecības un žetona paraugu un dienesta apliecības un žetona izsniegšanas un nodošanas kārtību: Ministru kabineta 2008. gada 19. maija noteikumi Nr. 338. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 22. maijs, Nr. 79.
27. Par VID muitas iestāžu un finanšu policijas ierēdņu dienesta pakāpēm; Ministru kabineta 2009. gada 27. janvāra noteikumi Nr. 65. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. janvāris, Nr. 17.
28. Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju aprakstu, speciālā apģērba, individuālo aizsardzības līdzekļu, ekipējuma un inventāra veidiem un to izsniegšanas normām: Ministru kabineta 2009. gada 10. februāra noteikumi Nr. 137. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 25. februāris, Nr. 31.
29. Par kārtību un apmēru, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersona ar speciālajām dienesta pakāpēm, kuru atvaļina no dienesta, atmaksā izsniegtā formas tērpa atlikušo vērtību: Ministru kabineta 2009. gada 5. maija noteikumi Nr. 386. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 8. maijs, Nr. 71.
30. Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm mēnešalgu un speciālajām piemaksām: Ministru kabineta 2010. gada 21. jūnija noteikumi Nr. 568. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 29. jūnijs, Nr. 101.
31. Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amatiem atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm: Ministru kabineta 2010. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 601. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. jūlijs, Nr. 105.
32. Kārtība, kādā Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm aprēķina, piešķir un izmaksā izdienas pensijas; Ministru kabineta 2010. gada 21. decembra noteikumi Nr. 1157. *Latvijas Vēstnesis*, 2010 28. decembris, Nr. 104.
33. Augstākā Padomes prezidija 1991. gada 31. jūlija lēmums Par Latvijas Republikas iekšlietu iestāžu ierindas un komandējošā sastāva speciālajām dienesta pakāpēm [zaudējis spēku ar 1996. gada 11. aprīli].
34. Policijas un robežapsardzības dienesta apģērbu apraksts: iekšlietu ministra 1926. gada 3. jūnija rīkojums Nr. 11238. *Valdības Vēstnesis*, 1926. gada 14. jūnijs, Nr. 129.
35. Augstākā Padomes 1991. gada 31. jūlija prezidija lēmums Par Latvijas Republikas iekšlietu iestāžu ierindas un komandējošā sastāva speciālajām dienesta pakāpēm [zaudējis spēku ar 1996. gada 11. aprīli].
36. Civil service. History. Pieejams: www.infoplease.com/ce6/history/A0857364.html+history+of+civil+service&cd=6&hl=lv&ct=clnk&gl=lv#ixzz12tNmvoEO [skatīts 2010. gada 23. novembrī].
37. History of ranks. Pieejams: www.508pir.org/history/.../rank-history.htm [skatīts 2011. gada 25. janvārī].
38. History of Russian military ranks. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Russian_military_ranks [skatīts 2011. gada 2. februārī].
39. Табель о рангах. Pieejams: www.diclib.com, www.gosudarstvo.voskres.ru/army/range-table.htm un www.vesture.eu/index.php/Krievijas_imp%4%93rijas_armijas,_civilo_un_galma_amatu_pak%4%81pju_tabula [skatīts 2010. gada 18. oktobrī].
40. Чиновничество. Pieejams: www.bse.sci-lib.com/article122474.html [skatīts 2010. gada 12. oktobrī].

AMATU SAVIENOŠANAS PROBLĒMA VALSTS POLICIJĀ*

Mg. iur. Juris Matisāns

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: amatu savienošana, interešu konflikts, policija.

Lai arī Valsts policija iekļaujas vienotā valsts pārvaldes sistēmā, tomēr tai ir ziņāma specifika, ko nosaka darbinieku tiesību un pienākumu kopums. Personai tiek izvirzītas obligātas prasības, kas jāievēro, lai tā varētu tikt uzskatīta par atbilstošu dienestam Valsts policijā.

Amatu savienošanas jomā gan nav definēti nekādi būtiski atšķirīgi nosacījumi, kas izceltu Valsts policiju citu valsts pārvaldes iestāžu vidū. Saskaņā ar Valsts policijas Iekšējā drošības biroja sniegtajiem datiem uz 2011. gada 1. janvāri 1479 darbinieki ir ieguvuši atļauju savienot valsts amatpersonas amatu Valsts policijā ar citu amatu vai ar darbu pēc uzņēmuma līguma, vai ar pilnvarojuma izpildi. Šis skaitlis ir 19% no visiem Valsts policijā strādājošajiem. Raksta autors saskata nepieciešamību veikt esošās situācijas analīzi, lai noteiktu papildu ierobežojumu nepieciešamību un to piemērošanas iespējas attiecībā uz amatu savienošanu Valsts policijā. Raksta mērķis ir aktualizēt diskusiju problēmām un to iespējamiem risinājumiem amatu savienošanas jomā.

Tiesību normu attīstība

Laika posmā no 1995. gada 25. oktobra līdz 2002. gada 10. maijam spēkā bija Korupcijas novēršanas likums¹. Attiecībā uz valsts amatpersonām, tostarp arī policijas darbiniekiem, likums noteica lielākoties vienotus algota darba pildīšanas ierobežojumus. Policijas darbinieks drīkstēja saņemt darba samaksu tikai par savu valsts amatpersonas pienākumu pildīšanu. Papildus šai darba samaksai drīkstēja saņemt darba samaksu tikai par mācībspēka darbu valsts vai pašvaldību izglītības un zinātnes iestādēs, bet citās izglītības un zinātnes iestādēs darba samaksu par mācībspēka darbu drīkstēja saņemt, ja tā nepārsniedza konkrētajā izglītības vai zinātnes iestādē visiem mācībspēkiem noteikto vienoto darba samaksas likmi.

Stājoties spēkā likumam "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā"², policijas darbinieki vairs netika atsevišķi minēti. Vienoti nosacījumi

* Promocijas darba vadītājs Dr. iur. Zenons Indrikovs.

¹ Korupcijas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 11. oktobris, Nr. 156. (zaudējis spēku 2002. gada 10. maijā).

² Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 9. maijs, Nr. 69.

bija noteikti visiem specializētā valsts civildienesta ierēdņiem³. Pēc minētā likuma 7. panta sestās daļas savienot valsts amatpersonas amatu bija atļauts tikai ar:

- amatu, kuru amatpersona ieņem saskaņā ar likumu, Ministru kabineta noteikumiem un rīkojumiem;
- pedagoga, zinātnieka un radošo darbu;
- citu amatu, uzņēmuma līguma vai pilnvarojuma izpildi, ja to savienošana nerada interešu konfliktu un ir saņemta attiecīgās valsts vai pašvaldības iestādes vadītāja, vai viņu pilnvarotas personas rakstveida atļauja.

Attiecībā uz komercdarbības veikšanu darbojās nosacījums, ka valsts amatpersona kā individuālais komersants var gūt ienākumus tikai no lauksaimnieciskās ražošanas, mežizstrādes, zvejniecības vai lauku tūrisma.

Pēc vairākkārtējiem grozījumiem likumā "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā" tagad spēkā ir redakcija, kas nošķir atsevišķu valsts amatpersonu grupu, kurā ietilpts arī Valsts policijas darbinieki, – Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonas ar speciālo dienesta pakāpi.

Šai valsts amatpersonu grupai salīdzinoši ar sākotnējo Valsts policijas darbiniekiem noteikto atļauto amatu savienošanas apjomu papildus tiek ļauts savienot amatu ar dienestu Zemessardzē, ar profesionāla sportista amatu vai amatu arodbiedrībā. Vēl bez tā ir atļauts savienot savu amatu ar tādu saimniecisko darbību, kas tiek veikta, pārvaldot šai valsts amatpersonai piederošo nekustamo īpašumu.

Lai arī amatu kopums, kurus Valsts policijas darbinieki var ieņemt papildu dienestam Valsts policijā, laika gaitā ir palielinājies, visus amatus var iedalīt divās grupās, atkarībā no tā, vai amatu savienošanai ir vai nav nepieciešama iestādes vadītāja vai viņa pilnvarotas personas rakstveida atļauja.

Uzmanība jāvērs uz to, ka arī gadījumos, kad Valsts policijas darbiniekam nav jāsaņem atļauja amatu savienošanai, viņam ir pienākums rakstveidā informēt pilnvaroto amatpersonu par amatu savienošanu⁴.

Vērtējot attiecīgo tiesību normu attīstību, secināms, ka regulējums laika gaitā ir kļuvis komplicētāks, taču kopumā amatpersonai labvēlīgāks, ja par vērtēšanas objektu tiek izvēlētas valsts amatpersonas tiesības uz amatu savienošanu. Vienlaikus gan jānorāda, ka regulējums kopumā ir ļoti vispārīgs. Ja likumā nav noteikti stingrāki ierobežojumi, ir atļauts savienot amatu Valsts policijā ne vairāk kā ar diviem citiem algotiem vai citādi atlīdzinātiem amatiem citās valsts vai pašvaldības institūcijās, kapitālsabiedrībās, kurās valsts vai pašvaldības daļa pamatkapitālā atsevišķi vai kopumā pārsniedz 50 procentus, vai kapitālsabiedrībās, kurās valsts vai pašvaldība, vai valsts vai pašvaldības kapitālsabiedrība ir dalībnieks. Tas neattiecas uz gadījumiem, kad tiek veikts pedagoga, zinātnieka, ārsta, profesionāla sportista un radošais darbs.

Skatot esošo ierobežojumu nepieciešamību nepieciešams ņemt vērā, ka valsts amatpersonas statusā personai ar būt tiesības pieņemt citiem saistošus lēmumus, rīkoties ar valsts mantu vai naudu, kā arī piekļūt ierobežotas pieejamības informācijai. Rakstiskas atļaujas saņemšanai, lai amatpersona varētu savienot amatus, nav tikai formāls raksturs, tā sevī ietver konkrētās amatu savienošanas izvērtējumu

³ Saskaņā ar Valsts civildienesta likuma 3. panta otrās daļas redakcijām laika posmā līdz 2006. gada 1. oktobri Valsts policijas darbinieki bija specializētā valsts civildienesta ierēdņi.

⁴ Kārtība, kādā Valsts policijas amatpersonas saņem rakstveida atļauju savienot valsts amatpersonas amatu Valsts policijā ar citu amatu, darbu, uzņēmuma līguma vai pilnvarojuma izpildi. Valsts policijas noteikumi. 2008. 3. novembris. Nr. 19. nav publicēti 6. punkts.

katrā individuālā gadījumā attiecībā uz katru konkrēto amatu un personu⁵. Valsts amatpersonas statuss uzliek par pienākumu rīkojoties sabiedrības nevis savās personiskajās interesēs. Katra amatpersona var nonākt situācijā, kad, izmantojot savu dienesta stāvokli, tai pastāv iespēja izmantot to savu vai kādas tuvas personas mērķu sasniegšanai.

Amatu savienošanas lūguma izvērtēšana

Iepriekš, norādot uz esošo tiesisko regulējumu, tika akcentēta uzmanību uz amatpersonas iespējām saņemt atļauju amatu savienošanai. Diemžēl tā paša iemesla dēļ šādas iespējas amatpersonai var tikt arī liegtas.

Lūgumā atļaut amatu savienošanu Valsts policijas darbinieks norāda:

- paredzētās darba vietas nosaukumu un rekvizītus;
- amata izpildes būtiskākos nosacījumus (veicamos pienākumus, darba laiku un termiņu, kurā tie tiks veikti);
- iespējamo saistību ar valsts amatpersonas pienākumu veikšanu;
- apliecinājumu, ka amatu savienošana nerada interešu konflikta situāciju;
- apliecinājumu, ka amatu savienošana netraucēs amatpersonas tiešo amata pienākumu izpildi un amatpersona apņemas bez iebildumiem ievērot Valsts policijas priekšnieka rīkojumu par iesaistīšanu izņēmuma gadījumos darbā virs noteiktā darba laika, nedēļas atpūtas dienās un svētku dienās⁶.

Šādas informācijas un apliecinājumu sniegšana ne vien rada iespēju izvērtēt amatu savienošanas tiesiskumu, bet arī pašas amatpersonas redzējumu par to, cik atbilstoša būtu tās atrašanās papildu darba vietā.

Izvērtējot, vai konkrētajā gadījumā amatu savienošana pieļaujama, ir jāņem vērā šādi aspekti:

- vai amatu savienošana nerada interešu konfliktu;
- vai amatu savienošana nav pretrunā ar Valsts policijas darbiniekam saistošām ētikas normām⁷;
- vai amatu savienošana nekaitē tiešo pienākumu pildīšanai.

Interesešu konflikta definīcija ir pietiekami plaša un precīza, un arī iestādei noteikto ētikas pamatprincipu kopums ir identificējams. Lai arī Valsts pārvaldes iekārtas likuma 6. pants nosaka valsts pārvaldi kā vienotu hierarhisku sistēmu,⁸ ir skaidrs, ka katrai iestādei ir sava specifika. Policejiskās iestādes valsts pārvaldes sistēmā ir patstāvīgu iestāžu grupa, kas veic kontroles un piespiešanas funkcijas. Viena no būtiskākajām iezīmēm, kas atšķir policejiskas iestādes no pārējo valsts pārvaldes iestāžu loka, ir ar likumu piešķirtās tiesības šo iestāžu darbiniekiem lietot fizisko spēku un ierobežot iedzīvotāju brīvību⁹.

Būtiski šo aspektu izvērtēšanā ir tas, ka to veic iestādes vadītājs vai viņa pilnvarota persona, ievērojot atzinumus, ko subordinācijas kārtībā ir sniedzis konkrētās

⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 11. decembra spriedums lietā Nr. SKA-619/2008.

⁶ Kārtība, kādā Valsts policijas amatpersonas saņem rakstveida atļauju savienot valsts amatpersonas amatu Valsts policijā ar citu amatu, darba, uzņēmuma līguma vai pilnvarojuma izpildi. Valsts policijas noteikumi. 2008. 3. novembris. Nr. 19. 8. punkts.

⁷ Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības kodekss. Valsts policijas noteikumi. 2005. 31. maijs. Nr. 1.

⁸ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, Nr. 94.

⁹ Lersch K. M., *Policing and Misconduct*, 2002, p. 87.

amatpersonas struktūrvienības vadītājs. Bez objektīvu un precizējošu kritēriju sistēmas, kas padarītu izvērtēšanu caurspīdīgāku un vienveidīgāku, pastāvēs šaubas, vai pilnvaroto personu un struktūrvienību vadītāju, kas sniedz savus atzinumus, viedokļi atbilst iestādes nostājai kopumā. Iekšējie normatīvie akti, kas pašlaik regulē amatu savienošanas specifiskos jautājumus Valsts policijā, nerada pietiekamu tiesisko ietvaru, kas ļautu izprast iestādes nostāju attiecībā uz amatu savienošanu ar darbošanos kādā noteiktā jomā.

Šobrīd aktuālāks jautājums saistās ar Iekšlietu ministrijas iniciatīvu izveidot amatu sarakstu, kas policijas darbiniekiem būtu liegti amatu savienošanai. Tomēr šāda saraksta izveide ir visai problemātiska bez detalizētas iedziļināšanās policijas darba specifikā un darbības pamatprincipos. Jāņem vērā, ka nav iespējams konstatēt vienotu negatīvu vai pozitīvu attieksmi pret policistu kā, piemēram, apsargu vai celtnieku.

Attiecībā uz amatu savienošanu situācija Valsts policijā ir vērtējama kā specifiska. Saskaņā ar Valsts policijas Iekšējā drošības biroja sniegtajiem datiem vairumā gadījumu atļauja amatu savienošanai tiek lūgta un arī saņemta, lai strādātu par apsardzes darbinieku. Tiesu prakse gan liecina par gadījumiem, kad policijas darbiniekam tiek atteikts savienot amatu Valsts policijā ar darbu spēļu zālē "FĒNIKSS" par apsardzes darbinieku¹⁰. Konkrētajā spriedumā skatītajā lēmumā iesniedzējam tika norādīts, ka Valsts policijā nepastāv prakse, ka Valsts policijas darbiniekiem tiktu izsniegtas atļaujas amatu savienošanas kārtībā veikt sarga amata pienākumus spēļu zālēs. Tajā pat laikā nav pieejamas informācijas par to, vai Valsts policijā pastāv vienota prakse par kādu amatu vispār. Ņemot vērā, ka lielākā daļa amatu savienošanas gadījumu Valsts policijā saistās tieši ar papildus darbu apsardzē, aizliegums, pamatojoties uz prakses trūkumu liecina par konsekvences trūkumu iestādes darbībā. Saskaņā ar Valsts policijas Iekšējā drošības biroja sniegtajiem datiem uz 2011. gada 1. janvāri 1392 darbinieki ir ieguvuši atļauju savienot valsts amatpersonas amatu Valsts policijā ar darbu apsardzē.

Vērtējot konkrētās lietas apstākļus, tiesa konstatējusi, ka policijas darbinieks, pildot apsarga pienākumu ievērot spēļu zāles klientu intereses, var nonākt pretrunā ar Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības prasībām veikt pasākumus konstatēto likumpārkāpumu novēršanā. Līdz ar to tiesa secinājusi, ka pilnvarotā amatpersona saskaņā ar likuma "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā" 7. panta devīto daļu pamatoti izmantojusi savas tiesības nedot atļauju valsts amatpersonas amata savienošanai.

Šāda gadījuma esamība ļauj izteikt šaubas, vai visos gadījumos, kad atļauja amatu savienošanai ar darbu apsardzē ir saņemta, ir veikta šāda izpēte.

Apsardzes darbības joma ir pieminama arī kontekstā ar Apsardzes darbības likuma¹¹ 2. panta ceturto daļu, kas tieši Valsts policijai tās kompetences ietvaros uzliek par pienākumu veikt apsardzes darbības kontroli. Līdz ar to atklāts ir jautājums, vai amatpersonas rīcība, kam var tikt uzdota apsardzes darbinieku vai apsardzes komersantu pārbaude, būs atbilstoša likumam "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā", ja pati amatpersona strādā kāda apsardzes komersanta labā.

Jānorāda, ka problemātiskākā Valsts policijas personāla daļa nav tie darbinieki, kas amatus savieno papildu peļņas gūšanai un realizē savas intereses, nododas vaļaspriekiem vai dzīves aicinājumam.

¹⁰ Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 24.marta spriedums lietā Nr. A4254180.

¹¹ Apsardzes darbības likums: LR likums. *Zinotājs*, 2006. 30. maijs, Nr. 83.

Ir atsevišķi amati, kuru pienākumus policijas darbinieks nedrīkstētu pildīt, jo tie ir tiešā pretrunā ar policijas darbinieka pienākumiem. Piemēram, bārmenis, jo viņa darba specifika ir pēc iespējas lielāka alkoholisko dzērienu daudzuma realizēšana apmeklētājiem tūlītējai izlietošanai. Rezultātā apmeklētāji atrodas alkohola reibuma stāvoklī, un tas varētu veicināt nevis novērst administratīvā pārkāpumu izdarīšanu. Tajā pat laikā policijas darbinieka pienākumos ietilpst arī pienākums novērst un pārtraukt administratīvos pārkāpumus¹². Šādu acīmredzamu pretrunu esamība arī varētu kalpot var pamatu vienotas un objektīvas sistēmas izveidei, kas nodrošinātu vienotu pieeju amatu savienošanas lūgumu izskatīšanā.

Daži ārzemju autori¹³, analizējot situāciju Baltijas valstīs, kā vienu no situācijas attīstības iespējām amatu savienošanas jautājumu risināšanā, uzsver iespēju izmantot Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas izstrādātos instrumentus, piemēram, izstrādātās vadlīnijas¹⁴, kas sniegtu palīdzību esošās iestādes politikas attīstībai.

Tagad būtu nepieciešams pilnveidot Valsts policijas iekšējos normatīvos aktus. Raksta autors uzskata, ka no visiem Valsts pārvaldes iekārtas likumā minētajiem iekšējo normatīvo aktu veidiem būtu jāizmanto ieteikumi. Ieteikumiem būtu jāskar šādus jautājumus:

1. Būtiskāko interešu konflikta situāciju identificēšana (piemēram, ka policijas darbinieks, kas strādā apsardzes firmā, nevar izmeklēt šīs firmas darbinieku izdarītos pārkāpumus);
2. Procedūras pilnveide interešu konflikta situāciju konstatēšanai un risināšanai (gan priekšnieks, gan padotais skaidri zina noteikumus, kas būs jāievēro, un sekas, ar kurām būs jārēķinās, ja tiks konstatēta interešu konflikta situācija);
3. Struktūrvienību vadītāju lomas noteikšana iespējamo interešu konflikta situāciju novēršanā (struktūrvienību vadītāji seko, lai tiktu ievērota iestādē noteiktā kārtība, tiktu veikti pasākumi interešu konflikta situāciju novēršanai).

Latvijā veiktie pētījumi par korupcijas problemātiku un skar arī interešu konflikta jautājumus liecina, ka likumā ietvertu un visādi cildināmo mērķi nav iespējams sasniegt ar interešu konfliktu novēršanas politikas īstenošanai raksturīgajiem līdzekļiem – ierobežojumiem un aizliegumiem¹⁵. Līdz ar to ir nepieciešams meklēt citus veidus, kā veidot tādu darba vidi, kas nebūtu toleranta pret darbinieku atrašanos interešu konflikta situācijā.

Jāmin arī nepieciešamība pēc interešu konflikta situāciju novēršanas sistēmas un tādas politikas izveides, kas sekmētu minēto jautājumu iedzīvināšanu. Tāpat būtiski ir informēt darbiniekus un iestādes arodbiedrību un apmainīties viedokļiem, uzsverot diskusijas nepieciešamību par problēmjautājumiem. Tiesiskās bāzes attīstība nav efektīva, ja tā nesasniedz savu mērķi. Attiecībā uz amatu savienošanu būtiskākais ir interešu konflikta situācijas novēršana, nevis amatpersonas sodīšana par atrašanos interešu konflikta situācijā.

¹² "Par policiju": LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 24. septembris, Nr. 37.

¹³ Palidauskaitē J. *Prevention of conflict of interest in three Baltic states*. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2008. 1 (10) 121–126.

¹⁴ OECD Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service [tiešsaiste] <http://www.oecd.org/dataoecd/31/15/36587312.pdf> (aplūkots 01.02.2011.).

¹⁵ Austere L., Kalniņš V., Stafecka L. Korupcijas °C Pārskats par korupciju un pretkorupcijas politiku Latvijā Nr. 10 2009. gada otrais pusgads. Sabiedriskās politikas centrs "Providus". 2009. 48. lpp.

Non bis in idem¹⁶

Ja pārkāpumi ir konstatēti, jāveic darbības, lai personu sauktu pie likumā noteiktās atbildības. Amatu savienošana gan ir viens no tiem jautājumiem, kur juridiskās atbildības aspekti nav pilnībā noregulēti.

Skatot disciplināratbildību kā patstāvīgu juridiskās atbildības veidu, jānorāda par tā radniecību ar administratīvo un kriminālatbildību. Šīs radniecības pamatā ir minēto atbildības veidu represīvā funkcija. Saistībā ar šo jautājumu ir svarīgi, lai tiktu ievērots tiesību princips, kas liedz par vienu nodarījumu sodīt divreiz.

Attiecībā uz pārkāpumiem amatu par savienošānu Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss paredz vairākus pārkāpumu sastāvus. Raksta autors vēlas akcentēt uzmanību uz 166.²⁹ pantu, kas paredz atbildību par neziņošanu par atrašanos interešu konflikta situācijā, un 166.³⁰ pantu, kurā atbildība paredzēta par likumā noteikto komercdarbības, valsts amatpersonas amata savienošanas, pārstāvības, ienākumu gūšanas ierobežojumu vai tādu ierobežojumu pārkāpšanu, kuri noteikti attiecībā uz rīcību ar valsts vai pašvaldības mantu, kā arī par valsts amatpersonas funkciju veikšanu interešu konflikta situācijā.

Ja ir paredzēti šādi administratīvo pārkāpumu sastāvi, raksta autors neredz vajadzību saukt amatpersonu pie disciplināratbildības par pārkāpumiem amatu savienošanas jomā. Nenoliedzot represīvās funkcijas izpildes nepieciešamību, nedrīkstētu pastāvēt situācija, kad netiek ievērots viens no tiesību pamatprincipiem.

K. Dišlers, vērtējot šī principa ietekmi uz iespēju saukt amatpersonu pie atbildības, savulaik norādījis, ka minētais princips ir attiecināms ne tikai uz katru atbildības veidu atsevišķi, bet arī, skatot disciplināratbildību un kriminālatbildību kopiskarībā.¹⁷ Jāņem vērā, ka laikā, kad tika izteikta šī atziņa, administratīvās atbildības kā atsevišķa juridiskās atbildības veida institūts vēl nebija attīstījies. Atbildību par pārkāpumiem (izņemot disciplināros) regulēja viens likums – Soda likums.

Uzsvērts ir tas, ka par vienu un to pašu nodarījumu nevar sodīt divreiz. Protons, var rasties pamats diskusijai par jautājumu, kas būtu uzskatāms par “to pašu nodarījumu”. Raksta autors uzskata, ka šajā jautājumā būtisks ir nodarījuma sastāvu salīdzinājums, jo īpaši, ņemot vērā atšķirību nodarījuma objektā. Arī šajā gadījumā ir jāatgriežas pie jautājuma par to, cik saskaņoti ir juridisko atbildību paredzošie tiesību akti, taču tas ir atsevišķa pētījuma vērts jautājums. Tas, kas ir konstatējams nepārprotami, ir apstāklis, ka pretēji situācijai ar kriminālvajāšanu, gadījumi, kad nodarījums satur gan disciplinārpārkāpuma, gan administratīvā pārkāpuma pazīmes, likumā netiek atrunāti.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta praksē vērojama nostāja, ka, lai gan apstākļi administratīvā pārkāpuma un disciplinārā pārkāpuma lietā ir vieni un tie paši, tomēr tas nenozīmē, ka abas lietas no tiesību viedokļa ir par to pašu jautājumu un ka vienai lietai būtu jāizslēdz otra. Ar vienām darbībām persona var būt izdarījusi administratīvu pārkāpumu un arī disciplinārpārkāpumu, par ko tiek atbilstoši sodīta¹⁸.

Autors vēlas uzsvērt, ka, lai arī administratīvā pārkāpuma un disciplinārā pārkāpuma lietā skatāmie jautājumi var būtiski atšķirties, disciplinārlietas izskatīšanas

¹⁶ “Par vienu un to pašu nodarījumu nedrīkst sodīt divreiz” (lat. val.).

¹⁷ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2002, 170. lpp.

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 8. aprīļa spriedums Nr. SKA-73/2011.

procesā un arī lēmumā par disciplinārsoda piemērošanu tam jābūt uzsvērtam. Ja disciplinārpārkāpuma būtība bija pavēles vai rīkojuma neizpildīšana, tad uz to arī jānorāda, nevis lielākais uzvars jāliek uz to, ka amatpersona ir pārkāpusi amatu savienošanas nosacījumus. Vienlaikus autors akcentē uzmanību uz apstākli, ka, lai arī katra lieta skatāma individuāli, iestādei būtu skaidri jāpauž nostāja par to, kāda rīcība ir gaidāma, ja tiks pieļauti pārkāpumi amatu savienošanas jomā. Iestādes rīcībai ir jābūt paredzamai un konsekventai.

Secinājumi

1. Nepieciešams pilnveidot Valsts policijas iekšējo normatīvo aktu bāzi, veidojot pamatu objektīvai un vienveidīgai amatu savienošanas lūgumu izvērtēšanas sistēmai.
2. Nepieciešams noteikt konkretizējošus kritērijus, kas precizētu Valsts policijas darbiniekam noteikto ētikas principu un amata savienošanas kārtībā pildāmo pienākumu kolīzijas situācijas.
3. Nepieciešams izvērtēt līdzšinējo praksi administratīvo sodu un disciplinārsodu piemērošanā par pārkāpumiem amatu savienošanas gadījumos. Šāds izvērtējums ļautu veidot pamatu vienotai praksei un radītu lielāku skaidrību par struktūrvienību vadītāju un padoto uzskatu atšķirībām attiecībā uz amatu savienošanu.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

1. Apsardzes darbības likums: LR likums. *Ziņotājs*, 2006. 30. maijs, Nr. 83.
2. Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 9. maijs, Nr. 69.
3. “Par policiju”: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. 24. septembris, Nr. 37.
4. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, Nr. 94.
5. Kārtība, kādā Valsts policijas amatpersonas saņem rakstveida atļauju savienot valsts amatpersonas amatu Valsts policijā ar citu amatu, darba, uzņēmuma līguma vai pilnvarojuma izpildi. Valsts policijas noteikumi. 2008. 3. novembris. Nr. 19.
6. Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības kodekss. Valsts policijas noteikumi. 2005. 31. maijs. Nr. 1.
7. Korupcijas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 11. oktobris, Nr. 156. (zaudējis spēku 2002. gada 10. maijā).
8. Austere L., Kalniņš V., Stafeca L. Korupcijas °C Pārskats par korupciju un pretkorupcijas politiku Latvijā Nr. 10 2009. gada otrais pusgads. Sabiedriskās politikas centrs “Providus”. 2009. 63 lpp.

9. Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2002, 170. lpp.
10. Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 24. marta spriedums lietā Nr. A4254180.
11. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 8. aprīļa spriedums Nr. SKA-73.
12. Lersch K. M. Policing and Misconduct, 2002, p. 87.
13. Palidzskaitē J. *Prevention of conflict of interest in three Baltic states*. Ekonomika ir valdība: aktualitātes ir perspektīvas. 2008. 1 (10) 121–126.
14. OECD Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service [tiešsaiste] <http://www.oecd.org/dataoecd/31/15/36587312.pdf> (aplūkots 01.02.2011).

LATVIJAS REPUBLIKAS JŪRAS ROBEŽAS UZRAUDZĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS

Mg. iur. Artūrs Gaveika

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Raksta mērķis ir apskatīt starptautisko un nacionālo normatīvo regulējumu Latvijas Republikas jūras robežas uzraudzības kontekstā analizējot normatīvos tiesību aktus un ņemot vērā Latvijas kā Šengenas Konvencijas dalībvalsts statusu. Raksta uzdevumi ir radīt skaidrāku priekšstatu par jūras robežas uzraudzības tiesiskās bāzes attīstību jūras tiesību kontekstā un identificēt iespējamās tiesiskās problēmas jūras robežas uzraudzības jomā.

Atslēgvārdi: valsts robeža, jūras robežas uzraudzība, ekskluzīvā ekonomiskā zona (EEZ), teritoriālā jūra, kontinentālais šelfs, ārējā robeža, bāzes līnija, robežpārbaudes.

Valsts robeža ir nepārtraukta un noslēgta līnija un ar šo līniju sakrītoša vertikāla virsma, kas norobežo valsts sauszemes un ūdeņu teritoriju, tās zemes dzīles un gaisa telpu no kaimiņvalstīm un no EEZ Baltijas jūrā.¹

Atšķirībā no sauszemes robežu kontroles, kas ietver tikai ar valsts robežu norobežotās Latvijas Republikas teritorijas uzraudzību un kontroli, jūras robežas uzraudzības institūciju uzdevumos ietilpst Latvijas Republikas jurisdikcijai pakļauto ūdeņu kontrole arī ārpus valsts robežas ietvertās teritorijas. Proti, Latvijas Republikas jurisdikcijai pakļautie ūdeņi ietver ne tikai iekšējos un teritoriālos ūdeņus, kas ir Latvijas Republikas teritorija, bet arī Latvijas Republikas ekskluzīvo ekonomisko zonu Baltijas jūrā, kas nav Latvijas Republikas teritorija, bet kurā Latvijas Republikai ir pirmtiesības izmantot ekonomiskos resursus.

Ekskluzīvā ekonomiskā zona ir teritoriālajai jūrai pieguļošs rajons, kurā saskaņā ar ANO Jūras tiesību konvenciju ir noteiktas piekrastes valsts tiesības un jurisdikcija, kā arī citu valstu tiesības un brīvības. Piemēram, piekrastes valstij ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā ir rezervētas tiesības pētīt, iegūt, saglabāt un izmantot dzīvus un nedzīvus dabas resursus gan jūrā un jūras dibenā, gan zemes dzīlēs, ražot enerģiju ar ūdens un vēja spēku, kā arī citos veidos pētīt un izmantot ekskluzīvo ekonomisko zonu ekonomikas vajadzībām. Piekrastes valstij ir tiesības realizēt jurisdikciju attiecībā uz mākslīgo salu un citu konstrukciju veidošanas brīvību, jūras zinātnisko izpēti un jūras vides aizsardzību. Savukārt, citām valstīm ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā ir tiesības izmantot kuģošanas un pārlidojumu brīvības, zemūdens kabeļu un cauruļvadu likšanas brīvību, un ar šīm brīvībām saistītas jūras izmantošanas tiesības. Tomēr citām valstīm jāreķinās ar piekrastes valsts tiesībām un jāievēro piekrastes valsts noteiktie likumi un noteikumi, piemēram, nozvejas limitus un jūras vides aizsardzības prasības.²

¹ Latvijas Republikas valsts robežas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.11.2009., Nr. 189. 1. pants.

² "Par Nolīgumu par 1982. gada 10. decembra Apvienoto Nāciju (ANO) Jūras tiesību konvencijas īstenošanu attiecībā uz transzonālo zivju krājumu un tālu migrējošo zivju krājumu saglabāšanu un pārvaldību", 55.–58. pants. *Latvijas Vēstnesis*. 08.11.2006. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=147480> (skatīts 24.02.2011.).

Kā piemēru var minēt, ka ārvalstu fiziskām un juridiskām personām ir atļauts zvejot Latvijas Republikas ekonomiskās zonas ūdeņos, ja tas nav pretrunā ar Eiropas Savienības aktos noteikto kārtību un Eiropas Savienības dalībvalstīm paredzētajām zvejas tiesībām un ir saņemta Latvijas Republikas kompetentās institūcijas zvejas atļauja (licence).³ Valsts vides dienests vai atļaujas vai licences izsniedzējs sadarbībā ar Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem un Valsts robežsardzi kontrolē jūras izmantošanu un jūras vides aizsardzību atbilstoši normatīvajiem aktiem par vides aizsardzību, zvejniecību, jūrlietu pārvaldi un jūras drošību, kā arī par robežsardzi.⁴ Kaut arī Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likuma 3. pants nosaka Latvijas tiesības kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā, taču šo tiesību ievērošanas kontroles mehānisms, iestāžu kompetenču norobežojums Latvijas normatīvajā regulējumā: ne Nacionālo Bruņoto spēku likumā, ne Valsts robežsardzes likumā, kur varētu būt definēti uzdevumi šajā jomā vai citā normatīvajā regulējumā, nav vēl joprojām noteikts. Turklāt šī likuma 19. panta frāze “kontrolē jūras izmantošanu” nav precīza jo nav skaidrs par kādām jūras teritorijām iet runa, bet pēdējā 19. panta frāze “par robežsardzi” ir nekorekta, jo acīmredzot, doma bija par robežkontroles un imigrācijas kontroles darbībām, ko veic Valsts robežsardze.

ANO Jūras tiesību konvencijā ir noteiktas piekrastes valsts ekskluzīvas tiesības uz kontinentālā šelfa izpēti un tā dabas resursu izmantošanu, turklāt nosakot, ka citām valstīm nav tiesību bez piekrastes valsts noteikti izteiktas piekrišanas pētīt kontinentālo šelfu un izmantot tā dabas resursus, ja piekrastes valsts to nedara. Saskaņā ar Jūras tiesību konvenciju kontinentālais šelfs var būt ne tālāk kā 350 jūras jūdzes no bāzes līnijas, no kuras mēra arī teritoriālās jūras platumu.⁵ Noteikumi, kas reglamentē valstu tiesības kontinentālajā šelfā, neskar ūdeņu un gaisa telpas virs šiem ūdeņiem tiesisko statusu. ANO Jūras tiesību konvencija aizliedz piekrastes valstij, realizējot tiesības uz kontinentālo šelfu, traucēt citu valstu kuģošanas brīvībai (sk. 1. attēlu).⁶

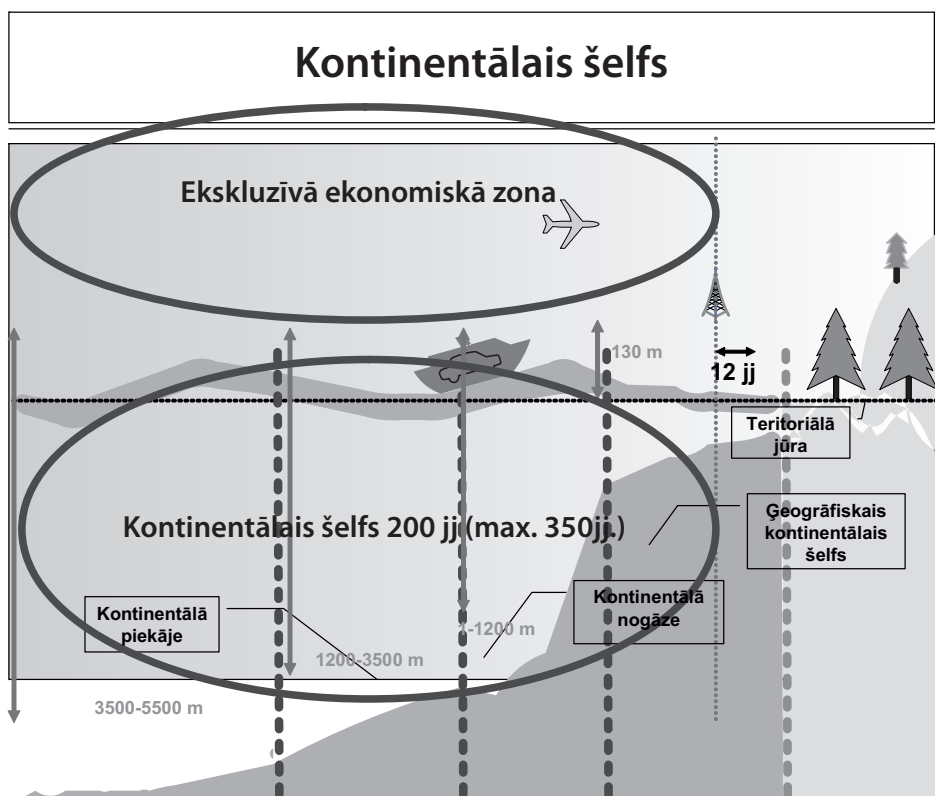
Lai reglamentētu kuģošanas kārtību un citas darbības kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā, Latvijas Republika bija pieņēmusi likumu “Par Latvijas Republikas kontinentālo šelfu un ekskluzīvo ekonomisko zonu”, kurš tagad ir zaudējis spēku līdz ar jauna likuma “Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likums” stāšanos spēkā atbilstoši ANO Jūras tiesību konvencijai nosaka Latvijas Republikas tiesības un jurisdikciju šajās teritorijās, kā arī precizē fizisko un juridisko personu darbības ierobežojumus un kontroles mehānismus, un fizisko un juridisko personu atbildību par pārkāpumiem, kas izdarīti kontinentālajā šelfā vai ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā. Pirms šī likuma pieņemšanas Saeimā ir notikušas diskusijas par jēdziena “kontinentālais šelfs” svītrošanu no likuma teksta, pamatojot šādu prasību ar argumentu, ka Latvijas Republikai nav kontinentālā šelfa ANO Jūras tiesību konvencijas izpratnē. Tomēr jēdziens “kontinentālais šelfs” likuma

³ LR MK 2007. gada 2. maija noteikumi Nr. 296 “Noteikumi par rūpniecisko zveju teritoriālajos ūdeņos un ekonomiskās zonas ūdeņos”, 5. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 05.05.2006. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=156709> (skatīts 24.02.2011.).

⁴ 28.10.2010. likums “Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likums”, 19. panta 8. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 17.11.2010.

⁵ Autoru kolektīvs V. Dubure, A. Fogels, I. Fridrihsons u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: NOR-DIK, 1998, 117. lpp. ISBN 9984-510-45-X.

⁶ “Par Nolikumu par 1982. gada 10. decembra Apvienoto Nāciju (ANO) Jūras tiesību konvencijas īstenošanu attiecībā uz transzonālo zivju krājumu un tālu migrējošo zivju krājumu saglabāšanu un pārvaldību”, 76.–78. pants. *Latvijas Vēstnesis*. 08.11.2006. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=147480> (skatīts 24.02.2011.).

1. attēls. Kontinentālais šelfs.

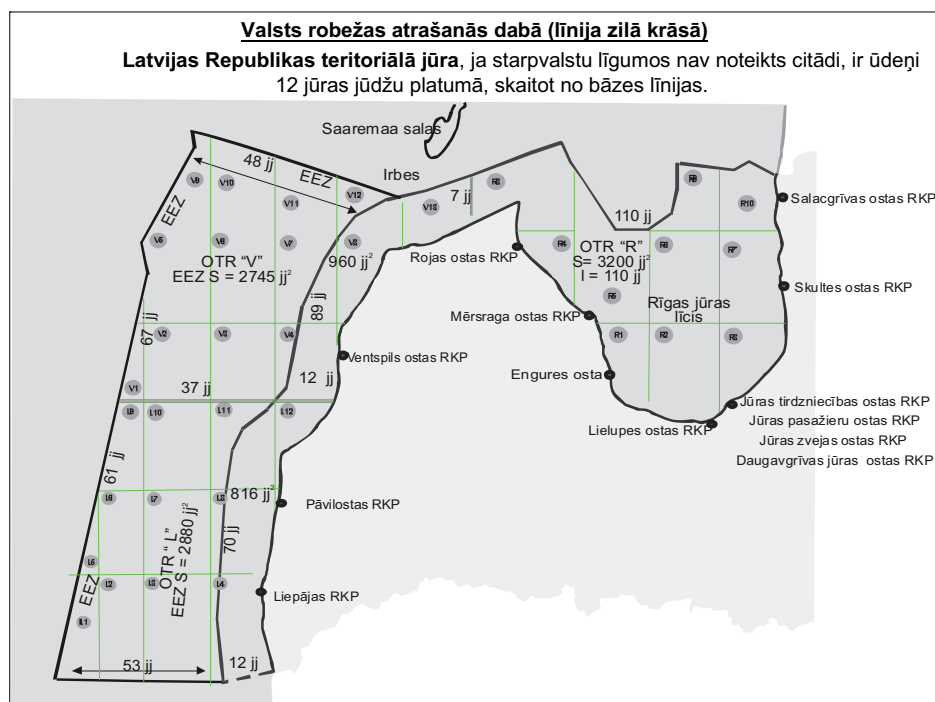
tekstā ir saglabāts, kaut arī nav likuma 1. pantā terminu uzskaitījumā, bet ir citā likuma 3. pantā: “Latvijas kontinentālais šelfs ir jūras dibena virsma un dzīles zemūdens rajonos, kas ir Latvijas sauszemes teritorijas dabiskais turpinājums, atrodas tūlīt aiz Latvijas teritoriālās jūras robežām un sniedzas līdz šā panta trešajā daļā Latvijas kontinentālā šelfa un ekskluzīvās ekonomiskās zonas robežas ar Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Zviedrijas Karalisti atbilst starptautiskajiem līgumiem, ko Latvija noslēgusi ar Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Zviedrijas Karalisti) noteiktajām robežām⁷. Šis formulējums ir divains, jo Latvijas tiesības uz kontinentālo šelfu tiek attiecinātas uz to jūras dibenu un zemes dzīlēm, kas atrodas ārpus Latvijas jūras robežas un līdz ar to netiek noteiktas Latvijas tiesības uz kontinentālā šelfa daļu zem teritoriālās jūras, kaut arī Latvijai pēc autora viedokļa ir jābūt vēl plašākām tiesībām pētīt kontinentālo šelfu un izmantot tā dabas resursus atbilstoši šā likuma un citu normatīvo aktu prasībām arī zem teritoriālās jūras. Turklāt kontinentālā šelfa dabas resursi ir Latvijas īpašums.⁸ Profesora J. Bojāra piedāvātā definīcija, kas izriet no 1958. gada Ženēvas konvencijas par kontinentālo “jūras dibena virsma un dzīles, kas piekļaujas krastam ārpus teritoriālās jūras līdz 200 metru dziļumam vai tālāk līdz dziļumam, kas pieļauj jūras dibena

⁷ 28.10.2010. likums “Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likums”, 3. panta 1. un 3. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 17.11.2010

⁸ Turpat 3. panta 4. daļa.

resursu ieguvī⁹ ir neskaidra, jo nav saprotams kā jūras dibena virsma var piekļauties krastam atrodoties ārpus teritoriālās jūras, jo tieši no krasta bāzes līnijas¹⁰ tiek noteikta teritoriālās jūras¹¹ josla 12 jūras jūdžu platumā. Arī otrā profesora J. Bojāra precizētā definīcija saskaņā ar 1982. gada Konvencijas 76. pantu “zemūdens rajonu jūras dibens un tā dzīles, kas sniedzas ārpus tās teritoriālās jūras visā tās sauszemes teritorijas izplatībā līdz kontinenta zemūdens ārējai robežai vai līdz 200 jūras jūdžu attālumam no izejas līnijām, no kurām mēra teritoriālo jūru”¹² ir pretrunīga un nerada lielāku skaidrību, vai par tādām izejas līnijām bija domāta krasta bāzes līnija, no kuras nosaka teritoriālo jūru.

Kas attiecas uz teritoriālo jūru, tad piekrastes valsts suverenitāte izplatās aiz sauszemes teritorijas un iekšējo ūdeņu robežas jūras joslā, ko sauc par teritoriālo jūru, kā arī gaisa telpā virs tās, jūras dibenā un zemes dzīlēs. ANO Jūras tiesību konvencija nosaka, ka teritoriālās jūras platums nedrīkst pārsniegt 12 jūras jūdzes, kā arī šo robežu mērīšanas principus un izejas līniju noteikšanu (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Teritoriālā jūra.

⁹ Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I. (3., pārstrādātais izdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, ISBN 9984-36-361-9. 448. lpp.

¹⁰ “Bāzes līnija Baltijas jūrā – maksimālā bēguma līnija un taisnas līnijas, kas savieno konkrētās ostas pretējās pusēs izvietoto hidrotehnisko būvju vai citu būvju punktus, kuri atrodas vistālāk uz jūras pusi; Latvijas Republikas valsts robežas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 12.11.2009., Nr. 189. 1. panta 10. punkts.

¹¹ “Baltijas jūras ūdeņi 12 jūras jūdžu platumā, skaitot no bāzes līnijas, ja starptautiskajos līgumos nav noteikts citādi.” Turpat, 1. panta 9. punkta a) apakšpunkts.

¹² Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I (3. pārstrādātais izdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, ISBN 9984-36-361-9. 448. lpp.

ANO Jūras tiesību konvencijā noteikts, ka ūdeņi, kas atrodas uz krasta pusi no teritoriālās jūras krasta līnijas, ir valsts iekšējie ūdeņi. Teritoriālajā jūrā visiem kuģiem ir paredzētas mierīgas caurbraukšanas tiesības, kas nozīmē, ka visiem kuģiem ir tiesības šķērsot teritoriālo jūru, neiebraucot iekšējos ūdeņos vai nestāvēt reidā vai pie ostas būves ārpus iekšējiem ūdeņiem, kā arī tiesības iebrukt iekšējos ūdeņos un stāvēt reidā vai pie ostas būves. Zemūdens kuģošanas līdzekļiem teritoriālajā jūrā ir noteikts pienākums atrasties virsūdens stāvoklī ar paceltu piederības valsts karogu. Savukārt, piekrastes valstij ir rezervētas tiesības pieņemt likumus un noteikumus, kas attiecas uz mierīgu caurbraukšanu un saistīti ar kuģošanas drošību un kuģu kustības regulēšanu, navigācijas iekārtu aizsardzību, kabeļu un cauruļvadu aizsardzību, jūras dzīvo resursu saglabāšanu, zvejniecības ierobežojumiem, jūras vides un piekrastes aizsardzību, zinātnisko un hidrogrāfisko darbību un robežkontroles noteikumu pārkāpumu novēršanu. Piekrastes valstij ir noteikts aizliegums traucēt kuģu mierīgu caurbraukšanu caur teritoriālo jūru vai pieļaut jebkādu diskrimināciju starp ārvalstu kuģiem. Piekrastes valstij ir pienākums brīdināt kuģus par navigācijas bīstamību teritoriālajos ūdeņos.¹³

Latvijā teritoriālās jūras robežas nosaka "Latvijas Republikas valsts robežas likuma" 1. pants un Ministru kabineta noteikumi Nr. 779 "Noteikumi par bāzes līniju punktu koordinātēm", kas noteica 257 bāzes līnijas punktu koordinātes (Latvijas Republikas Ministru kabineta 1999. gada 2. marta noteikumi Nr. 74 "Noteikumi par bāzes līniju punktu koordinātēm", kas tagad ir zaudējuši spēku, noteica tikai 6 bāzes līnijas punktu koordinātes sākot no Irbes jūras šauruma līča virzienā).

Ar visām kaimiņvalstīm, izņemot Lietuvas Republiku ir noslēgti līgumi par jūras robežām un ekskluzīvajām ekonomiskajām zonām. Līgums ar Lietuvas Republiku par jūras robežu noteikšanu, neraugoties uz ilggadējām pārrunām un līguma projektu saskaņošanu, joprojām nav noslēgts. 1993. gada rudenī tika uzsāktas sarunas par Latvijas–Lietuvas valsts robežas jūras daļas delimitāciju. Vienošanās panākšanu apgrūtināja iespējamo naftas atradņu esamība strīdus zonā. Starp Latviju un Lietuvu ir noslēgts "Līgums par valsts robežas atjaunošanu starp Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku"¹⁴. Papildus starp Latviju un Lietuvu kopš 1993. gada spēka ir "Līgums par sauszemes robežu", kura 8. pants paredzēja, ka tiks slēgts atsevišķs līgums par jūras robežu. Faktiski no 1993. gada līdz 1999. gadam starp abām valstīm notika sarežģītas sarunas par jūras robežas līguma noslēgšanas nepieciešamību. Vairākkārt tika mainīti sarunu vadītāji abās pusēs, šo problēmjautājumu skatīja dažādās valdībās, kas tolaik mainījās cita pēc citas, līdz beidzot Latvijas Republikas MK deva mandātu parakstīt 1999. gadā sastādīto līguma versiju. 1999. gada 9. jūlijā Palangā bija parakstīts "Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas līgums par teritoriālās jūras, ekskluzīvās ekonomiskās zonas un kontinentālā šelfa robežas noteikšanu Baltijas jūrā". Šis līgums bija ratificēts Lietuvas Republikas Seimā, taču to nav ratificējusi Latvijas Republikas Saeima.

¹³ "Par Nolīgumu par 1982. gada 10. decembra Apvienoto Nāciju (ANO) Jūras tiesību konvencijas īstenošanu attiecībā uz transzonālo zivju krājumu un tālu migrējošo zivju krājumu saglabāšanu un pārvaldību", 2., 3. pants, 17.–21. pants, 24. pants. *Latvijas Vēstnesis*. 08.11.2006. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=147480> (skatīts 24.02.2011.).

¹⁴ Līgums apstiprināts ar likumu "Par līgumu par valsts robežas atjaunošanu starp Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku". Stājies spēkā ar 1995. gada 1. jūniju.

Principā runa ir par diviem problēmjautājumiem:

- 1) zivju resursi Baltijas jūrā;
- 2) ekskluzīvā ekonomiskā zona un kontinentālais šelfs, kurā teorētiski varētu būt derīgie izrakteņi (naftas resursi)¹⁵, kurus, arī teorētiski, nākotnē kāda no valstīm vai abas kopīgi varētu izmantot.

Ilggadēja stīvēšanās ir palikusi bez rezultāta, pēdējoreiz jautājums par Latvijas–Lietuvas jūras robežlīgumu tika aktualizēts 2008. gada 25. aprīlī tiekoties Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas parlamentu priekšsēdētājiem. Puses pārrunāja Latvijas–Lietuvas jūras robežlīguma ratifikāciju abu valstu parlamentos, uzsverot, ka jāpanāk abām pusēm izdevīgs risinājums un līguma ratifikācija nav jāatliek. Tomēr līdz pat šim laikam līguma par jūras robežu nav. Kā iespējamie risinājumi būtu, pirmkārt, pašreizējā robežlīguma ratificēšana no Latvijas puses, vienlaikus panākot vienošanos par naftas lauku kopīgu izmantošanu vai, otrkārt, sarunu atsākšana par jūras robežu no jauna.

Attiecībā uz valsts robežas uzraudzību Robežsardzes uzdevumi ir sekojoši:

- saskaņā ar Latvijas Republikas valsts robežas likumu apsargāt valsts robežu, robežzīmes un citas robežbūves, novērst jebkuru mēģinājumu nelikumīgi mainīt valsts robežas atrašanās vietu apvidū;
- sadarbībā ar Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem novērst un atvairīt bruņotus iebrukumus Latvijas teritorijā, teritoriālajos un iekšējos ūdeņos, kā arī gaisa telpā, novērst bruņotas provokācijas uz valsts robežas, noziedzīgu apdraudējumu gadījumā sniegt palīdzību pierobežas iedzīvotājiem;
- novērot valsts robežai piegulošās sauszemes teritorijas, ūdeņus un gaisa telpu.¹⁶

Ņemot vērā jūras robežas specifiku minētos uzdevumus tikai nosacīti var attiecināt uz jūras robežas uzraudzību, jo jūras robeža ar robežzīmēm netiek demarkēta, pierobeža gar jūras robežu netiek noteikta, bet formulējums teritoriālie ūdeņi ir neprecīzs, ja ar to ir domāta teritoriālā jūra. Latvijas Republikas valsts robežas likums nosaka Latvijas Republikas teritoriālās jūras un iekšējo ūdeņu robežas, robežas režīmu, valsts robežas šķērsošanas nosacījumus kuģiem, valsts institūciju pilnvaras un sadarbību robežapsardzības jomā, kā arī valsts robežas režīmu: “kārtību, kādā kuģošanas līdzekļi šķērso valsts robežu, kā arī ienāk un uzturas teritoriālajā jūrā, iekšējos ūdeņos un ostās”¹⁷, kā arī valsts robežas šķērsošanas galvenos principus: “Kuģošanas līdzekļi valsts robežu, kas noteikta Baltijas jūrā un Baltijas jūras Rīgas jūras līcī, šķērso jebkurā vietā, ja nav noteikts citādi. Ārvalstu kuģošanas līdzekļiem ir tiesības šķērsot valsts robežu un ienākt teritoriālajā jūrā, ievērojot miermilīgas caurbraukšanas principu atbilstoši Apvienoto Nāciju Organizācijas 1982. gada 10. decembra Jūras tiesību konvencijai”¹⁸.

2010. gada 7. septembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 839 “Noteikumi par formalitātēm, kas saistītas ar kuģu ienākšanu ostā un izešanu no tās”¹⁹ galvenokārt nosaka formalitātes, kas saistītas ar kuģu ienākšanu ostā un izešanu no tās – ostu formalitātes, taču ir būtiski arī jūras robežas uzraudzības jomā arī ārpus ostām, jo

¹⁵ Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I (3. pārstrādātais izdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 438. lpp. ISBN 9984-36-361-9.

¹⁶ Robežsardzes likums. 13. pants. *Latvijas Vēstnesis*. 27.11.1997., Nr. 329/330.

¹⁷ Latvijas Republikas valsts robežas likums. 9. panta 4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 12.11.2009., Nr. 189.

¹⁸ Turpat, 10. panta 8. un 9. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 12.11.2009., Nr. 189.

¹⁹ 2010. gada 7. septembra MK noteikumi Nr. 839 “Noteikumi par formalitātēm, kas saistītas ar kuģu ienākšanu ostā un izešanu no tās”. *Latvijas Vēstnesis*. 14.09.2010.

nosaka terminoloģiju un formalitātes arī pirms kuģu ienākšanas ostā, taču nenosaka uzturēšanās, pārvietošanās un darbību režīma nosacījumus teritoriālajā jūrā.

2010. gada 10. augustā tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 759 "Kārtība, kādā ārvalstu karakuģi ienāk un uzturas Latvijas Republikas teritoriālajā jūrā, iekšējos ūdeņos un ostās un iziet no tiem", kur Valsts robežsardzei ir noteikta kompetence attiecībā uz ārvalstu karakuģiem, kas iepriekš nekā nebija regulēta šajā jomā: "Ja ārvalsts karakuģa komanda vai uz tā esošie pasažieri plāno nokāpt no ārvalsts karakuģa un uzturēties Latvijas Republikas teritorijā, Nacionālie bruņotie spēki informē Valsts robežsardzi par robežpārbaudes nepieciešamību, personām nokāpjot no ārvalsts karakuģa un uzkāpjot uz tā, un saskaņo robežpārbaudes vietu un laiku." Eiropas Parlamenta un padomes regula (EK) Nr. 562/2006 (2006. gada 15. marts) ar kuru ievieš Kopienas Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām (Šengenas robežu kodekss)²⁰ galvenais princips ir tāds, ka netiek veikta to personu robežpārbaude, kuras šķērso iekšējās robežas starp Eiropas Savienības dalībvalstīm un ietverti noteikumi par to personu robežpārbaudi, kuras šķērso Eiropas Savienības dalībvalstu ārējās robežas. Latvijai jūras robeža atbilstoši Šengenas konvencijai un Šengenas robežu kodeksam ir ārējā robeža.

Robežuzraudzību starp robežšķērsošanas vietām, jeb robežkontroles punktiem veic ar stacionārām vai mobilajām vienībām. Minēto pasākumu realizācijai uz sauszemes ārējām robežām robežsargiem ir dotas pilnvaras un izveidota konkrēta normatīvā bāze pierobežas (arī pierobežas joslas un robežas joslas) režīma kontrolei. Attiecībā uz jūras robežu robežsargiem pierobežas režīma kontrolei piekrastē un teritoriālajā jūrā faktiski nav izveidota režīma nosacījumu normatīvā bāze, kas dotu īpašas pilnvaras režīma kontrolei. It sevišķi tas attiecas uz jūras piekrasti. Latvijas Republikas Valsts robežas likums tikai vispārīgi definē, ka valsts robežas režīmā ietilpst kārtība, kādā kuģošanas līdzekļi šķērso valsts robežu, kā arī ienāk un uzturas teritoriālajā jūrā, iekšējos ūdeņos un ostās, bet būtu nepieciešami atsevišķi Ministru kabineta noteikumi šajā jomā, nosakot konkrētus režīma nosacījumus teritoriālajā jūrā ņemot vērā, ka jūras robeža ir Latvijas ārējā robeža.

Tā kā jūras robežas uzraudzībā piedalās ne tikai Valsts robežsardze, bet arī Latvijas Republikas Nacionālie bruņotie spēki, ir jāapskata arī tās uzdevumi un kompetence jūras robežas uzraudzībā. Nacionālo bruņoto spēku likums nosaka, ka Nacionālo bruņoto spēku mērķis ir aizsargāt Latvijas valsts suverenitāti, teritoriālo nedalāmību un tās iedzīvotājus no agresijas.²¹ Kara laikā Nacionālo bruņoto spēku sastāvā tiek iekļauta arī Valsts robežsardze.²² Saskaņā ar Nacionālo bruņoto spēku likumu Nacionālo bruņoto spēku galvenie uzdevumi ietver:²³

- valsts jūras akvatorijas un gaisa telpas neaizskaramības nodrošināšanu;
 - dalību valsts apdraudējuma situāciju novēršanā.
- Jūras spēku uzdevumi ietver:
- valsts teritoriālās jūras un iekšējo ūdeņu (izņemot upes un ezerus) aizsardzības nodrošināšanu;

²⁰ Eiropas Parlamenta un padomes 2006. gada 15. marta Regula (EK) Nr. 562/2006, ar kuru ievieš *Kopienas kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām*. [tiešsaiste]. *Official Journal of the European Communities* [skatīts 2011. gada 18. februārī]. Pieejams: <http://www.rs.gov.lv/?sadala=699-44k>.

²¹ LR Nacionālo bruņoto spēku likums, 2. panta 2. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 24.11.1999.

²² Turpat, 3. panta 3. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 24.11.1999.

²³ Turpat, 6. panta 1. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 24.11.1999.

- krasta apsardzes, valsts teritoriālās jūras un iekšējo ūdeņu (izņemot upes un ezerus), kā arī ekskluzīvās ekonomiskās zonas kontroles nodrošināšanu;
- cilvēku meklēšanas un glābšanas darbu jūrā, kā arī jūrā notikušo avāriju seku un piesārņojuma ar naftas produktiem likvidācijas organizēšana un veikšana, dalība ekoloģiskajā uzraudzībā;
- Valsts robežsardzes nodrošināšana ar tehniskajiem līdzekļiem un kuģošanas līdzekļiem tās uzdevumu veikšanai jūrā Ministru kabineta noteiktajā kārtībā.

Savukārt Ministru kabineta noteikumi Nr. 1076 "Kārtība, kādā Valsts robežsardze veic robežuzraudzības uzdevumus jūrā, izmantojot Nacionālo bruņoto spēku tehniskos līdzekļus, peldlīdzekļus un gaisakuģus" nosaka šāda rakstura sadarbības plānošanu un norisi:

- Nacionālo bruņoto spēku tehnisko līdzekļu, peldlīdzekļu un gaisakuģu izmantošanas mērķis ir atbalsta sniegšana Valsts robežsardzei valsts jūras robežas neaizskaramības nodrošināšanā.
- Nacionālo bruņoto spēku peldlīdzekļu un gaisakuģu apkalpes locekļiem – karavīriem, nodrošinot Valsts robežsardzi ar tehniskajiem līdzekļiem, peldlīdzekļiem un gaisakuģiem tās uzdevumu veikšanai jūrā, ir Militārā dienesta likumā noteiktās tiesības fiziskā spēka, speciālo līdzekļu un dienesta šaujamieroču pielietošanā.²⁴

Jūras robežas uzraudzībā svarīgi ir 2004. gada 1. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 508 "Kuģu kontroles, pārbaudes un aizturēšanas kārtība Latvijas ūdeņos", kur 1. punkts nosaka, ka šie noteikumi attiecas uz Krasta apsardzi, kura kontrolē, pārbauda un aiztur kuģus Latvijas jurisdikcijā esošajos ūdeņos. Savukārt, praksē Krasta apsardzei noteiktās funkcijas pārsvarā veic Valsts robežsardzes jūras robežas uzraudzības struktūrvienības. Diemžēl šajos noteikumos Valsts robežsardzes kompetence kuģu kontrolē, pārbaudē un aizturēšanā vispār nav paredzēta, kaut gan lielu daļu no Krasta apsardzes uzdevumiem faktiski pilda. Jāsecina, ka Latvijā normatīvā bāze, kas reglamentē valsts jūras robežas apsardzību, vēl ir jāpilnveido. Praktiskajā darbībā dažkārt ir acīmredzama funkciju dublēšanās vai pārkļāšanās, kas var radīt apstākļus, ka dažu uzdevumu izpilde vispār var palikt ārpus valsts pārvaldes iestāžu redzesloka. Jūrā regulāri atrodas gan Nacionālie bruņotie spēki (turpmāk – NBS) Flotiles kuģi, gan Valsts robežsardzes kuģi, krasta radiolokācijas novērošanas stacijas apkalpo NBS Flotile, jūras videonovērošanas sistēma ir gan Valsts robežsardzei gan NBS Flotilei, kuģu aptauju jūrā veic gan NBS Flotiles Krasta apsardzes posteņi, gan Valsts robežsardzes kuģi, utt. Saskaņā ar Latvijas Republikas normatīvo regulējumu dažos jautājumos Valsts robežsardze un NBS Flotiles Krasta apsardze dublē viena otru, citos jautājumos kompetences vispār nav tiesiski reglamentētas, bet problēmas tiek risinātas, balstoties uz parašu tiesībām, kas izveidojušas Valsts robežsardzes un NBS Flotiles ilggadējās līdzāspastāvēšanas laikā.

2010. gada 5. maijā tika izdota Ministru kabineta Instrukcija Nr. 5 "Kārtība, kādā valsts pārvaldes iestādes sadarbojas valsts drošības jautājumos", kura norobežoja Valsts robežsardzes, Valsts policijas, Valsts Ieņēmumu dienesta un Pārtikas un Veterinārā dienesta kompetenci valsts robežas drošības jomā, bet diemžēl neparedzēja kompetenču norobežojumu NBS struktūrvienībām jūras robežas uzraudzībā

²⁴ 30.11.2010. MK noteikumi Nr. 1076 "Kārtība, kādā Valsts robežsardze veic robežuzraudzības uzdevumus jūrā, izmantojot Nacionālo bruņoto spēku tehniskos līdzekļus, peldlīdzekļus un gaisakuģus", 2. un 3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 03.12.2010.

nacionālās drošības jomā, bet Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai jūras vides kontrolē.

Arī Nacionālo bruņoto spēku likuma 6. panta norma attiecībā uz NBS uzdevumiem: "1) valsts sauszemes teritorijas aizsardzība un neaizskaramības nodrošināšana, kā arī valsts jūras akvatorijas un gaisa telpas kontrole, aizsardzība un neaizskaramības nodrošināšana²⁵" ir vispārīga un deklaratīva, jo tiesiski nav regulēti kontroles, aizsardzības un neaizskaramības mehānismi, bet jēdziens "valsts jūras akvatorija" nav sīkāk skaidrots pretēji Latvijas Republikas valsts robežas likumā definētajam: "Latvijas Republikas teritoriālā jūra (turpmāk – teritoriālā jūra): a) Baltijas jūras ūdeņi 12 jūras jūdžu platumā, skaitot no bāzes līnijas, ja starptautiskajos līgumos nav noteikts citādi, b) Baltijas jūras Rīgas jūras līča ūdeņi no bāzes līnijas līdz valsts robežai, kas noteikta saskaņā ar Latvijas Republikas un Igaunijas Republikas 1996. gada 12. jūlija līgumu par jūras robežas noteikšanu Rīgas jūras līcī, Irbes šaurumā un Baltijas jūrā; 10) bāzes līnija Baltijas jūrā – maksimālā bēguma līnija un taisnas līnijas, kas savieno konkrētās ostas pretējās pusēs izvietoto hidrotehnisko būvju vai citu būvju punktus, kuri atrodas vistālāk uz jūras pusi²⁶", bet jēdziens "valsts jūras akvatorija" šajā likumā vispār nav definēts. No teiktā jāsecina, ka Latvijas Republikas valsts robežas likumā²⁷ un Robežsardzes likumā²⁸ ir skaidrāk definēti jūras robežas neaizskaramības nodrošināšanas tiesiskie mehānismi un Valsts robežsardzes kompetence nekā Nacionālo bruņoto spēku likumā.

Jūras robežas uzraudzībā svarīga ir arī Konvencija par jūras satiksmes atvieglošanu, kura nosaka personu un kravu pārvietošanās nosacījumus un dokumentālās formalitātes, kuģu sanitārās drošības un citus nosacījumus, to starpā nosakot, ka dalībvalstu valdības apņemas veikt visas nepieciešamās darbības, lai atvieglotu un paātrinātu starptautisko jūras satiksmi un lai novērstu nevajadzīgu kuģu, personu un īpašuma aizkavēšanos²⁹. Saskaņā ar šīs Konvencijas noteikumiem dalībvalstis apņemas sadarboties kuģu ienākšanas, stāvēšanas un izešanas pasākumu ieviešanā un piemērošanā. Šiem pasākumiem jābūt pēc iespējas ne mazāk labvēlīgiem kā attiecībā uz citiem starptautiskā transporta veidiem piemērojamajiem pasākumiem, tomēr īpašu prasību dēļ šie pasākumi var atšķirties. Saskaņā ar šo Konvenciju un tās pielikumu veiktie pasākumi starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanai ir vienādi piemērojami attiecībā uz visu valstu kuģiem, neatkarīgi no tā, vai tām ir savs jūras krasts vai nav. Taču ar Latvijas pievienošanos Šengenas konvencijai Latvijas jūras robeža ir kļuvusi par Šengenas zonas ārējo robežu, attiecībā uz kuru ir jāparedz stingrāki kontroles mehānismi.

²⁵ 30.11.2010. MK noteikumi Nr. 1076 "Kārtība, kādā Valsts robežsardze veic robežuzraudzības uzdevumus jūrā, izmantojot Nacionālo bruņoto spēku tehniskos līdzekļus, peldlīdzekļus un gaisakuģus", 6. panta 1. daļas 1. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 03.12.2010.

²⁶ Latvijas Republikas valsts robežas likums. 1. panta 9. un 10. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 12.11.2009., Nr. 189.

²⁷ Turpat, 6., 9., 10., 11., 31. pants.

²⁸ Robežsardzes likums, 2. pants, 13. panta 1., 2., 3., 10. punkti. *Latvijas Vēstnesis*. 27.11.1997., Nr. 329/330.

²⁹ Starptautiskā konvencija "Par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu (FAL-65)", 1. pants. Pieņemta 09.04.1965. *Latvijas Vēstnesis*. 24.09.1997.

Kopsavilkums

1. Kontinentālā šelfa definējums Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likumā ir neprecīzs, jo Latvijas tiesības uz kontinentālo šelfu tiek attiecinātas uz to jūras dibenu un zemes dzīlēm, kas atrodas ārpus Latvijas teritoriālās jūras robežām un līdz ar to netiek noteiktas Latvijas tiesības uz kontinentālā šelfa daļu zem teritoriālās jūras, kaut arī Latvijai ir jābūt vēl plašākām tiesībām pētīt kontinentālo šelfu un izmantot tā dabas resursus atbilstoši šā likuma un citu normatīvo aktu prasībām arī zem teritoriālās jūras.
2. Atšķirībā no sauszemes robežapsardzības, kas ietver tikai ar valsts robežu no robežotās Latvijas Republikas teritorijas uzraudzību un kontroli, jūras robežas uzraudzības dienestu uzdevumos ietilpst Latvijas Republikas jurisdikcijai pakļauto ūdeņu kontrole arī ārpus valsts robežas ietvertās teritorijas. Latvijas Republikas jurisdikcijai pakļautie ūdeņi ietver ne tikai iekšējos un teritoriālos ūdeņus, kas ir Latvijas Republikas teritorija, bet arī Latvijas Republikas ekskluzīvo ekonomisko zonu Baltijas jūrā, kas nav Latvijas Republikas teritorija, bet kurā Latvijas Republikai ir pirmtiesība izmantot ekonomiskos resursus, un šīs teritorijas kontrolei vēl joprojām ir nepieciešama tiesiskās bāzes pilnveidošana, lai panāktu valsts iestāžu kompetenču optimālu noteikšanu un sadalījumu, kur imigrācijas, ekonomisko interešu un vides aizsardzības jomā attiecīgus kontroles uzdevumus vajadzētu noteikt Valsts robežsardzei, bet valsts drošības un teritoriālās suverenitātes jomā – Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, iekļaujot šos uzdevumus attiecīgi Robežsardzes likumā un Nacionālo bruņoto spēku likumā.
3. Jūras robežas uzraudzībā svarīga ir arī Konvencija par jūras satiksmes atvieglošanu, kura nosaka personu un kravu pārvietošanās nosacījumus un dokumentālās formalitātes, kuģu sanitārās drošības un citus nosacījumus to starpā nosakot, ka dalībvalstis apņemas veikt visas nepieciešamās darbības, lai atvieglotu un paātrinātu starptautisko jūras satiksmi un lai novērstu nevajadzīgu kuģu, personu un īpašuma aizkavēšanos. Taču šī konvencija pēc sava gara faktiski ir pretrunā ar Šengenas tiesību kopumu, kas pieprasa pastiprinātus robežkontroles pasākumus uz ārējām robežām, lai kompensētu negatīvās sekas, kas var rasties sakarā ar robežkontroles atcelšanu uz iekšējām robežām.
4. Attiecībā uz jūras robežu robežkontroles institūcijām pierobežas režīma kontrolei teritoriālajā jūrā un jūras piekrastē nav izveidota pietiekoša režīma nosacījumu normatīvā bāze, kas dotu konkrētas pilnvaras režīma kontrolei nelegālās imigrācijas novēršanas nolūkā. Attiecībā uz jūras robežu robežsargiem pierobežas režīma kontrolei piekrastē un teritoriālajā jūrā nav izveidota pietiekoša režīma nosacījumu normatīvā bāze, kas dotu īpašas pilnvaras režīma kontrolei. It sevišķi tas attiecas uz jūras piekrasti. Latvijas Republikas valsts robežas likums tikai vispārīgi definē, ka valsts robežas režīmā ietilpst kārtība, kādā kuģošanas līdzekļi šķērso valsts robežu, kā arī ienāk un uzturas teritoriālajā jūrā, iekšējos ūdeņos un ostās, bet būtu nepieciešami atsevišķi Ministru kabineta noteikumi šajā jomā, nosakot konkrētus režīma nosacījumus teritoriālajā jūrā ņemot vērā, ka jūras robeža ir Latvijas ārējā robeža, paredzot teritoriālajā jūrā kontroles iespējas par radiosakaru uzturēšanu, kabotāžas darbiem, zemūdens darbiem, kuģu pārvietošanos, jūras cēliem, piekrastes zemju un būvju īpašnieku tiesībām un pienākumiem u. c.
5. Nacionālo bruņoto spēku likuma 6. panta norma attiecībā uz NBS uzdevumiem:
"1) valsts sauszemes teritorijas aizsardzība un neaizskaramības nodrošināšana,

kā arī valsts jūras akvatorijas un gaisa telpas kontrole, aizsardzība un neaizskaramības nodrošināšana³⁰” ir vispārīga un deklaratīva, jo tiesiski nav regulēti kontroles, aizsardzības un neaizskaramības mehānismi, bet jēdziens “valsts jūras akvatorija” neatbilst jūras tiesību terminoloģijai un nav sīkāk skaidrots pretēji Latvijas Republikas valsts robežas likumā precīzi definētajiem terminiem. 2010. gada 5. maijā tika izdota Ministru kabineta Instrukcija Nr. 5 “Kārtība, kādā valsts pārvaldes iestādes sadarbojas valsts drošības jautājumos”, kura norobežoja Valsts robežsardzes, Valsts policijas, Valsts Ieņēmumu dienesta un Pārtikas un Veterinārā dienesta kompetenci valsts robežas drošības jomā, bet diemžēl neparedzēja kompetenču noteikšanu NBS struktūrvienībām jūras robežas uzraudzībā nacionālās drošības jomā, bet Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai jūras vides kontrolē, kas nākotnē būtu jānosaka gan iestāžu speciālajā normatīvajā regulējumā, gan šajā instrukcijā.

6. Ņemot vērā jūras robežas specifiku Valsts robežsardzes uzdevumus valsts robežas uzraudzībā, kas noteikti ar Robežsardzes likumu tikai nosacīti var attiecināt uz jūras robežas uzraudzību, jo jūras robeža ar robežzīmēm netiek demarķēta, pierobeža gar jūras robežu netiek noteikta, bet formulējums teritoriālie ūdeņi ir neprecīzs, ja ar to ir domāta teritoriālā jūra. Kā pozitīvu piemēru varētu minēt Igaunijas Republikas “Likumu par jūras teritorijām”, kurā robežsargiem ir noteikti konkrēti uzdevumi zvejniecības kontrolē, vides piesārņojuma uzraudzībā, kontrolēt komunikāciju būvniecību, novērst jebkādas šķēršļus jūras ceļos, jūras pētišanas darbu kontrolē, paredzot arī tiesības sankciju piemērošanā pret pārkāpējiem³¹ Līdzīgus uzdevumus Jūras robežas uzraudzībā būtu jānosaka arī Valsts robežsardzei iekļaujot tos Robežsardzes likuma 13. pantā minēto uzdevumu klāstā.
7. Jūras robežas uzraudzībā svarīgi ir 2004. gada 1. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 508 “Kuģu kontroles, pārbaudes un aizturēšanas kārtība Latvijas ūdeņos”, kur 1. punkts nosaka, ka šie noteikumi attiecas uz Krasta apsardzi, kura kontrolē, pārbauda un aiztur kuģus Latvijas jurisdikcijā esošajos ūdeņos. Savukārt, praksē Krasta apsardzei noteiktās funkcijas pārsvarā veic Valsts robežsardzes jūras robežas uzraudzības struktūrvienības. Diemžēl šajos noteikumos Valsts robežsardzes kompetence kuģu kontrolē, pārbaudē un aizturēšanā vispār nav paredzēta, kaut gan lielu daļu no Krasta apsardzes uzdevumiem faktiski pilda. Jāsecina, ka Latvijā normatīvā bāze, kas reglamentē valsts jūras robežas apsardzību vēl ir jāpilnveido atceļot iepriekšminētos noteikumus un izdot jaunus MK noteikumus atbilstoši 2009. gada Latvijas Republikas valsts robežas likumam.
8. Vēl joprojām nav ratificēts līgums par jūras robežu starp Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku, kas nesekmē tiesisko drošību un traucē jūras robežas uzraudzības īstenošanu teritoriālajā jūrā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā. Kā iespējamie risinājumi būtu, pirmkārt, pašreizējā robežlīguma ratificēšana no Latvijas puses, vienlaikus panākot vienošanos par naftas lauku kopīgu izmantošanu, vai, otrkārt, sarunu atsākšana par jūras robežu no jauna.

³⁰ 30.11.2010. MK noteikumi Nr. 1076 “Kārtība, kādā Valsts robežsardze veic robežuzraudzības uzdevumus jūrā, izmantojot Nacionālo bruņoto spēku tehniskos līdzekļus, peldlīdzekļus un gaisakuģus”, 6. panta 1. daļas 1. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 03.12.2010.

³¹ Majandusvōōndi seadus.Vastu vōetud 28.01.1993. RT 1993, 7, 105 jōustumine 19.02.1993. Igaunijas Republikas likums “Par jūras teritorijām” 1993. 16. pants [skatīts 2011. gada 18. aprīlī]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011011>.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

GRĀMATAS

1. Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I. (3. pārstrādātais izdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 843 lpp. ISBN 9984-36-361-9.
2. Autoru kolektīvs V. Dubure, A. Fogels, I. Fridrihsons u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: NORDIK, 1998, 302 lpp. ISBN 9984-510-45-X.

STARPTAUTISKIE NORMATĪVIE AKTI

1. Konvencija, ar kuru īsteno Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdību, Vācijas Federatīvās Republikas valdības un Francijas Republikas valdības 1985. gada 14. jūnija Šengenas Līgumu par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām. Ministru un Valsts sekretāru kopīgā Deklarācija. Šengena. 1990. gada 19. jūnijā. Pieejams: [http:// europa.eu.int/eur-lex/](http://europa.eu.int/eur-lex/) [skatīts 2011. gada 8. janvārī].
2. Eiropas Parlamenta un padomes 2006. gada 15. marta Regula (EK) Nr. 562/2006, ar kuru ievieš Kopienas kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām. Official Journal of the European Communities. Pieejams: [http:// www.rs.gov.lv/?sadala=699-44k](http://www.rs.gov.lv/?sadala=699-44k) [skatīts 2011. gada 8. janvārī].
3. 10.12.1982. "Apvienoto Nāciju Organizācijas Jūras tiesību konvencija". *Latvijas Vēstnesis*. 183 (3131). 2004. 17. novembrī [stājas spēkā 22.01.2005.] Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=207737> [skatīts 24.02.2011.].
4. "Par Nolīgumu par 1982. gada 10. decembra Apvienoto Nāciju (ANO) Jūras tiesību konvencijas īstenošanu attiecībā uz transzonālo zivju krājumu un tālu migrējošo zivju krājumu saglabāšanu un pārvaldību". *Latvijas Vēstnesis*. 08.11.2006. Pieejams: [http:// www.likumi.lv/doc.php?id=147480](http://www.likumi.lv/doc.php?id=147480) (skatīts 24.02.2011.).
5. 1979. gada Starptautiskā konvencija par meklēšanu un glābšanu uz jūras SAR. Pieņemta 27.04.1979. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 7. martā. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
6. 1974. gada Starptautiskā konvencija par cilvēku dzīvības aizsardzību uz jūras, ar grozījumiem: *Latvijas Vēstnesis*. 12.12.2007. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
7. Starptautiskā konvencija "Par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu (FAL-65)", pieņemta 09.04.1965. *Latvijas Vēstnesis*. 24.09.1997. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
8. Līgums apstiprināts ar likumu "Par līgumu par valsts robežas atjaunošanu starp Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku". Stāties spēkā ar 1995. gada 1. jūniju.

LATVIJAS REPUBLIKAS NORMATĪVIE AKTI

1. Latvijas Republikas valsts robežas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. decembris, Nr. 189 (4175). Pieejams: <http://www.likumi.lv> [skatīts 2011. gada 4. februārī].
2. LR likums "Jūras kodekss". *Latvijas Vēstnesis*. 18.06.2003. Jūrlietu pārvaldes un jūras drošības likums, 46. pants. *Latvijas Vēstnesis*. 19.11.2002.
3. Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2010. 28. oktobris. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [skatīts 2011. gada 3. februārī].
4. Robežsardzes likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 27.11.1997. Nr. 329/330. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [skatīts 2011. gada 3. februārī].
5. Latvijas Republikas Nacionālo bruņoto spēku likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 24.11.1999. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [skatīts 2011. gada 4. februārī].

6. "Noteikumi par formalitātēm, kas saistītas ar kuģu ienākšanu ostā un iziešanu no tās" Ministru kabineta 2010. gada 7. septembra noteikumi Nr. 839. *Latvijas Vēstnesis*. 14.09.2010. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
7. "Noteikumi par bāzes līniju punktu koordinātām" Ministru kabineta 2010. gada 17. augusta noteikumi Nr. 779. *Latvijas Vēstnesis*. 19.08.2010. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
8. "Kārtība, kādā ārvalstu karakuģi ienāk un uzturas Latvijas Republikas teritoriālajā jūrā, iekšējos ūdeņos un ostās un iziet no tiem" Ministru kabineta 2010. gada 10. augusta noteikumi Nr. 759. *Latvijas Vēstnesis*. 18.08.2010. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].
9. LR MK 2007. gada 2. maija noteikumi Nr. 296 "Noteikumi par rūpniecisko zveju teritoriālajos ūdeņos un ekonomiskās zonas ūdeņos", 5. punkts. *Latvijas Vēstnesis*. 05.05.2006. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=156709> (skatīts 24.02.2011.).
10. "Noteikumi par cilvēku meklēšanu un glābšanu aviācijas un jūras avārijas gadījumā" Ministru kabineta 2003. gada 2. decembra noteikumi Nr. 674. *Latvijas Vēstnesis*. 05.12.2003. Pieejams: <http://www.likumi.lv/> [skatīts 24.02.2011.].

ĀRVALSTU NORMATĪVIE AKTI

11. Majandusvōōndi seadus.Vastu vōetud 28.01.1993. RT 1993, 7, 105 jōustumine 19.02.1993. Igaunijas Republikas likums "Par jūras teritorijām" 1993. 16. pants [skatīts 2011. gada 18. aprīlī]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011011>.

POLICIJAS DARBS NAIDA NOZIEGUMU PREVENCIJAS JOMĀ EIROPAS SAVIENĪBAS VALSTĪS*

Mg. iur. Ēriks Treļs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Rakstā autors apkopos pozitīvos piemērus naida noziegumu novēršanai Eiropas Savienības valstīs, kā arī piedāvās savu skatījumu tās uzlabošanai Latvijā. Pēc autora domām, būtu nepieciešams: veikt visus pasākumus, kas norādīti Eiropas Savienības institūciju rekomendācijās, lai motivētu nacionālo minoritāšu pārstāvjus ziņot par naida noziegumiem; uzlabot policijas darbinieku izglītības iegūšanas iespējas; pilnveidot naida noziegumu reģistrācijas un statistikas iespējas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datubāzēs.

Atslēgvārdi: naida noziegumi, nacionālās minoritātes, tiesības, policijas darbs, prevencija

Jautājums par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar naidu un neiecietību, Latvijas sabiedrības uzmanības lokā nonāca 2005. gadā, kad pirmo reizi tika ziņots par rasistiskiem vardarbīgiem incidentiem Rīgā. Diemžēl šis jautājums nezaudē savu aktualitāti arī mūsdienās. Tā 2010. gadā naktī no 7. uz 8. decembri Rīgā Jaunajos ebreju kapos tika apgānīti 89 kapu pieminekļi, ar baltu krāsu uzzīmējot uz tiem kāškrustus. Saistībā ar šo noziedzīgo nodarījumu Valsts policijā tika uzsākts kriminālprocess pēc Krimināllikuma 78. panta – par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu, kā arī pēc Krimināllikuma 228. panta – par kapa un liķa apgānīšanu.¹

Noziedzīgu nodarījumu, kas saistīti ar naidu un neiecietību, izmeklēšanas efektivitāti, bez šaubām, ietekmē policijas darbinieku profesionalitāte, kas balstās uz viņu izglītību un pieredzi šajā jomā, kā arī preventīvie pasākumi, kurus veic tiesībsargājošās iestādes naida noziegumu profilakses jomā. “Skūtgalvju” un labējo ekstrēmistu grupu aktivitātes kļūst biežākas gan latviešu, gan krievu vidū. Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību savā Trešajā ziņojumā par Latviju rekomendē policijai steigami rīkoties un piesaistīt visus nepieciešamos līdzekļus, lai cīnītos pret rasistiski motivētu vardarbību, kā arī pret “skūtgalvju” grupu pastāvēšanu un darbību.²

Ja Latvijai naida noziegumi ir samērā jauna parādība, tad citur pasaulē ar šiem noziedzīgiem nodarījumiem un tos izraisošiem cēloņiem cīnās jau sen. Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību birojs (*Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR*) piedāvā šādu naida noziegumu definīciju:

- a) jebkurš noziedzīgs nodarījums, tai skaitā noziegums pret personu vai īpašumu, kad cietušais, vieta vai nozieguma mērķis ir izvēlēti pēc to faktiskās vai šķietamās saiknes, atbalsta, piederības vai dalības grupā, kas definēta “b” daļā;

* Promocijas darba vadītājs Dr. iur. Zenons Indrikovs.

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs.

² Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību. Trešais ziņojums par Latviju. Strasbourg: Council of Europe, 2008, 25.–27. lpp.

- b) grupa var balstīties uz tās locekļu reālu vai šķietamu rasi, nacionālo vai etnisko izcelsmi, valodu, ādas krāsu, reliģiju, dzimumu, vecumu, fizisko vai garīgo invaliditāti, seksuālo orientāciju vai citu līdzīgu pazīmi.³

Lielbritānijā 1993. gada 22. aprīlī tika nogalināts melnādainais jauniešs Stīvens Lorens.⁴ Šī nežēlīgā rasistiskā slepkavība un pēc tās notikušā izmeklēšana kļuva par spēcīgu katalizatoru tam, lai pilnveidotu Lielbritānijas policijas darbu un izstrādātu jaunas tās darbības metodes, kā arī lai precizētu definīcijas. Nolūkā uzlabot rasistisku incidentu sākotnējo identifikāciju un paaugstināt ziņošanas pakāpi tika piedāvāta šāda definīcija: *Rasistisks incidents ir jebkurš incidents, kuru kā rasistisku uztver upuris vai jebkura cita persona.*⁵

Zviedrijas nacionālās Noziedzības novēršanas padomes (*Brottsförebyggande rådet, Bra* – zviedru val.) speciālisti, kas veic pētniecisku darbu naida noziegumu jomā, atzīst, ka nav vienotas naida noziegumu definīcijas un katrā no Eiropas valstīm tā atšķiras. Zviedrijas naida noziegumu definīcija balstās uz Evas Tibju (*Eva Tiby*) 1999. gadā Zviedrijas universitātes Kriminoloģiskā departamentā veiktajā pētījumā izvirzīto koncepciju, pēc kuras par naida noziegumiem Zviedrijā tiek atzīti noziedzīgie nodarījumi, kas veikti pamatojoties uz ksenofobijas (rasistisku), antireliģisku, vai homofobisku motivāciju.⁶

To, ka policijas darba pieeja rasistiskās noziedzības un vardarbības apkarošanā dažādās dalībvalstīs ir ļoti atšķirīga, atzīst arī eksperts cilvēktiesību jomā Dr. Robins Ouklijs (*Robin Oakley*), kurš Eiropas Rasisma un ksenofobijas uzraudzības centra (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, EUMC*) uzdevumā veicis policijas darba ar rasistisku noziedzību un vardarbību Eiropas Savienības valstīs salīdzinošu analīzi. Dr. R. Ouklijs par labāko uzskata Lielbritānijas un Zviedrijas policijas praksi, kas tiek vērsta uz to, lai nodrošinātu atbalstu rasistisko noziegumu upuriem. Tomēr, viņaprāt, tikai Lielbritānijā ir izstrādāta visaptverošākā un sistemātiskākā pieeja policijas darbam ar rasistisku noziedzību un vardarbību.⁷

Pēc Dr. R. Ouklija uzskatiem policijas darbinieki Zviedrijā ir parādījuši nopietnu apņemšanos risināt rasistiskas noziedzības un vardarbības jautājumus. Šajā valstī noziedzīgo nodarījumu profilakses jomā aktīvi darbojas jau minētā Zviedrijas nacionālā Noziedzības novēršanas padome, kura veic arī naida noziegumu statistisku, pamatojoties uz policijas darbinieku ziņojumiem. Pateicoties jaunai Elektroniskai policijas ziņojumu reģistrācijas sistēmai (*Rationell anmälansrutin, RAR* – zviedru val.), kopš 2008. gada šie dati ir diezgan precīzi.⁸

Katram Zviedrijas policijas darbiniekam ir pieeja minētajai Informācijas sistēmai. Jebkurš policijas darbinieks, elektroniski sagatavojot ziņojumu par

³ Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses. Annual Report for 2007. Warsaw: Organisation on Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2008, p. 11.

⁴ Sīkāk sk.: Macpherson W. The Stephen Lawrence Inquiry. Report of an Inquiry. London: The Stationery Office, 1999. Pieejams: <http://www.archive.official-documents.co.uk/document/cm42/4262/4262.htm> [skatīts 2010. gada 10. decembrī].

⁵ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 13.

⁶ Molarin A., Frenzel A. Hate crimes 2009. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2010, p. 7.

⁷ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 4.–5.

⁸ Klingspor K., Molarin A. Hate crimes 2008. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2009, p. 9.

izbraukumu uz notikuma vietu, atsevišķā ailē veic attiecīgo atzīmi, vai reģistrētais notikums ir saistīts ar naidu vai nav; 2009. gadā kopumā Elektroniskā policijas ziņojumu reģistrācijas sistēmā RAR tika reģistrēti tādi 5970 ziņojumi, no kuriem tikai 250 ziņojumi (kas veido 4,2% no visu ziņojumu skaita) tika identificēti kā naida noziegumi, 80 lietas (1,3%) bija izbeigtas, 120 lietās (2%) esošās aizdomas statistikas apkopošanas laikā vēl neapstiprinājās, bet pārējie 5520 ziņojumi (92,5%) netika identificēti kā naida noziegumi.⁹

Pateicoties jaunai informācijas sistēmai, Zviedrijas nacionālās Noziedzības novēršanas padomes statistiskie dati, kas apkopti pēc 2008. gada, atšķiras no iepriekšējiem. Saskaņā ar šīs organizācijas datiem 2007. gadā tika saņemti 3536 ziņojumi par naida noziegumiem (kas ir vairāk par 8% salīdzinājumā ar 2006. gadu (3259) un vairāk par 20% salīdzinājumā ar 2005. gadu (2946))¹⁰; 2008. gadā reģistrēti jau 5895 ziņojumi,¹¹ bet 2009. gadā – 5797 ziņojumi.¹²

Diemžēl atšķirības Eiropas Savienības valstu pieejā skar arī statistikas jomu. Ir arī valstis (Grieķija un Kipra), kas rasistiski motivētus noziegumus nemaz neregistrē.¹³

Salīdzinot Zviedrijas statistiku ar Latvijas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datiem, redzamas krietni zemākas neiecietības piekritēju aktivitātes. Laika posmā no 2005. līdz 2009. gadam pēc Krimināllikuma 78. panta Latvijā uzsākti 58 kriminālprocesi (2005. gadā – 13, 2006. gadā – 14, 2007. gadā – 16, 2008. gadā – 9, 2009. gadā – 6).¹⁴

Jāņem vērā, ka minētie statistiskie dati attiecas tikai uz noziedzīgajiem nodarījumiem, kas ir tieši saistīti ar nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu.¹⁵ Diemžēl Latvijā netiek uzskaitīti noziedzīgie nodarījumi, kas izdarīti rasistisku motīvu dēļ. Šis atbildību pastiprinošais apstāklis Krimināllikuma 48. pantā tika iekļauts tikai 2006. gada 12. oktobrī, kad policijas darbs ar noziedzīgajiem nodarījumiem, kas saistīti ar naidu un neiecietību, un pastiprināta sabiedrības uzmanība šim jautājumam piespieda likumdevēju veikt izmaiņas Krimināllikumā, papildinot 48. panta pirmo daļu ar 14. punktu.¹⁶

Rasistisku motivāciju kā atbildību pastiprinošu apstākli atsevišķi izdala, veicot statistikas apstrādi, tādas Eiropas Savienības valstis kā Austrija, Beļģija, Dānija, Francija, Īrija, Lielbritānija, Slovākija, Somija, Spānija, Vācija un Zviedrija.¹⁷

Salīdzinot valstu statistiku naida noziedzības jomā, jāņem vērā arī valsts nacionālais sastāvs. Vēsturiski Latvija vienmēr bijusi etniski daudzveidīga, un

⁹ Molarin A., Frenzel A. Hate crimes 2009. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2010, p. 22.

¹⁰ Klingspor K., Molarin A. Hate crimes 2007. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2008, p. 20.

¹¹ Klingspor K., Molarin A. Hate crimes 2008. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2009, p. 23.

¹² Molarin A., Frenzel A. Hate crimes 2009. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2010, p. 24.

¹³ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 12.

¹⁴ Kriminālā statistika. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Pieejams: <http://www.ic.iem.gov.lv/?q=lv/node/75> [skatīts 2010. gada 28. decembrī].

¹⁵ Krimināllikuma 78. pants: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

¹⁶ Grozijumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 1. novembris, Nr. 174: "Par atbildību pastiprinošiem var atzīt šādus apstākļus: ... 14) noziedzīgs nodarījums izdarīts rasistisku motīvu dēļ".

¹⁷ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 12.

dažādos laika posmos etniskās minoritātes veidojušas mainīgu, taču ievērojamu Latvijas iedzīvotāju daļu. Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem 2010. gada 1. janvārī etniskās minoritātes bija 40% no valsts iedzīvotājiem: 621 766 – krievi, 80 532 – baltkrievi, 55 749 – ukraiņi, 52 446 – poļi, 29 999 – lietuvieši, 75 618 – citi¹⁸, bet pamatnācija (latvieši) – 1 338 682.

Savukārt saskaņā ar Zviedrijas statistiskās pārvaldes (*Statistiska centralbyrån, SCB* – zviedru val.) datiem 2010. gada 1. janvārī valstī bija 9 340 682 iedzīvotāju, no tiem 1 337 965 jeb 14,3% bija dzimuši ārpus Zviedrijas.¹⁹

Veicot nesarežģītus matemātiskus aprēķinus, redzams, ka iedzīvotāju skaits Zviedrijā pieckārt pārsniedz Latvijas iedzīvotāju skaitu, bet tūkstoškārt – reģistrēto naida noziegumu skaitu, kas, pēc manām domām, nepārprotami pierāda ievērojamu latentās noziedzības līmeni mūsu valstī.

Diemžēl jāatzīst, ka minoritāšu pārstāvji neuzticas policijai un neziņo par naida noziegumiem. Arī eksperts cilvēktiesību jomā Dr. R. Ouklijs atzīst, ka tikai pēc policijas vadībā apkopotās informācijas vien nevar sākt identificēt un efektīvi reaģēt uz lielāko daļu noziegumu. Nepieciešams, lai sabiedrība vēlētos sadarboties ar policiju un ziņot par noziegumiem. Šajā ziņā rasistiski motivēta noziedzība neatšķiras no citiem noziegumiem, jo policija ir atkarīga no sabiedrības vēlēšanās ziņot par incidentiem. Ja sabiedrība apšaubu policijas spējas efektīvi reaģēt uz rasistiskiem noziegumiem, šie noziegumi paliks neatklāti un vainīgie netiks saukti pie atbildības.²⁰

Pēc Dr. R. Ouklija domām, tikai Lielbritānijā, vienīgajā no Eiropas Savienības valstīm, ir izstrādāta sistemātiska pieeja ziņošanas veicināšanai par rasistisku noziedzību un vardarbību, it īpaši no minoritāšu puses. Pēc vairākiem incidentiem Dienvidbelfāstā Ziemeļīrijā policija ar vietējā laikraksta starpniecību 29 000 mājās izplatīja skrejlapas, kurās ieteica iedzīvotājiem ziņot par rasistiskiem incidentiem. Arī Beļģiju, Īriju, Slovākiju un Franciju Dr. R. Ouklijs atzīmē kā valstis, kurās policija regulāri strādā ar minoritāšu kopienām un nevalstiskām organizācijām, kas aizsargā viņu tiesības, lai izveidotu zibenīgu reakciju uz rasistisku noziedzību un vardarbību.²¹

EDSO Augstākā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos (*High Commissioner on National Minorities*) sagatavotajās *Rekomendācijās par policijas darbu daudznacionālā sabiedrībā*²² uzsvērts, ka tiesībsargājošo institūciju darba efektivitāti ietekmē uzticības attiecību nodibināšana starp policiju un minoritāšu pārstāvjiem. Šīs attiecības tiek uzturētas atbilstošā līmenī, pateicoties regulāriem kontaktiem un praktiskai sadarbībai. Lai panāktu šo sadarbību, policijai jāizstrādā attiecīgās metodes un to lietošanas prakse.

Pēc Dr. R. Ouklija sniegtās informācijas astoņu Eiropas Savienības valstu (Dānija, Īrija, Lielbritānija, Nīderlande, Slovākija, Somija, Vācija, Zviedrija) policijā izstrādātas speciālas instrukcijas nozieguma rasistiska motivācijas noteikšanai.²³

¹⁸ Iedzīvotāju skaits pašvaldības pēc nacionāla sastāva. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Pieejams: http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/dokuments/2010/ISPN_Pasvaldibas_pec_TTB.pdf [skatīts 2010. gada 28. decembrī].

¹⁹ Statistics Sweden. Summary of Population Statistics 1960–2009. Pieejams: http://www.scb.se/Pages/TableAndChart_26041.aspx [skatīts 2010. gada 28. decembrī].

²⁰ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 5.

²¹ Ibid. p. 35.–37.

²² Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. Hague: Organisation on Security and Cooperation in Europe, High Commissioner on National Minorities, 2006, p. 4.

²³ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 16.–17.

Rekomendācijās par policijas darbu daudznacionālā sabiedrībā arī norādīts, ka jautājumu par nacionālo minoritāšu tiesībām un aizsardzību nepieciešams iekļaut kadetu pamatizglītības un strādājošo policijas darbinieku papildizglītības programmās. Lai veicinātu toleranci un izskaustu neiecietību, programmas izstrādē un tālākā īstenošanā ieteikts iekļaut minoritāšu pārstāvjus.²⁴

Šis jautājums ir aktuāls arī starptautiskā līmenī. Arī ANO Rasu diskriminācijas novēršanas komitejas Vispārīgā rekomendācija Nr. 13 "Par tiesībsargājošo iestāžu darbinieku apmācību cilvēktiesību aizsardzības jautājumos"²⁵ iesaka organizēt intensīvas mācības tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem, lai nodrošinātu to, ka viņi, veicot dienesta pienākumus, ievēro un aizsargā visu personu cilvēka cieņu un cilvēktiesības bez jebkādas diskriminācijas pēc rases, ādas krāsas, nacionālās vai etniskās izcelsmes.

Pēc Dr. R. Ouklija veiktās aptaujas rezultātiem vairākās Eiropas Savienības valstīs (Austrijā, Beļģijā, Īrijā, Lielbritānijā, Slovākijā, Spānijā, Ungārijā un Zviedrijā) notiek tiesībsargājošo iestāžu darbinieku mācības darbam, kas saistīts ar naida noziegumu apkarošanu un diskriminācijas novēršanu.²⁶

Zviedrijā tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem tika izveidotas specializētas mācību programmas darbam ar rasistiskas noziedzības un vardarbības apkarošanu, kā arī tiek nodrošināta vispārējā izglītība par rasisma un naida motivētiem noziegumiem. Valstī darbojas trīs policijas akadēmijas, kuru programmās iekļauti atsevišķi studiju kursi vai atsevišķas lekcijas par diskriminācijas un naida motivētu noziegumu jautājumiem. Akadēmiju darbības mērķis ir nodrošināt izpratni par rasisma un naida motivētas noziedzības cēloņiem. Šīs mācības ietver sevī tādus jautājumus kā aizspriedumi, imigrācija un etniskās attiecības. Pēc Dr. R. Ouklija sniegtās informācijas 2001. gadā Zviedrijā katrs ceturtais policijas darbinieks, kas izmeklēja naida motivētus noziegumus vietējās policijas organizācijās, bija speciāli apmācīts darbam ar naida motivētiem noziegumiem.²⁷

Diemžēl Latvijā, attaisnojoties ar krīzes laikā izdevumu samazinājumiem, tika likvidēta vienīgā izglītības iestāde, kas sniedza profesionālo izglītību policijas darbiniekiem – Latvijas Policijas akadēmija.²⁸

Runājot par rasismu un neiecietību, Eiropas Komisija savā Trešajā ziņojumā par Latviju rekomendē Latvijas varas institūcijām nodrošināt atbilstošu tālākizglītību tiesnešiem, prokuroriem un policijas darbiniekiem.²⁹ Tā iesaka varas iestādēm nodrošināt, lai iepriekšminētie darbinieki pilnībā izprastu jautājumus, kas saistīti ar rasismu un rasu diskrimināciju un nepieciešamības gadījumā varētu tos labāk risināt.

Nevalstiskā organizācija *Amnesty International* ieteikusi veikt mērķtiecīgu izglītošanas stratēģiju attiecībā uz visiem valsts varas institūciju darbiniekiem (t. sk. tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem, skolotājiem, sociāliem darbiniekiem,

²⁴ Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. Hague: Organisation on Security and Cooperation in Europe, High Commissioner on National Minorities, 2006, p. 6–7.

²⁵ General recommendation XIII on the training of law enforcement officials in the protection of human rights. In: International Human Right Instruments. Volume II. HRI/GEN/1/Rev. 9 (Vol. II). Geneva: United Nations, Committee for the Elimination of Racial Discrimination, 2008, p. 276–277.

²⁶ Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 28, 32.

²⁷ Ibid. p. 29, 33.

²⁸ Par Latvijas Policijas akadēmijas likvidāciju; Ministru kabineta 2009. gada 30.jūnija rīkojums Nr. 442. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 8. jūlijs, Nr. 106.

²⁹ Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību. Trešais ziņojums par Latviju. Strasbourg: Council of Europe, 2008, 12. lpp.

medikēm, pašvaldību amatpersonām utt.), kam ir tiešā saskarsme ar visu slāņu iedzīvotājiem.³⁰

Jāatzīmē, ka nevalstiskās organizācijas dod ne tikai ieteikumus, bet veic konkrētu darbu šajā jomā. Tā Latvijas Cilvēktiesību centrs izstrādājis mācību līdzekli to iestāžu darbiniekiem, kas sniedz pakalpojumus trešo valstu valsts piederīgo pilsoņiem³¹, kā arī organizē mācības valsts institūciju darbiniekiem.

Tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem, izmeklējot ar naidu un neiecietību saistītos noziegumus, nepieciešams rīkoties atbilstoši Eiropas Savienības institūciju rekomendācijām un cilvēktiesību organizāciju ieteikumiem. Tiesībsargājošo institūciju vadībai jāveic pasākumi savā pakļautībā esošo darbinieku izglītošanā, iegūto zināšanu piemērošanā praksē, kā arī taktikas un metodikas izstrādē.

Nēmot vērā augstākminēto, lai uzlabotu policijas darbu naida noziegumu apkarošanā, varu *secināt*, ka ir nepieciešams:

1. Veikt pasākumus, kas norādīti Eiropas Savienības institūciju rekomendācijās, lai motivētu nacionālo minoritāšu pārstāvjus ziņot par naida noziegumiem;
2. Atjaunot akadēmiskās izglītības apgušanas iespējas policijas darbiniekiem specializētā izglītības iestādē, iekļaujot izglītības programmās jautājumus par nacionālo minoritāšu tiesībām un par naida noziegumu apkarošanu un diskriminācijas novēršanu;
3. Pilnveidot Iekšlietu ministrijas Informācijas centra informācijas sistēmu "Elektroniskais notikumu žurnāls", papildinot to ar atsevišķu aili, kurā būtu iespēja atzīmēt, ka reģistrētais notikums ir saistīts ar naidu.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (*European Court of Human Rights*) ir uzsvērusi, ka, izmeklējot incidentus, kas saistīti ar vardarbību, valsts institūcijām tiek uzlikti papildu pienākumi spert visus saprātīgi iespējamus soļus, lai atmaskotu jebkuru rasistisko motivāciju un noskaidrotu, vai etniskais naidis vai aizspriedumi ir ietekmējuši notikumus. Ja valsts to nedara un izskata rasistisko uzskatu mudinātos vardarbības un brutalitātes gadījumus ar tādu pašu attieksmi kā lietas, kur nepastāv rasistiski motīvi, tas nozīmē, ka valsts "aizver acis" un negrib redzēt šo cilvēku pamattiesību ievērošanas ziņā sevišķi bīstamo darbību īpašo raksturu.³²

Visu iedzīvotāju vienlīdzīga vērtība un vienlīdzīgas tiesības ir sabiedrības pamatvērtība demokrātiskā valstī. Tāpēc svarīga tiesību iezīme šādā valstī ir vienlīdzība likuma priekšā un diskriminācijas aizliegums, kas reglamentēti arī Latvijas Republikas Satversmes 91. pantā.³³

³⁰ Dealing With Difference. A Framework to Combat Discrimination in Europe. London: Amnesty International Publications, 2009, p. 73.

³¹ Kolčanovs B., Zankovska-Odiņa S., Zālītis K. Atšķirīgs klients daudzveidīgā Latvijā. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2010, 104. lpp.

³² European Courts of Human Rights. *Nachova and Others v. Bulgaria*. Application No. 43577/98 and No. 43579/98, Judgment of 6 June 2005, para.160. Pieejams: <http://www.errc.org/cms/upload/media/01/69/m00000169.doc> [skatīts 2011. gada 11. janvārī].

³³ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

GRĀMATAS

1. Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību. Trešais ziņojums par Latviju. Strasbourg: Council of Europe, 2008, 54. lpp.
2. Kolčanovs B., Zankovska-Odiņa S., Zālītis K. Atšķirīgs klients daudzveidīgā Latvijā. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2010, 104. lpp.
3. Dealing With Difference. A Framework to Combat Discrimination in Europe. London: Amnesty International Publications, 2009, p. 73. ISBN: 978-0-86210-443-6.
4. Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses. Annual Report for 2007. Warsaw: Organisation on Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2008, p. 183.
5. Klingspor K., Molarin A. Hate crimes 2007. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2008, p. 47.
6. Klingspor K., Molarin A. Hate crimes 2008. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2009, p. 52.
7. Molarin A., Frenzel A. Hate crimes 2009. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, 2010, p. 54.
8. Oakley R. Policing Racist Crime and Violence. A Comparative Analysis. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2005, p. 52.
9. Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. Hague: Organisation on Security and Cooperation in Europe, High Commissioner on National Minorities, 2006, p. 42. ISBN 90-75989-05-9.

ATSEVIŠĶI RAKSTI GRĀMATU IETVAROS VAI INTERNETĀ

1. Iedzīvotāju skaits pašvaldības pēc nacionāla sastāva. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Pieejams: http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/dokuments/2010/ISPN_Pasvaldibas_pec_TTB.pdf [skatīts 2010. gada 28. decembrī].
2. Kriminālā statistika. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Pieejams: <http://www.ic.iem.gov.lv/?q=lv/node/75> [skatīts 2010. gada 28. decembrī].
3. General recommendation XIII on the training of law enforcement officials in the protection of human rights. In: International Human Right Instruments. Volume II. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. II). Geneva: United Nations, Committee for the Elimination of Racial Discrimination, 2008, p. 276–277.
4. Macpherson W. The Stephen Lawrence Inquiry. Report of an Inquiry. London: The Stationery Office, 1999. Pieejams: <http://www.archive.official-documents.co.uk/document/cm42/4262/4262.htm> [skatīts 2010. gada 10. decembrī].
5. Statistics Sweden. Summary of Population Statistics 1960–2009. Pieejams: http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____26041.aspx [skatīts 2010. gada 28. decembrī].

NORMATĪVIE AKTI

Eiropas Savienības normatīvie tiesību akti

1. Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 1. februāris, Nr. 85.

Latvijas normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
2. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
3. Par Latvijas Policijas akadēmijas likvidāciju; Ministru kabineta 2009. gada 30. jūnija rīkojums Nr. 442. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 8. jūlijs, Nr. 106.

JURIDISKĀ PRAKSE

Ārvalstu juridiskā prakse

1. European Courts of Human Rights. Nachova and Others v. Bulgaria. Application No. 43577/98 and No. 43579/98, Judgment of 6 June 2005. Pieejams: <http://www.errc.org/cms/upload/media/01/69/m00000169.doc> [skatīts 2011. gada 11. janvārī].

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

KVALIFICĒJOŠO PAZĪMJU IZPRATNE NOZIEDZĪGOS NODARĪJUMOS PRET PERSONU

Dr. iur. Valentija Liholaja

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore

Atslēgvārdi: Krimināllikums, kvalificējošās pazīmes, nepieskaitāmība, pavešana netiklībā, seksuālā vardarbība, slepkavība, smagas sekas.

Krimināltiesību teorijā ir atzīts, ka likumdevējs, veidojot kvalificētus vai īpaši kvalificētus sastāvus un ietverot tajos nodarījuma pastiprinošos vai sevišķi pastiprinošos apstākļus, norāda uz “konkrētā nodarījuma kaitīguma smagāku pakāpi salīdzinājumā ar pamatsastāvu”¹, likumsakarīgi paredzot par to arī bargāku sodu. Tādējādi, kā pareiza noziedzīga nodarījuma kvalifikācija, tā arī adekvāta un taisnīga soda noteikšana ir atkarīga no šo pastiprinošo un sevišķi pastiprinošo apstākļu precīzas izpratnes un vienādas to piemērošanas praksē. Te vēl jāpiebilst, ka atsevišķi apstākļi, ja tie nav ietverti Krimināllikuma² (turpmāk – arī KL) Sevišķās daļas pantos kā kvalificējoši vai sevišķi kvalificējoši, saskaņā ar Krimināllikuma 48. panta pirmo daļu var tikt atzīti par atbildību pastiprinošiem un ņemami vērā, nosakot sodu.

Viens no tādiem apstākļiem, kas pilda gan kvalificējoša vai sevišķi kvalificējoša apstākļa lomu, gan arī var būt kā atbildību pastiprinošs apstāklis, ir **smagas sekas**, par ko kopumā norādīts Krimināllikuma 43 Sevišķās daļas pantos un šā likuma 48. panta pirmās daļas 4. punktā, tāpēc, lai arī pieteiktā temata ietvaros tiks aplūkots tikai jautājums par smagu seku izpratni noziedzīgos nodarījumos pret personu, tas var būt tikpat aktuāli arī citos likumā noteiktajos gadījumos.

Smagu seku skaidrojums rodams likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”³ 24. pantā, no kura izriet, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izraisījis smagas sekas, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā izraisīta cilvēka nāve, nodarīti smagi miesas bojājumi vai psihiskas dabas traucējumi vismaz vienai personai, mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām, mantiskais zaudējums lielā apmērā vai radīts citāds smags kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm un tiesībām.

No šeit citētā legālā smagu seku skaidrojuma apspriežama būtu teksta daļa “...nodarīti smagi miesas bojājumi vai psihiskas dabas traucējumi...”, jo tieši par to, kā rāda tiesu prakse, procesa virzītāju izpratne ir atšķirīga, tāpēc vispirms daži piemēri.

Ar Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas spriedumu atzīts, ka S. P., būdams persona, kura jau agrāk izdarījusi izvarošanu, lietojot draudus,

¹ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 22. lpp.

² Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8.jūlijs, Nr. 199/200.

³ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.

vardarbību un izmantojot cietušās bezpalīdzības stāvokli, atkārtoti izdarīja dzimumaktu ar savas faktiskās sievas meitu, kurai nozieguma izdarīšanas brīdī bija trīspadsmit gadi. Apsūdzētais tāpat atkārtoti, draudot ar vardarbību un izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli, apmierināja savas dzimumtieksmes pret dabiskā veidā ar faktiskās sievas astoņus gadus veco dēlu. S. P. atzīts par vainīgu arī netiklu darbību izdarīšanā ar abiem cietušajiem.⁴

Lietā esošajos kompleksās tiesu psihiatriskās un tiesu psiholoģiskās ekspertīzes atzinumos kā mazgadīgās cietušās izvarošanas sekas norādīta paaugstināta trauksme, raizes par seksualitāti, trausls emocionāls līdzsvars, tendence aizmirst negatīvos pārdzīvojumus, koncentrējoties uz sadzīves problēmām. Savukārt pret mazgadīgo zēnu lietotās seksuālās vardarbības sekas ir paaugstināta trauksme, bailes, drošības trūkums, disociācijas iezīmes, t. i., tendence aizmirst negatīvos pārdzīvojumus. Minētās iezīmes ir izteiktas, tāpēc abiem cietušajiem nepieciešama psiholoģiskā rehabilitācija, droša sociāla vide un atbalsts.

Neapstrīdot, ka šie noziegumi ir atstājuši sekas bērnu psihiskajā veselībā, kas vērtējami kā psiholoģiskas dabas traucējumi, tiesa tai pat laikā secinājusi, ka iegūtie pierādījumi nedod pamatu atzīt, ka S. P. izdarītie noziegumi ir izraisījuši smagas sekas, kas būtu vērtējamas kā psihiskas dabas traucējumi.

Citā kriminālprocesā D. S. atzīts par vainīgu savas septiņus gadus vecās pusmāsas izvarošanas mēģinājumā un netiklu darbību izdarīšanā ar viņu. Izdarīto noziegumu dēļ mazgadīgā cietusi guvusi psihotraumu, kas apgrūtināja viņas emocionālo funkcionēšanu un veicina norobežošanos. Šis fakts tika atzīts par izvarošanas smagām sekām.⁵

Izvarošana un dzimumtieksmes apmierināšana pret dabiskā veidā, kas izraisījusi smagas sekas, inkriminēta arī I. V., kurš, būdams jau agrāk izdarījis izvarošānu, izdarīja šos noziegumus, lietojot vardarbību un izmantojot cietušās bezpalīdzības stāvokli, proti, zinot, ka sieviete ir invalīde ar psihiskiem traucējumiem. Izvērtējot lietā esošos speciālistu atzinumus, ka notikušais radījis cietušajai psihotraumu ar pēctraumatiska stresa iezīmēm, kas apgrūtināja viņas pašreizējo emocionālo funkcionēšanu, uztur depresivitāti, bailes, kā arī turpmākajā dzīvē varētu apgrūtināt attiecību veidošanos, vēl vairāk rosināt sociālu dezadaptāciju, kas jau ir apgrūtināta garīgās attīstības trūkumu dēļ, pirmās instances tiesa šādu nodarījumu kvalifikāciju atzina par pareizu.⁶

Apelācijas instances tiesa no apsūdzības izslēdza norādi uz smagām sekām, atsaucoties uz likuma "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" 24. pantā norādītajiem smagu seku kritērijiem. Tiesa norādīja: "Lietā nav iegūti pierādījumi tam, ka cietušajai būtu nodarīti psihiski vai citādi veselības traucējumi, kas būtu sekojuši pēc notikušajām darbībām un tie būtu pielīdzināmi smagiem miesas bojājumiem, līdz ar to Krimināllietu tiesas kolēģija atzīst, ka nav pamata kvalificēt vainīgās personas darbības kā tādas, kuras izraisījušas smagas sekas pēc abiem norādītajiem pantiem. Krimināllietu tiesas kolēģija neapšaubā, ka notikušais cietušajai radījis smagus psiholoģiskus pārdzīvojumus, morālas ciešanas un psihotraumu, kas apgrūtināja viņas pašreizējo emocionālo

⁴ Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 9. septembra spriedums lietā Nr. K05-46/05.

⁵ Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gada 17. augusta spriedums lietā Nr. K05-38/05.

⁶ Jelgavas tiesas 2007. gada 17. maija spriedums lietā Nr. K15-27/07.

funkcionēšanu, tomēr šādas sekas un gūtā psihotrauma nav saistāmas ar smagām sekām Krimināllikuma izpratnē.”⁷

Šādu kvalifikācijas risinājumu par pareizu atzina arī kasācijas instances tiesa, norādot, ka “no lietas materiāliem redzams, ka nav iegūti pierādījumi tam, ka cietušajai būtu nodarīti psihiski vai citādi veselības traucējumi, kas būtu sekojuši pēc notikušajām darbībām un tie būtu pielīdzināmi smagiem miesas bojājumiem, jo jau pirms izvarošanas viņa bijusi psihiski slima”, un secinot, ka apelācijas instances tiesa pareizi atzinusi, ka nav pamata kvalificēt apsūdzētā darbības kā tādas, kuras izraisījušas smagas sekas Krimināllikuma 159. panta 3. daļas un 160. panta 3. daļas izpratnē.⁸

Atbilde uz jautājumu par šāda juridiskā izvērtējuma pareizību ir atkarīga no tā, kā tiek interpretēta likumdevēja norāde “nodarīti smagi miesas bojājumi vai psihiskas dabas traucējumi”, proti, vai likumdevējs no smaga miesas bojājuma pazīmēm vienkārši ir izdalījis psihiskas dabas traucējumus un nosaucis tos kā patstāvīgu smagu seku pazīmi, vai arī te domāta vēl kāda smagu seku pazīme, kas nosaukta papildus smagam miesas bojājumam.

Domājams, ka apspriežams tieši otrais variants, jo Krimināllikuma 125. panta pirmajā daļā kā viena no smaga miesas bojājuma pazīmēm ir norādīta psihisks veselības traucējums, kas saistīts ar vispārējo darbspēju paliekošu zaudējumu ne mazāk kā vienas trešdaļas apmērā, tas ir, ne mazāk kā 35%. Ja psihiskas dabas traucējums, kas radies izdarītā noziedzīgā nodarījuma rezultātā, izraisīs paliekošu vispārējo darbspēju zaudējumu mazāk nekā vienas trešdaļas apmērā, tas netiks atzīts par smagu miesas bojājumu, tāpēc tas arī norādīts kā patstāvīgs smagu seku kritērijs, savienojot vārdus “smagi miesas bojājumi” un “psihiskas dabas traucējumi” ar saikli “vai”. Ja to tulko citādi, pieņemot, ka no smaga miesas bojājuma pazīmēm likumdevējs nošķīris un speciāli nosaucis psihiskas dabas traucējumu, tad šāda liekvārdība vienkārši ir grūti izskaidrojama.

Tācu minēto piemēru sakarībā var apspriest arī vēl citu smagu seku veidošanās variantu, jo smagu seku kritēriju uzskaitījums likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 24. pantā nav izsmēlošs, un likumdevējs norādījis vēl uz citādu smagu kaitējumu ar likumu aizsargātām interesēm un tiesībām, kas kā vērtējuma kritērijs izlemjams katrā konkrētā gadījumā. Ja mazgadīgajiem cietušajiem nodarīta smaga psiholoģiska trauma, kuras novēršanai nepieciešams nopietns un ilgstošs speciālistu darbs, domājams, bija pamats apspriest, vai seksuālas vardarbības izraisītie psiholoģiskas dabas traucējumi nav vērtējami kā smagas sekas cietušo veselībai, viņu turpmākai fiziskai, garīgai un seksuālai attīstībai. Tāpat arī cilvēkam ar psihiskas dabas traucējumiem noziedzīga nodarījuma rezultātā izraisītā psihotrauma var vēl vairāk saasināt slimības norisi, kas jau analizētajā kriminālprocesā arī tika konstatēts. Jāpiezīmē, ka uz smagu seku rūpīgu izvērtēšanas nepieciešamību vērsta uzmanība arī LR Augstākās tiesas apkopojuma “Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta” secinājumu 4. punktā.⁹

Nākamais jautājums, kas varētu būt aktuāls kā no teorijas, tā arī no prakses viedokļa, ir par **nodoma intelektuālā momenta noskaidrošanu slepkavības**

⁷ Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. 11220122605.

⁸ LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 11. marta lēmums lietā Nr. SKK 01-89/08.

⁹ Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta, 2007. gads, 40.–41. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv.

kvalifikācijas procesā, kas aplūkojams no diviem aspektiem. Proti, pirmkārt, te ir runa par nepieciešamību konstatēt, ka persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī sapratusi, ka viņa prettiesiski vērsas pret citas personas dzīvību, un, otrkārt, ka persona likumā noteiktajos gadījumos apzinājusies ne tikai kaitīgumu citas personas dzīvības saglabāšanas interesei, bet arī apzinājusies tos likuma normā ietvertos apstākļus, kas norāda uz cietušā īpatnībām (KL 117. panta 1., 2., 12. punkts), slepkavības izdarīšanas veidu (KL 117. panta 3., 4., 5. punkts), kad jānoskaidro ne tikai vainīgā psihiskā attieksme pret pašu dzīvības atņemšanas faktu, bet arī pret slepkavības sastāvā ietvertajiem pastiprinošajiem apstākļiem.

No iespējamajām slepkavības izdarīšanas situācijām, kad būtu risināmi iepriekš norādītie jautājumi, rakstā tiek piedāvāta tikai viena, proti, nodarījuma juridiskais izvērtējums gadījumā, ja slepkavību izdarījusi persona tikusi atzīta par nepieskaitāmu, t. i., atbilstoši Krimināllikuma 13. panta pirmajā daļā noteiktajam psihisko traucējumu vai garīgās atpalicības dēļ nav varējusi saprast savu darbību vai to vadīt.

Likumdevējs ir strikti noteicis, ka tāda persona pie kriminālatbildības nav saucama un tiesa viņai piemēro Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus. Taču, reglamentējot kriminālprocesa īpatnības šādos gadījumos, Kriminālprocesa likuma¹⁰ 595. panta pirmās daļas 1. punktā noteikts, ka pirms tiesas procesā medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai noskaidro noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļus, savukārt šā likuma 604. panta 1. punktā norādīts, ka, izskatot krimināllietu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu, tiesai ir jāizlemj, vai ir noticis noziedzīgs nodarījums. Šajā sakarībā, pirmkārt, rodas jautājums, vai personas nepieskaitāmības gadījumā vispār var runāt par tās izdarītu noziedzīgu nodarījumu, un, otrkārt, vai ir pamats runāt par tāda noziedzīga nodarījuma, šajā gadījumā – slepkavības izdarīšanu pastiprinošos vai sevišķi pastiprinošos apstākļos. Taču, pirms meklēt atbildi, daži prakses piemēri lietās par slepkavību.

Nolēmumā, kas pieņemts kriminālprocesā par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa noteikšanu personai, kura centās izdarīt dūrienu ar nazi sirds apvidū savam dēlam (pēc ekspertu atzinuma – saprotot savu rīcību, taču nespējot to vadīt), norādīts, ka tiesa šādas darbības kvalificē saskaņā ar Krimināllikuma 15. panta ceturto daļu un 116. pantu, atzīstot, ka ir noticis noziedzīgs nodarījums un to izdarījusi pārbaudāmā persona.¹¹

Vairākos citos kriminālprocesos, kuros lemts par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa noteikšanu, pārbaudāmās personas nav varējušas nedz saprast savu darbību, nedz to vadīt, taču tāpat atzīts, ka viena izdarījusi slepkavību, kas paredzēta Krimināllikuma 116. pantā¹², otra izdarījusi slepkavību ar sevišķu cietsirdību un pēc tam apgānījusi nonāvētā liki¹³, trešā – mēģinājusi noslepkavot personu, jo tā piedalījies noziedzīga nodarījuma novēršanā¹⁴; vēl vairāk – pārbaudāmās personas vaina tai inkriminēto noziedzīgo darbību izdarīšanā ir pilnīgi pierādīta.¹⁵

¹⁰ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74.

¹¹ Aizkraukles rajona tiesas 2009. gada 5. marta lēmums lietā Nr. 12370074008.

¹² Daugavpils tiesas 2009. gada 5. marta lēmums lietā Nr. K12-0234/09.

¹³ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 29. septembra lēmums lietā Nr. K04-372-08/10.

¹⁴ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 17. septembra lēmums lietā Nr. K04-291-08/5.

¹⁵ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 16. oktobra lēmums lietā Nr. K29-1130/08.

Izvērtējot minētos prakses piemērus, jāievēro teorētiskās atziņas, ka 1) viena no noziedzīga nodarījuma obligātām pazīmēm ir vainīgums darbībā vai bezdarbībā, kas pēc U.Krastiņa definētā attiecībā uz tišu noziegumu, kāda ir slepkavība, nozīmē, “ka persona, apzinoties nodarījuma kaitīgumu, paredz un tieši vēlas vai apzināti pieļauj kaitīguma radīšanu noteiktām citas personas interesēm, kas ir aizsargātas ar Krimināllikumu (nodoms)”¹⁶; 2) saskaņā ar subjektīvās pieskaitāmības principu personas saukšana pie kriminālatbildības būs pamatota tikai tad, ja ar vainu aptversies visi apstākļi, kas kopumā veido konkrētās slepkavības sastāvu.¹⁷ Vērā ņemama arī P. Minca atziņa, ka noziedzīga nodarījuma subjekts var būt tikai cilvēks, kurš spēj “a) apzināties izdarāmo, vērtējot tā tiesisko nozīmi, un b) vadīt savu rīcību atbilstoši abstraktām normām”¹⁸, ko attīstot tālāk, U. Krastiņš secinājis: “Ja persona savā psihiskajā darbībā nespēj saprast savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu vai savu darbību vadīt, viņas psihiskais stāvoklis nav vainojams.”¹⁹

Savukārt no A. Raroga pētījumiem var izdarīt šādus secinājumus: 1) pieskaitāmība ir noziedzīga nodarījuma subjekta juridiskā pazīme, kas ir cieši saistīta ar vainu kā noziedzīga nodarījuma psiholoģiskā satura pamatu; 2) noziedzīga nodarījuma izdarīšana nepieskaitāmības stāvoklī izslēdz kriminālatbildību, jo trūkst viena no obligātajām subjekta pazīmēm, tāpēc nav noziedzīga nodarījuma sastāva; 3) ja nav noziedzīga nodarījuma subjekta, nav arī paša noziedzīgā nodarījuma.²⁰

Tādējādi viss iepriekš minētais ļauj secināt: ja nodarījumu izdarījusi persona nepieskaitāmības stāvoklī, viņas psihiskais stāvoklis nav vainojams un nav nekāda pamata runāt par šādas personas vainu, kā tas fiksēts vairākos tiesu nolēmumos. Taču, autoresprāt, nav pamata arī konstatācijai, ka tāda persona ir izdarījusi konkrētu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu, jo tajā ir saskatāmas tikai sastāva objektīvās pazīmes – objekts un objektīvā puse, bet nav nedz subjekta, nedz subjektīvās puses pazīmju. Tāpat arī gadījumos, kad likumā ietverta vai prezumējama norāde par personas apzināšanos par kādu nodarījuma pastiprinošo apstākli, nepieskaitāmai personai šādu apzināšanos inkriminēt nevar, jo, nevarot saprast savu rīcību, persona arī nevar saprast, ka vērsas, piemēram, pret bezpalīdzības stāvoklī esošu vai izdara slepkavību ar sevišķu cietsirdību.

Vēl viens jautājums, kas attiecas uz noziedzīgu nodarījumu pret personu kvalifikāciju, ir saistāms ar to **atkārtotību**, uz ko nepieciešams paraudzīties jau no perspektīvas aspekta, jo, kā zināms, tiek risināts jautājums par atkārtotības kā daudzējādības veida izslēgšanu no Latvijas krimināltiesībām, kas, neapšaubāmi, kā

¹⁶ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 65. lpp.

¹⁷ Рарог А. И. Настольная книга для судьи по квалификации преступлений. Москва: Проспект, 2009, с.126

¹⁸ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U.Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 78. lpp.

¹⁹ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma subjekts un vainīgums krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, 2009. 5. maijs, Nr. 18, 2. lpp. Uz vainīguma sasaisti ar pieskaitāmību vai nepieskaitāmību norādīts arī LR Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2008. gada 19. jūnija lēmumā lietā SKK-258/2008; Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants 2009/2010). Pieejams: <http://www.at.gov.lv>.

²⁰ Рарог А. Н. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. Москва: Проспект, 2009, с. 192, 195–196, 206.

to norāda U. Krastiņš, “kardināli maina vairākas līdzšinējās krimināltiesību nostādnes un radīs izmaiņas tiesu praksē Krimināllikuma normu piemērošanā”.²¹

Ierosinājums Latvijas krimināltiesībās atteikties no tāda daudzējādības veida kā noziedzīgu nodarījumu atkārtotība un izslēgt to no krimināllikuma Vispārīgās un Sevišķās daļas pamatots ar Kriminālsodu politikas koncepcijā²² noteikto un motivēts ar to, ka, pirmkārt, vairāku citu Eiropas valstu krimināltiesību sistēmas neparedz tādu daudzējādības veidu, bet valstis, kur šāda pazīme agrāk bijusi, to izslēdz vai plāno izslēgt no krimināllikumiem, un, otrkārt, šādas pazīmes esamība ierobežo iespēju piemērot taisnīgu sodu.

Autores mērķis nav šajā rakstā apspriest, cik lietderīgs ir princips “visi dara tā”, vai pašreizējais regulējums pārkāpj principu “*ne bis in idem*” un vai turpmāk, kvalificējot nodarījumus tikai kā reālo kopību, tiesas noteiktais sods būs taisnīgāks, jo jautājums konceptuāli jau izlemts, un tā būtu nevajadzīga laika tērēšana. Vienīgi, paužot savu attieksmi pret gaidāmajām izmaiņām, var ar pilnu atbildību apgalvot, ka pēc raksta autores pārliecības rosinātās izmaiņas ir kļūdainas, par ko to autori būtu varējuši pārliecināties, kaut vai painteresējoties pie kolēģiem no Krievijas Federācijas, kur analogiskas izmaiņas kriminālkodeksā izdarītas kādu laiku atpakaļ.

Ja jau kādas izmaiņas šajā jomā bija nepieciešamas, tad pareizāk būtu bijis jautājumam par atkārtotību skatīt diferencēti, kā to savā laikā bija piedāvājis U. Krastiņš, norādot, ka atkārtotības pazīmi neveido noziedzīgs nodarījums, par kuru persona jau ir notiesāta, lai arī sodāmība par to vēl ir saglabājusies, jo “šāds patstāvīgs daudzējādības veids ir paredzēts Krimināllikumā un to apzīmē ar jēdzienu “recidīvs”²³. Jānorāda, ka vienā no Kriminālsodu politikas koncepcijas darba variantiem šāds risinājums bija iestrādāts: “KL 25. pantā jāparedz, ka noziedzīgu nodarījumu atkārtotība ir tad, kad viena persona izdara divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti vienā un tajā pašā šā likuma pantā, vai arī divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti dažādos šā likuma pantos, ja atbildība par šādu atkārtotību paredzēta šajā likumā, ja šī persona nav notiesāta ne par vienu no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem un arī nav iestājies kriminālatbildības noilgums.”²⁴

Jāpiekrīt U. Krastiņam, ka ierosinātie grozījumi par atkārtotības kā daudzējādības veida un līdz ar to arī kā kvalificējošas pazīmes izslēgšanu no Krimināllikuma netiek vērtēti viennozīmīgi²⁵, un, lai arī publiskajā telpā iebildumi pret to nav izskanējuši, tomēr sarunās ar procesa virzītājiem saklausāma neizpratne un pamatotas bažas par šo grozījumu praktisko realizēšanu, jo šo jautājumu, izņemot U. Krastiņa nule minētajā publikācijā, neviens līdz šim jau arī nav centies analizēt. Arī raksta autorei ir radušās pārdomas apspriežamā jautājuma sakarībā.

²¹ Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu atkārtotības un kopības teorētiski praktiski risinājumi. *Jurista Vārds*, 2010. 30.novembris, Nr. 48, 8. lpp.

²² Par kriminālsodu politikas koncepciju: Ministru kabineta 2009. gada 9.janvāra rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 13. janvāris, Nr. 6.

²³ Krastiņš U. Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 119. lpp.

²⁴ Kriminālsodu politikas koncepcijas darba variants, 27. lpp. Nepublicēts materiāls.

²⁵ Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu atkārtotības un kopības teorētiski praktiskie risinājumi. *Jurista Vārds*, 2010. 30. novembris, Nr. 48, 8. lpp.

Var piekrist profesoram U. Krastiņam, ka pēc grozījumu pieņemšanas izmantojamas jau praksē esošās iestrādes, kā jārikojas, piemēram, gadījumos, ja persona izdarījusi vairākas mantas nolaupīšanas un nolaupītā vērtība sasniedz lielu apmēru, kad nolaupītā vērtība saskaitāma²⁶, tādējādi izslēdzot nepieciešamību kvalificēt katru nolaupīšanas gadījumu atsevišķi.²⁷ Tikai te ir piebilde.

Kā izriet no LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 17. aprīļa lēmuma, "lai atzitu, ka apsūdzētā darbībās pastāv Krimināllikuma 175. panta ceturtajā daļā paredzētā kvalificējošā pazīme – liels apmērs – tiesai jākonstatē nodoms izdarīt zādzību lielā apmērā, nevis tikai mehāniski jāsaskaita nozagto mantu vērtība."²⁸ Šajā kriminālprocesā G. S. apsūdzībā Krimināllikuma 175. panta ceturtajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā ar pirmās instances tiesas spriedumu tika konstatēts, ka apsūdzētais personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, gan iekļūstot telpā, gan no transportlīdzekļa laika posmā no 2006. gada 5. maija līdz 10. jūnijam bija izdarījis sešas slepenas mantas nolaupīšanas par kopējo summu Ls 4 705, kas veidoja lielu apmēru. Šādu nodarījuma kvalifikāciju par pareizu atzina arī apelācijas instances tiesa. Savukārt Senāta Krimināllietu departaments abu instanču tiesu nolēmumus atcēla, norādot, ka "G. S. apsūdzībā mehāniski saskaitīta nozagto mantu vērtība, bet nav norādes uz subjektīvās puses esamību – nodomu izdarīt zādzību lielā apmērā."

Protams, par šādu prakses ievirzi var diskutēt un pat ieblīst pret to, taču tas neizslēdz iespēju, ka lielākoties, nekonstatējot šādu nodomu, jo tāda vainīgā rīcībā visdrīzāk arī nebūs, katrs noziedzīgais nodarījums tomēr tiks kvalificēts patstāvīgi, nosakot par to sodu, un pēc tam arī galīgo sodu. Kurā gadījumā sods būtu taisnīgāks – inkriminējot Krimināllikuma panta daļu, kurā norādīta šī kvalificējošā pazīme – liels apmērs, kvalificējot katru noziedzīgo nodarījumu patstāvīgi vai arī kā atkārtoti izdarītu noziedzīgu nodarījumu? Diez vai kāds vispār to var prognozēt.

Salīdzinājumam tiks izmantots kriminālprocess K. P. apsūdzībā. K. P. atzīts par vainīgu 35 laupīšanu izdarīšanā četrus mēnešus laikā, kad, uzdodoties par gāzes skaitītāju pārbaudītāju, iekļuva sirmgalvju dzīvokļos un, lietojot vardarbību, nolaupīja cietušajām personām piederošo mantu. Nodarījums šajā daļā kvalificēts saskaņā ar Krimināllikuma 176. panta trešo daļu, kuras aktuālajā redakcijā ir ietverta norāde gan uz laupīšanas atkārtotību, gan lielu apmēru, paredzot par to brīvības atņemšanu uz laiku no astoņiem līdz piecpadsmit gadiem. Šis maksimālais sods K. P. arī piespriedis.²⁹ Vai un kā mainītos galīgais sods, ja katra šī laupīšana tiktu kvalificēta patstāvīgi un veidotu reālu kopību, var tikai minēt.

Taču šis analizētais kvalifikācijas risinājums nav attiecināms uz noziedzīgiem nodarījumiem pret personu, tāpēc vispirms tiks modulēts iespējamais jaunais regulējums, izmantojot kriminālprocesu tā paša K. P. apsūdzībā, kurā K. P. atzīts par vainīgu arī 13 bezpalīdzīgā stāvoklī esošu personu slepkavībā, kas saistītas ar laupīšanu un kas kvalificēta saskaņā ar Krimināllikuma 118. panta 3. punktu, sods – mūža ieslodzījums.

²⁶ Par likuma atsevišķu normu piemērošanu krimināllietās sakarā ar Krimināllikuma spēkā stāšanos: LR Augstākās tiesas plēnuma 199. gada 23. jūlija lēmuma Nr. 7 8.1. punkts. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 67. lpp.

²⁷ Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu atkārtotības un kopības teorētiskie praktiskie risinājumi. *Jurista Vārds*, 2010. 30. novembris, Nr. 48, 11. lpp.

²⁸ LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 17. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-155/2009.

²⁹ LR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2006. gada 22. marta lēmums lietā Nr. PAK-124.

Izvērtējot šīs slepkavības jau pēc atkārtotības izslēgšanas, katra no tām būtu jākvalificē pēc Krimināllikuma 117. panta 2. un 6. punkta, un par katru jānosaka sods, kas saskaņā ar šā panta sankciju var būt mūža ieslodzījums vai arī brīvības atņemšana uz laiku no desmit līdz divdesmit gadiem. Tā kā visas slepkavības izdarītas analogiskos apstākļos – apsūdzētais ar viltu iekļuvis cietušo dzīvokļos, nožņaudzis viņus un aplaupījis, tad vienāds ir arī izdarīto noziegumu raksturs un nodarītais kaitējums. Sodū par katru slepkavību nevar ietekmēt arī izdarīto noziegumu skaits. Pieņemam, ka K. P. ir “pelnījis” mūža ieslodzījumu, taču, lai tādu sodu noteiktu kā galīgo, mūža ieslodzījums ir jāpiespriež vismaz par vienu no izdarītajām slepkavībām, taču jautājums – par kuru un kāds tam būs pamatojums, vai arī jāsoda ar mūža ieslodzījumu par katru no šīm slepkavībām, un tādu noteikt arī galīgo sodu? Kurš pateiks, kā būtu pareizi un taisnīgi, un vai tas nebija jāizdara pirms lēmuma par grozījumu pieņemšanu?

Taču, ja mantas nolaupīšanas un arī slepkavības gadījumos procesa virzītāja rīcībā parasti ir konkrēts gadījumu skaits, datums, noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laiks, daudz sarežģītāk ir seksuālas vardarbības un netiklības gadījumos, kad cietušais ir mazgadīgs vai nepilngadīgs. Šiem noziegumiem raksturīgs tas, ka lielākoties apsūdzībā iespējams konkretizēt tikai atsevišķus gadījumus un laika posmu “no – līdz”, jo nereti tas notiek daudzu gadu garumā. Piemēram, V. P. atzīts par vainīgu netiklu darbību izdarīšanā ar piecām savām mazgadīgām meitām un mazgadīgo audžumeitu, netiklas darbības ar vienu meitu izdarītas astoņu gadu garumā, ar divām meitām – septiņus gadus, vēl divām – piecus, savukārt netiklas darbības ar audžumeitu ilgušas desmit gadus.³⁰ Kriminālprocesā R. R. apsūdzībā konstatēts divu netiklu darbību ar sievas mazgadīgo meitu izdarīšanas laiks, tālāk apsūdzībā norādot, ka aptuveni trīs gadus viņš līdzīgas netiklas darbības izdarījis ne retāk kā reizi nedēļā, kā arī aptuveni divus ar pusi gadus vidēji reizi nedēļā izdarījis ar viņu dzimumaktu³¹; Z. S., lietojot vardarbības draudus un izmantojot cietušās bezpalīdzības stāvokli, konkrētā datumā izvarojis savu mazgadīgo audžumeitu, un tad četrus gadus vispirms ne retāk kā reizi nedēļā, tad jau vairākas reizes nedēļā un dažkārt pat vairākas reizes dienā izdarījis dzimumaktu pret cietušās gribu.³² Un šie nebūt nav vienīgie piemēri.³³

Secinājums – izslēdzot no Krimināllikuma atkārtotību kā kvalificējošu pazīmi, šādu noziegumu izdarītāji tiks saukti pie kriminālatbildības tikai par tiem seksuālās vardarbības un netiklības gadījumiem, attiecībā uz kuriem būs iespēja norādīt konkrētu to izdarīšanas laiku, bet daudzu gadu garumā ilgusī noziedzīgā rīcība paliks bez izvērtējuma un bez soda. Lai rastu izeju no tādas situācijas, būtu apsverams jautājums par jēdzienu “vairākkārtīgi”, “sistemātiski” vai kādu citu apzīmējumu ieviešanu Krimināllikumā, kas būtu taisnīgi, no cietušo viedokļa raugoties.

³⁰ Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. K02-0037/05.

³¹ Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 2. februāra spriedums lietā Nr. K02-0010-05.

³² Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2995. gada 18. februāra spriedums krimināllietā Nr. K05-25/05.

³³ Skat. Tiesu praksi krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta, 2007. gads. Pieejams: <http://www.at.gov.lv>.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

LITERATŪRA

1. Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.
2. Krastiņš U. Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2009.
3. Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma subjekts un vainīgums krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, 2009. 5. maijs, Nr. 18.
4. Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu atkārtotības un kopības teorētiski praktiskie risinājumi. *Jurista Vārds*, 2010. 30. novembris, Nr. 48.
5. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
6. Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
7. Папог А. Н. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. Москва: Проспект, 2009.

NORMATĪVIE AKTI

1. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
2. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74.
3. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.
4. Par Kriminālsodu politikas koncepciju: Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 13. janvāris, Nr. 6.

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 17. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-155/2009.
2. LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-258/2008.
3. LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 11. marta lēmums lietā Nr. SKK 01-89/08.
4. LR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2006. gada 22. marta lēmums lietā Nr. PAK-124.
5. Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. K02-0037/05.
6. Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 2. februāra spriedums lietā Nr. K02-0010/05.
7. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 29. septembra lēmums lietā Nr. K04-372-08/10.
8. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 17. septembra lēmums lietā Nr. K04-291-08/5.
9. Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gada 17. augusta spriedums lietā Nr. K05-38/05.
10. Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 9. septembra spriedums lietā Nr. K05-46/05.
11. Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 18. februāra spriedums lietā Nr. K05-25/05.

12. Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. 11220122605.
13. Aizkraukles rajona tiesas 2009. gada 5. marta lēmums lietā Nr. 12370074008.
14. Daugavpils tiesas 2009. gada 5. marta lēmums lietā Nr. K12-0234/08.
15. Jelgavas tiesas 2007. gada 17. maija spriedums lietā Nr. K15-27/07.
16. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 16. oktobra lēmums lietā Nr. K29-1130/08.
17. Par likuma atsevišķu normu piemērošanu krimināllietās sakarā ar Krimināllikuma spēkā stāšanos: LR Augstākās tiesas plēnuma 1999. gada 23. jūlija lēmums Nr. 7. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002.
18. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 2009/2010: LR Augstākās tiesas apkopojums. Pieejams: <http://www.at.gov.lv>.
19. Tiesu prakse lietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta: LR Augstākās tiesas apkopojums, 2007. gads. Pieejams: <http://www.at.gov.lv>.

KRIMINĀLTIESĪBU GLOBALIZĀCIJAS PROCESI UN KRIMINĀLSODS

Dr. iur. Diāna Hamkova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Raksta mērķis ir pievērsties diviem jautājumiem, pirmkārt, kriminālsodiem starptautiskajos tiesību aktos par starptautiska rakstura noziegumiem, un, otrkārt, akcentēt atsevišķus jautājumus saistībā ar sankciju izveidi Krimināllikumā.

Atslēgvārdi: globalizācijas procesi, starptautiskie tiesību akti, kriminālsods, sankcija.

Kriminālsodi starptautiskajos tiesību aktos

Globalizācijas procesi ir ietekmējuši turpat vai visas dzīves jomas, tādējādi arī noziedzības joma nav izņēmums. Globalizācijas procesiem skarot noziedzību, arī pretdarbības pasākumi noziedzībai ir veicami ne tikai nacionālā, bet arī starptautiskā līmenī. No šāda aspekta raugoties, krimināltiesības ir ne vien tiesību nozare tradicionālā izpratnē, bet gan tiesību normu sistēma, kas satur atsevišķu valstu un to apvienību uzvedības standartus attiecībā pret personām, kuras ir izdarījušas noziedzīgus nodarījumus. Pievērsoties transnacionālajiem noziegumiem, jāteic, ka pieņemto starptautisko tiesību aktu kopums krimināltiesību jomā ir uzskatāms apliecinājums tam, ka notiek krimināltiesību sevišķās daļas unifikācijas process, kā rezultātā dalībvalstis atzīst tās vai citas darbības par kriminālsodāmām, veicot noteiktu noziedzīgu nodarījumu sastāvu implementāciju savas valsts krimināllikumā.

Tomēr, runājot par krimināltiesībām, jānorāda, ka jau izsenis par to centrālajiem elementiem tiek atzīti – noziegums un sods. Ja pirmajam elementam, proti, noziegumam, tiesību normu unificēšanas un harmonizēšanas procesā atvēlēta ievērojama vieta, tad otrs elements zināmā mērā ir atstāts novārtā. Aplūkojot starptautiskos tiesību aktus, jāsecina, ka tajos visai maz, bet dažkārt vispār netiek risināts jautājums par piemērojamo sodu, atstājot to nacionālo valstu ziņā. Neraugoties uz iepriekš minēto, jāpiebilst, ka zināmas vienotas nostādnes ir vērojamas arī šajā jautājumā.

Raugoties uz krimināltiesību globalizācijas procesu caur soda prizmu, secināms, ka tā rezultāts ir krimināltiesību humanizācija. Te, pirmkārt, jānorāda uz Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas sesto protokolu¹, kura 1. pantā tiek paredzēts, ka nāvessods tiks atcelts un nevienam cilvēkam nedrīkst

¹ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas sestais protokols, kas attiecas uz nāvessoda atcelšanu. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/eck6prot.htm> [skatīts 2011. gada 10. februārī].

to piespriet vai to izpildīt, savukārt 2. pantā tiek norādīts, ka valstu likumos var paredzēt nāvessodu par noziegumiem, kas izdarīti kara laikā vai kara draudu apstākļos; šis sods tiek piemērots vienīgi likumā paredzētajos gadījumos un saskaņā ar tā nosacījumiem; turklāt konvencijas trīspadsmītais protokols² paredz nāvessoda pilnīgu atcelšanu. Otrkārt, Apvienoto Nāciju Organizācija (turpmāk – ANO) un Eiropas Padome (turpmāk – EP) pieņēmušas virkni dokumentu kopīgu standartu veidošanai kriminālsodu politikā. Tie aicina dalībvalstis plašāk piemērot sodus, kas nav saistīti ar brīvības atņemšanu – ANO Minimālie standartnoteikumi par sodiem bez brīvības atņemšanas (Tokio noteikumi)³, ANO Pusaudžu tieslietu administrēšanas Minimālā Standarta noteikumi (Pekinas noteikumi)⁴, kas noteic, ka ierobežojumi pusaudža personiskajai brīvībai jāpiemēro tikai pēc rūpīgas apsvēšanas un tiem jābūt ierobežotiem līdz iespējamajam minimumam; EP Rekomendācija Nr. R(92) 16 “Eiropas noteikumi par sabiedrībā izciešamiem sodiem un pasākumiem”⁵, EP Rekomendācija Rec(2006)2 “Eiropas cietumu noteikumi”⁶ u. c. Lai arī minētie tiesību akti satur minimālus standartus sodu politikas jomā, vispārīguma dēļ tos nevar atzīt par pietiekami efektīviem.

Pievēršoties konkrētiem starptautiska rakstura noziegumiem un starptautiskiem tiesību aktiem, kas pieņemti ar mērķi cīnīties pret noziedzību, jāteic, ka virkne šo dokumentu soda jautājumu vispār neskar, piemēram, ANO Konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses⁷, vai arī paredz, ka katra dalībvalsts veic nepieciešamos pasākumus, lai noteiktu, ka konvencijā ietvertie noziedzīgie nodarījumi ir sodāmi ar atbilstošiem sodiem, ņemot vērā šo nodarījumu smagumu. Šāds regulējums ir ietverts, piemēram, EP konvencijā par terorisma novēršanu⁸. Zināms izņēmums ir EP konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju,⁹ kurā ir pievērsta visai

² Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas trīspadsmītais protokols, kas attiecas uz nāvessoda pilnīgu atcelšanu. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LatvianLetton.pdf> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

³ Apvienoto Nāciju Organizācijas Standarta minimuma noteikumi par sodiem bez brīvības atņemšanas (Tokijas noteikumi). Pieņemti ar Ģenerālās Asamblejas rezolūciju Nr. 45/110 1990. gada 14. decembrī. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/ano_dokumentu/?doc=182 [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁴ Apvienoto Nāciju Organizācijas Pusaudžu tieslietu administrēšanas Minimālā Standarta noteikumi (Pekinas noteikumi). Pieņemti ar Ģenerālās asamblejas rezolūciju 40/33 1985. gada 29. novembrī. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/ano_dokumentu/?doc=184&underline=pekinas+noteikumi [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁵ Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Rec(2000)22 dalībvalstīm par to, kā uzlabot Eiropas noteikumu par sabiedrībā izciešamiem sodiem un piespiedu līdzekļiem izpildi. Pieņemta Ministru komitejā 2000. gada 29. novembrī. Pieejams: <http://www.sodi.lv/index.php?id=98&sadala=117> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁶ Eiropas Padomes rekomendācija Rec(2006)2 Eiropas cietumu noteikumi. Pieņemta 2006. gada 11. janvārī. Pieejama: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/eiropas_padomes_dokumenti/?doc=131&underline=ieslodz%C4%ABto [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁷ Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses. Apstiprināta ar Ģenerālās asamblejas 1949. gada 2. decembra 317 (IV) rezolūciju Stājusies spēkā: 1951. gada 25. jūlijā saskaņā ar 24. pantu. Pieejama: <http://www.mkparstavis.am.gov.lv/lv/@id=22> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁸ Eiropas Padomes konvencija par terorisma novēršanu. Pieņemta Varšavā 2005. gada 16. maijā. Pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=187729> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

⁹ Eiropas Padomes konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. Pieņemta Varšavā 2005. gada 16. maijā. Pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=203111> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

detalizēta uzmanība arī sodam, proti, tas attiecas uz mantas konfiskāciju, kas saskaņā ar konvenciju ir sods vai pasākums, ko pēc tiesvedības saistībā ar noziedzīgu nodarījumu vai noziedzīgiem nodarījumiem nosaka tiesa un, ko piemērojot, tiek atņemts īpašums. Te gan būtu jāatzīmē, ka atšķirībā no Krimināllikumā ietvertā regulējuma konvencijā mantas konfiskācija ir attiecināma vienīgi uz speciālo mantas konfiskāciju, proti, rīku, līdzekļu, noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju u. tml.

Zināmas vadlīnijas attiecībā uz sodu ir ietvertas atsevišķos Eiropas Padomes pamatlēmumos, piemēram, EP pamatlēmums par cīņu pret cilvēku tirdzniecību¹⁰ noteic, ka katra dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai attiecīgie nodarījumi būtu sodāmi ar brīvības atņemšanas sodiem ar maksimālo sodu, kas nevar būt mazāks par astoņiem gadiem, ja noziegumi izdarīti pamatlēmumā norādītajos apstākļos. Līdzīgs regulējums ir ietverts arī 2002. gada 13. jūnija EP pamatlēmumā par terorisma apkarošanu,¹¹ proti, katra dalībvalsts veic nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu, ka par 2. pantā minētajiem nodarījumiem soda ar brīvības atņemšanas sodiem, kuru maksimālais ilgums nav mazāks par piecpadsmit gadiem par nodarījumu, kas minēts 2. panta 2. punkta a) apakšpunktā, bet par nodarījumu, kas minēts 2. panta 2. punkta b) apakšpunktā, maksimālai sods nav mazāks par astoņiem gadiem. Ja 2. panta 2. punkta a) apakšpunktā minētais nodarījums attiecas tikai uz 1. panta 1. punkta i) apakšpunktā minēto darbību, maksimālais sods nav mazāks par astoņiem gadiem. Tādējādi var secināt, ka pamatlēmums satur vien norādes uz maksimālā soda minimālo robežu. Vai šādas minimālas harmonizācijas prasības ir pietiekamas?

Fakts, ka starptautiskā līmenī ir panākta vienošanās par to, kādas darbības ir atzīstamas par noziegumu, vēl nenozīmē, ka personas neatkarīgi no tā, kurā dalībvalstī tās atrodas un kur tiek pastrādāts noziegums, saņems vienādu sodu. Te vietā būtu norādīt uz Vīnes 1968. gada 8. novembra Konvenciju par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem.¹² Šīs Konvencijas mērķis, pieņemot vienotus ceļu satiksmes noteikumus, ir atvieglot starptautisko ceļu satiksmi un palielināt drošību uz ceļiem. Konvencijas 2. pantā noteikts, ka administratīva vai kriminālvajāšana un sprieduma izpilde notiek saskaņā ar pārkāpēja dzīvesvietas valsts likumiem, kamēr atsaukties var vienīgi uz pārkāpuma izdarīšanas valstī spēkā esošajiem ceļu satiksmes noteikumiem. No dotā regulējuma izriet, ka, no vienas puses, ceļu satiksmes noteikumu pārkāpums tiek sodīts saskaņā ar tās valsts krimināllikumu, kura realizē tiesisko atbildību, bet, no otras puses, tiek ņemti vērā ceļu satiksmes noteikumi, kas ir valstī, kurā tiek pastrādāts nodarījums. Šajā sakarībā jānorāda, ka kriminālatbildības sliekšnis dažādās valstīs ir visai atšķirīgs – ir valstis, kur kriminālatbildība iestājas par pašu ceļu satiksmes noteikumu pārkāpuma faktu, piemēram, Vācijā,¹³ savukārt citviet pat miesas bojājumu izraisīšana ir administratīvs

¹⁰ Eiropas Padomes 2002. gada 19. jūlija Pamatlēmums (2002/629/JAI) par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=fr&ihl=lang=fr&lng1=fr&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,et&val=516737:cs&page=> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

¹¹ Eiropas Padomes 2002. gada 13. jūnija Pamatlēmums (2002/475/TI) par terorisma apkarošanu. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002F0475:20081209:LV:PDF> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

¹² Vīnes 1968. gada 8. novembra konvencija par ceļu satiksmi. Pieņemta Vīnē, 1968. gada 8. novembrī. Pieejama: http://www.csdd.lv/documents/normativiedokumenti/starptautiskie/k_cs.pdf [skatīts 2011. gada 9. februārī].

¹³ Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa 315.c.pārgrāfs. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 433.–573. lpp.

pārkāpums, piemēram, Krievijā.¹⁴ Tādējādi ir acīmredzams fakts, ka pastāv nepieciešamība pēc starptautisku atbildības standartu izstrādes, lai ikvienas dalībvalsts transporta līdzekļa vadītājs par noteiktu pārkāpumu tiktu pakļauts vienāda smaguma atbildībai. Vēl viens piemērs situācijas problemātiskuma ilustrācijai ir regulējums attiecībā uz tiesību ierobežošanu. Tiesību ierobežošana tiek definēta kā pasākums, kas uz noteiktu vai nenoteiktu termiņu fiziskai vai juridiskai personai neļauj izmantot noteiktas tiesības, ieņemt noteiktus amatus, iesaistīties noteiktās darbībās, apmeklēt noteiktas vietas vai veikt noteiktus pasākumus.¹⁵ Tiesību ierobežošanai galvenokārt ir preventīva funkcija. Ja personai, kas notiesāta par pārkāpumu, ir atņemtas tiesības, piemēram, strādāt ar bērniem, primārais šā soda mērķis ir panākt, lai konkrētā persona šādu pārkāpumu neizdarītu atkārtoti.¹⁶ Tiesību ierobežošana ir sankciju kategorija, kurai, lai tā būtu efektīva, noteiktos apstākļos jābūt atzītai un izpildāmai visā Eiropas Savienībā. Jānorāda, ka vienas valsts ietvaros potenciālā tiesību ierobežošanas amplitūda ir plaša, raksturs un veids, kā šīs sankcijas tiek realizētas, var ievērojami atšķirties. Pat tajos gadījumos, kad starp dalībvalstīm pastāv zināma vienošanās par noteiktu tiesību ierobežošanas veidu, tās praktiska piemērošana saistās ar noteiktām problēmām. Saskaņā ar 2003. gada 22. decembra EP pamatlēmumu par bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu (2004/68/TI)¹⁷ dalībvalstīm ir uzlikts pienākums veikt nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu, ka fiziskai personai, kas notiesāta par kādu no šajā direktīvā minētajiem noziegumiem, uz noteiktu laiku vai pastāvīgi var aizliegt strādāt jomā, kas saistīta ar bērnu uzraudzību (5. panta 3. punkts). Eiropas Parlamenta 2009. gada 3. februāra ieteikumā Padomei par bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu¹⁸ ietvertas vēl detalizētākas prasības, proti, ja tiek konstatēts, ka likumpārkāpējs joprojām ir bīstams un varētu atkārtoti izdarīt noziegumus, katra dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu, ka fiziskai personai, kura bijusi notiesāta par kādu no 2. līdz 6. pantā minētajiem nodarījumiem, var uz laiku vai pastāvīgi liegt veikt darbības, kas ietver regulāru saskarsmi ar bērniem. Turklāt katra dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu, ka persona, kura notiesāta par kādu no 2. līdz 6. pantā minētajiem nodarījumiem, uz laiku vai pastāvīgi tiek liegts veikt darbības, kas ietver regulāru saskarsmi ar bērniem, tiek ierakstīta dalībvalsts sodāmības reģistrā. Šādas prasības ir tikai loģiskas, jo nedrīkst pieļaut, ka persona, kas ir sodīta par

¹⁴ Кодекс об административных правонарушениях, статья 12.24. Pieejams: <http://www.admko-deks.ru/glava/ak-glava-12/> [skatīts 2011. gada 7. februārī].

¹⁵ Komisijas paziņojums padomei un parlamentam COM (2006)73. Tiesību ierobežošana, kas izriet no notiesājošiem spriedumiem krimināllietās Eiropas Savienībā {SEC(2006)220} Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX52006DC0073:LVNOT> [skatīts 2011. gada 6. februārī].

¹⁶ Zaļā grāmata par kriminālsankciju tuvināšanu, savstarpēju atzišanu un izpildi Eiropas Savienībā ("Zaļā grāmata par sankcijām"), KOM (2004) 334, 30.04.2004, citēts pēc: Komisijas paziņojums padomei un parlamentam COM (2006)73. Tiesību ierobežošana, kas izriet no notiesājošiem spriedumiem krimināllietās Eiropas Savienībā {SEC(2006)220} Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX52006DC0073:LVNOT> [aplūkots 2011. gada 6. februārī].

¹⁷ Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums 2004/68/TI (2003. gada 22. decembris) par bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu. Pieejams <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004F0068:LV:HTML> [skatīts 2011. gada 6. februārī].

¹⁸ Eiropas Kopienų komisijas COM(2009) 2009 gada 25. marta Priekšlikums par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, ar ko atceļ Pamatlēmumu 2004/68/TI {SEC(2009) 355}{SEC(2009) 356} Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0135:FIN:LV:HTML> [aplūkots 2011. gada 9. februārī].

noziedzīgu nodarījumu pret bērniem, turpina darboties jomā, kurā notiek regulāra saskarsme ar bērniem. Tomēr šādas iespējas pastāv, piemēram, personai pārceļoties uz citu dalībvalsti. Šis jautājums īpaši aktualizējās saistībā ar R. Miķelsona lietu¹⁹, kurš tika notiesāts Vācijā par nodarījumiem, kas saistās ar bērnu pornogrāfijas izplatīšanu, tomēr tas viņam netraucēja pārcelties uz Nīderlandi un turpināt savas noziedzīgās darbības, strādājot ciešā kontaktā ar bērniem. Iepriekš minētais apliecina nepieciešamību sodāmības datu bāzēs reģistrēt vismaz noteiktus tiesību ierobežojumu veidus, par kuriem dalībvalstis jau ir vienots uzskats.

Sankcijas Krimināllikumā

Krimināltiesību globalizācijas procesi izpaužas ne vien izstrādājot starptautiskos tiesību aktus, tos parakstot un implementējot attiecīgās normas nacionālo valstu krimināllikumos, bet arī veicot ārvalstu krimināllikumu komparatīvo analīzi, kuras rezultātā atsevišķas novitātes tiek iedzīvinātas nacionālo valstu krimināllikumos. Arī izstrādājot Kriminālsodu politikas koncepciju,²⁰ tika veikts šāds salīdzinājums ar citu valstu krimināllikumiem un tika secināts, ka Latvijas kriminālsodu sistēma ir analoga citu Eiropas kontinentālo tiesību saimes valstu kriminālsodu sistēmām. Lai gan nav vajadzības sodu sistēmu mainīt, tomēr tiek norādīts, ka nepieciešams pārskatīt Krimināllikuma sevišķās daļas sankcijas, lai novērstu iespējamā soda minimālās un maksimālās robežas plašo diapazonu, kā arī vienlaikus veikt citus pasākumus.

Jāteic, ka sankciju izvērtējums Krimināllikumā (turpmāk – KL)²¹, ļauj secināt, ka tās ir “piesātinātas” ar plašu alternatīvo sodu klāstu. Rodas jautājums, kāpēc paredzēti tik diametrāli atšķirīgi soda veidi par vienu un to pašu prettiesisko uzvedību? Protams, alternatīvie sodi, no vienas puses, ļauj individualizēt sodu, tādējādi sasniedzot soda mērķi, tomēr soda individualizācija ir iespējama, arī sankcijai nesaturot tik daudz alternatīvu sodu. Un te vietā būtu norādīt uz KL 46. pantu, kurā likumdevējs ietvēris soda noteikšanas vispārīgos principus, proti, tiesa, nosakot sodu, un prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, ņem vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību, atbildību mīkstināšos un pastiprinošos apstākļus.²² Turklāt KL 49. pants sniedz visai plašas iespējas noteikt vieglāku sodu nekā likumā paredzētais sods.

Paredzot tik plašu alternatīvo sodu klāstu par konkrētu nodarījumu, palielinās tiesas loma, jo sods tiek izvēlēts pēc tiesas ieskata, kā rezultātā var veidoties situācija, ka par vienu un to pašu nodarījumu, pastāvot salīdzināmiem apstākļiem, tiek piemēroti kardināli atšķirīgi sodi – vienam piespiedu darbs, savukārt citam brīvības atņemšana un vēl papildsods.

Salīdzinot sodus, piemēram, par tik izplatītu noziedzīgu nodarījumu kā zādzība, jāsecina, ka ārvalstu krimināllikumi nesatur tik plašu alternatīvo sodu spektru.

¹⁹ [B.a.] Miķelsons lūdzis palīdzību pedofilisku tieksmju novēršanai. Pieejams: <http://www.ir.lv/2010/12/18/mikelsons-vacija-ludzis-palidzibu-pedofilisku-tieksmju-noversanai> [skatīts 2011. gada 18. decembrī].

²⁰ Kriminālsodu politikas koncepcija. Apstiprināta ar MK 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6. Pieejama: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2891> [skatīts 2011. gada 6. februārī].

²¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr.199/200.

²² Par soda noteikšanas jautājumiem plašāk sk. Liholaja V. Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds* Nr. 49, 12.12.2006., 23.–29. lpp.; Nr. 50, 19.12.2006., 8.–13. lpp.

Tā, piemēram, Krimināllikumā 175. panta pirmajā daļā par zādzību ir paredzēti četri atšķirīgi sodi – brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem, arests, piespiedu darbs vai naudas sods līdz 100 minimālajām mēnešalgām; savukārt Austrijas KK 127. paragrāfā²³ par zādzību paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz sešiem mēnešiem vai naudas sods 360 dienas likmes; Vācijas KK 242. paragrāfā²⁴ – brīvības atņemšana līdz pieciem gadiem vai naudas sods; Šveices KK 139. pantā²⁵ – ieslodzījums katorgas cietumā līdz pieciem gadiem vai ieslodzījums cietumā.

Turpinot aplūkot Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētās sankcijas par zādzību, jānorāda, ka nav saprotams, kāpēc par zādzību bez kvalificējošiem apstākļiem sankcija konstruēta ar tik plašām alternatīvām, savukārt sankcijā par zādzību personu grupā (KL 175. panta 2. daļa) ietverta tikai brīvības atņemšana uz laiku līdz sešiem gadiem ar mantas konfiskāciju vai bez mantas konfiskācijas. Autoresprāt, šeit ir vērojama acīmredzama sodu smaguma nesamērība, pat neraugoties uz to, ka pastāv kvalificējošs apstāklis.

Vērtējot Krimināllikuma sevišķās daļas sankcijas, rodas iespaids, ka tās veidotas ārpus jebkādas sistēmas, un noteikt kritēriju dažkārt ir neiespējami. Tas, kā likumdevējs ir veidojis sankcijas Krimināllikumā, uzskatāmi apliecina, ka netiek ņemtas vērā apdraudētās intereses un līdz ar to arī noziedzīga nodarījuma kaitīgums. Salīdzinot sankciju par jau iepriekš minēto zādzību personu grupā ar sankciju par vidēja smaguma miesas bojājumu nodarīšanu (brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, arests, piespiedu darbs vai naudas sods līdz 100 minimālajām mēnešalgām), jāsecina, ka likumdevēja skatījumā nodarījums pret īpašumu ir krietni vien kaitīgāks nekā nodarījums pret personas veselību. Šāda pat aina vērojama, salīdzinot sankciju par KL 175. panta ceturtajā daļā paredzēto zādzību, ja tā izdarīta lielā apmērā vai ja to izdarījusi organizēta grupa, kā arī par narkotisko, psihotropo, stipri iedarbīgo, indīgo vai radioaktīvo vielu, sprāgstvielu, šaujamieroču vai munīcijas zādzību, par ko noteiktais sods ir brīvības atņemšana uz laiku no 3 līdz 15 gadiem, konfiscējot mantu, un ar policijas kontroli uz laiku līdz trīs gadiem.

Jānorāda, ka sods par slepkavību (KL 116. pants) nav daudz smagāks (ja vispār to var atzīt par smagāku) – brīvības atņemšana uz laiku no 5 līdz 15 gadiem ar policijas kontroli uz laiku līdz trīs gadiem vai bez tās. Tādējādi nākas secināt, ka likumdevējs, šādi konstruējot sankcijas, ir licis vienādības zīmi starp divām nesalīdzināmām interesēm – cilvēka tiesībām uz dzīvību un tiesībām uz īpašumu. Nodarījumiem pret īpašumu piešķirtais nepamatoti augstais kaitīgums izriet arī no salīdzinājuma ar sankcijām par nodarījumiem pret dabas vidi, par ko paredzēti krietni vien mīkstāki sodi, piemēram, par bīstamo atkritumu savākšanas, uzglabāšanas, pārkraušanas, pārvadāšanas, pārstrādes, reģenerācijas vai apglabāšanas noteikumu pārkāpšanu, ja ar to radīts būtisks kaitējums dabas videi, cilvēku veselībai, mantiskajām vai saimnieciskajām interesēm (KL 99. pants), sods ir brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem vai arests, vai piespiedu darbs, vai naudas sods līdz 150 minimālajām mēnešalgām. Neraugoties uz to, ka radītais kaitējums ar šo nodarījumu nav salīdzināms ar vienas vai pat vairāku personu īpašuma

²³ Austrijas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 240.–336. lpp.

²⁴ Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 433.–573. lpp.

²⁵ Šveices kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 339.–430. lpp.

tiesību apdraudējumu, sankcija par aplūkoto nodarījumu ir identiska sankcijai par zādzību KL 175. panta pirmajā daļā.

Precizitātes labad jānorāda, ka atsevišķas problēmas šobrīd tiek risinātas, kā arī, pamatojoties uz Kriminālsodu politikas koncepciju, izstrādātajā likumprojektā "Grozījumi Krimināllikumā"²⁶ sankcijas tiek būtiski koriģētas. Tā, piemēram, likumprojektā ir samazināts sods par zādzību, KL 175. panta ceturtajā daļā par to paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz 10 gadiem, ar mantas konfiskāciju un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem, tādējādi nosakot mikstāku sodu salīdzinājumā ar sodu par slepkavību. Tajā pat laikā par 175. panta otrajā daļā paredzēto nodarījumu sods ir brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem vai arests, vai piespiedu darbs, vai naudas sods līdz 150 minimālajām mēnešalgām, ar mantas konfiskāciju vai bez mantas konfiskācijas, bet par vidēja smaguma miesas bojājumiem – brīvības atņemšanu uz laiku līdz trīs gadiem vai arests, vai piespiedu darbs, vai naudas sods līdz 150 minimālajām mēnešalgām). Tādā veidā saglabājas neizpratne par apdraudēto interešu nozīmi. Tāpat jānorāda, ka likumprojektā vēl plašāk tiek izmantoti alternatīvie sodi, paredzot šādas iespējas par nodarījumiem, kuru sankcijas šobrīd šādas iespējas nesatur.

Nosakot sankcijas, pirmkārt, būtu jāvērtē apdraudētais objekts – jo svarīgāka interese, jo sodam jābūt samērīgi smagākam (objekta nozīmīgums ņemts vērā arī veidojot Krimināllikuma sevišķo daļu), tas izriet arī no profesora U.Krastiņa paustā: "jo nozīmīgāks ir noziedzīgā nodarījuma objekts, tas ir, ar Krimināllikumu aizsargātā interese, jo kaitīgāks ir attiecīgais noziedzīgais nodarījums".²⁷ Autoresprāt, plašais alternatīvo sodu klāsts par vienu un to pašu nodarījumu apliecina likumdevēja nespēju noteikt nodarījuma patieso kaitīgumu, tādējādi atstājot tiesai pārāk plašas soda izvēles iespējas. Sankcija savā būtībā atspoguļo noziedzīgā nodarījuma kaitīguma novērtējumu no likumdevēja puses, sakarā ar ko sankcijām ir jābūt nosacīti noteiktām, pamatā saturot ne vairāk kā divus alternatīvus pamatsodus par konkrēto nodarījumu. Tā tas ir, piemēram, Vācijā, Austrijā un Šveicē. Noteiktas sankcijas gan atvieglo tu tiesas darbu, gan ļautu panākt vienveidīgāku sodu politiku par konkrētiem nodarījumiem, gan skaidrāk atspoguļotu likumdevēja nostāju jautājumā par to, cik nozīmīga ir apdraudētā interese. Konstruējot sankciju, vērā ņemams ne tikai prettiesiskas uzvedības apdraudētais objekts, bet arī tādi faktori kā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas veids, apstākļi u. c. Šiem apstākļiem vajadzētu vistiešākajā veidā ietekmēt sankciju, ja runājam par konkrēta nodarījuma pamatsastāvu un kvalificētiem sastāviem, kā arī gadījumos, kad persona ir izdarījusi viena veida noziedzīgus nodarījumus, bet ar atšķirīgu kaitīgumu, piemēram, kā zādzība, tā arī laupīšana ir noziedzīgi nodarījumi, kas vērsti pret personas īpašuma tiesībām, taču tie raksturojas ar absolūti atšķirīgu kaitīguma pakāpi, līdz ar to arī sankcijas par šiem nodarījumiem atšķirsies. Savukārt, runājot par dažādu interešu apdraudējumu, autoresprāt, konstruējot sankciju un veidojot tās saturu, izšķirošais kritērijs ir tieši apdraudētā interese. Šajā sakarībā var pievienoties juridiskajā literatūrā paustajam viedoklim, ka sankcija ir vērtējama kā noteiktu personas interešu (tiesību uz dzīvību, veselību u. c.) un sabiedrības interešu kopumā aizsardzības garants.²⁸

²⁶ Likumprojekts "Grozījumi Krimināllikumā", izskatīts 20.09.2010. MKK. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40149704> [skatīts 2011. gada 5. februārī].

²⁷ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 34. lpp.

²⁸ Зубкова В. Проблемные вопросы построения санкций в Уголовном законе РФ. Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы Российского конгресса уголовного права (27–28 мая 2010 года). Москва: Проспект, 2010, с. 679.

Kopsavilkums

1. Starptautiskajos tiesību aktos konkrēta nozieguma sastāvs nav skatīts saistībā ar sodu, kas par šādu noziegumu piespriežams.
2. Veidojot sankcijas Krimināllikumā, likumdevējam tās vajadzētu konstruēt pēc iespējas noteiktākas, izslēdzot pārāk plašo alternatīvo sodu klāstu par vienu un to pašu nodarījumu.
3. Nosakot sankcijas, vispirms jāvērtē apdraudētais objekts – jo svarīgāka interese tiek apdraudēta, jo sodam jābūt samērīgi smagākam.

Izmantoto avotu saraksts

LITERATŪRA

1. Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 34. lpp.
2. Liholaja V. Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds* Nr. 49, 12.12.2006, 23.–29. lpp.; Nr. 50, 19.12.2006, 8.–13. lpp.
3. [B.a.] Miķelsons lūdzis palīdzību pedofilisku tieksmju novēršanai. Pieejams: <http://www.ir.lv/2010/12/18/mikelsons-vacija-ludzis-palidzibu-pedofilisku-tieksmju-noversanai> (aplūkots 2011. gada 18. decembrī).
4. Зубкова В. Проблемные вопросы построения санкций в Уголовном законе РФ. Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы Российского конгресса уголовного права (27–28 мая 2010 года). Москва: Проспект, 2010, с. 679.

NORMATĪVIE AKTI

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses. Apstiprināta ar Ģenerālās asamblejas 1949. gada 2. decembra 317 (IV) rezolūciju Stājusies spēkā: 1951. gada 25. jūlijā saskaņā ar 24. pantu. Pieejama: <http://www.mkparstavis.am.gov.lv/lv/@id=22> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
2. Apvienoto Nāciju Organizācijas Standarta minimuma noteikumi par sodiem bez brīvības atņemšanas (Tokijas noteikumi). Pieņemti ar Ģenerālās Asamblejas rezolūciju Nr. 45/110 1990. gada 14. decembrī. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/ano_dokumenti/?doc=182 [skatīts 2011. gada 9. februārī].
3. Apvienoto Nāciju Organizācijas Pusaudžu tieslietu administrēšanas Minimālā Standarta noteikumi (Pekinas noteikumi). Pieņemti ar Ģenerālās asamblejas rezolūciju 40/33 1985. gada 29. novembrī. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/ano_dokumenti/?doc=184&underline=pekinas+noteikumi [skatīts 2011. gada 9. februārī].
4. Vīnes 1968. gada 8. novembra konvencija par ceļu satiksmi. Pieņemta Vīnē, 1968. gada 8. novembrī. Pieejama: http://www.csdd.lv/documents/normativiedokumenti/starptautiskie/k_cs.pdf [skatīts 2011. gada 9. februārī].
5. Eiropas Padomes konvencija par terorisma novēršanu. Pieņemta Varšavā 2005. gada 16. maijā. Pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=187729> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
6. Eiropas Padomes konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. Pieņemta Varšavā 2005. gada 16. maijā. Pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=203111> [skatīts 2011. gada 9. februārī].

7. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas trīspadsmitais protokols, kas attiecas uz nāvessoda pilnīgu atcelšanu. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LatvianLetton.pdf> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
8. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas sestais protokols, kas attiecas uz nāvessoda atcelšanu. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/eck6prot.htm> [skatīts 2011. gada 10. februārī].
9. Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums 2004/68/TI (2003. gada 22. decembris) par bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004F0068:LV:HTML> [skatīts 2011. gada 6. februārī].
10. Eiropas Padomes 2002. gada 19. jūlija Pamatlēmums (2002/629/JAI) par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=fr&ihmlang=fr&lng1=fr,lv&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv&val=516737:cs&page=> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
11. Eiropas Padomes 2002. gada 13. jūnija Pamatlēmums (2002/475/TI) par terorisma apkarošanu. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002F0475:20081209:LV:PDF> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
12. Eiropas Kopienų komisijas COM(2009) 2009. gada 25. marta Priekšlikums par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, ar ko atceļ Pamatlēmumu 2004/68/TI {SEC(2009) 355}{SEC(2009) 356}. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0135:FIN:LV:HTML> [aplūkots 2011. gada 9. februārī].
13. Eiropas Padomes rekomendācija Rec(2006)2 Eiropas cietumu noteikumi. Pieņemta 2006. gada 11. janvārī. Pieejama: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/eiropas_pado-mes_dokumentu/?doc=131&underline=ieslodz%C4%ABto [skatīts 2011. gada 9. februārī].
14. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Rec(2000)22 dalībvalstīm par to, kā uzlabot Eiropas noteikumu par sabiedrībā izciešamiem sodiem un piespiedu līdzekļiem izpildi. Pieņemta Ministru komitejā 2000. gada 29. novembrī. Pieejams: <http://www.sodi.lv/index.php?id=98&sadala=117> [skatīts 2011. gada 9. februārī].
15. Eiropas Kopienų Komisijas paziņojums padomei un parlamentam COM (2006)73. Tiesību ierobežošana, kas izriet no notiesājošiem spriedumiem krimināllietās Eiropas Savienībā {SEC(2006)220}. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX52006DC0073:LVNOT> [skatīts 2011. gada 6. februārī].
16. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
17. Kriminālsodu politikas koncepcija. Apstiprināta ar MK 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6. Pieejama: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2891> [skatīts 2011. gada 6. februārī].
18. Likumprojekts "Grozījumi Krimināllikumā", izskatīts 20.09.2010. MKK. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40149704> [skatīts 2011. gada 5. februārī].
19. Austrijas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 240.–336. lpp.
20. Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 433.–573. lpp.
21. Šveices kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: tiesu namu aģentūra, 2006, 339.–430. lpp.
22. Кодекс об административных правонарушениях, статья 12.24. Pieejams: <http://www.admkodeks.ru/glava/ak-glava-12/> [skatīts 2011. gada 7. februārī].

CĒĻŅSAKARĪBA UN NEPABEIGTI NOZIEGUMI

Mg. iur. Evija Vīnkalna

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Cēloņsakarība pamatoti tiek atzīta par vienu no sarežģītākajiem jautājumiem krimināltiesībā¹. Cēloņsakarības noteikšanas problemātika saistāma arī ar tās konstruēšanu nepabeigtos materiālos noziegumu sastāvos. Krimināltiesību doktrīnā ir sastopamas vairākas nostādnes attiecīgā jautājuma izvērtēšanā – gan analizējot kopsakarībā cēloņsakarības un nepabeigtu noziegumu aspektus², gan atbilstoši skatot faktiskās kļūdas ietvaros³.

Noziedzīgs nodarījums atzīstams par pabeigtu, ja tam ir visas Krimināllikumā (turpmāk tekstā – KL) paredzētās konkrētā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes (KL 15. panta pirmā daļa)⁴. Savukārt nozieguma mēģinājums KL definēts kā apzināta darbība (bezdarbība), kas tieši vērsta uz tišu tā izdarīšanu, ja noziegums nav izdarīts līdz galam no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ (KL 15. panta ceturrtā daļa). Tas nozīmē, ka nozieguma mēģinājumā pastāv reāla kaitējuma radīšanas iespēja. Ar to nozieguma mēģinājums atšķiras no pabeigta noziedzīga nodarījuma un arī no sagatavošanās noziegumam. Par sagatavošanos noziegumam atzīstama līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana, vai citāda tiša labvēlīgu apstākļu radīšana tiša nozieguma izdarīšanai, ja turklāt tas nav turpināts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ (KL 15. panta trešā daļa), un šajā noziedzīgu nodarījumu stadijā vēl nav konstatējama reāla un tieša konkrēto kaitīgo seku iestāšanās bīstamība. Izzinot cēloņsakarības un nepabeigtu noziegumu aspektus, krimināltiesību doktrīnā pat atzīts, ka tāda vai citāda cēloņsakarības izpratne ietekmē arī sagatavošanos noziegumam un nozieguma mēģinājuma izpratni⁵. Raksta ietvaros pamatā tiks akcentēts cēloņsakarības un nozieguma mēģinājuma (nederīga mēģinājuma) aspekts, ņemot vērā, ka cēloņsakarība un sagatavošanās noziegumam būtu atsevišķa pētījuma vērts jautājums.

Atslēgvārdi: Cēloņsakarība, nederīgs mēģinājums, nepabeigti noziegumi.

1. Cēloņsakarības un nederīga mēģinājuma izpratne

Cēloņsakarība krimināltiesībā tiek formulēta kā objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās iespēju un

¹ Sk., piem., Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 3.

² Sk., piem., Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1963.

³ Sk. Козаченко И. Я., Курченко В. Н., Злоченко Я. М. Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно-следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.

⁴ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

⁵ Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1963, с. 318.

kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas.⁶

Cēloņsakarībai tiek piedēvētas vairākas pazīmes, piemēram:

- 1) objektivitāte (cēloņsakarība ir objektīva kategorija, kas eksistē ārpus apziņas) un vispārība (visas parādības ir savstarpēji saistītas),
- 2) nepieciešamība (viena parādība nepieciešami rada citu parādību) un viennozīmīgums (cēlonis noteiktos apstākļos izraisa noteiktas sekas),
- 3) noteikta secību kārtība (cēlonis laika ziņā vienmēr pastāv pirms sekām).⁷

Arī Latvijas krimināltiesību doktrīnā ir nostiprinātas vairākas prasības, kas piemīt darbībai vai bezdarbībai kā noteiktu seku cēlonim:

- 1) darbībai vai bezdarbībai laika ziņā jānotiek pirms kaitīgajām sekām, jo tikai tad darbība vai bezdarbība var kļūt par faktoru, kas rada reālu iespēju iestāties kaitīgajām sekām,
- 2) lai darbību vai bezdarbību atzītu par iestājušos kaitīgo seku cēloni, jākonstatē apstākļi, ka iestājušās kaitīgās sekas ir tieši šīs darbības vai bezdarbības rezultāts,
- 3) darbību vai bezdarbību par seku cēloni ir pamats atzīt tikai tad, ja iestājušās sekas ir bijušas neizbēgamas.⁸

Mūsdienu krimināltiesību zinātnē un tiesu praksē ir pieņemts, ka cēloņsakarība starp noziedzīgo darbību (bezdarbību) un tās izraisītajām kaitīgajām sekām ir objektīva un tai piemīt krimināli tiesiska nozīme, ja tā ir tieša (nepieciešama), bet ne netieša (nejauša).⁹ Juridiskajā literatūrā gan pausts viedoklis, ka kriminālatbildība nav izslēdzama arī tajā gadījumā, ja kaitīgās sekas tiek nodarītas “nejaušu notikumu saplūšanas rezultātā”¹⁰, tomēr minētajam nevar piekrist, jo cēloņsakarība ir vienīgi likumsakarīgā saikne starp cēloni un sekām.¹¹

Atzīstot cēloņsakarību kā vienu no noziedzīga nodarījuma elementa – objektīvās puses – pazīmēm, var rasties jautājums, vai cēloņsakarības objektīvais raksturs pilnā mērā izpaužas arī nepabeigtos noziegumos? Jāatzīst, ka cēloņsakarība ir tikai objektīva kategorija un nekad neiegūst zināmu daļu subjektivitātes, jo apziņas un gribas esamība vai neesamība nevar mainīt cēloņsakarības objektīvo raksturu. Izzinot procesus, ko izraisījusi cilvēka rīcība (piemēram, fiziskos, ķīmiskos, mehāniskos), jāņem vērā cēlonības pamatlikums – cēloņsakarība atspoguļo parādību objektīvo saikni, tā nevar identificēties ar vainu, kas savukārt traktē procesus, kuri notiek iekšējā pasaulē.¹²

⁶ Sk. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 133. lpp., Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000, 70.–71. lpp.

⁷ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва: АО “Центр ЮрИнфоР”, 2001, с. 156, 157.

⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 130.–133. lpp. Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000, 68.–69. lpp.

⁹ Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 138

¹⁰ Российское уголовное право. Общая часть. Под. ред. Кудрявцева В. Н. и Наумова А. В. Учебник. Москва: 1997, с. 114.

¹¹ Ковалев М. И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. Красноярск, 1991, с. 105.

¹² Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 220.

Kā zināms, nepabeigta nozieguma stadijas ir iespējamās tikai ar tiešu nodomu izdarītajos noziegumos, bet cēloņsakarība nepabeigtu materiālo noziegumu sastāvos nosakāma, balstoties uz attiecīgās darbības vai bezdarbības un kaitīgo seku reālas saiknes iespējamību.

Profesors P. Mincs saistībā ar nepabeigtiem noziegumiem norādījis, ka ir pazīstami subjektīvajās un objektīvajās teorijās paustie viedokļi. Subjektīvajās teorijās tiek ignorēta objektīvā elementa nozīme personas noziedzīgajā darbībā, bet akcentēta noziedzīgā psihe, savukārt objektīvās teorijas ievēro pozīciju, ka “mūsdienu krimināltiesības soda noziedzīgo impulsu tikai par tik, par cik tas ir *izvērsies* darbībā”¹³.

Nederīgs mēģinājums tiek šķirts mēģinājumā ar nederīgiem līdzekļiem, kad ar nederīgiem līdzekļiem vainīgais vēlamā kaitīgo seku sasniegšanai lieto tādus līdzekļus, metodes, paņēmienus vai nozieguma izdarīšanas veidu, kas objektīvi nekad nevar nodrošināt noziedzīga nodarījuma pabeigšanu un kaitīgā rezultāta sasniegšanu, un mēģinājumā pret nederīgu objektu, kad persona pēc tās ieskatiem vērsas pret noteiktu objektu, bet faktiski šīs intereses (objektu) neapdraud un nevar nodarīt tām kaitējumu¹⁴. Krimināllikums neietver norādes uz atsevišķiem nozieguma mēģinājuma veidiem (tajā skaitā arī nederīgu mēģinājumu). Tas nozīmē, ka nederīgs mēģinājums atbilstoši Krimināllikumam ir sodāms, lai gan krimināltiesību doktrīnā ir norādīti atsevišķi gadījumi, kad tomēr vajadzētu apsvērt personas atbildības jautājumu, piemēram, ja nozieguma izdarīšanai lietoti tādi līdzekļi, ar kuriem ne tikai nav iespējams izraisīt kaitīgas sekas, bet tie vienlaikus liecina arī par to, ka persona ir primitīva un viņas bīstamība nav liela¹⁵.

Nederīga mēģinājuma pamatā ir faktiskā kļūda. Saistībā ar nozieguma nederīgu mēģinājumu pat eksistē viedoklis, ka nozieguma mēģinājuma definīcija neietver zināmus faktiskās kļūdas gadījumus¹⁶. Minētā norāde noteikti būtu dziļāka pētījuma vērtā, jo, ja persona nederīga mēģinājuma gadījumā, piemēram, ir izmantojusi nederīgus līdzekļus nozieguma izdarīšanai un pati ir pilnīgi pārliecināta par to derīgumu (piemēram, apzināti sērskābes vietā tiek izmantots spirts, kas nevar nodarīt nodomātos miesas bojājumus), vai ir iespējams secināt, ka noziegums nav pabeigts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Tādējādi apspriešanas vērts būtu jautājums, vai nederīga mēģinājuma gadījumā (kad izmantoti nederīgi līdzekļi) ir pareizi ņemt vērā tikai nodomu. Šādos gadījumos pēc cēloņsakarības pazīmēm (sekas ir neizbēgamas) nederīga mēģinājuma gadījumā cēloņsakarība objektīvi nepiepildās un nevar piepildīties (jo eksistē tikai subjekta apziņa). Minētais nenoliedzami ir saistīts ar atbildības jautājumu, pamatojoties uz reālas, tiešas objektīvās saiknes neesamību.

Vēsturiski Latvijā spēkā esošajos krimināllikumos saistībā ar nederīgu mēģinājumu ir ticis iestrādāts attiecīgs regulējums. Piemēram, 1903. gada 22. marta Sodū

¹³ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 2005, 144. lpp.

¹⁴ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 212. lpp.

¹⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 213. lpp.

¹⁶ Щепеньков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва: [б. и.], 2003, с. 229, cit. pēc Козаченко И. Я., Курченко В. Н., Злоченко Я. М. Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 165.

likumu 49. panta ceturtā daļa satur norādi, ka mēģinājums izdarīt noziedzīgu nodarījumu ar acīmredzami nederīgu līdzekli, kas izraudzīts aiz galējas muļķības vai mānīcības, nav sodāms¹⁷. Arī 1933. gada Sodlu likuma 47. panta ceturtajā daļā paredzēts, ka “nodarījums, kas vērsti pret neesošu priekšmetu vai tādu priekšmetu, kas acīm redzot ir nederīgs nodomātā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanai, kā arī mēģinājums ar acīmredzami nederīgu līdzekli, kas izvēlēts aiz galīgas muļķības vai mānīcības, nav sodāms”¹⁸. Savukārt Latvijas kriminālkodeksā līdzīga veida norādes nav ietvertas – tā 15. pantā regulēts, ka par gatavošanos noziegumam un par nozieguma mēģinājumu sodu nosaka pēc likuma, kas paredz atbildību par konkrēto noziegumu. Nosakot sodu, tiesa ņem vērā vainīgā izdarīto darbību sabiedriskās bīstamības raksturu un pakāpi, noziedzīgā nodoma realizēšanas pakāpi un iemeslus, kuru dēļ noziegums nav izdarīts līdz galam¹⁹.

2. Nederīga mēģinājuma regulējums ārvalstīs

Arī ārvalstīs kā īpaša kategorija tiek izšķirts nederīgs mēģinājums. Tā izpratnē ir visai līdzīga Latvijas krimināltiesību doktrīnā minētajai – nederīgs mēģinājums ir vainojama darbība, kura nevar tikt novesta līdz galam nederīga objekta (tā neesamībā) vai arī nederīgu līdzekļu (vai veida) dēļ.²⁰

Nederīgs mēģinājums ir tiek šķirts absolūti nederīgā (nozieguma absolūtā neiespējamība – noziedzīgais rezultāts nevar tikt sasniegts vispār, piemēram, mēģinājums noindēt ar nekaitīgu līdzekli) un relatīvi nederīgā mēģinājumā (nozieguma neiespējamība drīzāk ir nosacīta ar nejaušiem faktoriem, piemēram, pārāk mazas indes devas iedošana vai arī cietušā organisma neadekvāta reakcija uz indi)²¹. Šķirot absolūto un relatīvo nozieguma neiespējamību, ir iespējamās atšķirīgas juridiskās sekas – galvenokārt saistībā ar atbildības jautājumu absolūti nederīga mēģinājuma gadījumā. Jāsecina, ka absolūti nederīgā mēģinājumā nepastāv objektīvas, reāli konstruējamās iespējamās cēloņsakarības.

Nederīgs mēģinājums ir akcentēts, piemēram, Austrālijas, Austrijas, Argentīnas, Bolīvijas, Bosnijas un Hercegovinas, Brazīlijas, Vācijas Federatīvās Republikas, Ganas, Gvatemalas, Kamerūnas, Kostarikas, Lietuvas Republikas, Maķedonijas, Marokas, Pakistānas, Peru, Polijas, Korejas Republikas, Rumānijas, Salvadoras, Sanmarīno, Singapūras, Sīrijas, Šveices, Igaunijas Republikas, Etiopijas, ASV štatu un citu valstu kriminālkodeksos. Piemēram, Francijā attiecīgais jautājums tiek risināts krimināltiesību doktrīnā.

Saistībā ar nederīgu mēģinājumu ir vērojamas trīs pieejas:

1) tāds mēģinājums tiek sodīts kā citi mēģinājuma veidi,

¹⁷ 1903. gada 22. marta Sodlu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Trešais izdevums. Rīga: [B.i.], 1930.

¹⁸ Sodlu likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936, Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 2005, 147. lpp.

¹⁹ Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem (Dr. jur. A. Niedre). Rīga: Valsts SIA “Tiesiskās informācijas centrs”, 1997.

²⁰ Sk. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство “Юрлитинформ”, 2010, с. 184.

²¹ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство “Юрлитинформ”, 2010, с. 184.

- 2) tiesa nederīga mēģinājuma gadījumā var mīkstināt sodu vai vispār atteikties no soda piemērošanas,
- 3) nederīgs mēģinājums netiek sodīts.²²

Pirmā pieeja ir sastopama, piemēram, Francijā, kur tiesu praksē tiek identificētas neiespējamās noziedzīgas darbības mēģinājumā, nenorobežojot relatīvo un absolūto neiespējamību. Tajā pašā laikā tāda pozīcija nav viennozīmīga, jo eksistē tiesu nolēmumi, kuros personas tiek atbrīvotas no atbildības, piemēram, par palīdzības nesniegšanu personai (kura atrodas bīstamā stāvoklī), ja cietušais jau miris.

Angļu krimināltiesībās sākotnēji jebkurš mēģinājums pret nederīgu objektu vai nederīgiem līdzekļiem tika atzīts par nesodāmu. Tomēr ar laiku situācija mainījās, un, ja, piemēram, 1865. gadā Kollinsa lietā zādzības mēģinājums no tukšas kabatas netika atzīts par krimināli sodāmu nodarījumu, tad jau 1892. gadā Ringa lietā tika pieņemts lēmums, saskaņā ar kuru zādzības mēģinājums no tukšas kabatas tika atzīts par krimināli sodāmu mēģinājumu.

Saskaņā ar Austrālijas kriminālkodeksu persona var tikt atzīta par vainīgu, pat ja nozieguma izdarīšana ir neiespējama. Analoga pieeja ir norādīta arī Ganas, Indijas, Pakistānas, Singapūras kriminālkodeksos. Savukārt ASV nozieguma izdarīšanas neiespējamība un atbildības jautājums atzīts par vienu no problemātiskajiem jautājumiem.²³ Šajā sakarībā ASV nav vienotas nostājas. Piemēram, Paraugkodeksa un vairāku štatu kriminālkodeksos (piemēram, Ņujorkas, Ohaio, Pensilvānijas) nozieguma neiespējamība nav norādīta kā šķērslis apsūdzībai. Tomēr vairāku citu štatu kodeksos tiek pieļauta arī atbrīvošana no kriminālatbildības dēļ juridiskās neiespējamības paveikt noziegumu, taču vienlaikus gala lēmums tiek pieņemts pēc tiesas ieskata.

Otrā pieeja ir vērojama, piemēram, Argentīnas, Bosnijas un Hercegovinas, Ungārijas, Vācijas Federatīvās Republikas, Maķedonijas, Polijas, Korejas Republikas, Etiopijas kriminālkodeksos.

Tā saskaņā ar Argentīnas kriminālkodeksu, ja noziegums nav izdarīts saistībā ar nederīgu mēģinājumu, tad atkarībā no bīstamības pakāpes, ko izrādījusi persona, tā var tikt atbrīvota no atbildības vai arī var tikt noteikts sods, kas ir samazināms par pusi no sankcijā paredzētā soda par pabeigtu noziegumu, vai arī noteikts cits vieglāks soda veids.

Saskaņā ar Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa 23. paragrāfa trešo daļu – ja persona acīmredzamas neizpratnes dēļ neapzinās, ka mēģinājuma objekta veida dēļ, pret kuru ir vērstas draudējums, vai līdzekļa dēļ, ar kura palīdzību būtu jārealizē nodarījums, vispār nevarēja novest nodarījumu līdz beigām, tiesa var atteikties no soda vai pēc sava ieskata mīkstināt sodu²⁴.

Šveices kriminālkodeksā atsevišķa norma ir veltīta nederīgam mēģinājumam. Tā 23. pantā norādīts: ja līdzeklim, ar kura palīdzību kāds mēģinājis izdarīt noziegumu vai kriminālpārkāpumu, vai priekšmetam, pret kuru tas ticis vērstas, piemīt tādas īpašības, ka ar tā izmantošanu vai ar vēršanos pret to noziedzīgais nodarījums vispār nevarēja tikt izdarīts, tiesnesis var mīkstināt sodu pēc sava ieskata. Savukārt, ja persona rīkojusies gara tumsības dēļ, tiesnesis vispār var atbrīvot viņu no soda²⁵.

²² Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство "Юрлитинформ", 2010, с. 184.

²³ Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург: Изд. Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2007, с. 200.

²⁴ Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 431.–573. lpp.

²⁵ Šveices kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 337.–430. lpp.

Arī Lietuvas kriminālkodeksā atšķirībā no Krimināllikuma tiek ietverta norāde uz nederīgu mēģinājumu, jo tā 22. panta otrajā daļā teikts, ka par nozieguma mēģinājumu atzīstams arī gadījums, ja vainīgais nav apzinājies, ka viņš nav spējīgs nodarījumu realizēt līdz galam sakarā ar to, ka vērsās pret nederīgu objektu vai izmanto nederīgus līdzekļus. Savukārt minētā panta trešajā daļā norādīts, ka persona par nozieguma mēģinājumu saucama pie atbildības saskaņā ar šā panta 1. vai 2. daļu un šā Kodeksa pantu, kas paredz atbildību par pabeigtu noziegumu. Sods tādai personai var tikt mīkstināts saskaņā ar šā Kodeksa 62. pantu²⁶.

Igaunijas Sodu kodeksa 26. panta pirmajā daļā norādīts, ka par nederīgu atzīstams vainojama nodarījuma mēģinājums, kurš nevar tikt novests līdz galam vainojama nodarījuma priekšmeta vai subjekta, kā arī vainojama nodarījuma izdarīšanas rīku vai līdzekļu nederīguma dēļ. Savukārt Sodu kodeksa 26. panta otrajā daļā norādīts, ka tiesa var atbrīvot personu no soda vai piemērot soda mīkstināšanas nosacījumus, ja persona neapzinās vainojama nodarījuma nederīgumu sakarā ar savu garīgo nepilnvērtību²⁷.

Trešā pieeja ir vērojama, piemēram, Austrijas, Bolīvijas, Brazīlijas, Gvatemalas, Itālijas, Kostarikas, Salvadoras, Sanmarīno kriminālkodeksos. Šajās valstīs absolūti neiespējami noziegumi netiek sodīti.

Piemēram, saskaņā ar Austrijas kriminālkodeksa 15. paragrāfa trešo daļu nodarījuma mēģinājums un līdzdalība tajā nav sodāmi, ja nodarījuma pabeigšana nekādos apstākļos nebija iespējama sakarā ar personisko īpašību vai pazīmju neesamību, kuras likums nosaka personai, kas darbojas, nodarījumam vai nozieguma priekšmetam²⁸.

Savukārt, piemēram, NVS valstīs nederīgs mēģinājums nav pakļauts atbildības jautājumam tikai tajos gadījumos, kad eksistē absolūts līdzekļu nederīgums, kas nosacīts ar mēģinājuma izdarītāja pilnīgu gara tumsonību. Zināms piemērs ir mēģinājums izdarīt slepkavību, izmantojot burvestības (interesanti, ka mūsdienu Āfrikas valstīs burvestību izmantošana tiek uzskatīta par smagu slepkavības izdarīšanas veidu).²⁹

Arī Gruzijas kriminālkodeksa 20. pantā persona netiek saukta pie kriminālatbildības par sagatavošanos noziegumam un nozieguma mēģinājumu, ja tās gara tumsonības vai cita personiska trūkuma dēļ izvēlētie līdzekļi nozieguma izdarīšanai nevarēja radīt atbilstošās pretlikumīgās sekas.³⁰

Kā jau iepriekš minēts, līdzīgi tas ir norādīts arī Latvijas krimināltiesību doktrīnā: ja izmantotie līdzekļi ir bijuši tādi, ar kuriem nav iespējams izraisīt kaitīgas sekas, un vienlaikus arī persona ir primitīva un viņas bīstamība nav liela, tad būtu apsverams jautājums, vai tāda darbība ir kaitīga, un tādējādi, vai tā var būt noziedzīga³¹.

²⁶ Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004, 241.–352. lpp.

²⁷ Sodu kodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004, 353.–469. lpp.

²⁸ Austrijas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 239.–336. lpp.

²⁹ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство "Юрлитинформ", 2010, с. 184.

³⁰ Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

³¹ Sk. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 213. lpp.

Kopsavilkums

Rezumējot iepriekšminēto, jāsecina, ka cēloņsakarība kā materiālo noziedzīgo nodarījumu objektīvās puses pazīme vienmēr ir objektīva, nevis subjektīva kategorija. Tā nedublē vainas jēdzienu.

Nederīgu mēģinājumu ir iespējams šķirt absolūti nederīgā un relatīvi nederīgā mēģinājumā. Absolūti nederīgā mēģinājumā pamatā nav objektīvi reāli konstruējamās iespējamās cēloņsakarības.

Tādējādi pamatots ir secinājums, ka gadījumos, kad nozieguma izdarīšanai lietoti tādi līdzekļi, ar kuriem nav iespējams izraisīt kaitīgas sekas (un arī personas bīstamība nav liela), jāatzīst, ka tāda darbība nav noziedzīga. Attiecīgi varētu tikt apsvērta jautājums par attiecīgas norādes iestrādāšanu KL 15. pantā.

Izmantotās literatūras un juridisko aktu saraksts

LITERATŪRA

1. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008.
2. Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000.
3. Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U.Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 2005.
4. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва: АО "Центр ЮрИнфоР", 2001.
5. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство "Юрлитинформ", 2010.
6. Ковалев М. И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. Красноярск: [Б. и.], 1991.
7. Козаченко И. Я., Курченко В. Н., Злоченко Я. М. Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
8. Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург: Изд. Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2007.
9. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
10. Российское уголовное право. Общая часть. Под. ред. Кудрявцева В. Н. и Наумова А. В. Учебник. Москва: 1997.
11. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1963.
12. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.

NORMATĪVIE AKTI

13. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
14. Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem (Dr. jur. A. Niedre). Rīga: Valsts SIA "Tiesiskās informācijas centrs", 1997.
15. Sodliikums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.

16. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Trešais izdevums. Rīga: [B. i.], 1930.
17. Austrijas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006.
18. Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004.
19. Sodū kodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004.
20. Šveices kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006.
21. Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006.
22. Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

KRIMINĀLTIESĪBU INSTITŪCIJAS EIROPAS SAVIENĪBĀ

Mg. iur. Ērika Krutova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Eiropas krimināltiesību institūcijas, Eiropols, OLAF, Eiropas tiesiskās sadarbības tīkls, Eiropas prokuratūra, tiesībaizsardzības iestāžu sadarbība, Prīmes līgums.

Ievads

Kopš Latvija ir kļuvusi par Eiropas Savienības (turpmāk – ES) pilntiesīgu dalībvalsti, ir radušās jaunas sadarbības iespējas transnacionālo organizēto pārobežu noziedzīgo nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. Mūsdienīgas modernas tehnoloģijas, pieaugoša migrācija, augsta mobilitāte un noziedzīgo nodarījumu pārobežu transnacionālais raksturs, noziedzīgo grupējumu augsta organizētība un profesionālisms ir tie faktori, kuri apliecina pieaugošo nepieciešamību pēc tiesībaizsardzības iestāžu starpvalstu sadarbības modernizācijas un tiesiskās noteiktības pilnveidošanās. Prioritārie virzieni, autoresprāt, ir uzticamas pārobežu sadarbības izveidošana, tās stiprināšana, vienkāršošana un efektivitātes palielināšana, kas starp citiem pasākumiem paredz konkrētu kriminālprocesu norises koordināciju, tiešo kontaktu dibināšanu, sadarbības attīstību pierādījumu iegūšanas un nodrošināšanas procesā.

Brīvības, drošības un tiesiskuma telpas veidošana nav iespējama bez pārnacionālo institūciju izveidošanas un kopējo tiesisko instrumentu pieņemšanas. Eiropas Savienībā kopš 1998. gada tiek veidoti sadarbības tīkli un radītas institūcijas, kuru kompetence ir noziedzības apkarošana, finansiālo interešu aizsardzība, starpvalstu tiesiskās sadarbības attīstība.

Diemžēl pat vienas valsts ietvaros ir vairākas tiesībaizsardzības iestādes, kuru kompetences pārklājas, bet multinacionālā savienībā šī problēma iegūst jauno dimensiju. Autoresprāt, ir ārkārtīgi svarīgi noteikt katras jaunizveidotas institūcijas dibināšanas mērķus, precīzi paredzēt tās kompetences apjomu un sadarbības mehānismus ar citām institūcijām.

Robežu kontroles atcelšana deva iespēju brīvi pārvietoties. Šī iespēja tika izmantota arī noziedzīgo darbību realizācijas nolūkā. Tas ietekmēja politikas maiņu Eiropas Savienībā drošības jomā, kas ilgstoši bija dalībvalstu iekšējās kompetences jautājums.

Pakāpeniski tiek radītas starpvalstu sistēmas informācijas apmaiņai, kā Šengenas Informācijas Sistēma, Prīmes sistēma un krimināltiesību institūcijas, kā Eurojust, Eiropols, OLAF, Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls, kā arī vairāki jauni tiesiskie instrumenti¹.

¹ Padomes Pamatlēmums 2002/584/TI par Eiropas apcietināšanas orderi un par nodošanas procedūrām starp dalībvalstīm bija pirmais konkrētais pasākums, ar ko krimināltiesību jomā īstenoja savstarpējas

Šis publikācijas uzdevums, neveicot nacionālo tiesībaizsardzības iestāžu un kriminālprocesaūlo reformu analīzi sakarā ar jauno tiesisko instrumentu jaunradi, ir raksturot strukturālās novitātes krimināltiesību jomā, izvērtējot starpinstitucionālās sadarbības virzienus un pastāvošās problēmas, sniegt teorētisku priekšstatu par novitāšu ietekmi uz sadarbības kvalitāti.

Uzdevuma mērķis ir rast visefektīvāko sadarbības ceļu transnacionālo organizēto pārobežu noziedzīgo nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā, optimāli izmantojot pastāvošos tiesiskos instrumentus un juridiski noteiktas institūciju pilnvaras.

EJN – Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls

Vēl pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā ar Padomes vienoto rīcību 98/428/TI tika izveidots Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls,² lai atbalstītu tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās. Izveidotā tīkla darbības efektivitāte sevi apliecināja un deva pamatu darbības turpināšanai. Līdz ar ko 2008. gadā Padome pieņem Lēmumu 2008/976/TI par Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu.³

Tīkla darbība paredz dažāda līmeņa kontaktpersonu tikšanās,⁴ kuru laikā dalībvalstu pārstāvji apspriež tiesiskās sadarbības problēmas, tīkla darbības efektivitāti, nodrošina juridiskas un praktiskas informācijas apmaiņu par dalībvalstu tiesu un procesuālajām sistēmām, par juridisko instrumentu tekstiem ES līmenī. Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls izveidots ar mērķi atbalstīt tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās, bet, autore sprāt, tīkla darbībā iegūtā pieredze būtu ļoti noderīga nacionālo krimināltiesību pilnveidošanas un modernizācijas procesā.

Lai tas būtu iespējams, ir jāuzlabo sadarbības mehānisms ar citām institūcijām arī nacionālajā līmenī. Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls dalībvalsts kontaktpersonu starpā uztur privilēģētas attiecības ar Eurojust, bet ar citām institūcijām sadarbība norisinās, pamatojoties uz konsultācijām. Sadarbība būtu jāpadziļina, ņemot vērā katras iestādes darbības jomas.

Lai uzlabotu dalībvalstu kompetento iestāžu darba koordināciju un sadarbību, 2002. gadā ar Padomes Lēmumu 2002/187/TI tika izveidots Eurojust. Lēmums paredz, ka Eurojust ir jāuztur privilēģētas attiecības ar Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu, kam pamatā ir cieša divpusēja sadarbība un savstarpēja papildinātība. Autore sprāt, minētais sadarbības mehānisms bija pieļaujams tikai institūciju pastāvēšanas sākotnējā stadijā, bet tagad tas ir jāpilnveido, nosakot konkrētus uzdevumus, kompetences jautājumus, atbildības sfēras, sadarbības koordinācijas instrumentus, robežas, savstarpējo konsultāciju raksturu utt.

atzišanas principu. Padomes Pamatlēmums 2003/577/TI par to, kā Eiropas Savienībā izpilda īpašuma vai pierādījumu iesaldēšanas rīkojumus, attiecas uz vajadzību tūlīt savstarpēji atzīt rīkojumus, lai novērstu pierādījumu iznīcināšanu, pārvadošanu, pārvadāšanu, nodošanu vai apglabāšanu. Tomēr tas attiecas tikai uz daļu no tiesu iestāžu sadarbības jomas krimināllietās, kas saistīta ar pierādījumiem, un uz turpmāko pierādījumu nodošanu attiecas savstarpējās palīdzības procedūras.

² European Judicial Network Manual. The Hague: 2009, Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier. 2010, Page 1139–1188.

³ Padomes Lēmums 2008/976/TI par Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu. Oficiālais Vēstnesis L 348, 24/12/2008, 0130.– 0134. lpp.

⁴ Guidelines on the Structure and functioning of the European Judicial Network. Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier, 2010, Page 1131–1138.

Eurojust

Noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanu apgrūtinā nesakārtotība starpinstitucionālajā sadarbībā nacionālajā līmenī, neizpratne par starptautisko sadarbību. Šis process ir vēl komplicētāks, ja tas tiek organizēts starp vairākām valstīm. Pārrobežu sadarbības attīstība nav iespējama bez pārnacionālās institucionālās sistēmas, kas pašlaik Eiropas Savienībā atrodas tapšanas procesā.

Tiesiskās sadarbības tīkla mērķis ir uzlabot lietu ierosināšanas koordināciju dalībvalstīs, lai veicinātu sadarbību izmeklēšanā starp valstu kompetentajām iestādēm. 2000. gadā, gadu pēc tieslietu un iekšlietu ministru tikšanās Tampērē, tiesiskā sadarbībā iesaistījās dalībvalstu kriminālvajāšanas iestāžu pārstāvji. Tādējādi sākotnēji izveidojās PRO-EUROJUST, kas uzsāka darbību 2001. gada 1. martā. Šīs iestādes funkcijas bija uzlabot izmeklēšanas iestāžu sadarbību smagas pārrobežu noziedzības apkarošanā, koordinēt un stiprināt izmeklēšanas ierosināšanu. 2002. gadā šīs funkcijas pārņēma Eurojust.⁵

Eurojust ir dalībvalstu kompetento iestāžu pārstāvju ar līdzvērtīgu kompetenci grupa. Pārstāvjus norīko saskaņā ar dalībvalsts tiesību sistēmu, tie var būt prokurori, tiesneši vai policijas darbinieki. Viņu uzdevums ir veikt informācijas apmaiņu, saskaņot izmeklēšanas procesus un ierobežot problēmas, kas rodas starp dalībvalstu tiesībsargāšanas iestādēm.⁶ Eurojust darbības mērķi precīzi definējusi Eurojust juridiska dienesta pārstāve *J. F. Castillo Garcia*, proti, tas ir: uzlabot sadarbības efektivitāti smagas pārrobežu noziedzības apkarošanā, īpaši, ja tā ir organizēta un skar divas vai vairākas dalībvalstis.⁷ Autoreaprāt, minētās noziedzības kategorijas komplicēto raksturojumu būtu lietderīgi aizvietot ar jēdzienu "transnacionālā organizēta pārrobežu noziedzība", līdz ar to Eurojust izveidošanas mērķis būtu – transnacionālās organizētās pārrobežu noziedzības kriminālvajāšanas pilnveidošana. Šī procesuālā stadija ir attiecināma uz Eurojust, kaut gan tā nav Eiropas prokuratūra tiešā nozīmē, vērtējot pēc pamatuzdevumu klāsta.

Eurojust pamatuzdevumi ir, koordinējot prokuratūras iestāžu sadarbību, atvieglojot lietu koordināciju smagas organizētas noziedzības apkarošanā, atbalstīt izmeklēšanu, ja iesaistītas vismaz divas valstis, kā arī vienkāršot tiesiskās palīdzības lūgumu izpildi. Vajās zināšanas par Eurojust kompetenci rada tiesībsargāšanas iestāžu darbinieku vidū aplamu viedokli, jo tiek uzskatīts, ka tā ir Eiropas prokuratūra. Jāatceras, ka Eurojust nav piešķirtas tiesības uzturēt apsūdzību dalībvalstu tiesās. Turklāt, ja konfliktsituācijas atrisināšanai pastāv citi alternatīvi mehānismi vai starpvalstu vienošanās, tad Eurojust netiek iesaistīts sadarbībā. Vienlaikus ir gadījumi, par kuriem dalībvalstīm ir obligāti jāziņo Eurojust, piemēram, ja tiek organizēta kontrolētā piegāde.

Nemot vērā, ka ES tiesībās joprojām ir aktuāls jautājums par smago noziedzīgo nodarījumu definīciju jeb tādas neesamība, raksta autore konstatē, ka Eurojust kompetence faktiski aptver noziedzīgus nodarījumus, ar kuriem nodarbojas Eiropols un

⁵ Sensburg P. E. *Europarecht. Ein Studienbuch fuer die Polizei*. Goettingen: Hubert & Co., 2009, S. 75.

⁶ Sensburg P. E. *Europarecht. Ein Studienbuch fuer die Polizei*. Goettingen: Hubert & Co., 2009, S. 41.

⁷ Castillo Garcia J.F. *Supporting investigators and prosecutors in the EU: the strengthened role of Eurojust*. Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier, 2010.

OLAF. Padomes lēmumā par Eurojust stiprināšanu⁸ norādīto uzdevumu veikšanai Eurojust valsts pārstāvim ir piešķirta iespēja iegūt informāciju, kas atrodama viņa dalībvalstī reģistros un kas būtu viņam pieejama, strādājot valsts līmenī par prokuroru, tiesnesi vai policistu: sodāmības reģistri, apcietināto personu reģistri, izmeklēšanu reģistri, DNS reģistri un citi dalībvalsts reģistri, kuros iekļauta informācija, kas vajadzīga darbības nodrošināšanai. Zinātniskajās publikācijās un ES normatīvajos aktos Eurojust kompetence raksturota duāli: tiek minētas noziedzīgo nodarījumu kategorijas vai iespējamās darbības problēmu risināšanai. Eurojust ir tiesīgs pieprasīt kompetentajām iestādēm izmeklēt vai uzsākt kriminālvajāšanu par specifisku darbību, vienas valsts uzsāktu kriminālvajāšanu nodot citai dalībvalstij, koordinēt sadarbību konkrētā kriminālprocesa ietvaros, kā arī dibināt kopējas izmeklēšanas grupas.⁹

Ilgstoši tiek diskutēts par Eurojust kompetences paplašināšanu. Ir izteikti viedokļi par nepieciešamību apkopot datus, kas saistīti ne tikai ar aizdomās turamo personu, bet arī par cietušajiem un lieciniekiem.¹⁰ Tā savukārt būtu dziļa iejaukšanās pamattiesībās, kas pieļaujama tikai konvencionāli.

Eurojust uzdevumu izpildē aktīvi piedalās dalībvalstis, kuru pienākums ir nodrošināt savas valsts pārstāvi ar informāciju par jebkādu lietu, kurā tiesiskā sadarbībā ir tieši iesaistītas vismaz divas dalībvalstis. Par iesaistīšanas kritērijiem kalpo tiesiskās palīdzības lūgumi vai pieņemtie lēmumi, kas nosūtīti vismaz vēl divām dalībvalstīm; noziedzīgam nodarījumam ir jābūt iekļautam Eurojust kompetences sarakstā un par to lūguma izdevējā dalībvalstī paredzēts brīvības atņemšanas sods vai ar brīvības atņemšanu saistīts drošības līdzeklis vismaz pieci /seši gadi. Dalībvalstīm savas valsts pārstāvis jānodrošina ar informāciju, lai ar juridiskiem instrumentiem laikus atrisinātu jurisdikcijas kolīzijas, ja tādas rodas.

Tā kā Eurojust ir īpaši labi piemērots tam, lai sniegtu palīdzību jurisdikcijas konfliktu atrisināšanā, tad tajos gadījumos, kad nav iespējams panākt vienošanos, lietas nodošanā Eurojust vajadzētu ievērot standarta rīcību.¹¹

Informāciju Eurojust, analogiski arī Eiropolam, piegādā dalībvalstu kompetentās iestādes. Analizējot šo procesu, būtiski atzīmēt, ka dalībvalstu kompetentās iestādes atbild par informācijas iegūšanas likumību, par tās precizitāti un nodošanas savlaicīgumu.

Eiropas policijas birojs – Eiropols

1995. gadā izveidotais Eiropas policijas birojs (turpmāk Eiropols), kas savu darbību uzsāka 1999. gada 1. jūlijā Hāgā,¹² 2010. gadā kļuva par ES biroju.¹³ Statusa

⁸ Padomes Lēmums 2009/426/TI par Eurojust stiprināšanu un ar kuru groza Lēmumu 2002/187/TI, ar ko izveido Eurojust, lai pastiprinātu cīņu pret smagiem noziegumiem Oficiālais Vēstnesis L 138, 04/06/2009, 0014.– 0032. lpp.

⁹ Castillo Garcia J. F. Supporting investigators and prosecutors in the EU: the strengthened role of Eurojust. Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier, 2010.

¹⁰ EUROJUST – Vorläufer einer künftigen europäischen Staatsanwaltschaft? Entschlieung der 62. Konferenz der Datenschutzbeauftragten des Bundes und der Länder vom 24 –26 Oktober 2001. Pieejams: <http://www.sachsen-anhalt.de/LPSA/index.php?id=20333> (aplūkots 02.01.2011.).

¹¹ Padomes Pamatlēmums 2009/948/TI par jurisdikcijas īstenošanas konfliktu novēršanu un atrisināšanu kriminālprocesā. Oficiālais Vēstnesis L 328, 15.12.2009., 42.–47. lpp.

¹² Ratzel M. P. The Business, Potential and Limitations of Europol. The new in Europe police. The professional journal for further education and training. Issue 01/2009. Page 16–21 (autores tulkojums).

¹³ History. <http://www.europol.europa.eu/index.asp?page=faq> (aplūkots 02.02.2011.).

maiņa bija nepieciešama sakarā ar sākotnējo pilnvaru pārskatīšanu un darbības jomu paplašināšanu, lai stiprinātu Eiropola operatīvā atbalsta funkciju attiecībā uz valstu policijas iestādēm, kas bija apgrūtināta ar sarežģīto konvencijas ratifikācijas procesu dalībvalstīs.

Eiropola galvenais uzdevums ir uzlabot dalībvalstu policijas sadarbību, atbalstot dalībvalstis organizētās noziedzības, terorisma un citu smagu noziedzības veidu, kas ietekmē divas vai vairākas dalībvalstis, novēršanā un apkarošanā. Noteikto uzdevumu sasniegšanai Eiropols uztur informācijas sistēmu, kurā tiek savākta, analizēta un glabāta saistošā informācija. "Eiropola informācijas pārvaldības līdzekļi ietver Eiropola informācijas sistēmu (EIS), analīzes darba datnes (AWF) un SIENA lietojumprogrammu. EIS ietver to personu personas datus, tostarp biometrisko identifikācijas informāciju, datus par kriminālsodāmību un saiknēm ar organizēto noziedzību, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīgiem nodarījumiem, kuri ietilpst Eiropola kompetencē."¹⁴

Savu uzdevumu veikšanai Eiropols var apstrādāt informāciju un izlūkdatumus, tostarp personas datus, ko ir saņēmis no Eiropola valstu birojiem, proti, arī datus, kas palīdzētu kriminālizmeklēšanā. Apmaiņa ar šo informāciju, izlūkdatiem un analītiskais atbalsts palīdz dalībvalstīm izmeklēšanā. Šeit ir svarīgi vērst uzmanību uz to apstākli, ka sākotnēji informāciju atlasa un izvērtē dalībvalstu kompetentās iestādes, kuras ir atbildīgas par informācijas iegūšanas likumību, par tās saturu un atbilstību patiesai situācijai. Eiropols sniedz rekomendācijas informācijas atļaušanai, bet izpildītājs ir atbildīgs par informācijas kvalitāti, ar ko šeit būtu jāsaprot iegūšanas likumība, datu precizitāte, aktualitāte, atbilstību kritērijiem. Autoreprāt, nacionālajā līmenī jāparedz atbildība par pieļautiem pārkāpumiem, lai izvairītos no nesaistošas vai novecojušas informācijas uzkrāšanas.

Eiropols attīstījās, mainot juridisko statusu un arī kompetences jomas, kas šodien ir daudz plašākas, proti: "Eiropola kompetencē ir organizētā noziedzība, terorisms un citas smagas noziedzības formas, kā uzskaitīts I pielikumā, kuras skar vienu vai vairākas dalībvalstis tā, ka šo noziedzīgo nodarījumu apmēra, nozīmes vai seku dēļ vajadzīga kopēja dalībvalstu pieeja".¹⁵

ES joprojām nav tiesiskā instrumenta, kurš definētu smago noziedzīgo nodarījumu. Autoreprāt, definīcijas saskaņošana veicinātu starptautiskās sadarbības attīstību transnacionālo organizēto pārrobežu noziedzīgo nodarījumu kontrolē, ievērojot tiesiskumu.

Tomēr, neskatoties uz atšķirīgo smago noziedzīgo nodarījuma definēšanu, atbildība par Eiropolam sniegto informāciju jāuzņemas dalībvalstu kompetentajām iestādēm, kas darbojas saskaņā ar nacionālajiem normatīvajiem aktiem. Tādējādi arī starptautiskā sadarbībā ir nozīme noziedzīgo nodarījuma klasifikācijai Latvijā, kas noteikta Krimināllikuma (turpmāk KL) 7. pantā¹⁶. Eiropolam tiek dota informācija, kurā izvērtēts noziedzīgo nodarījuma apmērs, nozīme, sekas un konstatēta nepieciešamība sadarboties vairākām dalībvalstīm, lai atklātu noziedzīgo nodarījumu. Īsāka un neizvērstāka informācija tiek sniegta, ja ir aizdomas, ka, pirmkārt, iesaistīta kāda organizētās noziedzības struktūra, otrkārt, minētais noziedzīgais

¹⁴ Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei. Pārskats par informācijas pārvaldību brīvības, drošības un tiesiskuma jomā. Briselē, 20.7.2010, COM(2010)385.

¹⁵ Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 4. pants.

¹⁶ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

nodarījums ietekmē divas vai vairākas dalībvalstis, treškārt, attiecīgo nodarījumu lielums, nozīmīgums un sekas prasa dalībvalstu kopīgu rīcību.

Eiropola kompetence attiecībā uz smagiem noziegumiem ir daudz plašāka par minēto un paredz saistīto noziedzīgo nodarījumu kategoriju: "Par saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem uzskata: a) noziedzīgus nodarījumus, kas izdarīti, lai sagādātu līdzekļus tādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanai, kuri ir Eiropola kompetencē; b) noziedzīgus nodarījumus, kas izdarīti, lai veicinātu vai veiktu tādus noziedzīgus nodarījumus, kuri ir Eiropola kompetencē; c) noziedzīgus nodarījumus, kas izdarīti, lai nodrošinātu tādu noziedzīgu nodarījumu nesodāmību, kuri ir Eiropola kompetencē."¹⁷ Autoreprāt, visefektīvāk Eiropolā apstrādāto informāciju ir iespējams realizēt kopējās izmeklēšanas grupās.¹⁸ Sadarbības robežas nosaka tās dalībvalsts tiesību akti, kurā darbojas kopēja izmeklēšanas grupa.

Padomes Lēmuma, ar kuru izveido Eiropas Policijas biroju, 7. pants attiecināms uz kriminālizmeklēšanu, proti, "Dalībvalstis ar pienācīgu rūpību izskata ikvienu Eiropola pieprasījumu uzsākt, veikt vai koordinēt izmeklēšanu konkrētā lietā. Dalībvalstis informē Eiropolu par to, vai prasīto izmeklēšanu uzsāks. Pirms izteikt pieprasījumu uzsākt kriminālizmeklēšanu, Eiropols par to attiecīgi informē Eurojust."¹⁹ Autoreprāt, aplūkotais sadarbības mehānisms kavē uzsākt procesuālo darbību, kas savukārt neļauj laikus atmaskot noziedzīgas darbības. Turpinot Eiropola darbības pilnveidošanu, ir vērts piešķirt tam izmeklēšanas tiesības, jo Eiropola rīcībā nonāk unikāla informācija, ko noteiktos gadījumos ir jāpārbauda, lai būtu iespējams iegūt papildu materiālus, kas kalpotu par pierādījumiem kriminālprocesā. Turklāt atsevišķo valstu specvienības dažkārt ir bezspēcīgas pat tehniskā atbaidījuma trūkumu dēļ, taču tas būtu atrisināms, izveidojot pie Eiropola specvienību noteiktu uzdevumu veikšanai.

Ņemot vērā attīstības tendences un plānoto Eiropola funkciju paplašināšanu, autoreprāt, ir jāparedz arī uzdevumu spektra pilnveidošanu. Pašlaik viens no Eiropola galvenajiem uzdevumiem ir "informācijas un izlūkdatu vākšana, uzglabāšana, apstrāde, analīze un apmaiņa"²⁰, kas, pēc raksta autores domām, neliedz iespēju paredzēt arī informācijas realizāciju kriminālprocesā vai kriminālmeklēšanas pasākumu ietvaros. Šodienas darba organizācija starp Eiropolu un kompetentajām dalībvalstu iestādēm ar valsts vienības starpniecību mazina efektivitāti, nerada uzticības nepieciešamo līmeni, prasa daudz vairāk laika informācijas realizācijai, kas apdraud pierādījumu nodrošināšanas iespējas. Palīdzība izmeklēšanā būtu daudz praktiskāka, ja Eiropols ne tikai nosūtītu, bet arī līdzdarbotos informācijas realizācijā. Paredzētās tiesības veikt vai koordinēt konkrētās lietas, ko uzsākušas attiecīgās dalībvalstu kompetentās iestādes, autoreprāt, ir lietderīgi papildināt ar tiesībām nepieciešamības gadījumā reāli vadīt un organizēt izmeklēšanu. Eiropola rīcībā esošā informācija, tehniskās iespējas un citi ES mēroga līdzekļi būtu tieši pieejami, tādējādi likvidējot neefektīvo starpniecību, kā arī palielinot uzticību Eiropola amatpersonām, kas netiktu uzskatītas par "savējo svešinieku", piemēram,

¹⁷ Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 4. pants.

¹⁸ Krutova Ē. Apvienotās izmeklēšanas grupas. Administratīvā un kriminālā justīcija. Nr. 3(44), Rīga: LPA, 47–54. lpp.

¹⁹ Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 7. pants.

²⁰ Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 5. pants.

kopējā izmeklēšanas grupā. Pretējos apstākļos ir sarežģīti izpildīt Eiropalam uzliktos papildu uzdevumus, kas paredz “padziļināt speciālās zināšanas par dalībvalstu kompetento iestāžu izmeklēšanas procedūrām un sniegt konsultācijas par izmeklēšanu; sniegt stratēģiskus izlūkdatus, lai palīdzētu veikt un veicinātu valstu un Savienības līmenī operatīvo darbību īstenošanai pieejamo resursu efektīvu un lietderīgu izmantošanu, kā arī atbalstīt šādas darbības.”²¹

Eiropola darbības pamatā ir informācija. Autoresprāt, tieši operatīvas sadarbības trūkuma dēļ lielākā daļa transnacionālo organizēto pārobežu noziedzīgo nodarījumu paliek neatklāta. Tādējādi ir lietderīgi attīstīt tieši operatīvo sadarbību, piemēram Eiropolā izveidojot atsevišķo struktūrvienību, kura būtu kompetenta iniciēt un veikt operatīvās darbības pasākumus ES mērogā.

Lisabonas līgums paredz pakāpenisku Eiropola stiprināšanu, nepārsniedzot dalībvalstīs paredzēto pasākumu apjomu. Pašlaik Eiropola loma ir ierobežota dalībvalstu kompetento iestāžu sadarbības atbalstīšanā, bet Lisabonas līgums to paplašina operatīvo pasākumu koordinācijā, organizēšanā un vadīšanā. Kā vienu no nākotnes perspektīvām Eiropola attīstībai varētu izvērtēt iespēju legalizēt, piemēram, ES operatīvo detektīvdarbību.²² Latvijā šajā aspektā vienīgi jāpapildina Operatīvās darbības likumā minētie subjekti, kam ar likumu piešķirtas tiesības savas kompetences ietvaros veikt operatīvās darbības pasākumus. Savukārt minēta likuma 19. pantā operatīvās darbības pasākumu uzsākšanai un veikšanai ir paredzēts pamatojums – starptautisku un ārvalstu tiesībaizsardzības un valsts drošības un aizsardzības iestāžu pieprasījums vai vienošanās. Jaunas iniciatīvas informatīvi varētu atbalstīt arī Eiropas birojs krāpšanas apkarošanai (turpmāk OLAF).

OLAF

Līdz Eiropas Krāpšanas apkarošanas biroja izveidošanai²³ nevienas Eiropas Savienības institūcijas uzdevumos netika noteikta kontrole pār nodokļu maksātāju līdzekļu izmantošanas lietderību. Krāpšana rada zaudējumus Eiropas Savienībai, korupcija apdraud īstenojamus projektus, ES institūciju reputāciju. Pēdējā reorganizācija 2006. gada paplašināja OLAF nozīmi starptautiskajā sadarbībā.²⁴ Kā viens no sadarbību pastiprinošiem mehānismiem ir izveidota “Krāpšanas, novēršanas, koordinēšanas padomdevēja komiteja (CoCoLAF)”²⁵. Šī komiteja darbojas kā forums, kurā notiek viedokļu apmaiņa starp Komisiju un sadarbības partneriem finanšu interešu aizsardzībā. Modernais un daudz līdzekļu nepatērējošais mehānisms var būt efektīvs pie nosacījuma, ka komunikācijā aktīvi iesaistās visas ieinteresētās puses, kas, autoresprāt, Latvijas gadījumā ir stipri apšaubāms kvalificēta personāla trūkuma dēļ un kompetenču nenoteiktības dēļ. OLAF sadarbības partneri ir nacionālie izmeklēšanas dienesti, policija, tiesas un administratīvās varas institūcijas, kas, neapšaubāmi, ir daudz. Sākotnēji nebija cita piemērotāka

²¹ Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 8. pants.

²² Operatīvas darbības likums. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 30.decembris, Nr. 131. 16. pants.

²³ Commission Decision of 28 April 1999 1999/352 establishing the European Anti-Fraud Office (OLAF) (OJ 1999 L136).

²⁴ The Fight against Fraud. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/olaf/mission/mission/index_en.html (aplūkots 06.01.2011.).

²⁵ Ibid.

risinājuma, kā veidot darba grupas, kurās jāiekļauj dažādu nozaru speciālisti. Autorsprāt, darba grupas efektivitāte ir lielāka administratīvā rakstura jautājumos, nevis praktiskā darbībā. Nav noteikta darba rezultātu izvērtēšanas mehānisma, kā arī neiespējami noteikt konkrēto atbildību – tā tiek dalīta starp visam iesaistītam iestādēm jeb nepastāv vispār. Turklāt nereti viena un tā pati amatpersona piedalās vairākās darba grupās un projektos, atšķirīgos pēc darbības sfēras, bet tas neveicina vēlamo rezultātu sasniegšanu.

Pastāvošais plašais sadarbības partneru loks radīja nepieciešamību nacionālajā līmenī organizēt starpdisciplināro kontaktiestādi, kas ir jauns starpvalstu sadarbības mehānisms. Latvijā sadarbība ar OLAF 2002. gadā tika noteikta Finanšu ministrijai, un tā pilda Krāpšanas apkarošanas koordinācijas dienesta (AFCOS Anti – fraud Coordination Service) funkcijas.²⁶ OLAF darbībai pilnveidojoties, mainījās arī nacionālo kontaktpunktu raksturs, proti, tika izveidota Padome, kurā iekļauti 12 locekļi, kas pārstāv Finanšu ministriju, Valsts ieņēmumu dienestu, Ģenerālprokuratūru, Iepirkumu uzraudzības biroju, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju, Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministriju, Tieslietu ministriju, Zemkopības ministriju un Valsts policiju.²⁷

Autorsprāt, ir diskutablas OLAF attiecības ar Komisiju: no vienas puses, tas ir Komisijas pakļautībā esošs dienests, kas citviet tiek minēts kā Komisijas sastāvdaļa, kam, no citas puses, ir piešķirta pilnīga neatkarība izmeklēšanā. Interessants fakts, ka “OLAF zināmā mērā darbojas kā “tiesiskās Eiropas” generators pret “kriminālās noziedzības starptautisko raksturu, kas nodara kaitējumu Kopienas interesēm.” Pēc būtības OLAF kompetencē ir starptautiska rakstura noziedzīgie nodarījumi, kuru rezultātā tiek apdraudēti Eiropas Savienības aktīvi. Šis apstāklis būtu jāņem vērā, nosakot nacionālus kontaktpunktus. Diemžēl atsevišķi Valsts Ieņēmuma dienesta (turpmāk VID) pārstāvji pat nezina par tādas organizācijas kā OLAF pastāvēšanu, turpreti pēc informācijas VID mājas lapā kā sadarbības struktūras ir noteiktas visas VID struktūrvienības.²⁸

OLAF mērķis un uzdevumi reglamentēti Regulas Nr. 1073/1999 1. pantā par izmeklēšanu. Šos uzdevumus veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai: “Lai pastiprināti apkarotu krāpšanu, korupciju un citas nelikumīgas darbības, kas ietekmē Kopienas finanšu intereses, ar Komisijas Lēmumu 1999/352/EK, EOTK, Euratom nodibinātais Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai īsteno izmeklēšanas pilnvaras, kas piešķirtas Komisijai saskaņā ar Kopienas noteikumiem, regulām un nolikumiem, kuri šajās jomās ir spēkā.”²⁹ Precizējot OLAF kompetenci, ir

²⁶ Ministru kabineta rīkojumu Nr. 495 “Par kontaktiestādes noteikšanu sadarbībai ar OLAF – Eiropas Krāpšanas apkarošanas biroju” 2002. gada 11. septembrī Sadarbības ar OLAF hronoloģija. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/?lat/eiropas_savieniba/olaf/sadarbibas_ar_olaf_hronologija (aplūkots 24.02.2011.).

²⁷ 2007. gada 19. februārī saskaņā ar Finanšu ministrijas rīkojumu Nr. 182. “Par Eiropas Kopienas finanšu interešu aizsardzības koordinācijas padomes personālsastāvu” tika izveidota Eiropas Kopienas finanšu interešu aizsardzības koordinācijas padome (turpmāk – Padome). Lai pilnveidotu Padomes darbību un Padomē tiktu iecelti augstākā līmeņa vadītāji, 2010. gadā Ministru kabineta tika apstiprināts jauns Padomes nolikums (Ministru kabineta 23.03.2010. noteikumi Nr. 269 “Eiropas Savienības finanšu interešu aizsardzības koordinācijas padomes nolikums”) un jauns Padomes sastāvs (Ministru kabineta 24.03.2010. rīkojums Nr. 168 “Par Eiropas Savienības finanšu interešu aizsardzības koordinācijas padomes sastāvu”). OLAF. Sadarbības ar OLAF hronoloģija. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/?lat/eiropas_savieniba/olaf/sadarbibas_ar_olaf_hronologija (aplūkots 24.02.2011.).

²⁸ Starptautiskās sadarbības struktūras un organizācijas. Pieejams: <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?t=abid=4&id=702&hl=1&mod=33> (aplūkots 24.02.2011.).

²⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 1073/1999 par izmeklēšanu, ko veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF) Oficiālais Vēstnesis L136, 31/05/1999, 1.–7. lpp.

jānorāda, ka OLAF veic administratīvās izmeklēšanas par nelikumīgam darbībām, ko izdarījušas Eiropas Savienības institūciju amatpersonas un darbinieki, pienācīgi nepildot savus pienākumus. Jāprecizē, ka OLAF izmeklēšanā var atklāt krimināla rakstura darbības un nodot materiālus kompetentajām iestādēm kriminālprocesa ierosināšanai. Eiropas Savienībā nav vienota krimināllikuma, bet attiecīgās darbības ir paredzētās nacionālajos normatīvajos aktos, kas Latvijā, piemēram, ir Krimināllikumā XXIV nodaļā paredzētie noziedzīgie nodarījumi valsts institūciju dienestā. Autoresprāt, Eiropas Savienībā ir jāizstrādā tiesiskas kontroles mehānisms, jo institūciju un biroju skaits arvien pieaug, bet darbības likumā tiek pakļauta paškontrolei.

OLAF rokasgrāmatā³⁰ ir norādīts, ka pasākumi, kas nav iekšējā vai ārējā izmeklēšanā, tiek raksturoti kā operācijas vai operatīvās darbības. Tādējādi ir acīmredzama šīs institūcijas nozīme operatīvās sadarbības attīstībā.

Sniedzot atbalstu iniciētam kriminālprocesam, OLAF saskaņā ar regulu (EK) 515/978 uzņemas koordinatora lomu vairākos līmeņos, proti: starp kompetentajam dalībvalstu iestādē, starp kompetentajām dalībvalstu iestādēm un Komisiju (OLAF, starp dalībvalstu kompetentajām iestādēm, Komisiju (OLAF) un trešo valstu nozīmētajām iestādēm. Autoresprāt, nacionālajos normatīvajos aktos ir jāveic nepieciešamie papildinājumi, lai legalizētu OLAF ziņojumos iekļautās informācijas realizāciju kriminālprocesā, norādīt informācijas apmaiņas procedūras, procesuālos termiņus un noteikt nacionālās kompetentās iestādes. Noteikto OLAF izmeklēšanas termiņu, kas ir 12 mēneši no izmeklēšanas uzsākšanas, ir iespējams pagarināt uz 6 mēnešiem.

Kritiski vērtējams 15 dienu termiņš, kura laikā OLAF ir jādod atbilde citām iestādēm, ja tās plāno uzsākt savu izmeklēšanu. Tāpat paredzētie divi mēneši, lai pieņemtu lēmumu uzsākt vai neuzsākt izmeklēšanu pēc lūguma saņemšanas, autoresprāt, ir nesamērīgi, turklāt tas ir pretrunā vispārējai ES tendencei izvairīties no birokrātiskiem mehānismiem lēmumu pieņemšanā. Minētais termiņš, acīmredzami, ir no pagātnes prakses un nav pieļaujams mūsdienu steidzīgajā laikā.

Korupcijas lietas bieži ir cieši saistītas ar politiskiem jautājumiem, tādējādi teorētiski noteiktā iespēja nodod informāciju OLAF ar lūgumu pārņemt izmeklēšanu ir viena no iespējām, kas jāattīsta. Ikvienas dalībvalsts ekonomiskā nestabilitāte apdraud ES finanšu intereses, kas ir pamats turpmākai izmeklēšanai, sadarbojoties ar OLAF.

OLAF izmeklēšanas efektivitātes stiprināšanas nolūkā pēc informācijas nodošanas ir jāuzlabo atgriezeniskā saite ar valstu kompetentajiem dienestiem. Korupcijas apkarošanas gadījumā, autoresprāt, ir lietderīgi deleģēt lietu turpmāko izmeklēšanu nevis nacionālajām tiesībaizsardzības iestādēm, bet, piemēram, Eiropas prokurātūrai, pieņemot, ka tā tiks izveidota.

OLAF var piedāvāt informatīvo atbalstu tiesībaizsardzības iestādēm, tomēr tā ir administratīvās izmeklēšanas iestāde. Jānovērš pretrunas attiecībā uz izmeklēšanā piemērojamiem tiesiskajiem instrumentiem, kad, no vienas puses, OLAF nav tiesīgs pret nacionālajām iestādēm piemērot specifiskus pasākumus, bet, no otras puses, OLAF darbībā kā tiesiskie instrumenti ir pieļaujami pierādījumu izņemšanas orderi, kompensācijas orderi, aktīvu iesaldēšanas orderi.

³⁰ OLAF rokasgrāmata – darbības procedūras. Pieejama: <http://ec.europa.eu/dgs/olaf/legal/manual/short/LV.pdf> (aplūkota 25.01.2010.).

Eiropas izmeklēšanas rīkojums

Attīstot pārrobežu iespējas, ES ir uzsākts jauns pierādījumu iegūšanas posms. Spilgtākais piemērs ir jauna atsevišķu dalībvalstu iniciatīva par "Eiropas izmeklēšanas rīkojuma" ieviešanu, kurā būtu apvienoti tradicionālie tiesiskās palīdzības lūgumi un savstarpējās atzīšanas princips. Proti, 2010. gadā aprīlī septiņu dalībvalstu darba grupa iesniedza Eiropas Parlamentam un Padomei priekšlikumus vadlīnijām par Eiropas izmeklēšanas rīkojumiem krimināllietās (turpmāk EEA). Priekšlikuma mērķis ir izbeigt fragmentāro pierādījumu iegūšanas regulējumu starp dalībvalstīm un ieviest vienotu tiesisku instrumentu, iekļaujot tajā pastāvošus tiesību ierobežojumus, arī Padomes Pamatlēmumu par Eiropas pierādījumu iegūšanas rīkojumu nolūkā iegūt priekšmetus, dokumentus un datus, ko izmantot tiesvedībai krimināllietās.³¹

Eiropas Padome ir attīstījusi apjomīgu sistēmu, kurai jāaizvieto šajā jomā esošie instrumenti. Saskaņā ar priekšlikumu jaunais akts kalpotu visiem izmeklēšanas pasākumiem, izņemot kopējās izmeklēšanas grupas, kurām jau pastāv īpašas tiesību normas ES. Priekšlikumos minētie ieteikumi orientēti uz kriminālprocesu, proti, plānotie pasākumi nav attiecināmi uz ārpus kriminālprocesuālajām attiecībām. Turklāt normatīvais akts būtu attiecināms tikai uz tiem izmeklēšanas pasākumiem, par kuriem lēmumus izdod vai akceptē tiesnesis, prokurors vai izmeklēšanas tiesnesis.³² Rīkojuma izdošanai dalībvalstis norāda kompetentās iestādes.

Ņemot vērā, ka novitāšu galvenais princips ir pārrobežu sadarbības uzlabošana, autoresprāt, jauns tiesiskais instruments varētu uzlabot un atvieglot tiesisko sadarbību krimināllietās salīdzinājumā ar pastāvošo sistēmu. Vairākums jaūtājumu rodas par tiesību uz aizstāvību samērīgu nodrošinājumu un dalībvalstu kriminālprocesuālo sistēmu pamataspektu ievērošanu. Plānotos uzlabojumus ir paredzēts sasniegt ar procesuālo tiesību pielīdzināšanu, izstrādājot Eiropas izmeklēšanas rīkojumu (Europäischen Ermittlungsanordnung), kas paātrinātu izmeklēšanas procesu un nodrošinātu lielāku ticamību attiecībā uz veicamiem kriminālprocesuāliem pasākumiem un pierādījumiem, kas iegūti citā dalībvalstī. Līdzšinējā dalībvalstu pārrobežu sadarbība saskaņā ar nacionālo kriminālprocesu pieļauj atsevišķas izmeklēšanas darbības. Savukārt ES iniciatīvā, kura varētu būt īstenotā direktīvā, vai lēmumā tieši ietekmēs ļoti apjomīgo sadarbības sfēru – izmeklēšanas darbības.

Turpmākā tiesiskās palīdzības lūgumu savstarpējās atzīšanas attīstība nenozīmē attiecīgo lēmumu pilnīgu un automātisku izpildi. Dalībvalstis var paredzēt Eiropas izmeklēšanas rīkojuma izpildes atteikuma iemeslus, kuru daudzumu ieteicams ierobežot, turklāt atteikuma iemesliem ir jābūt pārbaudāmiem. Tādā veidā priekšlikuma iniciatori paredz ar ierobežotu atteikumu skaitu un īsiem izpildes termiņiem nodrošināt jauna instrumenta efektivitāti.

Priekšlikuma iniciatori piedāvā izmeklēšanas pasākumus dalīt četrās kategorijās: pirmajā kategorijā ir jāiekļauj pasākumi, kas īpaši neskar personu tiesības un tiem nav piespiedu rakstura. Liecinieka nopratināšana, pierādījumu iegūšana, kas atrodas dalībvalsts kompetento iestāžu rīcībā, vai datu iegūšana no policijas datu bāzēm būtu iespējama pat automātiski.

³¹ Padomes Pamatlēmums 2008/978/TI par Eiropas pierādījumu iegūšanas rīkojumu nolūkā iegūt priekšmetus, dokumentus un datus, ko izmantot tiesvedībai krimināllietās. OV L 350, 30.12.2008., 72./92. lpp.

³² Rat der Europäischen Union Brüssel, den 26. November 2010 pieejams: <http://eurocrim.jura.uni-tuebingen.de/cms/de/doc/1479.pdf> (aplūkots 12.01.2011.).

Otrajā kategorijā būtu iekļaujami piespiedu rakstura pasākumi. Šajā kategorijā būtu jāiekļauj izmeklēšanas darbības, kuras parasti veic tiesiskās palīdzības lūguma ietvaros, piemēram, kratīšanas, izņemšanas utt.

Trešajā kategorijā varētu iekļaut mazāk ikdienišķus pasākumus, kas tikpat labi varētu piederēt otrai kategorijai, bet, veidojot trešo kategoriju, tiem jāparedz noteikti atteikuma iemesli, piemēram, ja attiecīgi pasākumi ne vienmēr iespējami visās dalībvalstīs vai neattiecas uz noteikto noziedzīgo nodarījumu.

Ceturtajā kategorijā jāiekļauj pasākumi ar izteiktu privāttiesību aizskāruma raksturu, piemēram, telekomunikāciju kontrole, novērošana, iefiltrēšana, bankas kontu kontrole utt.

Diemžēl Latvijā nav uzsāktas plašas diskusijas par minēto iniciatīvu un iecerēto tiesību aktu, autoresprāt, tās ieviešana notiks, kā visu iepriekšējo ES Lēmumu ieviešana, proti, ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā. Attiecībā uz izmeklēšanas pasākumiem jau ir izveidojusies krietna pieredze, kas ir jāņem vērā novitāšu izstrādes procesā, lai pārrobežu sadarbība neiegūtu atpakaļgaitas raksturu ar tradicionāliem tiesiskās palīdzības lūgumiem.

Autoresprāt, pārrobežu sadarbības efektivitāti nosaka arī uzticēšanās, kas gan vēl nav sasniegusi nepieciešamo līmeni, lai realizētu aplūkojamo tiesisko instrumentu. Kā risinājums būtu pakāpeniska savstarpējas atzišanas principa attiecināšana uz noteiktam izmeklēšanas darbībām. Laikā gaitā, izstrādājot kopīgus pierādījumu iegūšanas standartus, tiktu apgūta vienota metodika, kas nodrošinātu neapšaubāmo pierādījumu pieļaujamību visās dalībvalstīs.

Nobeigums

Institucionāla sadarbība paredz arvien vairāk koordinēto pasākumu. Šajā rakstā minētās iestādes sadarbojas gan materiālo, gan procesuālo normu ietvaros, kas vēl vairāk sarežģī sadarbības mehānismu. Katras iestādes kompetencē ir noteiktas noziedzīgo nodarījumu kategorijas, kuras nav identiskas. Praktiskās sadarbības vienkāršošana un efektivitātes panākšana nav iespējama bez noziedzīgo nodarījumu unifikācijas un procesuālo darbību tuvināšanas.

Tuvākajā laikā ES vēl vairāk attīstīsies kopējās tiesību normas par atsevišķo kriminālprocesuālo darbību norisi, par ko liecina atsevišķu valstu iniciatīvas³³ īpaši attiecībā uz pierādījumu iegūšanas procesu. Minēto apliecina arī Lisabonas līgumā paredzētā apņemšanās nākotnē stiprināt Eurojust, paredzot iespēju paplašināt Eurojust kompetenci līdz dalībvalstīs noteiktai līdzvērtīgo dienestu kompetencei. Šī iecere netieši izpaužas arī Lisabonas līgumā paredzētajā iespējā dibināt Eiropas prokuratūru. Tāda prokuratūra būtu kompetenta izmeklēšanā, kriminālvajāšanā un apsūdzības uzturēšanā sākotnēji ES finanšu interešu aizsardzībā un vēlāk arī par Eiropola kompetencē iekļautajiem noziedzīgiem nodarījumiem. Tādējādi Eiropas prokuratūra būtu tiesīga kompetentajās dalībvalstu tiesās uzņemties prokuratūras funkcijas.³⁴ Autoresprāt, šī institūcija ir nepieciešama kā ES kopējās krimināltiesiskās sistēmas sastāvdaļa un tā būtiski ietekmētu līdzšinējo institūciju funkcionēšanu.

³³ Rat der Europäischen Union Interinstitutionelles Dossier: 2010/0817 (COD) Brüssel, den 29. Oktober 2010 (05.11) pieejams: <http://eurocrim.jura.uni-tuebingen.de/cms/de/doc/1474.pdf> (aplūkots 04.01.2011.).

³⁴ Europäischer Raum der Freiheit, der Sicherheit und des Rechts. pieejams: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0022_de.htm (aplūkots 20.01.2011.).

Eiropas prokuratūras izveidošana un tās pastāvēšana ir atkarīga no sadarbības uzsākšanas ar jau esošajām organizācijām. Līdz tās izveidošanai ir jālikvidē tiesiskā rakstura ierobežojumi, kas kavētu pilnvērtīgu sadarbību. Jāizstrādā sadarbības mehānismi pirms organizācijas izveides, nevis pēc, lai nebūtu jātērē laiks, pārstrādājot sākotnējos dibināšanas dokumentus. Prokuratūras izveidošana ir viens no būtiskākajiem soļiem Eiropas Savienības tiesībaizsardzības iestāžu sistēmas izveidē, bet sākotnēji dalībvalstis būtu nepieciešams apspriest minētās institūcijas kompetenci un tās paplašināšanas iespējas, stiprinot pārrobežu sadarbību noziedzīgo nodarījumu kriminālvajāšanā.

Pašreiz Eiropola un Eurojust izmantošana dalībvalstīs ir papildu līdzekļi cīņā pret smagiem noziegumiem. Līdz ar to Eiropas Savienībā nav nevienas iestādes, kas būtu tiesīga veikt izmeklēšanu vai uzraudzīt to pārnacionālās institūcijās vai vairākās dalībvalstīs vienlaikus. Noziedzības apkarošanai jābūt kompleksai, bet nevis atsevišķo aktivitāšu veidā, kas nedod ievērojamu rezultātu, jo pietrūkst pārnacionālo tiesībaizsardzības iestāžu kompetences. Vienlaikus šo institūciju kompetence nav jāinterpretē tā, lai tiktu ietekmēta valsts tiesību aktos noteiktā kompetento institūciju neatkarība.

Starpinstitucionālā pārrobežu sadarbības pamatā ir informācijas apmaiņas process, tas ir noteikts arī savstarpējās vienošanās par sadarbību. Datu vākšana, uzglabāšana un pārrobežu apmaiņa notiek vispārējai risku analīzē, draudu novērtējumā, noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā un atklāšanā.

Līdzšinējā sadarbības organizācija nekonstatē nākotnes problēmas, bet veic uzdevumus pēc notikumiem. OLAF, Eiropols un Eurojust joprojām izstrādā un pilnveido savstarpējas sadarbības iespējas, vērtējot pārklājušos kompetenci un daļēji konkurējot savā starpā. Autoresprāt, šīs institūcijas nav līdzvērtīgi partneri, kuru uzdevumi vērsti vienota mērķa sasniegšanai. Tikai Padomes lēmums³⁵, ar kuru Eiropols iegūst plašākas iespējas cīņai ar smago noziedzību, skaidri norāda Eiropola un Eurojusta vienoto darbības lauku, vienlaikus saglabājot atgriezeniskas saites atšķirīgus partnerus, proti, policijas un tiesu iestādes.

Pēc Lisabonas līguma stāšanās spēkā ir pieaugusi Eiropas Savienības ietekme nacionālajās krimināltiesībās un kriminālprocesuālās tiesībās. ES ir iezīmējusies tendence harmonizēt kriminālprocesuālās tiesības, tomēr preambulās joprojām tiek norādīta atsauce uz savstarpējas atzišanas principu. Nacionālajam likumdevējam ir saistoši ES pieņemti Lēmumi, un Latvijā šo lēmumu ieviešanai bieži vien tiek papildināts vai grozīts Kriminālprocesa likums.

Lielais jauno iniciatīvu un ideju skaits arī turpmāk ietekmēs nacionālās krimināltiesības. Lai mazinātu Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma grozījumu skaitu sakarā ar jauno tiesisko instrumentu un pārrobežu sadarbības modifikāciju ienākšanu ikdienā, autoresprāt, ir lietderīgi pieņemt "Likumu par pārrobežu sadarbību", kas regulētu nacionālo tiesībaizsardzības iestāžu sadarbības procesus ar pārnacionālajām krimināltiesību un citām institūcijām, ievērojot nacionālā kriminālprocesa normas.

Eiropas Savienībā pieaugošais tiesību aktu kopums iekšējās drošības jomā rada nepieciešamību noteikt pamatprincipus, kas kalpotu par priekšlikumu ierosināšanas un novērtēšanas kritērijiem.

³⁵ Beschluss des Rates der Justiz- und Innenminister der EU zur Ausweitung des Mandates von Euro-pol, 06. Dezember 2001, ABL. Nr. C 362 vom 18.12.2001, S. 1.

Institucionālo pārmaiņu laikā nav spēcīgas konkurences uz vakantajiem vadības amatiem, līdz ar ko bieži vien noteiktā amatā paliek iepriekšējais vadītājs un pakāpeniski notiek iestāžu personifikācija ar vadītāju. Arī nemitīga ierindas darbinieku maiņa mazina institūcijas darbības efektivitāti un palielina riskus, kas saistīti ar dienesta informācijas noplūdi.

Multinacionālā savienībā pastāv atšķirīga vienas problēmas izpratne. Kompetentajām iestādēm būtu jāņem vērā, ka ikviena lieta ir īpaša, un jāapsver visi tās fakti un apstākļi. Dalībvalstu kompetentajām iestādēm savā starpā jāriko apspriedes nolūkā vienoties par efektīvāku risinājumu un ar mērķi izvairīties no nelabvēlīgām sekām, ko rada paralēli procesi, kā arī, lai novērstu attiecīgo kompetento iestāžu laika un resursu izšķērdēšanu. Šajā sakarā īpaša uzmanība būtu jāvelta jautājumam par pierādījumu vākšanu, ko var ietekmēt paralēli notiekošs process. Efektīvs risinājums varētu būt kriminālprocesa apvienošana vienā dalībvalstī, piemēram, nododot kriminālprocesu, vai arī jebkurš cits risinājums, kas ļautu minētajam procesam notikt iedarbīgi un pieņemami, tostarp saistībā ar atvēlēto laiku, piemēram, lietas nodošanu Eurojust, ja kompetentās iestādes nespēj vienoties.

Skaidrāk jāformulē starpinstitutionālās sadarbības savstarpējās attiecības un kompetences robežas, vienlaikus paredzot arī atbildību. Institūciju saskaņotai darbībai traucē tas, ka lietu izmeklēšana atrodas atšķirīgās kriminālprocesuālās stadijās. Dalībvalstīm jāizraugās kompetentās iestādes tā, lai veicinātu tiešu saziņu starp tām. Par saziņas līdzekļiem jāizmanto jebkādi līdzekļi, ar ko var iegūt rakstveida apliecinājumu.

Pēc autores domām, ātra, efektīva un visaptveroša sadarbība iespējama, ja dalībvalsts tiesībsardzības iestāžu darbība balstās uz attiecīgo normatīvo regulējumu, kurā detalizēti atrunāti sadarbības mehānismi ar pārnacionālajam institūcijām, noteiktas kompetences robežas un uzdevumu veikšanā iesaistīti sava darba profesionāļi.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

IZVAIRĪŠANĀS NO NODOKĻU UN TIEM PIELĪDZINĀTO MAKSĀJUMU NOMAKSAS SUBJEKTA NOTEIKŠANAS PROBLEMĀTIKA

Mg. iur. Ļubova Kovaļa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekts, nodokļu maksātājs, izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta konstatēšana, juridiskās personas vadītājs, reālais uzņēmuma vadītājs, formālais uzņēmuma vadītājs.

Ievads

Izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas ir sociālā parādība. Cilvēku sociāli psiholoģisko īpašību dēļ tā pastāv gan bagātās valstīs ar attīstītu ekonomiku, gan arī mazāk ekonomiski attīstītās valstīs. Samazinoties komerciālai aktivitātei, komersanti mēģina samazināt savus izdevumus ne tikai uz darbinieku, bet arī uz nodokļu maksāšanas rēķina.

Kad valsts budžeta ieņēmumi kritiski samazinās un valstij trūkst līdzekļu valsts funkciju nodrošināšanai, izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas problēma kļūst par vienu no svarīgākajām tāpēc, ka no tās risināšanas lielā mērā ir atkarīgi ieņēmumi valsts budžetā un ekonomikas atveseļošanās kopumā.

Likumdevējs aizsargā valsts fiskālās intereses paredzot kriminālatbildību par izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas. Tomēr noziedzīgu nodarījumu, kas ir saistīti ar nodokļu nemaksāšanu, skaits pieaug.

Viens no problēmjautājumiem, kas kavē valsts fiskālo interešu aizsardzību un personu saukšanu pie kriminālatbildības par izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, ir izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (turpmāk tekstā – izvairīšanās no nodokļu nomaksas) subjekta noteikšana.

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta jēdziens

Noziedzīga nodarījuma subjekts ir pieskaitāma (vai arī ierobežoti pieskaitāma) fiziska persona, kura noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī sasniegusi kriminālatbildības vecumu. Savukārt izvairīšanās no nodokļu nomaksas gadījumā ir jārunā par speciālo noziedzīga nodarījuma subjektu. Papildus noziedzīga nodarījuma subjekta pamatpazīmēm jākonstatē arī Krimināllikuma 218. pantā paredzētās speciālās subjekta pazīmes. Speciālās subjekta pazīmes tiek determinētas ar nodokļu normatīvajiem aktiem un tās ir atkarīgas no nodokļa maksātāja pazīmēm.

Saskaņā ar likuma “Par nodokļiem un nodevām” 1. panta 1. daļas 4. punktu nodokļa maksātājs ir Latvijas Republikas vai ārvalstu fiziskās un juridiskās personas un uz līguma vai norunas pamata izveidotas šādu personu grupas vai to pārstāvji, kas veic ar nodokli apliekamas darbības vai kam tiek garantēts ienākums nākotnē.¹

Nodokļu maksātājiem likums uzliek par pienākumu ziņot par visiem saviem ienākumiem, pamatot nodokļu, nodevu un citu valsts noteikto maksājumu summas, iesniegt nodokļu administrācijai nodokļu un informatīvās deklarācijas, aprēķināt un noteiktajā termiņā pilnā apmērā samaksāt nodokļus un nodevas. Par nodokļu maksātājiem uzskatāmas arī ar pievienotās vērtības nodokli apliekamās personas un personas, to grupas vai grupu pārstāvji, kuras ietur vai kurām jāietur nodoklis no maksājumiem citām personām, to grupām vai grupu pārstāvjiem. Personu loku, kam ir pienākums maksāt katru konkrētu nodokli, nosaka attiecīgā nodokļa likums.

Finanšu tiesībās nodokļa maksātājs var būt gan fiziskās, gan juridiskās personas, kā arī šo personu apvienības. Savukārt Latvijas krimināltiesību doktrīnā tiek atzīts viedoklis, ka par noziedzīga nodarījuma subjektu var būt tikai fiziskā persona. Tas nozīmē, ka juridiskā persona nevar būt par izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjektu. Juridiskās personas vietā pie kriminālatbildības par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas interesēs saucama fiziska persona. Fiziska persona saucama pie kriminālatbildības juridiskās persona lietā, ja tā nodarījumu izdarījusi, rikodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis, balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu, darboties tās uzdevumā vai pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā.²

Interesanta atšķirība ir Amerikāņu Savienoto Valstu (ASV) krimināltiesībās. ASV pie kriminālatbildības var būt saukta arī juridiskā persona, proti, korporācija. Līdzīgi kā Latvijas krimināltiesību normās, ASV krimināltiesību normās paredzēts, ja notikusi izvairīšanās no nodokļu nomaksas, korporācijas vadītājs ir atbildīgs par korporācijas darbinieku darbībām, ja tās veiktas korporācijas interesēs. Tajā pat laikā pats korporācijas darbinieks atsevišķi tiks saukts pie kriminālatbildības par veiktām prettiesiskām darbībām. Savukārt korporācija var būt atzīta par vainīgu sakarā ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas, ja tās darbinieki savu darba pienākumu ietvaros izdara noziedzīgus nodarījumus ar mērķi rast labumu korporācijai.

ASV tiesu praksē korporācijas atzīšanai par vainīgu nav nepieciešams identificēt darbinieku, kas izdarījis noziedzīgu nodarījumu korporācijas labā, un noteikt tā vietu korporācijas hierarhijā. Korporācija var būt atzīta par nevainīgu tikai tad, ja tiks atzīts, ka izpildītājs rīkojas savās interesēs, nevis korporācijas interesēs.

Attīstītajās valstīs, kas mantojušas anglosakšu krimināltiesību sistēmu, vidū bieži juridiskā persona var būt par izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjektu. Pret juridiskajām personām kā krimināltiesiskās sankcijas tiek piemēroti sodi.³

Atšķirībā no anglosakšu krimināltiesībām Latvijas Krimināllikumā noteikts, ka juridiskā persona nevar būt par noziedzīga nodarījuma subjektu, bet tai var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus: likvidāciju, tiesību ierobežošanu, mantas konfiskāciju un naudas piedziņu.

¹ Par nodokļiem un nodevām: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 18. februāris, Nr. 26 (309).

² Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

³ Сотов А. И., Пепеляев С. Г. Ваш налоговый адвокат. Ежеквартальный сборник выпуск. Москва: ФБК – ПРЕСС, 1998, с. 143.

Pēc raksta autore domām, piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pieredze ir neliela un to izmantošana ir nepietiekama. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas gadījumā juridiskā persona ir "ieinteresēta" nemaksāt nodokli, un bieži šis noziedzīgais nodarījums tiek izdarīts tieši juridiskās personas īpašnieku interesēs, nevis juridiskās personas vadītāja interesēs. Pēc autore domām, tiesu praksē jāattīsta piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana juridiskajām personām, jo, tikai padarot izvairīšanos no nodokļu nomaksas par neizdevīgu juridiskajām personām, var panākt izvairīšanās no nodokļu nomaksas situācijas uzlabošanu.

Rezumējot tika secināts, ka Latvijā par izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjektu var būt tikai fiziska persona, kuras pienākums ir maksāt valsts noteiktos nodokļus vai tiem pielīdzinātos maksājumus.⁴ Pētījuma rezultātā tika definēts izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta jēdziens. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekts ir pieskaitāma (vai arī ierobežoti pieskaitāma) fiziska persona, kura noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī sasniegusi kriminālatbildības vecumu un kurai pašai vai tās vadībā esošai juridiskajai personai ir uzlikts pienākums – maksāt valsts noteiktos nodokļus vai tiem pielīdzinātos maksājumus.

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta konstatēšana

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekts var būt fiziskā persona kā nodokļu maksātājs, kas pats nemaksā nodokļus (piemēram, iedzīvotāju ienākuma nodokli), vai fiziskā persona kā juridiskās personas (nodokļa maksātāja) pārstāvis, kas rīkojas juridiskās personas interesēs.

Pirmais variants neizraisa domstarpības noziedzīga nodarījuma subjekta noteikšanā. Savukārt situācijā, kad nodokļu maksātājs ir juridiskā persona, noziedzīga nodarījuma subjekta noteikšanā rodas daudz jautājumu un neskaidrību.

Saskaņā ar likuma "Par grāmatvedību" 2. pantu juridiskās personas pienākums ir kārtot grāmatvedību.⁵ Grāmatvedībā uzskatāmi atspoguļojami visi uzņēmuma saimnieciskie darījumi, kā arī katrs fakts vai notikums, kas rada pārmaiņas uzņēmuma mantas stāvoklī. Jāuzskaita arī visi īpašumi un ieņēmumi, kas var būt par nodokļa objektu.

Par grāmatvedības kārtošanu un visu saimniecisko darījumu apliecinājošu dokumentu oriģinālu, kopiju vai datu attēlu saglabāšanu ir atbildīgs uzņēmuma vadītājs. Uzņēmuma vadītājs ir persona, kas juridiskās personas vārdā slēdz darījumus un veic cita rakstura saimniecisko darbību. Latvijas Republikā pastāv vairākas juridiskās personas – komersanti, bezpeļņas organizācijas un citi veidojumi. Katram ir savs ar likumu noteikts vadītāju loks.

Tātad par izvairīšanos no nodokļu nomaksas atbildīgs nodokļu maksātājs. Ja nodokļu maksātājs ir juridiskā persona, tad tās vietā atbild juridiskās personas vadītājs. Tomēr tiesību normu praktiskajā piemērošanā var rasties tādas situācijas, kad šis secinājums būs apšaubāms, par to arī liecina nevienveidīgā tiesu prakse.

Juridiskā prakse rāda, ka ir daudz problēmu un neskaidrību reālā juridiskās personas vadītāja konstatēšanā un līdz ar to izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta noteikšanā katrā konkrētā gadījumā. Par ilustrāciju izklāstītam var kalpot dažādi Latvijas Republikas tiesu spriedumi līdzīgos objektīvajos apstākļos.

⁴ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs 3. Sevišķā daļa. Rīga: Firma "AFS", 2007, 157. lpp.

⁵ Par grāmatvedību: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1992. 12. novembris, Nr. 44.

Ogres rajona tiesa nosprieda A. M. kā SIA "M" vadītāju atzīt par vainīgu Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Tomēr, no sprieduma aprakstošās daļas izriet, ka A. M. rīkojies pirmstiesas izmeklēšanā nenoskaidrotas personas uzdevumā un bijis SIA "M" formālais vadītājs.

"[...] A. M., pēc pirmstiesas izmeklēšanā nenoskaidrotas personas piedāvājuma, reģistrēja Sabiedrību ar ierobežotu atbildību "M" Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā, kurā A. M. bija SIA "M" vienīgais dibinātājs un direktors ar paraksta tiesībām.

A. M., rīkojoties pirmstiesas izmeklēšanā nenoskaidrotas personas uzdevumā, pildot norādījumus, veica šādas darbības: atvēra SIA "M" kontu AS "Parekss banka" [...], AS "Rietumu banka" [...], VID Ogres rajona nodaļā saņēma stingrās uzskaites preču pavadzīmes – rēķinus, parakstījis SIA "M" iesniegtās Pievienotās vērtības nodokļa deklarācijas, SIA "M" darījumu dokumentus – aizpildītas PPR, SIA "M" līgumus ar darījumu partneriem, sūdzības VID.⁶

Savukārt Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa formālo SIA "A" vadītāju E.R. atzina par vainīgu noziedzīgā nodarījumā, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā un 20. panta ceturtajā daļā. Ar tiesas spriedumu par Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīga nodarījuma izdarītāju tika atzīts M. K., kas faktiski vadīja SIA "A" saimniecisko darbību.

"[...] E. R., būdams vienīgā SIA "A" amatpersona ar paraksta tiesībām, kurš ieņēma amatu, saistītu ar administratīvo un saimniecisko pienākumu pildīšanu, kā uzņēmuma SIA "A" vadītājs nekontrolēja tā darbību, apzinoties kā tāda viņa uzņēmuma notiek, izņēma Valsts ieņēmumu dienestā SIA "A" preču pavadzīmes rēķinus un nodeva tos M. K., sniedza VID nodaļā atskaites, kuru saturu nepārzina un neinteresējās par nodokļu maksājumiem valsts budžetam. Tādā veidā E. R. atbalstīja M. K., kurš organizēja un veica finansiāli – saimniecisko darbību SIA "A" vārdā, slēdza līgumus ar SIA "P" un SIA "T", sastādot dokumentus un parakstoties SIA "A" direktora E. R. vārdā, slēpa ar nodokli apliekamos objektus – darījumus un izvairījās no nodokļu nomaksas Ls 12 759,12 apmērā. Ar savām darbībām E. R. atbalstīja M. K. darbības, kas bija vērstas uz izvairīšanos no nodokļu nomaksas, jo novērsa šķēršļus noziedzīga nodarījuma izdarīšanai, tādējādi apzināti veicinot izvairīšanos no nodokļu nomaksas.[...]"⁷

Tātad tiesa atzina E. R. nevis par noziedzīga nodarījuma izdarītāju, bet par noziedzīga nodarījuma atbalstītāju.

Analizējot pirmos divus piemērus, secināms, ka tiesu prakse ir nevienveidīga tāpēc, ka abos gadījumos gan persona A. M, gan persona E. R. veica vienādas darbības un pildīja līdzīgus uzdevumus. Vienīgā objektīvā atšķirība minētajos piemēros ir tā, ka E. R. nebija parakstījis SIA "A" dokumentus, tā vietā parakstījis M. K., bet A. M. parakstīja jau aizpildītus SIA "M" dokumentus. No tā secināms, ka gan E. R., gan A. M. veica vienādas funkcijas: reprezentēja komersantus Valsts ieņēmumu dienestā, t. i., formāli pārstāvēja komersantu intereses, nekontrolējot komersantu saimniecisko darbību, bet apzinoties, ka tāda notiek.

Trešajā piemērā Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa savā spriedumā atzīst par vainīgu izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas

⁶ Ogres rajona tiesas 2006. gada 24. novembra spriedums lietā K-24-0219/06-2, krimināllieta Nr.15830103104.

⁷ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2006. gada 25. jūlija spriedums lietā K29-934/06, krimināllieta Nr. 15830113405.

atbalstīšanā personu A. C., kura palīdzējusi faktiskajam vadītājam atrast komersanta formālo vadītāju un kārtojusi grāmatvedību, sagatavojot apzināti nepatiesas ziņas saturošus pārskatus, kā arī iesniegusi tos Valsts ieņēmumu dienestā.

Formālais vadītājs O. B. netika saukts pie kriminālatbildības, neskatoties uz to, ka bija reģistrējis komersantu Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā, parakstot visus reģistrācijai nepieciešamus dokumentus, un atvēris komersanta norēķinu kontus.

“A. C. [...] no pirmstiesas izmeklēšanā nenoskaidrotas personas ar iesauku “Lietuvietis” saņēma piedāvājumu pārdot uzņēmumu, kurš būtu reģistrēts uz formālās amatpersonas vārda, kā arī sniegt palīdzību šī uzņēmuma grāmatvedības dokumentu turpmākā kārtošanā, atskaišu iesniegšanā teritoriālajā Valsts uzņēmumu dienesta (VID) nodaļā. Noskaidrojot, ka tiek pārdota SIA “A” [...], A. C. ar T. Z. [...] starpniecību, piedāvāja O. B. [...] par atlīdzību kļūt par SIA “A” formālo amatpersonu, reģistrēt minēto uzņēmumu savā dzīves vietā, uz sava vārda, atvērt SIA “A” norēķinu kontus bankās, parakstīt dažādus nepieciešamos dokumentus. Piekrītot A piedāvājumam, par SIA “A” vienīgo dalībnieci un direktori kļuva O. B.

A. C. [...] no pirmstiesas izmeklēšanas laikā nenoskaidrotas personas ar iesauku “Lietuvietis” saņēma SIA “A” dokumentus ikmēneša atskaišu sagatavošanai, parakstīšanai un sniegšanai VID Rīgas reģionālās iestādes Ziemeļu rajona nodaļā. A. C. sagatavotās, apzināti nepatiesas ziņas saturošās, SIA “A” Ziņas par darba ņēmējiem, Pievienotās vērtības nodokļa deklarācijas (PVN), Pārskatus par priekšnodokļa summām, kas iekļautas pievienotās vērtības nodokļa deklarācijās, Ziņojumus par valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām no darba ņēmēju darba ienākumiem apstiprināja ar savā rīcībā esošo SIA “A” zīmogu un iesniedza VID Rīgas reģionālās iestādes Ziemeļu rajona nodaļā, tādējādi atbalstot SIA “A” izvairīšanos no nodokļu nomaksas.[...]”⁸

Līdzīgā rakstura lēmumu pieņēma Cēsu rajona tiesa:

“Tiesa atzīst, ka izmeklēšanas laikā pamatoti izbeigta krimināllieta pret J. S. par izvairīšanos no nodokļu nomaksas. Lietā nav iegūti pierādījumi tam, ka J. S. būtu veicis jebkādu saimniecisko darbību, jo SIA “A” vārdā darbojās tās bijušais īpašnieks A. S.”⁹

Izpētot visus tiesas spriedumus, tika secināts, ka dažādās tiesās ir atšķirīgi kritēriji, pēc kuriem tiek kvalificētas uzņēmuma formālā vadītāja darbības un rīcība. Pirmajā gadījumā formālais SIA “M” vadītājs A. M. tika atzīts par izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas izdarītāju. Otrajā gadījumā formālais SIA “A” vadītājs E. R. tika atzīts par izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas atbalstītāju. Savukārt trešajā gadījumā SIA “A” formālais vadītājs O. B. un SIA “A” J. S. vispār netika saukti pie kriminālatbildības par izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas.

Visos izskatītajos gadījumos uzņēmumu formālie vadītāji reģistrējuši komersantus Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā, atvēruši komersantu norēķinu kontus. Atšķirība viņu darbībā ir tāda, ka pirmajā gadījumā SIA “M” formālais vadītājs A. M. parakstījis dokumentus un iesniedzis tos Valsts ieņēmumu dienestā, otrajā gadījumā SIA “A” formālais vadītājs nav parakstījis dokumentus, bet iesniedzis tos Valsts ieņēmumu dienestā. Savukārt trešajā gadījumā formālā SIA “A” vadītāja O. B. darbība aprobežojas ar SIA “A” reģistrēšanu un norēķinu kontu atvēršanu.

⁸ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2005. gada 17. augusta spriedums lietā K32-361/05-04, krimināllieta Nr. 12814001905.

⁹ Cēsu rajona tiesas 2000. gada 15. februāra spriedums lietā Nr. 1-5/83016596.

Nebūtu pareizi saistīt izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta darbību kvalifikāciju tikai ar paveikto darbību apjomu, bet jāņem vērā noziedzīga nodarījuma objektīvas puses īstenošanas sākumposmu. Gadījumā, kad persona iesniedz Valsts ieņēmuma dienestā dokumentus ar nepatiesu vai nepilnīgu informāciju, tiek īstēnota izvairīšanās no nodokļu nomaksas objektīvā puse. Tāpēc formālus juridiskās personas vadītājus, kuri paraksta atskaites un stingrās uzskaites preču pavadzīmes, kā arī veic citas reprezentatīvās funkcijas, jāsauc pie kriminālatbildības par izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas atbalstīšanu. Savukārt ar komersanta (uzņēmuma) reģistrēšanu uz formāla vadītāja vārda vēl netiek īstēnota izvairīšanās no nodokļu nomaksas objektīvā puse. Tāpēc arī trešajā gadījumā formālie vadītāji netika saukti pie kriminālatbildības par izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas.

Tajā pašā laikā, pēc raksta autores uzskata, nav pieļaujama situācija, ka paliek nesodītas tās personas, kuras reģistrē uz sava vārda juridisko personu un atver kredītiestādēs tās norēķinu kontus, bet tālāko darbību nevada un nekontrolē. Pēc autores domām, būtu lietderīgi ieviest grozījumus Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, paredzot iespēju saukt pie administratīvās atbildības tās personas, kuras tikai reģistrē uz sava vārda juridisko personu un atver kredītiestādēs tās kontus, bet tālāko juridiskās personas darbību nevada, neietekmē un nekontrolē. Administratīvā atbildība par juridiskās personas reģistrēšanu LR Uzņēmuma reģistrā uz sava vārda un par juridiskās personas kontu atvēršanu kredītiestādēs, apzinoties, ka reālo komercdarbību veiks, ietekmēs un/vai vadīs citas LR Uzņēmuma reģistrā neregistrētas un nepilnvarotas personas, zināmā mērā apgrūtinās fiktīvu uzņēmumu reģistrēšanu un izvairīšanos no nodokļu nomaksas.

Secinājumi

Izpētot jautājumu par izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas subjekta noteikšanu, raksta autore secina:

1. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekts ir pieskaitāma (vai arī ierobežoti pieskaitāma) fiziska persona, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī saņiegusi kriminālatbildības vecumu un kurai pašai vai tās vadībā esošai juridiskai personai ir pienākums maksāt valsts noteiktos nodokļus vai tiem pielīdzinātos maksājumus.
2. Formālo uzņēmuma vadītāju, kuri paraksta atskaites un stingrās uzskaites preču pavadzīmes, kā arī citus dokumentus un veic uzņēmuma reprezentatīvās funkcijas valsts pārvaldes iestādēs, darbības jākvalificē kā izvairīšanās no nodokļu nomaksas atbalstīšana.
3. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas subjekta noteikšanas problēmjautājumu atrisināšanu, pēc autores domām, sekmēs arī grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Būtu nepieciešams ieviest administratīvo atbildību par juridiskās personas reģistrāciju LR Uzņēmuma reģistrā uz sava vārda un juridiskās personas kontu atvēršanu kredītiestādēs, apzinoties, ka uzņēmuma darbību veiks, ietekmēs un/vai vadīs citas LR Uzņēmuma reģistrā neregistrētas un nepilnvarotas personas.

Izmantotās literatūras un juridisko aktu saraksts

LITERATŪRA

1. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs. 3. Sevišķā daļa. Rīga: Firma "AFS", 2007.
2. Сотов А. И., Пепеляев С.Г. Ваш налоговый адвокат. Ежеквартальный сборник выпуск. Москва: ФБК – ПРЕСС, 1998.

NORMATĪVIE AKTI

1. Par grāmatvedību: Latvijas Republikas likums. *Zinotājs*, 1992. 12. novembris, Nr. 44.
2. Par nodokļiem un nodevām: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 18. februāris, Nr. 26 (309).
3. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 08. jūlijs, Nr. 199/200.

TIESU PRAKSE

1. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2006. gada 25. jūlija spriedums lietā Nr. K29-934/06, krimināllieta Nr. 15830113405.
2. Ogres rajona tiesas 2006. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. K-24-0219/06-2, krimināllieta Nr. 15830103104.
3. Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2005. gada 17. augusta spriedums lietā K32-361/05-04, krimināllieta Nr. 12814001905.
4. Cēsu rajona tiesas 2000. gada 15. februāra spriedums lietā Nr. 1-5/83016596.

KRIMINĀLPROCESA LIKUMA PILNVEIDES VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Dr. iur. Ārija Meikališa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore

Atslēgvārdi: kriminālprocess, Kriminālprocesa likums, Kriminālprocesa likuma grozījumi, kriminālprocesa attīstība.

2010. gada 21. oktobrī Saeima pieņēma un 2010. gada 10. novembrī Valsts prezidents izsludināja likumu "Grozījumi Kriminālprocesa likumā", kas stājas spēkā 2011. gada 1. janvārī¹. Veiktie grozījumi Kriminālprocesa likumā ir plaši un skar ievērojamu kriminālprocesuālo institūtu loku.

Vispārīgi raksturojot šos grozījumus, var norādīt: grozījumi izdarīti 40 nodaļās; grozīti 86 panti; no jauna radīti 4 panti; izslēgti 5 panti, kā arī visa 58. nodaļa "Kriminālprocess privātās apsūdzības lietās"; pilnīgi jaunā redakcijā izteikti 6 panti. Grozījumu intensitāti uzskatāmi raksturo veiktās izmaiņas Kriminālprocesa likuma 12. nodaļā "Rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem". Šajā nodaļā bija 6 panti. Grozījumu rezultātā 2 panti izslēgti, trīs izteikti pilnīgi jaunā redakcijā – tādējādi nemainīgs palicis tikai 1 pants "Lietisko pierādījumu un dokumentu saraksts". Līdz ar to varam uzskatīt, ka nodaļa ir gandrīz pilnīgi jaunā redakcijā. Jāatzīmē, ka tā nav pirmā reize, kad Kriminālprocesa likuma nedaudz vairāk nekā 5 gadu pastāvēšanas laikā veselas nodaļas grozītas gandrīz pilnībā.

Uzskatāmākai veikto grozījumu raksturošanai tos nosacīti var iedalīt vairākās grupās:

- 1) redakcionāla rakstura grozījumi, tai skaitā, novēršot nepilnības un neprecizitātes, kas pavisrības dēļ bija radušās iepriekš veiktu grozījumu rezultātā;
- 2) Kriminālprocesa likuma atsevišķu normu grozījumi, papildinot, precizējot – atrodot labāku, precīzāku izteiksmes veidu panta redakcijai, vienlaikus saskaņojot vienādu jautājumu reglamentāciju dažādos pantos;
- 3) grozījumi, kas maina atsevišķu kriminālprocesuālo institūtu būtību vai rada pilnīgi jaunus kriminālprocesuālos jēdzienus.

Redakcionāla, precizējoša rakstura grozījumu grupu uzskatāmi ilustrē veiktās izmaiņas, vārdu salikumu "Eiropas Kopiena" aizstājot ar "Eiropas Savienība". Turpināta Kriminālprocesa likuma normu precizēšana, kas aizsākta jau iepriekšējos likuma grozījumos, saskaņojot terminu "pirmstiesas process" un "pirmstiesas izmeklēšana" lietojumu, kā arī Kriminālprocesa likuma tekstā termins "pirmstiesas izmeklēšanas iestādes" aizstāts ar "izmeklēšanas iestādes" un "pirmstiesas izmeklēšana" ar "izmeklēšana". Minētās, neapšaubāmi, ir redakcionāla rakstura izmaiņas, kas nemaina jautājumu būtību, tomēr tās kārtējo reizi apstiprina pavisr pieeju likuma grozījumiem, jo faktiski terminoloģiskās izmaiņas, kas tagad tiek veiktas, nebūtu nepieciešamas, ja ar pienācīgu rūpību būtu strādāts, likumu pieņemot vai vismaz tā sākotnējos grozījumus izstrādājot.

¹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 10. novembris, Nr. 178 (4370).

Kriminālprocesa likuma normu nesaskaņotības novēršanu ilustrē arī veiktās izmaiņas attiecībā uz iepazīšanos ar krimināllietai nepievienotajiem speciālo izmeklēšanas darbību materiāliem. Tā Kriminālprocesa likuma 41. panta 2. daļas 3. punktā norāde, ka izmeklēšanas tiesnesim ir pienākums lemt par tādas personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, iepazīstināšanu ar speciālo izmeklēšanas darbību materiāliem, kas nav pievienoti krimināllietai, aizstāta ar norādi, ka izmeklēšanas tiesnesim ir pienākums izskatīt visu kriminālprocesā iesaistīto personu, kurām ir tiesības iepazīties ar krimināllietas materiāliem, pieteikumus par iepazīstināšanu ar krimināllietai nepievienotajiem speciālo izmeklēšanas darbību materiāliem. Tādējādi notikusi Kriminālprocesa likuma 41. panta 2. daļas 3. punkta saskaņošana ar 231. pantu. Pēc grozījumu veikšanas Kriminālprocesa likumā paredzēts tikai viens tiesīgais subjekts attiecīgo pieteikumu (lūgumu) izskatīšanai – izmeklēšanas tiesnesis, aizstājot norādi, ka šādi subjekti var būt divi – izmeklēšanas tiesnesis un prokurors. Precizēts arī brīdis, kad apsūdzētajam tiek dotas tiesības iepazīties ar attiecīgajiem materiāliem, proti, pēc tam, kad pabeigts pirmstiesas process.

Pēc detalizētākas Kriminālprocesa likuma grozījumu analīzes var norādīt, ka veiktas vairākas epizodiskas, taču nozīmīgas izmaiņas Kriminālprocesa likumā. Piemēram:

- Grozīta nolēmumu struktūras reglamentācija, ietverot rīcību gadījumos, kad tajos jāaskaras ar valsts noslēpumu, proti, nolēmumā neietver informāciju, kas ir valsts noslēpuma objekts. Ja informācija, kas ir valsts noslēpuma objekts, ir pierādījums kriminālprocesā, nolēmumā norāda, ka informācija ir izvērtēta.
- Precizēta mantas aresta atcelšanas kārtība, norādot, ja mēneša laikā no dienas, kad nosūtīts paziņojums par mantas aresta atcelšanu, persona, kuras mantai bija uzlikts arests un manta bija nodota glabāšanā saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 365. panta 2.¹ daļu, nav izņēmusi tai piederošo mantu, procesa virzītājs vai – pēc gala nolēmuma kriminālprocesā stāšanās spēkā – paziņojumu nosūtījušās iestādes tiesnesis, prokurors vai izmeklēšanas iestādes vai tās struktūrvienības vadītājs pieņem lēmumu par šīs mantas realizāciju vai iznīcināšanu. Lēmums nav pārsūdzams. Mantas realizācijas un iznīcināšanas kārtību nosaka Ministru kabinets.
- Precizēta procesuālo izdevumu piedziņas kārtība, nosakot: “.. ja pēc kriminālprocesa pabeigšanas ir saņemta informācija par procesuālajiem izdevumiem, kas radušies līdz galīgā nolēmuma spēkā stāšanās dienai un kas nebija zināmi galīgā nolēmuma pieņemšanas dienā, pirmās instances tiesas tiesnesis rakstveida procesā izlemj jautājumu par šiem procesuālajiem izdevumiem. Ja procesuālie izdevumi tiek piedzīti, lēmumā nosaka 30 dienu termiņu tā labprātīgai izpildei. Lēmuma kopiju nosūta personai, pret kuru kriminālprocess pabeigts personu nereabilitējošu apstākļu dēļ, un prokuroram. Persona vai prokurors lēmumu var pārsūdzēt 10 dienu laikā no tā kopijas saņemšanas dienas. Augstāka līmeņa tiesas tiesnesis sūdzību izskata rakstveida procesā, un viņa lēmums nav pārsūdzams. Šajā pantā paredzētajā kārtībā procesuālo izdevumu piedziņu nosaka arī prokurors, ja kriminālprocesu pabeidz, sastādot priekšrakstu par sodu, vai kriminālprocesu izbeidz, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības vai pamatojoties uz citiem apsūdzēto nereabilitējošiem apstākļiem. Ja prokurors lēmumu par procesuālo izdevumu piedziņu pieņem pēc galīgā nolēmuma stāšanās spēkā, lēmuma kopiju nosūta personai, pret kuru kriminālprocess izbeigts. Persona šo lēmumu 10 dienu laikā no tā kopijas saņemšanas dienas var pārsūdzēt amatā augstākam prokuroram, kura lēmums nav pārsūdzams. Piedzenot procesuālos

izdevumus, prokurors lēmumā nosaka 30 dienu termiņu tā labprātīgai izpildei. Prokurors lēmuma kopiju daļā par procesuālo izdevumu piedziņu nosūta izpildei pēc šā lēmuma labprātīgas izpildes termiņa beigām.”

- Paplašināts to gadījumu loks, kad aizstāvim iztiesāšanās jāpiedalās obligāti, paredzot, ka šāda prasība attiecināma arī uz gadījumiem, ja lieta tiek skatīta bez apsūdzētā piedalīšanās. Līdz grozījumu veikšanai šāda prasība bija attiecināta tikai uz gadījumu, kad lieta tiek skatīta apsūdzētā prombūtnē.
- Lietas izskatīšanu bez apsūdzētā piedalīšanās skārušas būtiskas izmaiņas. Līdz ar veikto grozījumu spēkā stāšanos minētajā kārtībā var izskatīt krimināllietas par jebkuru kriminālpārkāpumu (līdz šim – tikai par tādu, par ko var piespriest naudas sodu vai piespiedu darbu). Tagad to var darīt ne tikai tad, ja apsūdzētais šādu lūgumu iesniedzis, bet arī tad, ja viņš bez attaisnojoša iemesla atkārtoti neierodas uz tiesas sēdi.
- Iekļauta norma, kurā reglamentēta pārrakstīšanās un matemātiska kļūdu labošana pirmstiesas procesa laikā, nosakot: “.. procesa virzītājs var nolēmumā izlabot pārrakstīšanās vai matemātiskā aprēķina kļūdas. Pārrakstīšanās vai matemātiskā aprēķina kļūdas izlabo, pieņemot lēmumu, ko paziņo procesā iesaistītajām personām, uz kurām tas attiecas. Lēmumu par pārrakstīšanās vai matemātiskā aprēķina kļūdu labojumu procesā iesaistītās personas 10 dienu laikā pēc tā kopijas saņemšanas var pārsūdzēt uzraugošajam prokuroram, ja lēmumu pieņēmis izmeklētājs, vai amatā augstākam prokuroram, ja lēmumu pieņēmis prokurors. Uzraugošā prokurora un amatā augstāka prokurora lēmums, izskatot sūdzību, nav pārsūdzams.”
- Precizēta izmeklēšanas pabeigšanas procesuālā kārtība, nosakot, ka lēmumā jānorāda arī procesuālie izdevumi, kā arī norādīts, ka izmeklētāja lēmumi par lietas nodošanu prokuroram kriminālvajāšanas uzsākšanai un nodošanu prokuroram (arī pēc prokurora iniciatīvas) procesa turpināšanai medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanai nav pārsūdzami.
- Grozīta kārtība, kādā izmeklētājs iesniedz lietas materiālus prokuroram saīsinātā procesa kārtībā, līdzšinējo rakstveida lēmumu (ierosinājumu) aizstājot ar lietas nosūtīšanu prokuroram kopā ar pavadrakstu.
- Grozīta lietu piekritība apgabaltiesai kā pirmās instances tiesai, turpinot apgabaltiesai kā pirmās instances tiesai piekritīgu lietu loka sašaurināšanu.
- Būtiski precizētas normas attiecībā uz cietušā pārstāvību un tās noformējumu. Tā, turpmāk paredzēts, ka “Cietušo – pilngadīgu fizisko personu var pārstāvēt jebkura pilngadīga un rīcībspējīga fiziskā persona, pamatojoties uz cietušā pilnvarojumu, ko noformē kā notariāli apliecinātu pilnvaru. Ja cietušais pilnvarojumu izteicis mutvārdos, procesa virzītājs to noformē rakstveidā. Šo pilnvaru paraksta cietušais un pārstāvis, bet procesa virzītājs apliecina pušu parakstus. Tiesas sēdē mutvārdos doto pilnvarojumu ieraksta tiesas sēdes protokolā. Advokāta kā pārstāvja tiesības piedalīties kriminālprocesā apliecina orderis.” Lai arī pozitīvi vērtējami centieni sakārtot pārstāvības tiesisko reglamentāciju, tomēr norāde par to, ka advokāta pārstāvības tiesību apliecināšanai pietiek tikai ar orderi, nav pārdomāta. Par šīs nostājas problemātiku raksta autore norādījusi savās publikācijās jau iepriekš².

² Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesā iesaistītās personas // Rakstu kopas “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 2. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 2009. 30. jūnijs, Nr. 26 (579). Pieejams: http://www.juristavards.lv/index.php?laidiens_id=7653&year=2009&month=6&day=30#cal [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

- Grozījumu rezultātā precizētas normas, kurās reglamentēta pārstāvja un kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka pratināšana, norādot, ka pārstāvi un kriminālprocesā aizskarto mantas īpašnieku pratina, ievērojot liecinieka pratināšanas noteikumus, taču šīs personas nezaudē pārstāvja vai kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka statusu. Šīs izmaiņas vērtējamas kā reakcija uz kritiku³, kas bija veltīta līdzšinējai normas redakcijai, kas, starp citu, pārāk steidzīgi un nepārdomāti, tika ieviesta vien netāljā 2009. gada 1. jūlijā.
- Likuma grozījumu izstrādātāju un pieņēmēju nevajadzīgi steidzīgu un nepārdomātu rīcību apliecina arī grozījumi Kriminālprocesa likumā attiecībā uz izņemšanas procesuālo kārtību. 2010. gada 4. februārī no panta, kurā reglamentēta izņemšanas kārtība, tika izslēgta norāde, ka persona, pie kuras izņemšana tiek veikta, lēmumā parakstās par iepazīstināšanu, un pēc tam izmeklēšanas darbības veicējs uzaicina personu nekavējoties izsniegt izņemamo priekšmetu. Ar 2010. gada 21. oktobra grozījumiem Kriminālprocesa likumā šī norāde atkal atjaunota.
- Veiktas izmaiņas tiesas debašu reglamentācijā – paredzēts, ka turpmāk prokurors izsaka savu viedokli ne tikai par apsūdzētajam piespriežamo sodu, bet arī par citiem tiesas nolēmumā izlemjamiem jautājumiem.
- Precizēta lietas pieņemšana izskatīšanai apelācijas kārtībā, būtiski korigējot gadījumus, kad lietu var izskatīt rakstveida procesā – *“Lietu var iztiesāt rakstveida procesā, ja: 1) apelācijas sūdzībā vai protestā ir izteikts lūgums tikai par piesprieztā soda mīkstināšanu un ja prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar, pret to neieilst; 2) apelācijas sūdzībā vai protestā ir norādīts uz apstākļiem, kuru dēļ pirmās instances tiesas nolēmums katrā ziņā jāatceļ, un ja prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar, pret to neieilst; 3) apelācijas sūdzībā vai protestā ir izteikts lūgums tikai par piesprieztā soda mīkstināšanu un ja lieta pirmās instances tiesā izskatīta bez pierādījumu pārbaudes un piesprieztais sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu, kas ilgāka par pieciem gadiem; 4) apelācijas sūdzībā vai protestā ir norādīts uz apstākļiem, kuru dēļ pirmās instances tiesas nolēmums katrā ziņā jāatceļ, un ja lieta pirmās instances tiesā izskatīta bez pierādījumu pārbaudes un piesprieztais sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu, kas ilgāka par pieciem gadiem. Lēmumā par lietas pieņemšanu iztiesāšanai rakstveida procesā norāda: 1) tiesas sastāvu, kādā lieta tiks iztiesāta; 2) tiesības prokuroram, aizstāvim un personai, kuras intereses izskatāmā sūdzība vai protests aizskar, 10 dienu laikā pieteikt noraidījumu tiesas sastāvam vai atsevišķam tiesnesim, iesniegt iebildumus pret lietas iztiesāšanu rakstveida procesā, iesniegt viedokli par apelācijas sūdzību vai protestu; 3) nolēmuma pieņemšanas dienu.”*
- Pilnīgi jaunā redakcijā izteikta norma par kārtību, kādā tiesa izskata lietas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem – *“Saņemis prokurora atzinumu kopā ar krimināllietu un izmeklēšanas materiāliem, referents nosaka lietas izskatīšanas laiku un vietu. Par to tiek paziņots personām, kuru tiesības vai likumiskās intereses prokurora atzinums aizskar, izskaidrojot to tiesības piedalīties tiesas sēdē. Notiesātajam, kas atrodas brīvības atņemšanas vietā, tiek nosūtīta prokurora*

³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Izmeklēšanas darbības // Rakstu kopas “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 2. raksts *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 2009. 30. jūnijs, Nr. 26 (579). Pieejams: http://www.juristavards.lv/index.php?laidiens_iid=7653&year=2009&month=6&day=30#cal [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

atzinuma kopija, informējot viņu par tiesībām lūgt, lai viņam tiek nodrošināta iespēja piedalīties tiesas sēdē. Prokurora piedalīšanās tiesas sēdē ir obligāta. Personas, kuras tiesības vai likumiskās intereses aizskar prokurora atzinums, neierašanās uz tiesas sēdi nav šķērslis lietas izskatīšanai. Lietas izskatīšana notiek kārtībā, kāda noteikta to izskatīšanai kasācijas instances tiesas sēdē mutvārdu procesā, izņemot šajā daļā noteikto: 1) referents ziņojumā izklāsta lietas apstākļus, kas attiecas uz prokurora atzinumu; 2) pēc referenta ziņojuma prokurors pamato atzinumu. Tiesa pieņem vienu no šādiem lēmumiem: 1) atceļ tiesas nolēmumu pilnībā vai tā daļā, atceltajā apjomā atjauno kriminālprocesu un lietu nosūta prokuratūrai; 2) atceļ tiesas nolēmumu pilnībā vai tā daļā, atceltajā apjomā atjauno kriminālprocesu un lietu nosūta jaunai izskatīšanai attiecīgās instances tiesai; 3) noraida prokurora atzinumu; 4) izbeidz tiesvedību.”

- Grozījumi skāruši arī starptautiskās sadarbības tiesisko reglamentāciju – grozīta Eiropas apcietinājuma lēmuma pieņemšanas kārtība (precizējot, ka EAL pieņem nevis tiesa, bet gan Ģenerālprokuratūra), kā arī grozījumi skāruši ārvalstī piespriedta soda izpildi Latvijā.

Minami vēl vairāki grozījumi, kuriem vēlētos pievērsties nedaudz vairāk.

- Kā nozīmīgus var vērtēt tos grozījumus Kriminālprocesa likumā, ar kuriem koriģēts kriminālprocesa dalībnieku loks. Kriminālprocesa likums ticis papildināts ar normām, kas veido jaunu līdz šim Kriminālprocesa likumā nenosauktu vai sīkāk nereglamentētu dalībnieku tiesiskos statusus.
- Ticis ieviests jauns dalībnieks to personu grupā, kurām tiesības uz aizstāvību – notiesātais. Noteikts, ka no notiesājoša sprieduma vai prokurora priekšraksta par soda spēkā stāšanās dienas apsūdzētais iegūst notiesātā statusu (Kriminālprocesa likuma 74-1. p.). Vienlaikus likumā ietvertas notiesātā tiesības nolēmuma izpildes laikā, nosakot, ka

“(1) Nolēmuma izpildes laikā notiesātajam ir tiesības uz savu ar nolēmuma nodošanu izpildei saistīto likumisko interešu aizsardzību tiesā, proti, tiesības:

- 1) uzaicināt aizstāvi;
 - 2) piedalīties tiesas sēdēs un sniegt liecības;
 - 3) iesniegt materiālus, kas sagatavoti, lai izskatītu jautājumu par nolēmuma izpildi;
 - 4) iesniegt sūdzības par tiesneša lēmumiem.
- (2) Izskatot jautājumus, kas saistīti ar nolēmuma izpildi, šajā likumā noteiktajos gadījumos aizstāvja piedalīšanās ir obligāta.
- (3) Prokurora priekšraksta par sodu izpildes laikā notiesātajam ir tiesības uz likumisko interešu aizsardzību prokuratūrā, ja tās saistītas ar priekšrakstā noteiktā soda izpildi, bet jautājumus par priekšrakstā noteiktā soda aizstāšanu vai atbrīvošanu no soda likumos paredzētajā kārtībā – tiesā.”(Kriminālprocesa likuma 74-2. p.)

Noteikti notiesātā pienākumi.

“Notiesātajam ir pienākums:

- 1) noteiktā laikā ierasties procesa veikšanai pilnvarotas amatpersonas norādītajā vietā, ja uzaicinājums izdarīts likumā noteiktajā kārtībā;
- 2) nekavēt un netraucēt nolēmuma izpildes laikā radušos jautājumu izskatīšanas norisi;
- 3) ievērot noteikto kārtību procesuālo darbību veikšanas laikā.” (Kriminālprocesa likuma 74-3. p.)

- Ar notiesātā statusa ieviešanu Kriminālprocesa likumā ticis atrisināts likuma būtisks līdzšinējais trūkums, kuru radīja šāda statusa neesamība, par ko savās publikācijās raksta autore norādījusi jau iepriekš⁴.
- Kriminālprocesa likumā normas papildinātas ar norādēm par vēl kādu procesā iesaistītu personu – pilnvaroto personu – gadījumos, kad tiek veiktas procesuālās darbības, izmantojot tehniskos līdzekļus. Kriminālprocesa likumā noteikts, ka procesuālās darbības gaitā, izmantojot tehniskos līdzekļus, jānodrošina, lai dažādās telpās vai ēkās esošie procesa virzītājs un personas, kas piedalās procesuālajā darbībā, telefonkonferences laikā cits citu varētu dzirdēt, kā arī dzirdēt un redzēt – videokonferences laikā. Lai to varētu realizēt, saskaņā ar grozījumu rezultātā veikto papildinājumu Kriminālprocesa likumā noteikts, ka minētajā gadījumā procesa virzītājs pilnvaro vai uzdod otrā procesuālās darbības norises vietā esošās iestādes vadītājam pilnvarot personu, kura nodrošinās procesuālās darbības norisi savā atrašanās vietā. Šāda persona Kriminālprocesa likumā tiek dēvēta par pilnvarotu personu. Tādējādi pilnvarotas personas uzdevums ir sniegt likumā paredzēto informāciju, gan pārbaudīt to personu identitāti, kuras piedalās procesuālajā darbībā, bet neatrodas vienā telpā ar procesa virzītāju, gan sastādīt apliecinājumu par procesuālās darbības gaitu. Neskatoties uz iepriekš norādītajām izmaiņām Kriminālprocesa likumā, likuma sadaļa par kriminālprocesa dalībniekiem ar jaunu dalībnieku nav papildināta. Tādējādi nav precīzi zināms likumdevēja viedoklis, kurā no dalībnieku klasifikācijas grupām šis dalībnieks ietilpināms. Domājams, ka atbilstoši piedēvētajiem uzdevumiem tas būtu pieskaitāms amatpersonām, kas pilnvarotas veikt kriminālprocesu.
- Kā jau norādīts iepriekš, apjomīgi grozījumi veikti Kriminālprocesa likuma nodaļā par rīcību ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem. Tajā grozīti visi panti, izņemot vienu, kas veltīts lietisko pierādījumu un dokumentu sarakstam. Pēc grozījumiem vienā pantā apvienota lietisko pierādījumu pievienošana krimināllietai un to glabāšanas tiesiskā reglamentācija. Paplašināts to gadījumu loks, kad lietas un dokumenti, kuri iegūti izmeklēšanas darbību laikā, atdodami pret parakstu to īpašniekam vai likumīgam vadītājam. Ja agrāk tas tika darīts tad, ja turpmākajā procesā tika konstatēts, ka attiecīgajām lietām un dokumentiem nav pierādījumu nozīmes kriminālprocesā, tad līdz ar grozījumu spēkā stāšanās šāda rīcība pieļaujama arī situācijā, kad ar attiecīgajām lietām un dokumentiem veiktas nepieciešamās izmeklēšanas darbības un to atdošana īpašniekam vai likumīgam valdītājam nekaitē turpmākajam kriminālprocesam. Tāpat tiek noteikta procesuālā kārtība lietu vai dokumentu atdošanai īpašniekam vai likumīgam valdītājam – *“Atdodot izmeklēšanas darbību gaitā iegūtās lietas vai dokumentus īpašniekam vai likumīgam valdītājam pēc tam, kad veiktas nepieciešamās izmeklēšanas darbības, krimināllietā, ja nepieciešams, saglabā attiecīgo lietu paraugus vai dokumentu kopijas. Ja dokumentu oriģinālu atdošana to īpašniekam vai likumīgam valdītājam var kaitēt turpmākajam kriminālprocesam vai ir pamatotas aizdomas, ka tie pēc atdošanas varētu tikt izmantoti prettiesisku mērķu sasniegšanai, dokumentu īpašniekam vai likumīgam valdītājam nodod dokumentu kopijas, bet dokumentu oriģinālus pievieno lietas materiāliem*

⁴ Sk., piemēram, Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa dalībnieki // Rakstu kopas “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā” 3. raksts. Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds. 2006. 23. maijs, Nr. 20 (423). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=135512> [aplūkots 2011. gada 28. februārī] un Nr. 30. maijs, Nr. 21 (424). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=136082> [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

un uzglabā kopā ar lietu visu tās glabāšanas laiku. Ja izmeklēšanas darbību gaitā iegūtajām lietām un dokumentiem ir cita nozīme kriminālprocesā, procesa virzītājs par rīcību ar attiecīgajām lietām un dokumentiem lemj, ievērojot šā likuma prasības. Lietas, kuru apgrozība aizliegta ar likumu, atpakaļ neatdod. To lietisko pierādījumu glabāšanas vietu un kārtību, kurus nevar atdot īpašniekam vai likumīgajam valdītājam un kurus nevar uzglabāt kopā ar pārējiem krimināllietas materiāliem, nosaka Ministru kabinets. Nododot krimināllietas materiālus citam procesa virzītājam, lietiskos pierādījumus var atstāt glabāšanā pirmā procesa virzītāja lietisko pierādījumu glabāšanai noteiktajā vietā.”

- Veiktie grozījumi attiecībā uz lietisko pierādījumu un dokumentu glabāšanu un rīcību ar tiem aptver arī dokumentu un lietisko pierādījumu glabāšanas termiņu un galīgās rīcības ar tiem precizēšanu. Saskaņā ar veiktajiem grozījumiem noteikts, ka aizdomās turētajam vai apsūdzētajam piederušus noziedzīga nodarījuma rīkus, ja tiem nav vērtības, iznīcina (iepriekš – tikai konfiscē). Līdzīgi ar lietām, kuras bija paredzētas vai tika izmantotas noziedzīga nodarījuma izdarīšanai – tās konfiscē, bet, ja tām nav vērtības – iznīcina. Tāpat grozījumu veikšanas rezultātā noteikta kārtība un termiņi, kādos izlemjama rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem – “Izlemjot par lietiskā pierādījuma atdošanu tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, vienlaikus tiek noteikta rīcība ar lietisko pierādījumu, ja īpašnieks vai likumīgais valdītājs divu mēnešu laikā no paziņojuma nosūtīšanas dienas attiecīgo pierādījumu nebūs izņēmis. Ja lietiskais pierādījums ir jāatdod tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, procesa virzītājs ne vēlāk kā 14 dienu laikā pēc sprieduma vai lēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu stāšanās spēkā par to paziņo lietiskā pierādījuma īpašniekam vai likumīgajam valdītājam un iestādei, kas nodrošina lietiskā pierādījuma glabāšanu. Ja divu mēnešu laikā no paziņojuma nosūtīšanas dienas lietiskā pierādījuma īpašnieks vai likumīgais valdītājs nav izņēmis attiecīgo lietisko pierādījumu, šo lietisko pierādījumu atbilstoši spriedumā vai lēmumā norādītajam iznīcina vai realizē.” Kā zināms, Kriminālprocesa likumā noteikts, ka “ja lietiskais pierādījums ir jāatdod tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, taču to izdarīt nav iespējams, īpašniekam atlīdzina ar tās pašas sugas un tādas pašas kvalitātes priekšmetu vai arī samaksā tā vērtību, kāda pastāv atlīdzināšanas dienā.” Saskaņā ar veiktajiem papildinošajiem grozījumiem Kriminālprocesa likumā pareizi atrisināti gadījumi, kad priekšmeti iznīcināti un realizēti, ja divu mēnešu laikā tie nav izņemti. Tad to vērtība nav jāatlīdzina.
- Būtiski papildinātas un precizētas normas par apsūdzības grozīšanu iztiesāšanas laikā, iekļaujot tādu apsūdzības grozīšanas veidu tiesisko reglamentāciju, kādi līdz šim Kriminālprocesa likumā nebija atrunāti (bet bija apzināti literatūrā⁵). Līdz ar veiktajiem grozījumiem faktiski Kriminālprocesa likums satur norādes uz deviņu veidu iespējamo apsūdzības grozīšanu iztiesāšanas laikā, kuru procesuālā kārtība atrunāta šādi:
 “(1) Ja prokurors groza apsūdzību uz vieglāku, nemainoties noziedzīga nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, jauno apsūdzību fiksē tiesas sēdes protokolā.
 (2) Ja prokurors groza apsūdzību uz vieglāku sakarā ar noziedzīga nodarījuma faktisko apstākļu maiņu vai arī uz smagāku, ja nemainās šā nodarījuma

⁵ Sk., piemēram, Meikališa Ā. Apsūdzība kriminālprocesā: tiesiskās reglamentācijas un prakses aktuālās problēmas. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (555). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=186178> [aplūkots 2011. gada 28. februārī]. un grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 589–601. lpp.

faktiskie apstākļi, vai arī sakarā ar noziedzīga nodarījuma faktisko apstākļu maiņu, ja nemainās šā nodarījuma kvalifikācija, jauno apsūdzību var fiksēt tiesas sēdes protokolā. Pēc tiesas, apsūdzētā vai viņa aizstāvja pieprasījuma jauno apsūdzību prokurors iesniedz rakstveidā. Ja nepieciešams laiks apsūdzības grozīšanai, tiesa pēc prokurora lūguma pasludina tiesas sēdes pārtraukumu. Tiesa var pasludināt tiesas sēdes pārtraukumu arī tad, ja aizstāvībai nepieciešams laiks sagatavoties jaunajai apsūdzībai.

(3) *Ja pirmās instances tiesā prokurors atzīst, ka apsūdzība ir grozāma uz smagāku, tāpēc, ka tiesas sēdē ir konstatēti citi noziedzīga nodarījuma faktiskie apstākļi, tiesa pēc prokurora lūguma pasludina pārtraukumu nepieciešamo izmeklēšanas darbību veikšanai un jaunas apsūdzības sastādīšanai.*

(4) *Prokurors mēneša laikā iesniedz tiesai jaunu apsūdzību, ko tiesa nosūta apsūdzētajam, viņa aizstāvim, cietušajam, viņa pārstāvim un paziņo krimināllietas iztiesāšanas laiku.*

(5) *Apsūdzības grozīšanas gadījumā tiesas sastāvs un piekritība nemainās.”*

- Kā būtiskākie grozījumi Kriminālprocesa likumā vērtējama atteikšanās no privātās apsūdzības procesa, kas sekmējusi kompleksu izmaiņu veikšanu visā Kriminālprocesa likuma tekstā. Tā pilnīgi jaunā redakcijā ticis izteikts Kriminālprocesa likuma 7. pants, kurā līdz šim bija reglamentēta “Publiskā un privātā apsūdzība”, bet saskaņā ar grozījumiem reglamentēta “Apsūdzība kriminālprocesā”. Tiek noteikts, “*ja likumā nav noteikts citādi, kriminālprocesu veic sabiedrības interesēs neatkarīgi no tās personas gribas, kurai nodarīts kaitējums. Apsūdzības funkciju kriminālprocesā valsts vārdā īsteno prokurors.*” Ar grozījumiem papildināts to noziedzīgo nodarījumu loks, par kuriem kriminālprocesu uzsāk, ja saņemts pieteikums no personas, kam nodarīts kaitējums. Šajā grupā iekļauti visi nodarījumi, kas līdz šim bija piekritīgi privātās apsūdzības procesam. Turpmāk kriminālprocesu varēs uzsākt tikai tad, ja būs saņemts cietušā pieteikums par KL 185. panta 1. daļā paredzēto nodarījumu, t. i., tišu svešas mantas bojāšanu. Līdz šim šādā gadījumā procesa uzsākšanai cietušā pieteikums nebija nepieciešams. Pēc grozījumu veikšanas cietušā pieteikums obligāti nepieciešams kriminālprocesu uzsākšanai par Krimināllikuma 90., 130., 131., 132., 136., 157. pantā, 159. panta pirmajā daļā, 160. panta pirmajā daļā, 168., 169., 180. pantā, 185. panta pirmajā daļā, 197. pantā, 200. panta pirmajā daļā un 260. panta pirmajā daļā paredzētiem nodarījumiem. Vienlaikus saglabāta norāde, ka kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja nav saņemts pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums, ja šī persona fizisku vai psihisku trūkumu dēļ pati nespēj īstenot savas tiesības.
- Izrietoši no tā, ka no Kriminālprocesa likuma izslēgta privātā apsūdzība, tika izslēgtas arī norādes par privātās apsūdzības uzturētāju kā kriminālprocesa dalībnieku, interešu konflikta neattiecināmību uz šo dalībnieku, kā arī pants par cietušo privātās apsūdzības lietās. Līdz ar privātās apsūdzības izslēgšanu grozīta arī izmeklēšanas iestāžu, prokuratūras un tiesas kompetence kriminālprocesa uzsākšanā.
- Privātās apsūdzības procesa izslēgšana no Kriminālprocesa likuma vērtējama kā kardināls solis privātās apsūdzības procesa tiesisko un praktisko problēmu risināšanā, kas cita starpā bija apzinātas un atklātas K.Stradas-Rozenbergas pētījumā par privātās apsūdzības procesu⁶, kurā kā viens no iespējamajiem risinājumiem arī tika piedāvāta atteikšanās no šī institūta.

⁶ Strada-Rozenberga K. Cietušo tiesību realizācija privātās apsūdzības lietās – krimināltiesiskais regulējums, prakse, problēmas, risinājumi. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess.

- Privātās apsūdzības procesa izslēgšana atspoguļojumu guvusi arī Kriminālprocesa likuma Pārejas noteikumos, kuros iekļautas šādas norādes – *“Tiesvedībā esošajās privātās apsūdzības lietās par noziedzīgiem nodarījumiem, kas kvalificēti pēc Krimināllikuma 130. panta otrās daļas, 157. un 158. panta saistībā ar neslavas celšanu plašsaziņas līdzekli, kriminālprocess tiek pabeigts privātās apsūdzības kriminālprocesa izskatīšanas kārtībā, kāda bija noteikta līdz 2010. gada 31. decembrim”* un *“tiesnesis privātās apsūdzības kriminālprocesa uzsākšanai iesniegto sūdzību, par kuru līdz 2010. gada 31. decembrim nav pieņemts lēmums, bez izlemšanas nosūta izmeklēšanas iestādei. Augstāka līmeņa tiesas tiesnesis saņemtu, bet līdz 2010. gada 31. decembrim neizskatītu sūdzību par tiesneša lēmumu atteikties uzsākt privātās apsūdzības kriminālprocesu, izskata šajā likumā noteiktajā sūdzību izskatīšanas kārtībā.”*

Noslēgumā, raksturojot iespaidu, kādu radījuši pēdējie grozījumi Kriminālprocesa likumā, un mēģinot prognozēt tālāko Kriminālprocesa likuma attīstību, var norādīt, ka grozījumi Kriminālprocesa likumā noteikti vēl ir gaidāmi, jo

- joprojām ir vērojama normu nesaskaņotība;
- joprojām KPL normas nav pietiekami precīzas un paredz pārāk lielu iespēju nevienveidīgiem risinājumiem;
- joprojām zinātnieku ieteiktie risinājumi tiek ņemti vērā gausi un epizodiski;
- grozījumu izstrāde šķiet bez sistēmiskas pieejas, epizodiska, “saraustīta” un bez normas ilgtspējīgas analīzes.

Minētais kopumā ļauj atzīt, ja grozījumu izstrādes un pieņemšanas veidā ne-notiks būtiskas izmaiņas, grozījumu izstrādāšana un pieņemšana Kriminālprocesa likumā var kļūt par nebeidzamu procesu, kas nekādā veidā nesekmē stabilas kriminālprocesa sistēmas izveidi.

RĪCĪBA AR NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA RĪKIEM, PRIEKŠMETIEM UN CITIEM AR NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU SAISTĪTIEM OBJEKTIEM KRIMINĀLPROCESĀ

Dr. iur. Kristīne Strada-Rozenberga

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore

Atslēgvārdi: noziedzīga nodarījuma rīks, noziedzīga nodarījuma priekšmets, ar noziedzīgu nodarījumu saistīts objekts, lietiskais pierādījums, konfiskācija, iznīcināšana.

Noziedzīga nodarījuma izmeklēšana, apsūdzētā vainas pierādīšana u. c. svarīgu kriminālprocesuālu jautājumu risināšana nav iedomājama bez dažādu materiālās dabas objektu izmantošanas. Šī raksta mērķis nedaudz tuvāk aplūkot Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL)¹ nostājas, atsevišķās teorētiska un praktiska rakstura problēmas attiecībā uz vienu no būtiskākajiem jautājumiem saistībā ar dažādu priekšmetu, dokumentu un citu objektu izmantošanu kriminālprocesā, proti, personu tiesību ierobežošanu līdz ar to īpašumā, lietošanā u. tml. esošu objektu “aizturēšanu” kriminālprocesā un šo personu procesuālo garantiju sistēmu.

Veicot dažādas izmeklēšanas darbības, tai skaitā, piemēram, izņemšanu, kratīšanu, notikuma vietas apskati, priekšmetu un dokumentu pieņemšanu u. c., tiek iegūti potenciāli pierādījumi. Dažādu priekšmetu, dokumentu u. c. objektu (turpmāk – objektu) iegūšana neapšaubāmi ir saistīta ar to personu tiesību aizskārums, kuru īpašumā, lietojumā u. tml. attiecīgie objekti atrodas. Aktuālākais jautājums, kas attiecas uz šo situāciju, šī brīža Latvijas likumos un praksē, pēc raksta autoru domām, saistāms ar minēto personu tiesību aizsardzību, procesuālo statusu jeb, vispārīgi sakot, viņu procesuālajām garantijām. Pievēršoties šim jautājumam nedaudz tuvāk, secināmas vairāk būtiskas atziņas. KPL salīdzinoši sīki un precīzi ir reglamentēts veids (t. i., pamatā izmeklēšanas darbības), kādā objekti var “nonākt kriminālprocesā”. Savukārt ne tik precīza un pārskatāma ir to personu procesuālo garantiju sistēma, kuru intereses aizskar rīcība ar dažādiem objektiem kriminālprocesa laikā. Vispārīgās nostādnes par rīcību ar izmeklēšanas darbībās iegūtajiem objektiem iekļautas vairākos KPL pantos, kuri KPL nav iekļauti vienviet, bet gan dažādās KPL sadaļās un nodaļās. Kā būtiskākās normas attiecībā uz šo jautājumu var minēt šādas:

- KPL 12. nodaļa “Rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem”, kas no 2011. gada 1. janvāra izteikta gandrīz pilnīgi jaunā redakcijā (ar 21.10.2010 grozījumiem² KPL nemainīts palicis tikai viens pants)

¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

² Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 12.03.2009. LR likums. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

12. nodaļa. Rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem

235. pants. Lietisko pierādījumu un dokumentu pievienošana lietai un glabāšana

(1) Izmeklēšanas darbību gaitā iegūtās lietas un dokumentus, ja ir pamats uzskatīt, ka turpmākajā kriminālprocesā tiem varētu būt pierādījumu nozīme, procesa virzītājs reģistrē krimināllietā esošajā lietisko pierādījumu un dokumentu sarakstā.

(2) Lietas un dokumentus, kuri iegūti izmeklēšanas darbību gaitā, pret parakstu atdod to īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, izdarot par to atzīmi lietisko pierādījumu un dokumentu sarakstā, ja pastāv viens no šādiem apstākļiem:

- 1) turpmākajā procesā konstatēts, ka attiecīgajām lietām un dokumentiem nav pierādījumu nozīmes kriminālprocesā;
- 2) ar attiecīgajām lietām un dokumentiem veiktas nepieciešamās izmeklēšanas darbības un to atdošana īpašniekam vai likumīgajam valdītājam nekaitē turpmākajam kriminālprocesam.

(3) Atdodot izmeklēšanas darbību gaitā iegūtās lietas vai dokumentus īpašniekam vai likumīgajam valdītājam pēc tam, kad veiktas nepieciešamās izmeklēšanas darbības, krimināllietā, ja nepieciešams, saglabā attiecīgo lietu paraugus vai dokumentu kopijas.

(4) Ja dokumentu oriģinālu atdošana to īpašniekam vai likumīgajam valdītājam var kaitēt turpmākajam kriminālprocesam vai ir pamatotas aizdomas, ka tie pēc atdošanas varētu tikt izmantoti prettiesisku mērķu sasniegšanai, dokumentu īpašniekam vai likumīgajam valdītājam nodod dokumentu kopijas, bet dokumentu oriģinālus pievieno lietas materiāliem un uzglabā kopā ar lietu visu tās glabāšanas laiku.

(5) Valsts arhīvu fonda pastāvīgi glabājamo dokumentu oriģināli izmeklēšanas darbību gaitā tiek izņemti tikai dokumentu tehniskās vai rokraksta ekspertīzes izdarīšanai, bet pārējos gadījumos lietas materiāliem pievienojamas apliecinātas to kopijas.

(6) Ja izmeklēšanas darbību gaitā iegūtajām lietām un dokumentiem ir cita nozīme kriminālprocesā, procesa virzītājs par rīcību ar attiecīgajām lietām un dokumentiem lemj, ievērojot šā likuma prasības. Lietas, kuru apgrozība aizliegta ar likumu, atpakaļ neatdod.

(7) To lietisko pierādījumu glabāšanas vietu un kārtību, kurus nevar atdot īpašniekam vai likumīgajam valdītājam un kurus nevar uzglabāt kopā ar pārējiem krimināllietas materiāliem, nosaka Ministru kabinets.

(8) Nododot krimināllietas materiālus citam procesa virzītājam, lietiskos pierādījumus var atstāt glabāšanā pirmā procesa virzītāja lietisko pierādījumu glabāšanai noteiktajā vietā.

236. pants. Lietisko pierādījumu un dokumentu saraksts

Lietisko pierādījumu un dokumentu sarakstā procesa virzītājs norāda:

- 1) lietiskā pierādījuma vai dokumenta nosaukumu;
- 2) datumu, kad tas iegūts, un izmeklēšanas darbību, kurā tas iegūts;
- 3) glabāšanas vietu;
- 4) datumu un galīgo rīcību ar lietisko pierādījumu un dokumentu.

239. pants. Lietisko pierādījumu un dokumentu glabāšanas termiņi

(1) Lietiskos pierādījumus un dokumentus glabā, līdz tiesas spriedums stājas spēkā vai beidzas termiņš, līdz kuram var pārsūdzēt lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, ja vien nav konstatēts kāds no šā likuma 235. panta otrajā daļā minētajiem apstākļiem.

(2) Ja par tiesībām uz izņemto lietu ir civilprocesa kārtībā izskatāms strīds, lietiskos pierādījumus un dokumentus glabā, līdz stājas spēkā tiesas spriedums civilīetā vai iestājas prasības noilgums.

(3) Lietiskos pierādījumus, kuru ilgstoša uzglabāšana nav iespējama vai kuru ilgstoša uzglabāšana rada zaudējumus valstij, ja tos nevar atdot īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, ar procesa virzītāja lēmumu:

- 1) realizē vai iznīcina;
- 2) iznīcina, ja tie atzīti par lietošanai vai izplatīšanai nederīgiem.

(4) Lietiskos pierādījumus, kuru apgrozība aizliegta ar likumu vai kuri ir bīstami videi, ar procesa virzītāja lēmumu nodod attiecīgajām iestādēm vai iznīcina.

(5) Lēmuma par lietiskā pierādījuma realizāciju vai iznīcināšanu kopiju procesa virzītājs nosūta lietiskā pierādījuma īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, informējot viņu par tiesībām šo lēmumu pirmstiesas kriminālprocesā pārsūdzēt izmeklēšanas tiesnesim. Līdz sūdzības izskatīšanai lēmuma izpilde tiek apturēta. Lēmuma izpildes apturēšana neattiecas uz lietām, kuru ilgstoša uzglabāšana nav iespējama. Izmeklēšanas tiesneša lēmums nav pārsūdzams.

(6) Šā panta trešajā un ceturtajā daļā minēto lietisko pierādījumu realizācijas un iznīcināšanas kārtību nosaka Ministru kabinets. Pirms lietiskā pierādījuma realizācijas vai iznīcināšanas, ja nepieciešams, saglabā attiecīgo lietu paraugus.

240. pants. Galīgā rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem

(1) Spriedumā vai lēmumā par kriminālprocesa izbeigšanu norāda, kas darāms ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem, proti:

- 1) mantu un dokumentus atdod to īpašniekiem vai likumīgajiem valdītājiem;
- 2) aizdomās turētajam vai apsūdzētajam piederošos noziedzīga nodarījuma rīkus konfiscē, bet, ja tiem nav vērtības, – iznīcina;
- 3) noziedzīgi iegūtu mantu un dokumentus konfiscē;
- 4) apgrozībā aizliegtās lietas nodod attiecīgajām iestādēm vai iznīcina;
- 5) lietas, kurām nav vērtības, pēc ieinteresēto personu lūguma izsniedz tām vai iznīcina;
- 6) lietas, kuras bija paredzētas vai tika izmantotas noziedzīga nodarījuma izdarīšanai, konfiscē, bet, ja tām nav vērtības, – iznīcina.

(2) Izlemjot par lietiskā pierādījuma atdošanu tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, vienlaikus tiek noteikta rīcība ar lietisko pierādījumu, ja īpašnieks vai likumīgais valdītājs divu mēnešu laikā no paziņojuma nosūtīšanas dienas attiecīgo pierādījumu nebūs izņēmis.

(3) Ja lietiskais pierādījums ir jāatdod tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, procesa virzītājs ne vēlāk kā 14 dienu laikā pēc sprieduma vai lēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu stāšanās spēkā par to paziņo lietiskā pierādījuma īpašniekam vai likumīgajam valdītājam un iestādei, kas nodrošina lietiskā pierādījuma glabāšanu.

(4) Ja divu mēnešu laikā no paziņojuma nosūtīšanas dienas lietiskā pierādījuma īpašnieks vai likumīgais valdītājs nav izņēmis attiecīgo lietisko pierādījumu, šo lietisko pierādījumu atbilstoši spriedumā vai lēmumā norādītajam iznīcina vai realizē.

(5) Ja lietiskais pierādījums ir jāatdod tā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, taču to izdarīt nav iespējams, īpašniekam atlīdzina ar tās pašas sugas un tādas pašas kvalitātes priekšmetu vai arī samaksā tā vērtību, kāda pastāv atlīdzināšanas dienā. Tas neattiecas uz gadījumiem, kad lietiskais pierādījums ir iznīcināts vai realizēts atbilstoši šā panta ceturtnās daļas nosacījumiem.

(6) Šā panta pirmajā un ceturtajā daļā noteiktajos gadījumos lietisko pierādījumu realizācijas vai iznīcināšanas kārtību nosaka Ministru kabinets.

(7) Ja noziedzīgs nodarījums izdarīts ar rīku, kas pieder citai personai, konfiskācijai var pakļaut citu aizdomās turētā vai apsūdzētā mantu vai piedzīt finanšu līdzekļus noziedzīgā nodarījuma rīka vērtībā.

- KPL 111-1. pants, kas kurā atspoguļotas kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka tiesības. Pants iekļauts ar 12.03.2009. likumu “Grozījumi Kriminālprocesa likumā”, kas stājas spēkā 01.07.2009.³

³ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 12.03.2009. LR likums. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

111.¹ pants. Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības

Ja procesuālo darbību rezultātā ir ierobežotas vai atņemtas īpašnieka vai likumīgā valdītāja tiesības rīkoties ar mantu un ja šai personai nav šajā likumā noteikto tiesību uz aizstāvību, šīs mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam personiski vai ar pārstāvja starpniecību ir tiesības:

- 1) mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz mantu;*
- 2) iesniegt pieteikumus vai sūdzības par amatpersonu rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantu.*

- Diskusijas raisīšanai nevar nepieminēt arī KPL 389. pantā iekļautās nostādnēs

389. pants. Personas tiesību ierobežošanas termiņi pirmstiesas kriminālprocesā

(1) No brīža, kad pirmstiesas kriminālprocesā tiek iesaistīta persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, vai persona, kuras tiesības rīkoties ar mantu ir ierobežotas ar procesuālajām darbībām, pirmstiesas kriminālprocess pret šo personu jāpabeidz vai jāatceļ visi drošības līdzekļi un tiesību ierobežojumi attiecībā uz mantu šādā termiņā:

- 1) par kriminālpārkāpumu – sešu mēnešu laikā;*
- 2) par mazāk smagu noziegumu – deviņu mēnešu laikā;*
- 3) par smagu noziegumu – divpadsmit mēnešu laikā;*
- 4) par sevišķi smagu noziegumu – divdesmit divu mēnešu laikā.*

(2) Kriminālprocesā par smagu vai sevišķi smagu noziegumu izmeklēšanas tiesnesis šā panta pirmajā daļā noteikto termiņu var pagarināt vēl par sešiem mēnešiem, bet ne vairāk kā par trim mēnešiem vienā pagarinājumā, ja procesa virzītājs nav pieļāvis vilcināšanos vai procesa ātrāka pabeigšana nav bijusi iespējama tā īpašas sarežģītības dēļ. Lēmuma kopiju nosūta šā panta pirmajā daļā minētajai personai.

(2¹) Ja vienā kriminālprocesā persona tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta par noziedzīgu nodarījumu, kas ir piesaistībā ar tai pašā kriminālprocesā izmeklējamu citas personas izdarītu smagāku noziegumu, izmeklēšanas tiesnesis var pagarināt šai personai tiesību ierobežošanas termiņus atbilstoši piesaistībā esošajam noziegumam.

(3) Šā panta pirmajā daļā minētie termiņi tiek apturēti, ja tiek apturēts kriminālprocess.

Citēto normu ietvarā rīcību ar kriminālprocesa gaitā iegūtajiem objektiem var apskatīt divos posmos: 1) pēc to iegūšanas procesa laikā un 2) galīgā rīcība ar šiem objektiem, procesam noslēdzoties. Šī raksta ietvaros galvenokārt tiks aplūkots tieši pirmais posms, proti, rīcība ar kriminālprocesa laikā iegūtajiem objektiem vēl procesa laikā un to personu aizsardzība, kuras šī rīcība skar. Tai pašā laikā nevar noliegt, ka problēmas pastāv arī attiecībā uz galīgo rīcību ar izņemtiem objektiem, taču ierobežotā raksta apjoma dēļ tās tuvāk aplūkotas netiks. Daļa no problēmuaspektiem, kas skar vienu no galīgās rīcības ar lietiskajiem pierādījumiem viedu – to konfiskāciju, apskatīta 2010. gadā veiktajā pētījumā “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”⁴.

Pievērošoties rīcībai ar kriminālprocesa laikā iegūtajiem objektiem procesa laikā, norādāms, ka citētajās normās tieši iekļautas šādas būtiskas atziņas:

⁴ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. Pētījuma atskaite. Pieejama: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf> [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

- Kad kriminālprocesuālo darbību laikā iegūti kādi objekti, procesa virzītājam ir jālemj par tālāko rīcību ar tiem.
 - ♦ Ja šiem objektiem ir pierādījumu nozīme kriminālprocesā (tie var tikt atzīti par lietiskajiem pierādījumiem vai dokumentiem pierādījumu izpratnē), tas fiksejams lietisko pierādījumu un dokumentu reģistrā. Attiecībā uz šo objektu glabāšanu līdz galīgā nolēmuma pieņemšanai iespējami vairāki rīcības varianti:
 - tie glabājami lietā (pašos kriminālprocesa materiālos vai, ja tas nav iespējams, MK noteiktā kārtībā);
 - tie atdodami īpašniekam vai likumīgam valdītājam;
 - tie nododami kompetentām iestādēm;
 - tie iznīcināmi vai realizējami.
 - ♦ Ja šiem objektiem nav pierādījumu nozīmes kriminālprocesā, tad pastāv vairāki rīcības varianti:
 - tie atdodami īpašniekam vai likumīgam valdītājam;
 - lietas, kuru apgrozība aizliegta ar likumu, atpakaļ neatdod;
 - lemj par citu rīcību KPL kārtībā, ja objektiem ir cita nozīme (ne pierādījumu!) kriminālprocesā. Šajā gadījumā, lai arī tiesas norādes uz to nav, KPL kopējā analīze ļauj secināt, ka vienīgais gadījums, kad kādam objektam var būt kāda cita nozīme kriminālprocesā, kas ļauj to “aizturēt”, t. i., neatdot īpašniekam vai likumīgam valdītājam, ir tikai pieņēmums par tā noziedzīgu izcelsmi u. tml., kas ļauj tam uzlikt arestu KPL 28. nodaļas kārtībā.

Konspektīvi pievērsoties apzinātajiem problēmaspektiem apskatāmā posma ietvaros, turpmāk tiks norādīti, pēc raksta autores domām, daži galvenie no tiem:

- KPL nav iekļauta tieša norāde par termiņu, kādā procesa virzītājam jāizlemj jautājums par turpmāko rīcību ar kriminālprocesa gaitā iegūtajiem objektiem. Tādējādi tas var radīt un praksē rada situācijas, kad personas rīcība ar kādiem objektiem tiek ierobežota nepamatoti ilgu laiku, “atrunājoties” ar norādi, ka joprojām turpinās pārbaude par šo objektu saistītu ar izmeklējamu kriminālprocesu. Šāda situācija nav attaisnojama, un KPL būtu iekļaujamas konkrētas norādes par to, ka personai vispār ir tiesības zināt un cik ilgā laikā tiesības uzzināt par to, kas kriminālprocesa gaitā notiek ar viņai izņemtajiem objektiem.
- šis jautājums lielā mērā saistās ar visnotaļ diskutējamo jautājumu par lietiskā pierādījuma izpratni un pieaugošo tendenci lietisko pierādījumu jēdziena robežas aizvien paplašināt. KPL 134. pantā lietiskais pierādījums tiek definēts šādi *“Par lietisko pierādījumu kriminālprocesā var būt jebkura lieta, kas izmantota kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rīks vai priekšmets, vai saglabājusi noziedzīga nodarījuma pēdas, vai arī jebkādā citā veidā satur ziņas par faktiem un ir izmantojama pierādīšanā. Viena un tā pati lieta var būt lietiskais pierādījums vairākos kriminālprocesos. Ja lieta pierādīšanā izmantojama sakarā ar tajā ietvertu saturisko informāciju, tā uzskatāma nevis par lietisko pierādījumu, bet par dokumentu.”* Lietiskā pierādījuma izpratne nebūt nav vienkārša, kā tas sākumā var šķist. Arī KPL ietvertais definējums striktas atbildes nesniedz, atstājot vietu diskusijai. Lietisko pierādījumu izpratne nebūt nav vienveidīga. Viens ir skaidrs – Latvijas apstākļos kāda objekta pakārtošana lietiskajam pierādījumam nav atkarīga tikai no tā materiālā formas, ko uzskatāmi apliecina KPL 134. pantā iekļautā nostāja – ja lieta pierādīšanā izmantojama sakarā ar saturisko informāciju, tā uzskatāma par dokumentu. Tātad izejas pozīcija ir cita – objektam,

lai tas varētu tikt atzīts par lietisko pierādījumu, ar savām ķermeniskajām, fiziski tveramajām pazīmēm jābūt izmantojamam pierādīšanā. Pamatoti rodas jautājums, vai rīki, priekšmeti vienmēr tādas satur? Te jautājums var pavērsties divos virzienos – šaurākā un plašākā skatījumā. Šaurākais par lietiskiem pierādījumiem atzītu tikai tos objektus, kas tiešām satur tikai fiziskas pēdas, plašākais – ikvienu objektu, kas kādā veidā saistāms ar nodarījumu, piemēram, ar savu esamības faktu vien izmantojams pierādīšanā. Piemēram, nozagtā manta – jautājums: vai tā ir lietiskais pierādījums? Praktiski atbildēs: jā! Taču, vai zagtā manta ar savām fiziskajām pazīmēm noder pierādīšanā? Bieži vien ne. Lai gan nereti šī manta tiek norādīta kā pierādījums faktam, ka tā atrasta pie apsūdzētā vai tml., patiesībā šis fakts, tiek pierādīts nevis ar pašu mantu, bet gan tās izņemšanu fiksējošu procesuālo dokumentu. Šī diskusija nebūt nav jauna, un, ieskatoties vēl pagājušā gadsimta 70. gados tapušajās grāmatās, lasāmas norādes par šī jautājuma diskutablu dabu.⁵ Jau tajā laikā var manīt tendenci ar lietisko pierādījumu institūtu risināt jautājumus, kas faktiski tam nav raksturīgi, tai skaitā par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu. Šobrīd, vismaz šī konspektīvā apskata ietvaros, nebūtu lietderīgi daudz sīkāk apskatīt, cik tas bija vai nebija pamatoti Latvijas PSR Kriminālkodeksa darbības laikā, kad likumā nebija normu tieši par noziedzīgi iegūtu mantu un rīcību ar to. Tagad situācija ir būtiski mainījusies, un KPL ietvertas normas, kurās tieši reglamentē noziedzīgi iegūtās un ar noziedzīgu nodarījumu saistītās mantas institūtu un rīcību ar to. Tādējādi, autoresprāt, nav nekāda likumīga pamata un tiesiskas nepieciešamības ar lietisko pierādījumu institūtu risināt jautājumus, kas neatbilst pierādījumu būtībai.

- lietiskā pierādījuma institūtam raksturīga ar aktuāla problemātika ne tikai šī jēdziena izpratnes aspektā. Noteiktas problēmas saistās arī ar atzišanas par lietisko pierādījumu procesuālo formu, par ko minēts jau kādā 2009. gadā publikācijā.⁶ Šajā publikācijā ir norādes arī uz diskusiju par to, vai KPL 389. panta (citēts šī raksta sākumā) termiņš attiecināms arī uz kāda objekta “aizturēšanu” kriminālprocesā, pamatojoties uz tā atzišanu par lietisko pierādījumu vai dokumentu (kā pierādījumu). Par šo jautājumu joprojām ir dažādas attieksmes, un tas arī nav vienkārši risināms jautājums. Vienveidīgas prakses nodrošināšanas nolūkā, domājams, būtu nepieciešami precizējoši grozījumi KPL vai arī prakses vadlīniju izstrādāšana.
- risinot iepriekš norādītās problēmsituācijas, būtu jāņem vērā šādi būtiski aspekti:
 - ♦ jānosaka termiņi, kādā kriminālprocesā iegūto objektu īpašnieki, likumīgie valdītāji u. tml. jāinformē par procesuālo rīcību ar iegūtajiem objektiem;
 - ♦ lietiskā pierādījuma un dokumentu kā pierādījumu institūts jāattiecina tikai uz tādiem objektiem, kas tiešām izmantojami pierādīšanā, novēršot to izmantošanu citu mērķu sasniegšanai, piemēram, noziedzīgi iegūtu vai noziegumā izmantotu objektu, kuriem nav pierādījumu nozīme, piespiedu

⁵ Sk., piemēram, Liede A. Latvijas PSR kriminālprocess (vispārīgā daļa) un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970, 380.–381. lpp.

⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess // Rakstu kopas “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 4. raksts. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 270.–271. lpp.

atsavināšanai (par pēdējo tuvāk skatīt jau pieminēto pētījumu par mantas konfiskāciju);

- ♦ jāizveido efektīva procesuālo pasākumu sistēma, lai kriminālprocesā iegūtos un tā tālākai norisei nepieciešamos objektus pēc iespējas ātrāk atdotu to īpašniekiem vai likumīgiem valdītājiem (veidojot aizstājējus, t. i., kopijas, apskates protokolus u. tml., šajās darbībās pieļaujot un sekmējot ieinteresēto procesa dalībnieku līdzdalību);
- ♦ jāpilnveido kriminālprocesā iegūto objektu īpašnieku, likumīgo valdītāju u. tml. procesuālo garantiju sistēma (raksta noslēgumā vēlētos pievērsties nedaudz tuvāk).

Šobrīd praksē nav vienādas izpratnes par to, kādā statusā kriminālprocesā iesaistās/jāiesaista persona, kuras īpašumā, likumīgā valdījumā vai tml. esošs objekts ir “izņemts” un tiek “aizturēts”, līdz ar to aizskarot tās tiesības. Faktiski šī “neizpratnes” situācija ir visai dīvaina, jo kopš 2009. gada 1. jūlija, kad stājušies spēkā kārtējie grozījumi KPL⁷, ir radīts īpašs statuss – aizskartās mantas īpašnieks (skatīt raksta sākumā citēto pantu). Nevar noliegt, ka objektu izņemšana no tā īpašnieka, likumīgā valdītāja u. tml. un “aizturēšana” kriminālprocesā ierobežo un pat atņem tiesības rīkoties ar attiecīgo objektu (mantu). Līdz ar to no pirmā brīža, kad personai tiek liegtas brīvas rīcības tiesības ar kriminālprocesā iegūto objektu, tā iegūst kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka statusu ar visām no šī fakta izrietošām tiesībām. Kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka izpratnei un statusam sava kritika veltīta jau iepriekšējās publikācijās.⁸ Arī šī raksta kontekstā atzīmējams, ka attiecīgo personu pilnvērtīgas procesuālo garantiju sistēmas nodrošināšanai, to tiesību loks būtu precizējams un papildināms, piemēram, iekļaujot tādas tiesības kā tikt laikus informētam par pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz izņemtajiem objektiem, paust viedokli par pieņemtajiem lēmumiem (vismaz lēmumiem par galīgo rīcību ar attiecīgajiem objektiem) vēl pirms to pieņemšanas, tiesības uz juridisko palīdzību u. c.

Rakstā minētās ir tikai dažas no problēmām, kas raksturīgas personu interešu aizskārumam līdz ar tai piederošu vai likumīgā rīcībā esošu objektu izmantošanu kriminālprocesa mērķu sasniegšanai. Problēmu uzskaitījumu un risinājumu piedāvājumu varētu vēl turpināt, tomēr ierobežotā raksta apjoma un lietderības apsvērumu dēļ šoreiz tas netiks darīts. Norādītais jau ir pietiekama ilustrācija nepieciešamībai pēc kompleksa normatīva, teorētiska un praktiska problēmu loka risinājuma, kas saistās ar apskatīto jautājumu. Un tas ir tikai viens no aspektiem daudz plašāka jautājuma skatījumam, proti, par personisko un publisko interešu mijiedarbību un kolīzijām kriminālprocesā.

⁷ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 12.03.2009. LR likums. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2011. gada 28. februārī].

⁸ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesā iesaistītās personas // Rakstu kopas “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 2. raksts. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 208.–209. lpp.

KRITĒRIJI KRIMINĀLPROCESA VIENKĀRŠOŠANAI

Dipl. jur. Jānis Maizītis

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: Kriminālprocess, Kriminālprocesa vienkāršošana, kritēriji kriminālprocesa vienkāršošanai, saprātīga lietderīguma princips.

Jau gandrīz simt gadu Latvijā kriminālprocesa kontekstā tiek izteikti viedokļi un meklēti risinājumi kriminālprocesa vienkāršošanai. Nelielas diskusijas par šiem jautājumiem bijušas padomju periodā – laika posmā no 1940. gada līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai. Vai šodien vēl ir aktuāli 1926. gadā Tieslietu ministrijas Vēstnesī publicētie V. Alksņa raksta “Mūsu kriminālprocesu vajaga vienkāršot” citāti?

“Bez šaubām, tiesai vajaga būt ne tikai taisnai, bet arī ātrai, tā ir elementāri pareiza prasība.”¹

“Kaut gan pie šo likumu izdošanas toreizējais Krievijas likumdevējs svinīgi pasludināja, ka viņš ir radījis ātru, taisnu un žēlīgu tiesu (un ātra arī šī tiesa bij, salīdzinot ar bijušās Krievijas pirmsreformas tiesu), tomēr tagad, pēc 60 gadiem no tā laika, kad dzīve milzu soļiem ikdienas progresē, uzskatīt šo tiesu par ātru mēs vairs nevaram.”²

V. Alksnis, aprakstot kriminālprocesa komplicētību un raksturojot kriminālprocesuālo kārtību līdz galīgajam tiesu nolēmumam noziedzīga nodarījuma izmeklēšanā un iztiesāšanā, kā rezultātā namsaimniekam Jānim suverenās tautas vārdā piespriests samaksāt 10 latu soda naudu par ielas nenoslaucīšanu, pabeidz retoriski: “Nē, mēs esam karā izpostīta valsts, mēs neesam tik bagāti, lai varētu sev atļauties tādus luksus iztiesāšanos. Šāda tiesa mums ir vispirms par dārgu.”³

Šodienas ekonomiskās grūtības, protams, nekādā ziņā nevar salīdzināt ar kara sekām, taču izmeklēšanas iestādes ir finansiāli ļoti novājinātas un pārslogotas.

Kriminālprocesa likuma izstrādes koncepcija jau divtūkstošo gadu sākumā jaunajam likumam izvirzīja mērķi – vienkāršot kriminālprocesu.⁴ Eiropas Padomes valstīs kriminālprocesa vienkāršošanas jautājums ir bijis aktuāls pēdējos divdesmit gados. Lai tiktu panākta Eiropas Padomes dalībvalstu lielāka vienotība kriminālās justīcijas paātrināšanai un vienkāršošanai, ņemot vērā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 5. un 6. panta prasības, 1987. gada 17. septembrī tika pieņemta Ministru komitejas Rekomendācija Nr. R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas

¹ Alksnis V. Mūsu kriminālprocesu vajaga vienkāršot. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926, Nr. 1, 1. lpp.

² Turpat, 1.–2. lpp.

³ Turpat, 3. lpp.

⁴ Kriminālprocesa likuma koncepcija, 12.06.2001. *Jurista Vārds*, 26.06.2001., Nr. 20.

vienkāršošanu.⁵ Daļa no šīm rekomendācijām ir bijis pamats Latvijas 2005. gada kriminālprocesa reformai.

Joprojām ir aktuāls jautājums, vai Kriminālprocesa likuma vienkāršošana ir notikusi pēc būtības vai tikai pēc formas.

- Vai likuma normas praksē tiek pareizi izprastas un izmantotas?
- Vai vienkāršošanu iespējams saistīt ar konkrētiem kritērijiem?
- Vai tā ir atkarīga no gadījuma rakstura prakses piemērošanas?

Ko saprotam ar vienkāršošanu kriminālprocesā? Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL)⁶ vispārīgajos noteikumos kā likuma mērķis vienkāršošanas jēdziens netiek minēt. Uzsvērta ir efektīva Krimināllikuma (turpmāk – KL) normu piemērošana un krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Arī kriminālprocesa pamatprincipos nav tieša vienkāršošanas principa formulējuma. Jāatzīmē gan, ka vairākās normās, kas raksturo pamatprincipus, vienkāršošanas jēdziens tiek pieminēts. KPL 14. panta 2. daļā noteikts, ka procesa virzītājs izvēlas konkrētajiem apstākļiem atbilstošo vienkāršāko kriminālprocesa veidu un nepieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē un nepamatotus izdevumus.

KPL 21. pants nosaka sadarbības iespējas ar kriminālprocesa veikšanai pilnvaroto amatpersonu. Noteikts, ka sadarbība var izpausties vienkāršāka procesa veida izvēlē.

Secinājums ir viens: vienkāršošana kā pamatprincips kriminālprocesa likumā noteikts nav, taču vismaz divi no kriminālprocesa pamatprincipiem ir saistīti ar vienkāršošanu un vienkāršāku procesa veidu.

Kā mēs saprotam jēdzienu vienkāršošana? Pirmajā mirklī liekas, ka latviešu valodā viegli izprotams jēdziens. Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas skaidrojums: “vienkāršs – necils, parasts, ierindas (ierindas cilvēki); prasts sar.: nesarežģīts, elementārs, nesamākslots, neuzkrītošs, pieticīgs.”⁷ Saprotams, ka sinonīmi nav un nevar būt burtiski attiecināmi uz kriminālprocesa kārtību. To nekad neraksturosim kā necilu, prastu, nesamākslotu vai pieticīgu. Svarīga ir vienkāršošanas jēdziena būtības attiecināšana uz kriminālprocesa kārtību. Mūsdienu tiesībās pēc būtības vienkāršošana krimināltiesiskā izpratnē ir saistāma arī ar alternatīvām kriminālvajāšanai – tam pētījumu veltījis krievu zinātnieks V. Golovko⁸. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. (87)18 šajā kontekstā rekomendē gan parastā tiesas procesa vienkāršošanu, tā saukto vienkāršoto jeb saīsināto procesu, bet uzsver arī alternatīvu iespējas, tās saistot ar krimināllietās kompetento iestāžu un citu iesaistīto iestāžu ārpus iespējamu izlīgumu kā alternatīvu tiesvedībai.⁹

Latvijas kriminālprocesa zinātnieces Ā. Meikališa un K. Strada-Rozenberga savos rakstos atbilstoši KPL formulējumiem šķir “...vispārējā kārtībā veiktos, vienkāršotos un sevišķos procesus”¹⁰. “Mūsaprāt, pie vienkāršotajiem procesiem būtu

⁵ Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu, ([http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm) (skatīts 30.01.2011.)).

⁶ Kriminālprocesa likums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.

⁷ Grinberga E., Kalnciems O., Lukstiņš G., Ozols J., Pārupe A., Rauhvargers E., Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Avots, 2002, 454 lpp.

⁸ Головкин Л. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург, 2002.

⁹ Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu, ([http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm) (skatīts 30.01.2011.)), 1. lpp.

¹⁰ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 43. lpp.

pieskaitāmi šādi kriminālprocesa veidi, kas bija pazīstami gan KPK, gan ir iekļauti KPL:

- 1) *kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no kriminālatbildības* – KPK 5–3. p., KPL 379. p.;
- 2) *nosacīta kriminālprocesa izbeigšana* – KPK 5–4. p., KPL 34. nodaļa;
- 3) *vienošanās process* – KPK 19a nodaļa, 9a sadaļa, KPL 38., 49., 50. nodaļa;
- 4) *lietas izskatīšana tiesā bez pierādījumu pārbaudes* – KPK 276–1. p., KPL 499. pants;
- 5) *saīsinātais process* – KPK 9. sadaļa, KPL 37. nodaļa.

Kā arī pie vienkāršotiem procesiem var pieskaitīt vēl divas papildu vienkāršotās formas, kas ir jauninājums KPL:

- 6) *prokurora priekšraksts par sodu* – KPL 35. nodaļa;
- 7) *process neatliekamības kārtībā* – KPL 36. nodaļa.¹¹

Jāatzīst, KPL ir devis ļoti plašas iespējas, kuras var attiecināt uz vienkāršošanas jēdzienu, līdz ar to pēc likuma formas KPL koncepcijas mērķi attiecībā uz kriminālprocesa vienkāršošanu var uzskatīt par sasniegtu. Latvijas apstākļos minētie procesi kā vēsturiski, tā arī jēdzieniski (kaut arī daļa būtu attiecināmi un saistāmi ar alternatīvu jēdzienu) kopumā ir raksturojami kā vienkāršotie procesi, tomēr jāatceras, ka šis jēdziens kriminālprocesā tiek lietots diezgan plašā nozīmē un kontekstā.

Vai likuma normas tiek pareizi izprastas un izmantotas praksē? Izmeklēšanas iestāžu un prokuratūras pēdējo piecu gadu statistika liecina, ka visi vienkāršotie procesi tiek piemēroti praksē.¹² Ir iespējams analizēt tendences attiecībā uz konkrētiem vienkāršotiem procesiem; svarīgs ir kritēriju jautājums, kāpēc procesa virzītājs izvēlas vai neizvēlas to vai citu vienkāršoto procesu. Ja prakse ir pierādījusi visu vienkāršoto procesu piemērošanas iespējas, tad vietā ir izteikties par vienkāršošanas kritērijiem.

Jēdziena *kritērijs* skaidrojums vairs nav jāmeklē latviešu valodas Sinonīmu vārdnīcā, bet gan Svešvārdu vārdnīcā – “kritērijs [gr. kritēriion] – pazīme (vai viena no vairākām pazīmēm), pēc kuras esības vai pakāpes kaut ko vērtē, noteic, klasificē vai kvalificē; mēraukla.”¹³ Vērtējot vienkāršotos procesus noteikti ir vietā runāt arī par vienkāršoto procesu esošajiem, vai arī neesošajiem kritērijiem.

Viens no būtiskākajiem kritērijiem ir noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpe, kad iespējams attiecīgo procesu piemērot:

- Persona, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu, mazāk smagu noziegumu var izlīgt ar cietušo vai viņa pārstāvi.
- Kriminālprocesa izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, iespējama par kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu.
- Prokurora priekšraksts par sodu – par kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu.
- Neatliekamības kārtība – kriminālpārkāpumus, mazāk smags, smags noziegums.
- Saīsinātais process par visiem noziedzīgajiem nodarījumiem.
- Vienošanās process par visiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

¹¹ Turpat, 44. lpp.

¹² Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti par 2010. gadu. Pieejams: <http://www.lrp.gov.lv> (skatīts 01.02.2011.).

¹³ Baldunčiks J., Pokrotniece K. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Apgāds Jumava, 2005, 304. lpp.

KPL 499. p. normas par pierādījumu pārbaudes neizdarīšanu iespējams piemērot par visiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

Vienkāršos procesus iespējams šķirt arī pēc tā, vai apsūdzētajam ir tiesības piekrist vai nepiekrīst konkrētā vienkāršā procesa piemērošanai vai šo tiesību nav. No apsūdzētās personas viedokļa ir atkarīga tādu vienkāršoto procesu piemērošana kā nosacīta kriminālprocesa izbeigšana, prokurora priekšraksts par sodu, vienošanās process, pierādījumu pārbaudes neizdarīšana tiesā. Tas attiecināms arī uz personām, kas izdarījušas noziedzīgu nodarījumu, bet kriminālprocess tiek izbeigts, atbrīvojot personu no kriminālatbildības.

Otra būtiska kritēriju grupa ir termiņi, kādos iespējams pabeigt pirmstiesas kriminālprocesu. Tie ir saisinātais process un neatliekamības kārtība.

Kā trešo kritēriju iespējams izvirzīt konkrēto kriminālprocesa stadiju, kurā tiek panākts krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Tie ir izbeigšana nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, prokurora priekšraksts par sodu, vienošanās process, pierādījumu pārbaudes neizdarīšana.

Vērtējot KPL normu iespējas, raksta autors uzskata, ka kriminālprocesuālās kārtības vienkāršošana ir izdarīta kā pēc būtības, tā pēc formas. Visus KPL paredzētos vienkāršotos procesus ir iespējams piemērot, un par to liecina prakse. Vienkāršotos procesus iespējams attiecināt uz dažādiem tiem kopīgi izvirzītajiem kritērijiem.

Plašu vienkāršoto procesu iespējas KPL liecina, ka par esošā kriminālprocesa kārtības pamatprincipu ir jāatzīst arī lietderības princips. Atzīstot lietderības principu kā vienu no kriminālprocesa pamatprincipiem, tā esamība nedrīkst būt nesamērīgi dominējoša attiecībām pret citiem jau esošajiem un cilvēktiesības garantējošajiem pamatprincipiem. KPL jau tiek lietots saprātīguma jēdziens attiecībā uz termiņiem. Vienveidīgas izpratnes veicināšanai uz lietderības principu būtu attiecināms saprātīguma jēdziens.

Kopsavilkuma secinājumi

1. Vienam un tam pašam noziedzīgu nodarījumu lokam ir iespējams piemērot ļoti plašas vienkāršotās pabeigšanas formas, tai skaitā arī vispārējo kārtību.
2. Vērtējot vienkāršoto pabeigšanas formu kritērijus, neviens no tiem nav saistošs procesa virzītājam.
3. Prakse pierādījusi visu vienkāršoto pabeigšanas veidu piemērošanas iespēju, taču likumā nepieciešami efektīvāki kritēriji vienkāršoto procesu piemērošanai, lai vispārējā kārtība netiktu piemērota par tādiem noziedzīgiem nodarījumiem, par kuriem iespējams vienkāršotais process, bet vispārējā kārtība iespējama tikai izņēmuma gadījumos. Konkrētu KL pantu izmeklēšana saistāma ar konkrētiem vienkāršotajiem procesiem.
4. KPL ir noteiktas ļoti plašas iespējas, kā vienkāršāk iespējams pabeigt kriminālprocesu. Pēc raksta autora uzskata, Latvijas Kriminālprocesa likumā nepieciešams formulēt, ka viens no kriminālprocesa pamatprincipiem ir saprātīga lietderīguma princips.

Izmantotā literatūra, normatīvo un tiesību aktu saraksts

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Baldunčiks L., Pokrotniece K. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Apgāds Jumava, ISBN 9984-05-879-4, 2005.
2. Grīnberga E., Kalnciems O., Lukstiņš G., Ozols J., Pārupe A., Rauhvargers E. Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. 3. Papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Avots, ISBN 5-401-01023-0, 2002.
3. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, ISBN 978-9984-840-10-9, 2010.
4. Головкин Л. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург, 2002.

NORMATĪVIE AKTI

1. Kriminālprocesa likums. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, ISBN 978-9984-840-09-3, 2010.

PERIODIKA UN CITI MATERIĀLI

1. Alksnis V. Mūsu kriminālprocesa vajaga vienkāršot. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926, Nr. 1.
2. Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R (87) 18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu, [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.thm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.thm) (skatīts 30.01.2011.).
3. Kriminālprocesa likuma koncepcija, 12.06.2001. *Jurista Vārds*, 26.06.2001., Nr. 20.
4. Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti par 2010. gadu, <http://www.lrp.gov.lv> (skatīts 01.02.2011.).

SPECIĀLĀS ZINĀŠANAS KRIMINĀLPROCESĀ

Dr. iur. Elita Nīmande

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Atslēgvārdi: kriminālprocess, tiesu ekspertīze, speciālās zināšanas, eksperts.

Aizvien biežāk literatūrā tiek diskutēts jautājums par speciālo zināšanu no robežošanu no juridiskajām (tiesību) zināšanām un nepieciešamību noteikt un veikt “juridisko tiesu ekspertīzi”, īpaši krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem, par kuriem atbildība paredzētā krimināllikumā normās ar blankētām dispozīcijām.¹ Juridiskajā praksē sastopamas situācijas, kurās, piemēram, policijas darbinieks, lemjot jautājumu par kriminālprocesa uzsākšanu, secina, ka “dokuments nav viltots”, netiek noteikta obligātā ekspertīze apsūdzētā psihiskā stāvokļa noskaidrošanai vai miesas bojājumu smaguma pakāpes noteikšanai.

Tomēr kriminālprocesa norise nav iespējama bez speciālo zināšanu lietošanas, mūsdienu zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības sasniegumu izmantošanas, lietpratēju piedalīšanās.

Kriminālprocesuālajā literatūrā zināmi trīs termini: lietpratējs, eksperts un speciālists. Cariskās Krievijas kriminālprocesuālajos likumos lietoja terminu “lietpratējs” (krievu val. – *сведующее лицо*). Arī 1926. gada Latvijas Kriminālprocesa likumos bija rakstīts: “Lietpratēji pieaicināmi tajos gadījumos, kad lietas apstākļu skaidrai izprašanai vajadzīgas sevišķas zināšanas vai piedzīvojumi zinātnē, mākslā, amatā, rūpalā vai citā kādā nodarbībā.” (364. pants). Agrāk terminus “lietpratējs” un “eksperts” lietoja kā sinonīmus, bet tagad terminu “lietpratējs” gandrīz nepielieto, jo ar to saprot kā ekspertu, tā arī speciālistu, kas ir patstāvīgi kriminālprocesa dalībnieki. Lielbritānijā tiek lietots termins eksperts-liecinieks (Anglijā – *expert witness*, Skotijā – *skilled witness* – liecinieks ar iemaņām). Ekspertam-lieciniekam kriminālprocesā ļauts izteikt savu viedokli kādā jautājumā.² Eksperta viedoklis noteiktos apstākļos ir svarīgs izņēmums no vispārējās nostādnes, kas aizliedz kā pieļaujamu pierādījumu izmantot liecinieka viedokli un atļauj kā pieļaujamu pierādījumu izmantot faktus, ko liecinieks pats uztvēris.³

Pareiza un pilnīga izpratne par to, kas saprotams ar terminu “speciālās zināšanas” un kādās situācijās tās izmantojamas, ir svarīga, piemēram, nosakot konkrētā ekspertīzes veida priekšmetu, izpētes objektus, eksperta uzdevumus. Kad noteikts speciālo zināšanu saturs un apjoms, var spriest arī, piemēram, par to,

¹ Sk., piemēram, Корухов Ю. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе // Законность. Но. 1, 2000, с. 39, Россинская Е. Р. Роль общей теории судебной экспертизы в разработке теоретических и организационных основ антикоррупционной экспертизы // сборник материалов конференции “Сучасні проблеми розвитку судової експертизи”, Севастополь, 2010, с. 9–11.

² Collins. Dictionary of Law. Harper Collins Publishers. 1996, p. 163.

³ Choo Andrew L-T. Evidence. Oxford University Press, pg. 249.

kādā pakāpē tās pārvalda konkrētais eksperts, t. i., gūt priekšstatu par eksperta kompetenci; turklāt skaidrs priekšstats par speciālajām zināšanām ir pamats, lai veiktu noteikta veida ekspertīzes, kā arī ļauj noskaidrot, vai noteiktas specializācijas eksperts ir tiesīgs atteikties no ekspertīzes veikšanas.⁴

Ko saprast ar šīm īpašajām, profesionālajām, speciālajām zināšanām?

Latvijā terminu “speciālās zināšanas” likumdevējs kriminālprocesā lietojis tikai regulējot ekspertīzes noteikšanas pamatu un neskaidrojot speciālo zināšanu būtību. Ieskatoties Kriminālprocesa likuma 193., 194. pantos, redzams, ka faktiskais pamats ekspertīzes noteikšanai ir procesa virzītājam kā *nepieciešamība pēc speciālajām zināšanām kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē*.

Rietumvalstu pieeja ir līdzīga: Zviedrijas tiesu procesu likumā noteikts, ka eksperts tiek aicināts, ja jautājuma izvērtēšanai nepieciešamas *speciālas profesionālas zināšanas*; Vācijas kriminālprocesā (StPO) noteikts, ka eksperts *profesionāli nodarbojas ar zinātni, mākslu, amatniecību* un šīs zināšanas ir priekšnoteikums ekspertīzes veikšanai. Savukārt ekspertīze izprotama kā izpēte, kuras mērķis ir sagatavot lietpratēja atzinumu par personu, lietu, parādību vai procesu; lietpratējam *jāpapildina tiesneša zināšanas un dzīves pieredze kādā īpašā nozarē*.⁵

Krievu valodā tiek lietoti divi termini: *специальные знания и специальные познания*. Valodniecībā un filozofijā šie termini nav sinonīmi, kaut to saturs daļēji pārklājas: ar *знания* tiek saprasts zināšanu kopums, bet *познания* tiek skaidrots kā zināšanu sasniegšanas process. Tiesvedībā tas izpaužas kā zināšanu veidošanās process par visiem juridiskajiem un citiem lietas iztiesāšanā nozīmīgiem apstākļiem.

Bez tam jau 19. gadsimta pazīstamais Krievijas jurists I. Foiņickis rakstījis, ka “ekspertīzē nerisina juridiskus (tiesību) jautājumus, tos risina izmeklētājs, prokurors, tiesa”.⁶ Tomēr mūsdienās vērojama daļēja atkāpšanās no šī apgalvojuma. Piemēram, Anglijas kriminālprocesā pierādījumu var būt eksperta atzinums par ārvalsts likumu būtību: ekspertam jāinformē tiesa par attiecīgā likuma saturu, jāizskaidro tiesai ārvalsts tiesas pieeja, jāizskaidro, piemēram, sprieduma kā tiesību avota statuss ārvalstī u. tml.⁷

Ar terminu “speciāls” parasti apzīmē profesionālo zināšanu jomu, ar ko operē eksperts un kas neattiecas uz vispārzināmām zināšanām, bet akumulētas cilvēka ikdienas un sadzīves pieredzē. Galvenais akcents parasti tiek likts uz to, ka tās ir zināšanas, kas iegūtas profesionālas sagatavotības un pieredzes rezultātā.

Tādējādi var secināt, ka juridiskajā literatūrā atrodamas vairākas definīcijas, kurās pārsvarā speciālās zināšanas tiek definētas kā objektīva rakstura zināšanas vai iemaņas (prasmes), kas iegūtas augstākās profesionālās sagatavošanas, zinātniskās darbības, praktiskā darba rezultātā un atbilst mūsdienu līmenim.⁸ Kā nepieņemama būtu jāvērtē pieeja, saskaņā ar kuru speciālās zināšanas tiek definētas kā tādas, kas nav juridiskās zināšanas, tomēr šī “pieeja caur negatīvo, caur norobežošanu” (ne ikdienas, ne juridiskās) ir diskutējama.⁹ “Negatīvā definīcija” neatklāj definējamo jēdzienu, jo tiek norādīti tie elementi, kas neietilpst izpētes

⁴ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей части. Москва: НОРМА, 2006. С. 179.

⁵ Kriminalistik Lexicon. Kriminalistik Verlag. Heidelberg. 1996, S. 45, 98.

⁶ Foiņицкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб., 1896. Т. 2. С. 338.

⁷ Choo Andrew L-T. Evidence. Oxford University Press, pg. 265–266.

⁸ Sk., piemēram, Шепитько В. Избранные труды. Харьков: Апостиль, 2010. С. 491.

⁹ Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва, 2000. С. 6.

priekšmetā; tai pat laikā tie elementi, kas veido izpētes priekšmetu, tā arī netiek norādīti. Definēšanā kā loģikas paņēmienā nepieciešams izcelt definējamās parādības specifiskās īpašības un attiecības.

Terminu “speciālās zināšanas” likumdevējs dažādās valstīs pārsvarā lieto tikai sakarā ar ekspertīzes noteikšanas pamatu, tomēr speciālās zināšanas kriminālprocesā var izmantot dažādās formās. Tā, piemēram, spēkā esošajā Kriminālprocesa likumā likumdevējs *de facto* ļauj izmantot arī šādas speciālo zināšanu formas:

- a) pratinot vairākas nepilngadīgo kategorijas, jāpieaicina pedagogs vai psihologs, bet viņa procesuālais statuss nav noteikts, kaut pēc būtības tas ir speciālista statuss,
- b) speciālists varētu palīdzēt aresta uzlikšanā mantai vai lietisko pierādījumu apskatē,
- c) kompetentās institūcijas atzinums un eksperta atzinums: abus dod speciālisti ar profesionālām zināšanām,
- d) tā sauktās “ne tiesas ekspertīzes” un to nozīme pierādīšanā, piemēram, pēc aizstāvības iniciatīvas,
- e) tulks, kam arī ir speciālās, no juridiskajām atšķirīgas, zināšanas, bet tulka un speciālista funkcijas atšķiras,
- f) pilnvarotā persona procesuālās darbības veikšanā, ja tiek izmantoti tehniskie līdzekļi.

Tāpēc atsevišķi jautājumi par speciālo zināšanu lietošanu vēl papildus būtu jānoregulē Kriminālprocesa likumā, piemēram, par pedagoga un/vai psihologa, pilnvarotās personas tiesībām un pienākumiem, kompetenci u. tml.

Speciālo zināšanu izmantošanas kritēriji varētu būt:

- a) tiesību norma, piemēram, Kriminālprocesa likuma 164. pantā minētā liķa apskate, piedaloties medicīnas speciālistam, Kriminālprocesa likuma 177. pantā, saskaņā ar kuru uzrādīšanā atpazīšanai uzrādāmos objektus pēc iespējas nofotografē vai veic skaņu un attēlu ierakstu;
- b) zinātnes attīstības līmenis, kas ļauj zinātniskas zināšanas izmantot praksē, piemēram, ekspertīžu metodikas;
- c) objektīvs sakars starp noteiktu zinātnisku zināšanu lietošanas veidu un juridisko mērķi. Piemēram, nebūtu korekti izmantot medicīniskas zināšanas, lai noteiktu speciālu pamatu psiholoģiskajai ekspertīzei.

Speciālās zināšanas kā procesuāla kategorija jāizmanto juridiskiem mērķiem noteiktā procesuālā formā, bet speciālo zināšanu faktiskai izmantošanai ārpus kriminālprocesa nosacījumiem nedrīkstētu būt juridiskas sekas. Tā, piemēram, tiesu ekspertam kriminālprocesā nav jāpilda citu procesa dalībnieku funkcijas un nav viņu vietā jārisina tiesību (juridiski) jautājumi. Nedrīkstētu aizvietot izmeklētāja, prokurora un tiesas zināšanas ar eksperta (lietpratēja) zināšanām (darbību); eksperta atzinums ir pierādījumu avots, bet nevis abstrakti lietpratēja apsvērumi un papildu tiesību zināšanu kopums, kas nepiemīt juristam. Tāpat nepieņemams ir uzskats, ka pierādīšanas subjekts pats var izmantot speciālās zināšanas – veikt ekspertīzi, ja viņam ir gan juridiskā, gan arī cita speciālā izglītība; te svarīgs ir procesuālo funkciju šķīrums, aizliegums koncentrēt vienās rokās eksperta (speciālista) funkcijas un izmeklētāja (prokurora, tiesas) funkcijas.¹⁰

¹⁰ Шепитько В. Избранные труды. Харьков: Апостиль, 2010. С. 492–493.

Tādējādi secināms, ka speciālajām zināšanām kā procesuālai kategorijai jāatbilst ne tikai speciālajiem kritērijiem (tās ir zinātniskas, profesionālas zināšanas ar nejuridisku raksturu), bet arī kriminālprocesuālās formas prasībām (tām jābūt šķirtām no citiem procesuālo darbību īstenošanas veidiem un līdzekļiem). Termina “speciālās zināšanas” vienveidīga izpratne juridiskajā praksē sekmētu procesa virzītāju profesionālo izaugsmi, kā arī procesuālo dokumentu pareizu noformēšanu un līdz ar to arī kvalitatīvāku kriminālprocesa norisi.

VAINAS ATZĪŠANAS INSTITŪTA ATTĪSTĪBA KRIMINĀLPROCESĀ

Mg. iur. Irēna Ņesterova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: vainas atzīšana, tiesības sevi neapsūdzēt, nevainīguma prezumpcijas princips, tiesības uz aizstāvību, aizstāvība, kriminālprocesa vienkāršošana, vienkāršotās kriminālprocesa formas.

Ievads

Vai persona tiks atzīta par vainīgu un saukta pie kriminālatbildības par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, būtiska nozīme ir vainas atzīšanai. Vainas atzīšanas institūtam kriminālprocesā ir divējāda nozīme. Pirmkārt, vainas atzīšana ir viens no pierādījumiem. Lai gan personas vainas atzīšana nav pietiekams pierādījums, lai persona tiktu atzīta par vainīgu.¹ Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka gadījumā, ja persona atzīst vainu, procesa virzītājam ir daudz vieglāk to pierādīt.

Otrkārt, vainas atzīšanai ir būtiska nozīme kriminālprocesa vienkāršošānā, kas ir viena no galvenajām kriminālprocesa attīstības tendencēm kā Latvijā, tā citās Eiropas valstīs. Piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, personai netiek nodrošināta daļa tiesību, kas izriet no vispārīgā taisnīgas tiesas principa – tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā, ar pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, tiesības sevi aktīvi aizstāvēt, piedaloties lietas izskatīšanā un pierādījumu pārbaudē. Tāpēc izšķiroša ir personas attieksme, kas var izpausties gan kā piekrišana attiecīgajam procesa viedam, gan kā vainas atzīšana. Vainas atzīšana ir obligāts priekšnoteikums piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, un kuras paredz personas sodīšanu – prokurora priekšrakstu par sodu (Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 420. p. piektā d.), vienošanās procesu (KPL 433. p. pirmā d.) un lietas izskatīšanu bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. p. pirmā d.). Tātad vainas atzīšana tiešā veidā ietekmē procesa iznākumu – vai persona tiek atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā vai nē.

¹ Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta 2006. gada 20. jūnija spriedumā lietā Nr. PAK-31 ir norādījusi, ka “[...] *notiesājošu spriedumu var pamatot ar apsūdzētā vainas atzīšanu tikai tad, ja to apstiprina citu lietā savāktu pierādījumu kopums [...]*”.

Tiesu prakse krimināllietās: notiesājoši spriedumi – atceltu attaisnojošu spriedumu vietā, attaisnojoši spriedumi – atceltu notiesājošu vietā, Latvijas Republikas Augstākā tiesa. 2007. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/atceltie%20spriedumi-2008.doc> [aplūkots 2010. gada 9. martā].

*“Krimināllietas iztiesāšanā var tikt pielautas divu veidu kļūdas – vainīgas personas attaisnošana un nevainīgas personas notiesāšana – pēdējā ir daudz nopietnāka, tā kā tā nodara milzīgu netaisnību personai [...]”*² Lai netiktu pielauta pēdējā no kļūdām, ir nepieciešams nodrošināt, ka persona savu vainu atzīst un piekrišanu izsaka apzināti un brīvi.

Darbā tiks analizēta vainas atzīšanas institūta vēsturiskā attīstība kriminālprocesā, atklājot, cik lielā mērā minētā institūta nepārdomātas piemērošanas rezultātā var tikt aizskartas personas pamattiesības, kas savukārt pamato nepieciešamību nodrošināt pietiekamas procesuālas garantijas personas tiesību aizsardzībai nākotnē.

Darbā tiek izvirzīta tēze – ņemot vērā vainas atzīšanas institūta vēsturisko attīstību, kriminālprocesa normās ir jāietver efektīvas procesuālas garantijas, lai persona savu vainu atzītu apzināti un brīvi.

Izklāsta daļa

Vainas atzīšana kā “pierādījumu karaliene” tika atzīta sākot no tiesas spriešanas procesa pirmsākumiem akuzācijas jeb apsūdzības procesā Senajā Grieķijā un Senajā Romā, kas feodālisma periodā izvēlās visā Eiropā.^{3, 4} Sākotnēji pastāvēja t. s. vainīguma prezumpcija, saskaņā ar kuru personai vajadzēja pierādīt savu nevainīgumu. Gadījumā, ja persona sevi neatzina par vainīgu, tā varēja aizstāvēties, savukārt personas vainas atzīšana izslēdza tiesas izmeklēšanu un tiesa pieņēma apsūdzošo spriedumu.⁵

Īpaša vieta aizstāvības procesā bija zvēresta institūtam – attīrīšanās jeb šķīstības zvērests bija galvenais pierādīšanas līdzeklis, ar kuru apsūdzētais varēja attaisnoties par mazāk svarīgiem noziegumiem.⁶ ņemot vērā, ka tajos laikos ticība pārdabiskajiem spēkiem bija ļoti izplatīta, zvērests bija iedarbīga patiesības pārbaudes forma.⁷ Vainīgo personu atzīt savu vainu pamudināja uzskats, ka melošana ir grēks, kas

² Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 24.

³ Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 25.–26., 65. lpp., Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiņa red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 35. lpp.; Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Изд. 3-е. К. Ф. Гуценко. (Под ред.) Москва: Издательство Зеркало, 1999, с. 20.

⁴ Francijas 1280. gadā tiesneša Filipa de Bomanuārsa izstrādāto paražu tiesību apkopojuma “*Bovē tiesību*” 39. nodaļa kā pirmais pierādījumu veids ir noteikts personas atzīšanās, kas tiek uzskatīts par pašu stiprāko pierādījumu. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Том 1. Древний мир и средние века. Под ред. Крашенинникова Н. А., М.: Норма 2005, с. 284.

⁵ Viduslaiku zemes tiesības noteica, ka gadījumā, ja persona ir piekerta nozieguma vietā apsūdzētajam nav tiesības uz aizstāvību un paskaidrojums varēja sniegt tikai cietušais un liecinieki. Skat., piemēram, 1230. gada Vācijas sakšu paražu apkopojums “*Sakšu spogulis*” 66. nod. 1. par., 66. nod. 2. par., 68. nod. 1. par. Blūzma V., Zemītis G., Osipova S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti. Rīga, BA Turība, 2007, 257.–258. lpp.

⁶ Skat., piemēram, Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības 6., 25., 16. pantu, Kuršu zemnieku tiesību 11., 15. pantu, Lībiešu – igauņu zemnieku tiesības. 10. pantu. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiņa red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 26., 27., 28., 30. lpp.

⁷ Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiņa red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 24. lpp.

būs jāizpērk pēc nāves un kas nesīs postu gan pašam, gan visai ģimenei.⁸ Savukārt nevainīga persona netika piespiesta atzīt savu vainu.

Dižajos viduslaikos Rietumeiropā, aizvien lielāku lomu iegūstot kanoniskajām tiesībām, to ietvaros attīstījās jauna kriminālprocesa forma – inkvizīcijas process,⁹ kas noliedza apsūdzētā tiesības uz aizstāvību un rada tiesisku pamatojumu spīdzināšanas pielietošanai, lai panāktu apsūdzētā vainas atzišanu.¹⁰ Kā inkvizīcijas procesa pamatojums tika noteikts – sabiedrības intereses prasa, lai neviens noziegums netiktu nesodīts.¹¹ Minēto mērķi traucēja sasniegt gan akuzācijas procesam raksturīgā apsūdzības ierosināšanas un uzturēšanas kārtība, kas pamatā bija atkarīga no cietušā gribas, gan līdz tam pastāvošais pierādīšanas process, kas paredzēja apsūdzētā tiesības attaisnoties Dieva tiesā ar ordāliju palīdzību vai ar šķīstīšanās zvērestu – ja apsūdzētais zvērēja, ka viņš nav ķeceris, tad viņa tālāka pakļaušana tiesu varai vairs nebija iespējama.¹² Tāpēc attiecībā uz tiesas spriešanas procesu, inkvizīcijas procesā tiesneša rokās tika nodotas ne tikai visas kriminālprocesa funkcijas – lietas ierosinātāja, apsūdzības uzturētāja, advokāta un tiesneša funkcijas, bet arī tika atzītas tiesneša tiesības apsūdzības procesā draudēt un pat spīdzināt apsūdzēto, lai izspiestu atzišanos.¹³ Inkvizīcijas process Eiropā saglabājās līdz apgaismības laikam.¹⁴

Livonijā inkvizīcijas process sāka izplatīties 15. gs. Īpaši tas izpaudās burvju un raganu prāvās, kur vainas pierādīšanai ieviesa lietas pirmstiesas un tiesas izmeklēšanu, kurā spīdzināšana bija parasts pratināšanas paņēmieni.¹⁵ Kā spilgtākais kriminālprocesa tiesību avots, kas detalizēti regulēja apsūdzētā vainas pierādīšanu, tai skaitā nopratināšanu ar spīdzināšanas palīdzību, minams Vācu imperatora Kārļa V 1532. gada 27. jūlija Karolīna (*Constitutio Criminalis Carolina* – latīņu val.). Kā secina tiesību vēsturnieks profesors Arveds Švābe (1888–1959), tas bija spēkā ne vien Vācijas teritorijā, bet sākot no 1550. gada tika recipēts arī Latvijas un Igaunijas teritorijā.¹⁶

Lai gan inkvizīcijas process sasniedza mērķi – sodīt vainīgās personas, tajā pašā laikā daudzas nevainīgas personas tika piespiestas atzīt vainu un tika sodītas, kas radīja daudz lielāku netaisnību. Tiesību sevi neapsūdzēt, kas ietver tiesības neatzīt savu vainu, patiesās atzišanas sākums meklējams citā tiesību sistēmā.

⁸ Skat., piemēram, Latviešu zemnieku zvēresti. Švābe A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga. Latvijas skoloāju savienība, 1927, 7.–9. lpp.

⁹ Inkvizīcijas procesa pirmsākumi meklējami jau Romas impērijas periodā, kad tika apvienota lietas izmeklēšana un iztiesāšana. Zemītis G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006, 101. lpp.

¹⁰ Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 191., 219. lpp.

¹¹ Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 227. lpp.

¹² Turpat, 226. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Piemēram, Francijā līdz pat Luija XVI 1788. g. 8. maija ediktam vēl plaši valdīja liecinieku spīdzināšana.

Teodors Ū. Aizstāvības problēmas iepriekšējā izmeklēšanā. Grām.: Pirmais Latvijas krimināltiesību kongress. Rīga: Pielikums pie Tieslietu Ministrijas Vēstneša Nr. 2, 1937. 2. IV – 4. IV, 129. lpp.

¹⁵ Švābe A. Karolinas recepcija Latvijā un Igaunijā, Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša 1936. g. Nr. 4. atsevišķs nolikums, 1936, 843.–844. lpp. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiša red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 154. lpp.

¹⁶ Švābe A. Karolinas recepcija Latvijā un Igaunijā, Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša 1936. g. Nr. 4. atsevišķs nolikums, 1936, 842. lpp.

No kontinentālas Eiropas tiesību tradīcijām ar normāņu iekarojumu 1066. gadā sāka nodalīties Anglijas tiesību sistēma, kurā pakāpeniski sāka veidoties anglosakšu tiesību loks. Tieši Anglijā pirmo reizi tika atzītas tiesības sevi neapsūdzēt. Par šo tiesību rašanās brīdi tiek uzskatīts 1641. gads, kad parlaments likvidēja Zvaigžņu palātu (*the Star Chamber* – angļu v.)¹⁷ un Augsto Komisiju (*the Court of High Commision* – angļu v.)¹⁸, kurās plaši tika izmantots zvēresta institūts, piespiežot apsūdzēto liecināt pašam pret sevi, pielietojot spīdzināšanu.¹⁹ Likvidējot Zvaigžņu palātu un Augstāko komisiju un aizliedzot zvēresta iegūšanu piespiedu kārtā (*the ex officio oath* – angļu v.), tika atzītas personas tiesības sevi neapsūdzēt. Turklāt minēto procesu ietekmē tiesības sevi neapsūdzēt atzina arī vispārējo tiesību tiesas.²⁰

Tajā pašā laikā anglosakšu tiesību loks ir spēris “soli atpakaļ” personas tiesību sevi neapsūdzēt nodrošināšanai, kas saistīts ar aizstāvja lomas ievērojamu palielināšanu.²¹ 17. gs. beigās arvien būtiskāka nozīme tika piešķirta personas aizstāvības tiesību nodrošināšanai, nododot arvien plašākas pilnvaras aizstāvim, lai nodrošinātu līdzsvaru starp tiesneša pasīvo lomu un prokurora pārlieku aktīvo darbību gan pirmstiesas procesā, gan tiesā.²² Aizstāvja statuss sacikstes modeļi visvairāk tiek kritizēti tieši par sacikstes realizēšanas trūkumu, kā arī par aizstāvja birokrātisko lomu, kas virzīta uz apsūdzētā vainas atzīšanu.²³ Gan pirmstiesas procesā, gan tiesā ir raksturīga aizstāvja “sadarbība” ar prokuroru. Plašas diskusijas tiesību zinātnē ir izsaukušas Anglijā aizstāvim piešķirtās tiesības nepieciešamības gadījumā tikt ar tiesnesi, lai apspriestu lietu un piespriežamo sodu, turklāt apsūdzētais šajās apspriedēs nevar piedalīties un viņam ir jāpaļaujas uz aizstāvja pastarpināto darbību.²⁴ “Daudzi aizstāvji uzskata, ka viņu viedoklim par personas vainu ir jābūt prioritāram, ja klients iebilst, viņam ir tiesības atrast jaunu advokātu.”²⁵ Galu galā var veidoties situācija, ka “[...] apsūdzētie ir spiesti atzīt vainu, jo viņu aizstāvji paredz, ka viņi tiks atzīti par vainīgiem, un ja tā, tad saņems smagāku sodu.”²⁶ Sistēma, kurā aizstāvim ir piešķirtas plašas pilnvaras darboties aizstāvamās personas

¹⁷ Zvaigžņu palāta darbojās Vestminsterā kā karalim pakļauts sevišķs tribunāls, kas izskata politiskos noziegumus par valsts nodevību, tomēr ar laiku tā kļuva par politisku ieroci un simbolu tiesu varas patvaļai un ļaunprātīgai izmantošanai. Star Chamber. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Star_Chamber [aplūkots 2010. 12. martā].

¹⁸ Augstākās Komisija tika izveidota reformācijas laikā, kad 1534. gadā karalis Indriķis VIII atteicās no katoļu baznīcas un kļuva par paša dibinātās anglikāņu baznīcas galvu, un darbojās kā speciālā tiesa reliģisko lietu izskatīšanai. Court of High Commission. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Court_of_High_Commission [aplūkots 2010. 12. martā].

¹⁹ Trechsel S. Human rights in criminal proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 341. Helmholz R. H. The privilege against self-incrimination: its origins and development. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, p. 101.; Zemītis G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006, 214. lpp.

²⁰ The privilege against self-incrimination: its origins and development. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, p. 102., 103.

²¹ Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 265.

²² Hodgson J. French Criminal Justice: A Comparative accounts of the Investigation and Prosecution of crime in France. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2005, p. 105.–106.

²³ Hodgson J. French Criminal Justice: A Comparative accounts of the Investigation and Prosecution of crime in France. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2005, p. 110.

²⁴ Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 281., 374.

²⁵ The law and ethics of lawyering. Third edition. Geoffrey C. Hazard, Susan P. Koniak, Roger C. Crampton (ed. by) New York : Foundation Press, 1999, p. 484.

²⁶ Ibid, p. 477.

vietā, kā arī sadarboties ar procesa virzītāju, paplašina iespējamību, ka aizstāvis var rīkoties prettiesiski, pamudinot nevainīgu personu atzīt savu vainu.

Turklāt sacīkstes modeli vainas atzīšana var būt pietiekams pierādījums.²⁷ Tā kā lieta tiek izspriesta pamatojoties uz sacīkstes principu, kur abām pusēm ir piešķirtas vienādas tiesības, tad vienas puses atteikšanās sevi aktīvi aizstāvēt jeb vainas atzīšana ir pietiekams pamats, lai tiesa pieņemtu notiesājošu spriedumu. Gluži pretēju ceļu vainas atzīšanas institūta izpratnē, sākoties apgaismības laikam, izvēlējās kontinentālās Eiropas valstis.

Līdz ar 1789. gadā Cilvēka un pilsoņu tiesību deklarācijas pieņemšanu, Eiropas valstis pamazām attīstījās kriminālprocesa modelis, kura galvenās kopīgās pazīmes, tai skaitā vainas atzīšanas institūta izpratne, ir saglabājusies arī mūsdienās.²⁸ Minētais modelis balstās uz ideju, ka prokurors vai izmeklētājs pārstāv visas sabiedrības intereses, nevis apsūdzības vai aizstāvības intereses. Personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, loma pirmstiesas procesā ir ierobežota, līdz ar to viņa vairāk ir pasīvs izmeklēšanas objekts, kuru ir jāaizsargā pret valsts varas darbību, nevis aktīvs procesa dalībnieks, savukārt iztiesāšanas stadijā personai tiek dotas aktīvas tiesības sevi aizstāvēt. Ņemot vērā vēsturisko pieredzi, vainas atzīšana kontinentālās Eiropas tiesību lokā ietilpstošajās valstīs, atšķirībā no anglosakšu tiesību loka, netiek atzīta par patstāvīgu pierādījumu, bet ir tikai viens no pierādījumiem un tiesa rūpīgi pārbaudīs, vai tā ir patiesa, un vai to apstiprina citi pierādījumi.²⁹

Jaunākās tendences kriminālprocesā Latvijā ienāca nevis tieši no rietumiem, bet caur Krieviju. 18. gs. Latvijas teritorija tika iekļauta Krievijas impērijas sastāvā, uz Baltijas guberņām, pielāgojot vietējām vajadzībām, tika attiecināts cariskās Krievijas 1864. gada Kriminālprocesa nolikums (*Устав уголовного судопроизводства*), kas pēc tiesu reformas tika izstrādāts, ietekmējoties no Eiropā vadošajām tendencēm, un kurā cita starpā tika regulētas personas tiesības sevi neapsūdzēt (102., 685. p.).³⁰

Pārrāvumu tiesisko sistēmu attīstībā radīja 20. gs. totalitārie režīmi. Kriminālprocesam bija represīvs raksturs. Padomju Savienībā kriminālprocesuālās represijas pielietot drīkstēja ne tikai tiesas, bet arī īpašas sanāksmes ("двойки", "тройки" – krievu v.).³¹ Tā laika kriminālprocesa tiesību zinātnieks Andrejs Višinskis (*Андрей Януарьевич Вышинский*; 1883–1954) no jauna izvirzīja vainas prezumpciju, saskaņā ar kuru galvenais pierādījums bija apsūdzētā atzīšanās izmeklēšanas laikā. Vainas prezumpcija kalpoja par pamatu kriminālprocesiem 1936.–1938. gadā, apsūdzot daudzas amatpersonas un citas nevēlamas personas valsts nodevībā.³² 1939. gadā Josifs Džugašvili/Staļins (1878–1953) izdeva direktīvu komunistiskās

²⁷ Trechsel S. Human rights in criminal proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p.161.

²⁸ Eiropas valstu tiesību zinātnieku darbos, ņemot vērā tā attīstības pirmsākumus, šis modelis tiek joprojām apzīmēts par inkvizīcijas modeli, kamēr Krievijas tiesību zinātnieki to dēvē par jaukto procesu, ņemot vērā, katras apvieno inkvizīcijai raksturīgo pirmstiesas izmeklēšanu un sacīkstes procesa elementus lietas iztiesāšanas stadijā.

Sk. arī: Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник. П. А. Лупинская. (Под. ред.) Москва: Юристъ, 1998, с. 19–21.; Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Изд. 3-е. К. Ф. Гуценко. (Под. ред.) Москва: Издательство Зерцало, 1999, с. 18–21, Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 370.

²⁹ Trechsel S. Human rights in criminal proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 161.

³⁰ Kriminālprocesa nolikums. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/ust_ugprav.php [aplūkots 2010. 19. maijā].

³¹ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник. П. А. Лупинская. (Под. ред.) Москва: Юристъ, 1998, с. 20.

³² Andrejs Višinskis. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_Višinskis [aplūkots 2010. 12. martā].

partijas un čekas vadītājiem par arestēto spīdzināšanas nepieciešamību, kas pieļāva arestēto fizisku ietekmēšanu, lai atmaskotu tautas ienaidniekus.³³ Personas tiesības sevi neapsūdzēt tika noliegta.

Pēc otrā pasaules personu cilvēktiesības, tai skaitā tiesības sevi neapsūdzēt, tika nostiprinātas starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos. 1948. gada Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas³⁴ (turpmāk – Konvencija) 6. pants nosaka tiesības uz taisnīgu tiesu un no tā izrietošās specifiskās cilvēktiesības, tai skaitā, tiesības un aizstāvību un nevainīguma prezumpcijas princips. Lai gan Konvencija tieši nenosaka tiesības sevi neapsūdzēt, tajā pašā laikā minētās tiesības ir plaši atzītas Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē kā “[...] vispārēji atzīts starptautisks princips, kas ietverts 6. pantā noteiktajā “taisnīgas tiesas” jēdzienā”.³⁵ Tiesības sevi neapsūdzēt ir noteiktas ANO 1966. gada Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (14. p. trešās d. g) punkts).³⁶ Minētajiem dokumentiem Latvija pievienojās atjaunojot neatkarību 1990. gada 4. maijā, jo kopš 1940. gada atradās citā tiesiskajā sistēmā

Padomju Savienības laikā Latvijā 1961. gada 1. aprīlī stājās spēkā Latvijas PSRS Kriminālprocesa kodekss, formāli paredzēja personas tiesības uz aizstāvību (18. p.), regulējot arī jautājumus par izvairīšanos no liecību sniegšanas un atteikšanās liecināt,³⁷ tomēr faktiski tās netika garantētas. Tā kā galvenais bija iepriekšējās izmeklēšanas process, kas daudz vairāk bija balstīts uz apsūdzību, nekā izmeklēšanu, tiesas darbojās tikai formāli.³⁸ Visu kriminālprocesā iesaistīto personu, tai skaitā tiesnešu un aizstāvju, pamata funkcija bija kalpot sabiedrības, nevis indivīda interesēm.

1991. gadā Latvija, atguvusi neatkarību, “pamodās” citā tiesiskā sistēmā un sāka veidoties par demokrātisku tiesisku valsti, kura atzīst un garantē personas cilvēktiesības. Latvijas tiesību sistēmu, tai skaitā kriminālprocesu, jo īpaši saistībā ar iestāšanos Eiropas Savienības telpā, sāka ietekmēt Eiropas valstīs pastāvošās tendences.

Eiropā tika meklēti jauni veidi, kā padarītu kriminālprocesu ātrāku un efektīvāku, kā rezultātā arvien nozīmīgāku lomu ieguva vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošana, kas saistīta ar vainas atzīšanas institūtu. Eiropas Padomes Ministru komiteja pieņēma rekomendāciju Nr. R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu.³⁹ Tai bija nozīmīga loma KPL izstrādē, kas stājās spēkā 2005. gadā. KPL ietverto vienkāršoto kriminālprocesa formu, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, piemērošanas rezultātā, persona atsakās no daļas tiesību, kas izriet no vispārīgā taisnīgas

³³ Zemītis G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006, 292. lpp.

³⁴ Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/eckkons.htm> [aplūkots 2010.16. martā].

³⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 18731/91 John Murray v United Kingdom, par. 45.,

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 43/1994/490/672 Saunders v. United Kingdom, para. 68.

³⁶ ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> [aplūkots 2010. 16. martā].

³⁷ Meikališa Ā. Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: Raka, 2000, 114. lpp.

³⁸ Suspects in Europe. Procedural rights at the investigative stage of the criminal process in the European Union. Cape E., Hodgson J., Prakken T., Spronken T. (ed. by) Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007, p. 6.

³⁹ Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18 Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu. Pieejams: <http://www.coe.lv/tulkojumi.php?id=116> [aplūkots 2009. 12. martā].

tiesas principa, tāpēc izšķiroša ir personas attieksme pret minēto formu piemērošanu, kas var izpausties kā vainas atzīšana vai kā piekrišana to piemērošanai.⁴⁰

Lai netiktu sodītas nevainīgas personas, ir jānodrošina, ka tās savu vainu atzīst apzināti un brīvi. Lai arī vairs nav pieļaujama personas "spīdzināšana", lai panāktu vainas atzīšanu, tomēr arī mūsdienās pastāv vairāki apstākļi, kas liecina, ka minētais institūts ir jāpiemēro piesardzīgi. Bailes no tiesiskā sistēmas jau pašas par sevi rada spiedienu sadarboties ar procesa virzītāju, kā arī atzīt vainu, lai izvairītos no lietas izskatīšanas tiesā, kas bieži vien ir garš un apgrūtināošs process.⁴¹ Persona var piekrist vienkāršotā procesa formas piemērošanai, piemēram, nosacītai atbrīvošanai no kriminālatbildības, lai izvairītos no nelabvēlīgākām tiesiskām sekām. Savukārt, piekrist vienkāršoto procesa formu piemērošanai, kas ietver personas sodīšanu, personu var pamudināt uzskats, ka tādējādi viņai tiks piespriests mazāks sods, kas it īpaši saistīts ar bailēm no brīvības atņemšanas soda.⁴² Nenoliedzami ir arī nevainīgi apsūdzētie, kas izjūt spiedienu atzīt savu vainu, uzskatot, ka pastāv risks, ka viņi var netikt attaisnoti.⁴³

Arī procesa virzītājs var būt ieinteresēts, lai persona atzīst vainu, lai varētu ātrāk pabeigt kriminālprocesu. Turklāt procesa virzītājam ir vieglāk pierādīt personas vainu, jo vainas atzīšana ir viens no pierādījumiem. Nevar tikt izslēgts, ka procesa virzītājs "piespiež" aizstājamo personu atzīt savu vainu, pielietojot dažāda veida tehniskos paņēmienus, piemēram, agresīvu un psiholoģiski vardarbīgu pratināšanu, maldināšanu per lietā esošajiem pierādījumiem.⁴⁴

Lai gan KPL normas garantē tiesības sevi neapsūdzēt, tajā pašā laikā to nodrošināšanai vajadzētu ieviest efektīvākas procesuālas garantijas.⁴⁵ Viena no procesuālajām garantijām, kas palīdzētu nodrošināt, ka persona vainu atzīst un piekrišanu izsaka brīvi, ir obligātās aizstāvības nodrošināšana, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē un kas ietver personas sodīšanu, un attiecīgi, kuru piemērošanas priekšnoteikums ir personas vainas atzīšana: prokurora priekšrakstu

⁴⁰ Piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē un kas neparedz personas sodīšanu – izbeidzot kriminālprocesu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības (KPL 379. p. piektā d) un nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības (415. p. ceturtdā d) – nepieciešama ir tikai personas piekrišana vienkāršotās kriminālprocesa formas piemērošanai. Savukārt piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē un kas paredz personas sodīšanu – prokurora priekšrakstu par sodu (KPL 420. p. piektā d), vienošanās procesu (KPL 433. p. pirmā d), un izskatot lietu bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. p. pirmā d) – obligāti priekšnoteikumi ir gan piekrišana, gan vainas atzīšana.

⁴¹ Brants-Langeraar C.H. Consensual Criminal Procedures: Plea and Confession Bargaining and Abbreviated Procedures to Simplify Criminal Procedure. <http://www.ejcl.org/111/art111-6.pdf> [aplūkots 2011. 21. janvārī].

⁴² Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 290.

⁴³ Ibid, p. 284.

⁴⁴ Ibid, p. 23.

⁴⁵ Tiesības sevi neapsūdzēt izriet no kriminālprocesa pamatprincipiem – KPL 20. pantā noteiktā tiesību uz aizstāvību principa, 119. pantā noteiktā nevainīguma prezumpcijas principa un 12. pantā noteiktā cilvēktiesību garantēšanas principa. Lai garantētu tiesības sevi neapsūdzēt, KPL paredz, ka personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir tiesības liecināt vai atteikties sniegt liecību (KPL 61. p. ceturtdā d, 63. p. pirmās d 6. punkts, 66. p. 15. punkts 70. p. pirmā d, 71. p. 11. punkts). Saskaņā ar KPL 150. panta 4. punktu, pratināšanas sākumā izskaidro personas tiesības neliecināt un bridina, ka visu, kas tiks teikts, var izmantot pret šo personu. Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav paredzēta atbildība par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu.

par sodu, vienošanās procesu un lietas izskatīšanu bez pierādījumu pārbaude. Tikai vienā no gadījumiem – vienošanās procesā – ir noteikta obligātā aizstāvība (KPL 83. p. otrā d). Obligāto aizstāvību būtu jānosaka arī lietu izskatot tiesā bez pierādījumu pārbaudes, un piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu, no brīža, kad tiek uzsāktas pārrunas ar apsūdzēto par minēto procesu veidu piemērošanu.

Savukārt, lai samazinātu prettiesiskas rīcības gadījumus, ir nepieciešams nodrošināt, ka procesa virzītājs, lemjot par vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanu, ievēro no nevainīguma prezumpcijas principa izrietošo pienākumu pierādīt personas vainu. Personas vainai ir jābūt pierādītai, piemērojot ikvienu vienkāršoto kriminālprocesa formu, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā, vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē. Turklāt svarīgi ir ievērot nosacījumu, ka vainas atzišana ir tikai viens no pierādījumiem, kas pats par sevi nav pietiekams, lai persona tiktu atzīta par vainīgu. Savukārt gadījumā, kad pierādījumi nav pietiekami, lai pierādītu personas vainu, persona nevar tikt atzīta par vainīgu un kriminālprocess pret personu ir jāizbeidz. Minētās procesuālās garantijas palīdzētu nodrošināt, ka persona piekrišanu vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai izsaka un savu vainu atzīst apzināti un brīvi, tādējādi pēc iespējas samazinot gadījumus, kad nevainīga persona tiek atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Kopsavilkums

1. Vainas atzišana kā “pierādījumu karaliene” tika atzīta sākot no tiesas spriešanas procesa pirmsākumiem, akuzācijas procesā, kā arī inkvizīcijas procesā, kas radās 13. gs. sākumā un ilga līdz pat apgaismības laikam. Tas saistāms ar vainīguma prezumpcijas pastāvēšanu, saskaņā ar kuru persona tika uzskatīta par vainīgu, ja tā nepierādīja savu nevainīgumu. Turklāt inkvizīcijas modeļa pamatidejā, ka nevienam noziegums nedrīkst palikt nesodīts, tika rasts tiesiskais pamats spīdzināšanas pielietošanai, lai panāktu apsūdzētā atzišanos.
2. Tiesības sevi neapsūdzēt, kas ietver tiesības neatzīt savu vainu, radās Anglijā 1641. gadā kā protests pret tiesu patvaļu un to plaši piemēroto zvēresta došanu piespiedu kārtā. Tajā pašā laikā anglosakšu tiesību lokā pastāvošajā sacīkstes modelī aizstāvim piešķirtās plašās pilnvaras darboties aizstāvamās personas vietā, kā arī sadarboties ar procesa virzītāju, paplašina iespējamību, ka personas tiesības sevi neapsūdzēt tiek aizskartas. Turklāt sacīkstes modelī vainas atzišana var būt pietiekams pierādījums, lai tiesa pieņemtu notiesājošu spriedumu.
3. Kontinentālās Eiropas tiesību lokā nevainīguma prezumpcijas princips un tiesības sevi neapsūdzēt sāka attīstīties līdz ar Francijas 1789. gada Cilvēku un pilsoņu tiesību deklarācijas pieņemšanu, un pakāpeniski tika ietvertas Eiropas valstu kriminālprocesa kodeksos. Pēc otrā pasaules kara minētās tiesības tika nostiprinātas starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos. Ņemot vērā vēsturisko pieredzi, vainas atzišana netiek atzīta par patstāvīgu pierādījumu, bet ir tikai viens no pierādījumiem un tiesa rūpīgi pārbaudīs, vai tā ir patiesa, un vai to apstiprina citi pierādījumi.
4. Eiropas valstīs, tai skaitā Latvijā, vadošā tendence ir kriminālprocesa vienkāršošana. Ņemot vērā, ka piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, personai netiek pilnībā nodrošinātas tiesības uz taisnīgu

tiesu, pieņemot lēmumu par vienkāršotā procesa formas piemērošanu, ir jāņem vērā personas attieksme, kas var izpausties gan kā piekrišana tā piemērošanai, gan kā personas vainas atzīšana.

5. Bailes no tiesiskās sistēmas rada spiedienu uz personu piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai un atzīt vainu, jo tādējādi persona var izvairīties no lietas izskatīšanas tiesā, kā arī persona cer saņemt mazāku, it īpaši, ar reālu brīvības atņemšanu nesaistītu sodu. Lai nodrošinātu, ka nevainīgas personas netiek piespiestas atzīt savu vainu un netiek sauktas pie kriminālatbildības, Kriminālprocesa likumā ir jāietver efektīvas procesuālas garantijas. Kā viena no procesuālajām garantijām ir obligātās aizstāvības nodrošināšana, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kuru piemērošanas priekšnoteikums ir personas vainas atzīšana. Tikai vienā no gadījumiem – vienošanās procesā – ir noteikta obligātā aizstāvība (KPL 83. p. otrā d). Obligāto aizstāvību būtu jānosaka arī lietu izskatot tiesā bez pierādījumu pārbaudes, un piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu, no brīža, kad tiek uzsāktas pārrunas ar apsūdzēto par minēto procesu veidu piemērošanu. Turklāt būtu jānodrošina, ka procesa virzītājs, piemērojot ikvienu no vienkāršotajām kriminālprocesa formām, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, ievēro no nevainīguma prezumpcijas principa izrietošo pienākumu pierādīt personas vainu, kā arī nosacījumu, ka vainas atzīšana ir tikai viens no pierādījumiem, kas pats par sevi nav pietiekams, lai persona tiktu atzīta par vainīgu.

Izmantotā literatūra

1. Kalniņš V. Latvijas PSR Valsts un tiesību vēsture. 1. daļa. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI–XIX gs. Rīga: Zvaigzne, 1972.
2. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiņa red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998.
3. Liede A. Latvijas PSR kriminālprocess. Rīga: Zvaigzne, 1980.
4. Liholaja V. Noziedzīga nodarījuma kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.
5. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess shēmās. B un C daļa. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2009.
6. Meikališa Ā. Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: Raka, 2000.
7. Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
8. Švābe A. Karolinas recepcija Latvijā un Igaunijā, Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša 1936. g. Nr. 4. atsevišķs nolikums, 1936.
9. Švābe A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas skolotāju savienība, 1927.
10. Teodors Ū. Aizstāvības problēmas iepriekšējā izmeklēšanā. Grām.: Pirmais Latvijas krimināltiesību kongress. Rīga: Pielikums pie Tieslietu Ministrijas Vēstneša Nr. 2, 1937. 2. IV – 4. IV
11. Zemītis G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006.
12. Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Third edition. Oxford: Oxford University press, 2005.
13. Brants-Langeraar C. H. Consensual Criminal Procedures: Plea and Confession Bargaining and Abbreviated Procedures to Simplify Criminal Procedure. <http://www.ejcl.org/111/art111-6.pdf> [aplūkots 2010. 21. martā].

14. Helmholtz R. H. The privilege against self-incrimination: its origins and development. Chicago: The University of Chicago Press, 1997.
15. Hodgson J. French Criminal Justice: A Comparative accounts of the Investigation and Prosecution of crime in France. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2005.
16. Suspects in Europe. Procedural rights at the investigative stage of the criminal process in the European Union. Cape E., Hodgson J., Prakken T, Spronken T. (ed. by) Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007.
17. The law and ethics of lawyering. Third edition. Geoffrey C. Hazard, Susan P. Koniak, Roger C. Cramton (ed. by) New York : Foundation Press, 1999.
18. Trechsel S. Human rights in criminal proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005.
19. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Том 1. Древний мир и средние века. Под ред. Крашенинникова Н. А., М.: Норма 2005.
20. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник. П. А. Лупинская. (Под. ред.) Москва: Юрист, 1998.
21. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Изд. 3-е. К. Ф. Гуценко. (Под. ред.) Москва: Издательство Зеркало, 1999.

UZZIŅU LITERATŪRA

1. Andrejs Višinskis. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_Višinskis [aplūkots 2010. 12. martā].
2. Court of High Commission. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Court_of_High_Commission [aplūkots 2010. 12. martā].
3. Right to silence. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_silence [aplūkots 2010. 19. maijā].
4. The United States Constitution. Pieejams: <http://www.usconstitution.net/const.html#Am5> [aplūkots 2010. 19. maijā].
5. Star Chamber. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Star_Chamber [aplūkots 2010. 12. martā].

TIESĪBU AVOTI

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
2. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/eckkons.htm> [aplūkots 2010. 16. martā].
3. ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> [aplūkots 2010. 16. martā].
4. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijā, Nr. 74.
5. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. gada 8. jūlijs, Nr. 199/200.
6. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18 Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu. Pieejams: <http://www.coe.lv/tulkojumi.php?id=116> [aplūkots 2010. 12. martā].
7. Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiša red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 26.–27. lpp.
8. Kuršu zemnieku tiesības. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiša red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 28.–29. lpp.
9. Lībiešu – igauņu zemnieku tiesības. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. 1. sējums. E. Melķiša red. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998, 30.–31. lpp.

10. Sakšu spogulis. Blūzma V., Zemītis G., Osipova S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti. Rīga, BA Turība, 2007, 221.–262. lpp.
11. Bovē tiesības. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Том 1. Древний мир и средние века. Под ред. Крашенинникова Н. А., М.: Норма 2005, 570–598. с.
12. Karolīna. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Том 1. Древний мир и средние века. Под ред. Крашенинникова Н. А., М.: Норма 2005, 688–714. с.
13. Kriminālprocesa nolikums Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/ust_ugprav.php [aplūkots 2010. 19. maijā].

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 18731/91 John Murray v United Kingdom.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 43/1994/490/672 Saunders v. United Kingdom.
3. Tiesu prakse krimināllietās: notiesājoši spriedumi – atceltu attaisnojošu spriedumu vietā, attaisnojoši spriedumi – atceltu notiesājošu vietā, Latvijas Republikas Augstākā tiesa. 2007. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/atceltie%20spriedumi-2008.doc> [aplūkots 2010. gada 9. martā].
4. Tiesu prakse tiesvedībā par pirmstiesas procesā slēgtu vienošanos. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. 2005. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/.../Apkopojums_Vienosanas_process.doc [aplūkots 2010. gada 9. martā].

Aktuālas tiesību realizācijas problēmas : Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA "Latgales druka"